تۇردى سامساق

ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر

تەھرىرداكتورى: ئىبراھىم مۆمىن

ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر

شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى قۇرۇلۇش يولى 9 - قورا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ 1 - ئاۋغۇست باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 14.5
1985 - يىل 7 - ئاي 1 - نەشرى
1985 - يىل 7 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M10124·145
سانى: 60·000 — 1
باھاسى: 1 يۈەن 50 پۇڭ

تۇردى سامساق

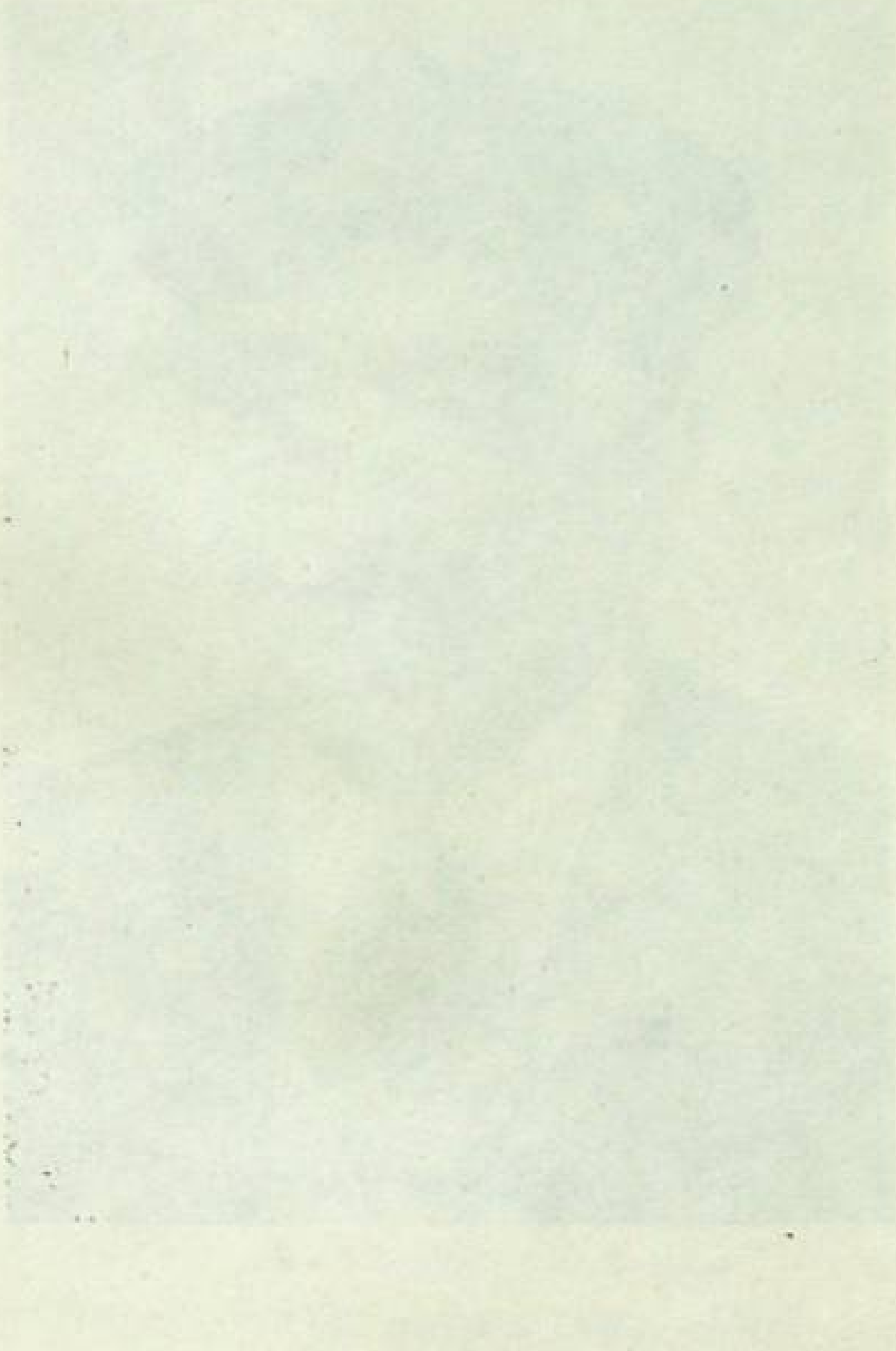

نەشرىياتتىن

پېشقەدەم يازغۇچى تۇردى سامساق 1923 - يىلى قەشقەر بەشكېرەمنىڭ «چۇكۇر» كەنتىدە كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئوتتۇرا مەكتەپكىچە ئوقۇغان. ئاندىن ئائىلە قىيىنچىلىقى ۋە تۈرلۈك تۇسالغۇلار تۈپەيلىدىن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالماي «مۇساپىر» بولۇپ، 1942 - يىل مارتتا قەشقەردىن چىقىپ كېتىپ، ئىلى، ئالتايلارغا بارغان، بايلارغا كاتىپ بولۇپمۇ ئىشلىگەن.

1944 - يىلى گومىنداڭغا قارشى قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا پېدائىي بولۇپ قاتنىشىپ، مىللىي ئارمىيەدە ئاگىتاتور (تەشۋىقاتچى)، ھەربىي مۇخبىر ۋە كەڭسەي ئاتلىق پولكىدا ئىسكادرون كوماندىرىنىڭ سىياسىي مۇئاۋىنى؛ زەمبىرەكچىلەر قىسمىدا ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ كومىسسارى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

مىللىي ئارمىيە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇسى بولۇپ قايتا تەشكىل قىلىنغاندا تۇردى سامساق مەزكۇر كورپۇسنىڭ 14 - دىۋىزىيە سىياسىي بۆلۈمىدە تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، كېيىن دىۋىزىيە سىياسىي بۆلۈمىنىڭ ۋاقىتلىق باشلىقى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن.

1951 - يىلدىن 1953 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئۈرۈمچى ھەربىي رايون قارمىقىدىكى ھەربىي - سىياسىي كۇرسىنىڭ 2 - قارارىدا ئوقۇپ، كەسىپ ئالماشقاندىن كېيىن سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك كادىرلار مەكتىۋى تىل - ئەدەبىيات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ

ئىشلىگەن. 1954 - يىل شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىغا يۆتكىلىپ «ئالغا» ژورنىلىنىڭ مۇھەررىرى، 1956 - يىلدىن باشلاپ جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىدە «تارىم» ژورنىلىنىڭ مۇھەررىرى بولۇپ ئىشلىگەن. كېيىن «سول» لۇشيەنىنىڭ زىيانكەشلىكى بىلەن كۆپ يىل رىيازەت چەككەن. 1979 - يىلى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن يەنە يازغۇچىلار جەمئىيىتىدە ئىشلەپ كەلمەكتە.

يولداش تۇردى سامساقنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى مەكتەپ ھاياتىدىلا باشلانغان بولۇپ، تۇنجى شېئىرى ئۈچ ۋىلايەتنىڭ ئىنقىلاۋىي مەتبۇئاتىدا ئېلان قىلىنغان.

«كۆكلەم» ئۇنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى بولۇپ، 1957 - يىلى ئۈرۈمچىدە ياشلار نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. 1982 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇنىڭ «تىيانشان باغرىدا» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمىنى نەشر قىلدى. كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن بۇ كىتاب سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەر ئىككى يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان «موسكۋا خەلقارا كىتاپلار كۆرگەزمىسى» گە مەملىكىتىمىز تەرىپىدىن تاللانغان ئەسەرلەر قاتارىدا (1983 - يىلى) قاتناشتۇرۇلدى.

1983 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تۇردى سامساقنىڭ «بەشكىرەم» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدى. نەشرىياتىمىزمۇ يېقىندا ئۇنىڭ «ئۆچمەس يۇلتۇزلار» ناملىق سىنارىيە، پوۋېست ۋە ھېكايىلەر توپلىمىنى نەشر قىلغان ئىدى. ئەمدى ئۇنىڭ «ئاخىرەتتىن كەلگەنلەر» ناملىق بۇ رومانىنى نەشر قىلدى. بۇ رومان تۇردى سامساقنىڭ بىردىن - بىر يىرىك ئەسىرى بولۇپ، بۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ 40 - ، 50 - يىللاردىكى مۇرەككەپ ۋەقەلىرى، شۇ جۈملىدىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئەمىلىي ئەھۋالى، ئۇرۇش ۋە كۈرەشلىرى خېلى دەرىجىدە بايان قىلىنغان.

تۇردى سامساقنىڭ «كېڭەش» ناملىق مەسىلى (1954 - يىل)، «خۇشاللىق» ۋە «بەشتال ئوق» ناملىق ھېكايىلىرى (1956 - ، 1982 - يىللىرى) ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تاللانغان ئەسەرلەر قاتارىدا مۇ-

نەۋۋەر ئەسەرلەر بولۇپ مۇكاپاتلانغان. شۇ جۈملىدىن «بەش تال ئوق»، «قەشقەر گۈزىلى» ناملىق ھېكايىلىرى ۋە «دوستلۇق تەشەككۈرى»، «يۈرەك» ناملىق شېئىرلىرى خەنزۇ، چاۋشيەن، ئۆزبېك ۋە روس تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. ئۇنىڭ «قەھرىمان قىز»، «تۇرمۇشتا كۈرەش»، «ئۆي ئىشىمۇ ئىش» قاتارلىق دراما ۋە كومېدىيىلىرىمۇ سەھنىلەردە ئوينالغان ھەم رادىيولاردا بېرىلگەن. «بەش تال ئوق»، «پاگون» قاتارلىق ھېكايە ۋە بىر تۈركۈم شېئىر ھەم مەسەللىرى ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈلگەن.

تۇردى سامساق تەلەپچان يازغۇچى، ئۇ يېقىندا «ئۇيغۇر قىزى پىردەۋسى» ناملىق تىراگېدىيىنى يېزىپ تاماملىدى. ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇپ ۋە ئورگىناللىققا ئىگە ئىجادىيىتىگە تېخىمۇ يېڭىدىن يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

مۇندەرىجە

1 - قىسىم

قەشقەر قىزى 1
مۇقەددىمە 3
بىرىنچى باپ بۇقىسسەمۇشۇيەردىن باشلىنىدۇ ... 6
ئىككىنچى باپ قوڭغۇراقلىق مەپە 25
ئۈچىنچى باپ ئاشخانىدىكى ئۇچرىشىش 33
تۆتىنچى باپ گۈلقىز 44
بەشىنچى باپ مۇھەببەت گۈلزارى 60
ئالتىنچى باپ ئالتۇن زىرە 80
يەتتىنچى باپ پىغانلىق كۆنلەر 100
سەككىزىنچى باپ كۆنلىرىم 106
توققۇزىنچى باپ سىرلىق سۆھبەتلەر 122
ئونىنچى باپ قەشقەر ئاسمىنىدا قانلىق بۇلۇتلار... 134

2 - قىسىم

بىرىنچى بۆلۈم قانلىق ساي 145
مۇقەددىمە 147
بىرىنچى باپ ئانا قەشقەر 154

ئىككىنچى باپ دەھشەتنىڭ باشلىنىشى 166

ئۈچىنچى باپ ئالتۇن ئالتاي 184

تۆتىنچى باپ قانلىق داغلار 205

ئىككىنچى بۆلۈم مىللى ئارمىيە مەيداندا 243

بىرىنچى باپ ئالتاي ئاسمىنىدا نۇر 245

ئىككىنچى باپ باش قوماندان ھوزۇرىدا 265

ئۈچىنچى باپ ماناس دەرياسى بويىدا 284

تۆتىنچى باپ كۆڭۈللۈك كۈنلەر 305

بەشىنچى باپ ئالتاي ئوت ئىچىدە 323

ئالتىنچى باپ تاشقا يېزىلغان تارىخ 334

يەتتىنچى باپ غۇلجىدا 346

سەككىزىنچى باپ يېڭى سەپەر 354

توققۇزىنچى باپ 5 - كورپۇس 368

ئۈچىنچى بۆلۈم شىنجاڭ قىزى 381

بىرىنچى باپ ئىچكىرى ئۆلكىدىكى كۈنلەر 383

ئىككىنچى باپ ئاياللار ئەترىدى 400

ئۈچىنچى باپ ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا يۇلتۇزلار 409

تۆتىنچى باپ ئاقسۇ ئاخشىمى 415

بەشىنچى باپ ئەزىزانە قەشقەر 426

خاتىمە 432

1 - قىسىم

قەشقەر قىزى

مۇقەددىمە

I

يازغان ئىكەن كۆپ قەلەمكەشلەر،
قەشقەر قىزى ھەققىدە قىسسە.
ئوقۇپ كۆرسەم ئۇنىڭ بەرىدىن —
ئاڭلىنىدۇ غەم بىلەن غۇسسە.

تۈگىمەپتۇ بۇ ئۇزۇن تارىخ،
قان - ياش بىلەن شۇنچىلا پۈتسە

ئەمدى نۆۋەت ماڭا يېتىپتۇ،
قوشار بولدۇم يېڭى بىر ھەسسە.

ياش قەشقەرنى كۆرەر ئەۋلاتلار،
بۇ ئۆمۈرنىڭ پۈرستى يەتسە.

II

بۇ ئاجايىپ ۋەقەلەرنى مەن ئۇزاقتىن بۇيان يادىمدا ساقلاپ ۋە رەتلەپ كەلگەن ئىدىم. يېزىشنى بولسا ئاساسەن 1977 - يىل شىخونىڭ خاڭگۇڭ دىگەن يېرىدە، ئەترەتتە قوي بېقىۋاتقان چاغلىرىمدا باشلىدىم ۋە 1 - قىسمىنىڭ دەسلەپكى ئورگىنالىنى شۇ يەردە پۈتتۈردۈم. شۇ چاغدىكى شارائىتىمنىڭ قانداقلىقىنى جامائەت بىلىپ قالسۇن ئۈچۈن ئەسەرنىڭ شۇ ئورگىنالىدا يېزىلغان ۋە هازىرمۇ ئەسلەپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغان تۆۋەندىكى ئابزاستىن مۇقەددىمە ئورنىدا پايدىلىنىشنى ئوشۇق كۆرمەيمەن.

ئەي قىز، سىنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرىڭ، قان - ياشلاردىن تۆرەلگەن قىسسەڭ سەھىپىلەردىن ئورۇن ئالماي كۆمۈلۈپ قالسا تارىخقا ئۇۋال بولىدىغۇ!... مەن ئۇنى: مانا يازىمەن، ئەنە يازىمەن، دەپ يۈرۈپ، يىگىتلىك يىللىرىمنىڭ بىر مۇنچە پۇرسەتلىرىنى سەۋەپلەر باياۋىنىغا كەتكۈزدۈم، ۋاهالەنكى، ئەمدىلىكتە قەلەم بىلەن خوشلىشىپ، كەتمەن بىلەن دوستلىشىپ، نادامەت دەشتلىرىدە يانتاققا يالىڭاياق دەسسەپ يۈرگەن چاغلىرىمدىمۇ سىنىڭ نالە - زارىڭ، ئاھۇ پەريادىڭ قۇلىقىم تۈۋىدىن زادى كەتمەي مىنى يېزىشقا هامان قىستاپ، كۆڭلۈمگە هېچ ئارام بەرمىگەچ قەلەمنى يەنە ئالدىم. ئەمدى هەر قانداق قىيىنچىلىقلار — ئۆيدىكىلەرنىڭ: بولدىلا، قەغەز - قەلەمنىڭ دەردى - بالاسىنى ئاز تارتىمدۇقمۇ، دەپ ئەنسىرەشلىرى ياكى چىراقنىڭ يېغى تۈگىدى، پۇل يوق، توخۇلارمۇ تۇغمايۋاتىدۇ، ماگىزىندىمۇ كىرسىن تۈگەپ قاپتۇ ... دەپ ۋايساشلىرى ۋە ياكى

كۈندۈزلىرى ۋاقتىنىڭ يوقلۇغى، كېچىسى مەجلىسلەرنىڭ كۆپلۈگى قاتارلىق سەۋەپلەرمۇ ماڭا پۈتلىكاشاڭ بولالمايدۇ. مەن ئەمدى بۇ يولۇمنى كېچىلەپ بولسىمۇ بېسىپ مەنزىلگە يەتمىگىچە ئىشىمنى ھەرگىز ۋە ھەرگىز توختاتمايمەن.

دىمەك، مېنىڭ مۇشۇنداق شارائىتىم ۋە پۇرسەتكە مۇھتاجلىغىمنى بىلگەن ھۆرمەتلىك جامائەت قىسسەمدە سەۋەنلەر سېزىلسە ئەلۋەتتە ئەپۇ ئېتەر. ئەمدى قىزىق گەپنى قويۇپ قىسسەمنى باشلاي:

بىرىنچى باپ

بۇ قىسسە مۇشۇ يەردىن باشلىنىدۇ

I

ھبيتكار مۇنارىسىگە جان كىردى. ئەرەپ مەزىن بامداتقا ئەزان توۋلىدى. ئەرەپنىڭ ئاڭلىغۇچىنى يىغلاتقۇدەك مۇڭ-ئاۋازى غەپلەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولغان شەھەر قوينىنى ئارىلاپ يىراق - يىراقلارغا كېتەتتى. خورازلار بەس - بەستە قىچقىراتتى. قەيەردىدۇر يەر ئاستىدىن ئاڭلىنىۋاتقاندەك خىرىلداپ ھاۋشۇغان ئىت ئاۋازى كېلەتتى. رەستە تەرەپتىكى ناۋايخانىدىن بولسا، ئەگلەك ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىنغان يىگىتنىڭ مۇڭلۇق ناخشا ساداسى ئاڭ-لىناتتى. ئاسمان باغرىدا بولسا، قاپ - قارا بۇلۇت تۇركۈملىرى لەيلەپ يۈرەتتى. قەيەردىدۇر بىر كىشىنىڭ يۆتىلىپ، قاقىرىپ تا-ھارەت ئېلىۋاتقان شەپىسى كېلەتتى.

سۈبھى سۈزۈلۈپ تاڭمۇ يورۇشقا باشلىدى. توپ - توپ قا-غلار قاقىلدىشىپ ھەريان ئۇچماقتا، قۇشقاچلارمۇ چۇرۇقلاشماقتا

ئىدى. كوچا - كويدىكى ۋە ھېيتكار جامەسىنىڭ كەڭ سەينالىق
ھويلىسىدىكى دەل - دەرەخلەر بولسا، ئاخشامدىن ياققان يامغۇردا
ئېغىرلاشقان شاخلىرىنى ئىگىپ گوياكى قەشقەرنىڭ قايغۇلۇق كۈن-
لىرىگە سۈكۈت ساقلاۋاتقاندەك مۇڭلىنىپ تۇراتتى. ئەتراپتىكى
كوچىلاردىن بىر - ئىككىلەپ كېلىۋاتقان كىشىلەر بۇ سۈكۈتلۈك
كۈنلەرگە مەرسىيە ئوقۇۋاتقاندەك دۇرۇت. ئىستىغپارلار ئېيتىپ،
ئىگىز پەشتاقلاردىن ئۆرلەپ مېچىت مەنزىلىدىن غايىپ بولماقتا
ئىدى.

مانا، جامائەتمۇ نامازدىن ياندى. تۈرلۈك تۈمەن ھۆپىگەر-
لەر ئىشەك، ئۇلاقلىرىغا سۆكەن. سىۋەتلىرىنى ئارتقان؛ ئات - كالا
ھارۋىلىرىغا نەرسە - كېرەكلەر باسقان. تەۋەگلىرىنى يانپاشلىرىغا
ئاسقان ياكى باشلىرىدا كۆتەرگەن ئاۋايلار بىلەن دېخان، باققال
ۋە باشقىلار؛ قول، قولتۇقلىرىدا سۈت، قايماق، توخۇ، تۇخۇم كۆ-
تەرگەن ياش - قېرى، ئەر - ئايالالار تەرەپ - تەرەپلەردىن كې-
لىپ ھېيتكار مەيدانىغا جان كىرگۈزمەكتە ئىدى. ھۆپىگەرلەرنىڭ
خېرىدار قىچقىرىپ توۋلاشلىرى، ئاشپەز - ناۋايلارنىڭ مانتا سا-
ناشلىرى، نانلىرىنى ماختاشلىرىمۇ بىر سەنئەت ئىدى.

مانا، سۈت، قايماقچىلار قوشۇنىنىڭ ئاخىرقى بىر ئەزاسى،
ئۇستى - ئۇستىگە دەسسىلەنگەن قاچىلىرىنى ساڭگىلىتىپ كىچىككىنە
بىر قىزمۇ تەرلەپ - تەپچىرەپ يېتىپ كەلدى.

— گۈلقىز... ھوي گۈلقىز... مەيەرگە كېلىڭ، مەيەرگە.

چاقىرغۇچى نوكچا بوي، ناۋات رەڭ يۈزلۈك، قاڭشالىق بىر
چوكان ئىدى. گۈلقىز ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇ قولىدىكىلىرىنى قويا-
قويمايلا قاپ - قارا چوقۇر بىر خوتۇن كوتۇلدىغىلى تۇردى. گۈلقىز
خىجىللىقتا تېگىرقاپ قېلىۋىدى، ھېلىقى چوكان:

— مەيەرگە قويۇڭ، قويىۋېرىڭ — ئۇ سەل نېرى سۈرۈلدى.

ۋە — بازارنى ھېچكىم سېتىۋالمىغان، — دىگەننى قوشۇپ قويدى.
گۈلقىز نەرسىلىرنى قىستاقىغا جايلاشتۇرغىنىدىن كېيىن ھاۋا رەڭ ئەتلەس كۆينىگىنىڭ يېڭى بىلەن ئۆزىنى يەلپۈشكە باشلىدى.
چوكان يەنە:
— ھەمرا ئاچام كىرمەي سىز كىرىپسىزغۇ؟ — دەپ سورىدى.
— ئانامنىڭ مىجەزى بولمىغاچ كىرەلمىدى. مەنمۇ كىرمەي دىئۇيدىم، ماۋۇ نەرسىلەر بۇزۇلۇپ قالمىسۇن دىدىم.
— قاچان ئاغرىپ قالدى؟... ئۇلۇشكۈن ساق ئىدىغۇ؟
ئۇنۇگۈن چۈشتىن كېيىن؛ ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ.
— ھازىر قانداقراق؟
— خېلى ياخشى. ئاخشام قارا ئۆرۈك سىلىپ شوۋگۈرۈچ ئېتىپ بېرىۋىدۇق. ئۇنىڭ ئالدىدا كۆك يۇمغاقسۇتنى سىقىپ ئىچكۈزۈۋىدۇق. ئىسسىتمىسى خېلى ياندى.
— خۇدايىم بۇيرۇسا ياناشىمدا يوقلاپ ئۆتىمەن. بولمىسا ئاخشاملىققا، بىللە چىقىپ كېتەرمىز.
— پاتەم ئاچامنى ... ئاخشاملىققا دىگىنىنى... مەن ماۋۇ نەرسىلەرنى تۈگەتسەملا چىقىپ كېتىمەن، ئانام ئاغرىق ياتسا...
— ھە. راست، ماقۇل، شۇنداق قىلىڭ. قېنى، خۇمرىلارنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ قويۇڭ. خۇمرىلارنىڭ ئاغزىنى ئېچىشقا پاتەمخانمۇ ياردەملىشىشكە باشلىدى.
سودىلار قىزىماقتا. گۈلقىز ئەتراپقا زوقمەنلىك بىلەن قاراماقتا ئىدى. بۇلۇتلار باغرىدا ئۈچۈۋاتقان توپ-توپ كەپتەرلەرنى بىر جۈپ لاچىن ئۇيان-بۇيان سۈرۈپ يۈرمەكتە؛ كىشىلەر بولسا چۇقۇرۇشۇپ تاماشا كۆرمەكتە؛ كەپتەرلەرنىڭ غۇڭ قاپاق، سۆزگەنلىرىمۇ بارغانسېرى كۆچلۈك ئىسقىرتىپ قەشقەر ئاسمىنىنىمۇ تاماشا بازىرىغا ئايلاندۇرماقتا ئىدى. گۈلقىزمۇ ئاغزى ئېچىلغان ھالدا

ئاشۇ بۇلۇتلار باغرىدىكى ئويۇن ـ تاماشىغا ھەيرانلىقتا قاراپ قالغان ئىدى.

كۈن كۆتىرىلمەكتە، ئادەملەر كۆپەيمەكتە. يەر ۋە ئاسماندىكى تاماشىنى ھەممە كىشى قىزىقىپ كۆرمەكتە. سودا ـ سېتىقلارمۇ قىزىماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا شۇ يەرگە پەيدا بولغان بىر ھەربى ئەمەلدارغا ياندىش ماڭغان ئۇيغۇر ئايال گۈلقىزنى كۆرسىتىپ لىپپىدە كۆز ئىشارىتى قىلىشۇىدى، ئەمەلدار ئاستا توختاپ قالدى. ئايال بولسا، ئۇيان ـ بۇيان قاراپ توپنى ئارىلاپ ماڭدى. ھەربى ئىسكەتسىز سالپاڭ قۇلاق گىلەپى شىمىنىڭ دوۋۇسۇنى ئۈستىدىكى يانچۇغىغا قولىرىنى تىقىپ، خۇددى ئەركەك غازدەك بويىنىنى ئېگىپ غەلىتە بىر ھالەتتە تۇراتتى. پېشانىسىدىكى ھەرە چېشلىق ھەربى بەلگىلىرى كىشىگە بەئەينى يىلاننىڭ چىشىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ چاپاق قايناپ تۇرغان خۇنۇك كۆزلىرى، خۇنسىز ياغاق يۈزىگە تولىمۇ ماس كېلەتتى. ئۇ، ئۇزۇن ۋە ئۇچلۇق ئۆسكەن چىمەلىتەك قولىنىڭ تىرنىغى بىلەن تۇكلۇك بۇرنىنىڭ قاقاشلىرىنى كولاپ تۇراتتى. ھىلىقى ئايال بولسا، ئۇنى ـ بۇنى كۆرگەن بولۇپ ئاخىردا گۈلقىزنىڭ ئۇدۇلىغا كەلدى ـ دە، كۈلۈمسىرەپ:

— ھەي قىز... سىزمۇ كىرگەن ئىكەنسىزغۇ؟... مەن سىزنى كىرمىگەن چېغى... دەپ سۈت ـ قايماقنى بۇلەك يەردىن ئالغىلى تاس ـ تاماس قاپتىمەن، — دىدى.

— ھىلىراق كىردى... — دىگەننى قوشۇپ قويدى پاتەمخان.

— بۇ قىزنىڭ قايمىغى قويۇق، بەك بەلەن، بۇ قىز بىلەن بىز خېلىدىن بۇيان چۆپقەت ھە..ھە..ھە، — ئايال يالغان چىشىنى پاقىرىتىپ كۈلەتتى.

شۇ ئەسنادا بىر كىشى گۈلقىزدىن قايماق ئالماقچى بولۇ-

ۋىدى، ھىلىقى «چۆپقەت» خوتۇن نارازىلىق جاكالاپ:

— بۇ قىزنىڭ سۈت - قايمىقىنىڭ ھەممىسىنى مەن ئالىمەن دەۋاتسام، — دەپ سۆرۈن چىرايىنى تېخىمۇ سۇسلاشتۇرۇپ كوتۇلدىدى.

— سىلىمۇ ئالسىلا خېنىم، بىزمۇ ئالايلى، — دىدى كەكە ساقال نۇ كىشى.

— ئۆيۈمدە مېھمىنىم بار ئىدى، مەن بالدۇر سۆزلەشكەن تۇرسام، — دەيتتى ئايال غودۇراپ.

— گۈلقىز قاچان كىردىڭىز؟

ئاۋازنى ئاڭلاش بىلەن قا يرىلىپ قارىغان قىز بىر تۇرلۇك ئاتلىق كۈلۈپ:

— ھە، سادىقكام ئىكەنغۇ، ھىلىراق كىرىۋىدىم، ئۆزلىرى قاچان كىرگەن؟ ... نىمە ئېلىپ كىرگەن؟ — دىگەچ قولىدىكى پۇللىرىنى پۇرلاپلا جىلىتكىسىنىڭ يانچۇغىغا سالدى.

— مەنمۇ ھىلىراق كىرىۋىدىم، — دىدى سادىق ئاق تۇمشۇق قاۋۇل قارا ئىشكىنى سەل ئالدىغا تارتىپ، — كۆك بىدە ئېلىپ كىرىۋىدىم.

— ساتتىلىمۇ يا...

— چۈشۈرۈپ بىرىۋاتقان يەر بار ئىدى، شۇ يەرگە بەردىم.

— بولۇڭ قىز، ماۋۇ قالغان نەرسىڭىزنىڭ ھەممىسىنى مەن ئالىمەن. ئۆيۈمگە ئاپىرىپ بىرىپلا پۇلىڭىزنى ئالسىز. ئۆيۈم ئايەر- دىلا... بولۇڭ تىزرەك، — دەيتتى «چۆپقەت» خوتۇن.

گۈلقىز تىڭىرقاپ قالدى. پاتەمخان قاياققىدۇر كېتىپ قاپتۇ. قىز ئۇيان - بۇيان قاراۋېتىپ يانچۇغىغا قولىنى سالدى - دە، ۋاقىرىۋەتتى:

— ۋايجان ... ئەمدى قانداق قىلاي، پۇلۇمنى ئوغرى ئېلىۋاپتۇ...

— ئاۋۇ ئېلىۋالدى.... — دېدى كېمدۇر بىرسى، كۆزىنىڭ ياختىسى پولتىيىپ تۇرغان ئالغاينى كۆرسىتىپ. سادىق ئىشەكنى نارتىپلا تېرەككە باغلىدى ـ دە، ئېرىقتىن ئاتلىۋىدى، ھىلىقى ئالغاي قاچتى. سادىق چاپىنىنى سېلىپ تاشلاپ يۈگۈرۈپ تاپ باستۇرۇپ بارغىنىچە ئۇنىڭ گەدىنىگە مۇشت بىلەن سالدى. ئالغاي دۈم چۈشتى. ئۇ، ئۈمىلەپ قوپىۋىدى، سادىق ساغرىسىغا قاتتىق بىر تەپتى. ئالغاي دومىلاپ بېرىپ سىم ياغاچقا شۇنداق ئۇستىكى سىم ياغاچنىڭ ئۇچىداگۈگۈتلاپ ئولتۇرغان پاختەكمۇ كۈرردا ئۇچۇپ كەتتى. بۇرنى قاناپ كەتكەن ئالغاي مۇشت ئېتىۋىدى، سادىق ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ئېغىز ـ بۇرنىنى تۇپ ـ تۇز قىلىۋەتتى. كىشىلەر كۈلۈشتى:

— ئوغۇل بالا ئىكەن؛ ئەدىۋىنى ئەجەپمۇ بەردى. ئوغرى دېگەننى ئايىمسا بولىدۇ، — دېيىشەتتى. ئۇلار مۇشتلىشىۋاتقاندا ئاۋاق، ئورا كۆز، سېرىق چىراي بىرسى كېلىپ ئاجراتماقچى بولۇپ ياماشتى، ئەمما تېزلا كېتىپ قالدى.

كىشىلەر: «پۇلنى ئاۋۇ ئېلىپ كەتتى، پۇلنى ئېلىپ قاچتى... چاپانىنىمۇ ئېلىپ قاچتى، تۇت ئوغرىنى» — دەپ چۇقۇرۇشاتتى. سادىق بولسا ئالغاينى چىڭ بوغۇپ، تام، تۈۋرۈكلەرگە ئۇستۇرمەكتە ئىدى. شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇر ئىككى ساقچى پەيدا بولدى ـ دە، تاپانچىلىرنى تەگلەپ ئۇلارنى ھەيدەپ كەتتى.

II

— قاچ... قاچ ...

ئۇشتۇمتۇتلا قاتتىق قاچ ـ قاچ بولۇپ ھېيتكار مەيدانى

قىيا - چىياغا تولۇپ كەتتى. ئاۋۇيلارنىڭ تەۋەڭلىرى ئۆرۈلۈپ كىردىلەر كىشىلەرنىڭ ئايىغىدا غىلدىرلاپ يۈرەتتى. باققاللارنىڭ يىمىشلىرى دەسسىلىپ، لەڭپۇڭچىلارنىڭ غالتەكلىرى غۇلاپ، كاۋاپچىلارنىڭ چوقلىرى ۋە باشقىلىرىمۇ چېچىلماقتا ئىدى. شۇنچە ۋالا بالا - قازانىڭ سەۋەپكارى ئىككى قوتۇر ئات ئىكەنلىكىنى كىم بىلسۇن؟...

ئوتتۇنچىنىڭ قورۇق ھارۋىنى ئېلىپ قاچقان ئىككى ئېتى ئاشۇنچە ھادىرۇسكۇنچىلىكنى باشلاپ ئۆستەڭ بويى تەرەپتىن ھېيتكارغا كىرىپ كەلمەكتە ئىدى. چوقان كۆچىيىپ، بىر چاغدا: ھۇيت... ھۇيت بىلەن كۆلكە قىزىپ كەتتى. كىشىلەر شۇ كۆلكە چىققان ياققا يۈرگۈرمەكتە ئىدى. توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئابىيامقى بىز كۆرگەن ياغاق يۈز، چاپاق كۆز ھەربى ئەمەلدار ئىمىلەرنىدۇر دەپ چالۋاقاپ قايناۋاتاتتى. ئەلپازىدىن ئۇنىڭ قاتتىق خاپا بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. پەش ۋە يەڭلىرىدىن بولساقايماق، قىبتىقلار چىپىلداپ ئېقىۋاتاتتى. كىشىلەر كۆلگەنسىرى ئۇ تېخىمۇ جىلە بولۇپ، يەرنى تېپىپ، قايناپ ئىمىلەرنىدۇر دەپ كولدۇرلىماقتا ئىدى. ھارۋىنى تاراقلاتقان ئىككى ئات بولسا، قاياقتىن كەڭرەك يول بوشىسا شۇ ياققا چاپقىنىچە كېلىۋاتاتتى. تەرلەپ كەتكەن ئاتلارنىڭ ھالىمۇ ئاران قالغان، قاتتىق ھۆركىنىپ كۆزلىرىمۇ ئالاقزادە ئىدى. بىر يىگىت پەملەپ تۇرۇپ بىرلا ئىرغىپ ھارۋىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى - دە، شوتىدىكى ئالا ئاتنىڭ تۇمشۇغىغا بىرنى سالدى. خارت... قىلغان ئات قوشقۇنغا زوڭلا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ يىگىت ئۇنىڭغىچە بىر قولىدا جۆجەيدىن، يەنە بىر قولىدا ئاتنىڭ قۇلىغىدىن ئالدى. بۇ، بادام دوپپىلىق، ئالدى ئوچۇق ئاق كۆينەك كىيگەن، قىزىل يۈزلۈك تەمبەل يىگىتكە ھەممە ئادەم ئاپىرىن ئېيلەپ كەتتى. بىر چاغدا كىمدۇر بىرسىنىڭ: بۇ يىگىت تۆمۈر-

چى، ئىبتى ئۆمەرجان... دىگىنى ئاڭلاندى. ئاڭغىچە ھارۋىنىڭ ئى-گىسمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇ، ئىگىز بويلۇق، قاڭشالىق، قىزغۇچ سې-رىق ساقاللىق قاتاڭغۇر كىشى بولۇپ، 60 ياشلار ئەتراپىدا ئىدى. ئىمكەش قارا چەكمەن چاپىنىنىڭ ئۈستىدىن خام بەلۋاغ باغلىغان، بېشىدا بولسا، ياغلىشىپ كەتكەن تېرە تۇماق، پۇتلىرى يالاڭاياق ئىدى. ھېلىقى ھەربى ئەمەلدار بۇ ئادەمنى كۆرۈشى بى-لەنلا تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ ئالدىرىغىنىچە كەلدى ـ دە:

— سانىما ... سىڭكو، — دەپ يۈزىگە تۈكۈرۈپ ئىككى كاچات سالدى.

ھېلىقى ئادەم بولسا، ساقىلىدىن چۈشۈۋاتقان تۈكۈرۈكنى يەڭگى بىلەن ئىرتىۋېتىپ:

— ھېچقىسى يوق دارىن، ئات ھۈركۈپ كەتتى، ھېچقىسى يوق...، — دەيتتى. ئەمەلدار تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ، سۆت، قايماققا بۇلغانغان لاتا ئاياق بىلەن دېخاننى شۇنداق ئۇرۇپ كەتتىكى، بىچارىنىڭ يۈز ـ كۆزىنى كۆرگۈسىز قىلىۋەتتى. بەزىلەر ئارىچىلاپ «سەللۇبا ... سەللۇبا...» دىسىمۇ ئۇ زادى ئۇنىمايتتى. شۇ ئەسنادا ھېلىقى تۆمۈرچى يىگىت ئەمەلدارنىڭ كەينىدىن كېلىپ قۇلىغىنىڭ تۈۋىگە بىر قويۇۋىدى. ئۇ ئويۇنچىكەپتەردەك تىك موللاق چۈشتى. ئەتراپتا كۈلكە، چوقان كۆچىيىشكە باشلىدى. ئۇ، ئىنچىقلاپ قوپقى-نىچە بۇلغانغان لاتا ئاياقنىڭ سوڭىغا دەسسەپ، ئۆدەكتەك تايتاڭلاپ يولغا راۋان بولدى. بەزىلەر:

— ھە، ئىشىنىڭ كارى مۇنداق ئىكەنغۇ؟... تەلۋىنى تاياق ئوڭلايدىكەنغۇ؟... — دەيتتى.

كىشىلەر ئىمە دىسە دەۋەرسۇن، بىز ئەمدى گۈلقىزنى ۋە ئۇنىڭ ماجراسىغا ئارىلىشىپ ساقچى ھەيدەپ كەتكەن سادىقنى ھەم ئۇنىڭ كوچىدا قالغان ئىشىكىنى ئىزلەيمىز.

III

گۈلقىز بايىقى مالىمانچىلىقتا قىپقالغان قاچىلىرىنى دەس-
تىلەپ، يەنە بىر قولىدا سادىقنىڭ ئىشىگىنى يىتىلەپ، نىمە قىلا-
رى ۋە نەگە بارارىنى بىلمەي، پاتەمخاننىڭ تاپالماي گاڭگىراپ
تۇرغىنىدا، يارۋاغ دەرۋازا تەرەپتىن بىر ئادەمنىڭ ئۈنلۈك ۋاقى-
راپ كىلىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى:
— ھەي خالايىق ئاڭلىمىدىڭ دىمەڭلار: تۇمەن دەرياسىغا
تاشقىن كەلدى، يارۋاغ كۆۋرۈكىنى ئىلىپ كەتتى. غاپىل بولماڭلار،
ئۆيۈڭلارنى تىپىۋىلىڭلار...
ئادەملەر يارۋاققا قاراپ سەلدەك ئاققىلى تۇردى. گۈلقىزمۇ
بۇ سەلگە قوشۇلدى. ئۇ كاللىسىغا كىلىۋاتقان ۋەھىمىلىك خىياللار-
نىڭ ھىچبىرىنى ئويلاپ ئۈلگۈرەلمەيتتى. تۇرلۇك تەشۋىشلەر خىيالى-
دىن غالىپ كىلىپ، ئۇنى تەمتىرىتىپ قوغلىماقتا ئىدى. شۇ ھە-
لەكچىلىكتە يارۋاغ دەرۋازىسىدىن چىقىپ، تۆت كوچا ئاغزىدىن
ئۆتۈپ كىتىۋاتقىنىدا، ئىشەك ئارقىغا تارتقاندەك قىلدى. قارىسا
ئىشەك يوق، بىر كىشى كىسىلگەن ئۇچىغا دەسسىگەنلىكتىن ئاغام-
چا تارتىشقان ئىكەن. ئەھۋالنى كۆرگەن قىز ھۆڭرەپ يىغلاشقا
باشلىدى. ئۇ، شۇ يەردە بىر دەم يىغلاپ تۇرسۇن. بىز ئەمدى ساق-
چى ھەيدەپ كەتكەن سادىقنىڭ كەينىدىن بارىمىز.

IV

«قەشقەر ۋىلايەتلىك جامائەت ئامانلىغىنى ساقلاش ئىدار-
سى»نىڭ يوغان ۋە ھەيۋەتلىك دەرۋازىسى جەنۇپقا قارايتتى.

ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئېسىلغان بىرسى قىزىل، بىرسى كۆك — چوڭ ئىككى بايراقنىڭ پەشلىرى يەرگە تەككۈدەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئىككى ساقچى تاپانچا تەڭلەپ سادىقلارنى ھەيدەپ كەلگەن پېتى ئەنە شۇ دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى.

ئۇلار، ئوڭ قول تەرەپتىكى ئۆينىڭ دەرۋازا دوخمۇشىدىكى بۆلۈمگە كىرگەندە ساقچى كىيىملىك يالپاق يۈز بىرسى پۇقراچە كىيىنگەن ئەپەندى چىراي ئاق سېرىق بىر كىشى بىلەن نىمىلەر ھەققىدىدۇر سۆزلىشىۋاتاتتى.

— ئاۋۇ تەرەپكە ئۆتۈش، — دېدى ساقچىلار سادىق بىلەن ئالغايغا. پاراڭلىشىۋاتقانلارمۇ پاراڭلىرىنى توختىتىپ ھەيدىلىپ كەلگەن «جىنايەتچىلەر»گە قارىغىلى تۇردى. ئۇلار قىبلە تام تەرەپتىكى شادىلىق ئۇزۇن ئورۇندۇقلارنىڭ بىرسىگە بىرىپ ئولتۇردى. ھەيدەكچىنىڭ يوغان باش، يالپاق بۇرۇن، چېقىر كۆز بىرسى ئوتتۇرا ئىشىكنى غىچچىدە ئېچىپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ يەردە قالغان بىرسىدىن ھىلىقى ساقچى:

— ئۇلار نىمە بولۇشۇپتۇ؟ — دەپ سورايتتى.

— نىمە بولماقچى؟ مۇشتلاشقان بولمامدۇ بۇ نوچىلار....— ساقچى جاۋاپ بىرىۋېتىپ سادىققا كۆلىيىپ بىر قاراپ قويدى. شۇ ئەسنادا ھىلىقى ئوتتۇرا ئىشىك يەنە ئېچىلىپ ئۇنىڭدىن موكا يۈز، چاڭگا باش، شوينا بەل، سويما چىراي، ئىسكەتى بەئەينى ياچۇەككە ئوخشايدىغان ئۇزۇنتۇرا بىرسى گىلەپى شىمىنىڭ يانچۇغىغا قولىنى سالغىنىچە گىدىيىپ چىقىپ كەلدى. ئۇنى باشقىلار «جاشۇڭگەن» دەپ ئاتايتتى. جاشۇڭگەن ھىلىقىلارغا ھۆمىيىپ قاراپ قويدى ـ يۇ، ھېچنىمە دېمىدى. بايىقى ئەپەندى سۈپەت سېرىق كىشى بىلەن ئازراق پىچىرلاشقاندىن كېيىن، سۆڭگۈچىنى قاشلىغىنىچە تالاغا چىقىپ كەتتى. ئۇ قايتىپ كىرگەندە تاشقىرقى

بۆلۈمدە سادىق بىلەن ئالغاي ۋە بىر پايلاقچىلا قالغان ئىدى.

— بۇياققا ھەيدەپ كىر ...، — دىدى جاشۇڭگەن ئىچكىرى كىرىپ كېتىۋېتىپ، كۆپ ئۆتمەي، — ھۇ ئاناڭنى ... دىگەن ئاھانەت بىلەن تەڭ شاق - شۇق قىلغان كاچات ئاۋازىمۇ ئاڭلاندى ۋە يالپاق بۇرۇن پايلاقچى سادىقنى ھەيدەپ چىقىپ نەگىدۇ ئېلىپ كەتتى.

ئۇلارنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن جاشۇڭگەن ئالغايغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— ھە، جۇمەك، ئىش ئەپلەشمەي قالغان ئوخشىمامدۇ؟ — دىدى.

— بىر نەچچە مۈشت تېگىپ كەتتىكى نىمىسىنى دەيلا، خۇددى چۆيۈن چوماقتەك تەگدى. مۇشۇ يەرلىرىم ھىلىمۇ ئاغرىۋاتىدۇ، — دەپ، قوۋۇزلىرىنى سىلايتتى جۇمەك.

جا... كۈلۈمسىرەيتتى ۋە:

— ھەسەلىڭمۇ ھەرىسى بار ئەمەسمۇ؟ ...ئۇنچىلىك تاياق چوڭ گەپ ئەمەس، پۇ...پۇلىنچۇ؟، — دەيتتى ئۇ دۇدۇقلاپ.

— ھەلەك كەلمىدىمۇ؟

— ياق، كەلمىدىغۇ؟

— پۇلنى ئۇنىڭغا بېرىپ قاچۇرۇۋەتكەنتىم.

— خېلى جىقمىدى؟

— خېلى بارەدەك قىلىۋىدى. بىراق سۈت - قايماقچى خوتۇنلارنىڭ پۇلى قانچىلىك بولىدۇ دەيلا شۇڭگەن.

شۇ ئەسنادا ئىشىك ئېچىلىپ، ياپما قاپاق بىرسى كىرىپ كەلدى.

— كېلىڭ يۇ كېجاڭ، — دىدى جا شۇڭگەن خوشامەت

بىلەن ئۇرۇلدۇق راسلاپ. جۇمەكمۇ دەرھال پەدىنى يۆتكەپ ئۈلگۈردى:

— ئۇ، يامان سەزگۈر كاساپەت ئوخشايدۇ. بىزنىڭ كەينىگە چۈشكىنىمىزنى تۇيۇپ قالدىمىكىن، غىپپلا قىلدى - دە، توپلاشقان ئادەملەر ئارىسىغا كىرىپ غايىپ بولدى. قارىساق ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق، مېنىڭچە ئوردا ئالدى تەرەپكە كەتتىمىكىن دەيمەن.

— ھېلى بولسىمۇ ئىزلەش كېرەك. ئۇنداق گۇمانلىق ئا- دەمنىڭ زادى ئىزىنى يوقاتماسلىق كېرەك. تېز بارغىن. ھەلەكنى تېپىپ ئىككى ياقلاپ ئىزلەڭلار.

— ماقۇل ئەمىسە، — جۇمەك خۇددى ئوغرى مۈشۈكتەك ئەپچىللىك بىلەن چىقىپ كەتتى.

ئۇ، گۇگۇمەنجۇدىن چىقىپ يارۋاغ دەرۋازا تەرەپكە ئىلدام كېتىۋاتقىنىدا ئالدىراپ كېلىۋاتقان ھەلەك بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىككىسى يەنە بىرلىشىپ ھېيتكارغا قاراپ ماڭدى.

ئۇلار يارۋاغ دەرۋازىسىدىن كىرىپ كېتىۋاتقانلىرىدا ئابىيامقى قارا ئىشەكنى يېتىلەپ، يەنە بىر قولىدا دەستە تاۋاقلىرىنى كۆتىرىپ كېلىۋاتقان قىزنى كۆرۈپ قالدى - دە، بىر بىرىنى شە- رەتلەشتى: ئىشەكنىڭ چۇلۋۇرىنى شارتلا كەستى - دە، كەينىگە قايتۇرۇپ مىنگەنلىرىچە ھېيتكارغا قاراپ يېلاندەك ئويىنتىپ كەتتى.

قۇرۇق ئاغامچىنى سۆرىگەن گۇلقىز بولسا، بايا بىز كۆرگەن يەرگە كەلگەندە ئاغامچىنىڭ ئۇچىغا بىر كىشى دەسسەپ سالغان- دىلا ئەھۋالنى بىلىپ ھۆكرەپ يىغلاشقا باشلىغان ئىدى . ئۇ، ئا- شۇنداق يىغلىغان پېتى بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ يارۋاغ كۆۋ- رۈكىگە قاراپ ماڭدى.

كۆردىكى، ئادەم دېگەن تىقما - تىقماق، قىيا - چىيا،

يىغا - زارە، نالە - پەريات بىلەن سۈنىڭ دەھشەتلىك شاقىراش-
لىرى قوشۇلۇپ، تۈمەن بويى گوياكى قىيامەت قايىنىمىغا ئايلانغان
ئىدى. مىڭلىش تۇرماق دەسسەشكە يەر تېپىلمايتتى. كىشىلەر يار-
ۋاغ كۆۋرۈكىنىڭ بىرەر تال تۈۋرۈكىمۇ ساق قالمىغانلىقى، ھەر
يوغان دەرەخلەرنىڭ ئات، ئېشەك، قوي، كالا، ھارۋا - ئۇلاقلار-
نىڭ ئېقىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە سۆزلىمەكتە ئىدى.
گۈلقىز بۇ قورقۇنچلۇق سۆزلەرنى ئاڭلاپ، مۆلدۈردەك ياش
تۆككىنىچە يەنە كەينىگە قايتىپ يارۋاغ دەرۋازىسى تەرەپكە كې-
لىۋاتاتتى. ئۇ، ئاپايام ئاغامچا ئۇچىغا بىر كىشى دەسسىۋالغاندا
ئۈزۈلۈپ كەتكەن دېپ، ئاتلىرى كەلگەندە چىنىباغ تە-
رەپتىن كەلگەن بىر مەپە ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. مەپىدىن
ئەتىگەنكى «چۆپقەت» خوتۇن بېشىنى چىقىرىپ، ئېچىنغان ۋە
ئەنسىرىگەن قىياپەتتە:
— ھوي قىز، سىز بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىز؟ —
دېدى.
— ... كۆۋرۈكنى سۇ ئېپكېتىپتۇ ...، — دېگەننى ئاران
ئېيتالىدى قىز ۋە ھۆكرەپ يىغلىۋەتتى.
— يىغلىماڭ، مەپىگە چىقىڭ. گۈزەرنىڭ كۆۋرۈكى ساق
دەيدۇ. شۇنىڭدىن ئۆتكۈزۈپ قويسام ئۆيىڭىزنى تېپىپ چىقىپ
كېتەلەمسىز؟
گۈلقىز، «ھەئە»گە بېشىنى لىڭشىتتى.
— ئېھ... ئېھ... ئېھ... ئاپپاق قىز، چىقىڭ مەپىگە،
يىغلىماڭ.
چۆپقەت خوتۇن قىزنى قولىدىن تارتىۋېلىپ مەپىنىڭ ئىچىگە
كىرگۈزدى - دە:
— بەكمۇ چاك - تۇزاك بولۇۋاتىدۇ، سىلەگىزنى چۈشۈرۈ-

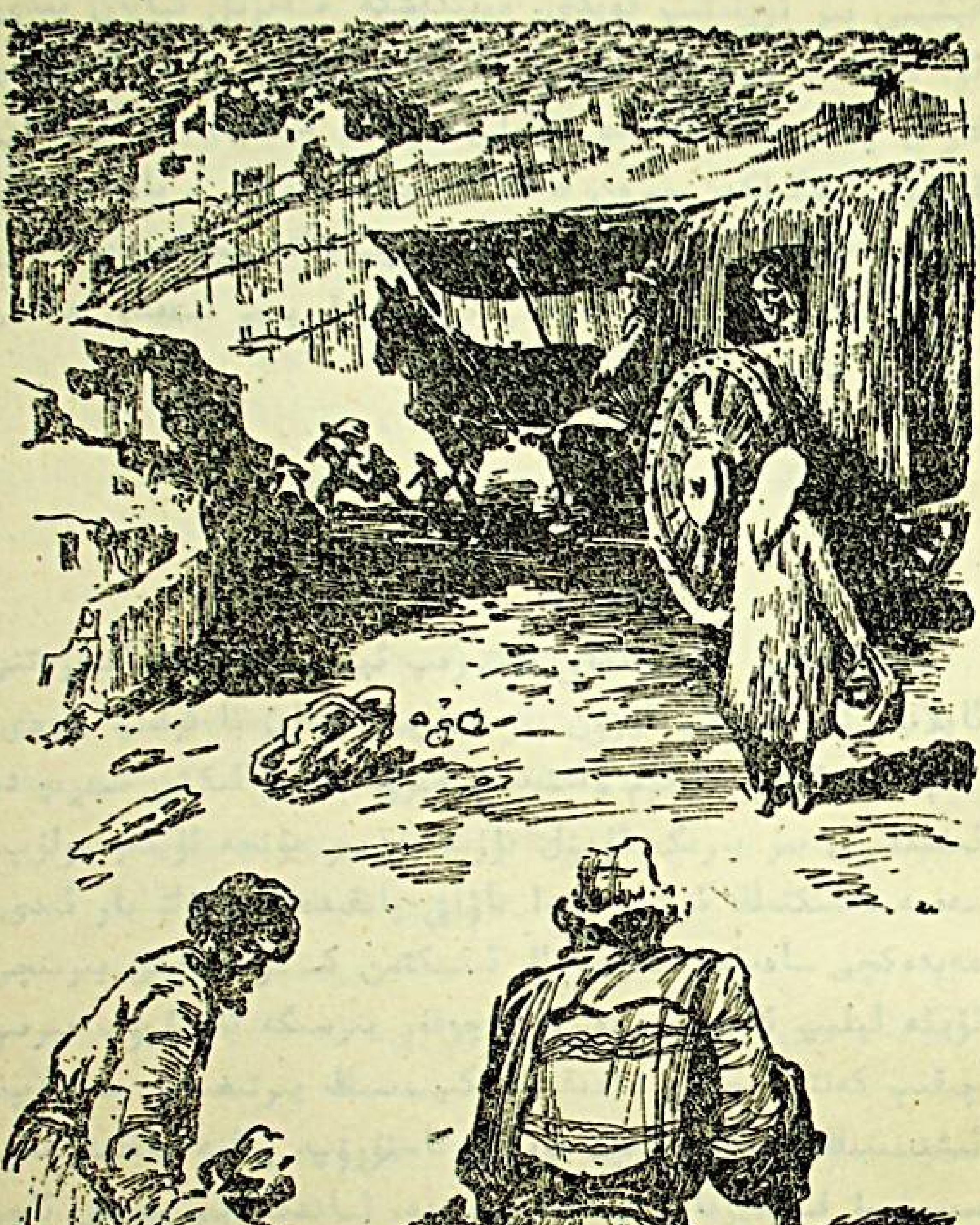

ۋەت، شەھەر ئىچى بىلەن ھەيدە، — دەپ، مەپكەشكە قاراپ قېشىنى بىر ئۇينىتىپ قويدى. مەپكەشكە مەنزىل ئايان ئىدى. ئۇ، دىككىدە سەكرەپلا مەپىنىڭ ئالدىغا ئولتۇردى - دە، قامچىدىن قارس چىقىرىشقا باشلىدى. يايلى قىزنىڭ ماڭلىيىدەك قىرقىلغان، قۇيرۇغى چىگىلگەن جىرەن قاشقا ئات بولسا، بويۇن - باشلىرىدىكى مارجاندەك قاتار ۋە ساز قوڭغۇراقلىرىنى سايراتقىنىچە ئويناپ كەتتى.

قوڭغۇراقلىق مەپە مېڭىپ تۇرسۇن! بىز ئەمدى ھېلىقى ساقچىدا قالغان سادىقنى ئىزلەيمىز.

V

سادىقنى ئاشۇنداق ئىتتىرىپ ئېلىپ چىققانچە ئىمارەتنى ئايلاندۇرۇپ ئاپىرىپ ئۇزۇن بىر كوچا (زال) غا ئېلىپ كىردى. كوچىنىڭ ئىچى كۈگۈم ۋاقتىدەك غۇۋا ئىدى. ئىككى تەرىپىدە ئىشىكلىرى بىر بىرىگە ئۇدۇل تۇرىدىغان بىر مۇنچە ئۆيلەر بولۇپ، ھەممە ئىشىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاۋاق پاتقىدەك تۆشۈك بار ئىدى. ھەيدەكچى سادىقنى كوچىنىڭ ئىشىكتىن كىرگەندىكى بىرىنچى ئۆيگە ئېلىپ كىردى - دە، قارا چوقۇر بىرىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىپ چىقىپ كەتتى. چوقۇر سادىقنىڭ كىيىمىنىڭ يىرتىغىدىن باشلاپ، ئىشتىنىنىڭ لەپەزلىرىگىچە قويماي ئاختۇرۇپ، يىڭنە چاغلىق نەرسىسىنىمۇ قالدۇرماي ئېلىۋالدى - دە، ئاندىن بىر چېتىق ئاچقۇچنى جالدىرلىتىپ «ماڭ» دەپ ھەيدەپ، ھېلىقى ئۇزۇن كوچىنىڭ بىر يەرلىرىگە بارغاندا «توختا» دىدى. ئۇ، بىر ئىشىكنى قاتتىق تېپىپ ئاچتى - دە، سادىقنى كەچكىسىدىن ئىتتىرىپلا كىرگۈزۈۋېتىپ، قۇلۇپلاپ كېتىپ قالدى.

— كەلسلە يېڭى مېھمان.
— ھوي... مېھمانغا قارا!
— مېھماننى تۆرگە باشلايلى!
— مېھماننىڭ كۆزى يېڭى ئۆيدىن يېتىرقاۋاتىدۇ.
— ھوي... شوك ئولتۇرۇش، تووا قىلىشمامسەن؟ ئاناڭنىڭ
تويى بولۇۋاتمىغاندىكىن...
— ھا... ھا... ھا...
— ھە... ھە... ھە...
ئاشۇنداق ئاۋازلارنى ئاڭلىمىغان بولسا، سادىق ئۆزى كىر-
گەن ئىشكىنىمۇ ئىلغا قىلالماي بوسۇغا تۈۋىدە تۇرغان بولاتتى.
كىمدۇر ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ:
— بۇ تەرەپكە مېڭىڭ، — دەپ تارتتى ۋە ئېلىپ كېلىپ
بىر يەردە ئولتۇرغۇزدى. يېقىنلا يەردە بىرسىنىڭ ئىنچىقلاپ «پو»
ئاتقىنى ئاڭلىنىۋىدى، بۆلەك بىرسى:
— ھەي ھەيتەك يىرتىلىپ كەتمىسۇن يەنە، — دىدى.
— بولدى - بولدى ... بۆلەك گەپنى قويىۇڭلار! ... ھەي داۋۇت
ھىلىقى مېكايەڭنىڭ ئايىغىنى ئېيتقىنا.
— قەيەرگە كېلىۋىدۇق؟...
— تومشۇققا ھىلىقى تۈزچىنىڭ ئىشىگى پېتىپ قالغان
يەرگە.
— ھە بولدى - بولدى تاپتىم، شۇنداق بولۇپتۇ، سېيىت
نوچى ئۈچتۇرپانىنىڭ ئامبىلىدىن ھىلىقى خەتنى ئېلىپتۇ - دە، قەش-
قەر نەدىسەن دەپ يولغا راۋان بوپتۇ. مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، مارالۋې-
شىنىڭ تومشۇق دىگەن يېرىگە كەلگەندە، تۈزچىنىڭ قوتۇر ئىشە-
گى ئۆتكەن يەردىن سېيىت نوچىنىڭ ئارغىماق ئېتى ئۆتەلمەي
پېتىپ قېلىپتۇ. بۇ ھالنى كۆرگەن تۈزچى بوۋاي ئاتنى ئىشەككە

ئارتىپ، قويرۇقلىرىدىن تارتىپ چىقىرىشىپ بېرىپتۇ. ئاندىن ئۇ
بوۋاي نېمە دەپتۇ دېسەڭلار:

— ئەي يىگىت، تەقى — تۇرقىڭىزغا قارىسام كۆزۈمگە بۆلەكچىلا كۆرۈنىسىز؛ زاتىڭىزنى ئېيتىڭ، كىم بولىسىز، — دەپتۇ. ئۇنىڭ سىيىت نوچى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن بۆلەكتىن كۆرۈشۈپتۇ، ھال ئەھۋال سوراشىپتۇ. مېھمان بولۇشقا تۇتقان ئىكەن، سىيىت نوچى ھۆزۈر خالىق ئېيتىپتۇ. شۇ چاغدا توزچى بوۋاي:

— ئوغلۇم، ئېلىپ يۈرگەن خېتىڭىزدىن كۆڭلۈمگە گۇمان چۈشتى، ئوقۇتۇپ باقسىڭىز نە بولۇر، — دەپتىكەن، سىيىت نوچى مۇنداق جاۋاپ بېرىپتۇ.

ئامانەتكە خىيانەت،
نامەرت ئىشىدۇر.
پالاكەتنىڭ ئامرىغى،
قورققاق كىشىدۇر.

كەلسە ئەجەل ناۋادا،
جاننى ئالادۇر.
سۇلار كېتىپ ئاستىدا،
تاشلار قالادۇر...

— خەير...— دەپ بوۋاي ئاقسا قىلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ سىيىت نوچىغا باشتىن — ئاياق بىر نەزەر سېلىپتۇ — دە، ئاندىن: ئامىن دەپ ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتىرىپ بىر دۇئا قىلىپتۇ. شۇندا سىيىت ئاخۇن سىماۋى چەكمەن چاپىنىنىڭ پېشىنى قايرىپ، گۈل

كەشتىلىك چەندازىسىگە قولىنى ساپتۇ - دە، ئىككى سەر تەڭگىنى ئاپتۇ. ئاق تەڭگىنى ئىككى قوللاپ بوۋايغا ئۇزاتقان ئىكەن. شۇ چاغدا بوۋاي قانداق قىلىپتۇ دىسەڭلار، ئاق تەڭگىنى ئالماپتۇ.

— ئوغلۇم!... بۇ تەڭگىنى يانچۇغىڭىزغا سېلىپ قويۇڭ. قەشقەرگە بارغىنىڭىزدا، تۆشۈكدەرۋازىدىن كىرەر چىغىڭىزدا، سېپىلنىڭ تۈۋىدە، بېشىغا ئاق رومال ئارتىپ، ئىككى بالىسىنى ئىككى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، پاتمەمنىڭ كۆينەگىنى ... ئوقۇپ ئولتۇرغان كۆزى ئەما بىر موماي بار، شۇنىڭغا بېرىڭ... ئەي يىگىت، سىزگە خۇدا رەھمەت قىلغاي، ئىلاھا ئامىن... دەپ ...

ھېكايەمۇشۇيەرگە كەلگەندە ئىشىك يەنە پايىقىدەك زەردە بىلەن ئېچىلدى. سادىق شۇ چاغدىلا تام - تورۇسنى، بۇ كاتەكتەك ئۆيدىكى سۇكەنگە قاچىلانغان شاپتۇلدەك غۇچچىدە ئادەملەرنىڭ پاقىرىغان كۆزلىرىنى، كىر باسقان يۈزلىرىنى، پاخپايغان چاچ - ساقاللىرىنى ۋە ھىلىقى قولىدىن يېتىلەپ ئېلىپ بېرىپ ئولتۇرغۇزغان كىشىنىڭ سياقىنى كۆرەلىدى. خومارەڭ چىبەرقۇت چاپانلىق ئۇ كىشى بىر قاراشتىلا باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. بۇ مەھبۇسلارنىڭ ئاشۇ ئىككىسىدىن بۆلەك ھەممىۋاسىلا ئىشىك ئېچىلىش بىلەن تەڭ پەگاغا تۇپلاشقان ئىدى. چوقۇر گۇندىپاي بولسا، دىۋەيلەپ تۇرغانلارغا كۆلىيىپ ۋاقىراپ:

— ئۇماچقا دۇم چۈشۈپ ئۆلۈپ بېرىشەمسەن؟ توختاپ تۇرۇشامسەن؟ ئاچ كۆز پىسەندىلەر، — دەيتتى.

ئۇماچ جىبگىدىن كېيىنكى كۈننىڭ سۇرلۇك ۋە قاپقاراڭغۇ تۈن تەڭ مەزگىلى ئىدى. ئىشىك يەنە تاراقلاپ ئېچىلدى، بىرسى: «سادىق» — دەپ توۋلىدى. كەلگەنلەر سادىقنى ئۇ يەردىن ئېلىپ چىققانلىرىچە بۆلەك بىر بۆلۈمگە ئېلىپ كىرىپ، پۇت - قول-

لىرىغا كويزا، كىشەنلەرنى سېلىپ ياخورغا① قامىۋەتتى. ئەھۋال-
نىڭ نىمە ئۈچۈنلۈگىنى كېيىنكى باپلاردىن ئاڭلايسىز.

VI

چاشكا مەزگىلى ئىدى. چوقۇر گۇندىپاي ئىشكىنى غەزەپ
بىلەن ئاچتى ۋە:
— چىقىشە ....— دەپ ۋاقىرىدى. چۈنكى، ئۇ «يېڭى
جىنايەتچىلەر» ئۈچۈن تۈرمىنى بوشىتىش، بىكار نان يەيدىغانلار-
نى بېقىۋەرمەسلىك بۇيرۇغىنى ئالغان ئىدى. قامالغانلار قوتاندىن
قوي چىققاندەك قاپلىشىپ چىقىپ، تام تۈۋىلىرىنى بويلاپ ئىككى
تەرەپتە قالايمىقان تۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھىلىقى خو-
مارداڭ چىبەرقۇت چاپانلىق يىگىت بولسا، بىر بۇلۇڭدا چاپىنىنىڭ
ياقىسىغا تۈمشۇغىنى تىقىپ، بۆلەكچە بىر قىياپەتتە شۈمشىيىپ
تۇراتتى. ئۇنىڭ قاپ - قارا ئويناق كۆزلىرىدىن قانداقتۇر چۈشىنىپ
بولمايدىغان بىر ھالەت ئىپادىلىنەتتى.
چوقۇر گۇندىپاينىڭ يېنىدىكى دورداي كالپۇك بىرسى قات-
تىق ئاۋازدا سۆزلەيتتى:
كوچىغا چىققاندا يەنە چاتاق چىقىرىپ ئاماڭلىقنى. بۇزۇ-
شامسەن؟...
— ياق.
— ۋاي ياق...
— تووا، مىڭ توۋا ...،— دىگەن ئاۋازلار، تووا- ئىستىغ-
پارلار ۋە كۆلكىلەر كۆتىرىلدى. گۇندىپاي:

① ياخور — يالغۇز كىشىلىك ئاۋاقتا.

— يەنە چاتاق چىقىرىپ بۇ يەرگە كىرىدىغان بولۇشىنىڭ كۆرگىلىكىنى كۆرۈشسەن، ماڭ چىقىش ...، — دەۋىدى، پات - پاراق، ۋاڭ - چۇڭلار، كۆلكە، خوشلىشىشلار باشلاندى.

خومارەك چىبەرقۇت چاپانلىق يىگىتنى گوڭگەنجۈدىن چىقىپ تاكى يارۋاغ دەرۋازىسىدىن شەھەر ئىچىگە كىرىپ كەتكىچە كەينىگە پات - پات قاراپ قوياتتى. ھىلى بىرسى ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ «سېنى خاتا چىقىرىۋېتىپتىمىز...» دەپ قايتۇرۇپ ئاپىرىپ قامايدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

«ۋا ئەجىبا؟، — دەيتتى، ئۇ، — يەركەندىن مېنى شۇنچە غەزەپ بىلەن ئېلىپ كېلىشتى، ئەمدى مۇنداق ئوڭايلا چىقىرىۋەتتىيا؟ ... ھېلىقى كېچىسى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن يىگىتنىڭ ئېتىمۇ سادىق ئىكەن. يا شۇنى مېنىڭ ئورنۇمغا سولىغاندىمۇ؟ ... مېنى مۇنداق كوچا جىنايەتچىلىرى قاتارىغا قامىماسلىقى تۇرغانلا گەپ ئىدىغۇ؟ ... يا ئۇ ماڭا ھېسداشلىق قىلىدىغان بىرەرسىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان بولسا يوقىتىۋەتكەنمىدۇ؟ .... بولمىسا مېنى مۇنداق ئوڭاي قويۇۋەتمەس ئىدى....»

ئەگەر ئۇنداق بولماي، ھېلىقى سادىق مېنىڭ ئورنۇمغا كەتكەن بولسا، ئۇ بىچارىگە بەكمۇ ئۇۋال بولىدۇ - دە، بەلكى ئۇنداقمۇ بولماس، ئۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ بەرىبىر ئۇ ئوغرى بىلەن مۇشتلاشقان - دە ...»

خومارەك چاپانلىق يىگىت ئاشۇنداق خىلمۇ خىل خىياللارنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە ھېيتكارىغا قانداق كېلىپ يەتكىنىنىمۇ سەزمەي قالدى. ئۇ «تىللا سارىيى» نىڭ دوخمۇشىدا بىر ئاز تۇردى. ئاندىن ئاشخانىغا كىرىشنى ئويلىدى - دە، چىبەرقۇت چاپىنىنىڭ ئەستىرى قېتىغا ئېھتىيات ئۈچۈن ئېشىپ تىقىۋەتكەن تىزىنى سىلاپ قويدى. ئۇ شۇيان مېڭىپ تۇرسۇن؛ بىز ئەمدى گۈلقىزنى ئېلىپ كەتكەن قوڭغۇراقلىق مەپە ئىزىدىن بارىمىز:

ئىككىنچى باپ

قوڭغۇراقلىق مەپە

بىز، قوڭغۇراقلىق مەپىنى تېپىشتىن ئاۋال ئۇنى ئوينىتىپ يۈرگەن ھېلىقى «چۆپقەت خوتۇن» بىلەن تونۇشۇپ ئۆتىمىز: ئۇ خوتۇننىڭ ئېتى ئاپپاشاخان بولۇپ، ئەسلىدە يەركەن يېڭىشەھەردىكى تەئەللۇقاتىدىن ئايرىلغان بىر خاراباتى بەگنىڭ قىزى ئىدى. ئىنچىكە بوي، سوقا يۈز، ياپما قاپاق، شاداپاچاق بۇ قىز مەيداندا چىلىم تازىلاپ، خاكا ئۇۋۇلاپ ۋە بەزەن بەگنىڭ سەرخانا توۋى «قىزمىغىنى تىتىپ....» ئۆسكەن ئىدى. ئىشەك ھاڭرىغان، داپ داراڭلىغان يەردە يۈرۈپ بىزەڭ ئۆسكەن بۇ داپشاق «قىز»نى ئەر ئالمىغاچ، ئاقىۋەت ئۇ، بىر گۆرۈخانىنىڭ «جاڭجاڭگويدى» دەپ ئاتىلىدىغان دۆك خوجايىنىغا تەككەن ئىدى. دۆكنىڭ ئايالىنىما كوچا ئاغزىدىكى دۆكىنىنىڭ ئالدى «گۆرۈخانا» ئارقا تەرىپى بولسا «بۆلەكخانا» ئىدى. ئۇ كېيىنچە دۆك بىلەن كېلىشەلمەي ئاجرىشىپ كەتكەندىن كېيىن «كوچا خوتۇنى» بولۇپ يۈرگەن. ئاخىرى تاماشا بىلەن قەشقەرگە كەلگەن. بۇ يەردە «لەگزىكەش»① بولۇپ قالغان.

① لەگزە — ھەربى گازارما.

كېيىنچە بولسا «يېڭىشەر جالىپى» دەپ نام ئالغان. ئاقىۋەتتە ئۇ ئاشۇ بىز كۆرگەن قوڭغۇراقلىق مەيىنى سىتىۋالغان. ئۇنىڭ كۆك مىلەڭزىسى دالدىسىدا كۆپ پايدىلارنى ئالغان. ئۆز ئېھتىياجىدىن سىرت چاغلاردا كوچا كىراسىغىمۇ سالغان؛ بۇ كۈنلەردە ئاپپاشا سەمرىپ، تولەپ بىر ئاجايىپ «سەتەڭ» بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ سۆزلەر شۇ يەردە قىلىنىۋەرسۇن!...

جىرەن قاشقا ئات بويۇن ـ باشلىرىغا مارجاندەك ئېسىلغان ساز قوڭغۇراقلىرىنى سايراتقىنىچە ئويناپ، ئەركىلەپ ھېيتكاردىن ئۆتۈپ، يان كوچا ئارقىلىق يۇمۇلاقشەر كۆلبېشىنى ئايلىنىپ، سىبۇ سىپىلىنىڭ تۆۋەندىكى تار كوچا بىلەن ماڭدى ـ دە، دۆۋىزىيە دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە توختىدى. مەيدىن سەكرەپ چۈشكەن ئاپپاشا پوستا تۇرغان ئەسكەرنىڭ بىرسىگە نىمىنىدۇ دەپ قويۇپ، يەنە مەيگە چىقىشى بىلەن تەڭ قامچىدىن قارىس، تۇياقلاردىن پاس چىقىشقا باشلىدى.

مەيە يېڭىشەر دەرۋازىسىغا كەلگەندە كونا سىپىل كەينىگە ئېگىلمەكتە ئىدى. سىپىل شۇنچە ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك ئىدىكى، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ئاجايىپ راۋاقلارغا يىبقىنراق يەردىن تىنك قارىغان كىشىلەرنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ كېتىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. شەھەرنىڭ ئىچكىرىكى، تاشقىرقى قوش قاناتلىق يوغان ۋە سۈرلۈك تۆمۈر دەرۋازىلىرى شۇ قەدەر ئاجايىپ ئىدىكى، ئۇنجى قېتىم كۆرگەن كىشىگە بەكمۇ سۈرلۈك بىلىنىشى تەبىئى ئىدى. ئىلگىرى بۇ دەرۋازىدىن كىرىپ كۆرمىگەن ئات ـ ئۇلاقلار بولسا، ھەيۋەتىدىن ئۈركۈپ، ماڭماي تۇرۇۋېلىپ، بىرمۇنچە تاياق يىگەنمۇ بولاتتى، لېكىن جىرەن قاشقا بۇ يەرلەر بىلەن ئوبدان تونۇش بولغاچقا، دەرۋازىدىن پەرۋاسىز ھالدا كىرىپ كېتىۋەردى.

— قېنى گۈلقىز چۈشۈڭ، — دىدى ئاپپاشا كۆك مىلەڭزىنى

قايرىۋېتىپ. گۈلقىز تېڭىرقاپ ئايپاشادىن:

— قەيەرلەرگە كېلىپ قالدۇقا؟ — دەپ سورىدى.

— ھېيتكاردىن ئۆتۈپ، قۇمدەرۋازا بىلەن ئايلىنىپ، ئەمدى مۇھىم بىر ئىشىمىز بولغاچقا، كونا مويدۇڭزا بىلەن ئارىيارغا كەلدۇق. مەيەردە يولۇقۇپ ئۆتىدىغان بىر كىشىمىز بار. بىر ھەربىگە مەپىنىڭ بىر ئېتىنى سېتىۋىدىم، يا پۇلنى بېرەي دىمەيدۇ، ئەمدى بەرمەيدىغان بولسا ئۆزەمنى بىر تونۇتۇپ قويىمسام. يولۇقۇپ ئاندىن ماڭساقمۇ ئات بەلەن بولغاندىن كېيىن بىر دەمدە يېتىمىز، جۇرۇڭ شۇ يەرگە كىرىپ ئۆتىمىز...

ئۇ گۈلقىزنى قاپ - قارا قوش قوۋۇرغىلىق ئىشىكتىن ئەپچىل تۆت چاسا بىر ھويلىغا باشلاپ كىردى. ئۇلارنى 25 ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى بىر تەتەي قارشى ئالدى. ئۇ، ئورۇندۇقلارنى قويۇپ تەكلىپ - تەكەللۇپلار قىلاتتى. ئۆي خېلى سەرەمجان ئىدى. تامدىكى ئاجايىپ - غارايىپ قىزلارنىڭ بەدىۋى سۈرەتلىرى غەلىتە نەرسە بولۇپ كۆرۈنگەچكە گۈلقىز ھەممىگە ھەيرانلىقتا سەپسالماقتا ئىدى. ئاۋۇ ئىككى خوتۇن بولسا، ئۆزىچە بىر نەرسە دىيىشىۋاتاتتى. شۇ ئارىدا ئايپاشا:

— مەن تەرەتكە چىقىپ كىرەي، — دەپ يامپىشنى سىلاپ، ئۇۋۇا ئىزلىگەن توخۇدەك يورغىلاپ تالاغا ماڭدى. گۈلقىز ئىنتىلىۋىدى، ئۇ، — مەن ھازىرلا كىرىمەن، — دىدى - دە، ئىشىكنى ھىم يېپىپ پايپاسلىغىنىچە مەپىگە چىقتى - دە، تىكىۋەتتى.

ئۇچقۇر ئات پۇرقۇپ ۋە ئەركىلەپ ئويناپ باراتتى. مەپە پاختا زاۋۇدىدىن ئۆتۈپ، قىزىلنىڭ كۆۋرۈكى ئاغزىغا كەلگەندە كونشەردىن ئىتتىك چىقىپ كېلىۋاتقان بوز ئاتلىق بىر مەپە بىلەن ئۇچراشتى. ئىسكەتىسىز بىر كىشى بېشىنى چىقاردى. ئۇ، ھېيتكاردىكى مالىماندا ساغرىسى سۇت - قايماق بىلەن بۇلغانغان

ھەربى ئەمەلدار ئىدى. ئۇ:

— سىزنى بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ كەتتى دەپ ئاڭلاپ، ئالدىراش چىقىۋاتسام توختاپ تۇرماپسىز-غۇ؟... — دىدى ئاپپاشاغا.

ئۇمۇ خەنرۇچىسىغا ئەركىلەپ سۆزلەپ:

— ئىش توغرىلاندى، ئەتىگەن سىز كۆرگەن قىز شۇ. ئۆيىڭىزدە قالدۇرۇپ قايتتىم. پىڭ تەتەيىنىڭ خىلى پەمى بارغۇ؟... ئۇ ياۋا قۇشنى ئۆگىتىۋالار. ھىھى... ھىھى... ھىھى...

— رەھمەت سىزگە.

— شۇنداق قىلىپ قاچان ماڭىمەن دەۋاتىسىز، ھۆرمەتلىك ياڭ تۇەنجاڭ؟...

— مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئىچىدە ماڭارمىز.

— يولىڭىز بولغاي، بىزنى ئۇنتۇپ قالماسسىز، ھىھى... ھىھى... ھىھى...

— ئەلۋەتتە شۇنداق، سىزنى ئۇنتۇشنى گۇنا دەپ بىلىمەن. ياخشىلىق قىلغان ئادەمنى تاكى ئۆلگىچە ئۇنتۇماسلىق مېنىڭ تەبىئى ئادىتىم. ماڭغىچە ئۆيىڭىزگە ئالاھىدە بىر بېرىپ خوشلىشىپ قايتماقچىمەن.

— ئۇنداق بولسا قاچان كۆتىمەن؟

تۇەنجاڭ ئاغزىنى بىر نەچچە قېتىم مىدىرلاتقاندىن كېيىن بارمىقىنى ساناپ تۇرۇپ جاۋاپ بەردى:

— شەنبە كۈنى.

— ماقۇل ئەمىسە، شەنبە كۈنى كەچتە كۈتىمەن - ھە؟

— ھەئە.

— خەير - خوش.

— خوش ئەمىسە ھۆرمەتلىك ياڭ تۇەنجاڭ.

«ياڭ تۇەنجاڭ»نىڭ ئىسمى ياڭ زىڭيۈەن بولۇپ، 42 ياشلاردا

ئىدى. ئۇ مەلۇم بىر پىيادە تۇەننىڭ مۇئاۋىن تۇەنجاڭى بولۇپ ئۆسكىنىدىن كېيىنكى 3 يىل مابەينىدە تۇەنجاڭلىقنى تالىشىپ قىلمىغان - ئەتمىگىنى قالمىدى. تۇەنجاڭنىڭ ئۇستىدىن دىۋىزىيىگە ۋە باشقا جايلارغا نەچچە نۆۋەت «مەلۇمات» يوللىدى. كىم بىلسۇن، كۆپ ئۆتمەي ياڭزىيۇەننىڭ قىلغىنى ئۆزىگە يېنىشقا باشلىدى. بارلىق بۇزغۇنچىلىقلاردا كىكىرتىكى تومۇرداش بولغانلار ئۇنى خىزمەتتىن ھەيدەش قارارىنى چىقىرىدۇ، لېكىن بۇيرۇقنى ئۆزىگە ئاڭلاتقاندا ئۆزلىرىگە يامان بولمىسۇن ئۈچۈن «خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ئىچكىرىگە بارىدۇ...» دەپ ئۇقتۇرىدۇ. بۇ بۇيرۇقتىن خەۋەر تاپقان ياڭزىيۇەن يىغىرىنى يېپىش ئۈچۈن ئايالى ۋە باشقىلارغا: «غەربىي شىمال قوماندانلىق ئىشتاۋى خىزمەتكە چاقىرىپتۇ، ئەمىلىم ئۆرلىدى...» دېگەنلەرنى تارقىتىدۇ.

پىڭ تەتەي دەسلىۋىدە ئىككىلىنىپ ۋە قايغۇرۇپ يىغلايدۇ. چۈنكى ئۇ قەشقەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بىر خىچىر بولغىنى ئۈچۈن ئىچكىرىگە بارغۇسى كەلمەيدۇ، لېكىن ئېرىدىن ئۆلگىدەك قورقىدىغانلىغى ۋە بۇ يەردە ئۆزىگە قارايدىغانغا كىشى بولمىغىنى ئۈچۈن ئاخىر كۆنىدۇ، ئەمما ئېرىنى مۇنداق بىر شەرتكە (بالىسى بولمىغىنى سەۋەبلىك قەشقەردىن بىرقىز ئېلىپ كېتىشكە) كۆندۈرىدۇ.

خوتۇنىنىڭ پىكرىگە قوشۇلغان ياڭ ئاخىرى «ئىشلەتسەم قول، ساتسام پۇل» دەپ ئويلايدۇ- دە، بۇ ئىش ئۈچۈن قولىدىن ھەممە بالا- قازا كېلىدىغان ئايپاشاخاننى ئاتلاندۇرىدۇ. ئايپاشا، گۈلقىزنى گۈزەر كۆۋرۈكىدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇش ھىلىسى بىلەن تاپشۇرۇقنى ئورۇنلاپ قايتىپ كېلىۋاتقىنىدا كۆۋرۈك بېشىدا ياڭ بىلەن ئۇچرىشىپ بايىقى گەپلەرنى قىلىشىدۇ.

شەنبە كۈنىنىڭ كەچلىكى. ئايپاشا تەييارلىقلارنى تەق قىلىپ قويۇپ، ھۆرمەتلىك مېھمىنىنى تەقەززالىق ئىچىدە كۈت-

مەكتە ئىدى. ئەمما مېھمانىنىڭ قەرەلدە كەلمەسلىكى ساھىپخانىنىڭ ئىنتىزارىنى ئاشۇرماقتا ئىدى. ئۇنى «ئالدامچى ئەبلەخ يەنە يالغانچىلىقىنى قىلارمۇ؟...» دېگەن گۇمان خۇددى كېلىدىن بوققاندەك ئازاپلايتتى. قەشقەرنى بولسا، بارغانسېرى قاراڭغۇلۇق قاپلىماقتا ئىدى.

تالادىن ئاخىرقى قېتىم سالپىيىپ كىرگەن ئايپاشاغا ئۇستەلگە تىزىلغان سەيلەر سەۋرى - تاقەت تىلىگەندەك، ھورنانلار ھومىيىپ قاراۋاتقاندەك، شىشىلەر شاراپقا شەرەتلەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇ تاماكىدىن بىرنى قىڭغىر چىشلىگىنىچە كارۋاتقا سىڭايان بولدى - دە، پۇتلىرىنى مىنگەشتۈرۈپ ياتتى ۋە ئاچچىق ئويلارغا پاتتى. ئۇنىڭ خىيالىنى تالادىن تۇيۇقسىز كەلگەن شەپە ئاۋازى بۇزدى. بۇ ياڭنىڭ شىپىرلىغان ئاياق ئاۋازى ئىدى. ئۆيگە ئىنچىقلىغان پېتى كىرىپ كەلگىنىدە ئايپاشانىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى.

— مەن كۆپ ئولتۇرالمايمەن، — دېدى ياڭ كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ كۈلۈپ، — يەنە بارىدىغان يەرلىرىم بار. بۈگۈن ھەممە ئىشلارنى پۈتتۈرۈپ...

— كېلىش سىلىنىڭ، كەتكۈزۈش بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدا... — دېدى ئايپاشا ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ نايناقلاپ.

— شۇنداق دېگىنىڭىزگە كۆپ رەھمەت. شۇنچىلا جۇۋاپسىز.

— ئەرزىمەيدۇ ھۆرمەتلىك ياڭ تۇەنجاڭ ھېھ... ھېھ... ھېھ...

— ئىشىكلەرنى مەھكەم ئېتىۋېتىڭچۇ، بىر چىراق چېكەيلى!

— ھېھ... ھېھ... ھېھ... ماقۇل ياڭ تۇەنجاڭ، — ئۇ ئايتاڭلاپ بېرىپ ئىشىكنى ئەتتى.

— سىزگە ئاتاپ ئازراق ئالغاچ كېلىۋىدىم، — دېدى، ياڭ

يانچۇغىنى كولاۋېتىپ: ئۇ «قول بالىسى» قىلىپ راسلىدى - دە، چىراقنى ئۈستەلگە توختىتىپ تۇرۇپ ئەپيۈننى راسا بىر شورىدى. ياڭ تالا تەرەپنى تىڭشاپ تۇرۇپ:

— بىرەر شەپە بارمۇ نىمە؟، — دىدى.

ئايپاشا دەلدەڭلەپ تالاغا چىققاندا قاراڭغۇلۇق قاپلىغان ئالەم گۆردەك سۈرلۈك ۋە جىمجىت ئىدى. بۇ جىملىقنى قەيەردىدۇر قاۋىغان ئىتنىڭ ئاۋازىلا بۇزۇپ تۇراتتى. ئايپاشا قاقىرىپ يۆتىلىپ تەرەتخانا تەرەپكە ماڭدى. ياڭ بولسا، چاقماق تېزلىكىدە ھەركەتلەنمەكتە ئىدى. ئۇ ئىچ يانچۇغىدىن كىچىككىنە يۇمىلاق قۇتىنى ئالدى - دە، رومكىنىڭ بىرسىگە ئېڭىشتۇردى. ئاندىن ئۈستىگە ھاراقنى تولدۇرۇپ، ئىككى رومكىنى قاتارلاپ قويۇپ خاتىرجەم ئولتۇرۇۋەردى.

ئايپاشا دەلدەڭلەپ كىرىۋېتىپ ئىشىك ئۆلگىچىگە ئۆزىنى ئۇرۇۋېلىپ غەلىتە ئاۋاز بىلەن كۈلدى - دە، ئاندىن ئىشىكنى چىڭ ئېتىۋېتىپ كارۋاتتا يانتۇ ئولتۇردى.

— مەن بولسام ئەتە كېتىمەن، — كۈلۈپ تۇرۇپ سۆز باشلىدى ياڭ. — سىزنىڭ كۆرسەتكەن ئىلتىپاتلىرىڭىز ئۈچۈن ئالتۇن بىلەيۈزۈكمۇ ئازلىق قىلاتتى، لېكىن ئاددى بولسىمۇ مىنى كۆرگەن كۆزدە كۆرسۇن دەپ مۇشۇ بىر تال ئۈزۈكنى سىزگە ھەدىيە قىلماقچىمەن... قېنى، جېنىم... ئەكىلىڭ، ئۆز قولۇم بىلەن سېلىپ قوياي...

ئۇ، ئۈزۈكنى ئايپاشانىڭ بارمىقىغا سېلىپ قويدى - دە، ئاندىن ئۇنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرۇپ:

— ئەمدى سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز ئۈچۈن مۇشۇ ئاخىرقى رومكىنىمۇ ئۆز قولۇم بىلەن ئىچكۈزۈپ قوياي... دىدى ۋە بەلگىلىك رومكىنى ئۇنىڭغا بىراقلا ئىچكۈزدى. بېلىقنىمۇ ئۆز قولى

بىلەن يىگۈزدى.

ئايپاشا كارۋاتتىكى تۆشەككە يۆلىنىپ، ئاۋال مۈشۈكتەك، كېيىن ئىتتەك خىقراپ خورەك تارتقىلى تۇردى. ئاستا قوزغالغان ياڭ ئىشىكنى ئاۋايلاپ ئېچىپ تالاغا قارىۋىدى، ئالەم ئابيامقىدىنمۇ قاراڭغۇ، سۈرلۈك ۋە جىمجىت بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كەلگىنىچە ئايپاشانىڭ ئۈزۈكى ۋە قۇلاقلىرىدىكى ھالقىسىنى، قىزىل ساندۇقىدىكى تۈگۈچلىرىنىمۇ قويماي ئېلىپ، چىراقنى ئۆچۈردى ـ دە، ئىشىكنى ئېتىپ غىپپىدە تىكىۋەتتى.

ئۈچىنچى باپ

ئاشخانىدىكى ئۇچرىشىش

I

بوردا ئالدىغا كېتىدىغان تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى ئاشخانىدا تىجارەت راسا قىزىپ كەتكەن ئىدى. ئاق دوپپىنى قىرلاپ كىيگەن ئىگىز بويلۇق، قارا بۇرۇتلۇق، قاۋۇل ئۇستام بولسا، ئاۋازىنىڭ بىرىچە توۋلاپ مانتا سانايتتى.

ئىشىك ئالدىدىكى تونۇر تۈۋىدە تۇرغان قارىقاش ئوغۇلمۇ «گوش گىردە» دەپ ئاغزى بىسلماي توۋلايتتى. ئىچكىرىدىن بولسا ساپلىق ساداسى بىلەن پىياز توغراۋاتقان قىڭراق ئاۋازى ئاڭلىناتتى. ئوتتۇرا ئىشىك ئۈدۈلىدا خۇددى قاردىن ياسالغان پومزەكتەك پوسمىلاق، يەل بىرىپ كۆپتۈرگەندەك سېمىز بىر كىشى غولاچلاپ لەگمەن سوزۇۋاتاتتى. بۇلۇڭ تەرەپتىكى خالى خانىلاردىن بەر ـ ئاياللارنىڭ ناخشا ئېيتىۋاتقان، چاخچاقلىشىۋاتقان، كۈلۈشۈۋاتقان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئوتتۇردىكى بوشلۇققا تولىسى دېخانلار ئولتۇراتتى. بىزگە تونۇش ھىلىقى خوما رەڭ چىبەرقۇت چاپانلىق، بۇغ-

داي ئۆگلۈك، ئوتتۇرا بويلۇق، 35 ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى يىگىتمۇ
ئىشىككە يېقىن يەردىكى بىر ئورۇندا ھەممىگە بىر - بىر نەزەر
سېلىپ تىپ - تىنچ ئولتۇراتتى، ئاق پەرتۇق تارتقان كۈتكۈچىلەر
بولسا پۇت - پۇتىغا، قول - قولىغا تەگمەي يورغىلىشىپ يۈرەتتى.

بىر چاغدا ئىشىكتىن ئاشۇ يىگىتكە تەگكۈش دىگۈدەك بىر
يىگىت كىرىپ كەلدى - دە، ئەتراپقا نەزەر تاشلاۋېتىپ ھىلىقى
خومارەڭ چاپانلىقنى كۆرۈپ:

— ھوي... سالامۇئەلەيكۇم، — دەپ، تىكىرقاپراق قول ئۇ-
زاتتى ۋە ئۇنىڭغا باشتىن - ئاياق سەپسېلىشقا باشلىدى. ئۇ
بىر ئورۇندۇقنى تارتىپ يىگىتكە ئۇدۇل ئولتۇردى - دە:

— مەن ئۆزلىرىنى تونۇغاندەك قىلىمەن، — دىدى.

— تونۇسىلىمۇ تونۇغانلا، — دەپ تەبەسسۇم قىلدى خو-
مارەڭ چاپانلىق يىگىت.

— نەدىن سورايمىز؟

— ئاقسۇدىن.

ھەرخىل ئىبھتىماللارغا قارشى ھازىرلىق قىلىپ ئۈلگۈرگەن
خومارەڭ چاپانلىق يىگىت دەرھال ئادرىسىنى ئۆزگەرتىپ ئۈلگۈردى.

— ئاقسۇدا بىزنىڭ ساۋاقداشلاردىن قاسىم، قادىرلارنى بار
ئىكەن دەپ ئاڭلىۋىدىم، بەلكى كۆرگەن بولۇشلىرى مۇمكىن.

— مەنمۇ شۇنداق ئاڭلىدىم، ئەمما كۆرمىدىم. ئۆزەممۇ ئاق-
سۇدا كۆپ بولمىغانمەن، — دەپ، پەلپەتىش جاۋاپ بەردى ئۇ.

تونۇپلا تۇرىمەن، راستىنى دىسەم ئاتىلىرى تىلىمنىڭ ئۇ-
چىدىلا تۇرىدۇ، نىمىدى؟ سا ... نىمە؟

— سايىم، — دەپ دەرھال گەپنى ياسىۋەتتى خومارەڭ
چاپانلىق يىگىت.

— ھە؟... سايىم؟ ... يا ... ياق، ئۇنداق ئەمەسقۇ دەيمەن؟

— ئەمسە نىمە؟؟ ... — ئۇ قايتۇرمىلاپ سورىدى.

— دىدىمغۇ تىلىمنىڭ ئۇچىدىلا تۇرىدۇ دەپ ... ھە مەيلى؛ سايىم بولسىمۇ بولسۇن! ھىلىقى ... ھە، ھىلىقى ... «دىدىل» دىگەن نام بىلەن شېئىر يازىدىغان ئۇزلىرى ئەمەسمۇ؟

شۇ ئەسنادا خومارەك چاپانلىق يىگىتنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى.

— راستمۇ؟ ... تاپتىمۇ؟ ... راست تونۇپتىمەنمۇ؟ ...

— ئۇنىڭ قىلىق ۋە قىياپىتىدە چىن سەممىيەت سەزگەن خومارەك چاپانلىق يىگىت ئىختىيارسىز كۈلدى ۋە:

— راست ...، — دەپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— ئەكەلسىلە قوللىرىنى باشقىدىن كۆرۈشەيلى ...

يىگىت ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە، ئۇنىڭ قولىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ شۇنداق سەممىي تۇتتىكى، سۆيۈپ كۆرۈشكىلى ئاز قالدى. ئاندىن:

— تاماق بۇيرۇتتىلىمۇ؟ ... يامان يەردە ئولتۇرۇپ قىپتىمىز؛ تاماكىدىن بىرنى چەككەچ ئولتۇرايلى، — دىدى ۋە يېنىنى كولىغاچ ئاشپەزنى توۋلىدى.

دىدىل بىلەن لىتىپجان ئاشخانىدىن چىققاندا كۈن قىيام بولۇپ قالغان چاغ ئىدى.

— مەن مونچىغا بارماقچىدىم، — دىدى دىدىل.

— مونچا ـ پونچىنى قويسىلا، ھازىر بىزنىڭ ئۆيگە بارىمىز، — دىدى لىتىپجان. ئۇلار تەكەللۇپ تالىشىدا تۇرغاندا ئىگىز بويلۇق، جەندە چاپانلىق بىر كىشى كېلىپ سازا قىلدى. لىتىپجان دىدىلنى ھەركەتتىن توساپ، قوينى يانچۇغىدىن بىر تۇتام پۇلنى ئالدى ـ دە، ئارىسىدىن ئىلغاپ يىگى بىر تىزىنى دىۋانىغا بەردى. دىۋانە دۇئا قىلىپ بولۇپ پاكىز ۋە ئۆسكىلەڭ ساقىلى

نى سىپىغاچ ھەر ئىككىيلەنگە بىر بىرلەپ نەزەر سالغىنىدا ئوت-لۇق كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر ئاجايىپ نۇر چاقناپ كەتتى.

— ئاجايىپ ئادەم ئىكەن، — دېدى لىتىپجان دىۋانى-نىڭ كەينىدىن قاراپ تۇرۇپ.

— «ئەسكى چاپانىنىڭ ئىچىدە ئادەم بار» دىگەن گەپ بىكار ئەمەس، — دېدى دىدىل مەنىلىك ئاھاڭدا. ئارىنى ئاز جىملىق ئالىلدى. لىتىپجان بولسا، دىۋانە تەرەپكە تىخىچە قاراپ تۇراتتى.

— شۇنداق قىلاي، — دەيتتى دىدىل مىڭشقا تەمشىلۋى-تىپ، — مونچىغا بىرىپ كىلەي.

ئۇ لىتىپجان بىلەن ھىيتكار مۇنارىسى تۈۋىدە ئۇچرىششقا ۋەدىلىشىپ مونچا تەرەپكە يول سالدى.

دىدىل كىتىۋىتىپ «بۇ ئاجايىپ ئىشقۇ؟ ... «ئويلىمىغان يەر-دىن تۇغۇلمىغان توشقان چىقىپتۇ» دىگەنىدەك، كۈتمىگەن بىر چاغ-دا، كۈتۈلمىگەن كىشىگە يولۇقۇپ قالدىما؟ ... بۇ ماڭا نىمانچىۋالا قىلدۇ؟ دارىلىتامدا بىللە ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا ئامراق ئاغىنە بولساقمىغۇ بىر گەپ ئىدى. بۇنى «لىتىپ خوراز» دەپ ھىچكىم ياقتۇرمايتتى دىگەنلەرنى خيالىدىن ئۆتكۈزدى.

II

جۇمەنىڭ ۋاقتى يىقىنلاشماقتا، ئەرەپ مەزىن ئەزان ئىيت-ماقتا؛ لىتىپجان بولسا، دىدىل كەتكەن تەرەپكە كۆز تىككەچ مى-ڭىپ يۈرمەكتە. مىغىلدىغان كىشىلەر دۇرۇت - ئىستىغپار ئوقۇپ مىچىتكە كىرمەكتە ئىدى.

— دىدىل نىرىدىنلا لىتىپجاننى كۆرۈپ، ئۆزرەخالىق ئىيتقاچ

ئەدىمنى ئىتتىكلەتتى.

— سىلىنى ساقلىتىپ تازىمۇ سەت بولدى - دە، بارسام ئۇ كاساپەتنىڭ بىر ئىمىسى بىسىق ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ... سەرراپتىمۇ بىر قانچە ئادەم بار ئىكەن. شۇڭا مەن ...

ھىچقىسى يوق، — دىدى لىتىپجان خۇش تەبەسسۇم بىلەن، ئۇلار جۈمەدىن تارقىغاندا ئادەملەر دىڭگىزىغا ئايلانغان ھىيتكاردا ھايات قاينىماقتا، سودا - سىتىق قىزىماقتا ئىدى.

— يۈرسىلە، ئاۋۇ دۇكانغا كىرىپ ئۆتىدىغان بىر ئىش بار، — دىدى لىتىپجان، دىدىلىغا. ئۇنىڭ كۆرسەتكىنى ئوردا ئالدىنىڭ رەستىگە كىتىدىغان دوخمۇشتىكى دوپپا دۇكىنى ئىدى. پاكىنەك، ئاق سىرىق، چاساقال سىتىقچىغا، — تور بادامىنىڭ بەلەنرەگىدىن بولسا ئىلىپ كەلسىلىچۇ، — دىۋىدى، سىتىقچى قوتاز قۇيرۇغى يەلپۈگۈچنى ئىشقا سالغاچ دوپپىدىن بىر قانچىنى كەلتۈردى ۋە مەددادەك جاۋىلداپ ماختىغىلى تۇردى.

— مانى كىيىپ باقسىلا، — دىدى لىتىپجان، دىدىلىغا.

— ياق - ياق، — دىدى دىدىل بىشىنى قاچۇرۇپ.

— كىيسىلە، كىيىپ كۆرسىلە. كىيىپ كۆرگەنگە پۇل ئالمايمىز، — دىدى، كولگۈنچەك سىتىقچى ۋە دوپپىنى ھاپىلا - شاپىلا كىيگۈزۈپ ئۈلگۈردى.

— ئۇنداق بولسا، مەن چىمەن دوپپا كىيەي.

— ھە ... ھە ... دۇرۇس، — دىدى لىتىپجان دەرھاللا، — كۆردۇڭمۇ بىشىمدىكى چىمەن دوپپا ... ئەمەسمۇ - ھە؟ —

ئۇلار ئۇزاپ ماڭدى. يانداش كىتىۋىتىپ، چىمەن دوپپىغا پات - پات قاراپ قويغان لىتىپجان مۇنداق بىر شىئىرنى ئاستا ئوقۇپ باراتتى:

كۆردۇڭمۇ بىشمەدىكى چىمەن دوپپا،
گۈلىنى قەشقەر قىزى ئۆزى تىككەن.
زەڭ قويساڭ ئالتۇن يىڭنە ئىزلىرىغا،
كۆزىنىڭ خۇنلىرىنى راسا تۆككەن.
چىۋەرلىك خىسلىتىگە قارىغىنا،
قانداق خۇش نەقىشلەرنى نەپىس چەككەن.
ھەر چىمەن، ھەر چىچەكنىڭ چانىغىغا،
بىر ئۆمۈر مۇھەببەتنىڭ مېھرى چۆككەن...

— توغرىمۇ؟
— توغرا!

دىدىل بىر تاتلىق كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتىپ تەستىقلىدى.

ئۇلار ئۆيگە يىتىپ كەلگەندە رابىيەم تۈگۈلگەن چۆچۈرىلەرنى خۇددى رەتكە تىزىلغان ئەسكەرلەردەك قاتارلاپ قويۇپ ساقلاپ ئولتۇرغان ئىدى. لىتىپجان بوسۇغىدىن كىرىۋىتىپ:

— مىھمان باشلاپ كەلدىم، ياخشى مىھمان!— دىدى.
— كەلسىلە.
— ئەسسالام.

بەقەسەم كۆرپە قاتلاپ سېلىندى، تىپچىلىق، ئامانلىق سورىشىشلاردىن كىيىن، رابىيەم ئۆز ئىشىغا كىرىشتى. لىتىپجانمۇ ئالاپ كىرىپ چىقىپ يۈرەتتى. دىدىل بولسا، بۇ ئازادە، پاكىز ۋە سېرەمجان خانىدانىنىڭ جاي - جايىنى تاپقان ھەر بىر رەتلىك، ئەرسىسىگە زوقمەنلىك بىلەن نەزەر سالماقتا ئىدى. يەڭلىرى تۈرۈلگەن لىتىپجانمۇ ئۆيگە كىرىپ ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇردى. بۇ چاغدا دىدىلغا دەرىزىدىن قىيپاش چۈشكەن كۈننىڭ ئالتۇن شولىسى

مۇ بۇ ئەپچىل ۋە چىرايلىق ھوجرىنىڭ ھۆسنىگە ھۆسۈن قوشۇپ، ھاياتقا ھالاۋەت بېغىشلاۋاتقاندەك؛ تامدىكى ئانار گۈللۈك رەڭدار زىلچىمۇ ۋە ئۇنىڭ مىخىغا ئېسىلغان سەدەپ نەقىشلىق قەشقەر دۇ- تارىمۇ خۇش تەبەسسۇم بىلەن چىشلىرىنى پاقىرىتىپ كۈلۈۋاتقان- دەك تۇيۇلاتتى.

تەكلىپ - تەكەللۇپلارمۇ ئاشقا لەززەت قوشماقتا ئىدى.

— ئاش ئوخشىماپتىمۇ - يا؟ ... دېدى قاچا - قۇچا يىغىش- تۇرۇۋاتقان رابىيەم تەكەللۇپنى ئۈزۈپ قويماي.

— ياق - ياق ... ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ئۇكام. ئاش ئوبدان ئوخشاپتىكەن، ئۆزەممۇ چۆچۈرىگە ئامراق بولغاچ، بىر چىنە زىيادە ئىچىۋەتتىم.

ئەرلەر سۆھبەتكە، رابىيەم ھەركەتكە چۈشتى. ئۇ، قاچا - قومۇچلارنى جايلاپ بولغاندىن كېيىن لىگەندە لىق ئۈزۈم كۆتىرىپ كىردى.

— بەشكېرەمنىڭ ئۈزۈمىدىن يەپ باقايلى!

— بىزنىڭ يۇرتنىڭ ئۈزۈمىدىن دېمەمسەن؟ — زوقلانغان- دەك كۈلدى لىتىپجان.

— بۇ سىڭلىمىز بەشكېرەمدىنمۇ؟

— ھەئە، بەشكېرەمدىن.

— باغنىڭ باغرىدىن ئىكەن - دە، بەشكېرەم دېمەك — بى- ھىشكېرەم دېمەكتۇر.

شۇ ئەسنادا ئەركىلەپ كىرگەن ئوماق ئوغۇل دىققەتنى تارتتى.

— نىجات ... بالام جور ئىككىمىز ئاۋۇ ئۆيدە يەيمىز، — دېدى رابىيەم ئوغلىنى يېتىلەپ چىقىپ كېتىۋېتىپ.

— بالا نەچچە؟

— خۇدا ئۆمرىنى بەرسە ئىككى ئوغۇل، بىر قىزىمىز بار.

— ئىسىملىرىچۇ؟ — «نىجات» دېگەن نامنى ئاڭلىغاچ قىزىقىپ سورىدى دىدىل.

— چوڭىنىڭ ئېتى نىجات. ئىككىنچىسىنىڭ دىلشات. قىزىمىزنىڭ ئېتى بەختىگۈل.

دىدىل جەينىكىنى جوزىغا تىرەپ، چىمەن دوپپىلىق بېشىنى بىر قولى بىلەن يۆلەپ ئولتۇراتتى. ئۇ، ئاغزىغا ئاپارغان ئۈزۈمنى چىشلەشكە تەمشىلىۋېتىپ:

— دېمەك، نىجات تاپساق، دىلشات بولۇپ بەختىمىز ئېچىلىدۇ ... دېگەن سۆز ئىكەن - دە! — دېدى.

رابىيەم بىر تاتلىق كۈلۈمسىرەپ كىرىپ كەلدى. لىتىپجان سۆزگە ئاغزىنى ئۈمەنلەۋاتاتتى. تالادىنلا ۋاتىلداپ كىرىۋاتقان ئايال ئاۋازى دىققەتنى بۇزدى.

— ھېيتكاردا بىرسى خوتۇنىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ، — دەيتتى ئايال ئالدىراپ سۆزلەپ.

— ئۇنبەش يېرىگە پىچاق سېلىپتۇ، ئەمچەكتە بالىسى بار چوكان ئىكەن،...

— ئۆيگە كىرسىلە رازىخان ئاچا.

— خوش ... خوش، ئىشىم ئالدىراش.

ئۇ ئالدىراپ كەتتى. بىر دەمدىن كېيىن ئۆيدە ئولتۇرغانلارمۇ رازىخان ئارقىلىق ئاڭلىغان ئەھۋالنى بىلمىشكە كەتتى.

III

— بالامەي ... بالامەي ...

— ۋاي بالام ... ۋاي بالام، كۆزى ئوچۇق كەتكەن قىزىم. ئىككى بالاڭ يېتىم قالدى، قانداق قىلاي...

ئاق چاچلىق ئانىنىڭ ئاھۇ پەريادى ھېيتكارنى تىترىتىپ، قازاندەك قايىنىغان ۋاراڭ - چۇرۇڭنى بېسىپ چۈشمەكتە ئىدى. كىشىلەر دېڭىزدەك تەۋرىنەتتى. ھەر كىم ھەر نىمىلەر دەيتتى:

— ئۇن ئۈچ يېرىگە پىچاق سىلىپتۇ.

— پىچاقنى بېشىدىن ئىگىز كۆتىرىپ ساقچىغا ئۆزى كەتتى.

— مەرتلىك بىلەن بارغاندىن كېيىن گۇناسىنى كەچۈرۈۋېتىدۇ.

— ئاغزىڭنى يۇم ئەخمەق، ئاشۇمۇ مەرتلىك بولامدۇ؟

— مەرتلىك بولماي نىمە؟

— قانخور قاتىلنى مەرت دەيدۇ - يا، ماۋۇ بىر نىمە؟

— مەن دىدىممۇ، ئاۋۇ دىدى.

— سەن دىمەي كىم دىدى؟...

كىشىلەر توپى دۈررىدە بۆلۈندى. قىيا - چىيا، يىغا - زارە ئىچىدە ئۆلۈكنى ئېلىپ ماڭدى. ياش چوكان 24 لەردە ئىدى. كۆزى يېرىم يۇمۇلغان، پۈتۈن ئەزايى قانغا بويالغان؛ پۇتى زەمبىلدىن سەل ساڭگىلىغان؛ ئۇزۇن ۋە توم بىرجۈپ چېچى يەرنى سۈپۈرۈپ، زەمبىلدىن تامچىلىغان قانلارنى ئەخلەت بىلەن كۆمۈپ باراتتى.

مۇسىبەت ئەھلى قاڭغىر قاخشىغانلىرىچە يامۇل ئالدى تەرەپكە كەتتى. ھېيتكاردا بايىقىدەك ئېيقاچتى گەپلەر يەنە باشلاندى.

— ئەمچەكتە بالىسى بار خوتۇننى ئۆلتۈرۈشكە قانداقمۇ قولى بارغاندۇ مۇناپىقنىڭ...

— ۋىجدانىسىز نىمىكەن - دە، ئەبلەخ.

— چالما كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرىدىغان لەنىتى ئىكەن!

— ئۆلتۈر ەرمىش تېخى... ئۇنىڭ بىر ئاكىسى چوڭ يەردە ئىشلەيدۇ.

— ئۇنداق بىر يېرى بولمىسا، مۇنداق قىلالامدۇ؟...

— پۇلىغمۇ ئىشىنىدۇ ئۇلار.

— راست گەپ. بۇ ھۆكۈمەتكە پۇل بولسىلا بولدى، پۇل دىسە ۋىجدانىنىمۇ ساتىدۇ.

— ۋىجدانىنى ساتىدۇ... دەيدا ماۋۇ. گومىنداڭدىمۇ ۋىجدان بارمۇ؟... باشلىقلىرى پارىخور، ئەپيۇنكەش، لەۋا، ئەسكەرلىرى ئوغرى، قىمارۋاز، لوكچەك...

— مۇشۇ گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمەت بولۇپ شەھەر سورىغىنىغا ھەيرانمەن.

— ھەي... خەلق نادان - دە... خەلقتە بىرلىك يوق، شۇڭا قاپاقۋاشلار شەھەر سورايدۇ.

شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇر داراڭلىغان دۇمباق ئاۋازى ئاڭلاندى. دۇمباقلار ئۈستەڭ بويى تەرەپتىن ھېيتكارغا كىرىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار بەش كىشى بولۇپ، قاپ - قارا بىرسى ئالدىدا ۋەلسىپت يېتىلىگەن، ئۇنىڭ كەينىدىن بىرسى تۆت چاسا ئورۇندۇقنى كۆتىرىپ ماڭغان، يەنە ئىككىسى چوڭ - كىچىك ئىككى دۇمباقنى بوينىغا نوختىلاپ باغلاپ داڭگىرلاتقان؛ ئىگىز بويلۇق تومپاي بىرسى بولسا، خۇددى ئۆزىگە ئوخشايدىغان ئۇزۇن بىر ياغاچنىڭ ئۇچىغا «ئېلان تاختىسى»نى ئېسىپ ئىگىز كۆتەرگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئېلان تاختىسىغا قىزىل ۋە قارا يوغان ھەرپلەر بىلەن مۇنداق سۆزلەر يېزىلغان ئىدى:

«كۆرۈشكە ئالدىراڭلار! يارۋاغ دەرۋازىسى تېشىدا، كىنو تەرەققىيات شىركىتىدە، بۈگۈن كەچ سائەت سەككىزدە، ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ناھايىتى قىزىق «مۇھەببەتلىك كېچە» دىگەن

ئاۋازلىق كىنو قويۇلىدۇ. بىلەت باھاسى ئالدىنىڭ ... موچەن، كەينىنىڭ ... كۆيچەن ... يىل ... ئاينىڭ ... كۈنى.»

ئۇلار ھېلىقى ئادەم ئۆلگەن يەرگە توپلانغان كىشىلەر ئارىسىدا توختاپ، ۋەلسىپىت يېتىلگەن قارىۋاي ئورۇندۇققا چىقتى، ئۇ، خۇددى شالغۇت خورازدەك بويىنىنى سوزۇپ، ئاۋازىنىڭ بېرىچە ۋاقىراپ:

— بۇرادەرلەر بۈگۈن، — دەپ گەپ باشلىدى - دە، ئېلان تاختىسىغا يېزىلغاننى تولۇق تەكرارلىغاندىن كېيىن رەستە تەرەپكە ماڭدى.

تۆتىنچى باپ

گۆلقىز

I

گۆلقىزنىڭ ئەسلى ئىسمى گۆلسۈمناي ئىدى. ئۇ، تولىمۇ چىرايلىق بىر بالا بولغىنى ئۈچۈن ھەممەيلەن ئۇنى «گۆلقىز» دەپ ئەركىلىتىپ يۈرۈپ، بۇ ئىسىم ئۆزلىشىپ قالغان ئىدى.

گۆلقىز بەش ياشلارغا كىرگىنىدە ئۇنىڭغا قىزىل چىقتى. ئۇنىڭغىلا ئەمەس، پۈتۈن يۇرتتىكى بالىلارنىڭ ھەممىسىغا دىگۈدەك قىزىل چىقىپ، نۇرغۇن بالا قىرىلىپ كەتتى. گۆلقىزنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ قاتتىق قايغۇرۇشقان بولسىمۇ، ئۇ ئاستا - ئاستا ئوڭلىنىشقا باشلىغان، تېخى سەللىمازا ساقىيىپ كەتمىگەن چاغلار ئىدى، پۈتۈن يۇرتنى ئارىلاپ كەلگەن كىزىك كىسىلى ئاقىۋەت گۆلقىزغىمۇ چاپلاشتى. تېخى دەرمانىغا كىلىپ بولالمىغان بالا تۆپىلەپ كەلگەن بۇ ئېغىر كىسەلگە گىرىپتار بولۇش بىلەن خۇددى تاغدىن

چۈشكەن تاشتەك يەرگە چاپلىشىپ يېتىپ قالدى. ئېغىزلىرى كەز
باغلاپ، تېنىدىن تونۇر تەپتىدەك ھارارەت لاۋۇلداپ تۇراتتى.
ئۇ ھە دېسىلا جۆيلۈيتتى. جۆيلۈگەندە «قاپ - قاراڭغۇ ئۆي بولسا،
مۇزدەك يەر بولسا...»، «ھە... ھە... بولدى... بولدى... ئىشىكنى ئەت!
ئېتىۋەت... كەت... مەن ئۇخلايمەن...» دېگەندەك گەپلەر-
نى قىلاتتى. قىزنى يەلپۈپ ئولتۇرغان ئاپىسى بولسا: «ئۇ، ئاخى-
رەتنى، ئۇ دۇنيانى كۆرۈۋاتىدۇ...» دەپ ئويلايتتى ۋە ئۆكسۈپ -
ئۆكسۈپ يىغلايتتى، بالىنىڭ پېشانىلىرىنى سىلايتتى. ئۇلارنىڭ
قىلمىغان، ئەتمىگىنى قالمايتتى. تېۋىپكە تومۇرىنى تۇتقۇزاتتى.
ئۇلارنىڭ دېگىنىنى، قولاق ئاڭلىغان، كۆز كۆرگەننى قىلاتتى. قارا
سۆگەتنىڭ يوپۇرمىقىنى، يۇمران بىدىنى، پاقا يوپۇرمىقىنى سۇغا
چىلاپ ئاستىغا سېلىپ بېرەتتى. كۆك يۇمغاقسۈتنى سىقىپ ۋە سۇ-
قۇپ، قېتىقا قوشۇپ ئىچكۈزەتتى ۋە چېكىلىرىگە چاپاتتى. كەپ-
تەرنىڭ باچكىسىنى بوغۇزلاپ قېنىنى دۈمبىسىگە ئېقىتاتتى.

قىز بولسا، كۆزىنى ئاچماي ھامان جۆيلۈگىنى جۆيلۈگەن
ئىدى. «ئەھلىمادىس ئىنسانچىلىق» دەپ ئىككىنچى خىل ئېھتى-
مالىنىڭ راسكەرلىگىمۇ قىلىپ قويۇلغان ئىدى. ئەمما گۈلقىز ئاس-
تا - ئاستا كۆز ئېچىپ ئوڭلىنىشقا باشلىدى. 50 - 40 كۈنلەر دې-
گەندە ئاز - تولا مېڭىپ ھەركەتلىنىدىغانمۇ بولغان ئىدى، لېكىن
بىر كېچىسى قاتتىق ۋاقىراپ ئويغاندى - دە، قىقىراپ يىغلاشقا
باشلىدى. قىزنىڭ ئەنسىز ئۈنىدىن چۆچۈپ ئويغانغان ئانا ئۇنىڭ
چېكىسىنى سىلىۋىدى، ئۇ، چىلىق - چىلىق تەرلىگەن. شۇنداق ھە-
لەكچىلىكتە تاڭمۇ تەستە ئاتتى. ئاچچىق ئاقىۋەت شۇ بولدىكى،
گۈلقىزنىڭ ئىككى كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالدى.

بەزىلەر: «شامال دارىپتۇ» دېسە، بەزىلەر «كېزىكنىڭ يېلى
قاپتۇ، قورۇق يەل» دەيتتى. بەزىلەر «دۇئا ئوقۇتسا ساقىيدۇ» دې-

سە. بەزىلەر «پىرە ئويناتسا ئوڭشىلىپ كېتىدۇ» دەيتتى. ئىشەكنىڭ پۇتى سۇنسىمۇ داخانغا دۇئا ئوقۇتىدىغان، بالىنىڭ ئىچى سۈرسىمۇ داخاننىڭ دىمىدىسىنى ئىچكۈزىدىغان، چىشى ئاغرىسا باخشى چاقىرىپ پىرە ئوينايدىغان قەشقەردە ئۇنداق ئىشلار قىلىنماي قالارمىدى؟...

پالانى يەردە بىر داخان بار ئىكەن، خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن كۆكرىپ تۇرغان دەرەخنى «سۇف» دەپلا قۇرۇتىۋېتىدىكەن؛ دەريانىڭ سۈيىنى بىر ھۈرۈپلا ئارقىسىغا شارىردە قايتۇرۇۋېتىدىكەن؛ پوكونى دىگەن باخشى كەتمەننى قىپ-قىزىل چوغ قىلىپ پاژ-پاژ ... دەسسەسە، خۇدانىڭ كارامىتى بىلەن پۇتى كۆيمەيدىكەن... دىسە، مۇشۇنىڭغا ئىشىنىش بىلەن سەھرانىڭ ساددا ئادەملىرى خۇدانى قويۇپ خۇراپاتقا بەندە بولۇپ قالاتتى-دە، ئاشۇنداق ئىشلارنى قىلاتتى. ئاشۇنداقلارنى تېپىپ كەلمەي ياكى ئاغرىقنى ئاشۇلارغا ئېلىپ بارماي قالمايتتى.

گۈلقىزنىڭ دادىسى خېلى زىرەك ئادەم بولسىمۇ، لېكىن يەنە شۇ شارائىت ۋە ئەل ئېتىقادىنىڭ ئەھلى بولغىنى ئۈچۈن ئۇدۇمنى ئادا قىلىپ، ئارىلىغى بىر كۈنلۈك يەر بولغان يېڭىئۆستەڭ ئاچىتامدىكى ئىسلام باخشى دىگەننى ئېلىپ كەلدى. ئىگىز بويلۇق، ئاق ساقاللىق ئىسلام باخشى ئالا ئېتىنىڭ يامپىشىغا يوغان داپلىرىنى تېڭىپ، تۆت شاگىرتىنى كەينىدىن سوكۇلدىتىپ يېتىپ كەلدى-دە، قارا ئاغامچىدا ئايۋاننىڭ تۆرىگە توغ باغلاپ، يەتتە ئۆيدىن تىلەتكەن پارچە-پۇرات لاتا-پىتە يۇلۇندىلارنى توغ-ئاغامچىغا ئېسىپ، بىچارە گۈلقىزنى بىر كېچە-كۈندۈز ئۇلۇك ۋە تەتۇر پىقىرىتىپ، تۆت چارەك بۇغداينى ھەم ئالتە چۆجىسى بىلەن ئاق مىكىياننى ئېلىپ كەتكەندىن ئارتۇق نەتىجە بولمىدى.

ئاۋات چاگادىكى ئىمىن داخان دىگەنىنمۇ ئېلىپ كەلدى. گەۋدىلىك، قويۇق ساقاللىق ئۇ ئادەم: «بالىغا هال دارىپتۇ: ئوغرى هال قىلسا، بىرەر جاندارغا كۆچۈرسە، سەللىمازا ساقىيىپ كېتىدۇ...» — دەپ، گۈلقىزنىڭ دادىسىنى بىرەر جانلىق مال ئوغرىلاپ كېلىشكە ئۈندىدى. ئۆمرىدە ئەلنىڭ يىڭنە چاغلىق نەرسىسىگە قارا ساناپ كۆرمىگەن كىشىگە بۇ ئىش ئۆلۈمدەك ئېغىر بىلىندى، لېكىن قىزىمغا شىپا بولسىلا، 40 كۈندە تۆلەپ بېرىدىغان بولغاندىن كېيىن مەيلىلا... دىدى ـ دە، مال ئوغرىلاپ كېلىشكە كۆندى.

— شامال بالىنىڭ ئاياق تەرىپىدىن دارىپۇ...، — دەيتتى داخان، — مال سىلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئاياق تەرىپىدىكى يەتتىنچى ئۆيدىن ئېلىپ كېلىنسە بولىدۇ.

تۈن تەڭ مەزگىل ئىدى. گۈلقىزنىڭ دادىسى ئالا ئاغامچىنى بېلىگە باغلاپ مېڭىۋاتقىنىدا داخان:

— ئىلاج بار مالنىڭ سېمىز بولغىنى ياخشى. جاندار ئورۇق، ئاجىز بولسا، شىپا قىلىشى كەم. زەئىپ بولىدۇ. يەنى مەسىلەن، ئورۇق مال زەئىپ بولغىنىدەك...، — دىدى.

سېمىز ئاق پاخلاننى كۆرگىنىدە «موللام» شۇ قەدەر زوقلىنىپ كەتتىكى، دۈمبىسى ۋە قۇيرۇقلىرىنى نەچچە ئۆۋەت سىلىۋەتتى. ئىشىك، تۈڭلۈك چىڭ ئېتىلدى. گۈلقىزنى پاخلاننىڭ بوينىغا ئېسىلدۇرۇپ ئولتۇرغۇزغان داخان سېرىق تەسۋىنى سىرىپ ئولتۇرۇپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ، قىزنى تەسۋى بىلەن پات ـ پات ساۋىلاپ «سۇف، سۇف» لەيتتى. «كۆچ ... كۆچ... كۆچمىسەڭ كەينىڭدىن بورىغا يۆگەپ ئوت قويۇۋېتىمەن كۆچ...» دەيتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئىمىن موللامۇ ئاق پاخلان بىلەن ئالا خورجۇندا لىق ناننى ئېلىپ، قاۋۇل بىر يىگىتنىڭ هەمرالىقىدا،

تاڭ سۇزۇلۇشتىن بۇرۇن يولغا راۋان بولدى. ئۇ، كېتەر چېغىدا ئۇزۇن تەسۋىنى بويىنغا سېلىپ تۇرۇپ شۇنداق بىر دۇئانى باشلىدىكى، ئەۋلىيا، ئەنبىيا، يەتتە سۇلتان، يەتمىش چىلتەن، مازاي - ماشايىخلاردىن تارتىپ ئوغرى - مۇناپىقلارغىچە بىر مۇنچىسىنىڭ نامىنى قىچقىرىپ، ئاخىرىسىنى «ئەزىزانە قەشقەرنى بىسىپ ياتقان ھەزرىتى ئاپپاق غوجام مەدەت قىلغاي...» بىلەن تۈگەتتى ۋە: ھەممىنى بىلگۈچى ئاللا، قىز قىرىق كۈندە ساقىيىدۇ... دەپ قويۇپ كەتتى.

قىرىق كۈنمۇ ئۆتتى، يۈز قىرىق كۈنمۇ، ھەتتا ئۈچيۈز قىرىق كۈنمۇ ئۆتتى، ئەمما گۈلقىزنىڭ كۆزىدە ئۆزگىرىش بولمىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى «بالىمىزنىڭ پېشانىسىگە پۈتۈلگىنى شۇ ئىكەن...» دەپ، تەقدىرگە تەن بېرىپ، ئىككى كۆزى ئەما گۈلقىزنى يېتىلەپ يۈرىدىغان بولدى.

II

يازنىڭ تۇنجى ئايلىرى، ئۈجمە پىشقان كۈنلەرئىدى. ھەمرا ئاچا گۈلقىزنى ھويلىدا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئەگلەك سوراش ئۈچۈن خوشنىلارغا چىققۇدى، كوچىنىڭ دوخمۇشىدا بىر كىشىگە ئۇچرىشىپ قالدى. كۆزەينەك تاقىغان، كۆك ئىشەكنى يېتىلىۋالغان، توكىچىككىنە كۆلاك دۇمبىغىنى پىلدىرلىتىپ چالغان، 55 ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى قارامتۇل، دوغىلاق ئۇ ئادەم تەكرارلاپ كىلەتتى:

— چىنە قادايدۇ... چىنە قادايدۇ...

ئۇ، ھەمرا ئاچىنى كۆرۈپ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ياڭگاڭزا! ياخشىمۇ؟.. سۇنغان چىنە بارمۇ؟ مەن قادايدۇ، — دېدى.

چىنە بار، تەخسىمۇ بار، — دېدى ھەمرا ئاچىمۇ كۈلۈپ، — بىزنىڭ ھويلىغا يۈرۈڭ، — دەپ ئۇنى باشلاپ ماڭدى.

قاداقچى ھويلىغا كىرىشى بىلەن ھەۋەسلىنىپ ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى. ئۇ، ئىشەكنى ئېغىل ئالدىدىكى تۈۋرۈككە باغلىدى. ئاندىن ئەپچىل ساندۇغىنى كۆتىرىپ سۇپىغا كەلدى. سۇپا ئۈجمىنىڭ ئاستىدا بولۇپ، ھويلىغا ھۆسۈن بېرىپ تۇرغان سۆلەتلىك بۇ يوغان ئۈجمە باراقسان شاخلىرىنى پىشايۋان ئۈگزىلىرىگىچە ساڭگىلىتىپ ئارام بەخش سايىسى بىلەن بۇ چىرايلىق خانىدانغا ھوزۇر بېغىشلاپ تۇراتتى. ئۈجمىنىڭ تۈۋىگە قويۇلغان يوغان تاش كۆپ بولسا، مۇزدەك سۈزۈك سۈيى بىلەن ھەر كۈنى كۆپلىگەن ئەر - ئايال مېھمانلارنى زىيارەت قىلدۇرۇشنىڭ بىردىنبىر پاسبانى، رەڭدار گۈللەر بولسا، كۆزلەرنىڭ مېھرىۋانى ئىدى.

دېمەككى، پۈتۈن ياز بويى مەھەللىنىڭ ھەممە قىز - چوكانلىرى بۇ ھويلىغا توپلىشىپ، ناخشا دېگەننى چاڭ كەلتۈرۈپ چاق ئىگىرەتتى؛ دوپپا، كەشتە ۋە كىيىم - كېچەكلىرىنى تىكەتتى.

بۈگۈنمۇ شۇنداق بولدى. بىر دەمنىڭ ئارىلىغىدىلا بۇ ھويلا خۇددى بىر كىچىك بازارغا ئايلىنىپ كەتتى. باللار، ئانىلار، قىز ۋە چوكانلار قاداقچىنى ئورىۋالغان ئىدى.

مۆمىن ئاكا كەتمىنىنى ئۆشنىسىگە سېلىپ باغدىن چىقىپ كەلگەندە بۇرنىنىڭ ئۇچىغا چۈشۈپ قالغان كۆزەينىكىنى ئىگىزلىتىشكىمۇ چولىسى تەگمىگەن قاداقچى تەرلەپ - تەپچىرەپ غىدىغىداڭ بىلەنلا بولۇپ كەتكەن ئىدى. مۆمىن' ئاكا:

— قاداقچى ئۇستا ياخشىمۇ، — دېگەندىلا قاداقچى لىپپىدە قاراپ قويۇپ، يەنە ئۆز ئىشىنى داۋام قىلىۋەردى.

مۆمىن ئاكا پۇتلىرىغا چاپلىشىپ قالغان لايلارنى كەتمەننىڭ بېسى بىلەن تازىلىۋېتىپ، دەھلىزنىگە كىرگەندە ھەمراخان كىچىككىنە ياغاچ تەگنىدە خېمىر يۇغۇرۇۋاتاتتى. ئۇ:

— نان ياقمەن دېگەندەك قىلىۋېدىڭلارغۇ؟ — دېۋىدى، ھەمراخان دېدى:

— ئۇن تۈگىگەندە ئۇياتلىق مېھمان كەپتۇ... دېگەندەك نان ئاخىرلىشىپ قالغاندا بۇ قاداقچى ئۇستىنىڭ كېلىپ قالغىنىنى كۆرمەملا. غىزا قىلاي دېدىم.

— بوپتۇ، ئوبدان قىلىپسىلە ئانىسى، ئاڭغىچە مەنمۇ باغنى سۇغىرىۋېتىپ چىقىمەن.

ئۇ، ھويلىغا چىققىنىدا سالپىيىپ تۇرغان كۆك ئىشەككە كۆزى چۈشتى ـ دە، كېلىپ يېشىشكە باشلىۋىدى، قاداقچى:

— ئاخۇن نىمە بولدى؟ — دېۋىدى، مۆمىن ئاكا پەرۋاسىز كۈلۈپ:

— ئىشەكنى ئوغرىلاپ قاچاي دېۋىدىم، كۆرۈپ قالدىڭىز ـ ھە؟... ئەمدى بۇنىڭغا بىدە سېلىپ بېرەي، — دېدى ـ دە، ئاپىرىپ ئوقۇرغا باغلاپ كۆك بىدە سېلىپ بەرگەندىن كېيىن كېلىۋىدى، قاداقچى قاقاقلاپ كۈلۈپ بۆلەكتىن كۆرۈشتى.

مۆمىن ئاكا بىردەمدىن كېيىن باغدىن قايتىپ چىققىنىدا قاداقچى يەنىلا تازا تەرلەپ ـ پىشىپ ئىشلەۋاتاتتى. مۆمىن ئاكا ئۇستىنى تاماققا تەكلىپ قىلدى ۋە چۆرىدەپ تۇرغان باللار بىلەن باشقىلارغىمۇ:

— ھەر بىرلىرىڭىزمۇ ئالدىراش ئىشلىرى بولمىسا، تاماققا كېلىشمەملا؟ — دەپ كۈلۈپ چاخچاق قىلدى. ئۇ، قاداقچىنى يەنە ئالدىراتتى.

قاداقچى بولسا:

— مانا ھازىر تۇگەيدۇ، — دىگەچ، غىدى - غىداك بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتاتتى.

— قىچىپ كىتىدىغاندەك بۇ چىنىنى نىمانچىمۇ چىڭ نوختىلىۋاتقانسەن؟ — دىدى مۆمىن ئاكا.

— مۇشۇنداق چىڭ نوختىلىمىسا قاچىدۇ، — دىدى قاداقچىمۇ كۈلۈپ.

تاماق تۇخۇم چۆپ ئىدى. ئۇنى داستىخانغا قويۇۋىتىپ مۆمىن ئاكا ئۇزرە ئېيتتى:

— ئاددىلا سەھرا تامىغى.

— ياخشى ... ياخشى، — مىھمان بولسا، بۇ ئاددى، ئەمما مىزىلىك تائامنى يەپ ماختاپ ئولتۇرۇپ، ياغاچ قوشۇق بىلەن كورەپ ھوزۇر بىلەن يۇتماقتا ئىدى. ئۇلار تاماق داۋامىدا ئۇيان - بۇياندىن ئاز - تولا سۆزلەشتى ۋە بىر بىرىنىڭ ئات - جونلىرىنى سوراشتى.

— مەندە ئات ما مىڭغاك، — دەيتتى قاداقچى، — ئۇيغۇرلار مىنى مۆمىن ئاخۇن دەيدۇ.

— بىزنىڭ ئاۋۇ ئادەمنىڭ ئىتىمۇ مۆمىن ئاخۇن، — دىدى ھەمراخان.

— ئەييا، — دەپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى قاداقچى،— سىزدە ئاتمۇ مۆمىن، مەندە ئاتمۇ مۆمىن، بۇ تازا قاملاشتى.

ئۇلار ئۇجمە تۈۋىدىكى سۇپىدا ئولتۇرۇشقان ئىدى. ھەمراخان بىلەن گۈلقىز بولسا، دەھلىزدە تاماق يەۋاتاتتى.

— ئىش تولا، كۆپ ئولتۇرسا بولمايدۇ، — دىدى قاداقچى ۋە رەھمەت ئېيتىپ قوزغالدى. ئۇ، پەشتامبىلىنى تارتىپ، غىدىغۇچنى ئەمدى قولىغا ئېلىۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا ئىگىز بويلۇق، قاڭشالىق، قاتاڭغۇر بىر ئايالمۇ قادىتىدىغان نەرسىلىرىنى كۆتىـ

رىپ ئالدىراپ كىرىپ كەلدى.

شۇنداق قىلىپ، قاداقچى مۆمىن ئۇ...تا كەچكىچە ئارامسىز ئىشلىگەن بولسىمۇ، بۇ مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئىشلىرىنى تۈگىتىپ ئۈلگۈرەلمىدى. ئۇ نەچچە كۈنلەر ئىچىدە يەنە بىر كىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، ئاياللار ئولۇشۇپلا تۇرۇۋالدى. سا-ھىپخانىلارمۇ قاداقچىنى قونۇپ قىلىشقا دەۋەت قىلدى. قاداقچى ئاخىرى بۇ تەكلىپنى رەت قىلالماي قونۇپ قالىدىغان بولدى.

ئايدىڭ ئاخشام ئىدى. ھەمراخان، گۈلقىز ۋە ئۆزى ئۈچۈن دەھلىزگە جاي راسلاپ، ئىككى مۆمىناخۇنغا بولسا، پېشايۋان سۇ-پىسىغا ئورۇن سېلىپ بەردى. ئۇلار يېتىپلا مۇڭداشقىلى باشلىدى. قاداقچىنىڭ:

— نەچچە بالا بار؟ — دەپ سورىغان سوئالىغا جاۋا-ۋەن مۆمىن ئاكا ئۆز سەرگۈزەشتىنىڭ باللار قىسمىنى سۆزلەشكە باشلىدى.

— بۇ خوتۇن ئەل ئۆمرىدە تۆتنى تۇغدى، ئىلگىرى ئىككى بالىمىزنىڭ بىرسى-قىزىل، بىرسى بوغما كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەت-كەن. ئۇندىن كېيىنكى بالىمىزمۇ ئوغۇل ئىدى. ھەي ... نىمە-سىنى دەيسەن؟ ... ئوغلۇمنىڭ ئېتى ئابدۇراخمان ئىدى. ئۇ شۇنداق بىر بالا بولۇۋىدىكى ... نىمىسىنى دەي؟ ... قانداق قىلاي؟ ... ئۇھ ...

— ھە ... ھە ... نىمە بولدى؟ — قاداقچى مۆمىن ئاكا تە-رەپكە ئۆرۈلدى.

— ئۆرۈمچىدە ئوقۇۋتىمىز ... دەپ ئېلىپ كېتىپ ... شۇنىڭ بىلەن ...

مۆمىن ئاكا كېيىنكى سۆزنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى.

ھۆرمەتلىك كىتاپخان!

قىسسىمىزنىڭ ئىككىنچى قىسمىدا ئابدۇراخمان ھەققىدە يەتكىدەك توختىلىدىغانلىغىمىز ئۈچۈن بۇ يەردە مۇشۇنىڭ بىلەن چەكلىنىمىز. ئەمدى گەپنى يەنە گۈلقىز ھەققىدە ئاڭلايمىز:

III

خورازنىڭ قانىتىدا چاۋاك چېلىپ ئۈنلۈك قىچقىرىشى ئۇلارنى ئويغىتىۋەتتى. ئىككى ئىشەكنىڭ بەسلەشكەندەك دەھشەت بىلەن ھاڭگىرىشىمۇ پۈتۈن سەھرانىڭ ئارامىنى بۇزدى. بۇ چاغدا مۆمىن ئاكا ئويغانغان بولسىمۇ، ئەمما قاداقچى مېھمىنىنىڭ ئارامىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن جىمجىت ياتاتتى. بىر دەمدىن كېيىن مەھەللە مېچىتىنىڭ مۇنارىسىدىن بۇقا مەزىنىنىڭ تۆگمەنىنىڭ بۇرغىسىدەك چىققان ھەيۋەتلىك ئاۋازى پۈتۈن ئەتراپنى ياڭرىتىپ، مۆمىن ئاكىنى تاھارەت تەرەددۇتىغا تۇرغۇزدى. ئۇ، ئالدى بىلەن ئىشەكلەرگە بىدە بېرىۋېتىپ، ئاندىن پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تالاغا ماڭدى. بۇنى بىلىپ ياتقان قاداقچى ئۆزىگە بولۇۋاتقان ئىھتىرام ئۈچۈن مۇسۇلمانلارنىڭ ئەدەپ، خۇلقىغا ئىچىدە ئاستا پىچىرلاپ ئاپىرىن ئەيلىمەكتە ئىدى.

مۆمىن ئاكا نامازدىن قايتىپ كىرگىنىدە ھەمراخانىمۇ بامداتنى ئۆتەپ چىقىپ، كالىنىڭ تېزەكلىرىنى كومۇلاچلاپ ئېغىلنىڭ تاملىرىغا چاپلاۋاتاتتى. قاداقچى ئۇستا بولسا، ئۆجمىنىڭ نېرى يېقىدا ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، تام بويلاملىرى ۋە ئويمانلاردىكى رەڭگا رەڭ گۈللەر بىلەن چۆنەكلەردىكى رەتلىك ئۆسكەن ئوتياشلار ھەم ئېرىق بويلىرىدىكى كۆچەتلەرگە چىن زوقى بىلەن قاراپ تۇراتتى.

ئەتىگەنلىك چاينى ئۇلار پىشايۋان سۇپىسىدا دەرقەمتە ئول-
تۇرۇپ ئىچىشتى. خام قايماق بىلەن ئوخشىغان چاينى ھەمراخان
پات - پات لىقلاپ تۇراتتى. يېڭى كۆتىرىلگەن كۈننىڭ ئالتۇن
زەررىلىرى پىشايۋان تاملىرىدىن باشلاپ باغ ۋە ھويلىغا نۇردىن
سۇپەت، گۈل - چېچەكلەرگە زىننەت بەرمەكتە ئىدى.

چايدىن كېيىن قاداقچى، گۈلقىز ھەققىدە ئاخشام ئاڭلىغان-
لىرىنى ئەسكە ئېلىپ، ئۇنىڭ بېشىغا ئالقىنىنى قويۇپ كۆزلىرىنى
خۇددى تېۋىپلاردەك تەكشۈرۈپ كۆردى، ئۇ گۈلقىزنىڭ كۆزىنى
كۈنگە ئۇدۇللاپ تۇرۇپ:

— نىمە بار؟ ... دەپ سورىۋىدى:

— چىراق ... چىراقمۇ ... نىمە؟ — دىدى گۈلقىز.
كېيىن قاداقچى قاراڭغۇ ئۆيدە ئۇنىڭ كۆزىگە چىراق تۇتىۋىدى،
قىز قولىنى ھەركەتلەندۈرۈپ چىراقنى ئىزلىدى.

— بىر نىمە، بىر نىمە بار ...، — دەيتتى گۈلقىز قولىنى
سوزۇپ.

— مېنىڭچە بالىنىڭ كۆز نۇرى ئاجىزلاپ كەتكەن، ئەمما
ئۆچكەن ئەمەس ...، — دىدى قاداقچى. ئۇ، يەنە بىر ئاز ئويلان-
دى - دە، ئاندىن ئۆزىنىڭ ياخشى تەجرىبىلىك بىر تېۋىپ ئاغى-
نىسى بارلىقىنى، بالىنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىش زۆرۈرلۈگىنى، بۇنىڭ
ئۈچۈن ئۆزىمۇ قولىدىن كېلىشىچە ياردەمگە تەييار ئىكەنلىگىنى
ئېيتتى.

قاداقچى ئۇستا ئىش - پىشلىرىنى تۈگىتىپ، تاماقتىن كې-
يىن ئېشىگىنى يېتىلەپ ماڭغاندا كۈن پېشىن بولاي دەپ قالغان
ئىدى. ئۇ، رەھمەت - تەشەككۈرلىرىنى تەكرارلاپ، تېۋىپ توغرىس-
دىكى تەكلىۋى ۋە ۋەدىسىنى يەنە بىر بېلدۈرگەندىن كېيىن يۈ-
رۈپ كەتتى.

ئارىدىن بىر كۈن ئۆتتى، ئۆگزىنى چۈش مەزگىلى بولۇۋىدى، قاداقچى كۆك ئىشكىنى يېتىلەپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، دەرۋازىدىنلا تۇۋىپ توغرىسىدا سۆزلەپ كىرمەكتە ئىدى. قاداقچىنى خوشال قارشى ئالغان ئاتا - ئانا تەييارلىقنىڭ كېپىنى قىلىۋىدى، قاداقچى:

— نىمە تەييارلىق؟ — دىدى. ئۇلار پۇلنىڭ كېپىنى چىقىرىۋىدى، قاداقچى دەرھاللا:

— هەي مۇسۇلمان، هازىر پۇل نىمىگە كېرەك؟... ئالدى بىلەن بالىنى كۆرسەتمەمدۇ؟ — دىدى.

مۆمىن ئاكا چامبۇل ئىشەكنى توقۇدى. ئۇ گۇلقىزنى، قاداقچى بولسا هەمراخان تۇخۇم قاچىلاپ چىققان چىغ سېۋەتنى ئالدىغا ئالدى - دە، يولغا راۋان بولدى.

IV

گۇزەر كوچىلىرى ئادەم بىلەن ئاۋات ئىدى. شەتەي① سارىيىنىڭ ئالدىدا يېمىش سېتىۋاتقان يوغان قارا خوتۇن قوتاز قۇيرۇغىدىن ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن چۇۋىن قورۇپ ئولتۇرۇپ تىنماي تووۋلايتتى:

— ئالە بەشكىرەمنىڭ ئۈزۈمى، مەي باغلىغان ئۈزۈم!

مۆمىن ئاكىلار ئىشەكلىرىنى سارايغا جايلاشتۇرۇپ چىققىنى-

① شەتەي — 1911 - يىلدىن 1923 - يىلغىچە قەشقەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئەشەددى ئىستىبدات ماتىتەي (ماپۇشىڭ: خۇيزۇ) نىڭ ئوغلى. ئۇ، ئوغلى شەتەي نامىغا ھەشەمەتلىك «سارايى» ياساتقان. بۇ ساراي كونىشەھەرنىڭ تۆشۈكدەرۋازا تېشىدىكى گۇزەردە بولۇپ، كېيىنكى كۈنلەرگىچە ئاشۇنىڭ نامىدا ئاتىلىپ كەلگەن.

دىن كېيىن ھىلىقى ئاغزى بىسلىماي تىۋىلايدىغان ياقىال خوتۇنـ
نىڭ يېنىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ، گۈلقىزنى يېتىلىگەنلىرىچە ئۆشۈكـ
دەرۋازا تەرەپنى كۆزلەپ ماڭدى. ئۇلار كېلىپ ئىشىك ـ دەرىزىـ
لىرى كۇنگەيگە قارايدىغان ئەپچىل دۇكان ئالدىدا توختىدى.
ئۇلارنى دۇكاننىڭ پۇكىيگە مەيدىسىنى تىرەپ تۇرغان، 50
ياشلار ئەتراپىدىكى ئاق يۈزلۈك تەتەي يۇمشاق كۈلۈمسىرەپ
قارشى ئالدى. قاداقچى بىرنىمىلەر دىۋىدى، ئۇ دەرھال پۇكەيىنىڭ
قاپقىغىنى كۆتەردى. ئۇلار گۈپۈلدەپ دورا ـ دەرمانلار پۇراپ
تۇرغان دۇكان ئارقىلىق ئىچكىرىگە كىردى. چاققان دەھلىزىگە
ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئىككى تەرەپتە ئىككى ئۆينىڭ ئىشىگى ئوچۇق
تۇراتتى. ئۇنىڭ سول ياقتىكىسى ياتاقخانا، ئوڭ ياقتىكىسى
بولسا، تىۋىپنىڭ ئىشخانىسى ئىدى. ئىگىز بوي، تاقىرباش تىۋىپ
كېسەل كۆرۈۋاتاتتى. ئۇ، كىرگۈچىلەر بىلەن مۇنداقلا تىچلىق
سوراشتى ـ دە:

— بىر دەم ئولتۇرە ... ھە؟ ئولتۇر، — دىدى. تەلەپيۈزىغا
قارىغاندا بۇ تىۋىپمۇ ئۇيغۇرچىنى خېلى ئوبدان سۆزلەيتتى.
مۆمىن ئاكا بولسا، بۇ تىۋىپنى كۆرۈش بىلەنلا داڭ قېتىپ قاراپ
قالدى. ئۇ، نىمە ئۈچۈنكى ھىلىمۇ شۇ ھەيرانلىغىدا، ئاغزى كاماـ
دەك ئېچىلغان ھالدا قادىلىپ قاراپ تۇراتتى. تىۋىپ بولسا، كۆزى
قاتتىق ئاغرىغان، قويۇق ساقاللىق بىر ئۇيغۇرنى كۆرۈۋاتاتتى.

تىۋىپ بۇ ئاغرىقنى ئۇزاتقاندىن كېيىن قوللىرىنى
يۇدى ـ دە، ئاندىن گۈلقىزنى كۆرۈشكە كىرىشتى:

— سەۋەپ مەندىن، ساقايتىش خۇدادىن، — دىدى
ئۇ، قايىنتىپ كۇندە ئۈچ ۋاق ئىچىدىغانغا بىر بولاق دورا. ھەر
كۈن كەچتە كۆزىنى يۇيۇپ تېمىتىدىغانغا كىچىك قۇتىدا سۇيۇقـ

لىۇق بېرىپ، ئۇنىڭ ئارىلىغىنى ئۇقساندىن كېيىن، جىددىي ئەھۋال بولمىسا ھەپتىدە بىر كېلىشىنى، دورا تۈگىسە ۋاقتىدا ئىچىشنى، ئۈزۈۋېلىنىش چەھتىگە كەلگەندە: ئاپىدىيانىنى دەملەپ بېرىش، ئۇششكە سۈتى ئىچكۈزۈش، قويىنىڭ جىگىرىنى خامسۇقراق كاۋاپ قىلىپ بېرىش قاتارلىق قوشۇمچىلارنىمۇ تاپىلىدى. مۇھەسچۈنى خام ياكى بۇزۇلغان بولمىسىلا يەۋەرسە بولىدۇ، — دېدى. داۋالاشنىڭ بىرىسى بىر، ئىرىسى ئۈچ - تۆت ئاي بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

مۆمىن ئاكا قاداقچىنى ئاستا جەينەكلىۋىدى، ئۇ پۇلنىڭ كېيىنى چىقاردى، تىۋىپ پايىنەك بېشىنى سىلاۋېتىپ، موچەن، كويچەن دەۋاتقىنىدا كىرىپ كەلگەن تەتەي بىر نىمە دىۋىدى، تىۋىپ توختاپ:

— بولدى، پۇل ئالمايدۇ، — دېدى. مۆمىن ئاكا بولسا قىزىل تىزىلارنى تەڭلەپ تۇراتتى.

— بولدى، پول ئالمايدۇ، سىز بىر مۇنچە تۇخۇم ئېلىپ كەلدى ئەمەسمۇ؟ — دېدى تەتەي كۈلۈپ. مۆمىن ئاكىمۇ ئۇنىماي تۇراتتى.

— مەن دورىغا پۇل ئالسا، سەنمۇ تۇخۇمغا پۇل ئالە، — دېدى تىۋىپ. مۆمىن ئاكا پۇلنى ئۈستەل ئۈستىگە تاشلاپ قويدى. قاداقچىمۇ ئارىلاشتى. تىۋىپ تىزىدىن بىرنى ئېلىپ قالغىنىنى قايتۇرۇپ بەردى.

تىۋىپتىن ئۇزاپ چىققاندا سىۋەتنى ساڭگىلىتىپ ماڭغان قاداقچى مۆمىن ئاكىلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

ئۇلار ئىشەكلىرىگە مىنىپ، كوزىچى يارىبېشى تەرەپكە ماڭدى. دۆڭبىاققا يېقىن كەلگەندە بىر يان كوچىغا كىردى - دە، قىبلىگە قاراپ تۇرغان كىچىك دەرۋازا ئالدىدا توختىدى. ئۇلارنى

ئوتتۇرا بوي، بۇغداي ئۆڭ، قارا چاچ، 40 ياشلاردىكى خۇش خۇي بىر تەتەي كۈتۈۋالدى. بۇ تەتەي ئۇيغۇرچىنى ھەممىدىن ئوبدان سۆزلەيتتى. ئۇ، گۈلقىزنىڭ چاچلىرىنى قايتا - قايتا سىلايتتى. ئاڭلاپ ئىچ ئاغرىتقانلىقىنى. تىۋىپكە كۆرسىتىشكە ئېرىنى ئالدىراتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ تۆت بالىسى، بۇ قىز بىلەن تەڭ بىر قىزى بارلىقىنى، بۈگۈن ئاچىسىنىڭ يېنىغا كەتكەنلىكىنى ئېيتاتتى. ئۇ، گۈلقىزغا چاقماق قەنلەرنى تۇتقۇزۇۋېتىپ سورايتتى:

— بۇ بالىنىڭ ئېتى نىمە؟

— گۈلقىز.

— گۈلقىز... گۈلدەك قىز ئىكەن. بۇ ئات ئۆزىگە تازىمۇ ياپ كېلىپتىكەن. بىراق بىچارە بالىنىڭ كۆزىگە يامان بولۇپتىكەن - دە...

تەتەي كېسەلنىڭ تارىخىنى ئوقۇغاندىن كېيىن ئۇلۇغ - كىچىك تىندى.

— ساقىيىپ كېتەر، خۇدا شىپالىق بېرەر، لاۋ تاڭ ئۇستا تىۋىپ، بىزنىڭ ئادەم بىلەن كۆڭلى يېقىن. بۇ كۈچ چىقىرىدۇ، مەن ئۆزەممۇ تاپىلايمەن. كېيىنكى دورەمدە ئۆزەم بىللە ئاپىرىمەن، — دېدى. ئاندىن ئۇ لاۋتاڭنىڭ نەسلى ئېتى تاڭ جۇفاڭ ئىكەنلىكىنى، يۈزىدە خال - تاجىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئۇنىڭغا تاجاخۇن دەپ ئات قويۇۋالغانلىقىنى ئېيتتى.

تەتەي ئاماقتا تەرەددۇت قىلىۋىدى، مۆمىن ئاكا ئۇنىمىدى.

— ئابىيام ئېيتتىمغۇ، بىزنىڭ ھەممە خوشنىلىرىمىز مۇسۇلمان، بىز چوشقا گۆشى يېمەيمىز، قازانلىرىمىز پاكىز، — دېدى تەتەي.

ئۇ ھەركەتتە ئىدى. مۆمىن ئاكا ئەمدى تەتەيگە يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— خوش بولاي، بىز كەچ قالىمىز. بولدى رەھمەت. تاماق-
نى يەنە يەرمىز...
تـەتـەي ئـاخىرى ئاق نان ۋە قەن - گېزەك بىلەن چاي
قويدى.
مۆمىن ئاكا قاداقچىنىڭ ئۆيىدىن ئـۇزاپ چىقىشىغىلا تۆت
كوچا دوخمۇشىدىكى مىچىتتىن ئەسىرگە ئەزان چىقتى.
ئۇ، گۈلقىزنى ۋە دورا سېلىنغان سىۋەتنى ئالدىغا ئېلىپ
بوز تومشۇق ھاڭگىنى يورغىلىتىپ باراتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن
قاداقچىنىڭ ھىلىقى خوش خۇي خوتۇنىنىڭ قىلىقلىرى، گەپ - سۆز-
لىرى بىر - بىر ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇ: «ئىش ئوڭغا تارتسا، ئىشتان-
مۇ سوڭغا تـارتىدۇ» دېگەن گەپ بار. بولمىسا، خـۇدايىم بۇ قا-
داقچىنى بىزگە باشلاپ بارارمىدى؟... بۇمۇ ئىشىمىز ئوڭغا تارتقان-
لىقىنىڭ ئالامىتى. ئىنشائاللا. قىزىمىنىڭ كۆزى ساقىيىپ قالسا ئە-
جەپ ئەمەس. ئىگەم بار، نىغەم بار... ھىلىقى تۆۋىپمۇ...
ئۇ كېتىۋېتىپ تاجاخۇن تۆۋىپنى كـۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈش-
كە باشلىدى - دە. ئابىيام ئۇنى كۆرۈش بىـلەنلا داك قېتىپ قا-
راپ قالغىنىنى. ئۆزىنى ھەيـران قـالدۇرغىنى ئۇنىڭ ئوڭ كۆزى
چۆرىسىگە خۇددى قەلەم بىلەن سىزغاندەك ھالقىسىمان چوڭلىمەچ
قوڭۇر خال - تاجىسى ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، مۆمىن ئاكىنىڭ كۆڭ-
لى يىراق ئۆتمۈشنى، 30 يـىلـلار ئـاۋالقى بىر قىزىـق ۋەقەنى
ئەسلەشكە كەتتى. ئۇ قانداق ۋەقەلىكىنى كېيىن نۆۋىتى كەلگەندە
يازىمىز، ئەمدى گەپنى دىدىل بىلەن لىتىپجاندىن ئاڭلايمىز:

بەشىنچى باپ

مۇھەببەت گۈلزارى

مۇھەببەت ئەھلىدىن ئۈمىتلەر كۈتتۈم،
مىڭ ئۆينىڭ يېنىدىن مىڭبىر رەت ئۆتتۈم.
نېسىدىن بىتەلەي بىر يىگىت ئىدىم،
يوقنى ئاختۇرماستىن نەقىلنى پۈتتۈم...
— «مۇھەببەتنامە» ناملىق شېئىردىن

I

سىلە بۇ ئىشنى تولىمۇ ياخشى قىلغان، — دەيتتى دىلدىل «مۇھەببەت گۈلزارى» ناملىق قىلىن مۇقاۋىلىق توپلامنى ۋاراقلاۋېتىپ. — ئەگەر بىزنىڭ مەرىپەت سۆيەر كىشىلىرىمىزنىڭ، شۇ جۈملىدىن خەت - ساۋادى بارلىكى دوستلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئۇسۇلغا ئادەتلەنسە ئىدى، ئۇ چاغدا ئاددى ۋە ئاسانلا يول بىلەن ناھايىتى نۇرغۇن مەنىلەر مەجمۇئەسى ئو-

ئايلا جۈغلىنىپ قالغان بولاتتى. مانا قانداق ياخشى... شۇنچە ئىلمىي ئەرسىلەر: شېئىر، داستانلار، مەسەل، تەمسىل، تېپىشماق-لار؛ قوشاق، بېيت، لەتىپە، چاخچاق ۋە چۆچەكلەر... مانا بۇلار جەمئىيەتتە چېچىلىپ ياتقان قىممەتلىك بايلىق. ئىنسىل ئىنجۇ-مارجانلار... سىلىنىڭ سەۋەپلىرى بىلەن مۇشۇنچە مۇھىم، ئەمما قەدرى بىلىنمىگەن بايلىقلار توپلىنىپ قالغان. سىلىنىڭ بۇ خىز-مەتلىرى ئەلۋەتتە ئاپىرىن ئەيلەشكە ئەرزىيدىكەن.

— نەدىمۇ ئاپىرىن ئەيلىگۈچىلىكى بولسۇن؟ — دېدى. لىتىپجان مەنىلىك كۈلۈپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— دەرۋەقە بۇ ئىش بىر ئاجايىپ ئادەمنىڭ مەسلىھەتى بىلەن باشلانغان ئىدى.

«ئاجايىپ ئادەم» دېگەن سۆز دېدىلىنى قىزىقتۇردى. ئۇ يەنە سورىدى:

— قانداق ئاجايىپ ئادەم؟

— گەپنى باشتىن باشلاي — دېدى لىتىپجان، دېدىلىنىڭ رايىغا بېقىپ:

— كۆزنىڭ ياخشى كۈنلىرىدىن بىرسى ئىدى. يارباغدا كېتىۋاتسام كوچىدا بىرمۇنچە ئادەملەر ئولىشىۋالغان ئىكەن. نىمە ئىش بولغاندۇ، دەپ بارسام، ئاقساقال بىر ئادەمگە مۆتىۋەم بىر لۈكچەك ئېسىلىۋېلىپتۇ، چاپىنىنىڭ پەشلىرىنى قايرىپ بېلىگە قىستۇرۇۋالغان يالىڭاياق ئاقساقال ئادەم بۇ لۈكچەككە: «بۇكام ھېچقىسى يوق» — دەپ يالۋۇرۇپ يېلىناتتى. ياغاق يۈز، چېقىر كۆز، ئۇچلۇق بۇرۇن لۈكچەك بولسا، يارغاسىرى ئەزۋەيلەپ، ئۇ ئادەمنىڭ ياقىسىنى چىڭ سىقىپ، ئاق ساقىلىنىمۇ ئاغزىغا ئېلىپ تىللايتتى. لۈكچەك ھە دەپ بېقىننى سىلاپ ۋايناپتتى. كىشىلەر

بۇ لۈكچەكنىڭ خەقنىڭ ئىشەك ـ ئۇلاقلىرىغا ئەتەي ئۆزىنى ئۈ-
رۈۋېلىپ، ئاندىن ئېسىلىۋېلىش ياكى يېتىۋېلىش بىلەن ئۇششۇق-
لۇق قىلىپ پۇل ئېلىپ يامان ئۆگىنىۋالغانلىقىنى ئېيتىشاتتى.
مۇتەھەم لۈكچەكنىڭ قىلمىشلىرىغا ئىچىم قايناپ ئارىلاشماقچى بو-
لۇۋاتقىنىمدا، مەن قۇراملىق بىر يىگىت توپنى يېرىپلا ئوتتۇرىغا
كىردى ـ دە، بارغىنىچە لۈكچەكنىڭ قولىنى ئاقساقال ئادەمنىڭ
ياقىسىدىن ئاجراتماقچى بولدى، ئەمما، نائەھلى لۈكچەك ئۇ يى-
گىتنى جەينەكلىۋەتتى. يىگىت بولسا لۈكچەكنىڭ كىكىرتىكىدىن
كاپىلا ئالدى ـ دە، تامغا بىر ـ ئىككى ئۇستۇرۇۋەتكەندىن كېيىن،
كەپكىسىنىڭ سايىۋىنىنى ئارقىسىغا قايرىپ، تاسما بەلۋىغىنى چە-
كىتىپ، چېبەرقۇت گىمناستيوركىسىنىڭ پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ،
لۈكچەككە گۆلىسىپ قاراپ:

— ھە ئوغرى، نېمە دەيسەن؟ — دېۋىدى، باياتىن كىشىلەر
شۇنچە گەپ قىلسا ئۇنىمىغان، ھۆكىرەپ كوچىنى بىر ئالغان لۈك-
چەك خۇددى سۇغا چۈشكەن مۈشۈكتەك شۈمشەرەپ، زۇۋانى گېپىگە
كەلمەي، كىبكەچتەك دۇدۇقلاشقا باشلىدى. يىگىتنىڭ لەۋلىرى لە-
پىلداپ، ئويناق كۆزلىرىدىن ئوت چاقنايتتى. ئۇ، ئىككى قولىنى
بېقىنىغا تىرەپ تۇرۇپ غەزەپ بىلەن سۆزلەيتتى:

— ھە، چاپىنى كونىمكەن؟... بوزەكمىكەن؟... ھەي كاز-
زاپ ئوغرى، سەن ئاپپاق ساقال ئادەمنى شۇنچە ھاقارەتلەيسە-
نا؟... نېمە قىلماقچىدىڭ؟ دەپ سوراقلاپ ئاخىرى لۈكچەكنى بۇ
يەردىن ئىتكۈۋېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

كىشىلەر بۇ يىگىتنى ياخشى يىگىت ئىكەن؛ ئەزىمەت بالا
ئىكەن؛ ئوغۇل بالا دېگەن مۇشۇنداق بولسا! — دەپ ئاغزى بې-
سىلماي ماختاپ كەتتى. بۇ يىگىتنىڭ كىملىكى ھەققىدە بىر-
بىرلىرىدىن سوراشتى.

ئەتىسى كەچقۇرۇن ھېيتكاردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسام شۇ يە-
گىت بىرمۇنچە ياشلار بىلەن توپ ئويناۋاتقان ئىكەن. ئىشىم ئال-
دىراش بولسىمۇ ئۇنىڭ تونۇگۇنكى مەردانىلىكلىرى، بۇ مەيداندىكى
چاقماقتەك ھەركەتلىرى زوقۇمنى كەلتۈرگەچ، بىردەم قاراپ تۇر-
دۇم. ھەقىقەتەنمۇ ئۇ كۆرگەنلىكى كىشىنىڭ ھەۋىسى كەلگۈدەك
چاقىقان، چەبدەس، خۇش چاخچاق بىر يىگىت ئىكەن.

ئەتىسى ھېيتكاردا تازا ئالدىراش سودا قىلىۋاتسام ئاشۇ
يىگىت ئۇيان - بۇيانغا سەپسېلىپ، مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ قال-
دى - دە، سالاملاشتى. مەن جىڭ - پىگنى قويۇپلا قولۇمنى
ئۇزاتتىم.

— ئاكا، ياخشىراق تاماكىلىرىڭىزدىن ئازراق بەرسىلىچۇ؟ —
دىدى ئۇ مۇلايىم كۈلۈپ.

— ئوبدان، — دىدىم. مەن ئۇ ئەزىمەت يىگىتنىڭ تەلىۋ-
نى ئورۇنلاشقا جان - تەن بىلەن تەييار ئىدىم. ئۇنىڭ ئەسلىنى
سورىۋىدىم:

— ئەسلىم غۇلجىدىن، ئېتىم لۇتپۇللا. ھازىر ئۈرۈمچىدىن
كېلىشىم، — دىدى. بىزنىڭ تونۇشىشىمىز شۇنچىلىكلا بولغان
ئىدى. ئۇ تاماكا ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، كىشىلەر:

— ل. مۇتەللىپ دىگەن شائىر ئاشۇ ئىكەن، ئاجايىپ يە-
گىت ئىكەن، — دىيىشتى. مەن ھەيرانلا قالدىم. شائىر دىگەن
ئەجەپمۇ مەردانە بولىدىكىنە، دىگەن بىر ئىشتىياق كۆڭلۈمنى
كۆيدۈرۈشكە باشلىدى. شۇ كۈنلەردە گېزىتكە چىققان شېئىرلارنى
كۆرگەن بولسامىمۇ، ئانچە دىققەت قىلمىغان ئىكەنمەن.

شۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن كېيىنلا «قەشقەر گېزىتى»گە
ل. مۇتەللىپنىڭ بىر شېئىرى چىقتى. جانلىرىم سۆيۈنۈپ ئوقۇدۇم.
راست ئۇ ئاجايىپ ياخشى شېئىر يازىدىغان بىر شائىر ئىكەن.

ئۇنىڭ سۆزلىرى مۇنداقچىلا ئوقۇماققا ئاددى تۇيۇلسىمۇ، ئەمما مەنىسى چوڭقۇر ئىكەن. شۇ شېئىردىن يادىمدا قالغانلىرىنى ئېتىپ بېرەي:

راۋابىڭنى يېڭى مۇقامغا سازلىماساڭ،
كونا مۇقامىڭ تولا قۇلاققا خوشياقماس.
باغ ياساپ، چىمەنلەر تىكىپ ياشناتمىساڭ،
غازاڭلىقتا بۇلبۇللار قانات قاقماس...

شۇنىڭ بىلەن لۇتپۇللا ئەپەندىگە ئىخلاسىم تېخىمۇ ئاشتى. ئۇنى كۆرۈشنى، يەنە كېلىشنى، مېنىڭ تاماكامدىن چېكىشنى تەقەززالىقتا كۈتمەكتە ئىدىم.

بىر كەچقۇرۇنلۇغى ئۇ كەلدى. بۇ دۆرەم بۆلەكلاتىن كۆرۈشۈپ، تازا تونۇشتۇم. قويۇۋەتمەستىن ئاشخانىغا باشلىدىم.

ل. مۇتەللىپ شۇنداق ئاجايىپ بىر يىگىت ئىكەنكى، تۇرغان - پۈتكىنى بىر ئوت ئىكەن. ئۇ پۈتۈن خۇلقى چاخچاقلىرى، چاقماقتەك سۆزلىرى بىلەن بىر كۆرگەن كىشىنى مىڭ كۆرۈشكە مەپتۇن، مىڭ كۈلۈشكە خۇمار قىلىدىغان، جاننى ئۆزىگە نارتىپلا تۇرىدىغان جانلىق بىر ماگنىت ئىكەن.

شۇنداق قىلىپ بىز شائىر مۇتەللىپ بىلەن دوستلىشىپ كەتتۇق. بىر جۈمە كۈنى ئۆيى تامىغا تەكلىپ قىلىۋىدىم، ئۇ باردى. كارامەتنى كۆرۈڭكى، مۇتەللىپ دىگەن جانلىق ماگنىتلا ئەمەس، بەلكى جاراڭلاپ تۇرىدىغان ئالتۇن تارلىق ساز، شېئىر دېگەننىڭ قاينام بۇلىغى. ئۆركەشلەپ ئاققان دەرياسى ئىكەن. ئۇ، شۇ كۈنى بىللە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ مەيلىنى مايىل، قەلبىنى قايىل قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن قەشقەر ياشلىرىنى

ھەيران قالدۇردى. ئۇنىڭ: «ئادەم ئالەمگە ئۆمرى بىلەن بازارنى. ئۆلۈكى بىلەن مازارنى ئاۋات قىلىش ئۈچۈنلا كەلگەن ئەمەس... ھايات دېمەك — كۆرەش دېمەكتۇر» دېگەن سۆزلىرى ھېلىمۇ يادىمدا.

شائىر مۇتەللىپ مېنىڭ مۇشۇ دەپتىرىمدىكى ئانچە - مۇنچە كۆچۈرۈپ قويغانلىرىمنى كۆرۈپ بەك خوش بولۇپ ماختاپلا كەتتى. ئاندىن «مۇھەببەت گۈلزارى» دېگەننى ئۆز قولى بىلەن گۈل چىقىپ يېزىپ، بۇنىڭغا مۇشۇنداق نەرسىلەرنى، كۆرگەن، بىلگەن، ئاڭلىغان، ئۇققانلارنى، ھاياتتا يۈز بەرگەن بەزى تاسادىپى نەھۋاللار، مەسىلەن، يەر تەۋرەش، ئاپەت ياكى ئۇرۇشقا ئوخشاش ۋەقەلەرنى خاتىرىلەپ، توپلاپ بېرىشىمنى تاپىلىغان ئىدى، ئۆز ۋاقتىدىكى ئاشۇنداق ئاددى نەرسىلەر زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىممەتلىك تارىخ بولۇپ قالىدۇ... دېگەن ئىدى ئۇ. ئۇنىڭ دېگەنلىرى راست ئىكەن. مۇشۇنداق قىلىش ھەقىقەتەن ياخشى ئىش ئىكەن. مەن شۇندىن ئېتىۋارەن بۇ ئىشنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتىمەن...

— مۇنداق دېسىلە، — دەيتتى دىدىل، — شائىر مۇتەللىپ بىلەن ئۈلپەتچىلىكىم بار ئىدى دېسىلە...

شۇ ئەسنادا ئىشىك قېقىلىپ «دىلتىپجان بارمۇ» دېگەن ئاۋاز دىققەتنى بۇزدى.

II

قەشقەرنىڭ خىلۋەت كېچىسى. ھەممە ياق جىمجىت. تاڭ خورازلىرىمۇ قەشقەرلىققە ئوخشاش غەپلەت ئۇيقۇسىدا تېخىچىلا

ئۇخلىماقتا ئىدى. ئادىتىچە بالدۇر ئويغانغان دىدىل ئۇستەلدىكى
يېرىم يېنىق پەنەرنىڭ پىلىكىنى چوڭراق چىقىرىپ قويدى - دە،
ئادىن يېلىڭ پەشمىتىنى يېپىنچاقلاپ يوتقاندا ئولتۇرۇپ، بۇ-
گۈنكى چۈشىدە يازغان شېئىرىنى كۆچۈرۈشكە كىرىشتى:

كۆرۈڭلاركى ماڭا، ھىجران كۈنىدە كۆپ ئازاپ ئەيلەر،
نادامەت ئوتلىرى ئۆرتەپ يۈرەكىمنى كاۋاپ ئەيلەر.
بىرىپ بۇلبۇلغا ئەرز ئەتسەم، ئوقۇپ ئۇ ھەم مۇناجاتىن،
پىغانلار داستانىدىن تېخى پۈتمەس جاۋاپ ئەيلەر.
پەلەك پەيمانىدىن كۆڭلۈم تولۇپتۇ داغۇ ھەسرەتكە،
بىلىڭلارچۇ، رەھىم ئەتمەي نىچۈن مۇنچە ئىتاپ ئەيلەر.
ئادالەت ئاپتاۋىدىن نىشانە كۆرمەيىن كەتسەم،
كېلىپ ئەھلى ۋاپادارىم مازارىمنى تاۋاپ ئەيلەر...

ئۇ يەنە نىمىندۇر يېزىشقا ئىنتىلىۋاتاتتى، دەھلىزدىن
بەختىگۈلنىڭ يىغلاپ ئويغىنىشى ۋە رابىيەمنىڭ ئەللەي ئاۋا-
زى ئاڭلاندى. ئۇ پەنەرنى نىرىغىراق ئىتتىرىپ قويۇپ ياتتى.
ئۇيقۇسى قاچقان دىدىلنىڭ خىيال كەپتىرى تېخىچە قانات قاق-
ماقتا ئىدى.

«شائىر مۇتەللىپنىڭ قەشقەر ياشلىرى ئارىسىدا ئوينىغان
رولى ھەققەتەن چوڭ ئىكەن - دە...»

«ھە... لىتىپجان مۇشۇنداق سىرلىرىنى ماڭا ئېيتتى، مەن-
مۇ يەركەندە قىلغان ئىشلىرىمىزنى ئېيتامدىم؟... ھازىرچە ياق.»

«ئەمدى يەنە بىر مۇھىم ئىش بار، ئۇ بولسىمۇ مېنىڭ
تۇرمۇش مەسىلەم. بۇ ھەقتە ئۇ سورىمىدى، لېكىن چوقۇم سوراي-
دۇ. ئۇ چاغدا نىمە دىيىشىم كېرەك؟!... ھېلىقى ۋاپاسىز ئامراق
بىلەن بولۇپ ئۆتكەن تۇرمۇش تارىخىنىڭ ھەنىۋاسىنى ئېيتىش

كېرەكمۇ؟... ئائىلىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى ئېيتىپ يۈرۈش ئەدەپ-سىز كىشىلەرنىڭ خۇلقى، شۇڭا مەن ئاددى قىلىپلا: مىجەزىمىز كېلىشەلمەي ئايرىلىشىپ كەتكەن دەيمەن، خالاس.»
«ناۋادا ئۇ مېنى ئۆيلىنىشكە دالالەت قىلىپ قالسىچۇ؟... خوتۇنما؟ ھەي... خو...تو...ن...»
دىلدىل ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ تاڭ ئالدىدىكى شېرىن ئۇيقۇغا كەتتى.

III

دىلدىل يەنە شۇ «مۇھەببەت گۈلزارى» نى ئارىلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ كۆزى بىر شېئىرغا قادىلىپلا قالدى. بۇ شېئىر مۇنداق ئىدى:

ئىشەك ئالدىم ئاي بېشىدا،
ئۆلۈپ قاپتۇ يار بېشىدا.
ئۆزى قاپتۇ ئا بېشىدا،
توقۇمى قاپتۇ ما بېشىدا،
ئالتە قارغا بىر بولۇپ،
خەتمە قۇرئان قىپتۇ بېشىدا ...

بۇ شېئىردىكى سەنئەت ۋە ماھارەت دىلدىلنى شۇ قەدەر قايىل ۋە مايىل قىلدىكى، ئۇ شېئىرنى قايتا - قايتا ئوقۇدى. ئەگەر شۇ تاپتا بۇ شېئىرنىڭ ئاپتورى ۋە ئاپتورنىڭ ئادرېسى ئېنىق بولغىنىدا ئىدى، خەت يېزىپ مۇۋەپپەقىيىتىنى تەبرىكلىگەن ۋە دوستلاشقان بولاتتى.
— مانا، قارىسىلا، — دەيتتى ئۇ لىتىپجانغا. — بۇ شې-

ئىردىكى بېشىدا دېگەن سۆز بەش مىسرادا تەكرار ئىشلىتىلگەن. ھالبۇكى، بەش يەردىكى بېشىدا بەش خىل مەناغا ئىگە.

— ئەمدى ئالتە قارغىچۇ؟ — دېدى لىتىپجان مەنىلىك قاراپ.

— ئالتە قارغا، — دەپ بىر ئۆكسۈندى دىدىل ۋە ئۇنىڭ كۆزىگە تازا تىكىلىپ قارىغىنىچە توختاپ قالدى.

— مانا مۇشۇنداقلىرى ئادەمگە ئەلەم قىلىدۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى لىتىپجان سەل كەيپى ئۆرلىگەن ھالدا. — ئالتە قارغا، يەنى ئىستىبدات قارغىلار خەلقنىڭ بېشىدا دېمەملا؟...

دىدىل ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى ۋە:

— ئۇنداق دېسىمۇ بولىدۇ، ئەمما مېنىڭچە، بۇ شېئىر شىڭ شەي زامانىسىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن بولۇشى، ئالتە قارغا ئۇنىڭ ئالتە سىياسەت دەيدىغان بىرنىمىسىگە سىمۋول قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن، — دېدى.

— ئازراقتىن ئىچەيلىچۇ؟، — لىتىپجان كارۋاتنىڭ ئاستىغا ئۆملىدى ۋە ئاقتىن بىر شىشە ئېپكېلىپ قويۇپ دەھلىزىگە چىقىپ كەتتى.

دىدىل ئاستا پىچىرلايتتى:

— ئۆزەم ئىچمىسەممۇ، بۇ بۇرادىرىمىزنىڭ رايىغا دەخلى يەتكۈزمەسلىكىم، بەلكى روھىي ئۆلپەت بولۇپ بېرىشىم كېرەك.

لىتىپجانغا ئەگىشىپ خام سەي ۋە قىزىل تۇمشۇق چوكىلارنى كۆتەرگەن رابىيەمۇ كۈلۈپ كىرىپ كەلدى.

— لىتىپجاننىڭ مۇشۇنداق چاتاق ھۈنىرى بار ئىكەن ئەمەسمۇ! — دەيتتى دىدىل ئۆزىنىڭ ئوڭايسىزلىنىۋاتقانلىقىنى ئىزھارلاپ.

لىتىپجان دەسلەپكى رومكىنى مۇنداق بېيىت بىلەن ئىپتىدا ئەيلىدى:

ساقىنى ساراڭ قىلدۇ ھاراپ،
بىلىپ تۇرۇپ يەنە ئىچىمەن.
بىر دەملىكلا بولسىمۇ كەيپى،
مەن ئۇنىڭدىن قانداق كېچىمەن؟...

ئىچىمىگىن دەپ توسسەن دوستۇم،
ئىچىمسەن جان - دىلدىن ماڭا.
ئايالىق دوست قايغۇمنى بۆل دەپ،
قانداقلارچە چىدايمەن ساڭا؟...

مەن ھاراقنى ئىچىمەيمەن سۆيۈپ،
ئۇندىن بىرەر ھوزۇر ئالاي دەپ.
ئىچىمەنكى بىھوش بوپ پەقەت،
مەن ئۆزەمنى ئۇنتۇپ قالاي دەپ.

دىلدىل نۆۋەتتىكى رومكىنى قولىغا ئالدى ۋە رومكىنى ئال- قىنىدا ئوينىتىپ بىر دەم شوك تۇردى - دە، ئاندىن تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇدى:

شىمىدە شەردت قىلىپ كۆپ ئىنتىزار قىلدىڭ ھاراق،
ئىشقى مەيلىمنى ئېلىپ رومكا تىزار قىلدىڭ ھاراق.
سەممىدىن كەچتىم كوچاڭغا كىردىما... ھالەن بۈگۈن،
راست قاپاقۋاش بەڭگىدەك چىن خاكىزار قىلدىڭ ھاراق.
ئىچتىما، تويماي سىنى كۈن - تۈن چۈشۈمدە ھەم يەنە،
بار بىسات پۈتتى تۈگەپ بىر پۇلغا زار قىلدىڭ ھاراق.
كۆزكى يۇڭدالغان خورازدەك رەزگى ئەپتىم رەڭگىدىن،
قاچتى، ئۇلپەت، يارۇ ئامراقتىن بىزار قىلدىڭ ھاراق.
بۇ دىدىل دىل زەخمىگە ھېچ تاپمىدى سەندىن شىپا،
بوۋا - ئىنساپتىن داۋا ئىشقىمغا يار قىلدىڭ ھاراق...

يۇقۇرى ئىنتوناتسىيە ھارارىتىگە تولغان سەنئەت ماھارەت-
گە مەپتۇن بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇرغان لىتىپجان چوڭ-
قۇر خىيالغا چۆككەن ئىدى. شۇ ئەسنادا تالادىن ئاۋاز كېلىپ ئى-
شىكنىڭ تاقىلدىشى ئۇنى كەيپىياتىنى ئۆزگەرتىشكە ئالدىراتتى.

IV

بۇ بۇرادىرىمىز روزى باقى بولىدۇ، گۇڭگەنجۇدە ئىشلەي-
دۇ، — دەپ تونۇشتۇردى لىتىپجان كىرگەن مېھماننى. ئۇ يەنە
سۆزگە ئاغزىنى ئۆمەلەۋاتاتتى، دىدىل كۆز يۇمچۇكلەپ قويدى.
چۈنكى ئۇ كۆرگەنلىكى كىشىگە ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشنى خالىمايتتى.
روزى باقى دوغىلاق، ئاق سىرىتقراق، چېقىر كۆزلىرى خۇنسىز،
بېشىمۇ ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭكىدىن يوغانراق بىر يىگىت بولۇپ،
سەگەك ئوقۇغۇچىمىزغا ياخشى تونۇشكى، ھېكايىمىزنىڭ باش قىس-
مىدا ئالغاي يانچۇقچى بىلەن سادىقنى ساقچىغا ھەيدەپ كەتكەن
تاپانچىلىق ئىككىسىنىڭ بىرسى مۇشۇ ئىدى. بۇ ھازىر ھەممە جە-
ھەتتىن بەك بۆلەكچە: رەڭگى - رۇخسارى سولغۇن، چاچ - ساقال-
لىرى ئۆسۈك، كىيىملىرى رەتسىز، ئىككى كۆزىدىن قاندافتۇر
تەشۋىش، مۇڭغا ئارىلاشقان بىرھالەت ئىپادىلىنىپ، ئىغىرمانلىرى
ئەتراپىدىكى چالا ساقايغان قوقاق يارىلىرى ئېغىر روھىي پەرىشان-
لىقتىن دالالەت بېرىپ تۇراتتى. ئۇ، ئاشۇ خۇنۇك كۆزلىرى بىلەن
ئۆي سەرەمجانلارغا ئىرەنسىز نەزەر سالغاچ دىدىلغىمۇ پات - پات
قاراپ قوياتتى. لىتىپجان رابىيەمنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ئورۇنلاپ
كىرگىچە ئۇلاز ئۇيان - بۇياندىن سۆزلىشىپ ئولتۇردى. ھەر ئېھ-
تىماللارغا ھازىر دىدىل بولسا، روزى باقىغا پۇرسەت قالدۇرماي

سوئاللارنى ياغدۇرۇپ تۇراتتى:
— ئاتا - ئانىڭىز باردۇ؟
— ئانام بار، دادام يوق. دادامنى ماخۇسەنلەر ئەسكەر-لىكتىن قاچقاندا تۇتۇۋېلىپ چېپىۋەتكەن ئىكەن.
— ئۆيلەنگەن بولغىدىڭىز؟
— ئۈچ قېتىم ئۆيلەنگەن، ئەمما ھازىر خوتۇنۇم يوق.
— نەچچە ياشقا كىردىڭىز؟
— نە... نە... نەچچە ياشتا دەمدىلا؟... ئا... ئانامنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇجمە پىشىشقىدا تۇغۇلغان ئىكەنمەن. 28 دە دەپ يۈرىمەن.
— ئوقۇغانمۇ سىز؟
— ئا... ئاز - تولا ئوقۇغان. ئەمما زە ئوقۇغان بىلەن ئېت تالاشتۇرۇپ، كەپتەر ئويناپ، خوراز سوقۇشتۇرۇپ يۈرۈپ ئالتە - يەتتە يىلنى بوش ئۆتكۈزۈۋېتىپتىكەنمىز، شۇڭا كۆپ بىر نەرسە ئۇقمايمەن.
— خەت ساۋادىڭىز باردۇ؟ — مېيغىدا كۈلدى دىدىل.
— بار - يوقنىڭ ئارىلىقىدا. ئەمما زە خەتنى بىمالال ئوقۇيا-لايمەن. ئەمما زە يېزىشقا كەلگەندە سەل چالا. لېكىنزە ئۆزەمنىڭ ئېتىنى بىمالال يازالايمەن، ئەمما لېكىن خەت بىلمىگەن بىلەنمۇ راۋرۇس ئىشلەپ كېتىپ بارىمىز. ھېچكىمدىن قالغىنىمىز ياكى ئاچ قالغىنىمىز يوق.
— دىمەك، قوساق توق دەڭ.
— ھەئە، شۇنداق، قوساق توق.
— بولدى ئەمەسمۇ؟ جاھاندا قوساقتىن ئۇلۇغ نىمە بار -ھە؟...
— ھەئە شۇنداق...
مېيغىدا كۈلگەن دىدىل يەنە نىمىندۇ دىيىشكە ئاغزىنى

ئۆمەنلەۋاتقاندا لىتىپجاننىڭ كىرىشى سۆھبەتنى ئۈزۈپ قويدى، لىتىپجان ئولتۇرۇۋېتىپ سۆز ئارىلىدى:

— ئىككىمىز ئوبدان بىر ئەھۋاللاشاق، سىلىگە دەيدىغان جىق گېپىم، سورايدىغان مەسلىھەتىم بار دىگىنىڭىزدىن بۇيانمۇ بىرنەچچە كۈن بولدى، ھىچ ئېپى كەلمىگەن ئىدى، شۇڭا ئاخشام بۈگۈنكى دەم ئېلىشىڭىزدا كېلىشىڭىزنى دىۋىدىم.

روزى باقى سەل جىددىلىشىپ، دىدىلگە بىر قاراپ قويۇپ دەيتتى:

— ئۇ توغرىدا كېيىنرەك سۆزلىشەرمىز. ھازىرچە ئالدىراش ئىشىم بار ئىدى.

ئۇنىڭ گەپلىرى يەكپاي ۋە تاقىقا - تۇققا ئىدى. لىتىپجان سورىدى:

— ھازىر سۆزلەشسەكمۇ بولۇۋېرىدۇ. ماڭا قانداق ئىشەنسىڭىز، بۇ بۇرادىرىمىزگىمۇ شۇنداق ئىشىنىۋەرسىڭىز بولىدۇ.

— بۇ ئاكىمىز كىم بولىدۇ؟

— بۇ كىشى ئاقسۇدىن كەلگەن قەدىرلىك مېھمىنىمىز، مېنىڭ قەدىناس ساۋاقدىشىم.

ئاغىنىسىنىڭ ئاقىلانە جاۋاۋىدىن دىدىل مەمنۇن ئىدى. ئىشىك چېكىلدى. لىتىپجان چىقىپ كىردى. داستىخان تارتىلدى.

— ماۋۇ بۇرادىرىمىزنىڭ پەرىزى بار ئىكەن، بىز ئازراقتىن ئىچىمىزدە، — دەيتتى لىتىپجان ئاقتىن بىرنى ئۈستەلگە قويۇۋېتىپ.

— بۇ ئاكىمىز ئىچمىسە بىز ئىچىمىزمۇ؟

— شۇنداق، — لىتىپجان توغرىسىنى ئېيتتى، — دىدى دىدىل، — دوختۇر چەكلىگەن، بولمىسا راست پەيزى قىلىغان بولاتتۇق...

ئۈچىنچى رومكىدىن كېيىن روزى باقى تۈگمىلىرىنى يېشە-

ۋېتىپ بەھوزۇر ئولتۇرۇشقا، سۆز - ھەركەتلىرىمۇ ئاۋۇشقا باشلىدى.

— ئاخشا دېگەن شاراپنىڭ ئىشتەي نەغمىسى...، — دېدى دىدىل گىلەم مىخىغا ئېسىلغان سەدەپ نەقىشلىك دۇتارنى ئېلىۋېتىپ. دىدىل كۆپ ئۆتمەيلا پۈتۈن خۇلقى بىلەن روزى باقىنى مەپتۇن - مەھلىيا قىلىۋەتتى. نۆۋەتتىكى قەدەھنى قوش قوللاپ تۇتقان روزى باقى ئۇستىلىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ كارۋاتتا ئولتۇرغان دىدىلنىڭ يېنىغا كەلدى - دە:

— جېنىم ئاكا سىلىمۇ ماڭا ئوخشاش بىر دەرتمەن ئوخشايلا. ھاراق كۆڭۈلنىڭ كىرىنى ئالىدۇ، دەيدۇ، مۇشۇ بىرنى ئىچىۋەتسىلە نېمە بولا؟

— رەھمەت، كۆپتىن - كۆپ رەھمەت ئۇكام، ئۆزرەمنى ئاڭلىدىڭىز، شۇڭا مېنىڭ ئۈچۈن بۇنى ئۆزىڭىزنىڭ كۆتىرىۋېتىشىڭىزنى سورايمەن.

— ئەمىسە ئاكا سىلىنىڭ سالامەتلىكلىرى ئۈچۈن، ئۆزەمنىڭمۇ سالامەتلىكىم ئۈچۈن كۆتىرىۋېتەي...

— رەھمەت سىزگە. قېنى كۆتىرىڭ.

بىر دەمدىن كېيىن روزى باقى كارۋاتنىڭ يان ياغىچىغا مۈشت بىلەن بىر قويدى - دە، قولىنىڭ دۈمبىسىگە سىڭا يۈزىنى چاپلاپ ماكچايغىنىچە بۇرنىنى مىشىلدىتىپ يىغلىغىلى تۇردى. دىدىل بولسا دۇتارنى جايىغا ئاستا ئېلىپ قويدى.

— مەن قانخور، مەن قان ئىچكۈچى، — دەيتتى روزى باقى، — مېنى مەس بولۇپ قالدىمىكىن دېيىشمىسىلە. مەن مەس ئەمەس، لېكىن مېنىڭ دەردىم ئىچىمگە پاتماي يىغلىتىۋاتىدۇ، — ئۇ تېخىمۇ ئېسەدەپ داۋام قىلاتتى، — مەن ساقچىنىڭ قان ئىچكۈچى بىر ئىتىمەن. قېنى... قېنى ئاكا... ئا... ئانىڭدىن يەنە بىرنى قۇيسىلىچۇ؟...

— مەن ئادەم قېنى ئىچكەن قاتىل ئەمدى بولىمۇ ئىچەي،
شۇ تاپتا زەھەر بولسىمۇ ئىچكۈم بار، — ئۇ بىر دەم مىشىلدىغاندىن
كېيىن داۋام قىلدى، — مەن ئادەم قېنى ئىچىپ كېلىۋاتقان بىر
ئىتمەن. مېنى سەن ياخشى، سەن ئىنسانچىلىك دىسە. خۇدۇمنى
بىلمەي نىمە ئىشقا بۇيرۇسا شۇنى قىلىۋېرىپتىمەن. ئادەملەرنى ئۇر
دىسە ئۇلەر-تىرىلىشىگە قارىماي ئۇرۇۋېرىپتىمەن. ئادەم ئۆلتۈر-
گىلى سالسا ئۆلتۈرۈۋېرىپتىمەن. يېقىندا بىر ئەھۋال بولدى. ھەي
ئاكا... نىمە دەي. ئاۋۇنىڭدىن يەنە بىر قۇيسىلىچۇ؟...
— يېقىندا مۇنداق بىر ئەھۋال بولدى: ماڭا بۈگۈن ئۆيۈڭگە
كەتمە، كېچىلىك مۇھىم ئىش بار، دىدى. ھەر قاچان مۇنداق مۇ-
ھىم ئىش دىگەندە يەنە كىملەرنىڭ ئەجىلى تولغاندۇ دەيتتۇق. شۇ
كۈنىمۇ شۇنداق بولدى. بىز ئادەم ئۆلتۈردىغان بىر قانچىمىزنى
يېرىم كېچىدە يەنە شۇ يەر ئاستىدىكى ئۆيگە يىغىپ 17 كىشىنىڭ
جىنايىتىنى ئوقۇپ بەردى. ئېيتىلىشىچە، بۇ كىشىلەرنى يىراق جىلغىغا
ئېلىپ بېرىپ جايلىۋېتىپ كېلىدىكەنمىز. بۇ ئادەملەرنىڭ ئاغزىغا
پاختا تىقىلغان، پۇتلىرىدا ئىشكەل، قوللىرى چىڭ باغلانغان ئىدى.
شۇنىڭ ئىچىدە بىرسى: يەركەن يېڭىشەھەردە ھۆكۈمەتكە قارشى
تەشۋىق ۋەرەقە چاپلاۋاتقان نەق مەيداندا قولغا چۈشكەن، يانچۇ-
غىدىن تەتۈر تەشۋىقات بىلەن بىر دەپتەر رىئاكسىئون شېئىرچىققان.
سوراقتا ھېچنەرسىگە ئىقرار قىلمىغان ئۇنداقچى يامان،
مۇنداقچى جاھىل ئوغرى ... ئېتى سادىق دىدى. ئۇ قانداقراق
بىر نىمىدۇ دەپ ئويلاپ، ماڭار ۋاقتىدا مۇنداق قاراپ يۈرىگىم
قارتتىدا قىلىپ كەتتى. نىمىشكە دىيىشسىلە، ئۇندىن بىرقانچە ۋاقىت
ئىلگىرى مەن يەنە بىر ئادەم بىلەن كوچا چارلاشقا چىقىپ ھېيتكار-
غا بارساق ئىككى كىشى مۇشتلىشىپ قېلىپتىكەن. بىز ئۇلارنى ساقچىغا
ئېلىپ كەلگەن ئىدۇق. بۇ سادىق دىگىنى ئاشۇ ئىككى مۇشتلاشچ-

نىڭ بىرسى ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئۈستىدىن ئوقۇپ بەرگەنلىرىنى راستدەپ مەن قاپاقۋاش ئىشىنىپ كېلىۋېرىپتىمەن... ئەمدى بىلسەم ئىش مۇنداق ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئۇ چاغدا ئۇلارغا بىر نەرسە دېگىلى بولامدىغان؟ ئۆزەمنىڭ كاللام كېتىشىدىن قورقۇپ ھېچنىمە دېيەلمىدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بىچارىنىمۇ ئاشۇ قاتاردا ئۆلتۈردۇق. ئۆلتۈرگەندە قانداق ئۆلتۈردىڭلار دېيىشمەملا؟ ... ھەي ئاكا ... قانداقمۇ ئېيتاي ... ئاۋۇ زەھەردىن يەنە بىر قويسىلىچۇ...

دىدىل بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ بارمىقىنى ئۇزۇۋالغىدەك چىشلەپ خۇددى بىھۇش كىشىدەك ئولتۇراتتى. روزى باقى يەنە بىرنى كۆتىرىۋەتكەندىن كېيىن داۋام قىلدى:

— ھەي ... شۇنداق دەھشەتلىك بىر خىل ئۆلتۈرۈش-تە، ... ھەممىسىنى جوتۇ بىلەن چاناپ ئۆلتۈردۇق. مەن جىنىغا ئۆزەم زامىن بولغان ھېلىقى سادىق ئىسىملىك قاۋۇل يىگىتكە يولدا كېتىۋاتقاندا ئاستا ئەپلەپ شۇنداق دېدىم: بۇرادەر مۇنداق بولۇشنى مەن بىلمەپتىمەن. سىنىڭ قان قەرزىڭ مېنىڭ بويىنۇمدا... مەن يەنە جىق گەپلەرنى قىلماقچى ئىدىم، لېكىن ئىمىشكىدۇ تىلىم گەپكە كەلمەي قويدى. شۇ چاغدا ئۇ بېشى بىلەن ئىشارەت قىلىپ «جىنىم قىينالمىسۇن، مېنى سەن ئۆلتۈرگىن، — دېدى. ئاي يورۇغدا ئۇنىڭ ئىشارەت، قىياپەتلىرى ئوبدانلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەن: جىنىڭنىڭ قىينالماسلىقى ئۈچۈن سېنى مەن ئۆلتۈرەي، رازى بولغىن دېدىم. ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ رازىلىق بەردى. ئۆلتۈرۈش مەيدانىغا بارغاندا مەن جوتۇنى بېشىمدىن ئېگىز كۆتىرىپ «رازى بول» بىلەن تەڭلا مىڭىسىگە ئۇدۇللاپ ئۇردۇم...

بىر دەمدىن كېيىن سادىق جىمىقتى. كەلسەم جېنى چىقىپ بولۇپتىكەن. بەزىلىرىنىڭ جېنى چىقىپ بولماي خارتىلداپ تۇرسىمۇ پۇتلىرىدىن سۆرەپ تاشلاپ كۆمۈۋېتىپ كەلگىنىمىزدىن كېيىن،

تاكى تاڭ ئاتقىچە ھېچبىر ئۇخلىيالمىدىم. كۆزۈم سەل يۇمۇلسىلا ئاشۇ سادىق دىگەن قاۋۇل يىگىت ماڭا مۇشت تەڭلەپ كېلىۋاتقان-دەكلا كۆرۈنىدۇ. جۆيلۈپ ۋاقىراپمۇ كېتىپتىمەن. ئەتىسى ئېغىز-مانلىرىمنى قورقاق قاپلاپ كېتىپتۇ. بىر نەچچە كۈنگىچە كېلىم-دىنىمۇ ھېچنىمە ئۆتمىدى. چۆچۈپ ئويغىنىپ ئۇخلىيالماي تاڭ ئات-قۇزغان كۈنلىرىم كۆپ بولدى. ئاشۇ كۈندىن بىرى يان ئۆزەمگە ئۆ-زەم لەنەت ئوقۇپ كېلىۋاتىمەن. مەندەك كۆڭلى قارا، بىخوت. قارا يۈرەك ئادەم دۇنيادا يەنە بارمىدۇ... دەيمەن. ئۆلۈۋالاي، ياكى ئۇنلىغا قېچىپ كېتەي دەپمۇ ئويلىدىم، ئەمما قېرى ئانامغا تار-تىشىپ قالدىم. زادى قانداق قىلىشىمنى بىلەلمەي بېشىم گاڭگى-راپ، مەن تونۇيدىغانلارنىڭ ھەممىسىنىمۇ كۆڭلۈمگە يارايدىغىنى لىتىپجان بولغانلىقتىن، ئەھۋالنى ئېيتىپ بىر مەسلىھەت سوراي دەپ ئويلىۋىدىم. مانا بۇ ئاكىمىزمۇ ماڭا ئوخشاش دەرتمەن كۆ-رۈنگەچ، كۆڭۈل - سىرىمنى ئېيتىۋەردىم. ئۇلار بىركىمگە دەيدىغان بولساڭ كاللاڭ كېتىدۇ دىگەن ئىدى. كەتسىمۇ كەتسۇن، بۇ ئىتنىڭ كاللىسىدىن مەنمۇ زېرىكتىم، ئۇھ...، — دەپ ئېغىر نەپەس ئالدى روزى باقى.

— ئېيتىسىلىچۇ؟ ... مەن زادى قانداق قىلسام بولار؟... بۇ ساقچى دىگەندە بىر كۈنمۇ ئىشلەشكە تاقىتىم يوق دىدى.

مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان دىدىل چوڭقۇر بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىندى - دە: قېنى بىرنىمە دىمەمسەن؟ ... دىگەندەك لىتىپجانغا مەنىلىك بىر قاراپ قويدى.

لىتىپجان ھەسرەتلىك خۇرسىندى ئاندىن ئالدىرىماي ئولتۇرۇپ تۆۋەندىكىلەرنى دىدى:

— مېنىڭچە، سىز ساقچىدا ئىشلىمەيمەن دىسىڭىز ئۆزىڭىزگە گۇمان تۇغدۇرۇۋېلىشىڭىز مۇمكىن. سىزدەك بىر ئادەم قېچىپ قۇ-

تولۇپ كېتىشمۇ ئوڭاي ئەمەس. چۈنكى سىز ئۇلارنىڭ سىرلىق ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك ئىكەنسىز، ئۇنداق بىر كىشىنى كەتسە كېتىۋەرسۇن دېمەيدۇ. شۇڭا سىز ئىشلىمەيمەن ياكى قاچىمەن دېگەننى قويۇپ، ئىشلەپ تۇرۇپ بۆلەك جايغا يۆتكىلىپ كېتىشنىڭ ئامالىنى قىلسىڭىز مۇۋاپىق بولارمىكىن...

— بۇ بەكمۇ بەلەن گەپ بولدى. بېشىم بەك گاڭگىراپ قىلىۋېدى. شۇڭا ئۆزلىرىدىن بىر مەسلىھەت سوراي دېگىنىم ئىدى. ئوبدان مەسلىھەت بولدى، ئەمدى شۇنداق قىلمىسام بولمىغىدەك...

ئۇ، ئۇسسىزلىق چايدىن كېيىن كەتتى. ئۇنى ئۇزىتىپ كىرگەن لىتىپجان، دىدىلىنىڭ كۆزى ياش يۇقى تۇرغىنىنى كۆرۈپ «ئاشۇنداق ئىچىنىشلىق ئۆلگەنلەرگە ئىچ ئاغرىتىۋاتقان بولسا كېرەك...» دەپلا ئويلىدى. دىدىل بولسا تېخىچىلا بىر ئاجايىپ غېرىبانە مۇڭلىنىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭۈل كۆزىدىن ئاشۇ تۇرمىدىن تۈندە ئېلىپ چىقىپ كەتكەن، ئۆلتۈرۈلۈش ئەھۋالىنى بۈگۈن روزىباقى ئېيتىپ بەرگەن سادىق ئىسىملىك كېلىشكەن يىگىتنىڭ قەددى-قامىتى ۋە قاڭشالىق، قارىقاش، بۇغداي ئۆڭ، ھۆسۈن-جامالى بىر-بىر ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ مۇڭلۇق خىياللىرىنى لىتىپجاننىڭ نادامەتلىك ئاۋازى بۇزدى:

— بۇ كاساپەتنىڭ مۇنداق ئىپلاسلىقلىرىنى خىيالىمغا بىرمۇ كەلتۈرۈپ باقماپتىكەنمەن.

دىدىلنىڭ يەنە ئۈن-تىنسىز ئولتۇرۇشى ئۇنى ئوتلۇق ئويلارغا سالدى. ئۇ، ئوڭايسىز ھالدا قالدى. دىدىل قاتتىق ئۇھ تارتتى-دە، ئاندىن ئاستا سۆزلىدى:

— ياخشى مەسلىھەتلەرنى بېرىپ ئوبدان قىلدىلا، — ئۇنىڭ ئاۋازىدىن كىنايە ئىپادىسىمۇ چىقىپ تۇراتتى. يەنە قاتتىقراق گەپلەرنى قىلماقچى ئىدى-يۇ، ئەمما دوستىنىڭ كۆڭلىنى ئايىدى.

— شۇنداق دېمەي نېمە دەيمەن، — دېدى لېتىپجان دەرھاللا، — قېچىپ كەت دەي دېسەم، تۇتۇلۇپ قېلىپ، پالانىنىڭ كېپى بىلەن قاچقانتىم دەپ بىرەر بالاسى يۇقمىسۇن دېدىم...

— ھېلىھەم بالاسى يوقماسمۇ؟

— خۇدايىم ساقلا.

— خۇدايىمۇ ھەركىم ئۆزى ساقلىغاننى ساقلايدۇ، — ئارىنى ئاز جىملىق ئارىلىدى. بىر دەملىك سۈكۈتتىن كېيىن دېدىل داۋام قىلدى، — مېنىڭ رايىمچە بولغاندا، ئۇ راستىنلا جىنىدىن كەچكەن بولسا، ھازىرلا ئۆلۈۋېلىشقا مەسلىھەت بەرگەن بولاتتىم، ئەمما ئۇ جىنىدىن كەچمىگەن. ئەگەر راستىنلا جىنىدىن كەچكەن بولسا، بۇنىڭ ئۈچۈن مەسلىھەت ئېلىپ، قارارىنى ئىلان قىلىپ يۈرمەي، بەلكى ئۇنى ئىجرا قىلغان بولاتتى. ئۇ، ئاشۇنداق ئۆلۈمتۈك سۆزلىرىنى قارماققا ئېلىپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئۇلىماقچى. ئادەمنىڭ قانداقلىغىنى، ئۇنىڭ قانچىلىك ئادەملىگىنى بىرەر سۆزى ياكى كىچىككىنە بىرەر ھەركىتى بىلەنمۇ بىلىۋېلىش مۇمكىن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ ساقچى خادىمى ھەققىدە قىلىشقا تېگىشلىك گەپنى قىسقا جۈملىگە جەملىگەندە، بۇ ياخشى ئادەم ئەمەس. ياخشى ئەمەسلىگى ئۇنىڭ ساقچىدا ئىشلىگەنلىگى ئەمەس، ئۇ يەردە ئىشلەيدىغان ياخشى ئادەملەرمۇ كۆپ، لېكىن بۇ بۇرادىرىمىزنىڭ، — دەپ سەل تەنلىك تەلەپپۇزدا داۋام قىلدى ئۇ، — ياخشى ئەمەسلىگى شۇ يەردىكى، ئۇ، ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچى، قورقۇنچاق ھەم ئەخمەق...

شەخسىيەتچى كىشى خوشامەتچى بولىدۇ؛ خوشامەتچى كىشى ئىككى يۈزلىمچى، ئىرادىسىز بولىدۇ؛ ئىرادىسىز كىشى قورقۇنچاق بولىدۇ. قورقۇنچاقلار ۋىجدانسىز بولىدۇ، ۋىجدانسىزلارنىڭ قولىدىن پەسكەشلىك، مۇناپىقلىقنىڭ ھەممە ئېھتىمالى كېلىدۇ. بۇ

مەخلۇق ئەنە شۇ خىل تائىپىلەرگە تەئەللۇق بىر بەندەئىكەنلىكى، ئۇنىڭ ھەر بىر سۆز - ھەركىتىدىن ئوچۇق مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ...
رابىيەمنىڭ چەينەك كۆتىرىپ كىرىشى سۆھبەتنى بۆلدى.
چاي داۋامىدا ئۇلار دىيدىلىنىڭ ئەمدىكى تۇرمۇش تەرەددۇتى، ئىش - ئوقىتى، ھاياتلىق يولى ھەققىدىكى مەسلىھەتلىرىنى يەنە بۇگۇنمۇ داۋاملاشتۇردى.
شۇنداق قىلىپ دىيدىل «تاماكچى» بولۇپمۇ قالدى. ئارىدىن ئانچە كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھېيتكاردا شۇنداق بىر قىياپەت پەيدا بولدىكى، ئۇزۇن چەكمەن چاپان ئۈستىدىن بەلۋاغ باغلىغان، بېشىغا بولسا، سېرىق پاخلان تېرىسىدىن تىكىلگەن سالۋا تۇماق كىيگەن، قاپ - قارا ساقال - بۇرۇتلىرىمۇ قامىتىگە تازا ياراشقان، مۇلايىم، چىچەن، چاققان بىر كىشى ھەرخىل خېرىدارلارغا ھىلىدىن ھىلى تاماكا كەملەپ ۋە جىگلاپ بېرەتتى ۋە بەزى ياشلار بىلەن ئۇزاق - ئۇزاق مۇڭدىشىپمۇ كېتەتتى. شۇ تۇرقىدا ئۇنى ئىلگىرى بىللە ئۆسكەن، ۋاھالەنكى، تېخى بىر نەچچە ۋاقىت ئىلگىرىلا يەركەندە بىللە ئىشلىگەن يېقىن خىزمەتداشلىرى كۆرسىمۇ: ئاشۇ سادىق ئەپەندى... دەپ قىياس قىلىشمۇ ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى.
لىتىپجان بولسا، ئۆز رېژىسسورلۇغىدا راسلانغان دىرامىنىڭ تەبىئى گىرىملىرى ئاجايىپ كېلىشكەن بۇ ساقاللىق رولچىسىغا زوقى كەلگەندەك پات - پات قاراپ كۈلۈپ قويياتتى.
ئۇلار ئاشۇ يەردە ئىش - ئوقىتىنى قىلىپ تۇرسۇن، بىز ئەمدى گۈلقىزنى ئىشەكنىڭ ئالدىغا ئېلىپ قاداقچىنىڭ ئۆيىدىن ئۇزاپ ماڭغان مۇمىن ئاكىنىڭ تاجاخۇن تۆۋەپ توغرىسىدىكى ئويلىرىغا ئورتاقلىشىمىز.

ئالتىنچى باپ

ئالتۇن زىرە

I

كۈزنىڭ ئاپتاپلىق بىر كۈنى ئىدى. قەشقەر ئاسمىنىنى
قاپلىغان ئالا ـ تاغىل بۇلۇتلار باغرىدا سوزگەنلىرىنى
سايرىتىپ توپ ـ توپ كەپتەرلەر ئۇچۇپ يۈرەتتى. گۈزەر كوچە
سىدا بويۇن ـ باشلىرىغا رەڭدار پۆپۈكلەر بىلەن ھەرخىل كول ـ
دۇرما. قوڭغۇراقلار ئېسىلغان؛ ئۈستىلىرىگە پىرىسلانغان تاي ـ تاي
پاختىلار ئارتىلغان بىر مۇنچە تۆگىلەر تۇراتتى. تۆگىنچىنىڭ قۇلاق ـ
لىرىدىن تارتىپ قۇشقۇنلىرىغىچە پۆپۈك ئېسىلغان ئاق ئىشىگى پۇ ـ
تۇن كوچىنى بېشىغا كىيىپ ھاڭرىماقتا؛ قوپال كون ئۆتۈكلەرنى
كىيىپ، قەۋەت ـ قەۋەت گۈل ـ كەشتىلىك يۇڭ بەلۋاغلارنى باغ ـ
لىغان تۆگىچىلەر بولسا، ناۋاينىڭ پەشخۇنى تۈۋىدە ئالا تاغىرىغا
ئاپپاق گىردىلەرنى قاچىلىماقتا ئىدى. دەڭ دەرۋازىسىنىڭ ئىككى
قاسنىغىدا تام بويلاپ تۇرۇشقان بىر مۇنچە كىشىلەر بۇ
ياسداق تۆگىلەرنى تاماشا قىلماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا

دەڭىنىڭ يېنىدىكى مېچىت مۇنارىسىدىن پېشىنگە ئەزان
چىقتى. شۇ چاغدا دەڭدىن چىققان قىزىل يۈزلۈك، ئويناق
كۆزلۈك، قارىقاش بىر يىگىت ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن
ئۆتۈپ، تۈمەن دەرياسى بويىنى كۆزلەپ ماڭدى. ئۇ، كۆۋرۈكنى بوي-
لاپ پەسكە چۈشكىنىدە سۇ بويىدا يىغلاپ ئولتۇرغان قاۋۇل بىر
جۇۋاننى كۆردى. جۇۋاننىڭ كىيىم - كېچەكلىرى ئاددى بولسىمۇ،
ئەمما پاكىز ۋە رەتلىك ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ روھىي كەيپىياتىدى-
كى كۆڭۈلسىز ھالەتلەر بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەنلىكىدىن دالا-
لەت بېرەتتى. جۇۋاننىڭ ئەھۋالىغا ئىچى ئاغرىغان يىگىت ئاستا
ئۇنىڭ يېنىغا باردى. ئۇ جۇۋاننىڭ قولتۇغىدىكى بوخچىسىنى كۆ-
رۈپ «ئۆيىدىن رەنجىپ - يامانلاپ چىققانمىدۇ» دىگەن خىيالغىمۇ
كەلدى. «نىمە بولسا، بىچارىنىڭ ئەھۋالىنى بىر سوراپ باقايچۇ؟»
دەپ ئويلىدى.

جۇۋان خەيرىخاھ يىگىتكە مۇنداقلا كۆز سېلىۋىدى، ئۇنىڭ چى-
رايىدىن بىر تۈرلۈك يېقىملىق مېھرىنىڭ ئالامەتلىرى ئۇرغۇغاندەك
تۇيۇلدى - دە، ئىچ - ئىچىدىن قايناپ چىقىۋاتقان ئىسەدەشلىرى پە-
سىيىشكە باشلىدى. ئۇ، كۆز ياشلىرىنى ياغلىغىنىڭ ئۇچى بىلەن ئىر-
تىپ ئولتۇرۇپ يۈرەك سىرىنى يىگىتكە دىدى:

— ئېرىم ئۆلۈپ كېتىپ چۆچۈرىدەك بەش بالام بىلەن قې-
لىۋىدىم، قولىمىز قىسقا ئىدى. ئۇ، رەھمەتلىكنى ئۇزىتىپ چىقىمدار بول-
غاننىڭ ئاشايىندا، باللار يېلىڭ - يالىڭاچ، قىش كېلىپ قالدى. ئەھ-
ۋالنى ئاچامغا ئېيتسام ئېرىگە ئۇقتۇرماي ئالتۇن زىرىسىنى بېرىپ
تۇرۇۋىدى، ئۇنى ئالتە ئايلىق گۆرەگە قويىۋىدىم. قولىمىز قىسقا
بولغاچقا ۋاقتىدا ئاجرىتىۋالالماي قالدىم. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەن-
دە، ئاچامنىڭ ئېرى بۇ ئىشنى ئۇقۇپ قېلىپتۇ. «زىرىنى تاپ.
بولمىسا سەنمۇ يوقال» — دەپتۇ. بىر پاخلىنىمىز بار ئىدى، شۇنى

سېتىپ، يەنە يېقىنلاردىن قەرز - قۇۋۇل قىلىپ گۆرۈخانىغا كىر-
سەم، گۆرۈكەش: سەن ۋاقتىدا ئاجرىتىپ ئالمىدىڭ، ئەمدى پايدى-
سىنىڭ ئانا - بالىسى تەڭ بولۇپ قالدى. دېرى بىلەن ئۆسۈمى
تەڭ بولدى، دەيدۇ. ئېلىپ كىرگەن پۇلۇم يەتمىدى، يەتمىسە سا-
تارمەن، يا گۆرۈگە قويۇپ تۇرارمەن دەپ ماۋۇ ئىمچامنىمۇ ئالغاچ
كىرىۋىدىم، بۇنى قوشسامۇ يەتمىگىدەك. ئەمدى قانداقمۇ قىلارمەن
دەپ، بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قىتىپ ئولتۇرۇشۇم ئۇكام، —
چوكان كەپتەردەك بوقۇلدىغىنىدا يىغا ئاۋازى ئۇنىڭ تومۇر-
تومۇرلىرىنى تىترىتىپ قايناپ چىقماقتا ئىدى. ئۇ چاغدا يىگىتمۇ
يۈرەك باغرى پىژىلداپ كۆيۈپ ۋە ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك بىر ئا-
جايىپ ھېسسى ساراسىم قاينىمىغا چۆكۈپ باراتتى.

— ئىمچام بەك بەلەن ئىدى. تويۇمدا تىككۈزگەن، كىيمەي
ساقلىۋىدىم، — چوكان تۈگۈچنى يەشتى ۋە ئىمچىسىنى مەيدىسى-
گە تۇتۇپ يىگىتكە كۆرسىتىشكە باشلىدى. مايسارەڭ دۇخاۋا ئىم-
چا راستىنلا كۆزنى قاماشتۇرۇپ ۋالىلدايتتى.

— سىز ئېلىپ قويامسىز - يا؟ ...

يىگىت كۆلۈمسىرىدى ۋە جوۋانغا تەسەللى بەردى. ئۇلار
بىر دەم بىر تۇققانلاردەك مۇڭدىشىپ ئولتۇردى، ئات - جونلىرى-
نى سوراشتى.

— ھاۋاخان ئاچا، — دەپ مېھرىۋانلىق ئاھاڭدا سۆز
باشلىدى يىگىت، — مېنىڭمۇ ئۆزلىرىگە ئوخشاش ئۇششاق باللى-
رى بىلەن قېلىپ، بىزنى بېقىپ ئۆستۈرگەن ئانام بار. مۇنداق
كۆلپەتلىك كۈننى مەن ئەقلىمگە كەلسەم، ئانامۇ تارتماقتا ئىكەن.
كېيىن بىز باللارمۇ تەڭ تارتقان. سىلىنىڭ ئەھۋاللىرىنى ئاڭلى-
غىنىمدا شۇ كۈنلەر يادىمغا يەتتى. راستىمنى ئېيتسام، شۇ تاپتا
مېنىمۇ يىغا تۇتۇۋاتىدۇ، سىلىگە بەكمۇ ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ....

مەن ئىلىپ قويسامئۇ قوياتتىم، لېكىن سىلىنىڭ بۇ ئىش بۇنچىلىق بىلەن پۈتمەيدىكەن، شۇڭا مەن بۆلەك بىر ئوي ئويلاۋاتىمەن. سىلى قانداق قارايىلىكىن، تاك! ...، — يىگىت تاتلىق كۈلۈمسىرىدى.

— قانداق ئويلاۋاتىسىز؟ ھەيرانلىقتا قىيا قارىدى جۇۋان. يىگىت ئويلىغىنىنى دېۋىدى، ھاۋاخان قىزىرىپ تۇرۇپ دېدى:

— قاملىشارمۇ؟ ...، — ئۇنىڭ ئويناق كۆزلىرىدىن تەشۋىش ئالامەتلىرى چاقنىماقتا ئىدى.

... ئۆزىمىز قاملاشتۇرىمىز دېسەكلا چوقۇم قاملىشىدۇ. ئادەم جىگەرلىك بولسىلا، ئالەمدە قاملاشمايدىغان ئىش يوق، — دەيتتى يىگىت.

ئۇلار ھاۋاخانىنىڭ دۇخاۋا نىمچىسى چىگىلگەن بوخچىغا ئوخشاش رەڭدە ۋە مىقداردا «تۆت بوپا» تەييارلىدى. ئاندىن كېيىن ئىككىسى بىردىن بوخچىنى قولتۇقلىرىغا تىقتى - دە، قالغانلىرىنى دەڭنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئالا خۇرجۇنغا ئامانەتقويۇپ، ئۆزلىرى گۇرۇخانىنى كۆزلەپ ماڭدى.

«ئانا - بالا» بۇ ئىككىيلەننىڭ بىرىنچى خېرىدارى قاۋۇل، قامەتلىك ياش بىر يىگىت بولۇپ، ئۇلار يېتىپ كەلگەندە ئۇ ئۇستەلگە مۈكچىيىپ يۇڭ قەلەم بىلەن خەت يېزىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كۆزىنىڭ چۆرىسىدە خۇددى قەلەم بىلەن سىزىپ قويغاندەك ھالقىغا ئوخشاش چۈگىلمەچ خال تاجىسى بار ئىدى. ئۇ، ئانىنىڭ پۈكەيگە قويغان بوخچىسىنى يېشىپ، يېشىل دۇخاۋا چاپىنىنى كۆردى - دە، ئىككى سەر باھا بەردى. ئانا ئۇنىماي قوينىغا تىقتى. ئۇ خېتىنى يېزىۋېتىپ:

— ھە، ماقۇل ئىككى يېرىم سەر ئالە، — دېدى.

— بولۇپتۇ ئانا...، — دېدى «بالىسى» ئۆزىنىڭ قوينىدىكى

سىنى پۆكەيگە لىككىدە قويۇپ، — بىز ھاجەتمەن بولغاندىن كېيىن بېرەيلى!...

شەنسىڭ يۇڭ قەلىمى بىلەن ئۇزۇنچاق باغاقتىن بىرنى يازدى - دە، ئۇنىڭ يېرىمىنى ساڭگىلىتىپ قىستۇرغان بوخچىسىنى جاۋەن جازىسىنىڭ ئىگىز بىر يېرىگە ئىلىپ قويدى. ئاندىن ۋاقتىدا ئاجرىتىۋېلىشنى تاپىلاپ ئۇلارغا ئىككى يېرىم سەر ئاق تەڭگىنى جىرىڭلىتىپ ساناپ بېرىپ ئۇزىتىپ قويدى.

«ئانا - بالا» ئىشلىرىنى ئوتتۇقلۇق داۋام قىلماقتا ئىدى، لېكىن كىچىك پۇتلۇق بىر تەتەي كېيىنكى بوخچىنى يەنە ئاچماقچى بولۇۋىدى، «ئانا - بالا» ئىككىسى باھاغا ئۇنىمىغان، بىر بىرىگە چالۋاقىغان بولۇپ كېتىشتى. بۆلەك بىر دۇكانغا ئاپىرىپ بۇ بىر بوپا «ئىسىل مال» نىمۇ يەنە ئىككى سەر كۆمۈشكە تېگىشتى. بۇ ئاخىرقى ياغلىقتىكى «مال» ئىدى.

شۇنداق قىلىپ دوخاۋا چاپانمۇ ئامان قالدى. ئالتۇن زىرىمۇ ئىچ يانچۇقتىن ئورۇن ئالدى. «ئانا - بالا» تۆشۈك دەرۋازىدىن قوم دەرۋازىغىچە يۈرۈپ ھارغانلىرى، قوساقلىرىنىڭ ئاچقانلىرىنىمۇ ئەمدى ئەسلىرىگە ئالدى.

— جۇرۇڭا مۆمىناخۇن، ئەمدى قوساقنى تويغۇزايلى، — دېدى ھاۋاخان.

ئۇلارنىڭ كېلىشىگە ئۇلگۇرۇپ ئىگىز بوي، قارا بۇرۇت ئاشپەز قاسقاننى كۆتەرگىنىنى جاكالاپ ئاۋازىنىڭ بېرىچە توۋلىدى ۋە مانتا ساناشقا باشلىدى.

«ئانا - بالا» ئاق لىگەندىكى پىتىر مانتىنى ئالسىلا — باقسىلا بىلەن ئىبلىۋاتقانلىرىدا قارامۇچىنىڭ مەزىلىك پۇراقلىرى دىماقتىن دىلغا قەدەر سەيلە - ساياھەت قىلماقتا ئىدى. تەكلىپ - تەكەللۇپلار داۋامىدا «ئانا» ئوغۇلدىن سورىدى:

— بالام مۆمىناخۇن، نەچچىگە كىردىڭىز؟

— يىگىرمە ئۈچكە.

— ئۆيلەندىڭىزمۇ؟

— ياق ... يوقسۇ...، — دېدى يىگىت ئوڭايسىزلانغىنىدىن قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى - دە، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ قىزىل گۈللۈك چەينەكنى ئېلىپ، — چاي لىقلاپ كېلەي، — دەپ ماڭدى.

ھاۋاخان بولسا، ئاغزىغا ئېلىپ بارغان مانتىنى تۇتقىنىچە بۇ چىۋەر يىگىتكە تەسۋىرلەپ تۈگەتكۈسىز بىر ئاجايىپ مېھرىۋانلىق زوقى بىلەن قاراپ قالدى. «ئەجەپمۇ ئوبدان بالىكەن، تېخى ئۆيلەنمەپتۇ، مۇشۇنداق بىر كۈيوغۇلغا يېتىشسە نېمە ئارمان ...»

ئۇلار ئاشخانىدىن چىققاندىن كېيىنمۇ ئايرىلغۇسى كەلمەي گەپكى - مۆكى سۆزلىشىپ گۇزەرگە كەلگىنىدە كۈن سېپىلنىڭ كەينىگە پەسلەپ بارماقتا ئىدى.

ھاۋاخان بالىلارغا دەپ گۆشگىردە، ئاندىن ئاقاقال بىر قەندالەتچىدىن بىرمۇنچە ناۋاتمۇ ئالدى. ئۇنىمىغانىغا قويماي گۆشگىردە بىلەن نوكچا ناۋاتنى مۆمىناخۇننىڭ بەلۋېغىغىمۇ سېلىۋېتىپ:

— ئانىڭىزغا مەندىن دۇئا دەڭ. ئاۋاتنىڭ بازىرىغا بېرىپ قالسىڭىز بىزنىڭ ئۆيگە كىرمەي قالماڭ. ئابىيام ئېيتتىمغۇ، بىزنىڭ ئۆي چاتادا، توخۇ بازىرىدا، چوڭ كۆلنىڭ يېنىدىكى دەڭنىڭ تۈۋدە. ھويلىمىزدا مانا مەن دەپ تامدىن تالاغا كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر تۈپ ئۆرۈك بار. چوقۇم بېرىڭ جۇمۇ، جېنىم ئۇكام. سىزگە ... سىزگە... خۇدا رەھمەت قىلار...

ھاۋاخان كەشنى قولىغا ئالدى - دە، توپا يولنى يالىڭاياق كېچىپ غىپىلداپ ماڭغىنىچە ئۇچقاندەك كەتتى.

II

چارشەنبە كۈنى ئاۋاتنىڭ بازىرى راسا قىزىماقتا ئىدى.
يېڭى ئۆستەڭ يولىدىن ئاتلىق، ئېشەكلىك، هارۋىلىق هەم پىيادە
كېلىۋاتقان كىشىلەر بازار باغرىغا خۇددى سەلدەك ئېقىپ باراتتى.
ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇلاقلارغا خۇرجۇن ـ تاغارلاپ نەرسىلەرنى
ئارتقان ۋە بەزىلىرى ئىگىز چاقلىق كېلەڭسىز يارىيار هارۋىلارغا
ئوتۇن ـ سامان، شاخ ـ شۇمبا ياكى قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى باسـ
قان؛ بەزىلىرى بولسا، ئېشەك ئۇلاقلىرىنىڭ يامپاشلىرىغا خورازـ
مىكيانلارنى ساڭگىلىتىپ ئاسقان، يا قولتۇقلاشقان؛ ئاياللارنىڭ
تولىسى دىگۈدەك ئاپپاق كاللەك يىپلار بىلەن پاختىلارنى ياكى
رەڭگا ـ رەڭ دوپپىلارنى، تۆپە ـ تۆپىسىگە تىزىلغان قاچا ـ قۇـ
چىلاردىكى سۈت ـ قايماقلارنى ۋە بەزىلەر باشلىرى، قولتۇقلىرىدا
ماتا، چەكمەن، سەگەز، شاتاۋارلارنى كۆتىرىشكەن ئىدى.
كۆل بېشىدا، يالغۇز تېرەكنىڭ قېشىدا چىلەكنى سېغىزلىق
دۆڭگە قويغان قىز يەڭلىرى تۈرۈلگەن بىلەكلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ
قېبلىگە ـــ پەستىكى چوڭ ئۆستەڭنى بويلاپ يولدىن ئۆتۈۋاتقان
كىشىلەرگە قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قوللىرىدىكى كۈمۈش بىلەيزۈك،
هېقىق كۆزلۈك ئۈزۈكلىرى كۈن نۇرىدا ئوت چاقنىتىپ ۋالىلدايتتى.
بېشىدا چۆرىسىگە كالۋۇتۇن باسقان بېغىررەڭ دۇخاۋا دوپپا، ئۇـ
چىسىدا چىمچىم گۈللۈك يېشىل بىدىس كۆينەك بولۇپ. ئۇنىڭ
ئېتەكلىرى ۋە تال ـ تال ئۆرۈلگەن سۇمبۇل چاچلىرى كۆل تەرەپـ
تىن كەلگەن سەلكىندە لەرزان لەپىلدەيتتى. دەل شۇ چاغدا قىزـ
نىڭ كۆزى ئۆستەڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ كۆل قېشى دۆڭگە ئۆرلەپ
چىقىۋاتقان بىر يىگىتكە چۈشتى ـ دە، تونۇمىغان كىشىگە بىزەڭـ
لەرچە داپشىيىپ قاراپ تۇرۇشنى روهىغا راۋا كۆرمىدى. ئۇ ئۆزىـ

نى قاچۇرغاندەك لەپپىدە ئارقىسىغا ئۆرۈلگىنىدە، سىماپتەك سۇ-دا بالقىپ تۇرغان ئۆز رۇخسارىنى كۆردى. ئۇ ماڭلاي چىچىنىڭ ئازراق چۇۋۇلغىنىنى سەزدى - دە، ئۇنى سۈزۈك سۇ ئەينىكىگە قاراپ تۈزۈپ تۈزۈۋالدى. ئۇ سۇدا پىلتىڭلاپ ئويناپ يۈرگەن بېلىقلارغا قاراپ تۇرغىنىدا «ئۇكام» دەپ قىچقارغان يېقىملىق ئاۋاز دىققىتىنى بۆلدى. قايرىلىپ قارىغان قىز كەينىدە يېقىنلا يەردە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان قارا كۆز، يۇمىلاق يۈز يىگىتنى كۆردى.

— سىڭلىم، مۇشۇ يەردە ھاۋاخان ئاچام دىگەن كىشىنىڭ ئۆيى بارمۇ؟

— ھەئە بار، نىمە ئىشلىرى بار ئىدى؟

— شۇ كىشى بىلەن كۆرۈشىدىغان ئىشىم بار ئىدى.

ئۇلار ئازلا سۆزلەشتى. قىز، يىگىتكە جاۋاپ بېرىۋاتقىنىدا نىمىشكىدۇ ھۇپپىدە قىزاردى - دە، ئوڭايسىزلىنىپ يىگىتكە لاپپىدە بىر تىكىلگەچ يەنە يەرگە قارىۋالدى. چۈنكى ئۇ يالىڭاياق ئىدى.

— جۈرسىلە، مەن سىلىنى ھاۋاخان ئاچىلىرىنىڭكىگە باشلاپ كىرەي، — دىدى ئۇ، بېشىنى يەردىن ئۈستۈن ئالماستىن چېلەكنى لىككىدە كۆتەردى. يىگىت بولسا قىزنىڭ خۇشپىچىم قەددى-قامىتى، كېلىشكەن تەقى - تۇرقى، ئاغمىخاندەك سىلىق مېڭىشلىرى-غا نەزەر سېلىپ ئەگىشىپ باراتتى. «ھاۋاخان ئاچامنىڭ قىزىمىدۇ» دىگەنلەرنى ئويلاپ تۈگەتكىچە كۆلگە قاراپ ئوچۇق تۇرغان قوش قاناتلىق ئەپچىل دەرۋازىغا كېلىپ قالدى. بوسۇغىدىن ئەيمىنىپرەك ئاتلىغان يىگىت چىنىدەك سۈپۈرۈپ سۇ سېپىلگەن ھويلىغا سايىسى ياراشقان ئۆرۈكنى كۆرگىنىدە كۆزلىرى ئويناپ، جانلىرى سۆيۈنۈپ، يۈرەكلىرى يايراپ كەتتى. ھويلا شۇنچىلىك كۆڭۈللۈك ئىدىكى، ئۆرۈكنىڭ تۈۋىدىكى سۇپىدا چىنىگىلەك چاچلىق ئىككى قىزچاق

تاش تەرمەك ئويناپ ئولتۇراتتى. يىگىتتىنىڭ كۈلۈمسىرەپ كېلىشى بىلەن ئۇلار ئويۇنلىرىنى يىغىشتۇردى. ئاڭغىچە ھىلىقى قىز ئاق كىگىز بىلەن كۆرپىنى ئېلىپ چىقىپ سۇپىغا سالدى. ئۆزى ئۆيگە ئىلدام كىرىپ كەتتى. يىگىت، قىزچاقلارنىڭ بېشىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ ھويلىغا بىرمۇ بىر نەزەر سالغىنىدا، ھەممە نەرسىلەر: ئويمانلاردىكى رەڭگا رەڭ گۈللەر، خىنە، رەيھان، سەبدە گۈل، ئالمۇتا گۈل، تاجىگۈل ۋە لەيلىقازاقلار ئۆزىگە چىن مېھرى بىلەن كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك تۇيۇلدى.

— ئاچا ... ئاچا ... كۆردۈڭمۇ ئاكاش قەن بەردى.

— ئاكاشقا رەھمەت دېدىڭلارمۇ؟ — دېدى ئاچىسى قايتىپ چىقىۋېتىپ.

قىزنىڭ پۇتىدا قىزىل كون كەشنى كۆرگەن يىگىت ئۇنىڭ كىملىكىنى پەملەۋالدى ۋە سورىدى:

— ھاۋاخان ئاچام بىر ياققا كەتكەنمۇ؟

— ئانامما؟.. ئانام بار، ھىلى كىرىدۇ.

— سىزنىڭ ئېتىڭىز ھەمراخانمۇ؟

— سىلىگە كىم ئېيتىپ قويدى؟

— ئۆزەم شۇنداق موللا تاپقامەن، دەپ تاتلىق كۈلۈمسىرىدى يىگىت.

قىز قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كۈلكىسىدىن ئۈژمە شېخىدا ۋىچىرلاپ ئولتۇرغان بىر جۈپ قالغاچمۇ كۈررىدا ئۇچۇپ كەتتى.

— ئۆزلىرىنىڭ ئېتى مۆمىناخۇنمۇ؟ — سورىدى قىز.

— سىزگە كىم ئېيتىپ قويدى؟

— ئۆزلىرى، مېنى بىلىۋالغان سۆزلىرى.

— ھە، شۇڭا كۆل بېشىغا چىقىپ ساقلاپ تۇرغان

ئىكەنسىز - دە؟

قىز ئەمدى بايامقىدىنمۇ قاتتىقراق كۈلۈۋەتتى ۋە قىزىرىپ يۈگۈرگىنىچە ئايۋانغا كىرىپ كەتتى. شۇئانلا يەنە كۈلۈمسىرەپ، كۆكۈت ئېلىپ چىقىپ كۆڭگۈرا كەينىگە ئۆتتى - دە، ۋاچىلدىتىپ ئوتۇن ئوشاتقىلى تۇردى.

— نىمە قىلىۋاتىسىزا؟ — يىگىت سورىدى.

— ئوت يېقىۋاتىمەن.

— سىزنىڭ ھۈنىرىڭىز ئوت يېقىشلا ئىكەن - دە؟

قىز لېۋىنى چىشلەپ كۈلۈپ:

— ئوت ياقمىسا ئاشمۇ پىشمايدۇ، ئىشمۇ پىشمايدۇ، — دېدى.

قىز كېلىپ سۇپىنىڭ لېۋىگە ئولتۇرغىنىدا كۆڭگۈرا كەينىدىن چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ئوت ئاۋازى ئاڭلىناتتى.

— سىلە توغرىلىق ئانام ماڭا ھەممىنى ئېيتىپ بەرگەن.

— نىمىنى ئېيتىپ بەرگەن؟

— ھەممىنى...

كىگىزنىڭ پۆپۈكىنى ئويناپ كۈلۈپ ئولتۇراتتى ھەمراخان.

— ئاشۇ مۇزدەك سۇدىن بىر ئىچەيچۇ، — دېدى يىگىت.

— مۇزدەك سوغاق چاي بار، — ئۆيگە يۈگۈردى قىز.

قىز يوپۇرماق گۈللۈك قىزىل جانان چىنىنى كۆتىرىپ چىقىپ يىگىتكە ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. يىگىت بىر ئوتلاپلا قىزغا قاراپ كۈلدى. ئۇنىڭ ئېلىپ چىققىنى مۇزدەك سوغاق، چايدەك قېنىق، شىرنىدە شىرىن چۆلە ئىدى. ئۇنى بىراقلا سۈمۈرۈپ تۈگەتكەندىن كېيىن:

— ھەشقاللا...، — دەپ چىنىنى قايتۇرغىنىدا، قىز ئىگىلىپ ئېلىۋېتىپ:

— يەنە ئېلىپ چىقايمۇ؟ — دېدى.
— مېنى ئىچىگە شال تېرىغانمىكىن دەپ قالدىڭىزمۇ؟
قىز شوخلۇق قىلغىنىچە كۈلۈپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.
ھويلىغا كىرىپ كەلگەن ھاۋاخان بوسۇغىدىن ئاتلاپلا مۆ-
مىناخۇننى كۆرۈپ شۇنداق كۆرۈشۈپ كەتتىكى: بېشىڭىزدىن يا-
غاچ ئۇشتۇۋېتەيمۇ دېيىشىنىڭ ئورنىغا، قىزىمنى بېشىڭىزدىن ئۆرۈ-
ۋېتەيمۇ دەۋەتكىلى تاس قالدى. بۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ھەم-
راخانمۇ ئۆيدىن چىقتى، ئانىسى ئۇنى ھە دەپ ئالدىرىتاتتى. ھاۋا-
خان بىر چىنە سۈت ئېلىپ كىرەي دەپ چىقىپ كېتىپ ئىككى
چىنىنى ئىككى قولىدا كۆتىرىپ كىردى:
— مۆمىناخۇننىڭ كۆڭلى تارتسا دەپ قېتىقمۇ ئالغاچ كەل-
دىم، — دەيتتى ئۇ.
چايدىن كېيىن مۆمىناخۇن دەگدە قالغان ئىشىگىنى قايتۇ-
رۇپ كەلگىلى چىقىپ كەتتى.
مۆمىناخۇن ئاق تۇمشۇق كۆك ئىشەكنى يېتىلەپ، قولتۇغى-
دا بىدە كۆتىرىپ ھويلىغا كىرگىنىدە، ھاۋاخانمۇ كۆك بىدە ئېلىپ
كىرىپ، باغلىرىنى چۈۋۈپ تەييارلاپ بولغان ئىدى. ئۇ:
— مەنمۇ بىدە تەييارلىغان ئىدىم، سىزمۇ بىدە ئېلىپ
كىرىپسىزا؟... بولۇپتۇ يېسۇن، — دەپ ئىشەكنىڭ ساغرىلىرىنى
سىلايتتى. مۆمىناخۇننىڭ بۇ چىنىدەك ھويلىغا ئىشەكنى باغلىغۇسى
كەلمەيتتى. ئەمما ھاۋاخاننىڭ بۇ بالىنىلا ئەمەس، ئىشىگىنىمۇ
تۆرگە چىقىرىۋالغۇسى كېلەتتى.
مۆمىناخۇن تاماق تەييار بولغىچە بازارغا چىقىپ كىرىشنى
ئېيتىۋىدى، ھاۋاخانمۇ بىللە چىقماقچى «بىر نەرسە ئالماقچى»
بولدى.
ئانا - بالا بازارچىلار قىزىق پاراڭلىشىپ قايتىپ كەلگەندە

ھەمرا قىز كۆكرىگىنى ئويىنىتىپ تازا پەيزى بىلەن لەگمەن سوـ
زۇۋاتاتتى. تاماق تەستىقتىن دىگەندەك ئۆتتى. لىكىنزە تاماقـ
تىن... تەستە ئۆتتى ـ دە...

ــ يەنە بىر نەرسە چالا قىلىنىپتۇ، ــ دەپ ھاۋاخان يانـ
چۇغىنى كولىغان پىتى بازارغا چىقىپ كەتتى.

ئورۇككە يۆلىنىپ ئولتۇرغان يىگىت ھەسرەت بىلەن ئۇھ نارتىپ، قىزغا يەر تىگىدىن قاراپ دىدى:

ــ ئەستەغپۇرۇللا!... كەلمىسەمۇ بولۇپتىكەن.

لاپپىدە قارىغان قىز چوغدەك قىزاردى ـ دە، ناز بىلەن تولغىنىپ دىدى:

ــ مەنمۇ كۆل بېشىغا چىقمىسام بولۇپتىكەن.

«راست» دىگەندەك بار ئىخلاسى بىلەن ھاڭرىغان ئېشەك ئۇلارنى كۈلدۈرۈۋەتتى. ئاندىن ئۇلار ئارىسىدا خۇددى شائىرلار مۇشائىرىسىدەك بىر دەم سۆز ئويۇنى بولدى:

يىگىت: ھەركۈنى بازار بولسا ...
قىز: مىھمانىمۇ كىلەر بولسا.
يىگىت: ئوخشاركەن ئەجەپ بۇ ئاش،
قىز: بەشكىرەم ئۇنى بولسا.
يىگىت: ئاۋاتنىڭ قىزى بولسا،
قىز: تىتىملىق ئۆزى بولسا.
يىگىت: ئوت ياققۇر ئۆزى بولسا،
قىز: شىكەردەك سۆزى بولسا.
يىگىت: باشتا بەرىنى ئېيتقان،
قىز: ئانامنىڭ ئۆزى بولسا ...

يىگىت قىزىرىپ تۇرۇپ قالدى. قىز قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

ئەل ئېيتىدۇركى ماۋۇ بېيتنى شۇلار چىقارغان دەيدۇ:

ئۇتمۇسەن، ئاتەشمۇ سەن،
قايدىن تۇتاشتى ئوت ماڭا.
مەندىكى ئوتنى ئېلىپ،
نىمە بولار سالسا ساڭا ...

ئۇقۇمۇشلۇق ئوقۇغۇچىغا ئايان بولغايكى، شۇ يىلنىڭ كۈزىدە ھەمراخان بىلەن مۆمىناخۇننىڭ تويى بولغان. ئۇلار تۆت بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى بولغان. ئۇلارنىڭ ھاياتلىرى ئابدۇراخمان بىلەن گۈلقىز ئىدى.

III

گۈلقىزنىڭ كۆزى ئاستا - ئاستا ئوڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇنى داۋالىغان تاجاخۇن تىۋىپنىڭ ئەسلى ئېتى تاڭ جوپاڭ ئىدى. ئۇ، شەنشىدىن شىنجاڭغا «بالا مۇساپىر» بولۇپ كەلگىنىدە گوزەردىكى بىر گۆرۆخاننىڭ «جاڭ جاڭگۈيدى» دەپ ئاتىلىدىغان يوغان باش خوجايىنى ئۇنى مالايلىققا ئالغان ئىدى. مۇلايىم ۋە ئەپچىل تاڭ جوپاڭ بۇ ياپما قاپاق، خاپان باش جاڭگۈيدىگە ھەممە جەھەتتىن ياراپ قالغاچ، ئۇ ئۆزىنىڭ: يازدا ئىشلىتىپ قىشتا قوغلىۋېتىش... ئادىتىنى تاشلاپ، شاۋ تاڭنى خۇددى دادىسىدىن مىراس قالغان ئىشەكتەك ئىشلىتىۋەرگەن، پۇل ياكى نەرسە - كېرەك تاشلاپ قويۇش قاتارلىق كۆپ سىناقلاردىن ئۆتكۈزگىنىدىن كېيىن ئاقىۋەت ئۇنى دۇكان ئىشلىرىغىمۇ ئارىلاشتۇرغان ئىدى.

تاك جوپاك گۈرۈ قويغىلى نەرسە ئىلىپ كەلگەن ھاجەتمەنلەرگە سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى، بولۇپمۇ يالىڭاياق، يالىڭاچ، سەرسانلارنى كۆرسە ئىچى ئاغرىيتتى، ئەھۋاللىرىنى ئىيتقان بىچارلەرنىڭ مۇڭ - زارىغىمۇ قۇلاق سالاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىلەرنىڭ ئىتىۋارىغا ئىرىشىپ كېيىنكى كۈنلەردە «تاك شەنسىڭ» نامىنىمۇ ئالغان ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ كىشىلەرگە قىلغان مۇئامىلىسى خوجايىنىغا ياقمايتتى، شۇڭا ئۇ تاك جوپاڭغا ھەمىشەم دىگۇدەكلا: كىشىلەرگە قايماقتەك ئىرىپ كەتمەسلىك، پۇختا ... پىشىشىق بولۇش ھەققىدە «تەربىيە» بىرىپ تۇراتتى. تاك بولسا، جاڭگۈيدىنىڭ قاتتىق - يىرىك ئىيتقانلىرىنى كۈلۈپ تۇرۇپ ئاڭلاپ «شىك - شىك» دەيتتى، ئەمىلىيەتتە ئۆز ئادىتىنى تەرك ئەتمەيتتى.

يازنىڭ ئوچۇق ھاۋالىق بىر كەچقۇرۇنى ئىدى. جاك جاڭگۈيدى، تاك جوپاڭنىڭ قولىغا بىر كەكنى تۇتقۇزدى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قاتتىق بىر يەرگە لىگەندەك دائىرە سىزىپ: مۇشۇ يەرنى چاناپ يۇمشات، — دىدى. ئاندىن چۆگۈندە سۇ كەلتۈرۈپ ھىلىقى بوشاتقان يەرگە، يەنە ئازراق سۇنى بوشاتمىغان قاتتىق يەرگە قۇيدى. قاتتىق يەردىكى سۇ لەيلەپ تۇراتتى. ئاۋۇ بوش يەردىكىسى بولسا، ئاللىقاچان سىڭىپ كەتكەن ئىدى. جاك بىگىز قولى بىلەن يەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دەيتتى: كۆردۈڭمۇ؟ دۇنيا ئەنە شۇ سۇغا ئوخشاش نەرسە؛ سەن قانچىكى چىڭ بولساڭ ئۇ سەندە توختايدۇ. بوشاك بولساك ئاشۇ بوش يەرگە سىڭىپ كەتكەن سۇدەك يوق بولىدۇ. ئۇقتۇڭمۇ؟...

تاك جوپاڭ بېشىنى خۇددى ئوت يەۋاتقان ئۆچكىدەك ئاستىن - ئۈستۈن گىلدىڭلىتىپ ئۇن - تىنىسىز ئولتۇراتتى. ئاۋۇ ئۆزىنىڭ جازانىخور دادىسىدىن بالا چاغلىرىدا ئۆگەنگەن ھۈنەرنىڭ كارامەتلىرىدىن بىرسىنى بۈگۈن كۆرسەتكىنىگە مەغرۇرلانغان-

دەك غادىيىپ، ئۇزۇن غاڭزىسىدىن تۈتۈننى پۇقىرىتىپ ئۆرە تۇ-
راتتى. ئۇ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ بىر ئاز تۇرغاندىن كېيىن:
«جۇر» دەپ تاڭ جوپاڭنى ئەگەشتۈرۈپ تالاغا ماڭدى.

IV

كۈزنىڭ شۇۋىرغانلىق بىر پەيشەنبە كۈنى، ھاۋانىڭ ياخشى
ئەمەسلىكىگە قارىماي، كونىشەرنىڭ بازىرى راسا قىزىغان،
كوچىلاردا ئادەملەر تىقما - تىقماق ئىدى. كۈز قاتلىقىدىكى دى-
خانلار ئالدىراش ئىشلىرىنى پۈتتۈرمەكتە، نەرسىلەر ساتماق-
تا، ئالماقتا، كەلمەكتە ۋە كەتمەكتە ئىدى. بۈگۈن ھەممە دۇكان
ۋە ھەممە كەسپلەرگە ئوخشاش جاڭ جاڭگۈيدىنىڭ گۆرۈخانىسىدى-
مۇ تىجارەت قىزىپ كەتكەن ئىدى. يوغان پاينەك بېشىنى پاقىرى-
تىپ، ھەسرەپ - ھۆمىدىگەن جاڭگۈيدىمۇ تاڭ شەنىسىڭ بىلەن تەڭ
ھەركەتتە ئىدى. ئۇنىڭ دۇكىنىغا بىر ئۇيغۇر كىشى كەلدى. ئۇ
كىشىنىڭ ئۆسكىلەك ئاپپاق ساقال - بۇرۇتلىرىغا ئوخشاش قويۇق
قاش - كىرپىكلىرىمۇ قاردەك ئاق بولۇپ، مازلىرى مارىلىغان ئۇ-
زۇن چاپىنىنىڭ ئۈستىدىن خام بەلۋاغ باغلىغان، پۇتلىرى يالىڭا-
ياق ئىدى. ئۇ، تۆكلىرى چۈشۈپ ياغاقلىشىپ كەتكەن سەرپۇچ تۇ-
مىغىنىڭ ئەستىرىدىن پۇكلەنگەن كىچىككىنە قەغەزنى ئالدى - دە،
ئۇلارغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. قەغەزنى پاينەك باش جاڭگۈيدى
ئېلىپ ئۆلگۈردى. ئۇ، ئۇزۇنچاق باغاقنى ئېچىپ خۇددى ئوت يە-
ۋاتقان مالدەك بېشىنى يۇقۇرى تۆۋەن قىلىپ ئوقۇدى - دە، چوت-
نى ئالدىغا تارتىپ سوقتى. ئاندىن ئاقساقالنىڭ ئالقىنىدىكى
پۇلنى ئېلىپ: يى... ئىر... سەن... دەپ ساناشقا باشلىدى. كېيىن

ئۈيغۈرچىلاپ:
— پۈلۈڭ يەتمەيدۇ، — دەپ گۈلەيدى.
— قايسى كۈنى كىرسەم كەم ئىكەن دېۋىدىڭىز، ئۆزىڭىز ئىبيتقاننى جايلاپ كىردىمغۇ؟... يەنە يەتمەيدۇ دەيسىزغۇ جاڭگۈيـ دى؟... — ئاقساقال تېڭىرقاپ قارايتتى. جاڭگۈيدىنىڭ ئەپتـ ـ ئەلپازى ۋە چوتنى شاراق ـ شۇرۇق يىغىشتۇرۇشىدىن ئاچچىقلىنىـ ۋاتقىنىنى بىلىنىپ تۇراتتى. تاڭ جوپاڭ بولسا، مۇلايىملىق بىلەن سۆز ئارىچىلاپ دىدى:
— گۆرۈگە قويۇلغان نەرسە بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئاجرىتـ ۋېلىنمىسا، ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىتنىڭ پايدىسى تەڭگە تەڭ قوشۇلىدۇ. سىنىڭ ۋاقتى بىر ئاي ئىبشىپ كەتكەن...
ئاقساقال بولسا، توخۇ، تۇخۇملىرىنى ۋە بىر تەخىينى سېتىپ، جاڭگۈيدىنىڭ دىگىنىنى ئاران جايلاپ كىرگىنىنى، ئەمدى ئىلاجىنىڭ يوقلۇغىنى ئىبيتىپ يىلىنماقتا ئىدى. تاڭ جوپاڭ، جاڭـ گۈيدىگە ئۇقتۇرۇۋېدى، جاڭگۈيدى تەلەتىنى تېخىمۇ سەتلەشتۈرۈپ:
— بۇشىڭ... — دەپ چالۋاقاپ قولىدىكى پۇلنى پۇكەيگە ئاتـ تى ۋە قاپاقلىرىدىن قار ياغدۇرۇپ كەينىگە ئۆرۈلدى ـ دە، قولـ نى كەينىگە قىلىپ دومسىيىپ تۇردى.
تاڭ جوپاڭ تەڭلىكتە قىلىۋاتاتتى. ئۇ ئاقساقالغا كۆز قويـ رۇغىدا قاراپ «ماۋۇ بولمىغاندا بىر ئامال قىلغىلى بولاتتى...» دىگەندەك ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇنى تامدىكى تىكلىمە ئەينەكتىن جاڭگۈيدى كۆرۈپ قالدى ـ دە، قەھرلەنگەن يىرتقۇچتەك غەزەپ بىلەن قايرىلىپ:
— ۋاڭبادەن... — دەپ ۋاقىراپلا كەلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇلۇۋاتقان كالىنىڭكىدەك چەكچەيگەن ئىدى. خىجالەتچىلىككە چۆككەن تاڭ جوپاڭ تامغا يۆلەنگىنىچە يەرگە قاراپ، پۇتى بىلەن

يەرلى سىجاپ تۇراتتى. ئاقساقال بولسا، پۇكەي ئۈستىگە چىچىلغان پۇللارنى يىغىۋېلىپ، جاڭغا قادىلىپ قاراپ تازا بىر ئۆلۈغكىچىك تىندى ـ دە، قولىنى قويىنىغا تىقىپ قاياققىدۇ ئاستا كەتتى.

تاڭ جوپاڭنىڭ ئاشۇ ئىشارىتىدىن قاتتىق گۇمانلانغان جاڭگۈيدى ئۇنى بىر ئاخشام تىللىغىنى بىلەن قالماي ئەتىسىلا «دۇكاننى پيەندەن قىلىش» ئىشىنى باشلىدى. ئۇ، ئىگىسى ئاجرىتىۋالالماي ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن نەرسىلەرنى بىر ـ بىرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈپ، بىر تەرەپكە قويۇۋاتاتتى. نۆۋەتتە ئۇ: دۇخاۋا چاپان ئىككى يىرىم سەر، قەرەلى مىنگونىڭ ... يىلى... ئايدىن بېشلاپ، ئاي ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقتى 7 ئاي بولغان داكا رومالنى ئاچتى ـ دە، خۇددى يامان يىرىنى كوكۈيۈن چاققان ئىشەكتەك چىچاڭلاپ، يەرلەرنى تېپىپ ۋاقىراپ كەتتى.

سەگەك ئوقۇغۇچىغا چۈشىنىشلىككى، ئۇنىڭ نۆۋەتتە كۆرگىنى ۋە ئەينەكلىك جاۋىنىدا بىر يىلدىن بۇيان ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كەلگىنى بىر جۈپ سىبىق خەي بىلەن بىر بوپا ئەسكىتۇسكى لاتا ـ پېتەكلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ بىزگە تونۇش ئاشۇ هاۋاخان بىلەن مۆمىناخۇنىنىڭ ئالاھىدە تەييارلىغان «ئىسىلمال» لىرىنىڭ بىرىنچى ياغلىقتىكىسى ئىدى.

ئىرىنىڭ ئەنسىز ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن چۆچۈپ تايىناڭلاپ كىرگەن تەتەي ئۇنىڭ ئالايغان كۆزلىرى، تاتارغان يۈزلىرىگە قاراپ قورقۇپ كەتتى، ئۇ ئەھۋالنى ئۇققان ۋە ھېلىقى «ئىسىل نەرسىلەر» نى كۆرگىنىدىن كېيىن ئىرىدىن بەتتەر قايناپ: قاپاق باش فەنتۇڭ (هارام تاماق) ـــ دەپ تىللاپ، تاڭ جوپاڭغا تۈكۈردى.

شۇنىڭ بىلەن تاڭ جوپاڭنىڭ بوينىغا بىر مۇنچە قەرزلەرنى ئارتىپ، نەچچە يىرىگە بارمىغىنى باسقۇزۇپ هۆججەت ئېلىش بىلەن قانائەتلەنمەي شەنشىلىك بىر يۇرتدىشىنىڭ بورىنىغا ئېلى

شى بىلەن شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ھەيدەپ چىقىرىشتى.

تاڭ جوپاڭنىڭ سەيۋەنزىلىكتە گەندە يىغدىغان بىر يۇرتدىشى بار ئىدى. تاڭجوپاڭ ئەمدى ئۇ خەيرىخاھ يۇرتدىشىغا ماكانداشلا ئەمەس، بەلكى كەسپداش بولۇپمۇ قالدى.

ئارىدىن خېلى ۋاقىتلار ئۆتكەن ئىدى. كەچكۈزنىڭ جۇدۇنلۇق بىر كۈنىدە تاڭ جوپاڭ ئۇشتۇمتۇتلا قاتتىق ئاغرىپ قالدى. ئۇنى ھېلىقى خەيرىخاھ يۇرتدىشى بىر تېۋىپقا ئېلىپ باردى.

تېۋىپ ئېگىز بويلۇق، قاڭشالىق، سەل سوقا يۈز بىر كىشى بولۇپ، مىجەزى بەك بەلەن ئادەم ئىدى. ئۇ، تاڭ جوپاڭنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، تىللىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرگىنىدىن كېيىن: سوغاق تەككۈزۈۋېلىپسەن. ئۆزەڭنى ئىسسىق تۇت. تەرلەن...، — دەپ، دورا بېرىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن يەنە بىر كېلىشنى ئېيتتى. تاڭ جوپاڭ 3 - كۈنى كەلگىنىدە ئۇلار ئۇيان - بۇيان سۆزلىشىپ كېلىپ بىر شەنشىلىك يۇرتداشلار ئەمەس، بەلكى تونۇشماي يۈرگەن تۇققانلار بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭسىزمۇ قاۋۇل ۋە تەمكىن تاڭ جوپاڭ پۈتۈن خۇلقى ئېتىۋارى بىلەن بۇ زىرەك تېۋىپقا يېقىپ قالغان ئىدى. ئۇ مۇساپىرچىلىقتا قالغان بۇ يۇرتدىشى، بىر جەمەت تۇققىنىنى قانىتى ئاستىغا ئالدى.

تېۋىپ ھەقىقەتەنمۇ ئەقىل - ئىدرەكلىك، پەم - پاراسەتلىك ۋە بەكمۇ ئۆتكۈلۈك بىر كىشى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھۈنەر - ھېكمەت، تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى بۇ يۇرتدىشىغا ئايىماي ئۆگىتىشكە، تاڭجوپاڭنى ئىز باسار بىر شاگىرتى بىلىپ، ئۇنىڭغا مەنىۋى تەسىر سىڭدۈرۈشكە، بىر كۆچەت ئۈندۈرۈشكە كىرىشتى. ئۇ، ئاز، ئەمما ساز سۆزلەيدىغان، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق قىسقا ئىبارىلىرى ئارىسىدا ھېكمەتلىك سۆز ۋە ماقال - تەمسىللەرنى ئىشلىتىشكە ئادەتلەنگەن كىشى ئىدى.

تېۋىپ، تاڭ جوپاڭنىڭ گۈرۈخانىسىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى

ئاڭلاپ مېيغىدا كۈلەتتى ۋە: پۇلپەرەسكە ئالەمدە پۇلدىن ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس نەرسە يوق. پۇل ئۇنىڭ ۋىجدانى ۋە جېنى... بەلكى خۇداسى...، — دەيتتى.

«دۈشمىنىڭ بىر بولسىمۇ كۆپلۈك قىلىدۇ، دوستۇڭ مىڭ بولسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ». «دوستۇڭنى سىنىماقچى بولساڭ ئايرىلىپ كۆر. ھەقىقى دوست ئېغىر كۈنلەردە بىلىنىدۇ...»

«ئۇيغۇرلار ئاجايىپ بىر خەلق. مۇنداق قاراشتا مىجەزى غالغۇي، جېدەلخوردەك كۆرۈنگىنى بىلەن ئەمما كۆڭلىدە كىر ساقلىمايدىغان، ئازراق ياخشىلىق قىلىپ قويساڭ ئەسلا ئۇنتۇمايدىغان، كۆڭلىگە ياققان كىشىدىن ھېچنەرسىسىنى ئايىمايدىغان مەردانە خەلق. سەن قەشقەردە ياشايمەن دەيدىكەنسەن، ئۇيغۇرنى ۋە ئۇنىڭ تىلىنى بىلىشىڭ زۆرۈر ...»

زىرەك ئۇستازىدىن تەربىيەت تاپقان تاڭ جوپاڭ ئەمگەكچى خەلقنىڭ ياخشى بىر دورىگىرى بولۇپ چىققان ئىدى. ئۇنىڭكۆزى چۆرىسىدە قەلەم بىلەن دائىرە سىزغاندەك بىزگە تونۇش ئاشۇ خال تاجىسى بولغىنى ۋە ئىسمىنىڭ باش ھەرپىمۇ «تا» بولغىنى ئۈچۈن، قەشقەر كىشىلىرى بۇ ياخشى كۆرگەن تىۋىپنى «تاجاخۇن» دەپ ئات قويۇۋالغان ئىدى. ئۇنى 30 يىللار ئاۋال گۆرۈخانىدا كۆركەم مۆمىن ئاكا ئەمدى گۈلقىزنى داۋالاتقىلى كەلگىنىدە تىۋىپلىقتا كۆرۈپ ھەيران قالغانلىرىنى تۈمەن دەرياسىنى بويلاپ ئىشەكلىك كېتىۋېتىپ بىر بىرلەپ ئەسلەپ باراتتى.

V

گۈلقىزنىڭ كۆزى ئىككى ئايلاردىن كېيىن سەللىمازا ساقـ

يىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى باھار باغلىرىدىكى كۆچەتتەك ياشناپ ئۆس-
مەكتە؛ چاقماقتەك قىز بولۇپ، ئۆينىڭ يۈگۈر - يېتىملىرىگە يا-
راپ، بارا - بارا بازار ئىشلىرىغىمۇ ئەسقىتىپ، تونۇش - بىلىش
قىز - چوكانلار بىلەن شەھەرگە كىرىپ، سۈت - قايماقلارنى بە-
خۇدۇك سېتىپ، بەزى ئۇششاق - چۈششەك سودا - سېتىقلارنىمۇ پۈت-
تۈرۈپ، ئۆينىڭ ھەم قىزى، ھەم ئوغلى بولۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئا-
كىسى ئابدۇراخماننىڭ يوقلۇغىنى بىلىندۈرمەي، ئاتا - ئانىسىنىڭ
ئۇ ھەقتىكى ھەسرەت - ھاراڕەتلىرىنى بارغانسېرى پەسلىتىپ،
دەرت - ئەلەملىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇپ باراتتى.

«گۈلقىز ھەمراخاننىڭ گۈلى» دەپ كۆرگەنلىكى كىشىنىڭ
ئۇنىڭغا زوقى كېلەتتى. ھەممىنىڭ مەيلىنى مەپتۇن قىلىپ، بىر
چىرايلىق چوڭ بولۇۋاتقان قىزنىڭ ئۇشتۇمتۇتلا ئىزسىز يوقىلىپ
كېتىشى ئاتا - ئانىسىغا كۆتەرگۈسىز ئېغىر ئەلەم بولۇش بىلەن
بىللە، ئۇنى بىلىدىغان خوشنا - خۇلۇم، ئەل - جامائەتلەرنىڭمۇ
يۈرەك - باغرىنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى.

گۈلقىز ھەققىدە ھەركىم ھەر نىمىلەرنى دىسىمۇ سۆزنىڭ
خۇلاسىسى يەنە شۇ تۇمەن دەرياسىدا يۈز بەرگەن بالايى ئا-
پەتلىك تاشقىن ئۈستىگە كېلىپ توختايتتى. تاشقىن توپىلىڭدا
توقاچ ئوغرىلايدىغانلارغا ئامەت، ئەمگەكچى ئەلگە بولسا، دەھ-
شەتلىك ئاپەت كەلتۈرگەن ئىدى. تاشقىن توختىغاندىن كېيىن
كۆرمىگىلىغان كىشىلەر ئاپەت مەيدانىنى ئارىلاپ يوقاتقان كىشىلى-
رى ۋە نەرسىلىرىنى ئىزلەشكە كىرىشتى. گۈلقىزنىڭ ئاتا - ئانىسى-
مۇ ئەل ئارىسىدا زار - زار يىغلاپ، كۆز نۇرى، يۈرەك پارىسى
چىرايلىق قىزىنى ئاختۇرۇش يولىغا يۈرۈشتى.

يەتتىنچى باپ

يىغانلىق كۆنلەر

قەشقەرنىڭ شەھرىدە،
كۆن ئالماق ئېغىر بولدى.
جاپانى تولا تارتىپ،
پۇت-قوللار يېغىر بولدى.

— خەلق قوشىقى

I

قەشقەرلىقنىڭ باشتىن كەچۈرۈۋاتقان كۆلپەتلىك كۈنلىرىنى ئاز كۆرگەندەك «ئۈزۈلۈككە ئارتۇق، تۆپۈلۈككە تارتۇق» قىلىپ، ئېغىر ئاپەت ئېلىپ كەلگەن تاشقىن كاساپىتىدىن قامەتلىرى قايرىلغان، ھۆسۈن-ۋەسلىدىن ئايرىلغان سان-ساناقسىز دەل-دەرەخلەر بىلەن ۋەيرانە ئۆي-ماكانلارنى باغرىغا باسقان تۈمەن

دەرياسى كۆرمىگىلىغان كىشىلەرنىڭ پىغانى پەريادىنى تىڭشىماق-
تا ئىدى. قوللىرىغا ئارا، ئىلمەك، كەتمەن، گۈرجەك، ئاچاياغاچ ۋە
ئۆزۈن هاسىلارنى كۆتەرگەن كىشىلەر تۈمەن دەرياسىنى بويلاپ
خۇددى ئۈۋىسى چۇۋۇلغان چۈمۈلىدەك يامراپ يۈرەتتى. بىرسى
دادام دەپ توۋلىسا، يەنە بىرسى ئانام دەپ زارلايتتى؛ بىرسى
بالام دەپ يىغلىسا، بىرسى ئاكام دەپ هۆكىرەيتتى. تۈمەن بويى
گوياكى قىيامەت قايىنىمىغا ئايلانغان ئىدى. ئىنتىزار كۆزلەر
هەريان تەلمۈرۈپ يۈرۈشەتتى. قاپچىغايلاردىن، دەل - دەرەخلەر
تىگىدىن، دۆۋىلەنگەن قۇم - شىغىل، لاي - لاتقىلار ئاستىدىن ئادەم
ۋە ئات - ئۇلاقلارنىڭ ئۆلۈكلىرى بىلەن تۈرلۈك تۈمەن ياغاچ - تاش،
مال - مۈلۈك، جابدۇق - جاهازلار ئىلىپ چىقىلاتتى. نەچچە كۈنلەپ
ئاشۇنداق ئىزلەش - ئاختۇرۇشلار داۋامىدا ئادامەتلىك كۆزلەردىن تۆ-
مەن دەرياسىغا يەنە بىر تولۇپ تاشقىدەك قانلىق ياشلار تۆكۈلمەكتە ئىدى.

كۈن پەسلەپ باراتتى. ئۈچىسىغا ئۆزۈن قارا نىمچا، بىشىغا
ئاق داكا، ئۈستىدىن قارا سەرپۇچ تۇماقنى باستۇرۇپ كىيگەن
ئانا تۈمەن دەرياسىنى بويلىغان توپنى ئارىلاپ، ئاق تاياقنى
تايىنىپ زارۇ زار يىغلاپ كىلەتتى. ئۇنىڭ يىنىدا ئىشتانلىرى
تىزىغىچە تۈرۈلگەن، قولىغا تۆمۈر ئىلمەك، ئۆزۈن هاسا تۇتقان
مۆمىن ئاكىمۇ مۈگلۈق بىشىنى تۆۋەن سىلىپ، مۆلدۈردەك ياش
ئاققۇزۇپ ياندىشىپ كىلىۋاتاتتى. ئۇلار ئۇدا بىر نەچچە كۈنلۈك
ئاشۇنداق ئىزلەشلەردىن ئۈمىت تەسۋىلىرى ئۆزۈلۈپ، هىچبىر
دىرەكسىز قايتقانلىرىدىن كىيىن ئاخىر بالىنىڭ هازىسىنى ئاچتى.
ئۈچىنى بەردى. ئاندىن ئاق ساغلىقنى سويۇپ نەزىرىسىنىمۇ ئۆت-
كۈزدى. نەزىرە كۈنى ماتەم كىيىملىرىنى كىيىپ، چاچلىرىنى
چۇۋۇپ، قولىغا قارا ياغلىق تۇتۇپ، قوشاقلار قوشۇپ يىغلىغان

ھەمراخان پۈتۈن جامائەتنىڭ كۆڭلىنى غەم، كۆزىنى نەمگە تولدۇرماقتا ئىدى. ئۇ: ئاھ ... قىزىم، گۈلقىزىم، گۈلۈم دىسەم تۇزۇپ كەتتىڭ، گۈل بىغىمنى بۇزۇپ كەتتىڭ. ئاكاڭ ئابدۇراخماننىڭ ئۈتلىرى يەتمەسمىدى، مىنى شۇنچە كۆتىرىشلىك كۆردۈڭمۇ؟ ... تىرىك دوزاقتا كۆيسۇن دىدىڭمۇ؟ تىرىك تۇرۇپ ئۆلسۇن دىدىڭمۇ؟ ئاھ ... قىزىم، گۈلقىزىم، ئاھ... ئابدۇراخمان چىرايلىق ئوغلۇم، ئەمدى مەن قانداق قىلاي ... دەپ يىغلايتتى. بىچارە ئانىنىڭ ئاھۇ زارى، پىغانۇ پەريادىغا باغرى ئىزىلگەن مىسكىن بىر قەلەمكەش گۈلقىزغا ئاتاپ مۇنداق مۇناجات ئوقۇغان:

ۋادەرىخا كەتتىڭا كەلمەسكە كۆزنى تالدۇرۇپ،
ياشنى ئازلىق قىلسا دەپ كەملىكنى قاندىن تولدۇرۇپ.
ھەسرىتىڭدىن باغرىمە ئۆچمەسكە ئوتنى ئالدۇرۇپ،
مەن غىرىبىڭنى نادامەت بىرلە داغدا قالدۇرۇپ.
ئەلۋىدا، ئەي جانىجانىم، غەمگۇزارىم ئەلۋىدا،
تاڭ چىچەكلەپ، سۈبھىدەم غۇنچە تۇزارىم ئەلۋىدا

II

بىز ئەمدى گۈلقىزدىن خەۋەر ئالىمىز. ئۇنى ھىلىقى جايى چەھەننەمدە بولغۇر «چۆپىقەت» خوتۇن تاشلاپ قاچقاندىن كىيىن پىلىڭ تەتەي بىر مۇنچە ئالدىدى. ئاپپاق موما، سامسا، سامبۇسا، يۇتازىلارنى، بويالغان تۇخۇم، ئانار، ئۈزۈملەرنىمۇ ئالدىغا قاتار قىلىپ تىزىۋەتتى. رەڭدار رەخت، چىرايلىق ئويۇنچۇق، تاتلىق، تاڭسۇق نەرسىلەرنىمۇ كۆپلەپ كەلتۇرۇپ تەڭلەپ تۇتقۇزۇپمۇ باقاتتى،

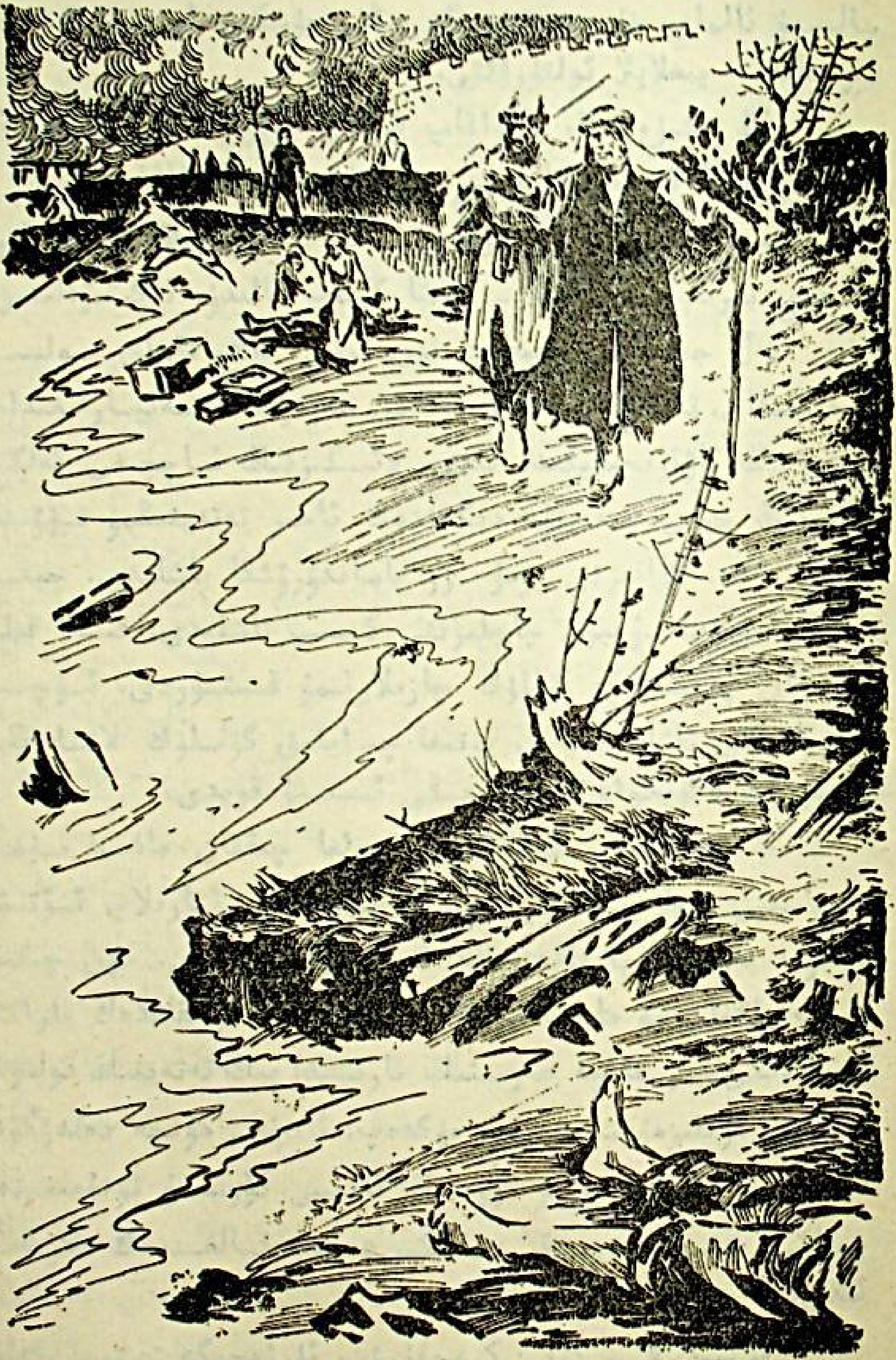

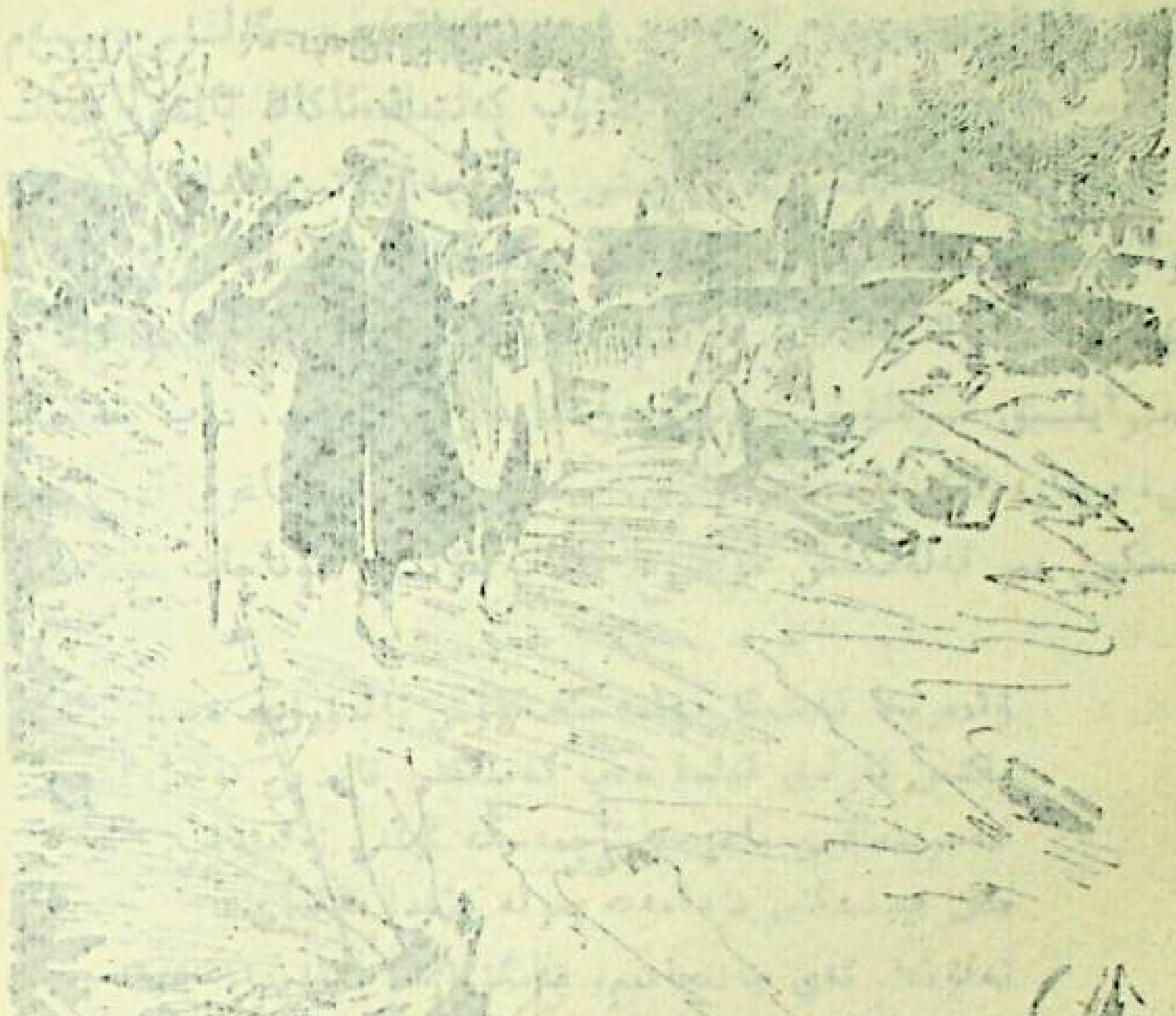

ئەمما قىز ھېچبىرىگە نەزەر كۆزىنى سالماي، ئېتەك ئالقانلىرىغا
سالسىمۇ ئالماي خوددى قەپەزگە يېڭى چۈشكەن ئورمان قۇشىدەك
بىر ھالەتتە يىغلاپلا ئولتۇراتتى.

ياڭزىڭيۈەنىڭ چالۋاقاپ قىلغان پوپوزا، ھەيۋىلىرىمۇ ئۇ-
نىڭ قۇلىقىغا گوياكى قارا ھەرە گىڭىلدىغاندەكلا ئاڭلىناتتى.

— سۆەنلى، بەس، بولدى ... — دەيتتى پىڭ تەتەي ئىبىر-
غا ھاي بېرىپ، — ئاستا - ئاستا كۆنۈپ قالىدۇ، ئۈگىتىۋالىمىز.

ئەل جىمىققان جىمجىت تۈن ئىدى. ياڭيىاتقان بولسىمۇ
ئۇخلىمىغان، تەتەي تىپخىپچەلا ئەتىكى سەپەرنىڭ تەييارلىقىدا ۋە
گۈلقىزنىڭ ئاۋارىچىلىكىدە ئىدى. «ئېگىزنىڭ ئاچچىقى كەلگىچە
پاكارنىڭ جېنى چىقىپتۇ» دىگەندەك ئاخىر تەتەينىڭمۇ تۈۋۈدىن
تۇتتى - دە، گۈلقىزنى زومۇ زو ياساندۇرۇشقا باشلىدى. چېقىرى-
تىپ ئولتۇرۇپ سۇمبۇل چاچلىرىنى كېسىپ تاشلىدى. قىسقا قىلىپ
قىرقىغان چېكىلىرىگە گۈللۈك چازىلارنىمۇ قىستۇردى. ئۇچىسىغا
تىنكياقىلىق تاۋار جۇيازا، پۇتىغا چىرايلىق گۈللۈك لاتا ئاياق
كىيگۈزۈپ «گۈيخۇا» دىگەن يېڭى ئىسىمىمۇ قويدى.

ئەتىگەندە يېڭىشەھەردىن يولغا چىققان ماشىنا تۈمەن
دەرياسىنى بويلاپ، قىپچىرچى، ئارىباغلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ،
ياندۇما بازىرىغا بارغاندا كۈن قىيام بولغان ئىدى. كۈن چىقىشقا
قاراپ ماڭغان بۇ ماشىنا توپىلارنى توزىتىپ ئۇچقاندەك باراتتى.
ئۇنىڭدىكى بىر قانچە ھەربىنىڭ ئارىسىدا پىڭ تەتەينىڭ قولتۇقىغا
كىرگەن گۈلقىزمۇ شۇمشەرەپ مۆگدەپ، ئانچە - مۇنچە دەلدۈگۈنۈپ
ئولتۇراتتى. ئۇنى ھازىر ئۆزىنىڭ ئانىسى كۆرسىمۇ تونۇمىغىدەك»
بەلكى: «شاڭخەي قىزىمىكىن» دەپ قالغىدەك دەرىجىدە،
ئىدى.

ماشىنا 8 - كۈنى كەچقۇرۇن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

ئۇلار سەنپەنكۇنىڭ «لوياڭگەي»كوچىسىدىكى تار ۋە مەينەت بىر بۇ-لۇڭكوچا ئاغزىدا توختىدى. ماشىنىدىن ئالدىراپ چۈشۈپ ئەخلەت-كوللەرنى كىچىپ پوپوغا يۇگۇرگەن ياڭزىكيۇەن ئىشىكى كوچىغا ئېچىلىدىغان بىر ئۆيگە كىرىپ كەتتى ـ دە، كۆپ ئۆتمەي ئەر-ئايال ئىككى كىشىنى باشلاپ چىقتى. ئاق ئارىلىغان چېچىنى گە-دىنىگە تۈگۈپ تورمەللىۋالغان كىچىك پۈتلۈق ئايال ياڭزىكيۇەنگە يېقىن ياندىشىپ ئىملەرنىدۇ كولدۇرلاپ كېلەتتى. ئۇلارنىڭ ئار-قىسىدىن ئىگىز بويلۇق، ياللىغباش، كۆينىگىنىڭ ئىزمىلىرىنى ئەت-مىگەن، ئالدى ئوچۇق بىر ئەركىشى ئۇزۇن غاگزىسىدىن تۈتۈن پۇقىرىتىپ، يەنە بىر قولىدا سۆگۈچىنى قاشلىغىنىچە ئالدىرىماي كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار ياڭ زىكيۇەنلەرنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى كۆتىرىشىپ باشلاپ ماڭدى. ئۇزۇنچاق يوغان بىر ئېغىز ئۆينىڭ كاڭ سۇپىسى خېلى كەڭرى ئىدى. ئەمما ئۇشۇقچە بىساتلار يوق ئىدى. بۇلارنىڭ ئېلىپ كەلگەنلىرى بىلەن ئۆي خېلى قويۇلۇپ، بەزى جەھەتلىرى تولۇقلانغاندەك كۆرۈنىمۇ، لېكىن بولۇڭلاردىكى ئۇزۇن ـ ئۇزۇن ئۆمۈچۈك تورلىرى پىك تەتەينىڭ نازاپەتلىك كۆزىگە يەنىلا غەلىتە تۇيۇلاتتى. ئۇ ئۆيگە ئەجەپلىنىپ سەپسىلىۋات-قىنىدا، ھىلىقىلار بۇ مېھمانلىرىغا ـ بولۇپمۇ قاش ـ كۆزلىرى قۇندۇزدەك، يۈزى بەكمۇ چىرايلىق قىزچاققا ھەيران بولۇپ قار-شاتتى. ئۆي ئىگىسى تەتەي بولسا، يەنىلا بايىقىدەك كولدۇرلاپ قازان بېشىدا بىرنىملەرنى قىلىپ يۈرەتتى. ھېلىقى ئۇزۇنتۇرا غاگزىلىق بولسا، ھېچنىمە خۇشياقمىغاندەك، كاڭنىڭ بىر چېتىدە پەگاغا پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار بىر ـ ئىككى چىراق چېكىشكەنلىرىدىن كېيىنلا ئاستا ـ ئاستا ئېچىلىپ ئۇيان ـ بۇيان-دىن مۇڭدىشىشقا باشلىدى.

بۇ ئۆينىڭ تەتىيى زىڭيۇەننىڭ ھامماچىسى، ئاۋۇ ئۇزۇنتۇرا ئۆينىڭ ئېرى، كونا ھەربى، ھازىر ئاساسەن قىمارۋازچىلىق ۋە قاق-تى-سوقتى بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان بىر خاراباتى ئىدى.

ياڭ زىڭيۇەن ئۇلارغىمۇ: مەنسۇۋى ئۆرلەپ ئىچكىرىگە كېتىۋات-قانلىغىنى، قىز بولسا بېقىۋالغان بالىسى ئىكەنلىگىنى ئېيتىۋىدى، ھاممىسىنىڭ ئېرى مېيىغىدا كۈلۈپ قويدى. چۈنكى ئۇ ئاخشام تەرەتكە چىققىنىدا ياڭ زىڭيۇەننىڭ ئۆز خوتۇنىغا تام كەينىدە ئاستا كۇسۇلداپ:

— ئەتىلا يۆرۈپ كەتسەك ياخشى بولاتتى، ئىككى كۈن توختاپ قالىدىغىنىمىز يامان بولدى. ماشىنىنىڭ بىر يېرىنى ئوڭلى-تىمىز دېيىشىۋاتىدۇ. ماڭغىچە، قىزنىڭ بۇ يەردە ئۆز كىشىلىرىگە يولۇقۇپ قېلىشىدىن پەخەس بول... دېگىنىنى ئاڭلاپ قالغان ۋە ئەھۋالنى چۈشىنىپ بولغان ئىدى، شۇڭا ياڭنىڭ سۆزىگە ئۇ مېي-ىغىدا كۈلۈپلا قوياتتى.

ئۈرۈمچىدىن ئۇلار 3-كۈنى تاڭ بىلەن تەڭ ئىچكىرى-گە يۆرۈپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئەزىزانە قەشقەرنىڭ رەڭدار بىر گۈلىنى ياۋا قوللار يۇلۇپ كەتتى.

ھۆرمەتلىك كىتاپخان! گۈلقىز بىلەن ئەمدى قىسسىمىزنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا دىدار كۆرۈشىشىڭىز مۇمكىن. ھازىرچە مۇشۇ يەردە ۋىدالىشىپ قېلىڭ.

سەككىزىنچى باپ

كۈنلىرىم

ۋادەرىخ! ... دىللارغا يەتكەيمۇ بۇ ئۇتلۇق ئۈنلىرىم،
سۆيىمى سۆيگەيمۇ، سۆزۈلگەيمۇ قاراڭغۇ تۈنلىرىم.
مەن يېزىپ قان - ياش بىلەن داستان رىۋايەت ئەيلىسەم،
قالغۇسى تارىخ بولۇپ بۇ باشتىن ئۆتكەن كۈنلىرىم.

دىدىلغا تەرجىمىھال ئۈچۈن ئۈنىڭ «كۈنلىرىم»ناملىق ئاپتو-بىئوگرافىيىسى قەلەمنىڭ ئامىتى بولدى. ئۇ، مۇنۇلار ئىدى:

بەخت قۇشى ھامان بەختلىكلەر بېشىدا ئەگىپ يۈرىدىكەن. مېنىڭ بېشىمدا بولسا تۇغۇلغىنىمدىن تا ھازىرغىچە شۇم بىر قۇش ئەگىپ يۈرمەكتە. ئۇ بەلكى تەتۈر تەلەي ئەلچىسىمۇ ياكى ئەجەل خەۋەرچىسىمۇ بىلمەيمەن. ئاۋادا ئۇنىڭ قاباھەتلىك قانىتى غالىپ كېلىپ، ۋاقىتسىز ئۆلۈپ تارتىپ كەتسەم، ئۆمرۈمدەك ئۆلۈگۈممۇ كاپالەتسىز بولۇپ، ئىزلىرىم نام نىشانسىز ئۆچۈپ قالمىسۇن

ئۈچۈن، سەرگۈزەشتىلىرىمدىن بۇ «كۈنلىرىم»نى يېزىپ قوياي دېدىم.
مەن ئانامنىڭ قوسىقىدىكى چېغىمدا دادام ئۆلۈپ كەتكەن
ئىكەن. ئاناممۇ مېنى تۇغقىنىغا پۇشايمان قىلغاندەك شۇ كېچىسى
ئالەمدىن ئۆتكەن ئىكەن. مېنى دادامنىڭ ھامماچىسى بېقىۋېلىپ-
تىكەن. كىچىك كۈنلىرىمدىكى كۆرمىشلىرىم ماڭا قاراڭغۇ، ئەمما
ئەقلىمگە كەلگەندىن كېيىن، چۈشۈمدىكىدەك يادىمدا قالغان كە-
چۈرمىشلىرىمنى ئەسلىسەم ھازىرمۇ كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ يۈرىكىمنى يى-
غا باسىدۇ.
ھامماچامنىڭ ئۆيىدە مەندىن بۆلەك يەنە بىر نەۋرىسى بار ئىدى.
ئۇنىڭغا غىزا بەرگەنلىرىدە مەنمۇ يەيەن دېسەم، بەزىدە ئاز-تولا بېرەت-
تى، بەزىدە بولسا، ئۇنىڭ چېچىۋەتكەن، ئاشۇرۇپ قويغانلىرىنى بېرەت-
تى. مەن تويمايتتىم. تويمىدىم دېسەم تىللايتتى ياكى ئۇراتتى. بېشىڭنى
يېگەندە تويىسەن، «يېتىمنىڭ يەتتە قارنى بار، ئۈستىدە بالىخانىسى
بار» ... دېگەن گەپلەر مېنىڭ كۈندىلىك نېسىۋىلىرىم ئىدى. ئۇ
نەۋرىسىگە بازار-ئۆچاردىن نەرسىلەر ئېپكېلىپ بەرگىنىدە مەنمۇ
يۈگۈرۈپ بارسام، قولۇمنى تەڭلىسەم ماڭا بەرمەيتتى. مەن بوينۇم-
نى قىسىپ بۇلۇڭلاردا تۇراتتىم.
بارا-بارا مەنمۇ دەككە-دەشنام، ۋاقىراش، چىمدىشلار-
دىن قورقۇپ ئۇنداق نەرسىلەرنى تالاشمايدىغان بولدۇم. لېكىن
شۇنداقتىمۇ ھامماچام بالىسىغا غىزا بەرگىنىدە «ئېچى كىرىپ قالى-
دۇ» دەپ مېنى تالاغا چىقىرىۋېتىدىغان بىر ئادەتنى تاپتى. بەزى-
دە مەن چىققىلى ئۇنىمسام قۇلىقىمنى سوزۇپ، قولۇمدىن سۆرەپ
ئېلىپ چىقىپ، تالاغا تاشلىۋېتىپ ئىشىكنى ئېتىۋالاتتى. قىشنىڭ
سوغاقلىرىدا، قار قاتقان توڭلاردا، مۇزلار ئۈستىدە يالىڭاياق دۈگ-
دەرەپ يىغلىسامۇ، يېلىنىپ يالۋۇرسامۇ ئىشىكنى ئېچىپ بەر-
مەي، دەسسىگەن ئىزىمدىن ئېرىگەن مۇزغا پۇتۇم چاپلىشىپ قې-

لىپ، تىپىشلەپ يىقىلىپ ياتقانلىرىم تىخىچە يادىمدا.

شۇنداق قىلىپ، ئاشقان ـ تاشقاننى يەپ، مايماق ـ ساي ـ
ماقنى كىيىپ بەش ياشلارغا كىرگەن چاغلىرىم بولسا كېرەك؛ بىر
كۈنى جىق ئادەملەر ئولىشىپ يىغلاشقىلى تۇردى. مەنمۇ قورقـ ـ
نىمدىن ئىشىكنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈپ تازا يىغلىدىم. ئاندىن ئا ـ
دەملەر ئولاش ـ چولاش ئاچايىپ بىر نەرسىنى كۆتىرىشىپ ئېلىپ
كېتىشتى. كېيىن بىلسەم ئۇ ھاماماچامنى ئېلىپ ماڭغان جىنازا
ئىكەن. شۇندىن كېيىن مەن پۈتۈنلەي ئىگە ـ چاقىسىز قالدىم. ئەم ـ
دى ماڭا ئاشقان ـ تاشقاننى بولسىمۇ بېرىدىغان، ئاخشاملىرى مۇ ـ
شۇ يەردە يات دەپ ئۇستۇمگە ئەسكى ـ تۈسكىلەرنى يېپىپ يۆگەپ
قويىدىغان كىشىمۇ يوق. ھېچكىمنىڭ مەن بىلەن كارى يوق. تام ـ
نىڭ تۈۋلىرىدە ئولتۇرۇپ تازا يىغلايتتىم. بەزىدە يىغلاپ ـ يىغ ـ
لاپ ئۇخلاپمۇ قالاتتىم. مۇنداق چاغلاردا ماڭا ئىچى ئاغرىغانلار
بىرەر پارچە نان ياكى مېۋە ـ چېۋىلەرنى بېرەتتى. ئۇنداق كى ـ
شىلەر مېنىڭ كۆزۈمگە ئانام يا دادام تىرىلىپ كەلگەندەكلا كۆ ـ
رۈنۈپ كېتەتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كونا كۆۋرۈكنىڭ تۈۋىدە بويى مەن بى ـ
لەن تەڭ، ماڭا ئوخشاش ئىشتىنى يوق، كۆينىگى يىرتىق، مەيدى ـ
لىرى شالتاق، چاچلىرى ئۆسۈك، يالاڭباش بىر بالىغا ئۇچرىشىپ
قالدىم. ئۇ: ئاۋۇ يەردە چوڭ كوچا بار، ئۇ يەردە بازار بار، با ـ
زاردا ئاشخانا بار. ئۇ يەردە جىق ئادەملەر تاماق يەيدۇ. يامان
ياخشى تاماق. باللارغىمۇ بېرىدۇ. مەن بارىمەن، سەنمۇ بارامسەن
دىدى. بىز باردۇق.

راست ئىكەن، ئۇ يەردە بىزدەك باللاردىن خېلى بار ئى ـ
كەن. ئادەملەر ئاشقان تاماقلىرىنى، بەزىلەر بولسا، بىرەر ـ يېرىم
سامسا، مانتۇلارنىمۇ بېرىدىكەن. ئەجەپ بەلەن، ئەجەپ تاتلىق

تاماقلار ئىكەن، مەنمۇ تازا يىدىم. قوسىقىم تويۇپ، يەپ بولالمى-
غانلىرىمنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ ھامماچامنى ئويلايتتىم. مانى مەن
ئۇنىڭغا بەرسەمچۇ دەيتتىم، ئەمما ئۇ يىرق ئىدى، بولغاندىمۇ مەن
ئۇ يەرنى تىپىپ بارالمايتتىم، شۇڭا ھىلىقى باللار نەدە ياتسا
مەنمۇ شۇ يەردە يېتىپ يۈردۈم. بىزنىڭ بىردىن - بىر ماكانىمىز نا-
ۋايلارنىڭ تونۇرى، ئاشپەزلەرنىڭ ئوچىغى ئىدى. بىز ئاخشاملىرى
تونۇرلارنى تالىشىپ كېتەتتۇق.

بىر كېچىسى ماڭا سامسىپەزنىڭ تار تونۇرى تەككەن ئى-
دى. ياتسام بىر چاغدا يانپىشىمنى بىر نەرسە چىشلىۋالدى. قور-
قۇپ ئويغانسام، چىشلىگەن ئەمەس، ئۆچەي كۆلگە كۆمۈلۈپ قال-
غان بىر تال چوغ ساغرامنى كۆيدۈرگەن ئىكەن. ئۇ يەر ئىچىشىپ
كېچىچە ئۇخلالماي چىقتىم. كېيىن ئۇ يارا ئىزى يىرىڭلاپ، ئاخىرىدا
قۇرۇتلىغىنى ھەممىدىن يامان بولدى. بۇ ھالىمغا ئىچ ئاغرىغان
بىر كىشى مېنى يېتىلەپ يوغان كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدىكى سۇ بويى-
غا ئېلىپ باردى - دە، يارامنى يۇيۇپ، قۇرۇتنى ياغاچ بىلەن
كوچىلاپ ئېلىشقا باشلىۋىدى، جېنىم بەك ئاغرىغاچ قاچماقچى
بولدۇم. ئۇ مېنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ، قۇمغا بېسىپ تۇرۇپ قۇرۇتلار-
نى كولاۋاتقاندا، ئۇنىڭ يۇتىسىنى چىشلىۋالدىم. ئۇ ئاغزىمغا بىر
كاچات سالدى.

— ھەي شۇم بىكاردىن - بىكار قۇرۇتلاپ ئۆلەي دەمسەن، —
دەيتتى ئۇ ئادەم. قۇرۇتلىرىمنى تازىلاپ بولۇپ ھەر كۈنى يۇيۇپ
تۇرۇشۇمنى ئېيتتى، ئەمما مەن ساقايتالمىدىم. كېيىن ئۇ ئادەم
كۆرۈپ ماڭا خاپا بولدى - دە، قولۇمدىن يېتىلەپ بۆلەك بىر يەرگە
ئېلىپ باردى. بۇ يەر سۆگەتلىك بىر ھويلا ئىدى. ئۇ ھويلىدا
سۆگەت سايىسىدىكى سۇپىدا كۆزەينەكلىك بىر كىشى كىتاب ئوقۇپ
ئولتۇرغان ئىكەن. ئۇ كىشى يارامنى كۆرۈپ بىر نەرسىنى سۈر-

كۆيدى، ئۇچىشلىرى پەسلىدى، ئاندىن ئاق لاتا بىلەن تېڭىپ قويدى، يارامۇ پات كۈندە ساقايدى. شۇندىن كېيىن مەن ھالىم-دىن خەۋەر ئالغان ھىلىقى كىشىنى كۆرسەملا يېنىغا كېلىپ يۈردۈم.

ئۇ ئادەم بەن يۈرگەن كوچىنىڭ دوخمۇشىدىكى مېچىتنىڭ ئىگىز بىر يېرىگە چىقىپ ئەزان ئېيتىدىغان بىر كىشى ئىدى. بىر كۈنىسى ئۇ ئادەم مېنى قىچقىرىپ، سۇ ئېلىپ كەلگىن دەپ، جوغ-سى يوق بىر ئۈزۈقنى بېرىپ:

— ئېلىپ قاچىسا جۇمۇ؟ ياخشى بالا دىگەن بۆلەكلەرنىڭ نەرسىسىگە قارا سانىمايدۇ، چوڭلار گەپ قىلسا ماقۇل دەيدۇ، — دىدى. ماقۇل دىدىم.سۇ ئېپكېلىپ بەردىم. شۇندىن كېيىن ئۇ ئادەم ماڭا بەزىدە قۇيماق - چەلپەكلەرنى ئالغاچ كېلىدىغان بولدى. مەن ئۇ ئادەمنى دادا قىلىۋالدىم. كىشىلەر مەزىن ئاخۇنۇم دىگەچكە مەن مەزىن دادا دەيتتىم. مەزىن دادام بىركۈنى ئۈزۈقنى بېرىپ:

— ئۇچقاندەك بېرىپ سۇ ئېلىپ كەلگىن، — دىدى. يىڭىلداپ چاپقىنىمچە باردىم - دە، قايتىپ ئىلدام كېلىۋېتىپ، بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ قاتتىق يىقىلىپ چۈشتۈم، ئۈزۈق چۇل - چۇل بولۇپ كەتتى. بۇ چاغدا مەزىن دادام نېرىدا قاراپ تۇرغان ئىكەن، ئۇ مېنى ئۇرمىدى، يېڭى ئۈزۈق ئېپكەلدى. مەن سۇ توشۇپ بېرىپ يۈردۈم.

سەھرادىن ئىشەككە قوغۇن ئارتىپ كىرگەن ئاقساقال بىر كىشى ماڭا بىر چىلىگە بېرىۋىدى، خوش بولۇپ ئويناپ ئولتۇرسام، ئۇنى ئالا كۆز بىر بالا ئېلىپ قاچتى. مەن يىغلاپ مەزىن دادامغا ئالاكۆزنى چېقىشتۇرۇۋىدىم، دادام:

— بوپتۇ، ھېچقىسى يوق، مەن كېيىن ئۇنىڭ ئەدىۋىنى بېرىمەن. يىغلىما. ئوغۇل بالا دىگەن ئۇنداق يىغلاڭغۇ بولمايدىغان؛ باشقىلارنى چېقىشتۇرغۇچى چېقىمچى بولمايدىغان، چېقىمچىلىق

يامان ئادەت. سەنمۇ ئۆزەڭدىن كىچىكلەرنىڭ نەرسىسىنى تارتى-
ۋالما. ئاچكۆز بولما. باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى تارتىۋېلىش
ئەسكى ئادەملەرنىڭ، نومۇسسىز ئادەملەرنىڭ قىلىقى، — دېدى-دە،
قولۇمدىن يېتىلەپ ئېلىپ بېرىپ دەڭنىڭ ئالدىدا قوغۇن سېتىۋات-
قان قارا خوتۇندىن تازا چىرايلىق بىر چاڭگە ئېلىپ بەردى. مەن
مۇنداق ئوبدان دادا تېپىۋالغىنىمغا ناھايىتىمۇ خوش ئىدىم.

بىر كۈنى مەزىن دادام «جۇرە سېنى بىر يەرگە ئاپىرىپ
ئوينىتىپ كېلەي» — دەپ بىلىكىمدىن يېتىلەپ ماڭدى. بىز خېلى
جىق ماڭدۇق، نەدىن - نەگىچە ماڭغانلىقىمىزدىن پەقەت ئېگىز
سېپىل، ئۇنىڭ ئۈستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاجايىپ ھەيۋەتلىك
راۋاق يادىمدا قېلىپتۇ. بىز سېپىلنى بويلاپ خېلى ماڭدۇق.

مەزىن دادام مېنى كەڭ ھويلىغا، ئاندىن يوپ - يورۇق
بىر ئۆيگە ئېلىپ كىردى، ئۇ يەردە چىرايلىق كىيىنگەن بىر قانچە
ئاكىلار بىلەن چىرايلىق چوكان ئاچىلار بار ئىكەن. ئۇلار مەزىن
دادام بىلەن سالاملىشىپ بىردەم سۆزلەشكەندىن كېيىن، ماڭا ئىچ
ئاغرىتقىلى تۇردى. مەن ئۇلارنىڭ، بولۇپمۇ ئاشۇنداق چىرايلىق
ئاچاشلارنىڭ ئالدىدا ئۇچۇق، باش - كۆزلىرىم مەينەت
ھالدا بېزىرىپ تۇرۇشتىن ئىزا تارتىپ، ئالدىمنى تامغا قىلىپ
تۇردۇم. ئۇلار گەپ سورىغاندىمۇ ئۇيان ئۆرۈلەي بېشىمنى بۇ-
راپ قارىدىم. خانىملاردىن بىرسىنىڭ:

— ئىزا تارتىۋاتىدۇ، ئىشتىنى يوق ئىكەن ئەمەسمۇ؟ — دەپ
ئاستا سۆزلىگىنىنى ئاڭلاپ قالدىم.

— ئوقۇمسەن؟ — سورىدى بىر ئاكام.

— ھەئە، ئوقۇيمەن، — دېدىم.

— ئېتىڭ نېمە؟ — سورىدى بىر خانىم.

— ئېتىم سادىق، — دەپ جاۋاپ بەردىم.

— داداڭنىڭ ئېتىچۇ؟

— سادىق، — دېدىم.

ئۇلار كۈلۈشتى. دادىسىنىڭ ئېتىنى بىلمەيدىكەن، — دېيىشتى. مەن تامنى تاتىلاپ تۇرۇپ:

— دادام مەن تۇغۇلماستىن بۇرۇن ئۆلۈپ كېتىپتىكەن. مەن تۇغۇلغاندا دادامنىڭ ئېتىنى قويۇپتىكەن» دەپ ھاماچامدىن يادىمدا قالغانلىرىنى ئېيتىپ بەردىم. كېيىن مەزىن دادام كەتتى. مەن يىغلىغۇم كەلسىمۇ چىداپ ئۇ يەردە قالدىم. مېنى ئىسسىق سۇغا چىلاپ، سوپۇنلاپ يۇدى. باشتىن - ئاياق يېڭى كىيىملەرنى كىيگۈزدى. ئۆزەمگە قارىسام كۆڭلۈم خوش بولۇپ تۇردۇ، لېكىن كىيىملەرنى قاچان قايتۇرۇۋالاركىن دەپ قورقۇپمۇ تۇرىمەن. تار- تىۋالغىچە قېچىپ كېتەيمۇ دەيمەن. قاچسام نەگە بارىمەن؟!... تۇتۇۋېلىپ ئۇرارمۇ دەپ قورقىمەن.

ئاخشامدا جىق باللار قاتار ياتتۇق. كېيىن بىلسەم، بۇ بارغان يېرىم «دارىلىتام» ئىكەن. بۇ يەردە مەندەك باللار بەك جىق ئىكەن. ئۇلارغا ئارىلىشىپ ھەرخىل قىزىق ئويۇنلارنى ئويناپ يۈرۈپ ئۆگىنىپ قالدىم.

مېنىڭ پاتلا ساۋادىم چىقتى. مۇئەللىمنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەر بىر ئېغىز سۆزنى زايا كەتكۈزمەي تۇتۇۋالاتتىم. ئۇلارنىڭ قىل دىگىنىنى قىلاتتىم، قىلماڭلار دىگىنىنى ئەسلا قىلمايتتىم. ئوقۇتقۇچىلار ئىشقا بۇيرۇسا بارلىق ئىشتىياقىم بىلەن كامىل ئورۇن- لايتتىم. شۇنىڭ بىلەن مۇئەللىم ئاكىلار، ئاچىلار ماڭا ئامراق بولۇپ، بارغانسېرى ياخشى كۆرۈپ كەتتى.

بۇ كونىلەردە مەكتۇپىمىزدە «قىرائەتخانا» دەيدىغان بىر ئورۇن ئېچىلدى. ئۇنىڭدا ئوقۇيدىغان ھەر تۈرلۈك نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭ ئىچىدە بىر كىتاپقا بەك قىزىق بىر نەرسە يېزىلغان

ئىكەن. ئۇنى كۆرسەم خۇددى مېنى يازغاندەكلا بەك قاملاشتۇرۇپ يېزىپتىكەن. ئوقۇغانسېرى ئوقۇغۇم كېلەتتى، ئۇنى ئوقۇساملا بۇرۇنقى كۈنلىرىم يادىمغا يېتىپ يىغلىغۇم كېلەتتى. ئۇنىڭدا مۇنداق سۆزلەر بار ئىدى:

ئاتا - ئانام ئۆلۈپ كەتكەن كىچىككىنە چېغىمدا،
سولاشتى، سۇندى تامام گۈللىرىم ياش چېغىمدا.
شۇندىن باشلاپ تۇرمۇشنىڭ ئېغىر كۈنلىرىنى كۆردۈم،
قىشنىڭ سوغاق قارىدا يالاڭ ئاياقمۇ يۈردۈم.
كېچىلىرى مانتىپەزنىڭ ئوچىغىدا ياتاتتىم،
كۈندۈزى ئاپتاپ سۇنۇپ پىتلىرىمنى باقاتتىم.①

بۇ ئاجايىپ، دىلغا يېقىملىق سۆزلەرگە ھەيران بولۇپ سورىغان ئىدىم. بىلىدىغانلار: بۇ شېئىر... بۇنى شائىر يازىدۇ، دېيىشتى. شېئىر... شائىر دېگەن سۆزلەر مېنىڭ يۈرىكىمنى سىلاپ، سۆيۈپ ئۆتكەندەك تاتلىق تۇيۇلدى. شائىر دېگەن قانداق بولىدۇ، دەپ سورىسام، شائىر دېگەنمۇ سەندەك، مەندەك ئادەم، دېيىشتى. بۇ سۆزگە زادى ئىشەنگىم كەلمەيتتى. شائىر دېگەن ئادەم بولسىمۇ، لېكىن ئادەمنىڭ ئەڭ ئىسىلى، ئەڭ بەختلىكى بولسا كېرەك، دەپ ئويلايتتىم.

مەن ھېلىقى يېتىم بالا ھەققىدىكى شېئىرنى تولۇق يادلىۋالغان ئىدىم. ئۇنى ھەمىشەملا ئىڭشىپ ئوقۇپ يۈرەتتىم، ھەتتا چۈشۈمدىمۇ ئوقۇيتتىم. بەزىدە شېئىر ئوقۇپ جۆيلۈپ ئويغىنىپمۇ كېتەتتىم.

---

① شائىر ئايۇپ مەنسۇرى (شىڭشىسەي تۈرمىسىدە ئۆلگەن) نىڭ «دىبارات جەلگۈر» كومېدىيىسىدىكى دېكلىماتسىيە.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ساۋاقداشلىرىم بىلەن ھېيتكارغا كىرگەن ئىدىم. ئۇ يەردە بىر راۋاپچى بەك قاملاشتۇرۇپ شېئىر ئوقۇۋاتقان ئىكەن، ئۇ راۋاپچىنىڭ كەينىدە يۈرۈپ تازا ئاڭلىدۇق. ئۇنىڭ ئوقۇغىنى «سىيىت نوچى» قوشىقى ئىدى. مەن شۇ كۈنى ئۈچ قېتىم ئاڭلاپ تولۇق ئۆگىنىۋېلىپ، كېيىن مەكتەپ باللىرىنىڭ يىغىلىشلىرىدا سىيىت نوچى قوشىقىنى ئوقۇپ بېرىدىغان «قوشاقچى بالا» بولۇپ قالدىم.

ئۆزەممۇ بارا ـ بارا بىر نەرسىلەرنى قوشۇپ باقسام قاملاشقاندەك قىلدى. ساۋاقداشلار كۆرۈپ ماختاشتى. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ يازغانلىرىم مەكتەپنىڭ «تاڭ نۇرى» ناملىق تام گېزىتىگە چىقتى.

بىزنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىمىز شېئىرنى بەكمۇ كېلىشتۇرۇپ ئوقۇيدىغان، قىزىق ھېكايىلەرنى ئېيتىپ، قوشلارنى، ھايۋانلارنىمۇ دوراپ بىزنى كۈلدۈرىدىغان، بەزىدە كىچىك بالا بولۇپ بىز بىلەن بىللە ئوينايدىغان بەك بەلەن بىر كىشى ئىدى. ئۇ ئەپەندىمىز ھەققىدە بەزىلەر: «مەمتىلى ئەپەندىمنىڭ رەڭگى قارا بولغىنى بىلەن كۆڭلى ئاق، يۈرىكى پاك ئادەم» — دېيىشتى. بىر كۈنى مەمتىلى ئەپەندىم مېنىڭ دەپتىرىمنى كۆرۈپ چىن زوقى بىلەن ئوقۇپ چىقتى. ئاندىن بېشىمنى سىلاپ كۈلۈپ:

— باقسا ئادەم بولىدىغان ئوخشايسەن، خېلى قاملاشتۇرۇپسەن، — دېدى. بەزى يەرلىرىنى تۈزىتىپ بەردى. كېيىن كۈلۈمسىرەپ قولىغىمدىن تۇتۇپ تۇرۇپ، دەرسكە دەخلى يەتكۈزمەسلىك ئاساسىدا داۋاملىق يېزىپ تۇرۇشۇمنى تاپىلىدى.

شۇندىن كېيىن مەن يازغان شېئىرلىرىمنى ئەپەندىمگە كۆرسىتىپ بەزىدە ماختالدىم، بەزىدە تەنقىتلەندىم.

بىركۈنى ئەپەندىمگە يېڭى يازغان شېئىرىمنى كۆرسىتىۋىدىم،

شۇ قەدەر ياراپ كەتتىكى، ئۇنى قايتا ـ قايتا ئوقۇپ چىقتىم:

دەرىزە تۈۋىدە خەت يېزىپ تۇرسام،
ئويناشقا شەرەتلەپ ئېگىلىدۇ تال...

— مانا، ھەقىقىي شېئىر، بۇنى گېزىتكە بەرسەڭ چوقۇم چىقىرىدۇ، — دېدى. مەن، ئۇنىمىدىم، مېنى باشقىلار زاڭلىق قىلىدۇ، دېدىم. ئەپەندىم ئېيتتى:

— ئۇنداق بولسا، مەن ساڭا بىر ئەدىبىي ئات قويۇپ بېرەي؛ شۇ ئات بىلەن چىقارساڭ سېنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. شېئىرىڭنى كۆرگەنلەر ياققان يېرىنى ماختاپ، ياقمىغان يەرلىرىنى تىللاپ، ئۆزەڭ بار يەردىمۇ پىكىرلىرىنى ئېيتىۋېرىدۇ، كەمچىلىكىڭنى تۈزىتىۋېلىشقىمۇ ياخشى، — دېدى.

— ماقۇل، — دېدىم.

— بۇرۇنسىدا بىر شائىر ئۆتكەن، ئۇنىڭ شېئىرلىرى خەلققە بەك يېقىملىق بولغان، ئۇنىڭ ئەدىبىي ئېتى بىدىل ئىدى، سېنىڭ ئېتىڭ دىدىل بولسا قانداق؟ دىدىل دېگەننىڭ مەنىسى، دادىل، ئالغا ئىنتىلگۈچى، تېتىك، تىممەن، شوخ... دېگەن بولىدۇ، — دېدى ئەپەندىم. جانلىرىم سۆيۈنۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن «دىدىل» بولۇپ قالدىم.

كېيىن «قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» قارمىقىدىكى مۇئەللىملەر يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇدۇم. ئوقۇش تۈگىگەندە مېنى يەركەنگە خىزمەتكە بۆلدى. كېتەر چېغىمدا مەمتىلى ئەپەندى بىلەن خوشلاشقىلى كەلسەم، مېنىڭ قەدىردان ئۇستازىم شۇقەدەر خوش بولۇپ كەتتىكى، ھەتتا كۆزىگە ياش كەلدى. قولۇمنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ:

— ئادەمنى قەدىرلەش ئادەمنىڭ ئىشى، — دىدى.

ئۇستازنى ھۆرمەتلەش ۋىجداننىڭ ئىشى، — دىدىم. ئاندىن ئەپەندىم ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ:

— ساڭا ئېيتىدىغان يەنە بىر مۇھىم گىپىم بار ئىدى...، — دىدى. مەن جان - تەن بىلەن تەييار ئىدىم. ئەپەندىم دىدى:

— ئەدىبىياتچى بولىسەن دىگەن كىشى ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنى پىششىق بىلگەنىنىڭ تاشايىندا، يەنە بۆلەك خەلقلەردىن ئاز دىگەندە بىر - ئىككىسىنىڭ تىلىنى بىلىش بەك زۆرۈر... روس بولامدۇ، ئىنگىلىز بولامدۇ ياكى جوھۇت بولامدۇ، قايسىلا بولسا بولسۇن، بىلىم بىرىدىغانلا بولسا، شۇنىڭ تىلىنى ئۆگىنىش، بىلىش زۆرۈر ئىكەن.

مەن يەركەندە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدىم، قەلەم ئىشلىرىنىمۇ ھەرگىز توختاتمايتتىم. بۇ كۈنلەردە ئومۇمى يۈزلۈك ساۋاتسىزلىقنى يۇيۇش ھەركىتى باشلاندى، كۈندۈزى بالا ئوقۇتۇپ، كەچتە يەنە ئىككى سىنىپ چوڭلارغا دەرس ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇ ئىش بارا - بارا كېڭىيىپ مەھەللە ئائىللىرىنىمۇ ئۆي - ئۆيلەرگە يىغىپ ئوقۇتىدىغان، ۋاھالەنكى، بازار كۈنلىرى شەھەر كوچىلىرىنىڭ دوخمۇشلىرىغا قارا دوسكىنى ئېسىپ قويۇپ ئۆتكەن - كەچكەنلەرگىمۇ ئۆگىتىدىغان بولدۇق. بەزىدە 20 - 15 سائەتلەپ ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. بۇ خەلقنى نادانلىق بالاسىدىن قۇتقۇزىدىغان ئۇلۇغ بىر ئىش بولغىنى ئۈچۈن ماڭا مۇشەققەتلىك ئەمەس، بەلكى بەكمۇ كۆڭۈللۈك بىلىنەتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن يىراق - يېقىنلارغا بېرىش، يۇرت ئارىلاپ يۈرۈش، كۈندە كۆپ كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىش ئادىتىگە ئايلانغان، بېرىش - كېلىشلىرىمۇ، تونۇش - بىلىشلىرىمۇ ئاۋۇغان، ئەل ئاغزىدا «سادىق ئەپەندى» دەپ ئاتىلىدىغان،

هېچ قاتاردىن قالمايدىغان بولۇپ قالدىم.

بىر تۇل خوتۇننىڭ تەگسەم ئەپەندىگە تېگىمەن، بولمىسا ئەرگە تەگمەيمەن دەيدىغان بىر قىزى بار ئىكەن. قىزدىن بالدۇر ئانىسى ماڭا خېرىدار بولۇپتۇ. «سادىق ئەپەندىنى بالا قىلىۋالسام» — دەپتۇ. يېقىن يارۇ بۇرادەرلىرىم سايە قىلدى، «سالاغا كەتكەن قېرىندىشىم بولماي....» — دىدىم. «خېرىدارىڭ بولمىسا، زىبالغىنىڭ نەئەتىۋا»مۇ — دىدىم. كۆردۈم، كۆندۈم - دە، ئۈيلەندىم. ئانا باغرىغا باغرىم قانمىغان تۇغما بىر يېتىم بولغىنىم ئۈچۈن خۇدا بەرگەن بۇ ئانىنى «ئامرىغىم» نىڭلا ئەمەس، بەلكى مېنىڭ ئامەت ئاسمىنىمنىڭ ئاي - يۇلتۇزى، دەپمۇ قارايتتىم.

مەن بەزى خاراباتىلارنىڭ «خوتۇن يولدا، بالا بەلدە» دەيدىغان ئەخمىقانە قاراشلىرىنى ۋە تۇرمۇشىمىزدىكى ئەر - خوتۇن كۆپ ئاجرىشىدىغان قالاق ئادەتلەرنىمۇ مىللىتىمىزنىڭ ئىللىتى دەپ نەپرەتلىنەتتىم.

دىمەككى، ئۈيغۇرنىڭ يېڭى ئەۋلادىغا مەڭگۈلۈك مۇھەببەت شانۇ شەرىپىنى/تىلەيتتىم. ئا... بىلەن مۇھەببىتىمىز يېڭى يوسۇندا، يېڭى پوسۇندا، كىشلەرنىڭ زوقى كەلگىدەك ئەدەپ - قائىدىلىك ئۆتمەكتە ئىدى. ئانىمىز ئەمدى نامازنى ئادەتتىكىدىن ئارتۇقراق ئۆتەپ، ئۆزۈندىن - ئۆزۈن دۇئا قىلغانلىرىدا ماڭىمۇ ئۆمۈر، ئامەت، بەخت - سائادەتلەر تىلىگىنىنى تالاي تەكرار ئاڭلىغان ئىدىم ۋە مېنىڭمۇ ئامراقلىغىم، ئىززەت - ئىكراملىرىم بارغانسېرى ئاشماقتا ئىدى.

كۆنلەر كۆلدۈرۈپ، ئايلار ئالداپ، يىللار يېغلىتىپ ئۆتىدىغان ئالەم ئىكەن، بىردىنلا ئالەم ئۆزگىرىپ ھەممىلا يەرنى ئەسكەر قاپلاپ كەتتى. مەكتەپلەر، مۇئەسسەسەلەر، كۇلۇپ، مەيدانلار، كوچا، سەينالار، باغۇ بوستانلارمۇ ئەسكەرخانا، قىمارخانا، قاۋاق-

خانا، پاھىشىخانىلارغا ئايلاندى. بۇزۇقچىلىق بىلەن تولغان بامان
جەھەننەمگە ئايلانغاندەك تۇيۇلاتتى. مانا شۇنداق كۈنلەردىلا
دوستلارنىڭمۇ خوراز ـ مېكىيىنى ئايرىلىدىكەن. خوتۇنىنىڭمۇ خىر-
تۇنلۇغى ياكى ئوتتۇنلۇغى بىلىنىدىكەن. بىر چاغلاردىكى خاسىيەت-
لىك دۇئالار قارغىشقا، نازاكەتلىك كۈلكىلەر نالىشقا ئايلانغان
پەيتلەردىلا ئادەملەرنىڭ ھەقىقى ئەپتى ئاشكارىلىنىدىكەن.

ئاچچىق ئەپسۇس شۇ بولىدىكى، ئاقۋەت ئا... بىلەن ئايرى-
لىشىپ كەتتۇق.

دېمەككى، زۇلمەت دۇنياسىدا، جاھالەت ئالىمىدە مۇھەببەت-
نىڭ ئالتۇن رىشتىمۇ تاقەت تەسۋىسىگە يىپ بولالمايدىكەن. نادان-
غا قىلىنغان ئەقىدە خۇددى ئىشەككە مۇرابىبا بەرگەندەك بىر ئىش
بولىدىكەن، خالاس.

شۇنداق قىلىپ، بىز بىر تۈركۈم دەرتمەنلەر تەبىئى ھالدا
شەكىللىنىپ غەزەپ ئەترىدىگە ئايلىنىپ قالدۇق. بارا ـ بارا مۇڭ-
دىشىپ ئۆزلۈگىمىزدىن ئۇيۇشۇپ مەۋجۇت ئىستىبدات تۈزۈمگە
قارشى ھەركەتلىنىش قارارىغا كەلدۇق. چۈنكى بۇ كۈنلەردە ئۇ
تەرەپتىن پارتىيىنىڭ، بۇ تەرەپتىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاپچى-
لىرىنىڭ ئەجەللىك زەربىسىگە ئۇچرىغان گومىنداڭ ئېغىر مەجرۇھ-
لانغان يىرتقۇچتەك ھالغا چۈشۈپ قالغانلىغىنى، ئاخىرقى ئەجەل
ھودۇقىشىدا جان تالىشىۋاتقانلىغىنى مەلۇم دەرىجىدە بولسىمۇ بى-
لەتتۇق. ئاشۇنداق قۇدرەتلىك نەيزىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاپىلىشىپ
قالغان چىرىكلىشىشتە چېككە يەتكەن گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ
ھالاكىتى مۇقەررەرلىكىگە ئىشەنچىمىز كامىل ئىدى، شۇڭا بىز بۇ مۇ-
ناپىق ھاكىمىيەتنىڭ ئۆلۈمىنى تېخىمۇ تېزلىتىش ئۈچۈن ئەمەلىي
ھەركەتلەر ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئىنقىلاپقا مۇناسىپ ھەسسى-
رىمىزنى قوشۇش قارارىغا كېلىپ ھەركەتكە كىرىشتۇق.

شۇنىڭ بىلەن بىز ئازاتلىق ھەركەتنىڭ بىر پىدائىلار قوشۇنى سۇپىتىدە ئۇيۇشۇپ، قوشۇنىمىزغا تاڭنىڭ نىشانى قىلىپ «چولپان» دەپ نام بەردۇق.

«چولپان» جەڭگىۋار ھەركەتتە ئىدى. مەن يەنە ئىككى بۇرادىرىمىز بىلەن تەشۇىق - تەرغىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدۇق. تۈن بويى ۋەرەقىلەر تەييارلاپ، تۇرلۇك ئۇسۇلدا ئىش ئىلىپ باراتتۇق. ئاخىرى گومىنداڭنىڭ ئوغىسى تىخىمۇ قايناپ، بارلىق تايغان ۋە ماشكىلىرىنى ئىشقا سىلىپ ئىز قوغلاشقىلى تۇردى. كوچىلارنى ھەر رەڭ - ھەر شەكىلدىكى مىللى مۇناپىق جاسۇس، ساتقۇنلار بىلەن تولدۇرۇۋەتتى، بىز ئۇنىداقلاردىن قورقاتتۇقمۇ؟ قۇللۇق ھاياتتىن ئۆلۈم ئەلا ... دەيتتۇق.

بىر كېچىسى تەشۇىق ۋەرەقىسى چاپلاۋاتقان چېغىمىزدا ئۈچ جاسۇس ئۈچ تەرەپلەپ كېلىپ مېنى تۇتۇۋالدى. ئەتىسى تۈندە ۋىلايەتكە يۆتكەيدىغان بىر توپ جىنايەتچىلەر قاتارىدا مېنىمۇ قەشقەرگە ئېلىپ كېلىشتى. قاپ - قاراڭغۇ سېسىق ھەپسىدە 17 كۈن ياتقان ۋاقتىمدا ئەتكەنلىگى بىر مۇنچە كوچا جىنايەتچىلىرى بىلەن قوشۇپ مېنىمۇ چىقىرىۋەتتى. بۇ ھەقتە ئاچچىق ئەپسۇس بىلەن شۇنى ئەكىتلەپ كېتىشىم كېرەككى، شۇندىن ئۈچ كۈن ئاۋال ئاشۇ مەن ياتقان سېسىق تۈرمىگە سادىق ئىسىملىك بىر يىگىت كىرىپ قالغان ئىدى. بىر كېچىسى يېرىم تۈندە تۈرمە ئىشىگى ئىچىلىپ گۈندىپاي «سادىق» دەپ توۋلىسا، ئۇ يىگىت «مانا مەن سادىق» دەپ يۈگۈرۈپ ئالدىغا بارغاندا، ئەلدام ئېلىپ چىقىپ كەتكەن، ئۇققىنىمدا، ئۇ بىر يانچۇقچى بىلەن مۇشتلىشىپ كىرىپ قالغىنىنى دېۋىدى، ئۇنىڭ قىلمىشى ئادەتتىكى جىنايەت بولغىنى ئۈچۈن شۇنداق تېز چىقىرىۋەتتىغۇ، دەپ ئويلىۋىدىم، ئۇنداق ئەمەس ئىكەن. ئىسىم ئوخشاشلىغى سەۋەبىدىن ئۇنى مېنىڭ

ئورنۇمغا ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىكەن. مەن بۇ دەھشەتلىك پاجىئەنى ئۆز قولى بىلەن پەيدا قىلغان ساقچى خادىمى روزى باقى ئىسىملىك قاتىلنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغىنىمدا تەنلىرىم توك تەككەندەك چىغىلداپ كەتتى.

سادىق ... شۇنداق كېلىشكەن بىر يىگىت ئىدى. سياقىغا قارىسام تېخى ئۆيلەنمىگەندەك قىلىۋىدى. ۋەدىلىشىپ قويغان لايىغى، توي قەرەلى، ئاتا - ئانىسى، ئامراق ئۇكىلىرى، ئوقۇتقانلىرى بولغىدى... ھەي ئىسىت، ھەي ئىسىت. ئۇنداق بولۇشنى بىلگىنىمدە، كەلگەن ئەجەلگە ئۆز بېشىمنى تۇتۇپ بەرگەن بولماسمىدىم؟! مېنىڭ تارتىشىدىغان نىمەم، سېغىنىدىغان كىمىم بار ئىدى؟! پەقەت ئوتلۇق ئىستەكلىرىم، ئالى ئارمانلىرىم بار ئىدى. ئانا يۇرتۇمنىڭ خۇش باھارىنى كۆرۈشنى، جانىجان بۇلبۇللىرىغا قوشۇلۇپ يايراپ كۈلۈشنى ئارزۇ - ئارمان قىلاتتىم. ئۆستۈرگەن ئەزىزانە يۇرتۇمغا پۈتۈن قەلبىم، ئوتلۇق قەلبىم بىلەن ئۇنتۇلمۇلۇك ئىشلارنى قىلىش ئۈمىدىم ئىدى. بۇ مەقسەت يولىغا ئۆمرۈم، ئىجتىھادىم، ئىقتىدارىم ۋە بارلىغىمنى ئاتىغان ئىدىم، چۈنكى توم - توم رومانلارنى، گۈزەل قىسسە، داستان، دىرامىلارنى بىزنىڭ ئۆزىمىز يازمىساق، ئۆزىمىز ياراتمىساق، كىم قىلىپ بەرمەكچى؟!...

ھەي ئىسىت! مۇپاسسىل بىر زاماندا تۈرلىنىپ قالغىنىم ئۈچۈن ئۆمرۈمنىڭ ئۈمىت چېچەكلىرى ۋاقىتسىز نابۇت بولۇپ توزۇپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ.

يەركەندە «كېلىنچەككە خەت» ناملىق توپلىمىم قالغان ئىدى. ئەمدى بۇ «كۈنلىرىم» نى يېزىۋاتىمەن. بۇنىڭغا يەنە بۆلەك يازمىشلىرىمنىمۇ قوشۇپ «كىگىز بىلەن كىپەنلەپ» پۇختا بىر يەرگە جايلاپ قويماقچىمەن. بىر كۈنلەر كېلىپ بۇ نەرسىلىرىم مەرىپەتپەرۋەر، ھالال نىيەت بىرەر قەلەمكەشنىڭ قولىغا يېتىپ قالسا، مې-

ىنىڭ قەدىردان خەلقىم بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ قالار. ئۇ چاغدا مېنىڭ جانىجان خەلقىم، غەمگۇزار خەلقىم، مېنىڭدەك باغرى قان ئۆتكەن مىسكىن ۋە دەرتمەن ئوغلىنى ئەلۋەتتە يادىغا ئالار...

يەنە يازىدىغان جىق گەپلىرىم بار ئىدى. باغرىمنى كۆيدۈرۈپ بارغان نادامەت چوغلىرى ئۆرتەپ كۆل قىلىۋەتتىمۇ نىمە؟!...

كۆزلىرىمگە لىق تولغان ئاچچىق ياش قەلەم - قەغەزلىرىمنى توساپ قويۇۋاتىدۇ. قەلەملىك قولۇم غەزەپتىن تىترەپ، ئەلەملىك باغرىم ھەسرەت ھارارىتىدە كۆيۈۋاتىدۇ. مۇشۇ كۈنلەردە كۆڭلۈممۇ، چۈشلىرىممۇ، ئىشلىرىممۇ بۇزۇلۇپ. ھايات مېنى مۇڭلۇق قۇچىقىغا تارتىۋاتىدۇ.

خەير ئەي ئەزىزانە قەشقەر! غېرىبانە ئوغلۇڭنىڭ ئاداققى سالىمىنى قوبۇل ئالغايسەن. بەختسىز بالاڭنىڭ بىغۇبار تەقدىرىگە گۇۋا بولۇپ قالغايسەن.

تۇمەن دەرياسىنىڭ قۇملۇق بويىدا، دوڭغاق سۆگەت تۈۋىدە، جۇمە كۈنىدە يازدىم. ۋاپايىڭغىمۇ سادىق، جاپايىڭغىمۇ سادىق، سېنىڭ مىسكىن، دەرتمەن

دىدىلىڭ

194...- يىل ...ئاي

توققۇزىنچى باپ

سىرلىق سۆھبەتلەر

I

روزى باقى يوغان بىشىنى تۆۋەن سىلىپ ئولتۇراتتى.
لى كىچىك سۆزىنى يەنە تەكرارلاپ دىدى:

— سەن ئەڭ ئىشەنچلىك، ياخشى خىزمەتچىمىز، كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىڭ ئاز ئەمەس، شۇڭا ئايلىغىڭنى ئۆستۈرمەكچىمىز. بىز يەنىلا ساڭا ئىشىنىمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئۆزەڭدىن سوراۋاتىمىز، بولمىسا بىز ھەممە ئەھۋالنى بىلىپ بولدۇق، پاكىت تولۇق... ئۇ بىر ئاز خىيال سۈرۈۋىلىپ گىپىنى داۋام قىلدى:

— دىمەك ھىلىقى ئىشلارنى كىشىلەرگە ئىيتقانسەن، بولمىسا بىز نەدىن بىلەتتۇق؟ يا بىرەر ئېھتىياتسىزلىقتىن ئىيتىپ سالدىڭمۇ؟ يا ھاراق ئىچكەندىمۇ؟

«ھاراق ئىچكەندىمۇ؟» دىگەننى ئاڭلاش بىلەن روزى باقى خۇددى ساغرىسىنى چايان چاققاندەك قىمىرلاپ ئولتۇرالماي قال-

دى، كۆزلىرىمۇ باشقىچە چەكچىيىپ ۋە پالداپ، بۇرنىنىڭ چاناق-لىرى ئېغىمۇ كېرىلىپ، تىنىقلىرىمۇ ئەزۋەيلەپ. ھەلەپكە تويغان بۇقىدەك ئىگىز - پەس پۇشۇلدىغىلى تۇردى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە شۇ نەرسە كەلدىكى: «ئاشۇ لىتىپجان ياكى ئاقسۇدىن كەلگەن ھىلىقى مېھمىنى — ئىككىمىسنىڭ بىرسى ئىشپىيون ئىكەن - دە، بولمى-سا، ھاراق ئىچكەندە... دەپ سورامتى؟...

قانداقتۇ بىر ۋاراق قەغەزگە قارىغاچ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ھەر-كىتىنى ئاستىرتتىن كۆزىتىۋاتقان لى كېجاڭ ئەھۋالنى پەملىدى - دە ياغلىما سۆزلىرىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئىش سىزنىڭ ئەممىيىتىڭىزدىلا قالدى. ئوبدان ئويلىنىپ راستىڭىنى ئېيتساڭلا، مۇندىن كېيىن ئۇنداق ئەھۋال سادىر قىلى-ماسلىققا دىققەت قىلساڭلا بولدى.

كۆڭلى تەشۋىشكە تولغان روزى باقى ئاشۇ كۈنى لىتىپجان-نىڭ ئۆيدە ئۆزلۈگىدىن سۆزلىۋەتكەن قانلىق قىسمەتلەر توغرىسى-دىكى گەپلىرىنىڭ ئۆتمۈشىنى لى كېجاڭغا ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە ئېيتىپ بەردى.

— سەن ياخشى، — دىدى لى كېجاڭ ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا، ئاندىن خۇددى كىچىككىنە نان تاشلاپ بەرگەندەك بىر تال پاپىروس تاشلاپ بەردى. ئەھۋال تەپسىلاتىنى تولۇق يېزىۋالغاندىن كېيىن، روزى باقىنى يەنە بىر قۇر ئوبدان شىلاپ، ئۇنىڭغا چىقىش ئى-جازىتى بەردى.

روزى باقى ئاشۇ قانلىق كېچىدە سادىقنىڭ ئالايغان كۆز-لىرىدىن قورقۇپ قايتقىنىدىن كېيىن جۆيلۈپ ۋاقىراپ ئويغىنىپ كېتىپ ئۇخلىيالمىغانلىرىدا، تەشۋىشلەنگەن ئانىسىغا «ھېچكىمگە ئېيتماسلىق» شەرتى بىلەن ئەھۋالنى ئېيتىپ بەرگەن، «قېچىپ

كېتمەن» دەپ قورقۇتقان. ئوغلىدىن ئەنسىرىگەن ئانىسى «ھېچكىمگە ئېيتماسلىق» شەرتى بىلەن ئەھۋالنى ئۆزىنىڭ ئامراق سىڭلىسىغا ئېيتىپ ئۇنىڭدىن مەسلىھەت ۋە مەدەت سورىغان. كېيىنكى ئاغزىدىن بىرەر گەپ چىقاي دېسە ئۇنىڭغا كىمنىدۇ ئانا بولۇشقا تەييار تۇرىدىغان، بىرگە ئون گەپنى قوشۇپ تۇغدۇرىدىغان، بالاپاتقان قوسىقىغا بىرەر ئىغىز گەپ بىر دەممۇ پاتمايدىغان، ئاغزىنىڭ پاشىنىسى يوق سىڭلىسى ئاچىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى «ھېچكىمگە ئېيتماسلىق» شەرتى بىلەن كىشىلەرگە ئالىقاچان ئېيتىپ بولغان ئىدى.

گەپلەر قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ يۈرگەن، ھەر رەڭ-ھەر شەكىلدىكى جاسۇس، مۇناپىقلار ئادەملەرنىڭ كاللىسىنى سېتىش ھېساۋىغا ئۆزلىرىنىڭ ئىپلاس قوسىقىنى تويغۇزۇش ئۈچۈن ھەممىلا جايدا خۇددى لالما كۈچۈكتەك سوكۇلداپ يۈرگەن بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە، ئۇنداق جىددى خەۋەر ساقچىغا يەتمەي قالارمىدى؟!

ساقچى جىددى ساراسىمىگە چۈشكەن ئىدى. ئۇلار روزى باقىنى دەرھال يوقىتىۋېتىشنى ئويلاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ «سىر»نى يەنە كىملەرگە ئېيتقىنىنى تولۇق بىلىپ، ئاندىن ھەممىنى قوشۇپ يوقىتىش ئارقىلىق بۇ قان ئىزىنى ئۆچۈرۈپ تاشلاشنى مەسلىھەتلىشىپ، رازۋېتكا بۆلۈمىنىڭ باشلىقى لى كېجاڭ بۇگۈندىن تارتىپ بۇ تەكشۈرۈشنى باشلىغان ئىدى.

لى كېجاڭ ئۆز غەلىبىسىدىن مەمنۇن ھالدا كىدىيىپ ۋاڭ جۇجاڭغا دوكلات قىلىش ئۈچۈن ماڭغىنىدا، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ قېيىنى سىڭلىسى تۇغرىلىق پەيدا بولغان گەپلەردىن ئۆزىنى ئاقلاشقا تېگىشلىك چارىلەرنى ئويلاپ باراتتى.

ئۇ كەلگەندە ۋاڭ جۇجاڭ بۆلۈمدە بىر ۋاراق قەغەزگە

قاتتىق قادىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇ. پاينەك بېشىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ لى كېجاڭنىڭ دوكلادىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، يەنە قاتتىق سوراق قىلىش، ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، ئىقرار قىلدۇرماي قويماسلىق... ھەققىدە سۆزلەۋاتقىنىدا تىلبىغۇن جىرىڭلىدى. نەچچە تەكرار: ۋەي... ۋەي... شىڭ... شىڭدىن كېيىن ئۇ ئورنىدىن تۇردى-دە، كۆزەينىكىنى ئېلىپ سۈرتۈۋېتىپ، دۈۋزىيىگە مەجلىسكە بارىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە بۇ ئىشنىڭ كېچىكتۈرۈلمەسلىكىنى تەكرار تاپىلاپ ئالدىراش ماڭدى.

II

— ئاۋۇ يەردە ئولتۇر، — دېدى لى كېجاڭ. ئۇ ئەلپازىنى بۆلەكچىلا سۆرۈنلەشتۈرگەن ئىدى. روزى باقى ئۇ ئىما قىلغان تۆكۈرۈك قاچىسى تۇۋىدىكى تۆت چاسا ئورۇندۇققا ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئالاقزادە كۆزلىرى كېجاڭنىڭ قار يېغىپ تۇرغان قاپىقىدا بولسا، يۈرىكى ئىمە ئۈچۈندۇر دۈكۈلدەپ تەپمەكتە ئىدى. ئۇنىڭغا يەر تېگىدىن قارىغان لى:

— سەن ھېلىقى ئىشلارنى يەنە كىملەرگە يەتكۈزگىنىڭنى تولۇق ئېيت، — دېدى.

— ھېچ... ھېچكىشگە ...، — روزى باقى دۇدۇقلاۋاتاتتى، لى ئۈستەلنى مۇشت بىلەن بىر قويۇۋېدى، ئۈستەلدىكى سىيا قۇتىسى سەكرىگىنىدەك روزى باقىمۇ ئورۇندۇقتىن بىر غېرىچ كۆتىرىلىپ كەتتى.

— بىزنى بىلمەيدۇ دەمسىنا؟ بىز ھەممىنى ئاللىقاچان تو-

لۇق بىلىپ بولغان. ھىم... راستىڭنى ئېيت، — ئۇ، گۈلەيگىنچە قاراپ ئولتۇردى.

— ئۇنىڭدىن بۆلەك ھېچيەردە ھېچكىمگە دىمىگەنمەن.

— ئۇلارغا ئېيتقان ئادەم بۆلەك ھېچكىمگە ئېيتمىدىم دىسەڭ، كىم ئىشىنىدۇ؟ دىمەك، ئېيتىشقا تېگىشلىك بولمىغان ئىشنى بىر كىشىگە ئېيتقان كىشى بۆلەكلەرگىمۇ ئەلۋەتتە ئېيتىدۇ. ھەقىقەتەن ئېيتمايدىغان ئادەم ھەرقانداق چاغدىمۇ ھېچكىشىگە ئېيتمايدۇ، — لى بىر ئاز توختىۋالغاندىن كېيىن سىلىقراق سۆزلىدى، — سەن يەنە ئۇلاردىن باشقىلارغىمۇ ئېيتقانسەن. ئوبدان ئويلان، — ئۇ، روزىباقىغا كۆز قىرىدا قاراپ قويۇپ، تاماكا تۇتاشتۇردى. بۇ دۆرەم ئۇنىڭغا تاشلاپمۇ بەرمىدى. ئارىنى جىملىق ئارىلىدى.

ھەي... ھەممىسى ئاشۇ ھاراقنىڭ كاساپىتى - دە...، دىگەنلەرنى ئويلايتتى روزى باقى.

— دىمەك بىز يەنىلا ساڭا ئىشىنىمىز...، — دىدى لىسىپا يىلىك بىلەن كۆڭۈل ئۇۋلاپ، — ئۇلارنىڭ نىمە ئىش قىلىدىغانلىغىنى بىلەمسەن؟

روزى باقى ئىچىنى بىر تارتىۋېلىپ جىددى سۆزلىدى:

— بىلەمسەن دىگەنلىرى نىمىسى ھۆرمەتلىك لى كېچاڭ. مەن ئۇلارنى تازا ئوبدان بىلىمەن. ھەر ئىككىسىلا ھېيتكاردا تاماكا ساتىدۇ.

— تاماكا ساتىدۇ؟

— ھەئە، ھېيتكاردا تاماكا ساتىدۇ.

— ھېلىقى ئاقسۇدىن كەلگەن مىھمان دىگىنىمۇ تاماكا ساتامدۇ؟

— ھەئە، ئۇمۇ تاماكا ساتىدۇ.

لى كىبجاڭ بىشىنى چايقىدى،

— ئۇنداق بولسا، ئۇنىڭ ئاقسۇدىن كەلگەن مېھمان ئىكەنلىكى يالغان. مېھمان بولسا ئۇ بۇ يەردە تاماكىچىلىق قىلامدۇ؟!... شۇ ئادەمدە بىر گەپ بار. سەن خېلى چېچەن يىگىت بولسائىمۇ، ئەمماشۇنى سېزەلمىگەنسەنكى، ئاشۇنداق يامان ئادەملەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ قالغانسەن. ئۇلار ساڭا ھاراق ئىچكۈزۈپ قويۇپ تاماشالىرىڭنى كۆرگەن. ئۇلار ھەر ئىككىسى سەن بىلەن تەڭ ئىچتىمۇ؟

— يا... ياق... ھېلىقى ئاقسۇدىن كەلگەن مېھمان دېگىنى ئىچمىدى.

— مانا ئەمەسمۇ؟ — لى چىگىش بىر تۈگۈننى يېشۋالغاندەك تېتىكلىشىپ بېشىنى كۆتەردى، — ئۇ نىمە دەپ ئىچمىدى؟

— پەرزىم بار دەپ.

— ئۇنىڭ ئېتى نىمە؟

— بىرىنىڭ ئېتى لىتىپجان.

— مېھمان دېگىنىڭنىڭچۇ؟

— ئۇنىڭ ... ئۇ ... ئۇ... ئېتىنى ئېيتمىدى.

— ھە، مانا ... شۇنىڭدا چوقۇم مەسىلە بار. سەن قاراپ تۇرۇپلا يامان ئادەملەرنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ كېتىپسەن ئەمەسمۇ؟ بۇ ئەھۋال بىزنى بەكمۇ ئىچىندۇردۇ.

— راست ھۆرمەتلىك لى كىبجاڭ، — دىدى روزى باقى قوغۇشۇندەك ئىرىپ داۋام قىلدى، — سىلى بۇ گەپنى قىلغاندىن كېيىن ئويلاپ باقسام دەرۋەقە شۇنداق بولغان ئوخشايدۇ. ئاقسۇدىن كەلگەن مېھمان بولسا، نىمىشكە قايتىپ كەتمەيدۇ - ھە؟

— ھە مانا، كاللاڭ ئەمدى ئىشلەي دەۋاتىدۇ.

— مېھمان دىگىنى تاماكىچى بولغىنىدىن بۇيان مەن بۇرۇن كۆرگەن چاغدىكى كىيىم - كېچەكلىرىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ، ساقال - بۇرۇتلىرىنىمۇ قويۇۋېتىپ، بۆلەكچىلا بىر قىياپەتكە كىرىۋالدى.

— راست شۇنداقمۇ؟

— شۇنداقمۇ دىگەنلىرى نىمىسى؟ ئىشەنمەيۋاتامىلا كېچاك؟... مەن بىلەن باراملا؟ ھازىرلا كۆرسىتىپ بېرەلەيمەنغۇ؟...

— جۇر.

ئۇلار ئۈچ كىشى بولۇپ ھېيتكارغا ماڭدى.

III

— ئورۇس گۈگۈت — چاقماق، قاراڭغۇدا ياقماق، بۇنى ياقمىغانلار ئۆزى ئاخماق.

«گېزىتنىڭنى ئېلىۋال، بىلمىگەننى بىلىۋال. گېزىت... گېزىت، شىنجاڭ گېزىتى... قەشقەر گېزىتى...» 12 - 10 ياشلاردىكى ئىككى بالا چۇرا چالغاندەك زىل ئاۋازلىرىنى ماسلاشتۇرۇپ تووۇلاشلىرى دىققەتنى داخىل قىلاتتى.

دىدىل گېزىتتىن بىرنى سېتىۋالدى. ئۇنى ئىككى پارچە قىلىپلا يىرتتى - دە، ئۇدۇل كوچا دوخمۇشىدىكى قەندىلەتچى ھاجىنىڭ دۇكىنىغا بېرىپ ناۋات ۋە باشقا نەرسىلەرنى ئېلىپ ئىككى بولاقنى ئىككى يانچۇغىغا، بىر تالنى ئاغزىغا سېلىپ شۇمەگەچ ماڭدى. ئۇ، تونۇگۈن توندە پۈتكەن «ئىنتىقام» نامىلىق ھېكايىسى ھەققىدە ئويلىنىپ باراتتى. ئۇنى بۈگۈن يەنە بىر قېتىم

ئاخىرقى تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ھىلىقى ھەۋەسكار خەتتات ئابدۇنەبىنىڭ كۆچۈرۈپ تارقىتىشىغا بەرمەكچى ئىدى.

ئۇ، ھېكايىدىكى سەلبى پېرسوناژ — 12 ياشلىق ئىشپىيون بەختىنىڭ بىر ئائىلىدىكى زىياپەتتە چاي توشىغۇچى بولۇپ مېھمانلار ئارىسىغا كىرىپ، ئۇ يەردە بولۇنغان گەپ - سۆزنى ساقچىغا يەتكۈزگەنلىكى، ئۇنىڭ ئىشپىيونلىقىنى بىلىپ قالغان باشقا بالىلار بەختىنى بىللە ئوينايمىز دەپ دەريا بويىغا ئېلىپ بېرىپ تازا ئۇرۇپ ئىقرار ۋە تۆۋە قىلدۇرغانلىقى ھەققىدىكى ۋەقەنى تېخىمۇ كۈچەيتىش ۋە يىغىنچاقلاش توغرىسىدا ئويلاپ بارماقتا ئىدى. ئۇ، كوچا ئاغزىغا يېقىنلىغىنىدا ئالدى تەرەپتىن ئالدىراپ چىقىپ كېلىۋاتقان لىتىپجاننى كۆردى. لىتىپجان دىدىلنى كۆرۈش بىلەنلا توختىدى. ئۇنىڭ روھي - كەيپىياتى بۆلەكچىلا جىددى ۋە پەرىشان ئىدى.

— مۇشۇ چاققىچە نەلەردە يۈردىلە؟ — دىدى ئۇ.

— ئازراق بىر ئىش بىلەن بەنت بولۇپ قالدىم، — دىدى دىدىل ۋە يۇمشاق كۈلۈمسىرىدى. ئۇ، كىشىنىڭ ئەيىۋىنى ئېچىشنى، غەيۋەت قىلىشنى ئۆلۈمدىن ئېغىر كۆرىدىغان ئادىتىنى بۇ دۆرەمۇ تەرك ئەتمىدى. بولمىسا، ئۇنى بىر كاپكاپ كىشى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ تۇرسا توختىۋېلىپ، ماڭسا ئېسىلىۋېلىپ، يانسا كاندەك يېپىشىۋېلىپ، ھېچبىر چويلىدا توختىمايدىغان رېزىنكىدەك سوزۇلغان، باش - ئايىغىنىڭ تايىنى يوق تېتىقسىز گەپلىرى بىلەن بىر مۇنچە ئاۋارە قىلغان ئىدى.

لىتىپجان، دىدىلنى باشلاپ كىرگىنىدە ئاشنى دۇملەپ بولغان رابىيەم كۆك تۇرۇپنى قاشتەك قەلەم قىلىپ، كىچىك تەخسەلەرگە سەي تەييارلاۋاتاتتى. ئۇ، دىدىل بىلەن تېچلىق سوراشقىنىدىن كېيىن، قازاننى تىگشاشقا باشلىۋىدى، باللار چۇلدۇر-

لشىپ چۈرسىگە، ئولاشتى ۋە ئۈۋۈلاشتى.
تاماق داۋامىدا لىتىپجان: ئاسلا ـ باقسلا... دېن بۆلەك
ھېچنىمە دېمىدى. پەقەت چاي ئىچىشىپ بىردەم ئولتۇرغاندىن
كېيىن ئىشكىنى چەك يېپىۋېتىپ كېلىپ، ئىككى جەينىگىنى جو-
زىغا تىرەپ، بېشىنى ئىككى ئالقىنى ئارىسىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپ،
ئېغىر بىر خۇرسىندى ـ دە، دىدىلىنىڭ كۆزىگە قاتتىق تىكىلدى.
ــ نىمە ئىش؟ ــ جىددى سورىدى دىدىل. لىتىپجاننىڭ
رەڭگى ـ رۇخسارى ۋە كەيپىياتىدىكى كۆڭۈلسىز ھالەتنى كۆرۈپ
تېخىمۇ ئەنسىرىگىلى تۇردى.
ــ ئېغىر ئەھۋال، شۇم خەۋەر، ــ دىدى لىتىپجان، ھېچ-
بىر ھودۇقماستىن تەمكىن ھالدا.
ــ ھە؟... نىمە؟... شۇم خەۋەر؟...
ــ ھەئە، بىز ئۈچۈن ناھايىتىمۇ ئېغىر، ئېچىنىشلىق شۇم
خەۋەر.
كۆزلىرى ئالاقزادە بولغان دىدىل لىتىپجانغا تىكىلگەن
ئىدى. لىتىپجان:
ــ ئاقسۇدا شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ، ــ دىدى.
ــ ھە؟... نىمە؟... شائىر مۇتەللىپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ؟
ــ ھەئە، ــ دىدى لىتىپجان ۋە ئۇنىڭدىن ئارتۇق
ھېچنىمە دىيەلمىدى. ئۇنىڭ لەۋلىرى لىپىلداپ، تەنلىرى تەۋرە-
مەكتە ئىدى. ئارىنى مۇڭلۇق سۈكۈت ئاردىلىدى.
ــ كىمدىن ئاڭلىدىلا؟ ــ ئاران سورىدى دىدىل.
ــ ئابايام مىنى قىچقىرتىشقا ئوغلىنى ئەۋەتكەن قاسىمجاندىن.
ــ گومىنداڭ جاللاتلىرىدىن جانغا جان، قانغا قان ئالىمىز،
ئىنتىقام ئالىمىز، ــ دىدى دىدىل. ئۇنىڭ تەن ۋە تومۇرلىرى
توك تەپكەندەك جىغىلداپ، ئوينىاق كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ، تال-

تال كىرپىكلىرى بىلەن ھەر تال تۈكلىرى نەيزىگە ئايلىنىۋاتقاندەك ئىدى. ئۇ، غەزەپ ۋە نەپرەت بىلەن غورۇر ۋە جاسارەت بىلەن دىدى:

— بىز قەشقەرنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئىككىنچى فىرونتىغا ئايلاندۇرىمىز...

IV

مەن پەلەكنىڭ كۆرمىگەن جەۋرى - جاپاسى قالدىمۇ،
بەندىلەرنىڭ باغرىدا مېھرۇ ۋاپاسى قالدىمۇ؟
قامچىلاردىن قانلىنىپ بولدى تامام كۆينەك، چاپان،
ئەسلى رەختى رەڭگىدىن ئىپتەك - ياقاسى قالدىمۇ.
دوپپىغا پاتقان بېشىم ئەمدى جاھانغا پاتمىدى،
بۇ جاپالىق جان ئۈچۈن جاينىڭ پاناسى قالدىمۇ.
زەخىملەپ پۇتلارنى چىشلەپ شۇم كىشەن قىلدى يارا،
دورا يوق، دەرمانىمۇ يوق، دەرتنىڭ دەۋاسى قالدىمۇ.
ئەي دىدىل سەۋرىڭمۇ شۇنچە كۈندە كۆپلەر كۈلپىتىڭ،
ئەيت... بۇ دۇنيانىڭ ساپا قىلچە ساپاسى قالدىمۇ؟! ...

بۇلۇڭ تەرەپتە ئىنچىقلاپ ياتقان بىرسى يىغا ئارىلاش دىدى:

— ئەي ... ئىبىتىڭلارچۇ؟ .. بۇ جانغا ئارام بەرگۈچى غەزەلنى ئوقۇغان كىم؟

— كىم بولماقچى؟ تۇنۇگۈن كىچە سۆرەپ ئېلىپ كىرىپ تاشلانغان ھېلىقى بىچارە يىگىت، — دەپ ئىچ ئاغ- رىتىش ئاھاڭدا جاۋاپ بەردى بىرسى.

بايىقى ئاغرىق كىشى يىغا ئارىلاش ئاچىز ئاۋازىنى ئۇزۇپ-ئۇزۇپ:

— ھەي ئەزىمەت يىگىت، غەزىلىڭىزنى يەنە بىر ئاڭلىساق-چۇ؟، — دىدى.

ئاغرىقنىڭ تەلۋىنى قۇۋۋەتلەش ئاۋازلىرى ھەر ياندىن ئاڭلاندى. دىدىل پۈتىدىكى كىشەننى شىرىقلىتىپ تۇرۇپ، ئاۋازىنى ئۇرغۇتۇپ مۇڭلۇمسىرالارنى ئوقۇشقا باشلىدى:

شۇم جاھالەت زەنجىرى بىزنى كىشەنلەپ تاشلىدى،
كىمكى چىقتى سەھنىگە ئىشنى خوتۇندىن باشلىدى....

ئىشىكنىڭ ئىچىلىشى غەزەلنى بۆلدى.

V

... «ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ «تىلى ياتنىڭ دىلى يات» دىگەن قىممەتلىك سۆزىنى بىز ھەر قاچان ئەستىن چىقارماسلىغىمىز لازىم.» — جاڭ سەنمۇ ھە دىگەندىلا سۆزىنى ئەنە شۇنداق باشلىدى. ئۇ، تۈنۈگۈن كىچىدىكى جىددى مەجلىستە بۇ دۆرەم يوقىتىلىدىغان بىر تۈركۈم كىشىنى قانداق جىمىقتۇرۇش ھەققىدە بىرقانچە «يىڭى تەدبىر» لەرنى ئوتتۇرىغا قويغان.

— بىزنىڭ بىشىمىزغا ھەممىدىن يامان بالا بولۇۋاتقىنى ئاۋۇ سوۋېت كۆك كۆزلىرىنىڭ گىرازدان.- پىرازدان دىگەن بىر نىملىرى، — دىگەن ئىدى ئۇ، — شۇنىڭ ئۈچۈن ئاشۇ بىرنىملەر-

نىمۇ بۇ قىبتىم يوق قىلىدىغانلار قاتارىغا قوشۇپ ئاشۇ كۆك كۆز ئاپەتلەرمۇ ئېغىر ئاچالمايدىغان بىر ئۇسۇلدا ئىشنى ئەپلىشىمىز كېرەك..

جۇ سىلىڭ بۇ سۆزنى ئىخلاس بىلەن تىڭشىغاندىن كېيىن، ئىمجراسىنى ئابروپپەرەس جاڭ سەنمۇنىڭ ئۆزىگە ۋاڭ جۇجاڭ بىلەن بىللە بېجىرىشكە يۈكلەپلا ئىشنى ئەپلىگەن ئىدى. جاڭ شۇ ھەقتە تەپسىلى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن بۇ ئاخشام ۋاڭ جۇجاڭنىڭ يېنىغا كەلگەن ئىدى.

ۋاڭ جۇجاڭ لۆم - لۆم ئورۇندۇقنىڭ يۆلەنچۇگىگە پۈتۈن سالمىقىنى سېلىپ، مىنگەشتۈرۈلگەن پۇتىنىڭ تىزىنى گىرەلەشكەن ئالقىنى ئارىسىغا ئېلىپ، پاينەك بېشىنى تىك تۇتقىنىچە خۇددى ئەركەك غازدەك غادىيىپ ئولتۇرۇپ سۆھبەتنى تىڭشىماقتا ئىدى.

— ھىلىقى روزى باقى دېگەن جاخونى تېزلىكتە كۆزدىن يوقىتىۋېتىش كېرەك، — دېدى جاڭ. — ئۇنى يوقاتساق بىزگە ئىشلەپ بېرىۋاتقان كىشىلەرگە يامان تەسىر بېرىپ قويارمىزمىكىن، دېگەن پىكىرىڭىز ھەققىدە مېنىڭ قارىشىم بۆلەكچە. بۇ قاراشلىرىمنى تۈنۈگۈن تەپسىلى ئېيتىشقا بولمىدى. دېمەك، بىز ئۇ جاخونى شۇنداق يوقىتىمىزكى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۆلۈكىدىنمۇ ئۆز ئىناۋىتىمىزنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىنىمىز. يەنى قاننى پۇل بىلەن كۆمۈپ تاشلايمىز، خالاس. — ئۇ سۆزنى يەنە داۋام قىلدى. — سىز شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىڭكى، پۇل بولسىلا، ئىشنىڭ يولىنى بىلسەكلا، بۇ يەردە ئەخمەقلەر يەنىلا ئاز ئەمەس.

شۇنداق قىلىپ بۇ دۆرەم يوقىتىلىدىغان بىر تۈركۈم «جاخولار» ھەققىدە تەپسىلى سۆھبەتلىشىپ، ۋاقىت قەرەلى قاتارلىقلار توغرىسىدىمۇ مۇقىم قارارغا كېلىشكەنلىرىدىن كېيىن جاڭ ئۇزاپ كەتتى.

ئونىنچى باپ

قەشقەر ئاسمىنىدا قانلىق بولۇتلار

قەشقەر ئاسمىنىدا قانلىق بولۇتلار،
قاچانغىچە يۈرەركىن لەيلەپ.
كۆن كۆرسەتمەي بىچارىلەرگە،
ھالىمىزنى خار - زەبۇن ئەيلەپ...

I

تۇمەن دەرياسى ئۈستىدە تاڭ پەيتىنىڭ ساغۇچ تۇتۇندەك تۇمانلىرى لەيلەپ يۈرەتتى. يىراقلاردىكى ۋاز - ۋۇز-لارنى ھېساپقا ئالمىغاندا دەريا بويى تېخى تىپ - تىنىچ ئىدى. بۇ تىنىچ مۇھىتتا دەريانىڭ بىر خىل رىتىمدىكى شاقىرىشى بەكمۇ مۇڭلۇق ئاڭلىناتتى. شۇ ئەسنادا، بۇ مۇڭلۇق مۇھىتقا مەرسىيە ئوقۇغاندەك بىر ئاجايىپ ناخشىنى لەرزان ئىڭ-شىپ كېلىۋاتقان بىر كىشىنىڭ ئاۋازى دەريا شاۋقۇنلىرىغا ئۆز ھەسسىسىنى قوشماقتا ئىدى. ئۇ. ئەپكەش ۋە چىلەكلىرىنى قوم-

لۇق قاشقا قويدى ـ دە. تاھارەت ئالدى، ئاندىن بامدات نامىزىـ
نى ئۆزىنىڭ بىلىدىغان پەدىسىگە شۇ يەردىلا ئوقۇدى. ئۇ، ئاخىرـ
قى رەكەئەتنى تاماملاپ، ئەتتىھەيياتۇنى ئەمدىلا يامداۋاتقىنىدا،
قاياقتىندۇر پەيدا بولغان بىرقانچە قاغىلارنىڭ قاقىلداشلىرى ئۇنى
ئېزىقتۇرۇۋەتتى. ئۇ، ئىچىدە بۇ بىر توپ شۇم قاغىلارنى قارغىماقـ
تا ئىدى. قاغىلار بولسا، بارغانسېرى ئاۋۇپ، سېغىزخانلارمۇ قوشۇـ
لۇپ، دەريا بويىنى باشلىرىغا كىيىپ ۋاقىراپ چۆگىلىمەكتە ئىدى.
ئەپكەشچىنى① بىر تۇرلۇك سۇر باسقىلى تۇردى، ئۇنىڭ دىلى
ئەيمىنىپ، تەنلىرى شۇركەنمەكتە ئىدى. بۇ يەجۇجىلەر نىمە ئانـ
داق قىلىدىغاندۇ، دەيتتى ئۇ، قاغا ـ سېغىزخانلارغا ھومىيىپ
قاراپ.

ئەپكەشچى چىلەكنى چۆكۈرۈپ سۇنى ئالدى ـ دە. ماڭدى. قاغىـ
لار بارغانسېرى ئاۋۇپ ۋە كۆچەپ قاينىماقتا ئىدى. ئەپكەشچى
غەزەپ بىلەن غودۇراپ ئۇلارنى تىللاپ ئەللىك ـ ئاتمىش قەدەمـ
چە ماڭغىنىدىن كېيىن چىغىر يولنىڭ چوڭ يولغا ئايلىنىدىغان
دوخمۇشىغا كەلگەندە ئازگالدا ياتقان ئادەم ئۆلۈكىنى كۆرۈپ قاتـ
تىق چۆچۈپ كەتتى ۋە ئىختىيارسىز ۋاقىرىۋەتتى.

— ھەي... ھەي...

ئەپكەشچى تىترەك ئاۋازىنىڭ بېرىچە توۋلاپ، سىپىل تۈـ
ۋىدىكى چوڭ يولدىن ئۆتۈۋاتقانلارنى شەرەتلەيتتى:

— ھەي... ھەي... خالايىقلار، ھەي... مەيەرگە كېلىڭلار...
مەيەردە ئادەم ئۆلۈكى تۇرىدۇ...

ئۇ، ئەپكەش ـ چىلەكنى شۇ يەردە قويۇپلا بىردەمنىڭ
ئارىلىقىدا تۆت ـ بەشچە ئادەم يىغدى. ئادەملەر ئەيمىنىپ قاشتا

---

① ئەپكەشچى — سۇ توشۇغۇچى، سۇچى.

تۇرۇشاتتى. ئۇلار «ئوغرى ئۆلتۈرگەن ئوخشايدۇ، كاللىسى! — قىپىندۇ...» — دېيىشەتتى.

— ئەنە كاللىسى! — دېدى بىرەيلەن قورققان ئاۋازدا. ھەممە كۆزلەر دوڭغاق سۆگەتنىڭ پۇتىغىغا ئېسىقلىق تۇرغان قانلىق كاللىغا قادالغان ئىدى. شۇ ئەسنادا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان «جىپ» ماشىنا ئادەملەر توپىنىڭ يېنىغا كېلىپ شىپپىدە توختىدى - دە، ئۇنىڭدىن ئۈچ ساقچى چۈشتى.

— جەسەتنى ئەڭ ئاۋال كۆرگۈچىلەر كىم؟ — سورىدى ساقچىنىڭ ئىگىز بويلۇق بىرسى.

— مەن، — دېدى ئەپكەشچى ۋە ئەھۋالنى ئېنىق ئېيتتى. ساقچىلار دۇربۇن بىلەن ئەتراپقا قاراپ باقتى. ئاپارات بىلەن نەق مەيداننى سۈرەتكە ئالدى. ئۇلار سۆگەت پۇتىغىغا قولىغىدىن تېشىپ سىم بىلەن ئېسىلغان قانلىق كاللىنى يېشىۋالدى - دە، ئەپكەشچى باشلىق 4 كىشىنى ئېلىپ قېلىپ قالغانلارغا تارقىلىشقا بۇيرۇق قىلدى.

ئىگىز بويلۇق ساقچى ئىككى كىشىنى بۇ يەردە قالدۇرۇپ، كېيىلگەن باش بىلەن ئەپكەشچى باشلىق تۆت كىشىنى ئېلىپ ماڭدى.

ساقچىلار بۇ تۆت كىشىنى ساقچى ئىدارىسىگە ئېلىپ كەلدى ۋە تۆمەن بويىدىكى قانلىق ۋەقەدىن كۆرگەنلىرىنى ئېيتقۇزۇپ، بىر بىرلەپ خاتىرىلەپ ھەر بىر كىشىنى ئۈچتىن قەغەزگە قاتار - قاتار بارماق باسقۇزۇپ، ئۆي - ئادرېسلىرىنى ئېنىق خەتلىۋالغاندىن كېيىن «خاتىرجەم» قىلىپ چىقىرىۋېتىشتى.

شۇنىڭ ئەتىسى ئەتىگەندىلا كونىشەھەر كوچىسىدا يوغان ۋە ھەيۋەتلىك بىر ئېلان پەيدا بولدى. ئېلان مۇنداق ئىدى:

ئېلان

قەشقەر ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدىن:

شۇ خۇسۇستا مەلۇم بولغايكى، مۇشۇ ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 20 - كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى شەھىرىمىزدە بىر پاجىئە يۈز بەردى. تۈرمىدىن ئۈچ ئوغرى قاچتى. ئوغرىلار ئىدارىمىزنىڭ ئىشەنچلىك خادىمى روزىباقىنى كېچىلىك نۆۋەتچىلىكىدىن قايتىپ ئۆيىگە كېتىۋاتقىنىدا، تۈمەن بويىدا ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈپ قاچقان. جىددى تەدبىر قوللىنىشىمىز نەتىجىسىدە ئوغرىنىڭ بىرسى تۇتۇلدى. قالغان ئىككىسى تاشقورغان تەرەپكە قاچقانلىقى مەلۇم. مەزكۇر ئوغرىلارنى تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە ئىككى مىليون كوي ئىنئام بېرىلگۈسى. قاتىللار قاتتىق جازالانغۇسى.

مەرھۇم روزىباقى ھۆكۈمىتىمىزگە، پىرقىمىزگە ۋە سەنىتجۇيىغا سادىق بىر كىشى ئىدى. ئۇنىڭ دەپنە ئىشلىرى ئۈچۈن ئائىلىسىگە بىر مىليون كوي ياردەم بېرىلدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن جامائەتنىڭ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەردار بولۇش بىلەن توپىلاڭچى ئوغرىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەركەتلىرىدىن ساقلىنىشقا ھوشيار بولۇشلىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئالاھىدە بۇ ئېلان چىقىرىلدى.

مىڭگونىڭ × × يىل × ئاي × كۈنى.

II

قاتتىق دۈشكەلەپ ئېلىپ كىرىلگەن دىدىل دەلدۈگۈنۈپ بارغىنچە تامغا يۆلىنىپ قالدى. شۇ تۇرقىدا ئۇنى ئەڭ يېقىن قەدىناسلىرىدىن بىرەرسى كۆرسىمۇ تونۇماسلىقى، تونۇسىمۇ تۇرقى-

دىن قورقۇپ قاتتىق ۋاقىرىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. چۈنكى، ئۇ
ھازىر بەك جۇدەپ، رەڭگى - رۇخسارىدىن پۈتۈنلەي كەتكەن،
ئىككى كۆزىنىڭ پاقىراپ تۇرغىنى بىلەن تىرىك دېگىلى بولمىسا،
ئەپتى بەئەينى مۇردىغا ئوخشاپ قالغان ئىدى. ئۇ ھازىر قوش
كىشەنلىك ئىككى پۇتىنى كېرىپ، دۈمبىسىنى تامغا تىرەپ، خۇددى
پۆپەكلىرىنى قار قاپلىغان قومۇشتەك لىڭشىپ ئارانلا تۇراتتى.
شۇ چاغدا بىرسى سەت تووۋلىدى:

— ھەي جاھىل ئوغرى ئاۋۇنى كۆردۈڭمۇ؟!

دىدىلگە ئاچ بۆرىدەك تىكىلگەن ئۇزۇنتۇرا، توك قاپاق
بىگىز قولى بىلەن تام تۈۋىدە خىقىراپ ياتقان كىشىنى كۆرسەتتە-
تى. دىدىل كۆزلىرىنى چىمىلدىتىپ ئۇ كىشىگە قاراپ شۇنداق
قاتتىق ۋاقىرىۋەتتىكى، تويۇقسىز تۇرغان جازا ئەترىدىنىڭ مەل-
ئۇنلىرى بۇ ئاچچىق ئاۋازنى ئاڭلاش بىلەن ئورۇندۇقلىرى بىلەنلا
ئۆرۈلۈپ كەتكىلى تاس قالدى. دىدىلنىڭ ئۆزىمۇ ئارقىسىدىكى
تامغا بېشىنى تىرەپ چىڭ تۇرۇۋالمىغان بولسا، بەلكى يىقىلىپ
چۈشكەن بولاتتى. ئۇ ئەمدى ئېغىر ئەھۋالدا ئىچىنى ئۇرغان ئات-
تەك ئۆپكىسىنى باسالماي بۇقۇلداپ يىغلاۋاتاتتى ۋە قان ئىچىدە
ياتقان كىشىگە خۇددى ئانا كۆكسىگە تەلپۈنگەن بوۋاقتەك تەلمۈر-
مەكتە ئىدى، چۈنكى قان ئارىسىدا ياتقان ئۇ كىشى
لىتىپجان ئىدى. بۇلارنى ئاشۇ كېچىسى تۇتۇپ كەلگەنلىرىدىن
تارتىپلا ئايرىم - ئايرىم قاماۋەتكەن ئىدى.

نەچچە ۋاقىتتىن بۇيانقى سوراق - سوئاللار ئارقىلىق،
دىدىل ئۆزىنىڭ جانىجان دوستى لىتىپجاندىن تامامەن مەمنۇن
ئىدى. ئۇنىڭ جاۋۇدىن ساقچىلار باغلاپ ماڭغان ۋاقىتتا دىدىل-
نىڭ ئەقىلگە ئىشارەت قىلىپ بەرگەن بەلگىلىرىدىن لىتىپجاننىڭ

ھېچبىر چەتلىمگەنلىگى سېزىلىپ تۇراتتى.

— ...

— سەن سايىم؟

— ھەئە، مەن سايىم.

— سەن ئاقسۇدىن كەلگەن؟

— ھەئە مەن ئاقسۇدىن كەلگەن.

— ئاقسۇدىن نىمىشكە كەلگەن؟

— تاماكىچى ئىدىم، قەشقەرنىڭ تاماكىسى ياخشى دەپ تاماكا ئالغىلى كەلگەن ئىدىم.

— تاماكا ئالغىلى كەلگەن بولساڭ، ئالىدىغىنىڭنى ئېلىپ نىمىشكە كەتمىدىڭ؟

— بۇ يەردە ئۇقەت بەك بەلەنكەن، ئاقسۇدا ئايدا ئالىدىغان پايدىنى بۇ يەردە...

— بولدى، كۆز بوياMچىلىق قىلما. بىزنى ئالدايمەن دەپ ئويلىما. راستىڭنى ئېيت، سېنى ئاقسۇدىن كىملەر، قانداق تاپشۇرۇق بىلەن ئەۋەتكەن؟

— ھېچكىم، ھېچقانداق تاپشۇرۇق...

— ھەي ئوغرى، بىز ھەممىنى بىلىپ بولدۇق، قولىمىزدا پاكىت تولۇق، راستىڭنى ئېيت.

— راستىم شۇ.

— ھەي كاززاپ ئوغرى ئاقسۇدىن سېنى ئىلى ئوغرىلىرى ئەۋەتكەن، روزىباقىدىن ئاڭلىغانلىرىڭنى، يەنە قانداق مەخپىيەتلىكلىرىمىزنى ئوغرىلاپ، كىملەر ئارقىلىق ئۆز خوجايىنلىرىڭغا يوللىغانلىرىڭنى، ئاقسۇ ۋە قەشقەردىكى مۇناسىۋەتلەشكۈچى كىشىلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى ئېيت! تولۇق ئېيت!

— ھەي جاھىل ئوغرى، — دىدى ھىلىقى ۋاقىرىغاق كىلىپ دىدىلنىڭ قولىنى قاتتىق قىسىۋىتىپ، — راستىڭنى ئېيتامسەن، يا سەنمۇ ئاشۇنداق ...

بار دەرمانى ۋە غەزىۋىنى جۇغلاپ ئۆزىنى بىراقلا ئاتقان دىدىل باش بىلەن بىر قويۇپ سوراقچىنىڭ مايمۇنىڭكىدەك تۆشۈك-لىرى تۆپىگە قارىغان بۇرنىنى ماكچايتىۋىتىپ ئۆزىمۇ دۈملا يىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن جازا جاللاتلىرى بىراقلا ئېتىلىپ كىلىپ بىچارە دىدىلنى شۇنداق ئۇرۇۋەتتىكى، ئېغىر ئازاپلاردا زەخمىلەنگەن ئۇنىڭ بەدەنلىرى ئەمدى خۇددى پاخشە توخۇمدەك زىدىلىنىپ ھىچ ھالى قالمىدى. ئۇنى خۇددى كىگىز پىشۇرغاندەك دومىلىتىپ تەرەپ - تەرەپتىن تەپكەنلىرىدە ئېغىز، بۇرۇن ۋە قۇلاقلىرىدىن قان كۆپۈكلىرى پۈژۈلدىغان دىدىل مۇشت ۋە چىشلىرىنى چىڭ كىرىشتۈرۈپ ياتاتتى. جاللاتلار يەر ئاستى ئازاپخانىدىن ئۇلارنى سۆرەپ ئېلىپ چىققانلىرىچە قاپقاراڭغۇ تۈن قوينىغا ئېلىپ كىرىپ كېتىشتى.

III

دىدىل ھوشىغا كەلگەندە، قانداقتۇر بىر تۈرلۈك قاڭسىق پۇراق دىمىغىنى ئۆرتىمەكتە ئىدى. مەھبۇسلارنىڭ مۇڭلۇق ۋاراڭ-چۇرۇڭلىرى، كىشەنلەرنىڭ ئاچچىق جاراڭ - جۇرۇڭلىرى قۇلاقنى تېشىۋېتىدىغاندەك قاتتىق ئاڭلىناتتى. دىدىل بىر دەمدىن كېيىن بىلدىكى، بۇ ئۆزى ئىلگىرى سولانغان قاماقخانا ئەمەس ئىدى.

قارامتۇل، تەمبەل، قاڭشالىق، قاۋۇل بىر كىشى بۇ قاماقخانا

ھەققىدە مۇنداق دىدى:

— بۇ جاي ئەسلىدە قەشقەرنىڭ 1930 - يىللىرى قۇرۇلغان تۇنجى قىبتىمقى زامانىۋى شىپاخانىسى بولۇپ «ھىلال ئەھمەر① دوختۇرخانىسى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ دوختۇرخانا قەشقەرنىڭ داڭلىق دوختۇرى تۇرغۇن ھېكىم قاتارلىق ئىلغار زاتلارنىڭ كۈچى بىلەن بىنا قىلىنغان ئىدى. كۆرمىگىلىغان كىشىلەرنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا بېغىشلىغان بۇ مۇبارەك جاي — ئەتۇر ئەقدىر قىسمىتى بىلەن كېيىنكى چاغلاردا قاماقخانىغا — جاللات شىڭ شىسەينىڭ ئادەم سويىدىغان قۇشخانىسىغا ئايلانغان ...

تۈن مەزگىلى ئىدى. ھەممىياق جىمجىت. ھاۋا بەكمۇ سەت ۋە سۈرلۈك تۇتۇلغان. قاپ - قارا قات - قات بۇلۇتلار ئاسماننى تەكشى قاپلىغان. پۈتۈن ئالەمنى ئاخىرەتنىڭ دوزاق كېچىسى باغرىغا باسقاندەك مۇڭلۇق ۋە مۇدھىش بىر كەيپىيات ھۆكۈمسۈرەتتى. شۇ سۈرلۈك مۇھىت قوينىدا ئەزىزانە قەشقەر ئۆزىنىڭ ئەسىرلەر بويى تۈگىمەس غەپلەت ئۇيقۇسىنى بەھوزۇر ئۇخلىماقتا ئىدى.

دەل شۇ چاغدا بىردىنلا «تۇرمىگە ئوت كەتتى» دىگەن ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئەتراپنى بىر ئالدى. ئوتنىڭ يالقۇنى تاملارنى ۋە ئەتراپلارنى يورۇتماقتا. تۇتۇنلەر بورۇختۇرۇم بولۇپ ئۆيلەرنى قاپلىماقتا ۋە قىزىل يوللۇق قارا رەختەك يەلپۈنۈپ ئاسمانغا ئۆرلىمەكتە ئىدى. پاختا، لاتا قاپلانغان ئىگىزلاردىن ئېتىلىپ چىقالماي يۇرەكلەرنى

① ھىلال ئەھمەر — يېرىم قىزىل ئاي. يەنى خەلقارا «قىزىل كىرىست جەمىيتى» (سەلىپە ئەھمەر)نىڭ ئىسلام ئەللىرىدە قوللىنىلغان مۇسۇلمانچە ۋارىيانتى. بۇ سەھىيە ساھەسىنىڭ خەلقارا پىدائىلار جەمىيتى بولۇپ، 1864 - يىللىرى بارلىققا كەلگەن.

بۇرۇختۇرۇم قىلىۋاتقان غەزەپ غۇم ـ غۇملىرى، ئازاپلىق ئاھـۇ
پەرياتلار چوغلانغان تاملارنى تىترەتمەكتە ئىدى.

شۇ ئاندا بىر يىگىت ئۇنىڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقىنى غاچچىدە
چىشلەپ ئۈزۈۋالدى ـ دە، ئـوت يالقۇنى يورۇتقان تـۇرمە تىمىغا
قان بىلەن خەت يېزىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا غەزەپ ئاۋازى بىلەن
ئاغزىدىن ئوت چاقناتقان بىرسى:

ـــ ئاھ ... دىدىل، ـــ دەپ جېنىنىڭ بېرىچە ۋاقىردى. بۇ
لىتىپجان ئىدى. ئىككى دوست گىرەلىشىپ قۇچاقلاشقىنىچە دەھشەتـ
لىك ئوت دېڭىزىغا چۆكۈپ كەتتى.

تاڭمۇ ئاتماقتا. تـۈن بويى قـاتـتىق قوغـداش ۋە يىغىشـ
تۇرۇشـلار بىلـەن ھارغان جـازا جاللاتلىرىمۇ ئۆز گۆرلىرىدە ياتـ
ماقتا؛ قەشقەرلىقلەرمۇ ئەرەپ مەزىنىنىڭ يۈرەكلەرنى يىغلاتقىدەك
مۇڭلۇق ئاۋازىنى ئاڭلاپ غەپلەتئۇيقۇسىدىن ئاستا ـ ئاستا ئويـ
غانماقتا ئىدى.

مانا، ئەتراپ ئـاقىرىشقا، تـوپ ـ توپ قارغىلارمۇ قەشقەر
ئاسمىنىدا ئەركىن ئويناپ چوقان سېلىشقا، توپ ـ توپ كەپتەرلەرمۇ
سۆزگەنلىرىنى سايرىتىپ بۇلۇتلار باغرىدا جەۋلان قىلىشقا باشلىدى.

كاشكـى، ناتاۋان قەشقەرلىق «ئـوت كەتكەن تۇرمە» نىڭ
مۇڭلۇق خارابىسىنى ئارىلاپ، يۈرەك باغرىنى يارىلاپ يۈرۈپ بولـ
سىمۇ ھەر بىر كۆل گۇمبەزلىرى ئاستىدىن ئۆزلىرىنىڭ كاۋاپبولغان
باللىرىنى تېپىۋالالىسىچۇ! ... قارامۇچتەك قورۇلۇپ، تارامۇچتەك
تارتىشىپ، قورۇلغان تېرىدەك بولۇپ قالغان، ئالەمدىن ئېغىر ئاداـ
ۋەتتە ھەسرەت ـ نادامەتتە كەتكەن يۈزلەپ ئەۋلادىـنىڭ بەختسىز
دىدارىنى كۆرەلىسىچۇ!!! ...

قانلىق تام تۈۋىدە، قومۇش كۈللىرىنىڭ تېگىدە بىر بىرىگە

چىڭ گىرەلىشىپ قورۇلۇپ قالغان بىر جۈپ تەن دىققەتنى داخىل قىلارلىق دەرىجىدە ئېچىنىشلىق ئىدى. ئۇلارنىڭ ئازاپ قامچىلىرى قات - قات قارايتقان جاراھەت ئىزلىرى، ئوتتا كۆيۈپ يېرىلغان يەرلىرىدىن قاپ - قارا قانلار تەپچىرەپ تىلىم - تىلىم تەنلىرىگە چاپلاشقان ئىدى. دىدىلىنىڭ چىشلەپ ئۈزۈلگەن بارمىغى ئۇچىدىكى ئۇيۇپ قالغان قان خۇددى ئەخلەتلەر ئارىسىدا ياقۇت يالتىرىغاندەك بىر ئاجايىپ چاقناپ، چوغدەك ۋاللىدايتتى.

قەشقەر ئاسمىنىدا ھازىر ئاخشامقى قاپ - قارا تۈتەك ۋە تۇمانلار يوق ئىدى. ئەمما شەھەر ئۈستىدە ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك گۈمبەزدەك دۈپ دۈگىلەك يوغان بىر پارچە قارا بۇلۇت لەيلەپ تۇراتتى. بۇ بۇلۇت تۈندىكى ئوت تۈتۈنلىرىنىڭ ئاسمان باغرىدىكى ئۇيۇتمىسى بولۇپ، ئۇنىڭ چۆرىسىدە ئوت يالقۇنىدەك رەڭدار سىزىقلار خۇددى قىزىل دۇخاۋىدىن جىيەك تۇتقاندەك ۋاللىدايتتى. بۇ بولسا، شائىر دىدىلى تۈرمە تېمىغا قان بىلەن يېزىپ قويغان خەتنىڭ بۇلۇتلار باغرىدىكى يالقۇنلۇق شولىسى بولۇپ، ئۇ ماۋۇ ئىدى:

دۇنياغا كېلىش جىنايەت!!!

2 - قىسىم

بىرىنچى بۆلۈم

قانلىق ساي

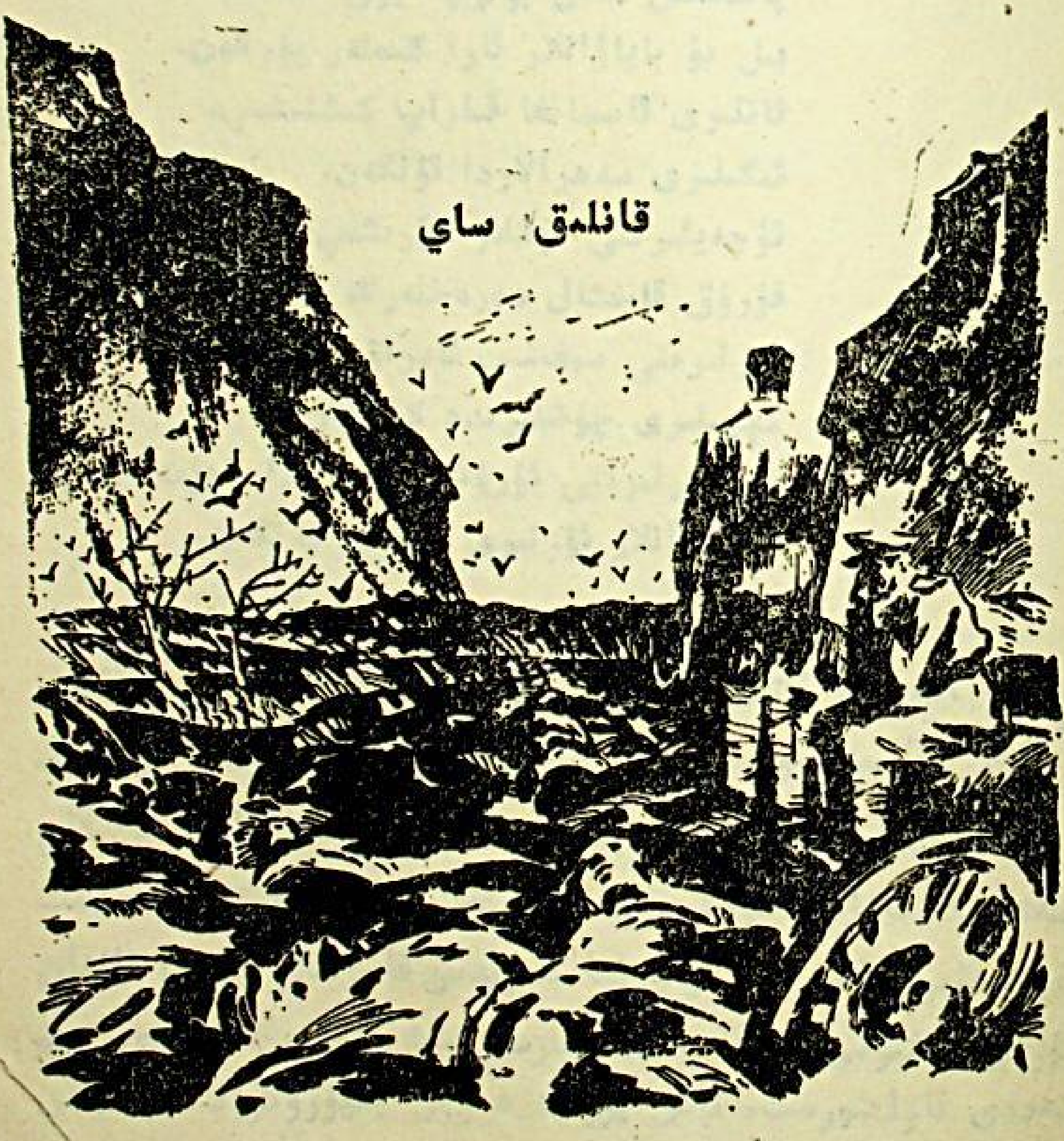

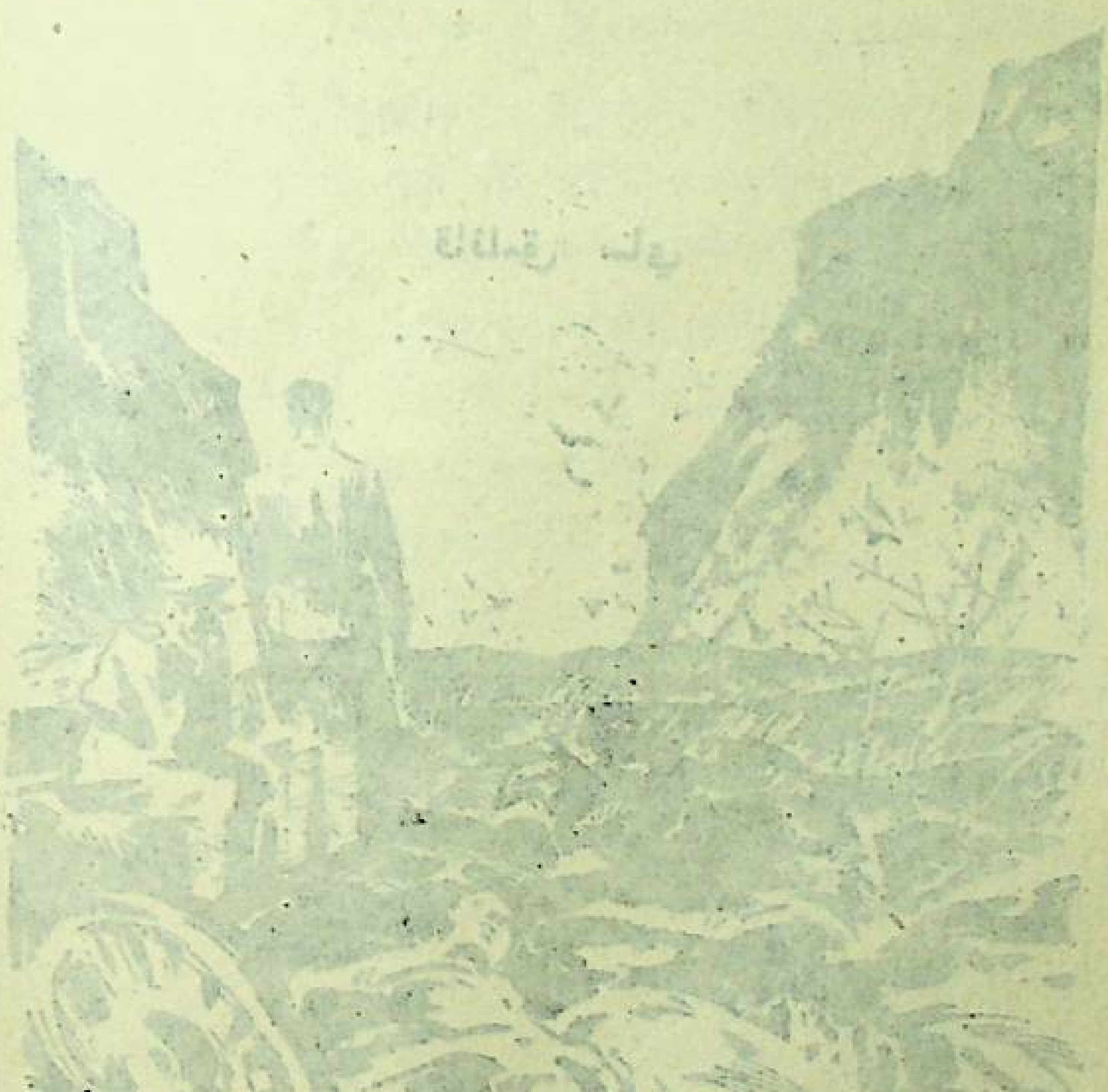

مۇقەددىمە

پاتمىغىل مەس بولۇپ، يوق تاماشا،
بىل بۇ باياۋانلار ئارا كىملەر يۈرگەن.
ئاتلىرى ئاسمانغا قاراپ كىشنىشىپ،
ئىگىلىرى سەھرالاردا ئۆلگەن.
ئۇچەيلىرىنى قۇشلار سۆرىشىپ،
قۇرۇق قاخشال دەرەخلەرگە ئىلگەن.
ئەرلىرىنى سېغىنىپ ئامراق خوتۇنلىرى،
كىپچىلىرى چۈشلىرىدە كۆرگەن.
لەشكەرلىرىنى ئۇرۇش مەيدانىدا نابۇت قىلىپ،
قوماندانلار ئۆزلىرى قايتىپ كەلگەن.

ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ ئۇلۇكلىرى سايىنىڭ تېشىدەك ياتاتتى. تاك سوزۇلۇپ، ئەتراپ ئېنىق كۆرۈنمەكتە ئىدى. قىيادىكى تاش قىسىلچىدا ئاشۇ سايدىكى قانغا چىلىشىپ ياتقان ياپ-يالىڭاچ جەسەتلەرگە قاراپ شۈمشىيىپ ئولتۇرغان كىشى ئۇرۇش دەھشەتلىرى تەسۋىرلەنگەن جۇڭگو جەڭنامىلىرىدىن قاچاندۇر يادىدا قالغان يۇقۇرقى شېئىرنى ئەسلەپ ئىختىيارسىز ياش تۆكمەكتە ئىدى. بۇ ئەشەددى ئاۋانتورست، تاش يۈرەك ھەربى بىيۇروكراتىنىڭ ئېغى

تۈنۈگۈنلا شەپقەتسىز كۆزلىرىدىن بۇگۈن ياشلار تۆكۈلۈۋاتقىنىغا ئەتراپتىكى قۇرام تاشلارمۇ ھەيران بولۇپ، ھەربىر تۆشۈكلىرىدىن غەزەپ ياغدۇرۇپ قاراۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇ پەيدا بولغان بىر جۈپ ئالا قاغا ئاۋازىنىڭ بېرىچە قاقىلداپ ئۈ-لۈكلەر ئۈستىدە چۆگىلەشكە باشلىدى، ئۇنىڭغىچە قارا قاغا، توقۇناق قاغا، غۇڭ قاغا ۋە سېغىزخانلارمۇ ئارقا-ئارقىدىن ئاۋۇپ، جېنىنىڭ بېرىچە ۋاقىرىشىپ، قانلىق ساينى سۈرلۈك بىر جەھەننەمگە ئاي-لاندۇرغىلى تۇردى. تەنلىرى جۇغۇلداپ، كۆڭلىگە ۋەھىمىلەر تولغان ھىلىقى ئادەم يېشىنى يىغى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ يېنىدىكى يىگىتكە دېدى:

— ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك، ئاجەنشىڭ؟

— سىزنىڭچە قانداق قىلساق بولار، سىجاڭ؟

— قانداق قىلساق بولاركىن....

— مېنىڭچە بۆرچىنغا قايتىشىمىز كېرەك، بۆلەك ئامال يوق.

— يەنە شۇ ئالتايغىمۇ؟

— ئۇنى بۆرچىنغا بارغاندىن كېيىن كۆرمەيمىزمۇ؟

— ماقۇل، شۇ بۆرچىنغا قانداق بارىمىز؟

— تۈنۈگۈن كەلگەن يولىمىز بىلەن قايتىمىز-دە، بال ئۆتكەلگە بارغاندا چوڭ يول بىلەن ئۇدۇل كېتىمىز، بولمىسا، ئېرتىش دەرياسىدىن ئۆتكىلى بولمايدۇ.

— شۇدە ... ئۇھ! ... ئۇزۇقنى قانداق قىلىمىز؟

— قانداق قىلاتتۇق؟ بىز ئۇيغۇرلاردا «باشقا كەلسە باتۇر» دېگەن گەپ بار. بىر-ئىككى كۈنگە چىدايمىز... بولمىسا ئۆلگەن ئاتلارنىڭ گۆشىدىن ئازراق ئېلىۋالارمىز، بۆلەك ئامال يوق.

— بۇ دېگىنىڭ ئورۇنلۇق، — دەۋېتىپ يانچۇغىنى سىلىدى

جاڭ سىجاڭ، — چاقماقمۇ ئاخشام چاپاننىڭ يانچۇغىدا كېتىپتۇ. ئۇنى قانداق قىلارمىز ئەمدى؟

— بىر ئامالىنى قىلارمىز.

— ئۇنداقتا سەن بېرىپ ...

— ئىككىمىز بىللە بېرىپ سىمىزدىن...

— مە... مەن مۇشۇ يەردە ماۋۇ دۇربۇن بىلەن كۆزىتىپ تۇراي. سەن... سەن ئەكەلگىن.

ئاجەنشىڭ ئىلدام ماڭدى. ئۇ پەسكە چۈشۈپ بېرىۋاتقىنىدا جاڭ سىجاڭ:

— ئا... ئاجەنشىڭ تېزرەك بولغىن، — دېدى. شۇ ئارىدا ئۇ كىچىك خاتىرە دەپتىرىگە «قانلىق ساي ۋەقەسى» دېگەن قۇرنى قىڭغىر - قىيسىق يازالىدى - دە، ئاستىغا «جۇڭخۇا مىنگو 31 - يىل» دەپ يازدى - يۇ. ئاي، كۈن چېسلاسىنىمۇ تاپال-ماي قالدى.

ئاجەنشىڭ لاچىنىدەك پەسكە چۈشۈپ باردى - دە، قىيپاش بەلدە گۇمبەزدەك ياتقان ئاق بوز ئاتنىڭ يوتىسىدىن تېرى-سى بىلەن كېسىپلا قاچتى. چۈنكى قاغىلار قىيامەت قەيىم قىل-ماقتا ئىدى.

— ھازىرچە يول بىلەن ماڭماي، دەريا بويى بىلەن، چات-قاللار ئارىسى بىلەن ماڭايلى! دوڭدە ماڭساق خەتەرلىك، — دې-دى ئاجەنشىڭ.

— قا...قانداق دەيسەن؟ — سىجاڭنىڭ چاپاقلاشقان كۆز-لىرى چەكچىيىپ كەتتى.

— ئاخشام قاراڭغۇدا قىلىپ قالغان نەرسىلەر بولسا تېپى-ۋالىمىز دەپ باندىتلار يەنە كېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

— توغرا ئېيتتىڭ. قېنى تېزرەك كېتەيلى!

ئۇلار چاتقاللار ئارىسى بىلەن پايپاسلاپ ماڭدى، بىر يەر-لەرگە بارغاندا ئاچەنشىڭ بىر تال ئاق تاشنى ئېلىۋىدى، سىجاڭ چۆچۈپ، كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا سورىدى:

— ئۇنى نىمە قىلىسەن؟

— كېرىكى بار.

— نىمە كېرىكى؟

— ئوت چىقىرىمىز، — ئۇ كېتىۋاتقىنىدا بىر چاغلار-دا دادىسىنىڭ ئاق تاش بىلەن چاقماق چاققىنى يادىغا چۈش-كەن ئىدى.

ئۇلار بىر يەرگە كەلگەندە قىيادىن دەرياغا تۇتاشقان جىرا-دىكى جىغان، جىگدە، قارا سۆگەت، مەجنۇن تال، تېۋىلغا ۋە قو-مۇشلار بىلەن قاپلانغان قويۇق چاتقاللىققا توسىلىپ قالغاچقا، دۆڭ-دىكى يولغا چىقىشقا توغرا كەلدى. ئۇلار دۆڭگە يامىشىپ چىقىۋات-قىنىدا، يىراقتا تۇرغان تاغ چوققىلىرى خۇددى ئات ئۈستىدە تۇر-غان ئېگىز تۇماقلىق قازاقلارنىڭ بېشىدەك كۆرۈنەتتى - دە، يۈرە-كى قارتتىدا قىلغان سىجاڭ يان بېغىرىغا ئۆزىنى تاشلاپ سوزۇلۇپ ياتتى. بۇ چاغدا كۈن قايرىلىپ تاغدىن پەسلەپ بارماقتا ئىدى. ئۇ، ئىنچىق ئارىلاش ئاۋازى بىلەن دېدى:

— ئاچەنشىڭ، ئازراق ئارام ئالايلىچۇ...

ئاچەنشىڭمۇ ئولتۇردى. كۆپ ئۆتمەي سىجاڭ يېنىنىڭ خورەك تارتقىلى تۇردى. ئۇنىڭ جىغانلار تىتما - تىتما قىلىۋەتكەن كې-يىملىرىنى، چاڭ - توزاڭغا كۆمۈلۈپ، چاپاقلارغا چۆمۈلۈپ كەت-كەن يۈز - كۆزلىرىنى ۋە تېخى تونۇگۈنلا چوڭ قوشۇنغا قوماندان-لىق قىلغان كىشىنىڭ بۈگۈن بۇ قاقاس دۆڭدە خۇددى مەجرۇھلان-

غان بۆرىدەك خاقىراپ خورەك تارتىپ ياتقىنىنى كۆرگەن ئاجە-نىشىنىڭ ھەم كۈلگىسى، ھەم يىغلىغۇسى كېلەتتى. كۆپ ئۆتمەي ئاجەنىشىنىڭمۇ كۆزى ئۇيـقۇغا كەتتـى. ئۇ، چۆچۈپ ئويغانغىنىدا كۈن تاغدىن پەسلەپ قالغان ئىدى. ئاجەنىشنىڭ سىجاڭنىڭ ئۇيقۇ-ئارامىنى يەنە بىر دەم بۇزماسلىق، ئالدى بىلەن يولنىڭ يېقىن-يىراقلىغىنى بىلىش ئۈچۈن ئاستا قوپۇپ دۆڭگە ماڭدى.

يول ئانچە ئۇزاقتا ئەمەس، 300 مېتىرچە يەردە ئىدى. ئۇنى ھەممىدىنمۇ بەك خوش قىلغىنى ئات تىزەكلىرى ئارىسىدا پاقىراپ كۆرۈنگەن ساپ-سېرىق قوناقلار بولدى. ئۇ ئۇمىلەپ يۈرۈپ شەپكىسىگە قوناق تېرىشكە كىرىشتى. ئۇ قايتىپ كەلگەندە كۈن غايىپ بولۇپ، سۇس سېرىق گۈگۈم باشلىنىۋاتاتتى. سىجاڭ بولسا، تېخىچىلا خورەكلەر خۇمدىنىدا ئاۋلاناماقتا ئىدى. ئاجەنىشنىڭ ئۇنى قىچقىرىپ، تەۋرىتىپ يۈرۈپ ئاخىرى ئويغاتتى. سىجاڭشەپكىدىكى قوناقنى كۆرۈش بىلەنلا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ بەكمۇ ھەيران قالدى ۋە غەلىتە بىر تۈرلۈك كۈلۈمسىرىدى. ئاندىن بىغىنىمۇ سورىماستىن ئۇزۇمگە ئىشتىياق باغلىغاندەك قوناقنىڭ نەدىن كەلگەنلىگىنى سوراشقىمۇ ئۈلگۈرمەيلا تۇتۇش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى تەرەپلەپ كىرىشىپ سېرىق قوناقلارنى خۇدـدى ئىشتەيلىك ئاغماقلاردەك گۈدرۈچلىتىپ چايناشقا باشلىدى.كېيىن سىجاڭ:

— يەنە ئازراق دەم ئالايلىچۇ، — دىدى-دە، موككىدە ياتتى.

سەھرا تۈنى باشلاندى. ئالەمنى گۆردەك قاراڭغۇلۇق قاپلىماقتا ئىدى. بۇ مۇدھىش ۋە سۈرلۈك تۈن جىملىغىنى پەقەتنىرىراقتىكى دەريانىڭ شاۋقۇنلىرىلا بۇزۇپ تۇراتتى. بىر چاغلار

بولۇۋىدى، يەر تېگىدىن كەلگەندەك ئاڭلىنىشقا باشلىغان ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيىپ، زېمىندە زىلزىلە، تەنلەردە تىترەك پەيدا قىلغىلى تۇردى. ئۇلار يەرگە چاپلىشىپ ياتاتتى. ئاچەنىشنىڭ تىڭشاپ:

— ماشىنا ... ماشىنىنىڭ ئاۋازى، — دېدى.

— ھە؟... نېمە؟... ماشىنا دەمسىنا؟

— ھە، ماشىنا، بۇ كۆكتوقايدىن كېلىۋاتقان سوۋېتنىڭ ماشىنىلىرى بولسا كېرەك.

— بەلكىم.

— توسايلى.

— ھەي!... ساراڭ بولدۇڭمۇ ئەخمەق! ئۇلارنى قانداق توسىغىلى بولىدۇ؟

— نېمىشكە توسىغىلى بولمايدىكەن؟ ئۇلارمۇ ئادەمغۇ؟ توسايمىز، ئۇلار بىزنى بۆرچىنغىچە ئېلىۋېلىشى مۇمكىن. بولمىسا بۇ چۆلدە قانداق قىلىمىز؟ جۇرۇڭ توسايلى!

— ماڭ ئەخمەق، توسساڭ ئۆزەڭ توسا.

ئاچەنىشنىڭ شەپكە ۋە ھەربى كىيىمنى سېلىپ تاشلىدى - دە، سېرىق كۆينەك بىلەن يول تەرەپكە ماڭدى.

سىجاڭ ئالدىراپ:

— ئا... ئاچەنىشنىڭ... مە... مەن، — دېدى.

ئاچەنىشنىڭ يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆگدىسىغا ياتاتتى. قاتارلىشىپ كېلىۋاتقان ئالتە ماشىنىنىڭ ئەڭ ئالدىنقىسىنىڭ شوپۇرى يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا، دۈگىنىڭ كۆرۈنەرلىك ئاغزىدا مىدىرلاپ ياتقان كىشىنى كۆرۈش بىلەنلا توختىدى. ئاچەنىشنىڭ ئۆيغۇرچە بىر نېمىلەرنى دەپ بەلگە بەردى، ئاندىن ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتە-

رىپ تۇختىغان ماشىنىنىڭ ئالدىغا باردى.

ماشىنىدىن بېشىنى چىقارغان دوغلاق كۆك كۆز كىشى بوم ئاۋازدا:

— مۇسۇلمانمۇ، — دېدى.

— ھە... ھە... لادنا... مۇسۇلمان، — دېدى ئاجەنىشىڭ.

كۆك كۆز كىشى تاپانچا تۇتقان ھالدا ماشىنىدىن چۈشۈپ، كەينىدىكى ماشىنىغا قاراپ:

— يوركا... يوركا...، — دەپ توۋلىدى.

كەلگىنى ئوتتۇرا بويلۇق، قارىمتۇل، يالپاق يۈزلۈك يىگىت ئىدى. ئۇ، ئاجەنىشىڭگە قازاقچە سۆزلىدى ۋە ئەھۋالنى ئۇقۇپ كۆك كۆزگە ئۆرۈۋىدى، كۆك كۆز كىشى دەرھاللا:

— نو، لادنا، — دېدى.

بىرىنچى باپ

ئانا قەشقەر

مەن بۇياققا ماڭغاندا،
ئانام دەرۋازىدا قالغان.
قاچان كېلەرسەن بالام دەپ،
قارا كۆزىگە ياش ئالغان.

ـ خەلق قوشىقى

I

جامائەت جۈمەدىن ياندى. ھېيتكار مەيدانى ئادەملەر قايىنىمىغا ئايلاندى. ھۆپىگەرلەرنىڭ خىرىدار قىچقىرىپ تووۇلاشلىرىمۇ بىر سەنئەت ئىدى.

مىچىتتىن چىقىپ، ئادەملەر ئارىسىنى ئارىلاپ بارغان ئوت-

تۇرا بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، كەكە ساقال كىشى چىرايلىق بىر ئوغۇلنى ئەگەشتۈرۈپ رەستە تەرەپنى كۆزلەپ ماڭدى. بۇ، 50 ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى مۆمىن ئاكا بولۇپ، يېنىدىكى قاڭشالىق، قارىقاش، ئويناق كۆز بالا ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇراخمان ئىدى.

ئابدۇراخمان بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئاۋۋال بىر ئىش بىلەن شەھەرگە كىرگەن ئىدى. ئۇ كىشىلەرنىڭ بىر دوخمۇشقا توپلىشىپ قالغىنىنى كۆردى ـ دە، ئۇ يەرگە كېلىپ «...ئۈرۈمچىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئېلانى... يېشى، جىنسى، ۋاھاكازا... 1940 ـ يىل... ئاۋغۇست» دىگەنلەرنى ئوقۇدى. شۇنىڭ بىلەن جانلىرى سۆيۈنۈپ ئۆيىگە ئالدىراپ قايتقان ئابدۇراخمان كۆپتىن كۈتكەن ئۈمىدىگە ئەمدى پۇرسەت كەلگەنلىكى ھەققىدىكى خوشاللىغىنى ئېيتقان ئىدى، ئانىسى ھەمراخان ئۇنىماي قويدى.

ـ ماڭا قاراڭلار ئانىسى، ـ دەيتتى مۆمىن ئاكا ھەمراخانغا يېلىنىپ، ـ بارسۇن، بىزنىڭ ۋاقتىمىزدا ئوقۇۋالسۇن! يۇرت كۆرۈپ، شەھەر كۆرۈپ كۆزى ئېچىلسۇن! بىزدەك نادان بولۇپ، قاراڭغۇلۇقتا قالمىسۇن!

ـ ئۇ دىگىنىڭلارغۇ توغرا دادىسى، ـ دىدى ھەمراخان، ـ دۇنيالىقتا كۆزىمىزگە كۆرۈنگىنى شۇ ئابدۇراخمان تۇرسا، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قانداقمۇ چىدايمەن!

ئاخشىمى ئايدىڭدا، ئۇجمە ئاستىدىكى سۇپىدا بۇ سۆزلەر يەنە ئۇزاق داۋام قىلدى. ھەمراخان ئاچا ئابدۇراخماننى ئۆيلەش ھەققىدىكى ئويلىرى، ئارزۇ ـ ئارمان، تۈككەن تۈگۈچلىرى توغرىسىدىمۇ ئېيتىپ ئۆتتى. ئەتىسى تونۇر بېشىدا بۇ سۆزنى يېقىن جەمەتى پاتەمخانغا دىۋىدى، ئۇ ھە دىگەندە خۇددى سوغاق سۇ سەپكەندەك ئەندىككەن بولسىمۇ، كېيىن كۆڭلى ئارامغا چۈشۈپ، خۇش خۇي-

لۇق بىلەن سۆزلەپ، ئۆزىنىڭ نىيەت - مۇددىئاسىنىمۇ ئېيتىۋەتتى.
— راستىنى دىسەم، — ھەمرا ئاچا دەيتتى ئۇ قىزىرىپ كۆلۈپ، — مەن ئابدۇراخماننى بالا قىلىۋالارمەن دىگەن نىيەتتە ئىدىم. قىزىم ئارزۇگۇل سەل كىچىك بولغانلىقتىن بۇنى ئاغزىمدىن چىقىرالماي يۈرەتتىم. ناۋادا ئارزۇگۇل يەنە ئىككى - ئۈچ ياش چوڭراق بولسا، سىلى ئېغىز ئاچمىساڭلارمۇ، مەن ئۆزەم ئالدىراپ، ئېغىز ئاچقان بولاتتىم. ھەمراخان ئۇنلۇك كۈلۈۋەتتى ۋە:
— ۋاي ئۇكام راستمۇ؟ — دەپ سورىدى.
— ما ئاچامنى؟ ... راستمۇ دەۋاتقىنىمنى؟ ...
— ئۇنداق بولسا، بالىنى ئوقۇشقا ئەۋەتمەيمەن.
— ياق ئاچا، ئابدۇراخمان ئەقىللىق بالا. ئۇ، ئوقۇپ كەلسۇن! ئىككى - ئۈچ يىل دىگەن ھېچقانچە گەپ ئەمەس. ئاڭغىچە ئارزۇگۇلمۇ چوڭ بولۇپ قۇرامىغا يېتىدۇ، مىنىڭ كىيىم گەپ. مۇشۇ كۈندە ھەممە كىشى ئوقۇغاننى ياخشى كۆرىدۇ، قىزلارمۇ ئەپەندىگە تېگىمىز دەيدىغان بولۇپ كەتتى. ئابدۇراخمان ئوقۇپ كەلسۇن.
— ۋاي جىنىم ئۇكام، مىنىڭمۇ مۇددىئايىم شۇ ئىدى. بىر ئېيتىپ، بۇنى سىنىڭ سەمىڭگە سىلىپ، ئارزۇگۇلنىڭ قولىغا يىپ باغلاپ قويارمەن دەپمۇ يۈرەتتىم. قىزىڭ ئارزۇگۇل ئەمەس، ئالتۇنگۇل بولىدۇ، ئالتۇنگۇل. ئۇنىڭغا بەكمۇ زوقۇم كېلىدۇ. ئەمىسە گېپىمىز گەپ - ھە؟...
— ھەئە. گەپمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، جانمۇ ئېغىزدىن...
شۇنداق قىلىپ، ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇقفان، خوشنا - خولۇملارنىڭ كېڭىشى ۋە كېلىشتۈرۈشى بىلەن ئابدۇراخماننىڭ ئوقۇشقا بېرىشى قارار تاپتى. نۆۋەتتە بالىنىڭ كەم - كۆسلىرىنى راسلاشنىڭ مەسلىھەتى پۈتۈپ، ئاق پاخلاننى ساتايلىمۇ يا

توپاقنىمۇ دىگەن سۆزلەر بولدى.

— پاخلاننى قۇربانلىققا ئاتىۋەتكەن، ئۇنى سېتىشقا، ئاللا-نى ئالداشقا بولمايدۇ. ساتساق توپاقنى ساتايلى.

پەيشەنبە كۈنى بامداتتىن كېيىن ھەمرا ئاچا تاھارەت بويى بىلەنلا ئىسرىق تەييارلىدى. ئۇ ئىسرىقداننى ئالا توپاقنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ چاتىرىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ، بىرنىمىلەرنى ئوقۇپ سۇف - سۇفلىدى ۋە:

— خۇدايا، خۇداۋەندا نەرقى بازارنى، كور خېرىدارنى بېرەرسەن دەپ تىلىدى.

ئابدۇراخمان ئالا توپاقنى يېتىلەپ، مۆمىن ئاكا ئىشەكلىك ھەيدەپ شەھەرگە ماڭغاندا ھەمرا ئاچا قولىنى چېكىسىگە سايىۋەن قىلىپ، كوچا ئاغزىدا تاكى ئۇلارنىڭ قارىسى يۈتكىچە قاراپ قال-غان ئىدى.

توپاق ئوبدان سېتىلغان: ئۆتۈك ۋە يوتقان كۆرپىلىك قا-تارلىق نەرسىلەر ئېلىنغان ئىدى. ئەمما ئانىسى يەنە بىرقانچە نەرسىلەرنىڭ گېپىنى قىلىپ كوتۇلداۋەگەچكە، بۈگۈن مۆمىن ئاكا بى-لەن ئابدۇراخمان جۈمەنى ھېيتكاردا ئۆتەپ، ئاندىن چالا قالغان-لارنى ئېلىش ئۈچۈن شەھەرگە يەنە كىرگەن: ھازىر ئۇلارنىڭ رەستىنى كۆزلەپ مېڭىشى ئىدى. ئۇلار كېلىپ، چۇڭقۇلداپ سۆزلەي-دىغان دوغىلاق چا ساقال چاپانچىنىڭ دۇكىنى ئالدىغا توختىدى. سالامدىن سۆگرە مۆمىن ئاكا:

— ھاجىم، ئوبدانراق چاپاندىن بولسا كۆرۈپ باقايلى، — دىدى.

— ئوبدان، ئوبدان، — دىدى. ھاجى چاپاننى ئېلىۋاتقان پېتى كەينىگە قايرىلىپ سوردى، — ئۆزلىرىگىمۇ يا ئوغۇللىرىغىمۇ؟

— ماۋۇ ئوغلىمىزغا.

— ئوبدان، ئوبدان، مانا بۇ ئۆزى ئاۋات چاگادىكى تۇر-داخۇن بوياقچىنىڭ كۆپىدىن چىققان چەكمەن. ئۆمرى ئۆگمەيدۇ ئۆزى؛ نىل بوياق، جىڭ بوياق ئۆزى ...

ھاجى ئۆزى ... ئۆزى ... بىلەن چاپاننى ئابدۇراخمانغا ئۇتقۇزۇۋېتىپ ئاغزى بىسىلماي سۆزلەيتتى:

— قانچە بېرىمىز ھاجىم؟

— ئوبدان، ئوبدان؛ مۇشۇ سىماۋى بوياق ياقتىمۇ ئۆزى؟ بۇنىڭغا ئۆزى ئۆزلىرىگە ئوشۇق باھا قويمايمىز. بۇنىڭغا شۇ 40 دۇبەن① بەرسىلە.

— ھە ماقۇل ئىككى كەم 40 دۇبەن بەرسىلە ئۆزى ...

سالاچىلارنىڭ ھە - ھۇسى ۋە شىرىنكانىسى بىلەن بىر چا-پان 36 يېرىم دۇبەنگە توختىغان بولدى.

II

ئاخشام ئىدى. مۆمىن ئاكىلارنىڭ ۋاسا جۇپلۇق ئايۋىنى ئادەمگە لىق تولدى. ئۇلار ئۇرۇق - تۇققان ۋە ھەقەمسايىلەر بو-لۇپ، ئەرلەر چوڭ سۇپىدا، ئاياللار بىلەن باللار كىچىك سۇپا ۋە پەگاللاردا ئولتۇرۇشقان ئىدى.

داستىخانغا توقاچ، كوزا ئاغزى ۋە قاتلىما نانلار، يەل -

---

① دۇبەن — شىڭ دۇبەن، (جاللات شىڭ شىسەي. ئۇنىڭ چىقار-غان پۇلىنى ئالتە شەھەر تەرەپلەردە «دۇبەن» دەپ خەجلىگەن.) «بىر دۇبەن» بىر دوللار ئىدى.

يېمشلەر قويۇلغان. دۇئادىن كېيىن مېھمانلار ئابدۇراخمانغا يول-لۇق ئۇچۇن ئېلىپ كەلگەن نەرسىلىرى بىلەن داستىخاننى تولدۇرۇۋەتتى.

ئاخىرىدا پاتەمخان، ئارزۇگۇلنىڭ ئابدۇراخمان ئاكىسىغا ئاتاپ تىكىپ كەلگەن دوپپىسىنى ۋە كەشتە ياقىلىق ئاق بىدىس كۆينەكنى داستىخاندا قويغىنىدا، ئاۋات رەڭ يىگىت خۇددى ئاشۇ تا-جى رەڭ دۇخاۋا دوپپىنىڭ رەڭگىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئارزۇگۇل بولسا، تۇۋرۇكنىڭ دالدىسىدا ماراپ، بىر تاتلىق كۈلۈپ، بوستان چىچىنى ئويناپ تۇراتتى. ئۇ ئاتا - ئانىلار بىلەن كۆپچىلىكنىڭ رەھمەت، ھەشقاللا ... سادالىرى ئىچىدە لېۋىنى چىشلەپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە سارايغا كىرىپ كەتتى. جامائەتنىڭ ئاق يول تىلەپ بەرگەن دۇئاسىدىن كېيىن كۆپچىلىك كۈلكە - چاخچاقلار بىلەن ئۇزاپ كەتتى.

پاتەمخان ۋە ھەمرا ئاچىلار مېھمانلارنى ئۇزىتىپ كىرگەندە ئارزۇگۇل قاچا - قۇچىلارنى يۇيۇۋاتاتتى. بەش ياشلاردىكى ئوماق گۈلقىز تۇۋرۇكنىڭ تۈۋىدە، ئارزۇگۇلنىڭ ئۇدۇلىدا پۈتىنى سۇپىدىن ساڭگىلىتىپ سامسا يەپ ئولتۇراتتى. كېيىن كىرگەن ئابدۇراخمان:

— دادام ئاھارەتكە سۇ دەيدۇ، — دىدى ۋە چۆگۈن تە-رەپكە يۈزلەندى.

— مەن ئۆزەم ئېلىپ چىقىپ بېرىمەن، — ھەمراخان چۆ-گۈنگە سۇ لىقلاپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. پاتەمخانمۇ بايا ئېلىپ قالغان بەزى نەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇپ سارايغا چىقتى.

— شۇنداق قىلىپ ئابدۇراخمان ئاكا بىزنى تاشلاپ كېتەم-سەن؟ — دىدى ئارزۇگۇل دەستىلەنگەن چىنىلەرنى تەكچىگە تىزغۇچ،

— ئاشلاپ ئەمەس، كۆزۈمنى ياشلاپ كېتىمەن، — دېدى يىگىت.

ئارزۇگۈل لاپپىدە قارىدى ـ دە، ئابدۇراخمانىنىڭ ئويناق كۆزىدە ئىچىنىش ۋە قاپقارا قويۇق كىرپىكىدە سىماپتەك لىغىر-لاۋاتقان نەم نۇرلىرىنى كۆرۈپ لەسسىدە بوشىشىپ قالدى. ئۇ، قو-لىنى قولتۇغىغا ئىبتقاچ مۈگلىنىپ تامغا يۆلەندى. ئاندىن ئۈسكۈ-لەك چىچىنىڭ پۆپۈكىنى تاراپ يەرگە قاراپ تۇرۇپ:

— ئۇنتۇپ قالمىساڭلا بولاتتىغۇ، — دېگەننى ئارانلا ئېيت-تالىدى. ئۇ، لەۋلىرىنى چىڭ چىشلەپ، ئىچ ـ ئىچىدىن قايناپ كېلىۋاتقان ئېسەدەشنى كۈچ بىلەن تۇساۋاتاتتى. بۇ چاغدا سا-رايدىن چىققان پاتەمخان ئۇدۇللا ھويلىغا چىقىپ كەتتى.

— مەن سىزنى ئۇنتۇمايمەن، — دېدى يىگىت تەلمۈرۈپ تۇرۇپ.

— راستمۇ؟

— راست بولمايچۇ؟

— راست كېلەمسە

— كېلىمەن. خۇدا خالىسا چوقۇم كېلىمەن، سىزنىڭ ئۈچۈن بولسىمۇ كېلىمەن، سەن چوڭ بولۇپ تۇرغىن.

— مەن چوڭ بولۇپ تۇرىمەن. مەن... مەن...، — قىز ئې-شىنى ئېغىمۇ ئىگىپ سەل يانتۇ بولدى ۋە، — شۇنى ئۇنتۇمساڭ بولاتتىغۇ، — دېگەننى ئاستا قوشۇپ قويدى.

— مەن سىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن.

— مەن سىزنىڭ ئۈچۈن چوڭ بولۇپ تۇرىمەن، — بۇنى دادىل ئېيتقان قىز قىيا قاراپ ئوتلۇق كۆزىنى يىگىتكە ئوقتەك قاداپ تۇراتتى. ئۇمۇ شۇ تەخلىتتە قاراپ قالدى ۋە ئاستا:

— خەتكىمۇ مېنى سېلىپ يازامسەن؟ — دېدى.

— ھەئە، يازىمەن.

— نىمە دەپ يازىسەن؟

— ئارزۇگۇلۇم دەپ...

شۇ ئەسنادا ئانىلارمۇ خوشال - خورام كىرىپ كېلىشتى. ئار-زۇگۇلمۇ ئىشقا كىرىشتى.

III

— بالىنى ئوقۇشقا ئەۋەتمىسەممۇ بولۇپتىكەن، — دەيتتى مۆمىن ئاكا بەزىدە ئۆز - ئۆزىگە ئەپسۇس بىلەن پىچىرلاپ، چۈنكى ئابدۇراخمان كەتكەندىن كېيىن ھەمراخانىنىڭ ئىشى يىغلاشتىنلا ئىبارەت ئىدى. ئۇ، يا تۈزۈك بىر نەرسە يىمەيتتى، ياتارامدا ئۇخ-لىمايتتى. مۆمىن ئاكا بىچارە مەزلۇمگە ئىچى ئاغرىپ يۇمشاق سۆزلەر بىلەن تەسەللىلەر بېرەتتى. بەزى كېچىلىرى ئۆزىمۇ ئۇخ-لىيالماي تۈننى تاڭغا ئۇلايتتى.

مۆمىن ئاكىنى كىشىلەر «خۇدانىڭ مۆمىن بەندىسى، ئايى-غىدا قۇرۇت ئۆلمەيدىغان ئادەم» دەپ تەرىپلىشەتتى ۋە ھۆرمەت-ئىززەت قىلىشاتتى. ئۇ راستىنمۇ چىن ئۇيغۇر ئەمگەكچىسىگە خاس ئاق كۆڭۈل، ئاددى - ساددا، ھالال نىيەت، خۇش پېئىل بىر كىشى ئىدىكى، چوڭغا چوڭ، كىچىككە كىچىكلىك قىلمايتتى. كىمنىڭ قان-داق ئىشى بولسا، ئۆزىنىڭ ئىشىدەكلا جان - دىلدىن كۆيۈنۈپ قول سېلىشاتتى، يالغان سۆزلەشنى يامان كۆرەتتى. ئۇ، قولىدىن كۆپ ئىش كېلىدىغان بىر كىشى بولۇپ، ئاساسەن جامائەتنىڭ ئىشىنى ئېتەتتى. ئۇنىڭ كەپكۈرى بىلەن يوغان چويلىسى كۆپ ھاللاردا

ئۆز ئۆيىگە كەلمەي، ئۇۋۇەتتە تۇرغان ئۆيلەرنىڭ تالىشىش - تار-تىشلىرىغا كىرىەتتى. بىرەرسىنىڭ ئايىغى، يا كىيىمى يىرتىق ۋە ياكى چاچلىرى ئۆسۈك تۇرغىنىنى كۆرسە ئىچى پۇشاتتى - دە، «ئىپكەل، هويلىغا كىرگىنە» — دەپلا پۇتتۇرۇۋېتەتتى. بەزى بالىلىق ياكى بىجۇمبوش ئاياللار قاملاشتۇرالمايۋاتقان بولسا، گەزنە، رىبىپىدىلىرىنى قولىدىن ئېلىپلا نانلىرىنىمۇ يېپىۋېتەتتى. كىشىلەرنىڭ پالتا، كەكە،كەتمەنلىرىنى ساپلاپ بېرىشمۇ ئادەتتىكى ئىش ئىدى. ئۇ، كىشىلەردىن هېچنەرسىسىنى ئايىمايتتى. شۇنداقلا كىشىلەر نەر-سە بەرسىمۇ يۇمشاق كۈلۈپ «ھەشقاللا، خۇدا رەھمەت قىلسۇن!» دەپ ئالاتتى - دە، بالىلارغا ياكى غېرىپ - غۇرۋالارغا بېرىۋېتەتتى. شۇڭا بۇ يۇرتتا ئۇنى ياخشى كۆرمەيدىغان بىرەرمۇ كىشى يوق ئىدى.

مۆمىن ئاكىنىڭ هويلىسىغا كىرگەن كىشىنىڭ قايتىپ چىققۇسى كەلمەيتتى. ئۇ، باغۋەنچىلىككە ھېرىس ۋە گۈل خۇمار ئادەم ئىدى، قەشقەر تەۋەسىدە باركى مىۋە زاتىنىڭ ھەممە تۇرلىرى ئۇنىڭ باغ ۋە هويلىسىدا بار دېيىشكە بولاتتى. ئۇ كۆچەت ئۇلاش-نىڭ، يېڭى مىۋە سورتلىرىنى يېتىشتۈرۈشنىڭ ماھىرى ئىدى. ئۇ، قەشقەرنىڭ پىپى، يارما، كەسمە، تەشمە ۋە قوزۇق ئۇلاق قاتارلىق ئەنئەنىۋى ئۇلاق ئۇسۇللىرىنى كامىل بىلگەننىڭ تاشايىندا يەنە «چاپلىما» ئۇلاش ئۇسۇلىنى ئۆزى تاپقان ئىدى.

گۈللەر ۋە باشقا ئۆسۈملۈكلەر خۇسۇسىدىمۇ مۆمىن ئاكا تۈر-لۈك ئىشلارنى قىلىپ كۆرگەن. توغراقتا تېرەكنى ئۇلاش ياكى قىزىلگۈلنى ئۇلاش، يانتاقنىڭ كۆتىكىدە تاۋۇز ئۇرۇغىنى ئۇندۇ-رۇش ياكى يانتاققا تاۋۇز پىلىكىنى ئۇلاش قاتارلىق ئىشلاردىمۇ بەزى نەتىجىلەر كۆرگەن ئىدى.

قىسقىسى، مۆمىن ئاكىنىڭ ھويلىسى بىر جەننەت ئىدى. تۆ-نىگىدىكى ئاينىپ ئۆسكەن ئاق ئۈجمە بۇ جەننەتنىڭ ھۆسنىگە ھۆسۈن قوشۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ سايىسىغا قويۇلغان يوغان كۆپ بولسا، پۈتۈن بىر يۇرتنىڭ چەشمە بۇلىغى سۈپىتىدە كۆڭۈللەرگە ھوزۇر، يۈرەكلەرگە ئارام بېغىشلايتتى، شۇڭا پۈتۈن مەھەللىنىڭ قىز - چوكانلىرى دىگۈدەك بۇ ھويلىغا ئولىشىپ، يۈرەك ناخشى-لىرىنى توۋلىشىپ، بىر - بىرسى بىلەن چاخچاقلىشىپ ئوينىشىپ، چاق ئىگىرىپ، دوپپا ۋە كىيىم - كېچەكلىرىنى تىكىپ، مېھرى - مۇھەببەتلىرىنى تۆكۈپ بۇ جەننەتكە تېخىمۇ جان كىرگۈزۈۋېتەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆتكەن - كەچكەن، ئېتىز - ئېرىقتا بارغان ۋە يانغانلار بۇ ھويلىغا بىر پەتە ئوقۇماي ئۆتمەيتتى. ئۇنداق چاغ-لاردا مۆمىن ئاكا خوش كۈلۈپ: ھە كەلسىلە. كېلىشسىلە، با-ياتىن ھەر قايسىلىرى يوق، كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ قالغان ئىدى، — دەيتتى.

ۋاھالەنكى، ئابدۇراخمان كەتكەندىن كېيىن كەيپىيات پۈ-تۈنلەي ئۆزگىرىپ، ئۆزلىرى ئىشچان، بىساتلىرى سەرەمجان بۇ كىشىلەرنىڭ ھەممە باردا پاراكەندىچىلىك يۈز بېرىپ، ئاسايىش-تىلىك، ئارامبەخشلىك ھايات قاينايدىغان ھويلىمۇ چۆلدەرەپ قې-لىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. چۈنكى، ھەمراخان ھامان يىغلاپ يۈرگەن-دە كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل سوراپ كىرگەنلىرى بولمىسا، باشقا چاغدا كىرگۈسى كەلمەيتتى. بۇ ھال مۆمىن ئاكىنىڭ بارغانسېرى ئىچىنى پۇشۇرماقتا ئىدى. ئۇ «ھەممە خىسلەت ئابدۇراخماندىمىدىكىنە؟...» دەپمۇ ئويلايتتى ۋە بۇ خىل كۆڭۈلسىز كەيپىياتنى ئۆزگەرتىشكە، تۈگىتىشكە؛ ھەمراخاننىڭ سۇنۇق كۆڭلىگىمۇ ئاشۇ ئىلگىرىدەك خو-شال - خوراملىق كەيپىياتلىرى بىلەن ئارام بېرىشكە كۆڭۈل بۆ-

لۇپ، كىشىلەرنى باغ، ھويلىسىغا تەكلىپ قىلىدىغان بولدى. يەنە ئىشلار ئىزىغا چۈشۈپ، روھىي مەدەتلەر ھەسرەت ھارارەتلىرىنى پەسلەتمەكتە ئىدى. جامائەتنىڭ ئابدۇراخمان ھەققىدىكى ئۈمىتۋار تىلەكلىرى ۋە «يىغلىسا يامان بولىدۇ» دەپ بەرگەن تەسەللى تەسىرلىرى زور ئارام ۋە دەرمان بولماقتا ئىدى.

ئەپسۇسكى، شۇ كۈنلەردە گۈلقىزنىڭ تۇپپە - تۇپلەپ قاتتىق ئاغرىپ، ئاقىۋەتتە ئىككى كۆزىنىڭ كۆرمەس بولۇپ قېلىشى بىچارە ئاتا - ئانىلارنى ھەممىدىن بەك بىئارام قىلىۋەتتى. ئۇلارنىڭ ئەمدىكى پىكرى، زىكرى، ئاشۇ قىزنىڭ كۆزى كويىدا ئىدى. بۇ كۈنلەردە بەزىلەرنىڭ «ھەمراخان تولا يىغلاپ تېپىۋالدى» دىگەن تەنە تەستەكلىرىمۇ خۇددى يارىغا يىڭنە سانچىغاندەك تۇيۇلۇپ، جاننى ئاغرىتاتتى.

شۇ كۈنلەردە ئابدۇراخماندىن خەت كەلدى. خەتتە: ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇققان، چوڭ - كىچىك، خوشنا - خۇلۇملارغا سا-لامىيوللىغان ۋە ئارزۇگۇل بىلەن گۈلقىز ئۈكىلىرىنى ئالاھىدە سور-غاندىن باشقا ئارتۇقچە گەپلەر يوق ئىدى. چۈنكى ئۇ ئۆز ۋاقتىدا كۆپىنچە يۇرتنىڭ سالام خەتچىسى بولغىنى ئۈچۈن، بەزىلەر ياز-دۇرغان خەتلىرىنىڭ بەشتىن تۆت قىسمىنى ئادەملەر ئىسمى بىلەن تولدۇرىدىغان. ۋاھالەنكى، سالام خەتتىمۇ تۆر تالىشىدىغان قەشقەرلىق-نىڭ ئەھۋالىنى ئوبدان بىلەتتى ۋە ئۇنداقلار ئۇستىدىن كۈلەتتى، شۇڭا ئۇ خەتنى خۇددى ماھىر يازغۇچىنىڭ تىللىرى تاتلىق ھې-كايىسىدەك ئەپچىل، جۈملىلىرىنى ئىخچام ۋە راۋان قىلىپ قىسقىلا يازغان ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بۇ كىچىككىنە خەت پۈتۈن يۇرت-نى دىگۈدەك ئارىلاپ چىقتى.

ئابدۇراخمان خەتنى قاراشەھەردىن يازغان، ئۇرۇمچىگە تېچ-

ئامان بارسىلا ئۆزىنىڭ سۆرىتىنى ۋە ئۆكىلىرىغا نەرسە - كېرەك ئەۋەتىدىغانلىقىنى، تېزلىكتە خەت يازىدىغانلىقىنى ئىزھارلىغان ئىدى، ئەمما خەتنىڭ ئاخىرىدا «ئىمىشكىمۇ يېشىمغا بىر - ئىككىنى بىكاردىن قوشۇپ 18 گە ئالدىراپ كىرىۋالغاندىمەن...» دەپتۇ. بۇ گەپكە ھەممە كىشى ھەيران قالدى. ئاتا - ئانا باغرىغىمۇ ھەسرەت ھارارىتىنى سالدى. ئەمدى گەپنى ئابدۇراخماننىڭ ئەھۋالىدىن ئاڭلايسىلەر.

ئىككىنچى باپ

دەھشەتنىڭ باشلىنىشى

بەس ئەي كۆڭۈل ساڭا نېمە بولدى،
تەقدىرىڭگە تەن بەرگىل سەن ھەم.
نېمە ئىككى قاش پەيتى سولدى،
ئېلىپ قايتار ئۇنى ساز كۆكلەم.

— گېنرىخ گېيىنى

I

«ئۈرۈمچىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئېلانى»نىڭ ساختا سىرتىمىزغا چۈشكەن ياشلار بارىكۆلگە ئېلىپ كېلىپ سەپكە تىزىلغانلىرىدىلا ئۆزلىرىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ، ئەمما ھېچقانداق ئىلاج ۋە ئىمكانىيەتكە پۇرسەت قالمىغان ئىدى، بۇ يەردە دەھشەتلىك قاتتىق رېژىم ئورنىتىلغان ئىدى.

ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە خەنزۇچە ئىسىم قويۇلدى ۋە بۆلۈم -
بۆلۈملەرگە بۆلۈندى، كۆپ ئۆتمەي قورال تۇتقۇزۇلدى. قوراللىرى -
نىڭ تولىسى شىداچياڭ (ئون ئاتار ئىنگىلىز مىلتىغى) «توتۇڭ»
(فرانسۇز مىلتىغى) ۋە ئانچە - مۇنچىسى «سانبا» (ياپون مىلتىغى)-
دىن ئىبارەت بولۇپ، ھەممىسى دىگۇدەك كونا ئىدى. بۇ يىڭى
ئەسكەرلەرگە ئوق بىرىلمەيتتى. ئەتراپتىكى قاتمۇ قات پوتەي -
لەرگە بولسا، ئىگىز - يىپىنىك پىلىموتلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان؛ پەقەت
قوغدىغۇچى - قاراۋۇللار بىلەن باشلىق، كانۋايلاردىلا مىلتىق،
تاپانچا ۋە ماۋزۇرلار ئوق - دورىلىرى بىلەن تولۇق بولاتتى. بۇ
يىڭى ئەسكەرلەرگە قۇرۇق مىلتىقلارنىلا كۆتەرگۈزۈپ كەچكىچە
مەشكە دەسسىتەتتى. بۇ، دەسسىتىدىغان ۋە باشقۇرىدىغانلار پات -
پات ئالمىشىپ تۇراتتى.

ئەسكەرلەرگە كىيگۈزگەنلىرى ئۈسۈملۈك سۈيىدە بويالغان
پاختەك توكى رەڭلىك ماتا «جۇڭيى»، تەمىناتلىرى بولسا، ئاسا -
سەن ھور نان بىلەن لوبۇ سەيدىن ئىبارەت ئىدى. بۇلارنىڭ نامى
«ئەسكەر» بولغىنى بىلەن ئەمىلىيەتتە تۇتقۇن بولۇپ، تۈزۈملەر
تۈرمىدىكىدىن پەرقسىز ئىدى، ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئىشپىيونلارمۇ
بار بولۇپ، ھەر بىر سۆز ۋە ھەركەت مىڭ كۆز بىلەن پايلاقلىق
ئىدى.

بۇ كونارەدە قازاق ئاۋۇللىرىنىڭ مانپاڭ، زەڭگى، زالۇڭ
ۋە نۇكرىداي ئەمەلدارلىرى ھەر يان ئات چاپتۇرۇپ، ئا -
لەمنى مالەم قىلىپ يۈرۈشەتتى. ئۇلار ئالتاي تەۋەسىدىن بارىكۆل
تەرەپلەرگە كىلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان قازاقلارنى ئىزلەپ تاپ -
ماقتا. ھەيدەپ كەلمەكتە ۋە ئات - تۆگىلەرنى سەيسىگە تۇتۇپ
تۈركۈم - تۈركۈم كەلتۈرمەكتە ئىدى. ئادەملەرنىڭ توۋلاشلىرى،

ئات - ئۇلاقلارنىڭ كىشنەش، مۆرەش - مەرەشلىرى، بوتىلىق تۆ-
گىلەرنىڭ بوزلاشلىرى ۋە ئىتلارنىڭ ھۇلاشلىرى قوشۇلۇپ مۇڭلۇق
بىر سىمپونىيىنى ئەسلىتەتتى.

نۆۋەتتە يەنە بىر قېتىملىق رەتلەش ۋە سەپلەشلەر بولدى.
بۇ قېتىم ئابدۇراخمان (ئاچەنشىڭ) بىر پىلموتچىككە ياردەمچى
قىلىپ بەلگىلەندى. پىلموتچىك ياڭ پەمىلىلىك. ئىگىز بويلۇق،
كەم سۆز بىر يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ مىجەزى چۇسراق، ئەپتى سۇ-
رۇن ئىدى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ گۇاڭدۇڭ شىۋىسىدە سۆزلىشى ئەلپاز-
نى تېخىمۇ قوپال كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئەمما ئابدۇراخماننىڭ ئەپ-
چىللىكى، ئىشنى ئۆزى تېپىپ قىلىش خىسلىتى، پات - پات يار-
دەمچى ئالماشتۇرۇپ تۇرىدىغان ياڭنى قايىل ۋە مايىل قىلدى.
ياڭ ھەدىسىلا «ئاچەنشىڭ» دەپ تۇرىدىغان بولدى.

بۇلۇتلۇق بىر ئەتىگەن ئىدى. گۈگۈمدىلا يىغىلىش مىژگانى
چېلىندى. پەيجاڭدىن يۇقۇرى باشلىقلار تۆەنبۇغا توپلانغىلى تۇر-
دى. ئاردىن ئانچە ئۆتمەيلا تارقىلىشقا باشلىدى. ئەتراپلارغا
بولسا، قارا قاغىدەك قاراۋۇل تولۇپ كەتتى. شىڭلى تېڭىشقا
بۇيرۇق بېرىلدى. ئاندىن ئۇماچ جېڭى باشلاندى. كاتىلوك (گو-
كوزا)لارنىڭ جاراق - جۇرۇقلىرى، ئېغىز ۋە ئاياقلارنىڭ شاپۇر-
شۇپۇرلىرى ناھايىتى جىددىيلەشمەكتە ئىدى. باشلىقلار «جىخې»
دەپ ۋاقىراشماقتا؛ سەپكە كېيىن قالغانلارنىڭ ساغرىلىرىغا تەپمەك-
تە ۋە بەزىلىرىنىڭ تېخى ئۇمىچى تۈگىمىگەن گوگوزىلىرىنى تېپىپ
چوڭقۇرلارغا چۈشۈرۈۋەتمەكتە ئىدى.

بارىكۆلنىڭ ئەتراپىدىكى تىزما تاغلار خۇددى چۆكۈنۈپ
ياتقان سان - ساناقسىز يۈكلۈك تۆگىلەرگە ئوخشايتتى. ئەنە شۇ
سانسىز سەپلەر تۈركۈمى تۇشمۇ تۇشتىن بىر كەڭ جىرا ئىچىگە

كىرىپ غايىپ بولماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كىگىز ئۆيلەر،
كىرىگىلەر ۋە قوش - چېدىرلار، ئوزۇق - تۈلۈكلەر ئارتىلغان يۈك-
لۈك تۆگىلەر كارۋىنى قاتارلىشىپ كەلمەكتە ئىدى. تۆگە يېتىلى-
گەنلەرنى يانداپ، قىيا - چىيا بىلەن ئەگەشكەن ئەر - ئاياللار
بىلەن بالىلارنى بولسا ئاتلىق ئەسكەرلەر ئورۇپ قوغلاپ، قورال
تەڭلەپ قورقۇتۇپ قايتۇراتتى.

ۋاقىت چۈشكە يېقىنلاپ قالغان مەزگىلدە سەپنىڭ ئالدى-
كەينى تاغ ئارىسىدىكى كەڭ بىر سايغا يىغىلىپ بولدى. چوققىلار-
دا قارا قاغىدەك قاراۋۇللار ئات چاپتۇرۇپ يامراپ يۈرەتتى. ساي-
نىڭ كەڭ بىر يېرىگە تۈركۈمى بويىچە توپلانغانلارنىڭ چەمبە-
رەك شەكلىدە دائىرە ھاسىل قىلىپ تىزىلىشلىرىدىن چوڭ مەيدان،
سۇرلۇك بىر سەينا بەرپا بولۇپ، بۇ يەرگە ئاسمان كۆزلىرىدىن
سىم - سىم يامغۇر سۈيى سىپىلمەكتە ئىدى. ئەنە شۇ مەيدانىنىڭ
ئوڭ ياقىسىدىكى دۆگىلەك دۆڭ ئۈستىدە بەللىرىگە كەمەر باغلاپ
تاپانچىلار ئاسقان بىر تۈركۈم باشلىقلار بىلەن بويۇن ۋە بەل-
لىگە كون قاپلىق ئوقدان، يانلىرىغا قوش - قوشلاپ ياغاچ غىلاپ-
لىق ماۋزېر ئاسقان كانىۋوي ۋە ئوفىتسېرلەرمۇ ھەيۋەت بىلەن
غادىيىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى پىلاش يېپىنغان ئې-
گىز بوي، ياپما قاپاق، كىرپە بۇرۇن، سۇرلۇك بىرسى بوينىغا
ئېسىۋالغان دۇربۇنى بىلەن ئەتراپقا نەزەر سالماقتا ئىدى.
كىشىلەر ئۇنىڭغا ئاتلاپ «جاڭسىجاڭ»، «جاڭزىخۇي» دەپ خىتاب
قىلىشاتتى. جاڭزىخۇي كارنىيىنى كىرىپ ۋاقىردى، ئۇنىڭ ئاۋازى
تاغ - تاشنىڭ ئەكس ساداسى بىلەن تېخىمۇ سۇرلۇك ۋە ھەيۋەت-
لىك جاراڭلايتتى. ئۇ، ئالدى بىلەن سەپەردە دىققەت قىلىشقا
تېگىشلىك نىزام - قائىدىلەرنى جاكالىدى. ئاندىن كېيىن غەزەپ-

لىك ۋاقىراپ «ھەربى تەرتىپنى بۇزغان ئىككى جاخو»نى مەيدانغا ئېلىپ كىرىشكە بۇيرۇدى.

ئاقباش ئاتان توگىنى قاپ - قارا بىر قازاق مەيدانغا يېتىلەپ كىرگەندە، ئۇنىڭ ئالدى - كەينىدىن نەيزىلىك ملتىقلىرىنى تەڭلىگەن ئەسكەرلەر يالاپ كېلىشتى. توگىگە بولسا، ئىككى كىشى بىرى ئوڭ، بىرى تەتۈر مىندۇرۇلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ پۇتلىرى توگىنىڭ تۆشى ئارقىلىق مەھكەم باغلانغان ئىدى.

بۇ ئىككى يىگىتنىڭ بىرسى قەشقەر يېڭىسارلىق سىيىت، يەنە بىرسى ياپچانلىق ياقۇپ ئىدى. ئۇلار بۇ دوزاقتىن قاچقانلىرىدا تۇتۇلۇپ قالغان كۈنى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئالتە كىشىگە باستۇرۇپ، كالتەك بىلەن بولدى دىگىچە ئۇرۇلغان. بەھۇشلىنىپ، ئېغىز - بۇرۇنلىرىدىن قان ۋە كۆپۈكلەر ئېقىپ ياتقانلىرىدا، پۇت - قوللىرىغا كويزا - كىشەنلەر سېلىنىپ، يەر ئاستىدىكى سېسىق زەي تۈرمىگە تاشلىۋېتىلگەن ئىدى. ھازىر ئۇلارنىڭ چىرايلىرى سامانتەك سارغىيىپ، چاچلىرى پاخپىيىپ، ئەپتى بەك-مۇ يامانلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار توگىدىن چۈشۈرۈلگەن چاغدا سانچاق - سانچاق نەيزىلەرنىڭ ئارىسىدا تۇراتتى.

— ھەربى تۈزۈمنى بۇزۇپ سەپتىن قاچقان بۇ ئەبلەخلەر ئۆلتۈرۈلسۇن! دەپ ھۆكۈم جاكالىدى جاڭ زىخۇي.

نەيزىلەر شىددەتلىك ھەركەتتە ئىدى. ئۇلار ئىتتىرىلىپ بىر چوڭقۇرغا چۈشۈرۈلدى ۋە نەيزىلەپ ئۆلتۈرۈلدى.

تامدەك تاتارغان سانسىز جانلار باركۆل تاغلىرى ئارىسىدا ئادەملەر ۋەھشىلىكىنىڭ ئاجايىپ دەھشەتلىرىدىن ئەنە شۇنداق قانلىق كارتىنىلارنى كۆرمەكتە ئىدى.

ئابدۇراخمان (ئاچەنشىڭ) قاتتىق بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى

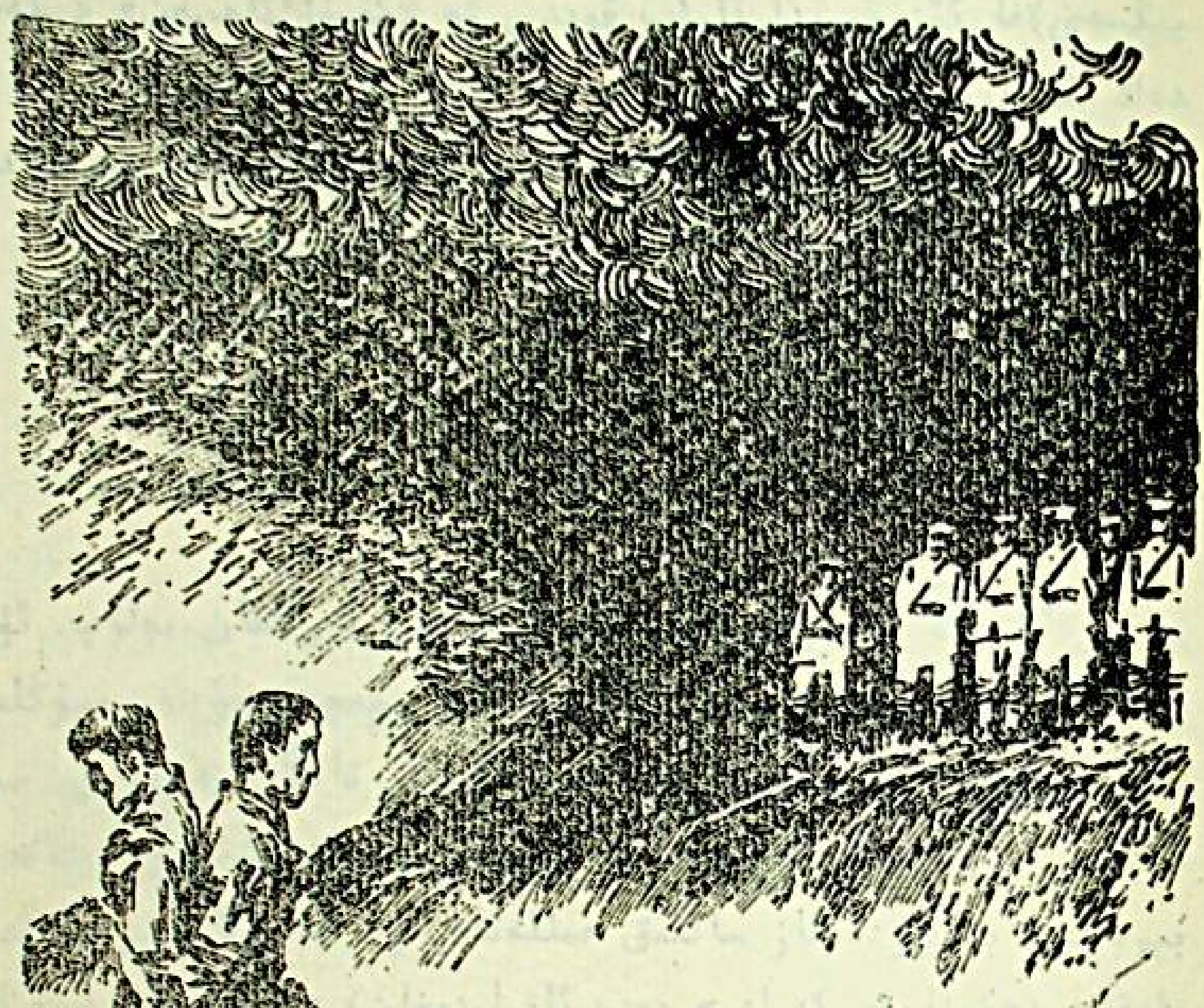

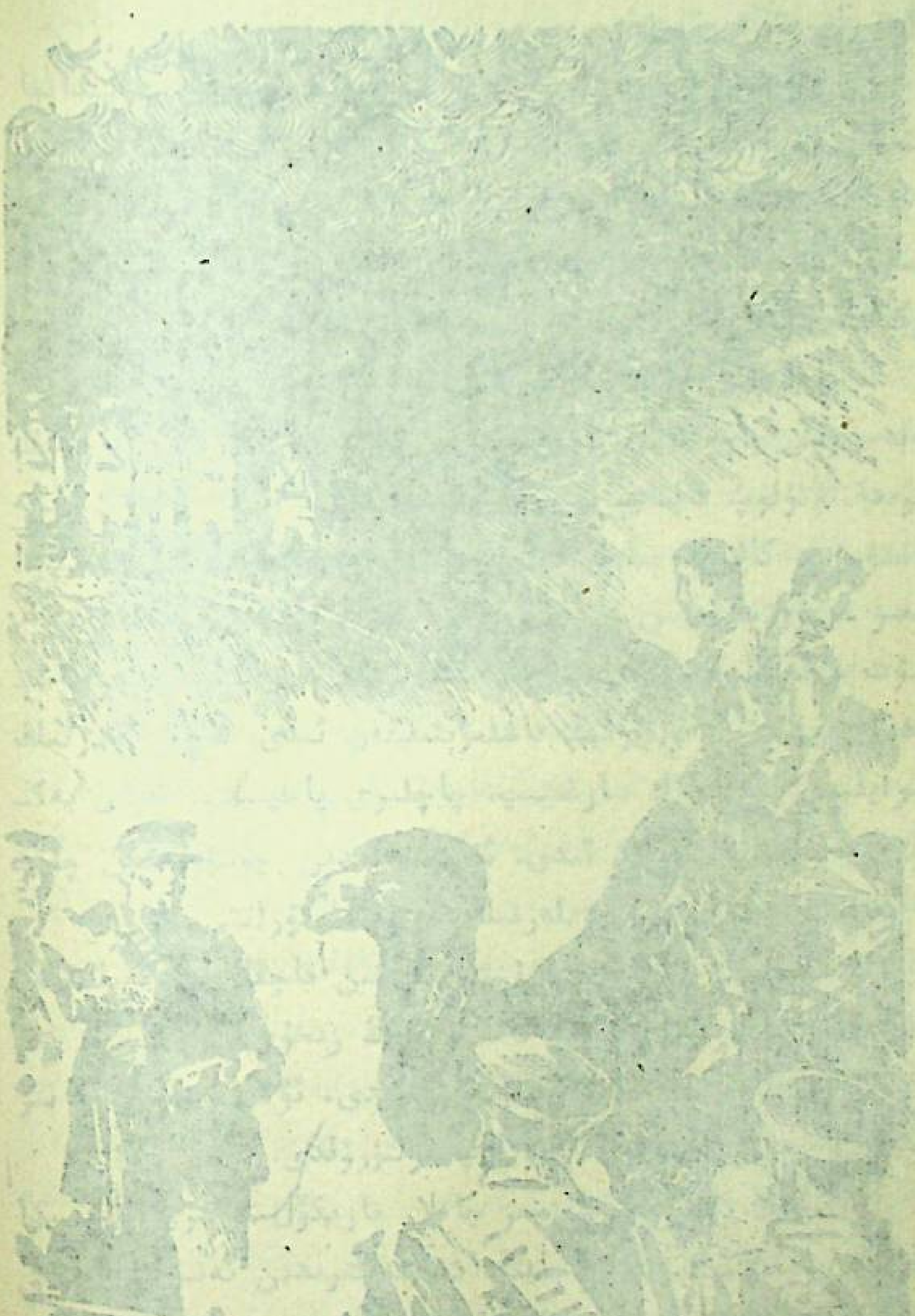

ۋە بىلىنەر - بىلىنمەس ئۇھ تارتتى. ئۇ، يېنىدىكى چاپپار (جا-
يىگىسەي)غا كۆز قىرىدا قاراپ قويدى ۋە «كۆرۈۋاتامسەن» دىگەن-
دەك ئىشارە قىلدى.

قانلىق ئازگال تېزلىكتە تىندۇرۇلدى ۋە يۈرۈش پەرمانى
بېرىلدى.

......

II

گۆچۈك شەھىرى پاكار سېپىل بىلەن ئورالغان بولۇپ، ئۇ-
نىڭ ئىچىدە سوقما تاملىق سانسىزلىغان زومچەك ئۆيلەر مۆگلى-
نىپ تۇراتتى. بۇ سان - ساناقسىز ئەسكى تاملار خارابىسى بۇ
قەدىمي شەھەرنىڭ ئىچىنىشلىق ئۆتمۈش سەرگۈزەشتىدىن دالالەت
بېرەتتى. بۇ يەردە ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋە خەنزۇلاردىن تەركىپ
تاپقان («كونا ئەسكەرلەر» دەپ ئاتىلىدىغان) 12 - پىيادە پولك
بار ئىدى. بۇنىڭ ئۈستىگە ھىلىقى يېڭى ئەسكەرلەرنى ئۆز ئىچىگە
ئالغان گومىنداڭ 46 - دىۋىزىيىسىنىڭ كېلىپ قوشۇلۇشى بىلەن
گۆچۈكدىن ئىبارەت بۇ كىچىككىنە شەھەر گوياكى چۈمۈلىنىڭ
ئۇۋىسىغا ئوخشاش ئەسكەرلەر قاينىمىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ «كونا-
يېڭى» لارنىڭ مۇناسىۋىتى خۇددى ئىت بىلەن مۈشۈكنىڭ «ئام-
راقلىغى»غا ئوخشايتتى. ئۇلار ھامان بىر - بىرىگە خىرىس قىلىپ
تۇراتتى. پۇرسەت ۋە ئىمكان تاپسىلا بىر - بىرىنى ئۇراتتى. ئۇ-
لار ھەممىلا كوچا - كويىدا كېچە - كۈندۈز يامىراپ يۈرەتتى.
كۈندۈزى قىمار ئوينايتتى. كېچىلىرى بولسا،خەلقنى بۇلايتتى ياكى
ئاياللارغا باسقۇنچىلىق قىلاتتى. «يېڭىلار» تىزىغىچە سېرىق پاي-

تىما ئورايدىغىنى ئۈچۈن كىشىلەر ئۇلارنى «سېرىق پاچاقلار» دەپ كېيىنچە بولسا كاللىسى ئىشلىمەيدىغان قاپاقباشلار «شاگنوجۇنلەر» دەپ ئاتايدىغان بولدى.

ئابدۇراخمان ئۆزىگە تونۇشلىكى باللارغا: جىدەل - غەۋغا، يامان ئىشلارغا ئارىلاشماسلىق، خەلقنىڭ قارغىشىغا قالماسلىق ھەققىدە مەسلىھەتلەر بېرىپ، نەسىھەتلەر قىلىپ:

— ئەل قارغىشى ئوق، بىز بولساق ئوق - دورا ئارىسىدا يۈرمەكتىمىز؛ ئەل قارغىشىنى ئالساق ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيمىز...— دەيتتى.

ئابدۇراخماننى ھەممە باللار ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ گېپىگە كىرەتتى. ئەمما ئاز ساندىكى ياغاچ قولاقلار بولسا، ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسەپ، كۆرگۈلىگىنى كۈندە مىڭ كۆرۈپ يۈرەتتى.

III

كارۋان سەپەردە ئىدى. سەپىنىڭ باش-ئايىغى كۆرۈنمەيتتى. ئۇلار سان - ساناقسىز ۋە چەكسىز قۇم بارخانلىرىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، ئالتاي قۇملۇغىغا ئىچكىرىلەپ باراتتى. بۇ يەردىكى سەپلەش ۋە تولۇقلاپ رەتلەشتە ئابدۇراخمانغىمۇ بىر بەنجاگىنىڭ ئىبتەنىڭ قۇيرۇغى تۇۋىدىن ئورۇن تەگدى. ئۇ، چارلىغۇچى لىيەن ئىككىنچى بەننىڭ مۇئاۋىن بەنجىگى بولۇپ بەلگىلەنگەن ئىدى. ئۇ، ھازىر ھەممىنىڭ ئالدىدا ماڭغان قىسىمدا باراتتى.

ئۇزۇن سەپلىك پىيادە ئەسكەرلەر كالونى ئاتلىقلارنىڭ

قاتتىق «قوغداشلىرى» ھەم ئۇلارنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىنى ئارتقان نەچچە يۈزلىگەن تۆگە كارۋانلىرىنىڭ ئەگىشىشلىرى ئارقىسىدا مەشھۇر ۋە پايانسىز ئالتاي قۇملۇغىنى ئارىلاپ، تالاي ـ تالاي تەن ۋە پۈتلارنى يارىلاپ ئۆتۈپ، بىر ھەپتە دىگەندە بىر كىچىك دەرياغا كېلىپ يەتتى. دەريا شىمالدىن جەنۇپقا سوزۇلغان بولۇپ، قاتمۇ قات تاغلارنى ئارىلاپ ئېقىپ كېلەتتى. قوشۇن يېتىپ كەلگەن جايدا جەينەك ھاسىل قىلىپ شەرقىي جەنۇپقا ئەگىپ كېتەتتى. دەريانىڭ ئاشۇ ئەگىمى بويىدىكى كەڭ قاپچىغايدا باراقسان ئاق تېرەكلەر (تاغ تېرىكى) ئۆسكەن بولۇپ، بۇ ھەيۋەت يوغان قېرى تېرەكلەرنىڭ قوۋزاقلىرى سويۇلۇپ ساڭگىلاپ تۇراتتى. يېقىلىپ، سۇنۇپ، سېسىپ ياتقان ھەددى ھېساپسىز كۆپ ۋە ھەيۋەت غوللارمۇ بۇ يەرلەرگە ئادەم ئەۋلادىنىڭ ناھايىتى كەم قەدىمى يېتىدىغانلىغىدىن دېرەك بېرەتتى. بۇ يەردە كۈز باشلانغان، تېرەكلەرنىڭ ئالتۇن رەڭ يوپۇرماقلىرى ئانچە ـ مۇنچە تۆكۈلۈشكە باشلىغان كۈنلەر بولسىمۇ، لېكىن بۇ بۈك ـ باراقسان تېرەكلىكنىڭ سايىلىق ئاستى مۇنداق قاراشتا بەئەينى بەزى شەھەرلەردىكى ئىستىراھەت باغلىرىنىڭ ئارامبەخش بوستانلىرىنى ئەسلىتەتتى. بۇ ئاسايىشلىق جاي جاپالىق سەپەردىن ھېرىپ ئېچىپ كەلگەن جاڭ زىنخۇيىنىڭ كۆتىرەم قوشۇنلىرىغا بەھەشتەك بىلىندى. ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپلەردە خۇددى قىرچاڭغۇ ئاتلاردەك سوزۇلۇپ ۋە ئېغىناپ ياتماقتا ئىدى. جاڭ زىنخۇيىنىڭ ئۆزىمۇ خېلى چارچىغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىشنى ئويلايتتى.

ئەتىسى چۈشلۈك تاماقتىن كېيىنكى ۋاقىت ئىدى. جاڭ زىنخۇي ئۆزىنىڭ چېدىرى ئورۇنلاشقان قولتۇق تۈۋىدىكى قاشقا

دۆۋىلىنىپ قالغان قۇم ئۈستىدە ئۈزۈن سوزغان پۇتلىرىنى مىنگەش-
تۈرۈپ، گەجگىسىنى ئىككى قولىنىڭ ئالقىنىغا ئېلىپ چاق ئوڭدە-
سىغا ياتاتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىككى كۆزى بوز بۇلۇتلار لەي-
لەپ ئۆتۈۋاتقان ئاسماننىڭ قەيىرىگىدۇ قادىلىپ قالغان بولسا،
كۆڭۈل ئېكرانىدا خېنەننىڭ چىرايلىق شەھەرلىرى، كىچىك پۇتلۇق
كەم سۆزلۈك ئاپىسى ۋە «تۆمۈر تىرناق» نامىنى ئالغان ئېگىز بوي-
لۇق تاقىرباش، دۇمچەك دادىسى، ئوقۇغان مەكتىۋى، شىئەن ۋە
ئۈرۈمچىلەردىكى بىر نەچچە يىللىق ھەربى خىزمەت ئورۇنلىرى
ھەم نەنزىگو كوچىسىنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى ئەپچىل ئۆيدە كۈتۈۋا-
لىدىغان كەسمە چاچلىق، كۆپ سۆزلۈك، كۈلگۈنچەك تەتەي ئاش-
نىسى بىر - بىر ئۆتسە. بۇ نۆۋەت مەنسەپ دەرىجىسى ئۆرلەپ
ئالتايغا قوشۇن تارتىپ كېتىۋاتقانلىقى، ئۇ يەردىكى نادان قازاق
باندىتلىرىنى بىتچىت قىلىپ يوقىتىپ، يانچۇق - يانچۇقلارغا
ئالتۇن قاچىلاپ كېلىدىغانلىقى ... ھەققىدىكى تاتلىق خىياللار-
نىمۇ تۈگىتەلمەي ياتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ شىرىن خىياللىرىنى
قەيەردىدۇ بىرسىنىڭ خۇددى بىشەم خوتۇن يىغلىغاندەك چىقىرى-
تىپ چېلىۋاتقان غىجىگىنىڭ ئاۋازى بۇزۇپ تۇراتتى. بۇ ئاۋاز
ئۇنىڭغا بەئەينى قارا ھەرە گىژىلدىغاندەك يېقىمسىز ئاڭلانماقتا
ئىدى. ئۇ قويرۇقىنى كىرپە چىشلىگەن يىلاندەك ئىرغىپ بېشىنى
كۆتەردى - دە، كانۋويىنى چاقىردى. كانۋوي پەستە پۇتىنى يۇ-
يۇۋاتاتتى. ئۇ: لاتا ئاياقنىڭ سوڭىغا دەسسىگىنىچە سوكۇلداپ كەل-
گەندە، قاپاقلىرى تۈرۈلگەن جاڭ زىڭۋي يولباشلىغۇچى قازاقلار-
نى چاقىرىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى ئۇزۇنچاق كىچىككىنە دەپتىرىگە
نىملەرنىدۇ يېزىشقا باشلىدى. ئالتە قازاق قاتار-
لىشىپ كەلگەندە، ئۇ قاپاقلىرىدىن قار ياغدۇرۇپ تېخىچە

شۇ دەپتەرگە قادىلىپ ئولتۇراتتى. كەلگەنلەر ئۇنىڭ ئەلپازىدىن ھەر خىل كارامەتلەرنى كۆپ كۆرۈپ كېلىۋاتقانلار بولغىنى ئۈچۈن، بىر ـ بىرسىگە مەنىلىك قاراپ تۇرۇشاتتى.

— ئولتۇرۇش، — دىدى جاك كۆزىنىڭ قۇيرۇغىدا كۆلىيىپ قاراپ.

قازاقلار تىزلىنىپلا ئولتۇرۇشتى. جاك ئالدىغا خەرىتىنى يېيىپ قويۇپ، يەر شارائىتى ھەققىدە سوراشقا باشلىدى. ھە دى-گەندە سۆزنى چۈشۈنۈپ سۆزلەيدىغان، قاپ ـ قارا، پاكىنەك مۇ-قاش ئالدى:

— مەن...، — دەيتتى، ئۇ مەغرۇرانە كۆكرەك كېرىپ، — بۇ يەرلەرنىڭ تېغىدىن تېشىغىچە ھەممە نىمىسىنى بەش قولدەك بىلىمەن، ماۋۇ ئۆزەن، — دەيتتى دەريانى قولى بىلەن كۆرسى-تىپ مۇقاش، — چىڭگىل قۇيغىنى دەپ ئاتىلىدۇ. مۇشۇ ئۆزەننى بويلاپ يۇقۇرىغا ئۆرلەپ بىر يەرلەرگە بارغاندا تۆت تاغنىڭ تو-گىنىدە كەڭ بىر تۈزلەڭلىك بار، ئۇ يەردە ھەيۋەت بىر مىچىت بار، بەيت بار①. ئەل ئۇنى قارا جاباغى موللىنىڭ مىچىتى، دەپ ئاتايدۇ. شۇ مىچىتتىن يۇقۇرىلاپ بىر يەرلەرگە بارغاندا سولتۇستۇك (شىمال) تەرەپتىن كىچىك بىر ئۆزەن كې-لىپ مۇشۇ ئۆزەنگە قوشۇلىدۇ. ئەل ئۇنى چاڭقان قۇيغىنى دەي-دۇ. دەل شۇ چاڭقان قۇيغىنىدىن كۈن چىقىشقا قاراپ دەريانى ياقىلاپ ئۆڭغا ماڭسا چىڭگىل ئاۋدانىغا (ناھىيە بازىرىغا)، غەر-بىي شىمال تەرەپكە ئۇدۇل ماڭسا كۆكتوقايغا، غەرپكە ماڭسا سار-توقايغا، ئاندىن بۇرۇلتوقايغا بارغىلى بولىدۇ...

مۇقاشنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان قازاق-

① بەيت — زەرەتكارلىق، قەۋرىستانلىق

لارمۇ باش لىگشتىپ تەستىقلاپ «دۇرۇس... دۇرۇس...» دېيىشـ
تى. دەر ھەقىقەت، ئۇلارنىڭ ھەنىۋاسى ئەسلىدە ئالتاي ئېلى
بولۇپ، باندىت ئوسماننىڭ كاساپىتىدىن ئەل - يۇرتىدىن ئايرى-
لىپ، بارىكۆلگە بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان؛ ئەمدى بولسا،
گومىنداڭنىڭ يەرلىك يالاقچىلىرى زەڭگى، زالىۋۆلارنىڭ تۇتۇپ
بېرىشى بىلەن بۇ جاڭ زىخۇيىنىڭ قوشۇنىغا «يولباشلىغۇچى» بو-
لۇپ، مەجبۇرى ھەيدىلىپ كېلىشۋاتقانلار ئىدى.

مۇقاشىنىڭ سۆزى داۋامىدا بىگىز قولىنى خەرىتىگە قاداپ
ئولتۇرغان جاڭ زىخۇي ئەگرى - بۈگرى سىزىق ۋە توچكىلارنى
بويلاپ بارمىغىنى دەممۇ دەم يۆتكەپ باراتتى. ئۇزۇن قارا
سىزىق (دەريا) نىڭ باش تەرىپىدە — شەرقىيتاغنىڭ تۆۋىدە قى-
زىل بىر توچكا كۆزگە چېلىقاتتى. بۇ، چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ
مەركىزى ئىدى. ئۇنىڭ شىمالىدىكى تاغ تىزمىلىرىنى غەرپكە بوي-
لاپ بىر يەرلەرگە بارغاندا يەنە شۇنداق قىزىل توچكا كۆرۈنەتتى.
بۇ، مەشھۇر مېتال كانى — كۆكتوقاي ناھىيىسى ئىدى. كۆكتوقاي-
دىن توغرا غەربىي جەنۇپقا نەزەر سالغاندا، يەنە شۇنداق بىر قى-
زىل توچكا ۋە ئۇنىڭ بىقىنىدا كىچىككىنە كۆك بەلگە كۆرۈنەت-
تى. بۇ كۆك بەلگە ئاتاقلىق ئالتاي بېلىغىنىڭ ماكانى — بۇرۇل-
توقاي كۆلى ئىدى. بۇ ئۈچ ناھىيىنىڭ ماسىشتابىنى بىرلەشتۈر-
گەندە، خۇددى ئۈچ بۇرجەك تۇمار شەكلىدە ئاجايىپ پايانسىز بىر
ئالەم — قاتمۇ قات ۋە تۈگىمەس تاغ تىزمىلىرىدىن تۆرەلگەن بىر
دۇنيا ئىقلىمى قۇچاق يېيىپ ياتاتتى.

مەزكۇر قازاقلىرىمىز «باشلامچى» بولۇپ ئالتاينىڭ «بان-
دىت قازاقلىرىنى قىرىپ يوقىتىش» ئۈچۈن كېلىشۋاتقان جاڭ زىخۇي-
نىڭ ئەسكەرلىرىدىن ئىبارەت ئۇ ئەجەل ئەرۋاھلىرى ئەنە شۇ تو-

مار شەكلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي مەركىزىگەيېتىپ كەلگەن ئىدى.
قازاقلار قايتىۋاتقىنىدا، چارلاشتىن كەلگەن ئابدۇراخمان باشچىلىقىدىكى يېرىم بەن ئادەم دەريا ياقىسى بىلەن ئۆتۈپ بې-رىۋاتاتتى. ئۇنى زىنخۇي چاقىردى. چۈنكى بۇ باشلىق جىددى پەيتلەردە بىۋاستە چاقىرتىۋېلىپمۇ سۆزلىشىۋېرەتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ھەققىدە كۆپ گەپلەرنى ئاڭلاپ ۋە ھەركەتلىرىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا كۆز سېلىپ يۈرەتتى.

يۈگۈرۈپ كېلىپ ھەربىي سالام بەرگەن ئاجەنىشىڭ: بارغان يەرلىرى، كۆرگەن ئىزلىرى ۋە باشقىلىرىنى بىرمۇ بىر ئېنىق سۆزلىدى. ئۇنىڭ مەلۇماتىدا «ئالاھىدە ئەھۋال يوق»لىغى-نى بىلگەن زىنخۇي دوكلادىنى ئىرەڭسىزلا تىڭشىدى - دە، ئۇلارغا دەم ئېلىش ئىجازىتى بەردى. بۇ چاغدا بايىقى قازاقلارمۇ قومۇلۇق-تىن پەسكە تۆۋەنلەپ گۈدۈڭلىغىنىچە تۆگە قوشلىرى تەرەپكە كې-تىۋاتاتتى.

ئابدۇراخمان ئاتنى تېرەككە باغلاپ ئېيىللىرىنى بوشىتىۋات-قىنىدا، قولىنى كەينىگە قىلىپ قاشتا تىك تۇرغان جاڭ زىنخۇي ئۇنىڭغا چوڭقۇر نەزەر بىلەن قارىماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان چىلان تورۇق ئاتنىڭ قاشقىسىنى يېپىپ تۇرغان يارىشىملىق ماڭلىيىنى سىلاپ ئەركىلەتكەندىن كېيىن، ئۈستىۋاشلىرىنى قېقىشتۇرغىنىچە سۇ بويىغا چۈشتى. قول - باشلىرىنى يۇيۇپ، ئاغىنىسى جاپپار (جايىڭسەي) نى چاقىرتىۋېلىپ، ئىككىسى بىللە تۆگچىلەر تەرەپكە ماڭدى.

تۆگچىلەر قوشى قاپچىغاينىڭ تۆۋىنىدىرەك ئىدى. ئابدۇ-راخمان كېتىۋېتىپ، ئاغىنىسىگە:

— قەيىرىم ئاكامنىڭ يېنىغا بارىمىز، بەلكى ئىسسىق كۆمەچ پىشۇراتقان بولۇشى مۇمكىن، — دېدى. جاپپارمۇ كۈلۈمسىرىدى.

ئەمما ھېچنىمە دېمىدى. سۇ بويىدا، تېرەكلەر ئارىسىدا تۆگىلەر ئوت - چۆپ ۋە غازاڭلارنى يەپ يۈرەتتى. بەزىلىرى كۆتىرەم ئەسكەرلەردەك ئېغىناپ يېتىپ ئارام ئالماقتا، كۆشمەكتە ئىدى.

ئابدۇراخمان ئوت - چۆپلۈك بەلنىڭ تۆۋىنىدىكى پەستە بىرنىمىلەر قىلىپ يۈرگەن قارا بۇرۇتلۇق قەييۇمنى نېرىدىن تونۇدى - دە، يولنى ئۇدۇل شۇ تەرەپكە تارتتى. سالامدىن كېيىن قەييۇمغا ئوچۇقىنىلا ئېيتتى:

— قەييۇم ئاكا قوساقتا بىرنىمە باردۇ؟

— بار ئوكام، بار، — دېدى قەييۇممۇ دەرھاللا شوينا، جۇۋالدۇرۇزلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ئۇزۇن ئالا تاغارنى يانتو قاشقا يايدى - دە، ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۆزى بىرىپ كۆسەي بىلەن كۆلنى كوچىلاۋېتىپ:

— بۈگۈن سىزنى كېلىپ قالارمىكىن، دەپ ئويلىۋىدىم ئوكام، چۈشۈمدە نان كۆرۈپتىكەنمەن، — دېدى ئۇ ۋە چىلاندەك پىشقان كۆمەچنى جۇپ ياغاچقا قوندۇرۇپ ئېلىپ كەلدى. ئۇلار، يانتۇ قاش باغرىدا، قىلقاپ بۇستىدە چاي ئىچىشكەچ ئولتۇرۇپ مۇڭداشماقتا ئىدى.

— ئوكام ئابدۇراخمان، گۇچۇڭدىن سىبلىۋەتكەن خەت تەككەندىمۇ؟

— تەككەندۇ قەييۇم ئاكا، گۇچۇڭ بىلەن توخسۇننىڭ ئارىلىغى ئانچە ئۇزاق ئەمەسقۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق، ئۆزىڭىزمۇ قەشقەرگە خەت سالغانسىز - ھە؟

— ھەئە، قاراشەھەردىن بىر پارچە خەت سىبلىۋىدىم، كېيىن بارىدكۆلدىنمۇ ئىككى پارچە سالغان. گۇچۇڭدىنمۇ بىر پارچە خەت سىبلىۋەتتىم.

— كۆچۈڭدىن ئاران بىر پارچە خەت سالدىڭىزمۇ ئۇكام؟... مەن سىزدەك خەت قىلالايدىغان بولسام كۈندە بىر خەت سالار ئىدىم. كونىلار خەت يېرىم دىدار دىگەن ئەمەسمۇ؟ ئۆيدىكىلەر ئەنسىرەپ تەلمۈرۈپلا تۇرىدۇ - دە، بىزگە...

— ئۇغۇ ئەلۋەتتە شۇنداق، ئەمما شۇنىڭغا چولا نەدە قەييۇم ئاكا؟

— ئۇ دىگىنىڭىزمۇ راست ئۇكام. ئابدۇجاپپار ئۇكام ئۆزىڭىزمۇ ئۆيگە خەت سېلىپ تۇرىدىغانسىز؟

— ئەلۋەتتە، قەييۇم ئاكا.

— قېنى ئىچىڭلارچۇ؟ — دەيتتى قەييۇم ھورى چىقىپ تۇرغان نانىنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا سۈرگەچ، ئارىنى ئاز جىملىق ئارىلىدى. ئاندىن قەييۇم يەنە چاي لىقلاۋېتىپ دىدى:

— ئۇكىلار، بىزنى تەقدىر بۇ كۈنلەرگە سېلىپ، مۇشۇنداق مۇساپىرچىلىق دەشتلىرىدە تونۇشتۇردى. بۇ يەرلەردە بىزنىڭ بىر - بىرىمىزدىن بۆلەك كىمىمىز بار؟ — قەييۇم مۇشۇ ئارىدا قاتتىق بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى ۋە داۋام قىلدى، — كىم بىلىدۇ، بىزنىڭ جېنىمىز ئامان قالامدۇ؟ يا تەنلىرىمىز چۆل - باياۋانلاردا قاغا - قۇزغۇنلارغا يەم بولامدۇ. شۇڭا دەيمەن ئۇكىلىرىم، بىر - بىرىمىزنى تاشلاشمايلى! بۇ مۇساپىرچىلىق دەشتلىرىدە بىر - بىرىمىزنىڭ ھالىغا يېتىپ، تۇققان بولۇپ ئۆتەيلى!...

ئابدۇراخمان قەييۇمنىڭ ئاددى سۆزلىرىدىن ئۇنىڭ قانچىلىك يۇمشاق كۆڭۈل، مېھرىۋان ئادەملىكىنى سەزسە، غەمكىن كۆزلىرى ۋە ھەر بىر ئاھۇ نادامەتلىرىدىن ئېغىر روھىي مەيۈسلۈككە مۇپتىلا بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭ پەرىشان كۆڭلىگە ئارام ۋە دەرمان بولغىدەك مەدەتلىك گەپلەرنى قىلغۇسى كەلدى.

شۇ ئەسنادا يېقىنلا يەردە كۆتىرىلگەن ۋاڭ - چۇڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى. ئۇ، يوغان پور تېرەك تۈۋىدە دەنشاك① ئويناۋاتقان بىر توپ قىمارۋازلارنىڭ غەۋغاسى ئىدى. ئاڭغىچە كەچلىك يوقلىمىغا چېلىنغان مىژگان ھەركىمنى ئۆز تەرەپلىرىگە يورغىلاتتى.

شۇ ئاخشىمى جاڭ زىخۇي لېيەنجاڭدىن يۇقۇرىلارنىڭ يېغىنىنى ئاچتى. ئۇ، خەرىتە بويىچە سۆزلەپ: كۆكتوقاي تاغلىرى قۇيرۇچۇقلارنىڭ ئاساسىي ئۇۋىسى بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئوغرىلارنىڭ بىر جايدا تۇرمايدىغانلىقىنى، ھازىر ئۆزلىرى ئاشۇ «تازاق ئوغرىلىرى» نىڭ ئۇۋىسى تۇۋىگە كېلىپ قالغانلىقىنى، ئۇلار بىلەن قەيەردە ئۇچراشسا شۇ يەردە قەتئىي تۇتىشىدىغانلىقىنى، ئۇ ئوغرىلارنى قويماي يوقاتمىغىچە قەتئىي قايتمايدىغانلىقىنى ۋە ئەمدىكى بىرنەچچە كۈنلۈك مۇساپىنىڭ خەۋپ - خەتەرلىك يوللار ئىكەنلىكىنى، يولباشلىغۇچى قازاقلارنىڭمۇ ھەزەر قىلىشقا تېگىشلىك ئادەملەر ئىكەنلىكى قاتارلىق «بىر يۈرۈش يوليورۇقلار» نى بېرىش بىلەن ئەتە يۈرۈپ كېتىش تەييارلىقىغا بۇيرۇق بەردى. ئاندىن رەھبەرلىك مۇھاپىزىتىنى كۈچەيتىش زۆرۈرلۈكىنىمۇ ئېيتىپ، ئۆزىگە ئىككى كانۋويدىن بۆلەك يەنە تۆت نەپەر ئادىيۇتانت ئالدىغانلىقىنىمۇ ئۇقتۇردى. بۇنىڭغا يارامىلىق يىگىتلەر تاللىندى، ئىككىسى ئاز سانلىق مىللەتتىن بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىپ، بىرسىگە ئۆزى كۆپتىن كۆز سېلىپ يۈرگەن ئاجەنشىگنى كۆرسەتتى.

شۇنىڭ بىلەن شۇ كېچىدىن تارتىپلا «جىددى سەپەر» تەييارلىغى باشلىنىپ كەتتى.

---

① دەنشاك — تاق، جۇپ.

IV

ئاسمان - پەلەك تاغلار بۇلۇت بىلەن مۈگدىشىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ياز ۋە كۈز كۈنلىرى بۇ يەرلەردە يۈرگەن كىشى ئۆزى-نى گوياكى ئىسىل دورا - دارمانلار دۇكىنىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى. ھەممىلا ياقتىن، ھەتتا تاش ۋە توپىلاردىنمۇ گۈپۈلدىگەن خۇش پۇراقلار كېلىپ تۇراتتى.

قىسقىسى، ئالتاي ئالەمگە گۈزەللىك ۋە بايلىقنىڭ مودىسى-ئۆلكە، ئۈرنىگى ئۈچۈنلا يارىتىلغاندەك تۇيۇلاتتى.

جاڭ زىنخۇينىڭ قوشۇنى ئەنە شۇنداق ئاسمان - پەلەك تاغ ئارىسىدىكى تاشلىق يول بىلەن غەرپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ-لارنىڭ قاراكۆرە ئالدىدا. مۇقاش بىلەن باتتال ئىسىملىك ئىككى قازاقنىڭ باشلامچىلىقىدا چارلاش لىيەنى ئەھۋالدىن ئارقىغا پات-پات خەۋەر يەتكۈزۈپ مېڭىشقا مەسئۇل ئىدى. جاڭ زىنخۇينىڭ ئۆزى بولسا، ئالتە مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ئارىسىدا، ئۇزۇن سەپنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا باراتتى. مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ھەر بىرى ئىككىدىن ماۋزۇرنى بويۇنلىرىغا گىرەلەشتۈرۈپ ئاسقانىنىڭ سىرتىدا يەنە، بىر-دىن ئالاھىدە تاپانچىلارمۇ تاقاشقان ئىدى. ئاجەنىشىڭ ئەنە شۇلارنىڭ بىرسى سۈپىتىدە، يارامىلىق يىگىتلەر سالاھىيىتىدە. ئۆز سالاپىتىگە مۇناسىپ كەلگەن چىلان تورۇق قاشقا ئات ئۈستىدە خۇددى «چوڭ ئىش» قىلغاندەك، ئۆزى ئۈچۈنمۇ ھېچبىر چۈشىنىكسىز بولغان بىر تۈرلۈك مەغرۇرانە قىياپەتتە كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئەتراپتىكى ئاشۇ خىل مۆجىزات كارامەتلىرىنىمۇ چىن زوقمەنلىك بىلەن كۆزىتىپ

بىرئۇاتقاندەك بىر ھالەتتە ھەر نەرسىگە ۋە ھەر يانغا زور ئىشتىياق بىلەن نەزەر سېلىپ باراتتى.

بىر يەرلەرگە بارغاندا يول بىر ئايلانمىدىن ئۇدۇل جەنۇپقا بۇرۇلدى. بۇ خىل ھالەت — تاغ يوللىرىدا بىر تاغ ياكى بىرەر چوققىنى بىرەر كۈن چۆگىلەش، بىر دەم ئالدىغا، بىر دەم ئارقىغا ياكى ئوڭ ـ سولغا ئۆتۈپ قېلىش ئەھۋاللىرى تەبىئىي ھادىسە ئىدى. ھازىر مۇشۇنداق بولدى. جەنۇپقا بۇرۇلغان يول ئەتراپلىرى غىلىتاڭ تاشلىق ئاجايىپ بىر جىرا ئىدى. بۇ چاغدا چارلىغۇچىلار نىڭمۇ قارىسى كۆرۈنمەي قالدى. شۇ ئەسنادا خۇددى تاغ ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققاندەكلا بىر تەرەپ تاغدىن مىلتىق ۋە پىلىموت ئوقلىرى يېغىپ كەتتى، كېتىۋاتقان قوشۇن چاقماق تېزلىكىدە تاققا ياماشتى. قالايمىقانچىلىق كۆپ بولسا يىگىرمە سائەت داۋام قىلدى، قوشۇن تاققا چىقىپ بولدى. قوشۇن تەرەپ ـ تەرەپكە يامراپ ئۆملىمەكتە، يۇگۈرمەكتە ئىدى. ئەمما ھەر قانچە قارىغان، مارىغان بىلەنمۇ بۇ ئەتراپتا بىر قانچە ئات تىزگىندىن بۆلەك ئالۋاستىنىڭمۇ ئىزى كۆرۈنمەيتتى. قوشۇندا 53 ئادەم ۋە ئالتە ئات ئۆلگەنلىكى ئېنىقلاندى. ئېتىلغان بىر پىلىموت ۋە بىر قانچىلىغان مىلتىقنىڭ ئاۋازى بويىچە مۆلچەرلىگەندە ئوغرىلار 60 ـ 50، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئاز ئادەملەر ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، بۇ ئۇشتۇمتۇت ھادىسە بىلەن بۇ جىرادا ئاشۇنچىلىك جەسەتلەرنى قالدۇرۇپ، ئارقىدىكى تۆگە كارۋانلىرىنىمۇ ئامان ـ ئېسەن ئۆتكۈزۈپ، ھەممە شارائىتى «يامان يەر»دىن تېز كېتىشكە توغرا كەلدى. چۈنكى ئۇلارنى ئوغرىلار ئەمدى ئاۋۇپ كېلىپ ھۇجۇم قىلىدۇ، دىگەن قورقۇنچىلار قانلىق قامچا

بولۇپ قوغلىماقتا ئىدى.

كەچقۇرۇن كۈن ناغدىن پەسلەپ بېرىۋاتقان مەزگىلدە قوشۇن كەڭ بىر سايغا بېرىپ يەتتى. بۇ يەر بۇ كۈننىڭ قونالغۇ مەنزىلى ئىدى. بۇ يەردىمۇ ئەتراپ مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن قوغدالغاچقا، سۇرلۇك بىر ھالەت ۋۇجۇتقا كەلگەن ئىدى. كۆپ ئۆتمەي ھەممە بۆلۈملەر ئۆز رېتى بىلەن چەمبىرەك شەكلىدە توپلاندى ۋە مۇقاش بىلەن باتتالنىڭ نامى چاقىرىلدى. ھايت - ھۇيت دېگىچە نەيزىلىك سەككىز مىلتىق ئۇلارنى ھەيۋەت بىلەن ئوتتۇرىغا ئېلىپ كىردى. بۇ ئىككى قازاق بىزنى دۈشمەن بار يەرگە قەستەن باشلاپ كەلدى دېگەن جىنايەت بىلەن ھەر ئىككىسى تىزلاندۇرۇلۇپ قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلاندى.

ئۈچىنچى باپ

ئالتۇن ئالتاي

ئالتۇن ئالتاي گۈزەل يەر،
ئامىلىق دىسەم دىل كۆيەر.
شەرىپىڭنى ئۇلۇغلاپ،
بىز سۆيمىسەك كىم سۆيەر؟...

ساڭا بېرىپ قەشقەردىن،
كۆپنى كۆردۈم يانغىچە.
ئالتۇن يۇغان سۇيۇقىدىن،
مەنمۇ ئىچتىم قانغىچە...

I

ئالتاي دىسە، ئۇنى كۆرمىگەنكىشىلەر «ئالتۇن چىقىدىغان جاي»، «تولا ئۇرۇش بولغان يەر» دەپلا چۈشىنىدۇ.

ئالتاي زادى قانداق جاي؟

ئالتاينى يارىتىشتا تەبىئەت ئۆزىنىڭ سىخىلىق كاراممىتىنى راسا كۆرسەتكەن. گۈزەللىك سەنئىتىنىڭ بارچە ھۈنەر ھېكمىتىنى، ئىسىل ۋە رەڭدار گۈل بويىاقلىرىنىڭ سەرخىللىرىنى ئۇنىڭدىن ھېچبىر ئايىمىغان. ئالەم غەزىنىسىنىڭ قىممەتلىك دۇردانىلىرىنى ئۇنىڭ ئېتىگىگە يەتكىچە تولدۇرۇپ، ئەل ۋە ئەۋلادىنىڭ ئامەت ئاساسى، ئانا مىراسى بولغان بايلىقلارنى پۇختا ساقلاشقا مۇئەككەل قىلىپ، قاتمۇ قات تاغلاردىن مۇستەھكەم مۇداپىئە قورغانلىرىنى قۇرۇپ، ھەيۋەتلىك ۋە سۈلەتلىك بۈيۈك چوققىلارنى مۇقەددەس مۇنار ۋە دەرۋازا سۈپىتىدە ئورناتقان.

ئىبخ! ئالتاي...

ئاسمان ـ پەلەك گۈزەل تاغلار ئاق بۇلۇتلارنى بېشىغا قالپاق قىلىپ كىيگەندەك، ياپ ـ يېشىل قارىغايلار بۈيۈك ۋە مۇقەددەس مۆجىزاتلارغا قاتمۇ قات كىمخاپ يوپۇق ياپقاندەك ياكى خىللانغان سان ـ ساناقسىز ئارمىيە مەيداندا تىك تۇرغاندەك، ئۇنىڭ ئارىلىرى ۋە ئاستىنلىرىدىكى ئاق قېيىن، تال، تېرەك، بۆلدۈرگەن، ياۋا ئالما ۋە كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان رەڭگا رەڭ گۈل ـ گىيالار بولسا ئىسىل بۇيۇملارغا ئالتۇن يىپلىق لەھلى ـ ياقۇتلار بىلەن چىلتەك توقۇلغاندەك تۇيۇلىدۇ. ھەيۋەتلىك ھاڭ تاشلار باغرىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان بۇلاق فونتانلىرى بولسا بۇ بېھىش سۈپەت گۈزەللىك ئىقلىمىنىڭ ئابھاۋاسىنى ھەمىشەم راۋانلاشتۇرۇشقا ۋە بۇ رەڭدار گۈل ـ چىمەنلەرگە چاڭ قوندۇرماسلىققا مۇئەككەل پەرىشتىلەر پۈركۈپ تۇرۇۋاتقان جەننەت ئىپارلىرىدەك بىلىنىدۇ. ئېگىز قىيالاردا بۈركۈت ۋە شۇڭقارلار تاشقا تۇمشۇق بۆلەپ ئولتۇرسا، تۆۋەندە تورلۇك تۇمەن گۈل ـ چىمەنلەرنى ئارىلاپ ئاققان سۇ بويلىرىدا بۇغا ـ مارال، كىيىك

ۋە جەرەنلەر موزاي ـ ئوغلاقلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يايراپ يۈرىدۇ. ئالتاينىڭ تاغ، ئېدىرلىرىدا ياز ۋە كۈز كۆنلىرى يۈرگەن كىشى ئۆزىنى ئىسىل دورا ـ دەرمەكلەر ماكانىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلىدىكى، ھەممىلا ياقتىن ـ تاش، توپىلاردىنمۇ گۈپۈلدەپ خۇش پۇراقلار كېلىپ تۇرىدۇ.

قىسقىسى ئالتاي ئالەمگە گۈزەللىك ۋە بايلىقنىڭ ئەۋرىشىكىسى ئۈچۈنلا يارىتىلغاندەك تۇيۇلىدۇ. ئالتايغا ھەربىر قارىساڭ ئىشقىڭ، ئىشتىياقىڭ، زوقىڭ شۇنچە ئېشىپ، ئاشۇنداق جاي ۋە گۈزەل يۇرتۇڭ بىلەن خەلقى ـ ئالەم ئالدىدا ماختانغىڭ ۋە پەخىرلەنگىڭ كېلىدۇ. ئالتاي ئەنە شۇنداق باي ۋە گۈزەل بىر جاي

ئالتاي ھەققىدە ئېغىز ئاچىدىكەنمىز، ئۇ ھالدا ئالدى بىلەن قازاق خەلقى توغرىسىدا قىسقىچە بولسىمۇ توختىلىپ ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، ئالتاينىڭ كەڭ باغرىدا ئاساسەن قازاق خەلقى ياشاپ كەلمەكتە.

قازاق دىمەك ـ باتۇرلۇق ۋە مېھماندوستلۇقنىڭ سىمۋولى دىمەكتۇر دىسەك، بەلكى خاتا ئېيتمىغان بولىمىز. بۇنىڭ ئۈچۈن قازاقنىڭ ئومۇمىيتىگە ۋەكىللىك خاراكتىرىدىكى بىرنەچچىلا ئالاھىدىلىگىنى كۆرۈپ ئۆتۈش كۇپايە.

قازاقنىڭ ئۆيىگە «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ مەيلى كۈندۈزى ۋە مەيلى كېچىسى كىرگەنلىكى كىشىگە بىر چۆگۈن چېيى بىلەن داسقىنى ھەر قاچان تەييار. بۇنى قازاق كىشىسى ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق بۇرچى دەپ ھېساپلايدۇ. ئۆيىگە كىرگەن كىشىگە بىر چۆگۈن چاي بەرمەي چىقىرىشنى قازاق نومۇس بىلىدۇ.

قازاق خەلقى مېھماننى «قوناق» دەيدۇ. قوناققا قازاقنىڭ ئىشىگى ھەر قاچان ئوچۇق. «قوناق» ھەققىدە قازاقنىڭ نۇرغۇنلىغان

ماقال ـ تەمسىللىرى بار، «قۇداي قوناق» (خۇدا بەرگەن مېھمان)،«قوناقنى قوندۇرساڭ توشقۇزما»، «قوناقنىڭ ئۆزىگە ئەت بەرگىچە، ئېتىغا ئوت بەر» ۋاھاكازالار.

ياۋروپا سەيياھلىرىدىن بىرى: ئەگەر يەر شارىنىڭ بەلۋىغىغا پۈتۈنلەي قازاق ئورۇنلاشقان بولسا، دۇنيانى بىر پۇلسىز سایاھەت قىلىپ چىققىلى بولار ئىدى دەپ تولىمۇ توغرا ئېيتقان ئىكەن.

قازاقنىڭ قەھرىمانلىق جەھەتتىكى كەلگەندە شۇنى ئېيتىش كۇپايىكى، «ئەل ئۈچۈن ئەر بول، بولمىسا يەر بول» دەيدۇ قازاق. يەنە «قۇشنىڭ بالىسى ئۇۋىسىدا ئىمىنى كۆرسە ئۇچقان چېغىدا شۇنى ئالىدۇ» دەيدۇ.

قاراقلار ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ بالىلىرىغا يەتتە ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى يادلىتىش بىلەن بىللە ئۆز قەبىلە قەھرىمانلىرىنىڭ ئىسىملىرى، دەستۇرلىرى، ئىش ئىزلىرىنىمۇ ئېيتىپ بېرىش ئارقىلىق بالىلارنىڭ ۋۇجۇدىغا باتۇرلۇق روھلىرىنى سىڭدۇرۇپ بارىدۇ. يەنە قازاقتا ئۆزى ئاددى، ماھىيىتى ئالىي بىر ئىش بار. ئۇ بولىسمۇ ئاۋۇللاردىكى «ئېيتىشىش» تۇر.

ئاۋۇلنىڭ ئوغۇل ـ قىز ياشلىرى، يىگىت ۋە كېلىنچەكلىرى مەلۇم ۋاقىتتا بىر جايغا توپلىنىپ ئۆلەڭ ئېيتىشىدۇ. بۇ چاغدا مۇسابىقىگە ياكى بەس ـ مۇنازىرىگە چۈشكەن ھەر ئىككى تەرەپ ئوغۇل بىلەن قىز، يىگىت بىلەن كېلىنچەك ياكى قىز بىلەن قىز ۋە باشقىلار ئۆز قەبىلىسىنىڭ قەھرىمانلىق قىسسىلىرىنى، باتۇرلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى، ئۆز ئېلىنىڭ ئالاھىدىلىكى، بايلىقى، مەرتلىكى، چەۋەندازلىقى ۋە ئاقىن (شائىر) لىرىنى ئاتاپ ماختىنىدۇ، پەخىرلىنىدۇ. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن نەچچە يۈزلىگەن، ھەتتا مىڭلىغان كۆپلىبت بەس ـ مۇنازىرە بىيىت، قوشاقلىرى نەقمۇ نەق جاۋاپ

قايتۇرۇش يولى بىلەن ئېيىتىلىدۇ. بۇنى ماھىيەت ئېتىۋارى بىلەن قەھرىمانلىق قىسسىلىرىنى ئوقۇش، تەمىنلەش ياكى تەربىيىلەشنىڭ ئېپىدائى مەكتىۋى، شۇنداقلا ھازىر جاۋاپلىق، چىچەنلىك، ئىجاتكارلىققا ئۆگىتىشنىڭ ئېپىدائى كورژۇكى دېيىشكە بولىدۇ. مانا شۇنداق خىسلەتلەر بۆشۈگىدىن بويى تارتىپ چىققان قازاق ئوغۇل - قىزلىرى، ئۆزىنىڭ باتۇر ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئىز باسارلىرى سۈپىتىدە تارىخ يولىنى داۋام ئەتتۈرگۈچىلىرىدۇر.

شۇنىڭ بىلەن بىللە قازاقنىڭ تارىخى يولىدا ئاپەتلىك ئىككى ئازاپ بۇ جەسۇر خەلق بىلەن بىللە چىرمىشىپ كەلگەن. ئۇنىڭ بىرسى نادانلىق، يەنە بىرسى نازاپەت ۋە تىبابەت ئىشلىرىغا ئېتىۋارنىڭ كەملىگى ئىدى. بۇ ھەقتە قازاقنىڭ مەلۇم بىر شائىرى مۇنداق دىگەن:

قازاغىم قىرق ئېغىزلىق خەلقىمىزغۇ،
قاتاردىن شۇ سەۋەپلىك قېلىپىمىزغۇ.
ئىلىم بىلەن مەرىپەتنى كىرەك قىلماي،
نادانلىق شارابىغا قېنىپتىمىزغۇ...

ئالتاي ھەققىدە ئاممىغا شۇ نەرسە ئوبدان ئايانكى، ئۇ يەرلەردە قوزغىلاڭ، توپىلاڭ، قانلىق قىرغىنچىلىقلار كۆپ بولغانلىقىنى جامائەت كۆپ ئاڭلىغان. شۇ ئىشلار قاچان، قەيەرلەردە، نىمە ئۈچۈن ۋە قانداق بولغان؟! بۇ خۇسۇستا قىسقىچە بولسىمۇ توختىلىپ ئۆتكىنىمىزدە، ئاندىن بىزنىڭ قىسسىمىزنىڭ ئالتاي ۋەقەلىرىگە مۇناسىۋەتلىك قانلىق سەھىپىلىرى تېخىمۇ ئايدىڭلاشقۇسى.

1939 - يىل 10 - ئايدا باندىت شىڭ شىسەي ئۇرۇمچىدە «قازاق، قىرغىز، موڭغۇل ۋەكىللەر قورۇلتىيى» دىگەن بىر لىمنى

ئاچقان. ئۇنىڭغا جايلاردىن 280 ۋەكىل قاتناشقان، «قۇرۇلتاي» بىر قانچە ئاي داۋام قىلدى. ئۇنىڭدىكى سۆز: ئاشۇ ئارقىدا قالغا ئۈچ مىللەتنى ھەر جەھەتتىن «تەرەققىي تاپقۇزۇش» ھەققىدە بولۇپ، بۇنىڭ ئۈچۈن تاغدەك ۋەدىلەر، تاغارلاپ سوسكىلار... بېرىلـ گەن. ئاخىرى ۋەكىللەرگە قايتىش تەييارلىقىغا «سوغات ئېلىش»قا جىق پۇللار بېرىلىدۇ. شۇ چاغدا. ئوشتۇمتۇتلا «يەنە بىر ئاز ئىش چىقىپ قالدى. بارىنكۆلدە قوزغىلاڭ كۆتەرگەن يۇنۇسنى تىنچىتىپ، قورالىلىرىنى تاپشۇرۇشقا كۆچ چىقىرىڭلار» دەيدۇ. بۇ ئويدۇرۇلما بانىسى بىلەن ئاشۇ ئۈچ مىللەت خەلقىنىڭ قولىدا بار بولغان قورال ـ ياراقلىرىنى ھۆكۈمەتكە ياردەم قىلىشنى، ياپون بىلەن ئىركىشىش ئۇرۇشى قىلىۋاتقان بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە ئالدىنقى سەپكى قورال ـ ياراق «ياردەم قىلىش» نى ئېيتىدۇ. ئۇلارنى ئەل ئارىسىدىكى قورال ـ ياراقلارنى تاپشۇرۇپ بېرىش ھەققىدە يۇرت ـ جامائەتكە قارىتىپ خەت يېزىپ بېرىشكە قىستايدۇ.

ۋەكىللەر ماقۇل بولىدۇ ۋە خەت يېزىپ بېرىدۇ. شۇندىمۇ ئۇلارنى قويۇۋەتمەي يەنە داۋاملىق «يىغىن» ئاچىدۇ. كېيىن ئۇلارنى بىراقلا قاماققا ئالىدۇ. ئاندىن خىلمۇ تەيجى باشـ لىق بىر نەچچە كىشىنى تۈرمىدىن چىقىرىپ، 1941 ـ يىل 5 ـ ئايدا ئالتايغا «قورال يىغىش» ئۈچۈن ئەۋەتىپ، باشقىلارنى زاكالەت ئورنىدا تۇتۇپ تۇرىدۇ. ئالتاي ئەھلى «كىشىلىرىمىزنى قايتۇرىدىغان بولسا قورال ـ ياراقلىرىمىزنى بەرسەك بېرەيلى» دەپ، بار قورالىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. شۇنداقتىمۇ جاللات شىڭ دۇبەن ۋەكىللەرنى قويۇۋەتمەيدۇ. ئەكسىچە ئەلنى قورال تاپشۇـ رۇشقا قىستاپ قىيناۋەرگەچكە، تاقىتى تۈگىگەن ئەل 1942 ـ يىل

2 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كۆكتوقاي ئامبىلى باشلىق 13 كىشىنى ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق قورالغا ئىگە بولۇپ، ئىسمىقان نوغانباي ئوغلى، ئىرىسقان ۋە ئاق تىكىلەرنىڭ يولباشچىلىقىدا رەسمىي قوزغىلاڭ كۆتىرىلدۇ. بۇ چاغدا كۈچ ئىشلىتىپمۇ ئامالسىز قالغان شىڭ شىسەي توپىلاڭنى تىنچىتىشقا «ئەلچى» قىلىپ ئالتاي مۆتىۋەر-لىرىدىن زاتەلباينى كۆكتوقايغا ئەۋەتىدۇ. زاتەلباي ئەلنىڭ ئالدى-غا قويغان تەلەۋى ۋە مەقسىدىنى ئۇققاندىن كېيىن، «ئەلچى»-لىكنى تاشلاپ، قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كېتىدۇ ۋە بىر قېتىملىق چوڭ ئۇرۇشتا زور جاسارەت كۆرسىتىپ، ئىسمىقاننىڭ دادىسى نوغانباي بىلەن بىللە قۇربان بولىدۇ.

بۇ كۈنلەردە مىڭ ـ مىڭلاپ ھەربى كۈچلىرىنى ئىشقا سېلىپ بىتچىت بولغان شىڭ شىسەي، شېرىپقان (ئالتاينىڭ سابىق ۋا-لىسى) بىلەن بۇقات بەيسىنى تۇرمىدىن چىقىرىپ، توپىلاڭنى تىنچىتىش ئۈچۈن ئالتايغا بىرىشقا ئۈندەيدۇ. شېرىپقان رەت قىلىدۇ، بۇقات بارىدۇ. بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلار قوراللىرىنى تاپشۇرۇشتا شىڭ شىسەيگە ئۈچ شەرت قويىدۇ.

شىڭ شىسەي بۇ شەرتلەرگە كۆنىدۇ، ئەل قوراللىرىنى تاپ-شۇرىدۇ. بۇقات ئالتايغا (شېرىپقاننىڭ ئورنىغا) ۋالى بولىدۇ. ئەلەن ۋاڭ باشلىق بىر نەچچە كىشىنى ئالتايغا ئېلىپ بېرىپ، ئەل-گە كۆرسىتىپ، يەنە ئۈرۈمچىگە قايتۇرۇپ كېتىدۇ. بىر مەزگىل ئەل تىنچىيدۇ.

شىڭ شىسەي كېيىنچە ۋىلايەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى چاقى-رىدۇ. يۇرت باشلىقلىرى بارمايدۇ.

1942 ـ يىل 9 ـ ئايدا ئاۋدانلىق (ناھىيىلىك) «خەلق ۋە-كىللەر قۇرۇلتىيى» چاقىرىلىدۇ. شىڭ شىسەي شۇ قۇرۇلتايدا يۇرت

باشلىقلىرىنى بىراقلا قولغا ئالدۇ. شۇ قاتاردا ۋالى بۇقاتىنمۇ قولغا ئالدۇ. ئاندىن كېيىن جانىمقان ئالتايغا ۋالى، دەللىقان هاكىم بولدۇ.

جانىمقان قوزغىلاڭ رەهبەرلىرىدىن قېپقالغان ئېرىسقاننى «مېنىڭ يېقىنىم، كېسەلنى ئۆزەم داۋالىتىمەن» دېگەن بانا بىلەن زەهەر بېرىپ ئۆلتۈرىدۇ.

ئۇلار دەللىقان هەققىدە «قېچىپ كەتتى» دېگەن سۆز تار- قىتىدۇ. ئەمەلىيەتتە مەلۇم بىر كېچىسى ئۇنى ئوغرىلىقچە تۇتۇپ، بىرزېنت ياپقان ماشىنا بىلەن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ ماڭغاندا، بۇر- چىن كېمىسىدە يۈز بەرگەن بىر تاسادىپىي ۋەقەدە ئۇ بىر قازاق ساقچىنىڭ غەمخورلۇقىغا سازاۋەر بولۇپ قېچىپ كېتىدۇ.

تېرورلۇق كۆچىيىدۇ. ئەل - يۇرتنى ئېغىر ۋەهىمىلەر قاپ- لايدۇ. كىشىلەر كېچىسىمۇ ئارامىدا ئۇخلىيالمايدىغان ئەهۋالغا يېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلق هايات ئۈچۈن كۆرەشكە كىرىشىدۇ. دەل شۇنداق پەيتتە، ئاشۇ كېيىنكى قېتىم قورال تاپشۇرۇشقا قو- شۇلماي 13 كىشى بىلەن تاققا قېچىپ كەتكەن ئوسمان باش كۆ- تىرىپ چىقىدۇ. ئازاپ - ئوقۇبەت چەككەن ۋە تەهدىت، تەشۋىش- لەردە قالغان ئەلنىڭ مەلۇملىرى ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كېتىشكە مەج- بۇر بولىدۇ.

«بازاردا ئادەم بولمىسا، ئۆچكىنىڭ ئېتى ئابدۇكېرىم» بول- غىنىدەك، ئېسىل ئوغۇللىرىدىن ئايرىلغان ئەلگە ئوسمان قولىدىكى قورالنىڭ هىماتى بىلەن «باشچى» بولۇۋالدۇ.

ئوسمان ئەشەددىي نادان، ئەڭ قارا قوساق، ئاڭسىز ۋە ئەڭ جاهىل بىر جان بولۇپ، مەقسىدى پەقەت قورالدىن ئايرىلماي تاغدىلا يۈرۈش، ئوچرىغاننى بۇلاپ - تالاپ كۈن كەچۈرۈشتىنلا

ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن چۈشەنچىسى ۋە مەقسىدى پەقەت مۇشۇلا ئىدى، شۇڭا ئۇ بۇلاڭچىلىقتىن بۆلەكنى بىلمىدى. ئۇنىڭدىن قانچە يىللاپ قۇراللىق يۈرگەن بولسىمۇ، ھەتتا بىرەر ئاددى رايون چاغلىق يەرنىمۇ ئىگەللىمىدى. پەقەت ئەلنى، ئالدى بىلەن قازاق خەلقىنى خانىۋەيران قىلىپ قاتتىق قاخشاتتى. ئالتايدىن دۆربىلجىن، چۆچەكلەرگىچە بولغان ئەل - يۇرتنى بۇلاپ - تالىدى. ئەل خوش بولارلىق بىرەر ئىش قىلمىدى.

شۇڭا ئەل ئۇنىڭغا «قۇيرۇچۇق»،«قاراقچى» دىگەن نەپرەتلىك نام بەردى. ئاخىرقى ھېساپتا ئۇ گومىنداڭنىڭ «باتۇرى» بولۇپ قالدى. گومىنداڭ گۇرۇھى ئۇنى «ئوسمان باتۇر» دىدى. ئوغرى ئوسمانغا بېرىلگەن بۇ «نام» باتۇر ۋە جەسۇر قازاق خەلقى ئۈچۈن ئاھانەت ئىدى. چۈنكى قازاقنىڭ تارىخىدا ئاجايىپ قەھرىمانلار ئۆتكەن. شان - شەرەپ پەقەت باتۇر قازاق خەلقى ۋە ئۇنىڭ ھەقىقى قەھرىمانلىرىغا مەنسۇپ.

ئوسمان ئاشۇنداق بىر جان بولسىمۇ، لېكىن قاتارلىرىنىڭ كۈنسايىن كېڭىيىپ ۋە كۆپىيىپ بېرىشى چىرىك ھاكىمىيەتنىڭ ئەل ئۈستىدە ئېشۋاتقان چەكسىز زۇلمى ئۈچۈن ئىمكانىيەتلىك ئامىل بولۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا، شۇ جۈملىدىن ئالتاي رايونىدا دەھشەتلىك شىڭ دەۋرىدىن، ئاپەتلىك ئوسماندىن ئىبارەت قوش قەۋەت كۈلپەت تېخى ۋۇجۇتتا كەلگەن ئىدى. ئالتاي قاتمۇ قات ئاسارەت ئاستىدا ئېزىلمەكتە؛ ئەل - يۇرت ئىڭراماقتا، تەۋرەنمەكتە ئىدى. مانا شۇنداق بىر شارائىتتا، ئاشۇ «بۆرىچىن كېچىسىدە قېچىپ كەتكەن دەللىقان تاشقى موڭغۇلىيە ئارقىلىق قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا كېلىپ باشلامچىلىق قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى كۈنسايىن ئۆسۈپ، ئالتاي

ۋادىسىدا زۇلمەت تەختىنى تىترەتكىدەك قۇدرەتلىك بىر كۈچ شە-كىللەنمەكتە ئىدى. بۇ ئەھۋالدىن قاتتىق ئەندىشىگە چۈشكەن، قانلىق تېررورلۇق، ئالدامچىلىق، مەككارلىق نەيرەڭلىرى بىلەن خەلقنىڭ ئەزىزلىرىدىن پۇتونلەي چۈشكەن، ھەددى ھېساپسىز ماددى كۈچلىرىدىن ئايرىلىپ، ئاقىۋەتتە ئامالسىز قالغان ئىستىبدات ھاكىمىيەت ئەمدىلىكتە ئالتەشەھەرنىڭ ساددا ياشلىرىنى «ئۇرۇمچىدە ئوقۇتىمىز» دىگەن بانا بىلەن ئالداپ ئېلىپ كېلىپ، ئالتاي تاغ-لىرىدا مەجبۇرى ئۇرۇشقا سالماقتا ئىدى. مانا شۇ خىل ئالدانغان-لارنىڭ بىرسى قىسسىمىزنىڭ قەھرىمانى ئابدۇراخمان (ئاجەنىشىڭ) ئىدى. ئۇنىڭ «جاڭ زىنخۇينىڭ قوشۇنى» قاتارىدا ئالتاي تەۋەسى-گە كەلگەنلىكىنى بىز باشتا كۆرگەن ئىدۇق. ئەمدى ئابدۇراخ-ماننىڭ ئالتاي سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق قىسسىمىزنى داۋاملاش-تۇرىمىز:

II

سارسۇمبە جىددى سارىسىمىگە چۈمگەن. ئىگىز چوققىلاردا بولسا، ئەسكەرلەر چۇمۇلىدەك مىژىلداپ يۈرمەكتە. مىلتىق ۋە پىلىموتلار ئۇززۇلمەي ئېتىلىپ تۇراتتى. كوچىلاردىمۇ بەللىرىگە قوشلاپ گىرانات، بويۇنلىرىغا نەيزىلىك مىلتىقلارنى ئاسقان ئەسكەرلەر يۈگۈرۈپ يۈرەتتى. شەھەر قوينى شىددەتلىك تەشۋىشلەر-گە تولغان، ھەر خىل سۆزلەر ھەر ياندىن ئاڭلىناتتى.

ۋاقىت چاشكا مەزگىلى ئىدى. قىزىل تاغنى بويلاپ كۆتىرىل-

گەن كۆن سارسۇمبىنىڭ يۇقۇرىسىدىكى لاستا، مويكا، ئايرۇدۇ-
رۇم ۋە چوركىلىقلارغا① چۈشۈرگەن ئاپتاپ شولىلىرىنى شەھەر
كوچىلىرىغا كېڭەيتىپ كەلمەكتە ئىدى.

«قاساپ بازىرى» نىڭ دوخمۇشىدىكى سائەت ۋە ئالتۇن
چىش ياسايدىغان، ئۆزىگە «كەنجاخۇن» دەپ ئۇيغۇرچە ئىسىممۇ
قويغان خەنزۇ ئۇستىنىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىغا بىر مۇنچە كىشىلەر
توپلاشقان ئىدى. توپنىڭ ئارىسىدا 50 ياشلار ئەتراپىدىكى
قارامتۇل، قارا ساقال بىر كىشى تامغا كەينىچە يۆلىنىپ يالىڭاچ
تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا يىرتىق ئىشتىنىدىن بۆلەك ھېچنىمىسى
يوق ئىدى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرى چاڭ - توزاڭغا چۆمۈلگەن
بولۇپ، بەدەن ۋە پاقالچاقلىرىدىكى تىلىم - تىلىم جاراھەت
ئىزلىرىدىن قارامتۇل قان تەپچىرەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قوڭۇر رەڭگى
تەسۋىرلەپ تۈگەتكۈسىز ئېغىر مۇڭغا چۆمۈلگەن بولسا، يوغان قاپ-
قارا كۆزلىرىدىن ئالەمنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس دەرت - ئەلەم زەر-
دىلىرى يالقۇنلاۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇ، ئارىلاپ - ئارىلاپ
ئاچچىق ئۇھ تارتاتتى، ئۇلۇق - كىچىك تىنىاتتى. توپلانغانلارغا
كۆرمىش، كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى. سۆز شۇسىگە
قارىغاندا ئۇنىڭ قەشقەرلىق ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى.

— قۇيرۇچۇقلار كېچىسى كەلدى، — دەيتتى ئۇ، — ئەل
ئۇخلىغان چاغ ئىدى، ھېچكىم تۇيماي قالدى. تاڭ ئاتقىچە پۈ-
تۈن جاڭزىلارنى قورشىۋالدى. ھېچكىمدە ھېچنىمە قالدۇرماي بۇلاپ-
تالىدى. ھەتتا ئاياللارنىڭ ئۇچىسىدىكى كىيىملىرىنىمۇ قويماي

---

① چوركا — ئوتۇن ئۈچۈن توغرالغان، دەريا ئارقىلىق ئاققۇزۇپ كېلى-
نىدىغان كۆتەكلەر. ئاساسەن قارىغاي كۆتەكلىرى (چوركىلىق -
ئوتۇن بازىرى).

سالدۇرۇۋالدى. مال ـ مۈلۈكنى، چارۋىنى ئالىپ مەيلىدىغۇ، ھەممە-
دىن يامىنى خامانلارغا ئوت قويۇۋەتتى. ئاشلىقتىن ھېچنىمە قالماي
كۆيۈپ كەتتى. ھەممىسى كۈل بولدى. ھەممىسى تۈگىدى. ــ بىر
ئازدىن كېيىن يالغاچ كىشى سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:
ئاڭ ئىپتىشى بىلەن يەنە بىر توپ ئاتلىقلار كەلگەن ئىدى.
ئۇلار ئوت قويغان. ئەل ـ يۇرتنى بۇلىغانلارغا تازا خاپا بولدى.
چىدەللەشتى. بىر ـ بىرىنى قامچىلاپ قان بولۇشۇپ كەتتى. كېيىن
كەلگەنلەرنىڭ باشلىغى قارا بۇرۇت، قاۋۇل بىر يىگىت ئىكەن.
ئۇنى بۈركۈتباي باتۇر دېيىشتى. بۇ بۈركۈتباي باتۇر، بۇلاڭچىلارغا
خاپا بولۇپ:
ــ ئالساڭ ھۆكۈمەتنىڭكىنى ئالمامەن! ئەلنى نىمىشكە
بۇلايسەن؟ خامانلارغا نىمىشكە ئوت قويدۇڭ؟ ئەل ـ يۇرتنى ئاچتىن
قىرىلىپ ئۆلگىسۇن دەمسەن؟ ــ دىدى. بۈركۈتباي باتۇرنىڭ ئادەملىرى
ئازراق. بۇلاڭچىلار كۆپ ئىدى. ئۇلار قامچىلاشتىلى. مىلتىق تەڭ-
لەپ ھەيۋە قىلىشتىلى، ئاسمانغا قارىتىپ ئوق ئېتىپ چىدەللەش-
كىلى تۇردى. شۇ مالىمان ۋاقتىدا مەن بالا ـ چاقامنى باشلاپ ئېرىق-
نىڭ ئىچى بىلەن ئۆمىلەپ قاچتىم. بىر جىرادا يوشۇرۇنۇپ
يېتىپ، خۇداغا شۈكرى، بۈگۈن كېچىسى بىلەن شەھەرگە كىرىۋال-
دۇق. بالا ـ چاقىلار يالىڭاچ ـ ئۇلغاچقا، ئۇلارنى ... ئۇلارنى
ئاۋۇ جاڭجۇڭتاۋ تۈۋىدىكى قەۋرىستانلىقتا قويۇپ، ئۆزەم بۇ
يەرگە كىرىشىم. ئۇلار ... ئۇلار ئاچ، قېرىنداشلىرىم ... ئۇ ئەمدى
ھۆڭرەپ يىغلىۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن، تىڭشىغانلارنىڭمۇ
تولىسى يىغلىۋەتتى. بۇ سۆزلەر داۋامىدا ئىگىز چوقىلاردىن
ئارىلاپ ـ ئارىلاپ پىلىموت ۋە مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىناتتى.
ــ قېنى قېرىنداشلار، قاراپ تۇرمايلى! بىشىغا كۈن چۈش-

گەن بۇ بىچارە قېرىندىشىمىزغا قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەم قىلايلى! كۆپ تۇكۇرسە كۆل بولىدۇ. قېنى كىم نىمە بېرىدۇ؟ مەن ئۆزەم ماۋۇ چاپىنىمنى بېرىمەن، — بىرەيلەن كۆپچىلىككە شۇنداق دېۋىدى، ھەممەيلەن ئۇنى قوللاشتى. كىيىم - كېچەك، پۇل، ماتا-چەكمەن، سەگەزلەر چۇشۇشكە باشلىدى. تۆپە - تۆپىسىگە دۆۋىلەنمەكتە ئىدى.

يالىڭاچ كىشى يىغىلغان نەرسىلەرنى كەنجاخۇن ياردەم قىلغان ئاق سىيامبۇغا ئورىماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا چوڭ كوچا تەرەپتىن بىر توپ ھەربىنىڭ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ بوراندەك كېلىشى كوچىلارنى «قاچ ... قاچ ...» قىلىۋەتتى. ئىئانە بۇيۇملىرىنىڭ يۆتكىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنلىرى ئاتلارنىڭ ئاياقلىرى ئاستىدا قالدى. ئۇلار قويۇندەك ئۆتۈپ كەتتى. كىشىلەر ئاتلىقلارنىڭ ئارقىلىرىدىن قاراپ: «ئاپەتلەر، كاساپەتلەر، پاقا ئالالماس ئاقسالار، ھارامتاماق لەخۋالار» دەپ تىللايتتى.

III

نويابىرنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى، ئالتاينى قار قاپلىغان ئىدى. سارسۇمبە شەھىرىنى بولسا، بىر كۈنىنىڭ ئىچىدىلا ئەسكەر قاپلاپ كەتتى. بۇ ئەسكەرلەر: دۈشمەن قاچقاندىن كېيىن مەيدانغا چىققان باتۇرلار — بىزگە تونۇش بولغان ئاشۇ جاڭ زىخۇينىڭ ئەزىمەتلىرى ئىدى.

خامانلارغا ئوت قويۇلغان كېچىسى ئالتاينىڭ گېنېرالى ۋەن سىلىڭ ئۈرۈمچىگە «سارسۇمبە قازاق ئوغرىلىرىنىڭ قورشاۋىدا

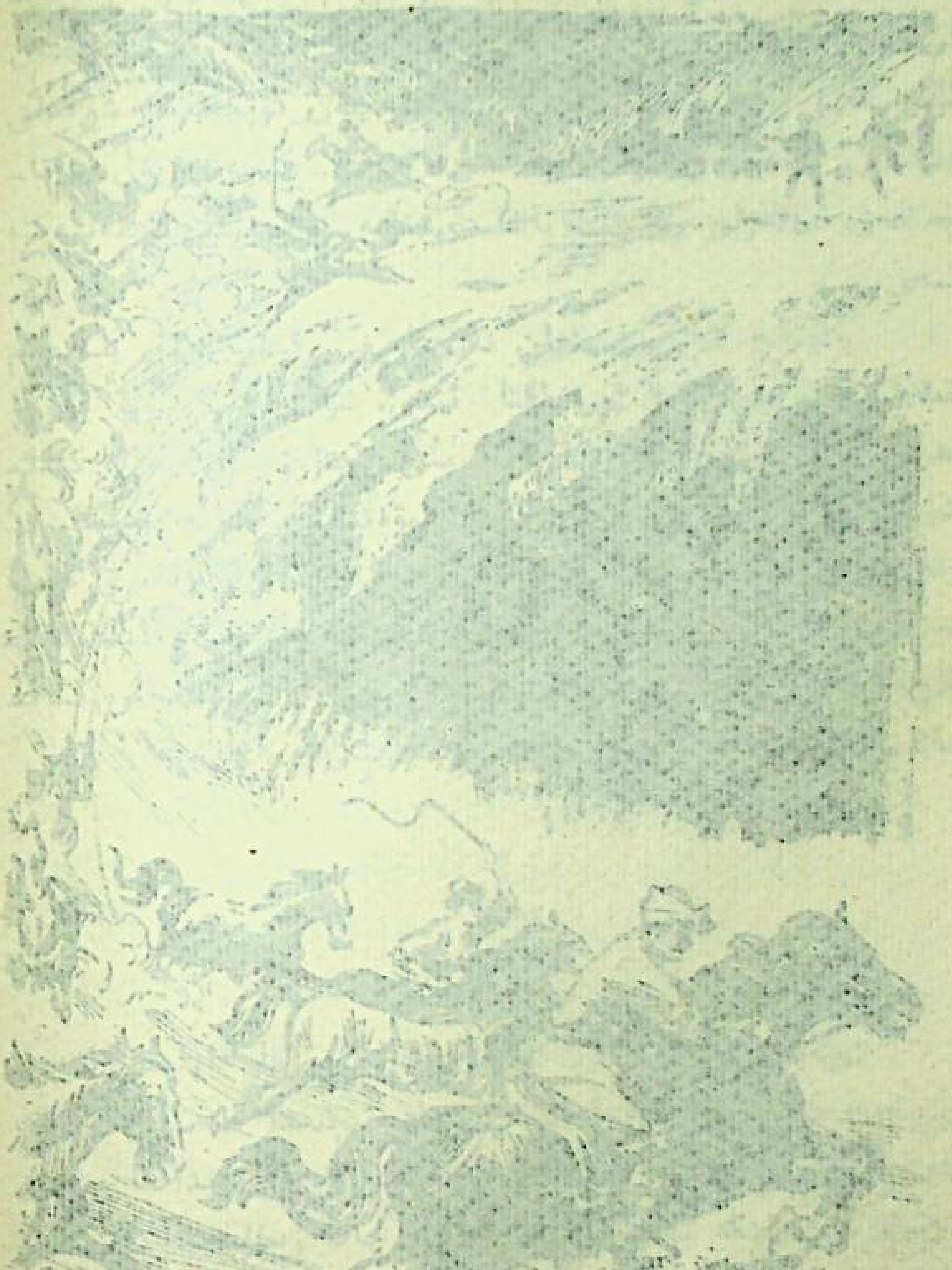

قالدى» دەپ جىددى تېلېگرامما بېرىپ قوتقۇزۇشقا قوشۇن ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلغان. ئۈرۈمچى «دەرھال» جاڭ زىخۇيغا تېلېگرامما يوللاپ: قول ئاستىدىكى بىر تۈمەن بىر يىلىك بىلەن سارسۇمبىنى «قازاق ئوغرىلىرى» نىڭ قورشاۋىدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئالتايغا ياردەمگە بېرىشقا، بارغاندىن كېيىن ئۇ يەردىكى مەلۇم ئاتلىق تۈمەننى قوشۇپ يېڭى بىر لوي تەشكىل قىلىپ ئۇنىڭغا لۇيجاڭ بولۇشقا بۇيرۇق بەرگەن.

جاڭ لۇيجاڭ ئەنە شۇ «جەڭگىۋار بۇيرۇق» لارنى ئىجرا قىلىشقا، قازاق ئوغرىلىرى دېگەننى توزغاقتەك توزۇتۇۋېتىش، قويماي تۈگىتىۋېتىشكە قەسەميات قىلىپ كەلگەن ئىدى.

«تاز تارانچچە تويى تارقاپتۇ» دېگەندەك، بۇ ئۈچىغا چىققان ئابرويپەرەس، ھاكاۋۇر ھەربى باشۋەچچە ئۆزىنى تۈزەپ، ئەپتىنى بۇزەپ، كانۋويلىرىنى سەپلەپ، قورال - ياراقلىرىنى بەتلەپ، ئات - ئۇلاق، لاۋازىمەتلىرىنىمۇ ئۆز سالاپىتىگە لايىقلاشتۇرۇپ ئالتايغا يېتىپ كەلگىچە «قازاق ئوغرىلىرى» نىڭ ئات ئىزلىرىنى ئاللىقاچان قەۋەت - قەۋەت قار بېسىپ بولغان ئىدى.

جاڭ زىخۇي (بىز يەنىلا شۇنداق ئاتاۋېرىمىز) سارسۇمبىنىڭ مەركىزى كوچىسىدا چىلان تورۇق ئېتىنى ئويىنىتىپ باراتتى. ئۇنىڭ سۆلەتلىك ھەربى جۇۋىسىنىڭ ياقىسىنى بويلاپ قويرۇقى ساڭگىلىتىلغان بىر تۈلكىنىڭ تېرىسىنى پۈتۈن پېتى بويىنىغا يۆگىۋېلىشى ئۇنى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرسەتەتتى. ئاجەنىشىڭ بىلەن ئوخشاشلا تورۇق قاشقا ئات مىنگەن ۋە ئوخشاش جابدۇنغان يەنە بىر قوغدىغۇچىمۇ ئاتلىرىنى تەڭ قاتۇرىتىپ ئۇنىڭ قويرۇغىدىن قالماي باراتتى. ئۇ، جىنگزەنزەن[1] نىڭ ئۇدۇلىدىن ئۆتۈپ بېرىۋاتقىنىدا ئوڭ تەرەپتىكى تۆگىچىلەر تۈپىغا مۇنداقلا قاراپ قويۇپ كې-

[1] جىنگزەنزەن — ئالتۇن ئىشلىرى ئىدارىسى.

تۇۋەردى. تۆكچىلەر بولسا، قارلارنى تازىلاپ، قوشلىرىنىڭ كىگىز
ۋە كىرىگىلىرىنى سۆرەشتۈرۈپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى
قەييۇم ئاجەنىشىڭ بىلەن نىرىدىن باش ئىشارىسى ئارقىلىقلا تىجـ
لىق سوراشتى ۋە ھاڭقىيىپ قاراپ قالدى.

ئاتلىقلار تۆت كوچا ئاغزىدىكى مۇنەۋۋەرنىڭ لەپكىسى
(ماگىزىنى) ئالدىدىكى غەربىي چوڭ كوچىغا بۇرۇلۇپ، ئۇدۇللا چوڭ
كۆلۈپ تەرەپكە ماڭدى. بۇ كۆنلەردە كۆلۈپمۇ، ئىدارە، جەمىـ
يەت، مەكتەپ، مۇئەسسەلەرمۇ، دەڭلەر ۋە بەزى شەخسلەرنىڭ
ئۆي - جايلىرىمۇ «ھەربىلەر گازارمىسى»غا ئايلانغان ئىدى. دۆڭ
بازاردىن ئۆۋي بازارغىچە ياكى تۆت كوچىدىن تارتىپ چورىكـ
لىقىچە ھەربى چىدىرلار تىكىلگەن ھويلا - ئاراملارنى ھەممىلا
كوچىدا كۆرگىلى بولاتتى.

بۈگۈن جاڭ زىخۇي ئۆزىنىڭ ھەيۋەتلىك سالاپەتلىك بويىنى
بۇ بازاردا بىر كۆرستىش ئارقىلىق ۋىلايەتلىك سىلىكبۇغا كىتىۋا-
تاتتى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاجەنىشىڭ ئالتاي مەنزىرىسى، مىمار-
لىرى ۋە باشقىلىرىغا بىرمۇ بىر كۆز سېلىپ باراتتى.

IV

كۆزەينىكىنى بۇرنىنىڭ ئۇچىغا پەس ئىلغان زەرگەر
«كەنجاخۇن» كۇنگەيدىكى دەرىزە ئالدىدا پاينەك بىشىنى پاقىرىـ
تىپ مۇكچەيگىنىچە ئىشلەۋاتاتتى. ئۇ ئۇستىلىكگە چۇشكەن سايىنى
كۆرۈپ بىشىنى كۆتەرگىنىدە، بوسۇغىسى تۈۋىدىلا ئاتتىن چۈشۈـ
ۋاتقان جاڭ زىخۇينى كۆردى - دە، ھاپىلا - شاپىلا ئورنىدىن
تۇرۇپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. ئاڭغىچە ئۇيناق كۆز تەتەيمۇ ئۆلـ

گۈرۈپ چىقىپ بۇ سالاپەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك مېھماننى ئۆيگە باشلاپ ماڭدى.

ئابدۇراخمان چىلان تورۇق ئاتنى ئۆزىنىڭ ئاشۇ رەڭدىكى ئەپچىل ئىتتى بىلەن ياندىش يېتىلىگىنىچە ئېلىپ بىرىپ مۇنەۋۋەر باينىڭ ئارقا دەرۋازىسى تۈۋىدىكى ياغاچقا باغلاپ قويۇپ، ئۇ-نىڭغا - بۇنىڭغا قاراپ كەلگىنىچە قاساپ دۇكانلىرى ئارىسىدىكى ملىچ مالچىنىڭ پوكىيى ئالدىدا توختىدى. بۇ چاغدا ئاق سىبرىق دۇكاندار يىگىت ئىڭىشىپ ئولتۇرۇپ كونۋېرت ئۈستىگە خەت يېزىۋاتاتتى. ئۇ: «ئۇشبۇ خەت قەشقەر كونىشەھەر بەشكېرەم لەڭ-گەردە تۇرۇشلۇق دادام ئېلاخۇنغا تېگىدۇ. ئالتاي سارسۇمبە شەھرىدە تۇرغۇچى ئوغلىڭىز ھېكىم ئېلىدىن» دەپ يېزىپ بولۇپ بېشىنى كۆتەرگىنىدە، ئالدىدا تۇرۇشلۇق قوش ماۋزۇرلۇق ھەيۋەت-لىك ھەربىنى كۆرۈش بىلەن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ:

— سىزگە نىمە كېرەك لېەنجاڭ؟ ... دەۋەتتى. «لېەنجاڭ»-مۇ يۇمشاق كۈلدى ۋە:

— ئاۋۇ تاماكىلىرىدىن ئېلىپ كەلسىلىچۇ ئاكا، — دىدى. ھولۇققان ھېكىم ئېلى ئالدىراپ - تېنەپ تاماكىلىرىنىڭ خىل-لىرىدىن ئېلىپ پوكەيگە تىزدى.

ئابدۇراخمان «كاپيەن» دىن ئىككى پاچكا، «كازبېك» مار-كىلىق تاماكىدىن بىر جۈپ ئالدى - دە، تاماكا كورۇپكىسىدىكى قارا ئاتلىق ئادەم سۈرىتىگە چىن مېھرى بىلەن قادىلىپ قاراپ قالدى.

ئابدۇراخمان تاماكىنىڭ پۇلىنى تۆلەۋېتىپ:

— ئاكا ئۆزلىرى بەشكېرەمدىن ئوخشىمامدۇ؟ — دىدى.

— ھەئە، بەشكېرەمدىنمەن. ئۆزىڭىز قەيەردىن ئۇكام؟

— مېنىڭ ئانام بەشكېرەم ئاۋاتتىن، — دەپ جاۋاپ بەردى ئابدۇراخمان. ھېكىم ئېلى ئابدۇراخماننى ئاشخانىغا تەك-

لىپ قىلىپ چىڭ تۇتتى، لېكىن ئابدۇراخمان رەھمەتلىرىنى تەكرارلاپ زادى ئۇنىماي كەتتى.

V

ئالتايغا ئەسكەر ئەمەس، تۆپىلەپ ئاپەت كەلگەن ئىدى. ئادەتتە كىشىلەر «تاغارنىڭ بۇلۇڭى» دەيدىغان، ئاشلىق بىلەن ئۆزىنى باقالمايدىغان، ئەمدىلىكتە خامانلىرىغا قويرۇچۇقلار ئوت قويۇپ بېرىپ ئاشلىغىنى پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈۋەتكەن بۇ كىچىككىنە شەھەرگە، قاتناش يوللىرىنى قات - قات قار كۆمگەن بۇ زىمىستاندا شۇنچە كۆپ ئەسكەرنىڭ كېلىشى ھەقىقەتەنمۇ قورقۇنۇچلۇق ئەھۋال ئىدى. ۋاھالەنكى، ئۇلار كەلگەنىنىڭ بىرىنچى كۈنىدىن باشلاپلا ئالتاينىڭ ئاشلىق تىجارىتى پۈتۈنلەي ئۆلدى. چۈنكى قوشۇننىڭ تۆگىچىلەر ئەتىردى كېچىسى كېلىپلا ئالتاينىڭ بىردىن - بىر ئاشلىق بازىرى بولغان «گىر»① غا ئورۇنلىشىۋالدى. ئەتىسىدىن باشلاپلا گىرچى (رەۋەندە) لەرنى تىجارەت ئورۇنلىرىغا يېقىن يولاتمايلا ئەمەس، ھەتتا ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ ساندۇق - سايمانلىرى، ئىشكاپ - جازىلىرىغىچە يېقىن كەلتۈرمەيدىغان، كەلسىلا قورال تەڭلەپ قوغلايدىغان بولدى.

«گىر بازىرى» جىنگوۋەنزەننىڭ ئالدىدا، ئۇدۇل شەرق تەرىپىدە بولۇپ، تۆت تەرىپى قاتارتىزىلغان ساندۇقلار، بوتكىلار بىلەن توساپ ياسالغان كەڭ مەيدانغا ئوخشاش تۆت چاسا سەينا ئىدى. بۇيەردە پەقەت سارسۇمبىنىڭلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئالتاينىڭ ئاشلىق تىجارىتى ھەركۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە ئۈزۈلمەيتتى.

① گىر — پۇت، قاداق ھېساۋىدىكى جىڭ.

بۇ يەرگە ئۇ تەرىپى كۆكتوقاي. چىڭگىلدىن ئاشلىق ئالىدىغانلار كەلسە، بۇ تەرىپى ھەتتا نەچچە كۈنلۈك يول بولغان قوم. كەلتىكەي قاتارلىق جايلاردىن ئات-ھارۋا ۋە تەللىكلەپ چانىلارنى قاتارقىلىشقان ئاشلىق ساتقۇچىلار كېلىپ تۇراتتى. مانا شۇنداق قاينام تاشقىنلىق تىجارەت ئورنى ھالەن بۇ كۈنلەردە ھەربىلەرنىڭ تۆگەخانىسىغا ئايلىنىپ، تۆگىلەرنىڭ تىزەكلىرى ھەر يەر - ھەر يەردە دۆۋىلىنىپ ياتاتتى. ساندۇقلارنىڭ ئەتراپىدا بولسا، نەيزىلىك مىلتىقلارنى قۇچاقلىغان قوغدىغۇچىلار دۈگدەرىشىپ، چىشلىرىنى كاسىلدىتىپ يۈرۈشەتتى. ئۇلار گېرچىلارنى كۆرسىلا مىلتىقلىرىنى تەڭلەيتتى، مىلتىقنىڭ پايىنىگى بىلەن ئۇراتتى.

ئالتاي راستىنلا ئاپەتلەر ئوچىقىغا ئايلاندى. ئاشلىقنىڭ باھاسى ئۈچقاندەك ئۆرلەشكە، ئاشخانا. ناۋايخانىلار ئارقا-ئارقىدىن تاقىلىشقا باشلىدى. ئادەتتە يۈز جىڭى ئۈچ مىسقال ئالتۇندىن ئاشمايدىغان ئاق ئۇن ھايت - ھۇيت دېگىچە بىر يىرىم سەر ئالتۇنغا چىقتى. ھەتتا بىرەر چاڭگال ئالتۇن، ئۈزۈك، بىلەيزۈك ۋە ھالقا، زىرىلەرنى كۆتىرىپ يۈرۈپمۇ بىرەر جىڭ ئاشلىق تاپالمايدىغان ئەھۋال يۈز بەرمەكتە ئىدى. كىشىلەر ئارىسىدا «ئوچەمارجان تاش ئىكەن، ئارپا - تېرىق ئالتۇن ئىكەن» ۋە ياكى «سودىگەرنىڭ بار پۇلى، دېخانلارنىڭ داڭگىلى» دېگەن گەپ تارقالماقتا ئىدى. ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق، ئاپەتلىك ئېغىر كۈنلەردە ھەربىلەرنىڭ ھەدېسە «ئۇيۇن بىلىتى سېتىش» ھەركىتى تېخىمۇ ئېغىر بولماقتا ئىدى. ھەر بىر كوچىدا مالدەك ياماراپ يۈرگەن ئەسكەرلەرنىڭ قولىدا تۇتام - تۇتام بىلەت بولۇپ، ئۇنى كۆرگەن، كۆرۈنگەنلىكى كىشىگە مەجبۇرى ساتاتتى.

شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر كوچىغا يۈرەكلىك چىقالمايدىغان،

چىقىشىمۇ ئالدى- ئارقىسىغا قاراپ ماڭىدىغان بولدى. ئۇلار مۇئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ ئولگۇردى. ئەمدى ئۇلار ئۆي - ئۆيگە 50تىن 100گىچە بىلەتنى ئالىۋاڭ تەرىقىسىدە مەجبۇرى تاڭىدىغان ئادەتنى چىقاردى، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئىشىك - دەرۋازىلارنى تاقاپ، دەرىزە ۋە شوتا ئارقىلىق ماڭىدىغان بولدى.

ۋاھالەنكى، ئۇلارنىڭ ھەر كۈنى قويىدىغان ئويۇنى «چاڭچىلە»، بىلەتنى تاڭىدىغانلار ئازسانلىق مىللەتلەر ئىدى.

ھەربىلەر ئاقىۋەتتە «ئويۇننىڭ يېڭى خىلى» نى چىقاردى پۈتۈن شەھەردە قىمارنى قىزىتىۋەتتى. چۆركىلىقتا «چاڭخو» (قىمارخانا) ئاچتى. ھەر تاۋىكا ئۈستىدە ئىككىدىن تۆتكىچە ئەسكەر چوتائېلىپ ئولتۇراتتى. ۋىلايەتلىك چوڭ كۇلۇپ بولسا، يىڭجاڭدىن يۇقۇرى ئەمەلدارلارنىڭ قىمارخانىسى بولۇپ، ئىشىكتە قوراللىق قاراۋۇل تۇراتتى. بۇ يەرگە باي، سودىگەر، گۆرۈكەش خوجايىنلار بىلەن بايۋەچچىلەرنى كىرگۈزەتتى. ئادەتتىكى ئادەملەرنى بولسا كىرگۈزمەيتتى. ھەر كۈنى بىر كاتتىۋاش چوتاغا نازارەتچىلىك قىلاتتى، ئەمىلىيەتتە بولسا، شۇ كۈنكى كىرىمنىڭ ئىگىسى شۇ ئىدى.

جاڭ زىنخۇيغا نۆۋەت كەلگەن كۈنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە كىرگەن ئابدۇراخمان كۇلۇپتىكى كارامەتلەرنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. شۇ كۈنى سارسۇمبىدە ھاۋا جۇت ۋە قار ئۇچقۇنداۋاتقىنىغا قارىماي، قىمارخانا ناھايىتى قىزىپ كەتكەن ئىدى. كۇلۇپنىڭ سەھنىسى تاركەلگەچ باش تاۋىكا پەسكە— كۇلۇپنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا خۇيزۇنىڭ مەشھۇر گاڭگوڭى، ئاتاقلىق قىمارۋاز ماشۆيى چاپىنىنى يېپىنچاقلىنىپ نوچىلىق بىلەن ئولتۇرۇپ سىم-تاڭ يولاۋاتاتتى. ئۇنى چۆرىدەپ ئىككى قاتار ئولتۇرغانلارنىڭ ئار-

قىسىدا ئۆرە تۇرغانلار بەك كۆپ ئىدى. ئاۋۇنكاغا چىنە - چىنىلەردە تىزئۇپتىلگەن كىپەك ئالتۇنلار، «بەختىڭنى سىناپ باق» دېگەن خەت شەكلىدە تىزىلغان زىنچە ئالتۇنلار، يىپقا ئۆتكۈزۈپ گۈل چىقىرىپ قاتارلاپ قويۇلغان ئالتۇن ئۈزۈكلەر ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇلار جاك زىنخۇينى ھۆرمەت بىلەن تۆرگە ئۆتكۈزۈشتى.

قىمارۋازلارنىڭ «بىر... ئىككى... ئۈچ» دەپ توۋلىغان ئاۋازى كۈلۈپ تاملىرىنى تىترىتىدىغان دەرىجىدە سۈرلۈك ۋە شىددەتلىك ئىدى. ئابدۇراخمان ئىلگىرى كۆپ قىمارلارنى كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن مۇنداق چوڭ ۋە ئاجايىپ قىمارنى بۈگۈن بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقىنى ئۈچۈن ھەممە ھەرىكەتلەرگە ھەيران بولۇپ كۆز سالماقتا ئىدى.

بىر چاغدا ئۇشتۇمتۇتلا كۈلۈپ سەھنىسىدىكى «ماجاك» تاۋۇنكاسىدىن ماجىرا كۆتۈرۈلدى. ئۇ يەردە دۈمچەك بىرسىنى بىر مۇنچە پۇلۇڭ يوق ئادەم نېمىشقا قارىغا ئويناپسەن؟ دەپ دۈشكەللىشۋاتاتتى. دۈمچەك بولسا ئالتۇن چىشلىرىنى پاقىرىتىپ پەستىكى ماشۆيى تەرەپكە قاراپ خىقىراق ئاۋازىنىڭ بىرىچە ۋاقىرايتتى:

— ھەي لاۋ ما، سەن ماڭا كېپىل بولغىن. مەن پۇل ئېلىپ كېلەي.

— تېز كەل ھە!

— ماقۇل، تېز كېلىمەن.

ئەتىسى ئەتىگەندە سارسۇمبىنىڭ چوڭ كوچىسىدا تۆت ئەسكەر ماشۆينى ھەيدەپ كېتىۋاتاتتى. نېمە ئەھۋاللىقىنى سورىغانلارغا ئۇ:

— ھېلىقى ياك شوپاڭ دېگەن دۈمچەك ئەبلەخ ئاخشام ئۆلۈۋېلىپتۇ ئەمەسمۇ؟ — دەيتتى.

شۇنىڭ 3 - كۈنى ئاچەنشىڭ، جاك زىنخۇينىڭ بۇيرۇغان بىر ئىشى بىلەن بازارغا كىرگەن ئىدى. ئۇ، جاپپار (جايىڭسەي) بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئوتتۇرا مەكتەپ (گازارما) كە

كەلگىنىدە «جافۇ بەنجاڭ چاڭخوغا كەتتى» دىيىشتى.

ٴاجەنىشنىڭ چورىكلىقتىكى «چاڭخو» (ٴامموۋى قىمارخانا)غا كەلگىنىدە ٴۇ يەرنى ٴات بىلەن ٴارىلاپ يۈرەلمىدى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە ھەممە كەسىپ ھەركەتتىن توختاپ ٴادەملەرنىڭ تولىسى شۇ يەرگە ٴاققان ٴىدى. ھەتتا خېلى تەقۋادار تىجارەتچىلەرمۇ دۇكانلىرىنى تاقاپ، تاماشا كۆرگىلى كېلىپ شۇ يەردە لاغايلاپ يۈرۈشەتتى. ٴادەم دىگەن مىڭلىدايتتى، ماخوچى، خوشاڭچى، كاۋاپچى، تاڭگاچى ھاراقچى، ۋاھاكازالارنىڭ ھەممىسى شۇ يەرگە ٴۇلاشقان بولۇپ، غالتەك، زەمبىل ۋە مەشلەرگە ٴورنىتىلغان قازان - قومۇچلىرىنى ھەر يەرلەرگە قويۇۋالغان، ٴەپكەشلەر بىلەن يۆتكەپ يۈرۈشكەن، موچەنلىك نەرسە كويچەنلەرگە سىتىلماقتا ٴىدى.

ٴاجەنىشنىڭ ٴارىلاپ يۈرۈپ بىر چەتتىكى تاۋىكادىن جاپپارنى تاپتى. ٴەمما گەپ قىلماستىن ٴۆرە - تۆپە ٴادەملەر ٴارىسىدا بىر دەم قاراپ تۇردى. جاپپارمۇ چوتا ٴىلىۋاتاتتى. ٴۇ، ٴۆرە تۇرغان بىرسىدىن چوتا تەلەپ قىلىپ قارىغىنىدا ٴابدۇراخمانىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. قىزىرىپ ھولۇقۇپ سەكرەپ ٴورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشتى.

— مانا بىزنىڭ كۈنلەر، — دىدى ٴۇ.

— ٴۇيدان كەسىپ تېپىۋېلىپسىلەر، — دىدى ٴابدۇراخمانمۇ قىزىرىپ كۈلۈمسىرىدى.

— بۈگۈن بىزنىڭ لىيەندىن 20 كىشى تاپاۋەتكە چىقتۇق. مىنىمۇ بەلگىلەپتىكەن.

جاپپار، ٴابدۇراخمانىنى مېھمان قىلماقچى بولۇۋىدى، ٴۇ ٴۇنىمىدى.

تۆتىنچى باپ

قانلىق داغلار

I

قىشنى قىمارۋازچىلىقتىن باشلىغان ئالتاي ئىبغىر ۋە دەھشەتلىك كۈنلەرنى كەچۈرمەكتە، ھىچقاچانمۇ بولۇپ باقمىغان سوغاق قەھرى - غەزىۋىنى راسا كۆرسەتمەكتە ئىدى. تۆكۈرگەن تۈكۈرۈك يەرگە مارجان بولۇپ چۈشەتتى. قار قاپلىغان كوچىلاردا يۈرگۈچىلەرنىڭ ئاياقلىرىدىن ئاڭلانغان غاچىلداشلار خۇددى ياغىراپ كەتكەن يارىيار ھارۋىنىڭ چاقىدىن چىققان ئاچچىق چىقىراشلارنى ئەسلىتەتتى. يول بويلىرى ۋە ھويلا - ئارامىلاردىكى دەرەخلەرنىڭ قار قونۇپ ئىگىلگەن شاخلىرى ئىبغىر ئەلەملەر قەددىنى ئەككەن مومايلارنىڭ مۈكچۈك قىياپىتىنى ئەسلىتەتتى.

جۇدۇنلۇق بىر ئەتىگەن ئىدى. ئىتىنى ئويىنىتىپ، قوش ماۋزۇرلۇق ئىككى قوغدىغۇچىسىنى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن جاڭ

زىخۇي «ئالتاي ۋىلايەتلىك سىلىگبۇ» نىڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپ بىرئۇيىتىپ چىشلىرى كاسىلداپ، ئەيزىلىك مىلتىغىنى قۇچاقلاپ، يەرنى تېپىپ، دوگدەرەپ تۇرغان ئىككى پوسقا ھۇمىيىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ، ئۇدۇل بېرىپ تۆمۈر تورنىڭ تۈۋىدە توختاپ، ئاتتىن چۈشتى ۋە ھىجايغاق بىر باشلامچىنىڭ كەينىدىن سىلىگبۇنىڭ ئىشىك - دەرىزىلىرى جەنۇپقا قارىغان خانىلىرىدىن بىرسىگە كىرىپ كەتتى. ئۇنى ئۇ يەردە قاپقارا پاناق بۇرۇن ۋەن سىلىڭ باشلىق ئەمەلدارلار ئالى ئىكرام بىلەن قارشى ئالدى. جاڭ بويـ نىغا يۆگۈۋالغان تۈلكە تېرىسىنى ئالدى ۋە سۆلەتلىك جۇۋىسىنى سالدى. پۇقۇرىتىپ تاماكا چەككەچ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈشكە باشـ لىدى. ئۇ تەرەپتە تامنى بويلاپ ئالتاي مۆتىۋەرلىرىدىن مۇنەۋۋەر، ئەمەت شاگىرۇڭ، ھۇشۇر ھاجىم،① ھەسەن ھاجىم، ھېلىم توگمەن، غوپۇر داباڭ، تۇردى شاگىيى، ھاپىز نوغاي، ئەزەم، مۇقاش، سامايلوپ، ماپۇشىڭ، مازىمىن، ياڭ چىگرىن، قاسىم دولان، ماموت شەيتان قاتارلىقلار قاتار ئولتۇرۇشاتتى. ئالدى بىلەن ۋەن سىلىڭ سۆزلەپ: ھازىر ئاشلىق مەسىلىسى ئالتاينىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئەڭ جىددى مەسىلە بولۇپ قالغانلىقىنى، شۇڭا بۈگۈن شۇ مۇھىم مەسىلە ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ئالتاينىڭ ئالى كىشىلىرى، ئەقىل - پاراسەت ئىگىلىرى، مۆتىۋەر زاتلارنى بۇ مەجلىسكە چاقىرغانلىقىنى، مۇنداق مۇھىم مەجلىس ئۈستىگە ھازىرقى كۈندە ئالتاينىڭ تۈۋرۈكى بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئاتاقلىق سەركەر- دە جاڭ لوجاڭنىڭ كىرىپ كەلگەنلىكىنىڭ تېخىمۇ ئوبدان بىر

---

① ھۇشۇر ھاجىم — چوڭ دېخان بولۇپ، شىڭ شىسەينىڭ «ياپونغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئىئانە توپلاش» بانىسى بىلەن كىيى بۇلاڭچىلىقىدا 10 مىڭ كۆرە بۇغداي بەرگەن كىشى.

ئىش بولغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ، جاڭ زىخۇينى سۆزگە تەكلىپ قىلدى.

— بىز ئالتايغا ئۆلۈش ئۈچۈن كەلمىگەن، — دەپ سۆز باشلىدى جاڭ، — بىز قوغداپ تۇرمىساق ھاياتىڭلار، مال - مۈلكىڭلار قانداق بولماقچى؟ شۇنى بىلەمسىلەر؟ — دېدى ئۇ، غەزەپ بىلەن ھەممىگە كۆز تىكىپ تاماكىنى يەنە بىر پۈۋقىراتتى ۋە داۋام قىلدى، — ھازىر بىزنىڭ بەش كۈنلۈكلا تەمىناتىمىز قالدى. ئەمدىكى تەمىنات ھەل قىلىنمايدىغان بولسا، مەن ئەسكەرلەرگە ئۆز جانلىرىنى قوراللىرى ئارقىلىق بېقىش ئۈچۈن بۇيرۇق بېرىمەن...

ئۇ ئاخىرقى جۈملىنى بەكمۇ غەزەپ بىلەن ئېيتتى. ئاڭلىغۇچىلار باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. شۇ ئەسنادا تېز كىرگەن پاكىنەك بىرسى ۋەن سىلىڭنىڭ قۇلىغىغا پىچىرلىدى. ئۇلار نېمىشكىدۇر تېپىرلىشىپ قالدى.

باياتىن ئاتلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قالغان ئابدۇراخمان تەرەتخانىدىن قايتىپ چىقىۋاتقىنىدا دەرۋازىدىكىلەرنىڭ ھۆركىرەپ يىغلاۋاتقان بىر كىشى بىلەن قوپال سۆزلىشىۋاتقىنىنى ئاڭلاپ قالدى - دە، كىشىلەرنىڭ يېنىغا كەلدى. كۆردىكى، بۇ يەردە بىر كىشى تىترەك ئارىلاش يىغلاپ ئولتۇراتتى. 50 ياشلار ئەتراپىدىكى ئېگىز بويلۇق، قاتاڭغۇر بۇ كىشى قازاقچە سۆزلىسىمۇ تەلەپپۇزى ئۇيغۇرچىغا تارتىپ كېتەتتى. ئۇ، ئالقىنىدىكى كاكاردىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ بۇقۇلداپ يىغلاپ، ئەمدىلا سۆز باشلاۋاتقىنىدا بايىقى پاكىنەك يەنە بىرسىنى باشلاپ چىقتى - دە، ئالدىراپ - سالدىراپ ئۇ ئادەمنى ئىچكىرى ئېلىپ كىرىپ كەتتى. ئۇلار كىرىپ كېتىۋېتىپ دەيتتى: سىلىڭ مەجلىس تۈگىگىچە توختاپ تۇرسۇن دېدى...

ئەھۋال مۇنداق ئىدى: داۋۇت دۆكا قىمارخانىلاردا گۆش

گىردە سىتىپ بالا ـ چاقىسىنى باقاتتى. ئۇنىڭ قازاق كېلىنچىگى بار ئىدى. ئاق يۈزلۈك ئەپچىل بۇ كېلىنچەك شەھەر ئىچى ۋە ئەتراپىدىكى قازاقلارنى ئاردلاپ يۈرۈپ ئىبرىنىڭ كەسپىگە كىرەكلىك نەرسىلەرنى تېپىشتا بەكمۇ پۇختا. قازاق تىلى بىلەن ئېيتقاندا «مىختا» بىر كىشى ئىدى. داۋۇتكېچىسى قىمارخانىغا گۈش گىردە ئېلىپ كەتكىنىدە ئۇ ئىشكىنى ئىچىدىن ئېتىپ ئۆيدە قالغان ئىدى. ئىشنى تۈگىتىپ قايتىپ كەلگەن داۋۇت دالانىڭ ئىشىگى ئوچۇق تۇرغانلىغىنى كۆرۈپ ئالدىراپ ماڭغىنىدا بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ يىقىلدى. قارىسا كېلىنچىكى ئاسىمە ئۆلۈپ قانغا چىلىشىپ ياتقان...

ئاسىمە ئېغىر بوي ئىدى. شۇنداقلىغىغا قارىماي ئەتىكى تىرىكچىلىكىنىڭ تەرەددۇتىنى تەخلەپ قويۇپ ياتقىنىغا خېلى بولسىمۇ، نىمىشكىدۇ ئۇيقۇسى كەلمەي خىياللارغا بەنت بولماقتا ئىدى. بىر چاغدا نىمىدۇ تاراققىدە قىلغاندەك بولدى. بۇ ئاۋازدىن چۆچۈگەن ئاسىمە قازاق ئاياللىرىغا خاس چەبدەستلىك بىلەن تاشقىرىغا قاراپ ماڭغاندا توساپ قويۇلغان بىر نىمىگە پۇتلىشىپ بوسۇغا تۈۋىگە يىقىلدى. ئۇ ئالا موزاينى سۆرەپ چىقىپ كېتىۋاتقانلارنى كۆرۈپ دەرھال ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئوغرىلارغا ئېتىلدى. ئوغرىلار تۆت كىشى ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى موزاينى تۇتۇپ سىرتتا قالدى، قالغىنى ئاسىمەنى ئاۋاز چىقارغۇزماي بوغۇپ، پومداقلاپ دالانغا ئېلىپ كىردى، ئاڭغىچە چىۋەر چوكان يامىشىپ بىرسىنىڭ پىشانىسىدىكى پاقىراپ تۇرغان بەلگىسى (كاكاردىسى)نى يۇلۇۋېلىپ ئۇنى چىڭ سىقىملىۋالغان ئىدى.

ئاسىمەنى ئۇلار نەيزىلەپ ئۆلتۈرۈشكەن، يېنىغا بىر ئۇيغۇر دوپپىسى بىلەن قەشقەر پىچىغىنى تاشلاپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن

مىلتىق نەيزىسىنىڭ بالىلىق قوساقىنى تېشىپ ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتكەن ئۈچ بۇرجەكلىك كىچىك تۆشۈكلىرى ئەھۋالدىن ئېنىق دالالەت بېرىپ تۇراتتى.

ھالبۇكى، شۇملۇق ھەققىدە باش قاتۇرغان دۈشمەن ئاسمەننىڭ ئالقىنىدىكى كاكاردا ھەققىدە ئويلاپمۇ قويمىغان ئىدى. مانا ئەمدى داۋۇت ئاخۇن شۇ ئۆچمەس ئىزنى، ئېلىپ سىلىكىۋۇغا كەلگەن ئىدى، لېكىن ھازىر ئۇلار «ئىزنى يوقىتىۋېتىش» قەستىدە ئۇنى ئىچكىرى بىر ئۆيگە ئېلىپ كىرگەن، ئابدۇراخمان ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلگەن بىرسىدىن ئەھۋالنى ئېنىق بىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋەقەنىڭ تۈۋىگە يېتىش ئىمكانىيىتىگە ھېچبىر مۇۋەپپەق ئەمەس ئىدى. ئۇ، ئۆز «خوجايىنى» بىلەن ئۇزاپ ماڭدى.

داۋۇت دوكا تېخىچىلا تەلمۈرۈپ، كىرگەنلەرگە يالۋۇرۇپ، بۇلۇڭدىكى بىر ئۆيدە قايناق سۇ بىلەن مومىنىڭ «مېھمىنى» بولۇپ ئولتۇراتتى. ئاقىۋەت ئۇنى «دۆلەت ئارمىيىسىگە تۆھمەت چاپلىغان» دېگەن تەھدىت تېرىلىرىنى تاراقلىتىش بىلەن قاتتىق قورقىتىپ، ھېلىقى كاكاردىنىمۇ يوقىتىپ، بىر مۇنچە ۋەدە ۋە دەستەكلەرگە بارماق باسقۇزغاندىن كېيىن ئارقا ئىشىكتىن چىقىرىۋەتتى.

ئىككىنچى كۈنىنىڭ ئەتىگىنى ئىدى. سارسۇمبە كوچىلىرىنى قويۇق تۇمان قاپلىغان. تۇمان قويىنىنى ئارىلاپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ پۇتلىرى كۆرۈنسە، باش تەرەپلىرى كۆرۈنمەيدىغان ئاجايىپ ھالەتلەر شەكىللەنمەكتە ئىدى. ھەر تەرەپتىن ئالدىراپ كېلىۋاتقان كىشىلەر جۇمە مېچىتىنىڭ نېرىسىدىكى چوڭ كوچىغا — ھۇشۇر ھاجىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئولاشماقتا ئىدى. تۇمانمۇ

ئاستا كۆتىرىلىپ ئۇنىڭ ئاستىدىكى ئادەملەرنىڭ ئىمىر - چىمىر ھەركەتلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

تۆت كوچا ئاغزىدىكى سەتراچخانا ئالدىدا تۇرغان نوكچا بوي يىگىت ئۇ تەرەپتىن ئىلدام كېلىۋاتقان چاسا ساقال كىشىدىن سورىدى:

— ئاۋۇ يەردە نىمە بولۇپتۇ؟

— ھاپىز نوغاي دۇكىنىدا ئېسىلىپ ئۆلۈۋېلىپتۇ.

— ھە، نىمە؟ ... ھاپىز نوغاي ئۆلۈۋېلىپتۇ؟

— ھەئە، ئېسىلىپ ئۆلۈۋېلىپتۇ. ھىلىمۇ ئېسىقلىق تۇرىدۇ.

يىگىت دەرھال ۋەقە يۈز بەرگەن تەرەپكە چاپتى. كۆردىكى، پوكەينىڭ ئىچى تەرىپىگە پۇتى سوزۇلغان، تىل ۋە كالپۇكلىرى بۇلەيدەك كۆپۈپ قارىيىپ كەتكەن، كۆزلىرى چەكچەيگەن ھاپىزنىڭ ئۆلۈكى بەكمۇ سۈرلۈك ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ، جاڭ زىنخۇي ۋە ۋەن سىلىنىڭ ھىلىقى مەجلىستە يۈكلىگەن «مىڭ جىڭ ئاق ئۈن» مەجبۇرىيىتىنىڭ مەھكۇم قۇربانى ئىدى.

II

سارسۇمبىدە تۇمانلىق بىر كۈن ئىدى. ھاۋادىن قارغا ئوخشاش ئۇششاق قىلى ئۇچقۇنداپ تۇراتتى. ئابدۇراخمان «ئالتاي ۋىلايەتلىك گوڭئەنجۇ»نىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، كىچىك كۆۋرۈكنىڭ ئاغزىغا چىققىنىدا چوڭ كوچىغا تولغان ئادەملەرنىڭ ئالدىراپ - سالدىراپ شەھەر تەرەپتىن چىقىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئەجەپلەندى ۋە ئاتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئاستا توختاپ بىر كىشى-

دىن سورىدى:
— نىمە ئەھۋال بۇ؟
— ئادەم ئاتىدىكەن.
— قەيەردە ئاتىدىكەن؟
— قەيەردىكىن - تاڭ، مەنمۇ ئۇقالمىدىم. مۇشۇ ئادەملەر كىتىۋاتقان تەرەپتە ئاتىدىغان ئوخشايدۇ. ئېتىلىدىغانلار ئۈن نەچچە كىشى دەمدۇ نىمە. خۇدايىم، — چاساقال كىشى ئاشۇلارنى دەپلا ئالدىراپ ماڭدى. ئابدۇراخمانمۇ ئاتنىڭ بېشىنى شۇ تەرەپكە بۇردى. ئادەملەر تۇلتا يولىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى.
تۇلتا يولى گۇڭگەنجۇنىڭ كۆن چىقىش تەرىپىدىكى ئۇزۇندىن - ئۇزۇن سوزۇلغان سوقما تامنى بويلاپ ئۇدۇل شەھەرگە تۇتىشاتتى. ئاشۇ تامدا گۇڭگەنجۇنىڭ ھارۋا بىلەن قىغ - قات ۋە نەرسە - كېرەك توشۇيدىغان ئارقا دەرۋازىسى بولۇپ، بۇ دەرۋازا ئۇدۇل «جاڭجۇڭتاۋ»غا قاراپ تۇراتتى. ھازىر مىلتىق تۇتقان نۇرغۇن ئەسكەرلەر ئادەملەرنى شۇ دەرۋازىنىڭ ئۇدۇلىدىن توسىغان. كىشىلەر يولدىن توغرىسىغا، ئۇياندىكى ئېتىزنىڭ قىرىنى بويلاپ شەرقتىن غەرپكە سوزۇلۇپ سانچاق - سانچاق تۇرۇشماقتا ئىدى. تاغ ۋە گۇڭگەنجۇنىڭ ئۆگزىلىرىدە بولسا، پىلىموتلارنى قۇرغان قاراۋۇللار يامراپ يۈرەتتى.
بىر چاغدا دەرۋازا ئېچىلىپ ئىشكەلىنىڭ جالدۇر - جۇلدۇر ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى، ئاندىن دومبىسىگە تاختاي قادالغان بىر تۇركۇم باغلانغانلارنى بىرىنى ئىككىدىن ئەسكەر ئىتتىرىپ ئېلىپ چىقىپ دەرۋازىنىڭ تۇۋىدىلا ئازگالنىڭ لېۋىدە قاتار تىزلاندۇرۇپ ئولتۇرغۇزدى - دە، ئېتىپ تاشلاشتى. ئارقىدىنلا بىر قانچە پاي تاپانچىمۇ ئېتىلدى. تاپانچا ئاتقانلارنىڭ بىرسى ئالتاي-

نىڭ ۋالىسى ياغاق يۈز گاۋاۋىلىك، يەنە بىرسى مۇئاۋىن ۋالى
ئۆچكە ساقال جانىمقان ۋە گۈنتەن جۇجاڭ — پىلى جۇجاڭلار
ئىدى. كېيىن ئۇلار ئۆلۈكلەرنى كۆرۈش — «ئېكىسكۇرسىيە قىلىش»
ئۈچۈن ئاھالىنى قىزىقۇەتتى. 1943 - يىل قىشنىڭ چۈتلۈق بىر
كۈنىدە، سارسۇمبە شەھىرىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى تۇلتا يولىدا
13 كىشى قانغا چىلىشىپ ياتاتتى. ئۇلارنىڭ بىرسى
خەنزۇ، بىرسى خۇيزۇ، ئۈچى ئۇيغۇر بولۇپ، قالغانلىرى قازاق ئى-
دى. بىر نەچچىسىنىڭ پارچىلانغان باش سۆڭەكلىرى بىلەن مىڭ-
سىنىڭ قېتىغى چۇۋۇلۇپ ياتاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە 16 ياشلىق
باللارمۇ بار ئىدى.

ھۆكۈمنامىلەر ھەر خىل ئىدى. بىر ئۇيغۇرنىڭ ھۆكۈمنامى-
سىگە مۇنداق يېزىلغان ئىدى: «قورال ئېلىپ قاچقان جىنايەتچى
نىياز، 21 ياش، شىنجاڭنىڭ ئاقسۇ ۋىلايىتىدىن.» ئۇنى «قورال
ئېلىپ قاچقىنىغا قارىغاندا ھەربىي ياكى ساقچى بولۇشى مۇم-
كىن...» دىگەن خاتا چۈشەنچە پەيدا بولۇپ قالباسلىقى ئۈچۈن،
قىسقىچە ئىزاھ بېرىپ ئۆتۈش زۆرۈر. ئۇ موللا ئىسلام شاگزۈڭ دى-
گەننىڭ چىمچەكتىكى چاكىرى بولۇپ، ئۇ يەرگە تېلېفون سىم-
لىرىنى ئۇلاشقا چىققان ئىككى گومىنداڭچىنىڭ ئېتى بىلەن مىل-
تىغىنى كېچىسى ئېلىپ قاچقان. ئەمما نىياز يولنى بىلمىگىنى
ئۈچۈن، ئىز قوغلىغۇچىلار تەرىپىدىن ئېرتىش بويىدا كۆكتوقاي
يولىدا تۇتۇلغان...

ئەمدى قالغانلىرىغا كەلسەك. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر جە-
سەت ئالاھىدە دىققەتكە داخىل ئىدىكى، ئۇتتۇرا بويلۇق، بۇغداي
ئۆڭلۈك، چىرايلىق قوڭۇر بۇرۇتلۇق، قارا چىبەرقۇت كەمزۇلىنى
پۇچاقلىرى كەشتىلەنگەن چىبەرقۇت شالۋۇرىنىڭ ئىچىگە تىقى-

ۋالغان، چىگردىن ئۆتۈگىنىنىڭ فونچى قايرىلىپ پۈتىغا قوش ئىشـ
كەل سېلىنغان. قاڭشالىق فاۋۇل بىر يىگىت. جاق ئوگدىسىغا ياتـ
قۇزۇلۇپ، مەيدىسى ئالاھىدە ئېچىپ قويۇلغان ئىدى. ئۇنىڭ كۆزى
ژە كالپۇگى يىرىم ئوچۇق ئىدى. سەدەپتەك چىشلىرى غەزەپتىن
ئىرىشكەن ياكى نەپرەتتىن كۈلۈۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. قويۇق كىرـ
پىكلىك قوي كۆزلىرىنىڭ تارتىشقان قاراقلىرى زۇلمەت دۇنياسىـ
غا قادالغان ئوقتەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ ھۆكۈمنامىسىگە مۇنداق
سۆزلەر يېزىلغان ئىدى: «باندىتلار باشلىغى بۆركۈتباي، 36 ياش،
قازاق. ئالتاينىڭ كۆكتوقاي ناھىيىسىدىن.»

ئەتىسىدىن تارتىپ ئالتاينىڭ پۈتكۈل تاغ ـ تاشلىرىدىن
«ھوي قايچا» دېگەن ئەن ياڭراشقا باشلىدى. بۇ ئەننى باتۇر
بۆركۈتباي تۈرمىدە قوش كىشەننى ساز قىلىپ شىرىقلىتىپ ئولتۇـ
رۇپ ئېيتقان ئىدى. ئۇ ئەندە مۇنداق سۆزلەر بار ئىدى:

سالام ساغان دەلەلقان ئاغا باتۇر،
بۆركۈتباينىڭ بايلىنىپ مۇندا ياتۇر.
قىمىز ئىچىپ ئوينىغان قەيران باشىم،
بەكىيەنىڭ ئاق سۆيى بالدەك تاتۇر... ھوي قايچا...

قول ـ ئاياغىم بايلۇدا،
قىزىل تىلىم سايرۇدا.
مەن قايچانى ئالغاندىم،
بولتۇر يازغى يايلۇدا.

قازاق خەلقىنىڭ باتۇر ئوغلى بۆركۈتباي كۆزدە خامان
لارغا ئوت قويغان ئوسماننىڭ قۇيرۇچۇق گورۇھىغا قارشى قەھـ

رىمانانە كۆرەش قىلىپ، ئەل ـ يۇرتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلماسلىق
تەرىپىدە تۇرغان ئىدى. ۋاھالەنكى، شۇم قۇيرۇقچۇقلار بۇركۇتباي ـ
نى بىر تۇركۇم يىگىتلىرى بىلەن قوشۇپ باغلاپ تاشلاپ، ئەل ـ
يۇرتنى بۇلاپ ـ قاچقان؛ ئاندىن ئۇلارنى جانىمقانىنىڭ قارا كې ـ
رەيلىرى گومىنداڭچىلارغا تۇتۇپ بەرگەن؛ گومىنداڭ جاللات ـ
لىرى ھالا بۇ كۆنلەردە ئۇلارنى قاتمۇ قات باغلاپ ئەپچىقىپ،
ئالتاي ئاھالىسىنىڭ كۆز ئالدىدا، تۇلتا يولىدا! قانغا غەرق قىل ـ
غان ئىدى.
مەرھۇملارنىڭ جەسەتلىرى ئۇ يەردە قوراللىق مۇھاپىزەت
ئاستىدا ئۈچ كۈن تۇردى. ئۇلارنىڭ قىپ ـ قىزىل قانلىرى يەر ـ
گە سىڭمەي قار قاتقان يولدا پاقىراپ تۇراتتى. بۇ. قەھرىمان
ئالتاي خەلقىنىڭ باغرىغا ئۇنتۇلماسلىق ئۈچۈن ئويۇپ قالغان
داغلار ئىدى. تاغۇ تاشتىن «ھوي قايچا» نىڭ ئوتلۇق ساداسى
ياڭرايتتى. بۇ. باتۇر بۇركۇتباينىڭ ئاۋازى. ئالتاي قەھرىمانلىرى ـ
نىڭ زۇلمەت زامانىغا قايتۇرۇۋاتقان ئىنكاسى ئىدى.
قانلىق داغلار خاتىرىسىنى كۆڭۈل كىتاۋىنىڭ ئۈچمەس
بەتلىرىگە ئورناتقان ئابدۇراخمان ئاتنى ئارقىسىغا ئايلاندۇرۇپ
سارسۇمبە كوچىسىغا كىرىپ كەتتى. ئۇ كەلگەندە جاپپار قىمار ـ
خانىدىن ئەمدىلا كېلىپ تۇرغان ئىدى. جاپپار (جايىڭسەي) ئاب ـ
دۇراخماننى خوشال قارشى ئالدى. ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى سالقىن
نەزەرنى سەزگەن جاپپار سەۋەبىنى سورىۋىدى، ھەسرەت بىلەن
ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغان ئابدۇراخمان بۇگۈنكى قانلىق پاجىئەنى
نادامەت بىلەن سۆزلەپ بەردى. جاپپارنىڭ ئورنى تۇڭ مەشىنىڭ ئۇ
تەرىپىدە، خالىراق جايدا ئىدى، ئۇلار ئىككىسى بىردەم مۇڭداشتى.
— بىز، ئۆلۈم ئارىسىدا يۈرگەن تىرىك ئەرۋالارمىز، —

دىدى ئابدۇراخمان، ئارىنى بىر ئاز سۈكۈت ئارىلىدى، — بۇرنىمىزغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدۇ...

— مېنىڭمۇ بۇ ئالتايدىن تىرىك چىقىپ كېتەلىشىمىزگە كۆزۈم يەتمەيدۇ، — دىدى جاپپار مۇڭلىنىپ.

— مەن بولسام، — دەيتتى ئابدۇراخمان تاماكىنى شوراپ كۆلىنى قاققاچ، — بۇ مالايلىق ۋەزىپە بىلەن بەنت مەن. ئامالسىزمەن. سىلەر بولساڭلار كۆپچىلىكنىڭ ئىچىدە. شۇڭا بىزنىڭكىلەرگە كۆپرەك كۈچ چىقىرىڭلار. ئۇلار قىمارغا، بۇزۇقچىلىقلارغا كۆپ بېرىلمىسۇن. ئىلاج بار قورال - ياراقنىڭ تىلىنى ئوبدان ئۆگىنىش زۆرۈر.

— ئاداش سىلى مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك جان - جىگەر ئاغىنەم، شۇڭا سىلىگە يۈرەك سىرىمنى دەۋېرىمەن. ۋاقتانى ۋاق كەلسە بىزگە جاننى قولتۇققا ئېلىپ هاياتىمىزنى قوغداشقا توغرا كېلىدۇ. هازىر ئالتايدا ئەھۋال ئېغىر...

— راست، ئەھۋال بەك ئېغىر، — دىدى جاپپار.

— بىزنىڭكىلەر يەتتە يۈز...، — دىدى ئابدۇراخمان ئويچان كۆزلىرىنى تورۇسنىڭ قەيېرىگىدۇ قاداپ.

— ئۇنچىۋالا ئەمەستۇ؟

— راست. هەي... هەممىدىن يامىنى بىزنىڭكىلەر بۆلۈۋېتىلگەن - دە...

— ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارىمىزغا قويۇۋەتكەن ئىشپىيونلارنىڭ كۆپلۈگىچۇ تېخى...

شۇ ئەسنادا كارناي چېلىندى. گوگوزىلار تاراقلاشقا، قىمارلار بۇزۇلۇشقا باشلىدى. تاماق كۈندە ئىككى ۋاق بولۇپ، بۇ ئاخىرقىسى ئىدى.

III

مارتنىڭ ئوتتۇرىلىرى. سارسۇمبە شەھىرى شۇنداق سۈرلۈك بىر ئەتىگەننى كۆردىكى. ھەممە كوچىلارنىڭ ئىككى قاسنىغىدا، ھەر 50 مېتىر ئارىلىقتا نەيزىلىك مىلتىقلارنى تۇتقان ئەسكەرلەر بىر - بىرىگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ھالدا ھەيۋەت بىلەن ھەيكەلدەك تۇرۇشاتتى. كوچا كويدا ئاشۇلارنىڭ باشقۇرغۇچىلىرىدىن بۆلەك يۈرگەن جان كۆرۈنمەيتتى. شەھەر شۇنچە ۋەھىملىك ئىدىكى، كىشىنىڭ دىلى ئەيمىنىپ، تەنلىرى جۇغۇلداپ، كۆڭلى بىرقىسما بولاتتى. بۇ كۆڭۈلسىز كەيپىياتنى ھەريان يۈگۈرۈپ قېچىپ يۈرگەن ئىتلارنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈرمەكتە ئىدى. مۇنداق قاراشتا. بۈگۈن گوياكى ئىتلارغا ئاخىر زامان بولغاندەكلا تۇيۇلاتتى. ئەمما ئەھۋالنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچە جىددىلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

ئابدۇراخمان بىلەن يەنە بىر پاكىنەك قوغدىغۇچىسىنى قاتار ئەگەشتۈرۈپ ئەتىگەنلا «لاگىر» دىن يولغا چىققان جاڭ زىخۇي سارسۇمبىنىڭ مەركىزىي كوچىسىدا ئېتىنى ئوينىتىپ، ئىملەر ھەققىدىمۇ سۈرلۈك خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. ئابدۇراخمان بولسا، ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ، بۇ جىددىيچىلىك ھەققىدە ھەرخىل ئويلاپ باراتتى. بۇ ھەربىي ھالەتنىڭ سىرىنى ئۇ پەقەت سىلىڭبۇغا بارغاندىن كېيىنلا بىلدى. بىر دەمدىن كېيىن دەپتەر، قەلەم، جىلىك، چوت. تاغار، لوم تۆمۈر، كۈرەك، نەيزىلەرنى كۆتەرگەنلەر ھەر بىر كوچىلاردا يامراپ يۈرمەكتە؛ ئۇلار ئاشلىق ئىزلەپ «ئۆي ئاختۇرۇش» ئېلىپ بارماقتا ئىدى. ئۆيلەرنىڭ ئاستى، ئۈستىلىرىگە، تام - تورۇسلارغا نەيزە سانچىپ، لوم ۋە جوتۇلار بى-

لەن ئورۇپ تىگشاپ ۋە كولاپ، ئەل - يۇرتنى قاڭغىر قاخشات-
ماقتا ئىدى.

IV

ئاپرېل كەلدى. قار ئېرىپ يوللار ئېچىلىش بىلەنلا بۇل-
تۇر كۈزدە قۇيرۇچۇقلار ھەيدەپ كەتكەن ئەل شەھەرگە قېچىپ
كەلگىلى تۇردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قازاق ئەركەكلىرى
بولۇپ، بەزىلىرىنىڭ يېتىلمىۋالغان بىر - ئىككىدىن باللىرىمۇ بار
ئىدى. ئۇلارنىڭ ھېچقانداق تىرىكچىلىك يولى بولمىغىنى ئۈچۈن،
ھەممىسى دېگۈدەك دىۋانىچىلىك، خەيرىچىلىك قىلدى.

خەيرىچى بىچارىلەر ئېچىلغانلىكى دۇكان ياكى ئىشىك
ئالدىغا كەينى - كەينىدىن كېلىپ نالە قىلىپ زارلىناتتى. بەزى
دۇكاندارلار پارچە پۇللارنى دۆۋىلەپ قويۇپ، ھەر بىر خەيرىچى-
گە بىر - ئىككى تىيىندىن بېرەتتى. بەزى «سودىگەر»لەر بولسا،
ئۇلارغا بىر تال سەرەڭگە تەڭلەيتتى. بۇ «خامانغا ئوت ياق»
دېگەن تەنە ئىدى. ھالبۇكى، خامانغا ئوت قويغان قۇيرۇچۇق ئەب-
لەخلەرنىڭ دەردى - بالاسىنى بۇ بىگۇنا بىچارىلەر يېتىپ ئاشقى-
چە تارتىۋاتاتتى.

ئاشخانىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تاقالغان ئىدى. ئوچۇق
بولغان «ئاشخانا» دېگەنلەرنىڭ ئېتىدىغىنى سەينى كۆپ سالغان
سۇيقاش ياكى ئۇماچ بولۇپ، بىر چىنىسى ئىككى كوي ئىدى. ئۇمۇ
تېخى ئاتلىقتا بار، پىيادىگە يوق ئىدى. سامسۇمبە سۇرلۇك ۋەھە-
مە ئىچىدە قالدى. بەش - ئالتە ياشلىق ئوغۇل - قىزلارنى بەش

جىنىڭ ئۇن ياكى بەش شىنىڭ تېرىقتا تېگىشىشكە. خەبەردار تاپالمىغانلار ئۆز جىگەر پارىلىرىنى «ئۆلۈپ كەتكىچە سەن بىقۋال» دەپ باشقىلارغا بىكارغا بېرىۋېتىشكە باشلىدى.

ئالتاي بالايى - ئاپەت قايىنىمىدا قالماقتا. قازاق قىرىلماقتا ئىدى. ھەر كۈنى بامداتتا بىر قانچە جىنازا ئۇلگۈرسە، پېشىن، نامازدىگەرگىمۇ نەچچىسى تەييار بولاتتى.

V

«ئىشەك ئۆلسە — بىر ئىمىسى غىجەك تارتىپتۇ» دېگەن مۇشۇ-دە! — دەيتتى كىشىلەر سارسۇمبىدە باشلانغان بۇ «يېڭى ئالامەت»نى كۆرۈپ.

ئۈچ كۈندىن بۇيان بىر قانچە ھەربى چوڭ كۆلۈپنىڭ ئۆگزىسىدە دۇمباق چالماقتا ئىدى. يېشىل سىرلىق كۆلۈپنىڭ قاڭالتىرلىق ئۆگزىسىدە چېلىنغان چوڭ - كىچىك تۆت دۇمباقنىڭ سۈرلۈك مۈڭگانلارغا تەڭكەش قىلغان ئاۋازىغا تۆت تەرەپتىكى ئېگىز تاغلاردىن قايتقان سۈرلۈك سادالار قوشۇلۇپ، سارسۇمبىنى بىر ئاجايىپ گۈمبۈرلەشلەرنىڭ قايىنىمىغا ئايلاندۇرماقتا ئىدى. بۇ سۈرلۈك ۋە دەھشەتلىك گۈمبۈرلەشلەر قايىنىمىدا قىلىنىۋاتقان كىشىلەر ئەھۋالىنىڭ نىمىلىگىنى بىلمەيتتى. كېيىن مەلۇم بولدىكى، چۆچەكتىن 200 ھارۋا «دۆلەت ئاشلىغى» ئاچارچىلىقتا قالغان ئالتايغا ئېلىپ كېلىنمەكتە ئىكەن. تاغۇ تاشنى تىترىتىپ، ئالەمنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتكىدەك گۈمبۈرلىگەن دۇمباقلار ئەنە شۇ «دۆلەت ئاشلىغى» ئېلىپ كېلىنىۋاتقانلىغىنىڭ تەنتەنىسى ئۈچۈن چېلىنغان ئىكەن.

ئارىدىن بىر قانچە كۈن ئۆتكەن ئىدى، سارسۇمبىدە ئۆش-
ئۈمتۈللا قاتتىق ماناچىلىق باشلىنىپ كەتتى. ئىگىز تاغ چوق-
قىلىرىدىن پىلىموت ۋە مىلتىقلار ئېتىلىشقا باشلىدى.

ئىگىزلىكلەردە ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەر خۇددى چۈمۈ-
لىدەك مىڭىلداشقا باشلىدى. ساراسىم ۋە ئەندىشە ئىچىدە كىشى-
لەر بىر-بىرىگە ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپ «بۇ نىمە كارامەتتۇ؟»
دېيىشەتتى. بىر دەمدىن كېيىن مەلۇم بولدىكى، ھەپتىدىن بېرى
تاغۇ تاشلارنى ياڭرىتىپ، كۈلۈپ ئۆگزىسىدە چېلىنغان دۇمباق-
لارنىڭ «تەنتەنە ساداسى» نى قۇيرۇقچۇقلارمۇ ئاڭلىغان ئىكەن.
ئۇلار «دۆلەت ئاشلىغى» چۆچەكتىن چىمچەككە يېتىپ كەلگەن
كۈنىلا ۋاقتى-قەرەلىدە ئۇلگۇرۇپ كەلگەن ئىكەن.

قۇيرۇقچۇقلار ھارۋىلارنى ۋە ھاۋىنتاك، چىمچەك تۇلتىلارنى
تامامەن بۇلاپ، ئاشلىقلارنى تاغ-تاشلار ئارىسىغا تىقۇۋېتىپ،
ئات-ئۇلاغ ھازىرلاپ كېلىپ ئاشلىقلارنى ئېلىپ كەتمەكچى بو-
لۇپ قابا ۋە ئاقچى ناھىيىلىرىنى بۇلاشقا كىتىپتۇ...

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئاچ-زار ئەل-جامائەت: يائۆلۈم،
يا كۆرۈم دەپ، باشنى قولتۇققا قىسقان ھالدا كېچىسى تاققا چى-
قىپ چۆچەكنىڭ ئاق بۇغدايلىرىنى تاغار-تاغارلاپ تېپىپ كى-
رىشكە باشلىدى.

گومىنداڭچىلار كۆرۈپ قالسا، ئۇ ئاشلىقلارنى «دۆلەت ئاش-
لىغى» دەپ تارتىۋالاتتى، تېخى ...

VI

كوچا-كوچىلارغا چاپلانغان «خۇش خەۋەر» ئېلانى ئۆز ئەت-

راپىغا ئادەملەرنى ئولاشتۇرماقتا ئىدى. بۇ ئېلاندا دۆلەت ئايروپىلان بىلەن ئالتايغا ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقى بايان قىلىنغان ۋە جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئالتاي خەلقىگە قىلغان غەمخورلۇغى مەدھىيىلەنگەن ئىدى. ئېلانلارنى ئوقۇغانلار ئاستا پىچىرلىشاتتى:

— ئايلىخان ئاغچا بولۇپتۇ دىسە، كەلگەندە كۆرەرمىز دەپتىكەن. ئايروپىلانلىرىنىمۇ كەلگەندە كۆرۈپ بىرنىمە دىمەسەك، قاپاقباش گومىنداڭنىڭ قايسىبىر ئىشى ئىش بولۇۋاتىدۇ؟!...

— ھەق گەپ.

ئاپرېلنىڭ ئاپتاپلىق بىر كۈنى ئىدى. سائەت 10 لار بولۇۋىدى، سەككىز ئايروپىلان سارسۈمبە ئاسمىنىغا غاقراپ كىرىپ كەلدى.

ئايروپىلانلار ئارقا ۋە يانلىرىدا خېلى ئارىلىق قالدۇرۇپ، ئىككى - ئىككىدىن قاتار ئۇچقان ئىدى. ئۇلار «جاڭجۈڭ قىزىل» چوققىسىنى بويلاپ، شەرقىي تاغ باغرى ۋە شىمالدىكى بۈيۈك ئاق چوققىلار تۆۋى بىلەن ئايلىنىش ئارقىلىق لاستاتورنانلىرى ئۈستىدىن ئەگىپ، سارسۈمبە ئۈستىگە يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئايروپىلانلار سارسۈمبىنىڭ مەركىزى قىسمىغا كەلگەندە قارا - قۇرا بىرنىمىلەرنى تاشلىغىلى تۇردى. دەسلەۋىدە تۇياقتەك كۆرۈنگەن نەرسىلەر بارغانسېرى يوغىناپ شۇنداق تېز چۈشمەكتە ئىدىكى، ئاسماندىكى ئايروپىلان ئاۋازى يەردىكى جانلىقلارنىڭ قىيا - چىياسى قوشۇلۇپ، سارسۈمبىنى قىيامەت تايىنمىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى.

ئايروپىلانلار «ۋەزىپىنى ئورۇنلاپ» ھەيۋەت بىلەن غاقراپ كېتىپ قالدى. بۇ ئايروپىلانلارنىڭ ئالتايغا ئېلىپ كېلىپ تاشلىغىنى راستىنلا «دۆلەت ئاشلىغى» بولۇپ، ھەممىسى گۈرۈچ ئى-

كەن. ئۇنى تاغار ـ تاغارلارغا قاچىلاپ، بىرزىنت، تېرە، كىگىز... قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن ئوراپ تاشلىغان ئىكەن.

«دۆلەت ئاشلىغى» پوقرالارغا قانداق ئاقىۋەتلەر ئېلىپ كەلدى؟ ئەلۋەتتە ياخشى ئاقىۋەت ئېلىپ كەلمىدى. بىر تاغار گۈرۈچ يېڭى مەھەللىدىكى بىر قازاقنىڭ ئۆگزىسىگە چۈشۈپ، ئۆي ـ پۆيىنى كۆكۈم تالقان قىلىپ، تۆت بالىسى بىلەن ئاتا ـ ئانا ئالتە جاننى مىجىپ تاشلىدى...

گۈرۈچتىن پوقرانىڭ ئاغزىغا بىرەر تال تەككەن بولسا، هارام بولسۇن.

شۇندىن كېيىن ئالتاي ئاھالىسى خۇددى ئۇۋۇسى چۇۋۇلغان چۈمۈلىدەك پىتىراپ، سارسۇمبىنى تاشلاپ ھەريان قېچىپ كېتىشكە باشلىدى.

VII

ئالتايدىكى قىران دەرياسىنىڭ سارسۇمبىدىن چىقىپ جەنۇپقا قاراپ ئۇدۇل ئېرتىشكە ئاقىدىغان كارتىنىسىنى بىز باشتا كۆرۈپ ئۆتكەن ئىدۇق. شۇ دەريانىڭ شەرقىي قىرغىقىنى بويلاپ جاڭجۈنتاۋغا تۇتاشقان تۆلتا يېزىسى سوزۇلۇپ ياتاتتى. تۆلتىنىڭ شىمالى — شەھەر تەرىپىدىكى ئۇدۇلىدا، دەريانىڭ ئۇ قاسنىغىدا بولسا «لاگىر چازىسى» — ھەربىلەر گازارمىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تۆلتا يولىدىن سارسۇمبىگە كىرىدىغان كىشى بىزگە تونۇش ئاشۇ گوڭگەنجى ئورۇنلاشقان ئارالنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىگە كەلگەندە ئۇدۇل ماڭسا چوڭ بانكىدىن ئۆتۈپ بازار ئىچىگە،

سولغا بۇرۇلسا ئىككى كۆۋرۈكتىن ۋە ئوتتۇرىسىدىكى گۈگۈمەنجۈ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈش ئارقىلىق ھېلىقى «لاگېر» نى بېسىپ ئۆتۈپ، چىمچەك، ھاۋتاك يېزىلىرىغا. ئۇدۇلى ئېرتىش، ئۇ تەرىپى بۇرچۇن بىلەن ئىلى، ئۈرۈمچىلەرگە كېتەتتى.

تۇلتىدىن ئاتلىق ئالتە قازاق ئىككى - ئىككىدىن ئىگىز-پەس قاتارلىشىپ قىزىق ئەڭگىمىلىشىپ كېلەتتى. ئۇلار شەھەردىكى ھېلىقى بۇرجەككە كەلگەندە سولغا بۇرۇلدى - دە، كۆۋرۈككە قاراپ ماڭدى.

— ھە، بازارباي، بازاردا كارامىتىڭنى كۆرسىتەرسەن، — دەيتتى بېشىغا ئالاچىت باغلىۋالغان، گۆرەنلىك، بوز ئاتلىق قارا قازاق.

— جو ....، — دەيتتى قۇلا قاشقا ئاتلىق چېقىر كۆز.

— چۇۋ، ئەكىگىنى ... ئىت مۇرۇن ...، — دەيتتى ئىگىز بوي، چاشقان بۇرۇت بىرسى ساقچى دەرۋازىسىدا تۇرغان پوسلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ بېرىۋاتقاندا ئاتنى قامچىلاپ، — قارىغىنا ئىتنىڭ بالىسىنىڭ تۇرۇشىنى ... ئۇ، ئالاتاياق ئاتنى دىۋىتىپ قامچىلايتتى. بازارباي دىگىنى مۇشۇ ئىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ھەمراھلىرى كۈلۈشۈپ باراتتى.

قازاقلار چوڭ كۆۋرۈكنىڭ نېرىسىدا كېتىۋېتىپ غەربىي ئىگىز چوققىدا تۇرغان بىرمۇنچە ئەسكەرلەرنى كۆردى - دە، كۆك ئاتلىق بىرسى:

— ئاۋۇلار ھازىر نىمە قىلىۋاتقاندۇ؟— دىدى.

— پىت بېقىۋاتقان چىغار. — دىدى بازار، باشقىلىرى كۈلۈشتى.

— قىمار ئويناۋاتقان بولسا كېرەك. — دىدى يەنە بىرسى.

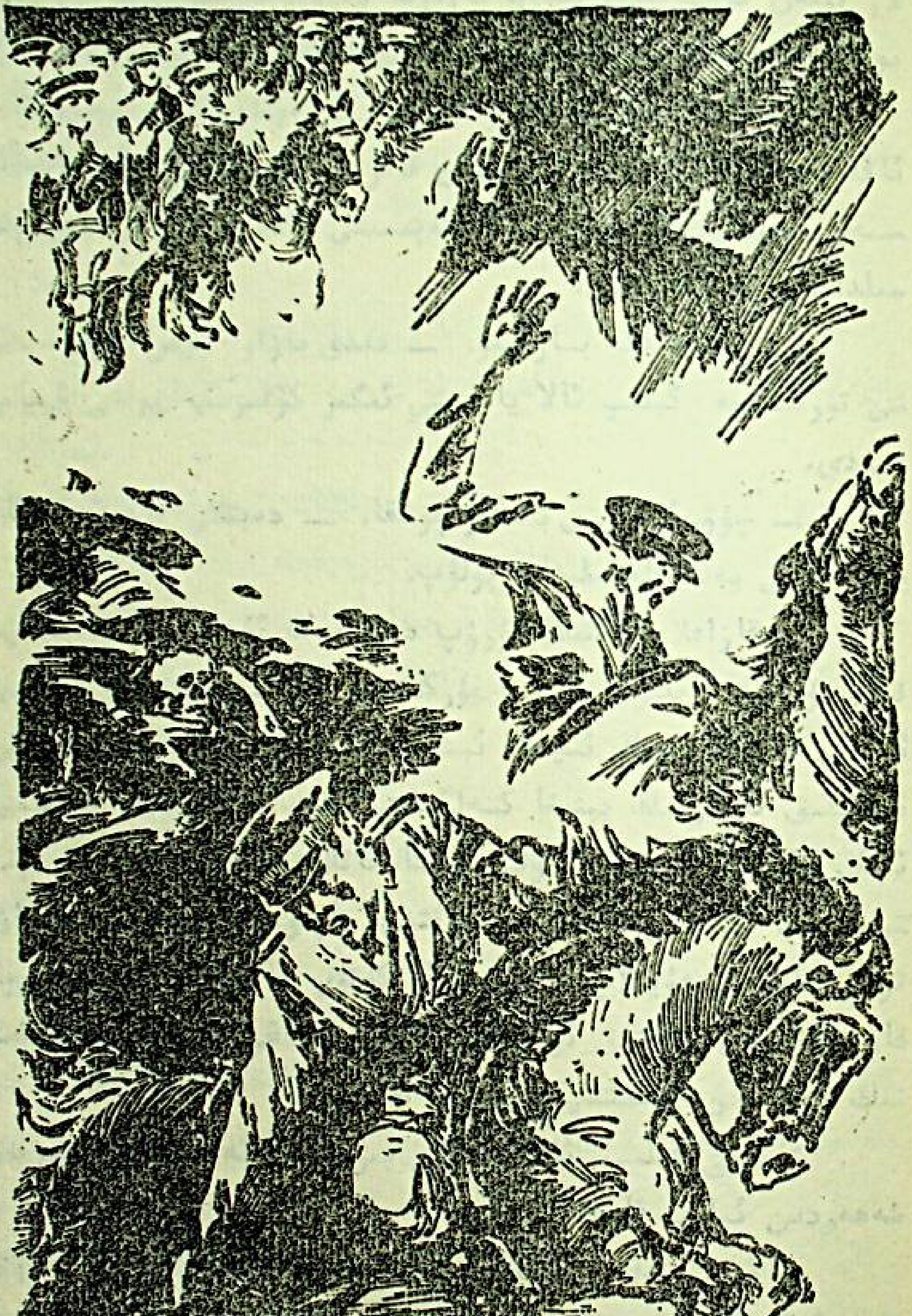

ئۇلار «لاگىر» گازارمىسىغا كەلگەندە چوڭ يول ئالا ياغاچ-
لار بىلەن توساقلىق ئىدى. گازارما دەرۋازىسىدىكى ئىككى پوس
بولسا، نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى چىڭ قۇچاقلاپ ئۈگدەپ ئولتۇراتتى.
— ئۇخلا ئىتىنىڭ كۈچۈكلىرى، — دەيتتى بازار يېنىدىكىلەر
ئاڭلىغىدەك ئاۋازدا، — تۆن بويى قاتراپ يۈرۈپ چارچاپ قالغان-
سەن. پوسلارنىڭ بىرى ئات شەپىسىنى ئاڭلاپ كۆزلىرىنى چى-
مىلداتتى ۋە ۋاقىرىدى:
— چىمىچىككە بارىمىز، — دىدى بازار. پوس قوشۇمىسى-
نى تۈرگىنىچە كىلىپ ئالا ياغاچنى ئىگىز كۆتىرىپ يولنى ئىچىپ
بەردى.
— چۇۋ، ئالباستى باسقىر چوشقا، — دەيتتى بازار ئالا ئا-
ياق ئاتنى يەنە قامچىلىغان بولۇپ.
بۇ قازاقلار تۆلتىدا تۇرۇپ دەريانىڭ ئۇ قېتىدا ھەربىلەر-
نىڭ نۇرغۇن ئاتلىرى ئوتلاپ يۈرگىنىنى كۆرگەن ۋە قورالىرىنى
ئۆزۈن چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە ئىسىپ، ئاشۇنداق ئايلىنىپ ئۆتۈش
ئارقىلىق ئاتلارنىڭ يېنىغا كەلگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىككىسى
ئاتلارنىڭ ئۇ تەرىپىگە، تۆتى بولسا، ئاتلارنىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆت-
تى - دە. ئىككىسى ئاتلىرىنى قاتتىق چاپتۇرۇپ قاچتى. قالغان
تۆتى ھايت - ھۇيتلاپ ئاتلارنى ئۈركۈتۈپ قامچىلاپ قوغلاپ چو-
قان كۆتەردى. قاتتىق ئۈركىگەن ئاتلار ھىلقى قاچقان ئىككىسى-
نىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ بولۇشىغا چاپتى.
شۇنداق قىلىپ، ئالتە قازاق بىر تۆەن ئەسكەرنىڭ ئىتىنى
شەھەردىن ئىلىپ قاچقان ئىدى.
بۇ ئىغىر ئەلەم، ئاچچىق ئاھانەتلەر ئەجەل ئۇقىدەك باغ-
رىغا پاتقان جاڭ زىخۇي ئابدۇراخمان باشلىق ئۈچ قوغدىغۇچىسى-

نى ئەگەشتۈرۈپ، تورۇق ئېتىنى يورغىلىتىپ، دەرغەزەپ بولغىنىچە سىلىڭخېيۇغا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا پاناق گېنېرال ۋەن سىلىڭ يان كوچىدىن كۆلۈپ دوخمۇشىغا — چوڭ كوچا ئاغزىغا چىقىپ، ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى خىيال سۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ ئاتلىق كېلىۋاتقان جاڭ زىخۇينى نېرىدىن كۆرۈپ دەرھال كەينىگە ئۆرۈلدى - دە، ھېچنېمە كۆرمىگەن بولۇپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى.

ۋەن سىلىڭ خۇددى بوردالغان ئۆدەكتەك ئېغىناپ ماڭغىنىچە پىلىڭخېيۇ دەرۋازىسىدىن كىرىپ تۇرۇشىغا دۇپۇرلىگەن ئات ئاۋازى ئاڭلاندى.

ۋەن سىلىڭ كەلگەنلەر بىلەن ھويلىدىلا كۆرۈشتى. جاڭ زىخۇينىڭ ئەپتىدىن قەھرى - غەزەپ ئۆرلەپ تۇرغانلىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ ئېيتماقچى بولغىنى ئابىيام تېلېفوندا ئاڭلانغان شۇم خەۋەرنىڭ داۋامى ئىكەنلىكىنى ئوچۇق سەزمەكتە ئىدى. جاڭ زىخۇينى ئۇدۇللا بۆلۈمگە باشلاپ ماڭدى. جاڭ زىخۇي ئولتۇرا - ئولتۇرمايلا سۆز باشلىدى:

— مەندەك بىر ئادەمگە ئالتە توكتوك قازاقتا ئاتلىرىنى تارتقۇزۇپ قويۇپ پىيادە قالدى دېگەننى ئاڭلاش ئۆلۈم ئەمەسمۇ؟ — ئۇ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى. ۋەن سىلىڭ ئۇنىڭغا ئولتۇرۇش ئىشارىسى قىلدى ۋە تاماكا ئۇزاتتى. جاڭ زىخۇينىڭ تۈتۈن بۇقسىغان ئاغزىدىن يەنىلا ئالەمنىڭ قەھرى - غەزەپلىرى لاۋۇلدىماقتا ئىدى. ۋەن سىلىڭ ئوت ئۈستىگە ياغ سەپكەندەك، ئۇنىڭ غەزەپ گىرادۇسىنى تېخىمۇ ئۆرلەتمەكتە ئىدى. چۈنكى، بۇ پاناق گېنېرال ئۆزىنىڭ سىلىڭلىق ئورنى ئۈچۈن خەۋپلىك ئاپەت بولۇپ تۇيۇلۇۋاتقان جاڭ زىخۇيدىن ئىبارەت بۇ كۈشەندىسىنى ئورىغا

ئىتتىرىشىنىڭ بىرەر پۈرسىتىنى پەملەپ يۈرەتتى.

جاڭ زىنخۇي «قازاق ئوغرىلىرى»نى قويماي تۇرۇۋتىۋەتمەـ
گىچە توختىمايدىغانلىقىنى ھەققىدە قەسەمىيات قىلدى. ۋەن سىلىڭمۇ
بۇ يولدا بارلىق كۈچىنى ئايىمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ، قابا،
چۈڭقۇر، ئاقچىلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، يەنە ئاشلىق ئېلىپ كەلـ
تۈرۈپ، ھەممىسىنى جاڭ زىنخۇينىڭ جەڭگىۋار يۈرۈشىگە سەرپ
قىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى.

ۋەن سىلىڭ بۇ ئىشتا مانات①نىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىشنى
ئوتتۇرىغا قويۇۋىدى، جاڭ زىنخۇي قەتئىي رەت قىلدى:

— ماناتقا ئۇزۇل - كېسىل ئىشىنىپ بولمايدۇ، — دېدى ئۇ. —
ئۆتكەن نۆۋەتلەردە شۇنچە ھەشەم ۋە ھەيۋەت بىلەن ئاتلانغان
مانات چاشقاننىڭ بۇرنىنىمۇ قانىتالماستىن سارسۇمبىگە قېچىپ
كىرگەنلىكى قانداقتۇر بىر ئويۇن بارلىقىنى كۆرسەتمەمدۇ؟...

ۋەن سىلىڭ ئويلىنىپ قالدى ۋە بېشىنى گىلدىڭلىتىپ ئېـ
تىراز بىلدۈردى.

«ماناتنى باندىتلار بىزنىڭ ئىچىمىزگە كىرگۈزگەن بىر سۇـ
يىقەستچى كۈچمىكىن، دەپ قارايمەن، شۇڭا مەن ئۇنىڭغا ئىشەنـ
مەيمەن. چۈنكى، ئۇنىڭ ھەر بىر ھەركىتى سىرلىق بىر ئويۇن بولۇپ
كېلىۋاتىدۇ...» — دېدى جاڭ زىنخۇي گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ.

ۋەن سىلىڭ يەنە بېشىنى گىلدىڭلاتتى - يۇ، باشقا گەپ
قىلمىدى. ئۇ، ئەمدى قېيىقنى سۇنىڭ ئېقىشىغا، شامالنىڭ چىقىـ

① مانات — 1943 - يىل كۆزدە قوزغىلاڭچىلار ئىچىدىن قېچىپ كېلىپ
گومىنداڭغا سېتىلغان، ئۇرغۇنلىغان قازاقنىڭ قىرىلىشىغا سەۋەپچى
بولغان خائىن. ئۇ، كېيىنمۇ داۋاملىق ئەسكىلىك، بۇلاڭچىلىق قىلغىنى
ئۈچۈن ئازاتلىقتىن كېيىن كۈچۈڭدا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن.

ىشغا قاراپ سالماقتا ئىدى.

شۇنداق قىلىپ چوڭ بىر ئۇرۇشنىڭ جىددى تەييارلىقى باشلىنىپ كەتتى.

VIII

پايانسىز ئېدىر ۋە ئېتىزلارنى باغرىغا باسقان تۇلتا دالىسى سارسۇمبە شەھىرىدىن چىقىپ ئۇدۇل جەنۇپقا ئاقىدىغان قىران دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىنى بويلاپ شىمالدىن جەنۇپقا سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ ئاياق تەرىپىدىكى قاندىغىتاي ئويمانلىقىغا توپلانغان چوڭ بىر ھەربىي قوشۇن خۇددى چەمبەر شەكلىدە سەپ تۈزۈپ، ھەر بىر بۆلۈملەرنىڭ باشلىقلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىخچام يۈك-تاقلىرى ئارتىلغان ئاتلىرىنى ئېگەكلىرىدىن تۇتۇپ ئۆز قاتارلىرىنىڭ ئالدىدا دىققەت بىلەن تۇرۇشاتتى. جاڭ زىنخۇي قوشۇننى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن كانىۋىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ سەپنىڭ چېتىگە كەلگەندە ئالدى تەرەپتىن ئېتىنى سوكۇلدىتىپ كەلگەن ئۇزۇنتۇرا .بجورنى سالام بېرىپ:

— جانابى قوماندان، بۇيرۇغىڭىزغا بىنائەن بىرىگادا سەپكە تىزىلدى، — دېدى.

جاڭ زىنخۇي «راھەت» كوماندىسى بەردى. دىجورنى ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ كوماندىنى تەكرارلىدى. جاڭ زىنخۇي توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ، سەپكە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى-دە، ئاخىرقى يوقلىمىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن چاپارمەنگە بۇيرۇق قىلدى:

— دومىگگۈينى چاقىر.

چاپارمەن ئىتنى چاپتۇرۇپ تۆگىچىلەر توپىنى ئايلىنىپ ئىرىقى تەرەپكە كەتتى. جاك زىخۈي بولسا، ئەمدى ئەتراپ ۋە ئاسمانغا قارىغىلى تۇردى. بۇ چاغدا ئالتاي ئاسمىنىنى قاپلىغان بۇلۇتلار كالوننىسى غەرپتىن شەرققە تۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى. قوشۇمىسى تۇرۇلگەن جاك زىخۈي ئىملەر ھەققىدە دۇر ئويلاشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا تىز يېتىپ كەلگەن چاپارمەن بۇيرۇقنىڭ ئىجراسىنى دوكلات قىلدى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا كەلگەن قارامتۇل، قاۋۇل يىگىت قارىغىر ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ باشلىقنىڭ روپىروسىدا توختاپ، چاقىرىق بويىچە كەلگىنىنى مەلۇم قىلدى. دومىگگۈي دىگىنى مانا مۇشۇ يىگىت ئىدى.

دومىگگۈي مۇڭغۇل يىگىتى بولۇپ، ئەسلى ئىتى دورجا ئىدى. جاك زىخۈي يولباشلاشقا قازاقتىن ئىلىشقا ئۇنىمىغانلىقتىن، قامىت ئىبە① نىڭ بىر تۇركۈم كىشىلىرى سەيىگە تۇتۇپ كەلتۇرۇلگەن ئىدى. ئۇلارنى بىر پەي قىلىپ رازۋېت ئىسكادىرونى تەركىۋىگە كىرگۈزۈپ، بىرىنچى باشلىقلىقنى مەزكۇر لىيەنىنىڭ باشلىغى، ئەشەددى ئاۋانتۇرىست ۋاڭ لىيەنجاڭغا قوشۇمچە يۈكلەپ، ئۇنىڭ مۇئاۋىنلىغىغا دورجىنى تەيىنلەپ، «دومىگگۈي» دىگەن يېڭى ئىسىم قويۇشقان ئىدى. دومىگگۈي دەسلىۋىدىلا بۇ مەنسەپنى قوبۇل قىلمىغان.

---

① قامىت ئىبە — ئەسلى تۇركلەرنىڭ «كۆك مونچاقلار» قەبىلىسىدىن بولۇپ، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلماي، شامان دىنىدا قېپقالغان ۋە بارا - بارا مۇڭغۇللىشىپ كەتكەن. ئۇلار ئارىسىدا قەدىمىي تۇرك تىللىرىدىن «ئاغامچا» (ئىرغامچى) ۋە «چوقۇم» تاتارلىق سۆزلەر ساقلىنىپ كەلگەن «كۆك مونچاقلار»نىڭ بىر قىسمى ھازىر ئالتاي رايونىدا، سارسۇمبە ئەتراپىدا ياشايدۇ.

ئابدۇراخمانمۇ ئانچە كۆچىمىگەن، بەلكى سۈكۈت قىلغان ئىدى. چۈنكى، ئۇ، مۇقاش قاتارلىق قازاقلارنىڭ كاللىسى كېسىلگەن خەۋپلىك جىزمەتتىن بۇ قاۋۇل موڭغۇل يىگىتنىڭ خالى بولۇشىنى خالايتتى. لېكىن بۇ يىگىت باشلىق بولغاندا ئۇنىڭ ئۆز كىشىلىرىنىڭ ئۇرۇنسىز دۇمبا يىمەسلىكىنى ئويلىغان ئابدۇراخمان ئاقىۋەتتە تەشەببۇسچىمۇ بولغان. شۇنىڭ بىلەن دومىگوينىڭ بۇ مەنسەپنى قوبۇل قىلغان ئىدى.

دورجانىڭ خەنزۇچىدىن ساناقىنىلا بىلىدىغانلىقىنى ھېساپقا ئالمىغاندا، موڭغۇللارنىڭ باشقىلىرى ھېچنىمە بىلمەيتتى. ئەمما قازاقچىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار بىلەن بولىدىغان مۇناسىۋەت ئاساسەن ئابدۇراخمان ئارقىلىق بولاتتى. دورجامۇ كەلگەن كۈنىدىن تارتىپلا ئابدۇراخمان بىلەن ئامراقلىشىپ ئىجىل بولۇپ قالغان ئىدى.

دومىگويغا گۆلىيىپ قارىغان جاڭ زىخوي:

— سەپەر داۋامىدا خەتەرلىك ئەھۋال يۈز بېرىدىغان بولسا، سەنلەر كاللاڭ بىلەن جاۋاپ قىلىشىسەن، بۇنى ئالدىنئالا ئاڭلاپ قويۇش، — دېدى. ئابدۇراخمان گەپنى ئۆرۈپ بەردى.

— خوپ.... — دېدى دورجا جاۋابەن. ئۇنىڭ قوڭۇر رەڭگى تېخىمۇ سۇرلىنىپ، يوغان قاپ-قارا كۆزلىرى جاڭ زىخوينىڭ ئاندىن ئابدۇراخماننىڭ كۆزلىرىگە خەنجەردەك قادالماقتا ئىدى. بۇ كېلىشكەن موڭغۇل يىگىتنىڭ قىياپىتىدىن پەقەت ئىلاجسىزلىقنىڭ ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى.

ھاۋانىڭ ئاشۇنداق ئوساللىقىغا قارىماستىن يۈرۈش بۇيرۇغى بېرىلدى. مەنزىل ۋە مۇساپە ئېنىق ئىدى. موڭغۇل يول باشلىغۇچىلارنىڭ ئىزىدىن ئەگەشكەن قوراللىق قوشۇن «قازاق قوزغىلاڭچى

ئوغرىلارنى قويماي قوروتۇۋېتىش» ئۈچۈن كۆكتوقاينى كۆزلەپ بارماقتا ئىدى.

IX

قازاقلار «جازا ئەترىدى»نىڭ كىلىۋاتقانلىقىنى ئاللىقاچان ئاڭلاپ بولغان. ئۇلار «بۇ ئەجەل ئەرۋاھلىرى»نى ئىبرىتىش دەر- ياسىدىن ئۆتكىچىلا بىتچىت قىلىۋەتمەكچىمۇ بولغان؛ ئاخىرىدا قورال - ياراق، «ئولجا - غەنىمەت» لەرنىڭ زايا بولۇپ كەتمەس- لىكى ئۈچۈن ئۇسۇللىرىنى ئۆزگەرتىشكەن. ئۇلار دۈشمەننىڭ كۈ- چى بىلەنمۇ خېلى دەرىجىدە ھېساپلاشقان. شۇڭا ئەڭ ئى- سىل ئاتلارنى، قوراللارنى، يەگىتلەرنى تاللاپ سەپنى مۇكەممەل ئورۇنلاشتۇرغان؛ شۇنداقلا شىراقلىق مىلتىقچى مەر- گەنلەر ئەترىدىنى يىڭى كۈچلەر ھېساۋىغا تولۇقلاپ، ھەرقايسى ئەترەتلەرگە مەخسۇس مەرگەنلەر گۇرۇپپىسىنى، پىلىموتچىكلارنى، ئاپتوماتچىكلارنى تەڭشەپ بېكىتكەن كۈچ، ئورۇن، ھۇجۇم ۋە باشقا جەھەتلەردىمۇ كەڭ كېڭەشلەر يۈرگۈزۈپ، جازا جاللاتلىرى بىلەن قانداق تۇتۇشۇشنىڭ تەييارلىقلىرىنى خېلى تولۇق ئىشلىگەن.

قازاقلار ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۈچ قېتىم ھۇجۇم قىلدى. ھەر ھۇجۇمدا ھېچبىر تالاپەتسىزلا قاچتى. قازاقلارنىڭ بۇ مەغلۇبى- يەتلىرىدىن مەمنۇن ۋە مەس بولغان جاڭ زىنخۇيىنىڭ جازا ئەت- رىدى قوغلاشنى داۋام قىلماقتا ئىدى. ئۇلار يۈرۈشلىرىنى داۋام

ئەتكۈزۈپ 3 ـ كۈنى كەچ پەيتىدە بىر مەنزىلگە يېتىپ يەتتى. مەنزىل شەرقتىن غەرپكە سوزۇلغان بولۇپ شىمالدا دەريا، جە- نۇبىدا قەۋەت ـ قەۋەت تاغ تىزمىلىرى ياتاتتى. تاغدىن دەرياغا قىيپاش چۈشكەن دۆڭدىكى بۇ پايانسىز تۈزلەڭلىكنى پېتىۋاتقان كۈننىڭ شەلپەردەك شولىسى ئوتقاشتەك يورۇتماقتا ئىدى. دەريا تۆۋىنىدىن قارىغان كىشىگە شەرققە قاراپ كېتىۋاتقان جاڭ زى- خۇيىنىڭ قوشۇنلىرى گويا نۇرغۇن توخۇلار تام ئۈستىدىن ئۆتۈ- ۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار بىر بەلدىن ئاشماقتا ئىدى. يول بىر سايىنىڭ ئىچى بىلەن جەنۇپقا ئەگىيتتى. ساي ئەتراپى ئا- دەتتىكى تاشلىق چوققىلار ۋە جىلغىلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، قوڭۇر تاش، ئەگمەچ ئېقىنلار بۇ يەرنىڭ تاغ سۇلىرى دەرياغا قويۇلىدىغان قورۇق ئۆزەن ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرىپ تۇ- راتتى. قوشۇن سايدا ئىچكىرىلەپ كېتىۋاتقاندا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمغا يولۇقتىكى، تۆت تەرەپتىن يامغۇردەك ياققان ئوق ئات ۋە ئادەملەرنى ئۇجمىدەك تۆكۈپ تاشلىدى. تۇشمۇ تۇشتىن تەك ئات قويۇپ كېلىۋاتقانلار تاغۇ تاشنى زىلزىلىگە كەلتۈر- مەكتە ئىدى. جاڭ زىخۇيىنىڭ قوشۇنىغا ئارقا تەرەپكە قېچىشتىن بۆلەك ھېچ ئامال يوق ئىدى. گۈگۈم چۈشۈۋاتقان سايىنى مىل- تىق دورىسىنىڭ تۈتۈنلىرى تېخىمۇ تۇمانلاشتۇرماقتا، خىرەلەش- تۈرمەكتە ئىدى. جاڭ زىخۇي ۋە ئۇنىڭ كانۆۋيلىرى ئاتلىرىنىڭ ياخشىلىغى ۋە يىلان ئىزىدەك ئايلانما جىلغىغا تۇغرا كەلگىنى ئۈچۈن شۇ قاچقانلىرىچە سايىنىڭ ئاغزىغا چىققۇالدى. بىراق يول- نىڭ كېيىنكى بۆلۈگىنىڭ ئات بىلەن مېڭىشقا ناقولايلىغى ئۇلار- نى ئاتتىن چۈشۈشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇلار ئەمدى ئاتلىرىنى قو-

يۈۋېتىپ، جىغانلار ئارىسى بىلەن ئىگىشىپ ئۆملەشكە باشلىدى.
جاك زىنخۇي ۋە ئابدۇراخمان دەريا قىرغىقىغا كەلگەندە بىرنەچچە ئەسكەرنىڭ دەرياغا ئۆزىنى ئاتقىنىنى كۆردى. ھولۇققان جاك زىنخۇيمۇ ماۋزۇرىنى يالىڭاچلىغاچ سۇ ئۇيۇپ تاشلىغان كىچىك جىلغىنى كۆزلەپ ماڭدى. ئەلپازىدىن مۇشۇ يەردە ئاخىرقى بىر تال ئوق قالغىچە تۇتىشىپ، دەريا ئارقىلىق دۇنيادىن خوشلىشىشنى نىيەت قىلغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئابدۇراخمان دەرياغا ئىگىلىپ تۇرغان سۆگەت تۈۋىگە يۈگۈرۈپ كەلدى - دە، قاشنى چىرماپ كەتكەن چىگىلىكلەرنى قايرىپ تۇرۇپ:
— جاك زىنخۇي ... جاك زىنخۇي ماۋۇ يەرگە كىرىڭ، — دېدى. بۇ چاغدا قازاقلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئاياق ئاۋازى يېقىنلا يەردىن ئاڭلىنىۋاتاتتى. چاشقان تۆشۈكى ساراي كۆرۈنۈشكە باشلىغان جاك زىنخۇيغا ئابدۇراخمان راسلىغان ئورۇن ئانا باغرىدەك ئىللىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ دوگىغاسلاپ كەلگىنىچە چىگىلەك «يوتقان» نىڭ ئاستىغا ئۆملەپ كىردى. ئابدۇراخمانمۇ سۆگەتنىڭ سۇغا ساڭگىلىغان بىر شېخىغا ئېسىلدى - دە، ئۆزىنى دەرياغا ئاتتى. ئۇ سۆگەتنىڭ شېخىغا چىڭ چىرماق سېلىپ، چەمبەرلىق قاشنىڭ ئاستىدا سۇدىن بېشىنى چىقىرىپ بىخىرامان تۇراتتى. بىر چاغدا دۈپۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ بىر توپ ئاتلىق بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى - دە، سۆگەتنىڭ تۈۋىدە، قاش ئۈستىدە توختىدى. ئۇلار سۆزلىشىشكە باشلىدى:
— دەل مۇشۇ يەرگە كەلگەن ئىدى.
— سۇغا ئۆزىنى تاشلاپتۇ - دە.
— ئاتلىرىنىڭ جۇغىغا قارىغاندا باشچىلىرى شۇ بولسا كېرەك.

— ھەتتىگەي، تىرىك تۇتالمىدۇق - دە!

بۇ چاغدا قازاقلارنىڭ قولىغا چۈشكەن ئاتلار ئىگىسىنى ئىزلەپ چاپچىماقتا ئىدى.

ئۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىپ قېلىشتى. ئالەمنى قاراڭغۇلۇق قاپلىماقتا ئىدى. دەريا بىر خىل رىتىمدا تىنىمسىز شاقىرايتتى. ئارىدىن ئانچە ئۆتمەيلا جىمجىتلىق باشلاندى. شاخقا يامىشىپ يان باغرى قاشقا چىققان ئابدۇراخمان تولغاشقا باشلىدى. ئۇ قاشقا ئاستا ياماشتى ۋە بوش ئاۋازدا چاقىردى:

— جاك زىنخۇي بارمۇ سىز؟

— ئا... ئاجەنشىك سەنمۇ بارمۇ؟

— مەن بار. سىز يەنە بىر دەم يېتىپ تۇرۇڭ.

ئابدۇراخمان كىيىملىرىنى سىقىپ كىيگىچە تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ چىشلىرى جاقىلدايتتى. ئۇ، جاك زىنخۇينى ھېلىقى «يوتقان» تېگىدىن چىقاردى. ئۇلار جىغان تۈۋىدىكى قاپچىغايدا بىر دەم دولتۇردى. ئەتراپ جىمجىت ئىدى. بۇ جىملىقنى پەقەت دەريانىڭ شوخ ئۆركەشلىرىدىن چىققان ئاۋازلار بۇزۇپ تۇراتتى. نەدىدۇ يىراق بىر جايدا چۆل قۇشىمۇ ياكى باشقا نەرسىمۇ ئىشقىلىپ بىرەر جانۋارنىڭ مۇڭلۇق شەپىسى ئاران ئاڭلىناتتى. دەريادىن ئۆرغان ئاچچىق سالقىنمۇ. نەم قوم ئارىلاش شىغىللارمۇ ئۇلارغا ئارامسىزلىق يەتكۈزمەكتە ئىدى. ئۇلار كېڭىشىپ، قىيا باغرىغا بېرىپ قاراڭغۇدا ئوبدان بېكىنىپ ئەتراپتى تىڭشاشتى. تىرىك قالغان كىشلىرى بولسا تېپىشىشنى نەپ كۆردى - دە، ئاخشامقى گوگۇمدە ئۆزلىرى قېچىپ كەلگەن جىرانى بويلاپ ئاستا ماڭدى. ئۇلار ساينىڭ ئاغزىدىكى قىياغا ئۆمىلەپ چىقىپ قورام تاشلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ بىر - بىرىگە دۈمبىسىنى چاپلاپ

ياتتى. ئالەم گۆردەك قاراڭغۇ ئىدى. ئىمىشكىدۇ ئاسماندا يا ئاي، يا بىرەر يۇلتۇزمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇپۇقنى سۇس قوڭۇر تۇمان تەكشى قاپلىغان ئىدى. كەسلەنچۈك ياكى چاشقاندەك بىر نەرسىنىڭ ئاجىز شىتىرلاشلىرى ئاندا - ساندا ئاڭلانغاننى ھېساپقا ئالمىغاندا، ئاسمان ئاستى جىمجىت ۋە مۇڭلۇق بىر گۇمبەزدەك تۇيۇلاتتى.

تاڭمۇ تەسلىكتە ئاتتى. بۇ چاغدا قانلىق ساي سۈرلۈك ۋە دەھشەتلىك كۆرۈنمەكتە ئىدى. ئۇ يەردە، ئاخشامقى ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمدا ھالاك بولغان بىر بىرىگادا ئادەمنىڭ ۋە ئاتلارنىڭ جەسەتلىرى قانقا چىلىشىپ ياتاتتى. بىر بىرىگادا ھېساۋىغا قالغان جاڭ زىنخۇي بىلەن ئابدۇراخمان ئىگىز قىيادىكى تاش ئۈستىدە مۆكىلىنىپ ئولتۇرۇپ قانغا چىلىشىپ ياتقان جەسەتلەرنى كۆرگىنىدە كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز ئاچچىق ياشلار تولماقتا ئىدى.

ئابدۇراخمان ئاق ئاتنىڭ گۆشىنى تېرىسى بىلەن قوشۇپلا كېسىپ قاچىنىدا قارغا ۋە سېغىزخانلار سايىنى قىيامەت قايىنىمىغا ئايلاندۇرماقتا ئىدى. ئۇلار قازاقلارنىڭ ئولجىلارنى ئىزلەپ يەنە كېلىپ قېلىش ئېھتىمالىنى يادىغا ئالدى - دە، بۇ يەردىن يۈرۈپ كەتتى. كەچكىچە چاتقاللار ئارىسىدا مېڭىپ ھارغان، پۇتلىرى قاپارغان ھالدا قانداق قىلىشلىرىنى بىلەلمەي تۇرغان چاغدا، كۆكتوقايدىن كېتىۋاتقان ئېكسپېدىتسىيىنىڭ ماشىنىسىغا ئۇچرىشىپ بۇرچىنغا قاراپ كەتكىنىنى قىسسىمىزنىڭ كىرىش قىسمىدا كۆرۈپ ئۆتكەن ئىدۇق.

راست دىگەنلىرىدەك ماشىنىنىڭ كۆك كۆز خوجايىنى ئۇلارنىڭ يان قوللىرىنى بۇرچىن كېچىگىگە كەلگەندە قايتۇرۇپ بەردى ۋە بىردىن بولكا، بىر قۇتا بېلىق كونسىرۋاسى بېرىپ، چۈشۈرۈپ

قويدى.

ئۇلار تەمترىگەنلىرىچە كېلىپ، كېمە بويىدىكى يوغان توغراقنىڭ تېگىدە ئارام ئېلىشتى ۋە قايان بېرىشلىرى ھەققىدە كېڭەشتى. ئۇررۇمچىگە. ئاندىن كورلىغا ياكى قەشقەرگە كېتىش ھەققىدىمۇ گەپ بولدى. ئاخىرقى قارارى قايسى تەرەپتىن ماشىنا كەلسە شۇ تەرەپكە كېتىش ئۈستىدە توختىدى.

تەلەپلىرىنىڭ تەتۈرىسىچە ئەتىسى ئەتىگەندىلا قۇبۇق تەرەپتىن ئىككى ماشىنا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يەنە سارسۇمبىگە كەتتى.

X

— جاپپار ئاداش، ئادەمگە ئەجەل يەتمىسچۇ خۇددى ئوت ئارىسىدا پاختا ئامان قالغاندەك ئامان قالىدىغان گەپ ئىكەن.

جاپپارنىڭ ئايىغىغا ئات تېپىۋەتكەنلىكتىن دوختۇردا قېپقالغان ئىدى. ئابدۇراخمان سارسۇمبىگە كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا ئۇنى يوقلاپ كەلدى. ئىككىسى يىغلاپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۇ ئاغىنىسىگە قانلىق ساي سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

جاپپار يېڭىسار ساغانلىق يىگىت بولۇپ، بوي - تۇرقى كېلىشكەن، ئۆزى چىچەن، چاققان، پەم - پاراسەتلىك ۋە ساغلام، سۆز - ھەركەتتە تەمكىن ئىدى. ھەممە سالاھىيىتى، بولۇپمۇ ئادەمگەرچىلىكى، ئەخلاقىي پەزىلىتى ۋە ساۋادى، سەممىيىتى بىلەنمۇ ئابدۇراخماننىڭ كۆڭلىگە يېتىپ قالغان ئىدى. شۇڭا ئۇلار قەشقەردىن يولغا چىققىنىدا تونۇشقاندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە

ئامراق بولۇشۇپ، بىر - بىرىگە جان كۆيدۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. جاپ-
پار ئابدۇراخماننى ئۆزىنىڭ ئاكىسىدەك يۇقۇرى كۆرەتتى ۋە ئىز-
زەتلەيتتى، ئۇنىڭ دىگىنىنى مۇقەددەس تەلىماتتەك بىلەتتى.

جاپپار ئابدۇراخماننىڭ مەسلىھىتى بويىچە قورال - ياراق-
نىڭ تىلىنى بىلىشكە تىرىشىپلا قالماي، خەنزۇ تىل - يېزىقىنىمۇ
ئۆگەنگەن ۋە ئاز بولمىغان ئۇنۇملەرگە ئېرىشكەن ئىدى.

ھازىر جاپپارنىڭ جاراھەتلەنگەن ئوڭ پۇتى ئوبدانلا ئوڭ-
لىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئىشىشقلىرى تېخى تۆگىمىگەن، يەنە ئاز-
راق ئاقسايتتى. ئۇلار ئالدىرىماي مۇڭدىشىپ ماڭغىنىچە ئېرىق بو-
يىغا كەلدى - دە، سۆگەت سايىسىدە يانداش ئولتۇرۇشتى. ئارىغا
بىر دەم مۇڭلۇق جىمجىتلىق چۆكتى. بۇ چاغدا ھەر ئىككى يىگىت-
نىڭ كۆڭۈل كۆزىدىن ئاشۇ بىسىپ ئۆتكەن تارىخ يوللىرىنىڭ ھەر
بىر مۇسىبەتلىك مەنزىرىلىرى — باركۆل تاغلىرى ئارىسىدا نەي-
زىلەپ ئۆلتۈرۈلگەن ياقۇپ بىلەن سىيىتنىڭ قانلىق پاجىئەلىرى
بىر - بىرلەپ ئۆتمەكتە ئىدى. بۇ مۇڭلۇق جىمجىتلىقنى جاڭجۇڭتاۋ
ئۈستىدىن ئېتىلغان ئوق ئاۋازى بۇزدى.

— ئاتە لەقۋالار، ئۆلەرمەن ئەرۋاھلار، سەنلەر ئاشۇنداق
پاختىۋەن پو ئېتىشقىلا ئۇستا، — دىدى ئابدۇراخمان تاغ چوققى-
سىغا غەزەپ بىلەن قاراپ. ئاندىن ئۇ جاپپارغا كېيىنكى ئىشلارنى
ھېكايە قىلىپ بەردى.

پاناق گېنىرال ۋەن سىلىنىڭ جاڭ زىڭخۇينى سوغاق قىياپەتتە
قارشى ئالدى. چۈنكى سۇ ئارقىلىق قېچىپ كەلگەن ئالتە ئادەمدىن
ئۇ ئەھۋالنى ئۇققۇپ بولغان، جاڭ زىڭخۇيدىن ئىبارەت بۇ شۇم بۇ-
يىدىن قۇتۇلغىنىغا كۆڭلىدە خوش بولغان ئىدى. ئۇ جاڭ زىڭخۇينىڭ
قانلىق دوكلادىنى ئاڭلىغان چېغىدا، ئاغزىدا ئېچىنغان ۋە ئۆكۈن-

گەن بولسىمۇ، كۆڭلىنىڭ بىر يېرىدە يەنىلا ئۆچمەنلىك ئوتلىرى يانماقتا ئىدى.

شۇندىن كېيىنكى كۈنلەرنىڭ بىر كەچقۇرۇنلۇغى ئابدۇراخمان ئات سوغارغىلى بارغىنىدا ئىلگىرىكى پاكىنەك كانۋوي شياۋ چىك بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

بۇ ئۇچرىشىشتا شياۋ چىك ئۆزى ئاڭلىغان بىر خەۋەرنى ئابدۇراخمانغا پىچىرلاپ تۇرۇپ ئېيتتى:

— ئىلىدا قوزغىلاڭ كۆتىرىلىپتۇمىش.

— نىمە؟

شياۋ چىك سۆزىنى تەكرارلىدى. ئۇ بىر قانچە قېتىم باشلىقلارنىڭ بۇ توغرىدىكى جىددى سۆھبىتىنى ئاڭلىغانلىغىنى، ئەھۋالنىڭ بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ خەۋپلىك دەرىجىگە يەتكەنلىگىنى، كاتتىۋاشلارغا چاشقان تۆشۈگى ساراي بولۇپ كۆرۈنۈشكە باشلىغانلىغىنى ئېيتىپ كېلىپ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭمۇ بىرەر ئەھۋالغا دۇچكەلگىنىدە، ئاغىنىسى ئابدۇراخماندىن «پانا» كۈتىدىغانلىغىنى بىلدۇردى.

ئابدۇراخمان بۇ ئاق كۆڭۈل ئاغىنىسىگە ۋىجدان ۋەدىسى بەردى. ئىككىسى بۇندىن كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇر سىردىشىش، ئەھۋال ئۇقۇش، پۇختا بولۇش توغرىسىدا تەپسىلى كېڭەشتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، شياۋچىڭ يوغان كۆك تاشقا مىنىۋېلىپ كىر يۇيۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇيناق كۆزلىرى بۈگۈن ئادەتتىكىدىن بۆلەكچە بولۇپ، ئەتراپقا پات - پات تىكىلمەكتە ئىدى. ئاقىۋەت ئابدۇراخمانمۇ كەلدى. ئۇمۇ ئەتەي بىر داسنى قولتۇقلىۋالغان ئىدى. ئىككىيلەن ياندىش ئولتۇرۇپ «كىر يۇماقتا»، ئەمىلىيەتتە بولسا سۆھبەت قۇرماقتا ئىدى. شياۋچىك ئەتراپقا يەنە بىر كۆز يۈگۈرت-

كەندىن كېيىن ئابدۇراخمانغا:

— ئەمدى جىمىنەيدىنمۇ چاتاق چىقىپتۇ، — دېدى.

— راستمۇ؟

— تۈنۈگۈن كېچىدە، ئېنىق ئاڭلىدىم، — دۇ، باشلىقلارنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىرىنى بايان قىلىپ. — قوزغىلاڭ باشچىلىرىنىڭ ئىسلام، خوجەخمەت دېگەن ئۇيغۇرلار ئىكەنلىكىنى، قازاقلارمۇ ئۇلارغا قوشۇلىۋانلىغىنى، ئەھۋالنىڭ جىددىلىكىنى ئېيتتى.

— ئۇلار مېنى چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇدى، — دەيتتى شياۋ چىڭ. — ئەمدى قانداق مەخپى سۆزلىرى باردۇر دەپ پۈتۈمنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كېلىپ تىڭشىسام جاڭ زىنخۇي ئاغزىنى بۇزۇپ، سوۋېت قىزىل پاچاقلىرىنى تىللاۋاتىدۇ. ۋەن سىلىڭ بىزنىڭ بېشىمىزغا بالا بولىدىغىنى ئۆزىمىزنىڭ قوشۇنىمىز قاتارىدىكى مىللى ئەسكەرلەر، يامان كۈنلەرگە دۇچكەلگىنىمىزدە ئۇلارنى يوقاتمىساق بولمايدۇ، — دەيدۇ...

كاتتىۋاشلىرىنىڭ ئۆزلىرى ھەققىدە قىلغان سۆزلىرىنى ئابدۇراخمان ئاڭلىغىنىدا تەنلىرى غەزەپتىن غۇژۇلداپ كەتتى. ئۇ، يېشىل توقاي ئۈستىدىن ئېگىز تاغنىڭ قەيىرىگىدۇ قادالغىنىچە چوڭقۇر خىيالغا پاتتى. شياۋ چىڭ قوللىرىنى قورۇۋالاپ تاماكا يۆگىمەكتە ئىدى. ئارىغا چۈشكەن جىمجىتلىقنى دەريا ئۈستىنى بويلاپ پەس ئۇچۇپ ئۆتكەن ئايروپىلاننىڭ سۈرلۈك سادىسى بۇزدى. شياۋ چىڭ تاماكىسىنى لېۋى بىلەن ئەملىۋېتىپ ئايروپىلانغا قارىماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان ئاۋازلىق ئۇھ تارتىپ دېدى:

— ئاھ!... دەھشەتلىك كۈنلەر...

XI

«پەۋقۇلئاددە لېيەن»نىڭ تەشكىل قىلىنىشى ھېچكىمنى ھەيران قالدۇرمىدى. چۈنكى، ئاجايىپ ئالامەتلەر، قانلىق قىيامەتلەر قايناپ كەتكەن ئالتايدا ھېچكىمنىڭ بۇ جەھەتلەردە ئويلاپ ئاۋارە بولۇشقا چولىسى يوق ئىدىكى، ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن بەنت ئىدى.

چاڭ لېيەنجاڭ، مۇئاۋىن لېيەنجاڭ ئابدۇراخمان (ئۇ قانلىق ساي ۋەقەسىدىن كېيىن ئۆستۈرۈلگەن ئىدى) ۋە زاپخوز سوڭ يۈمىنلارغا ئەھۋال ئۇچۇق ئۇقتۇرۇلدى. چۆچەكتىن ئالتايغا كېلىۋاتقان 100 هارۋا ئاشلىقنى قوغداپ، قوبۇقتىن سارسۇمبىگە يەتكۈزۈپ كېلىش ئۈچۈن بىر «پەۋقۇلئاددە لېيەن» تەشكىل قىلىنغان، لېيەن تەركىۋى ئاساسەن يەرلىك ئەسكەرلەردىن ئىدى.

ئۈچىنچى كۈنى ئۇلار چاڭ لېيەنجاڭنى ئوتتۇرىغا، زاپخوز سوڭ يۈمىننى سول تەرەپكە، ئابدۇراخماننى ئوڭ تەرەپكە ئالغان ھالدا 200 ئەسكەرنى باشلاپ بۇرچىنغا يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار پاشا، كۆكۈيۈنلۈك ئالاقاتتىن كېچىلەپ ئۆتۈپ بۇرچىنغا يەتتى. ئەتىسى دەريادىن ئۆتتى.

ئۇلۇغ ئېرتىش دەرياسى — ئالتۇن يۇغان سۇلارنىڭ گۈزەل سىماسى شەرقتىن غەرپكە قاراپ ئۆركەشلەپ ئاقاتتى. يوغان ۋە ھەيۋەتلىك كېمە بولسا، سىم ئاغامچىنى ئىگىپ، دولقۇنلارنى يېرىپ ئارقىغا كەتمەكتە؛ ئۇ قاتتىكى پايانسىز بۇرچىن ئورمانزارلىقىنىڭ يېشىل توقايلىرى زۇمرەت تونۇق توز قۇشىدەك رەڭگارەڭ جىلۋىلەنمەكتە؛ غەربىي ئوڭ تەرەپنىڭ نېرىسىدا سۆلەتلىك ۋە سالاپەتلىك ساۋۇر تاغلىرى، ئۇدۇل جەنۇبىي مۇسا-

پەدە بولسا، قۇيۇق بىلەن يۇرچەن ئارىلىقىدىكى پاكار - پاكار تاغ تىزمىلىرى خۇددى قاتارلىشىپ چۆكىلىنىپ ياتقان يۆكلۈك تۆگىلەردەك كۆرۈنەتتى.

ئەسكەرلەر ئاتلىرىنىڭ تۆشلىرىنى تارتىپ، يۈك - تاقلىرىنى ئارتىپ تەييارلانماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان بولسا دولقۇنلۇق دەريا غا چوڭقۇر نەزەر بىلەن تەلمۈرۈپ، ئۆز ئۆزىچە ئاستا پىچىرلايتتى: خوش ئالتاي! خوش قال ئەي ئەزىم دەريا! ئەي ئانا يۇرتۇمنىڭ مۇقەددەس دەرياسى. سەن بولساڭ قانلىق تارىخنىڭ جانلىق گۇۋاسى، گومىنداڭ جاللاتلىرى بىلەن ئوسمان باندىتلىرىنىڭ شەپقەتسىز قىلىچلىرى تۆككەن قاندىن بويالغان تاغلارنىڭ تاشلىرىغا، ئادەملەرنىڭ جىلغىلار تولغان باشلىرىغا جانلىق شاھىتسەن. مېنىڭ ھەسرەت - نادامەتلەر ئوتىدا پۇچۇلانغان بىر قانچە يىللىق ياشلىق ئۆمرۈمنىڭ ئۆلمەس گۇۋاسىسەن...

ئەي ئانا دەريا، ئالتۇن يۇغان ئىسىل سۇلىرىڭدىن ئىچكەنگە چۇشلۇق ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم. كاج پەلەك، زۇلمەتلىك زامان، قاراڭغۇ كۆڭلەرنىڭ كۈلپەت زەنجىرلىرى بەختسىز بالىلىرىڭنىڭ قول - پۇتىنى چىڭ چۇشەپ، ھايات يوللىرىنى ھارام قىلىپ كەلگەن ئىدى؛ تەقدىرنىڭ تاقىتى تۈگەپ قۇدرەت ئىلاھى ئاھىمىزنى ئاڭلاپ، ئەمدى بولسىمۇ ئىمكان مەنزىلىدىن روجەك ئاچقان ئوخشايدۇ. مانا ھازىرلا ھايات شامىغا ئوتلار ئالدۇرۇپ، نۇرلۇق نىشان پەرۋانىسى تەلپۈنمەكتە.

تەۋەككەل دەرياسىغا سالدىم قېيىقنى،
يا قايىنامدىن چىقار ياكى سايرامدىن...

— ئابدۇراخمان ...، — دېگەن ئاۋاز ئۇنىڭ ئوتلۇق خىـ

يالنى بۇزدى. بۇ جاپپار ئىدى.

— ھە!

— ھەممە ئىش جايىدا!

— ھەممىسى ئۆتۈپ بولدىمۇ؟

— ھەئە.

— ئەمىسە ئىش بۇرۇنقىدەك ھە؟

— ئەلۋەتتە.

ئۇلار كەتتى. ئالتىدىن تىزىلغان ئاتلىق قوشۇن پاكار-پاكار تاغلار قوينىغا كىرىپ باراتتى. رازۋېت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ بېرىۋاتقان جا پەيجاڭ ئەتراپ چارلىغۇچىلىرى ۋە ئالدى-ئارقىنىڭ رازۋېتچىكلىرىدىن ئۇچۇر ئۇقۇپ، باشلىقلارغا مەلۇماتلار يەتكۈزۈپ تۇراتتى. پاخوت بارغانسېرى ئىچكىرىلەپ، بىر تۇمشۇقتىن ئايلىنىپ ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇچ تاغنىڭ تۇمشۇغى تۇتاشقان بۇ يەردە شۇنداق قورقۇنچلۇق بىر مەنزىرە مەۋجۇت ئىدىكى، قۇرۇپ قاخشال ۋە تارامۇچ بولۇپ قالغان ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ ئاپپاق ئۇستىخانلىرى، ئاق تاشتەك باش سۆڭەكلىرى بۇ جىرادا تولۇپ ياتاتتى. بولۇپمۇ بىر قىيا تاش باغرىغا يۆلىنىگىنىچە قېتىپ قالغان بىر ئىنساننىڭ ئىسكىلىتى ھەممىدىن ئاجايىپ ئىدى. ھىڭگىيىپ قالغان ئاپپاق چىشلىرى ئالەمگە نەپرەتلىنىپ غەزەپ بىلەن كۈلىۋاتقاندەك. گۆھەرسىز كۆزىنىڭ تۆشۈكلىرى بولسا، بۇ كۆلپەت دۇنياسىغا قەھىر-غەزەپ بىلەن ھۆمىيىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. شۇ تاپتا كۆزلىرى ئوغرى مۈشۈكنىڭكىدەك چەكچەيگەن چاڭ لىيەنجاڭ ھەر قانچە چاندۇرماي دىسىمۇ ھەرىكەتلىرى ۋە ئەتراپقا قاراشلىرى ئاۋۇپ ئادەتتىكىدىنمۇ ئىلدام لاپ باراتتى. ئۇلار جەنۇپقا قاراپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن بىردىنلا

ئوڭغا بۇرۇلۇپ، ئىككى تاغ ئارىسىدىكى يولغا كىرىپ كەتتى. بىر چىلغا ئاغزىغا كەلگەندە ئابدۇراخماننىڭ تەرەت قىلماقچى بولۇپ چەتكە چىقىشى بىلەن تەڭلا ئېتىلغان تۆت پاي ئوق چاڭ ئېيەنجاڭ بىلەن زاپخوزنى ئاتتىن تىك موللاق چۈشۈردى. تىپىر-لاشقا باشلىغان ئەسكەرلەر جاپپارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن جاي - جايىدىلا توختاشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەھۋالنى بىلىدىغان-لار 22 كىشى بولۇپ، ئۇلار سەپنىڭ ئەڭ مۇھىم يەرلىرىگە ئورۇن-لاشتۇرۇلغان ئىدى. ھازىر ئۇلارنىڭ رولى ئۆز كۈچىنى كۆرسىتى-ۋاتاتتى. ئاڭغىچە ئاتنى سەكرىتىپلا جىرا ئاغزىدىكى دۆڭگە چىق-قان ئابدۇراخمان پەستىكىلەرگە قاراپ تۇرۇپ جاراڭلىق سۆزلىدى. ئۇنىڭ شۇ ھالەتتىكى تۇرقى گوياكى قايسىبىر بۈيۈك كىتاپلاردا تەسۋىرلەنگەن ئاجايىپ قۇدرەتلىك قەھرىمانلارنىڭ قىياپىتىنى ئەسلىتەتتى.

— بىز، نەچچە يىلدىن بۇيان مەقسەتسىز مالايلىقنى ئادا قىلىپ كەلدۇق... — ئۇنىڭ ئوتلۇق ئاۋازىغا تاغ - تاشتىن قايتقان ئەكس سادالار قوشۇلۇپ، زىمىندە زىلزىلە پەيدا قىلاتتى. بىر ئاجايىپ سۈرلۈك كەيپىيات كۆڭۈللەرنى ئۇرغۇتماقتا ئىدى، — بىز بۈگۈندىن باشلاپ ئازاتلىق مەيدانىغا قەدەم قويىمىز. جىمىنەي قوزغىلاڭچىلىرىغا قوشۇلىمىز. جىمىنەي بۇ يەردىن 15 چاقىرىم يىراقلىقتا. ۋاقىت زىچ، ئۆزىمىزنى تۈزەشتۈرۈپ، ئىشلارنى يىغىشتۇرۇپ تېزدىن ئاتلىنايلى!

— قانلىق بايراق تاشلانسۇن! — دەپ ۋاقىردى جاپپار، بايراقنى تېخىچە تۇتۇپ تۇرغان ئۆمەر ئۇنى دەرھال يەرگە ئاتتى.

ئىككىنچى بۆلۈم

مىللى ئارمىيە مەيداندا

بىرىنچى باپ

ئالتاي ئاسمىنىدا نۇر

بىزنىڭ ئەسكەر ياش ئەسكەر،
ياشناپ ئۆسەر بويلىرى.
مەرتلەر تولغان مەيداندا،
قىزىپ بارار تويلىرى.

— ئاكوپ قوشاقلىرىدىن

I

«مىللى ئارمىيە ئىتتىشقا ئۇستا، كوماندىرچىلار قىچىشقا...» دىگەن گەپ بىكار چىقمىغان، بىز هايات هەقىقىتىگە هەر قاچانلا ئىتتىۋار بىلەن قارايمىز. بۇ قىبتىم قوبۇق ئۇرۇشىنىڭ ئەمىلىيىتى يەنە شۇنى ئېنىق كۆرسەتتىكى، بىز پەقەت دۈشمەننى قاتتىق ئىسكەنجىگە ئېلىشنىلا كۆزدە تۇتماس

تىن، شۇنداق بىلەن بىللە ئۇلارغا قىچىش ئىمكانىيىتىنى بېرىشمىزمۇ زۆرۈر ئىكەن.

فۇرۇنت قوماندانى پولكوۋنىك ئىسروپىنىڭ سۆزىنى كوماندىرلار دىققەت بىلەن تىڭشىماقتا ئىدى. ئىلدام كەلگەن ئىگىز بويلۇق دىجورنى سالام بەرگەن قولىنى چۈشۈرۈپ، قوچقاروپ يېتىپ كەلگەنلىكىنى خەۋەرلىدى.

— كەلسۇن! — دېدى پولكوۋنىك ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى. كۆزىدە ھاياجان ئۇچقۇنلىرى چاقناشقا باشلىدى. — بىزنىڭ بۇ قوچقار مۇڭگۈزىنى پات - پات ياغلاپ تۇرسا خېلى كارغا كېلىدىغان ئوخشايدۇ...

شۇ ئەسنادا چەبدەس قەدەم بىلەن كەلگەن قاۋۇل قازاق يىگىتى سالامغا قول كۆتەردى ۋە مەلۇمات بەردى:

— يولداش فۇرۇنت قوماندانى، بۇيرۇققا بىنائەن ئېرتىش دەرياسىدىن كېچىلەپ ئۆتۈپ، ئالتاي - بۇرچىن ئالاقە لىنىيىسىنى ئۈزۈپ تاشلاش ۋەزىپىسىنى شەرەپ بىلەن ئورۇنلاپ، بىر ئات چىقىم تارتىپ ساق - سالامەت قايتىپ كەلدۇق. دوكلات قىلغۇچى مىللى ئارمىيە شىمالىي فۇرۇنت رازۋېت ئىسكادرونىنىڭ باشلىقى كاپىتان قوچقاروپ.

قوچقاروپنىڭ قاتتىق قېتىپ تۇرۇشلىرى ۋە مەغرۇرانە سۆزلىرىگە مەجلىس ئەھلى كۈلۈشمەكتە ئىدى.

راھەت ئىجازىتى بەرگەن پولكوۋنىكمۇ، ئاندىن قوچقاروپنىڭ ئۆزىمۇ كۈلۈۋەتتى. ئۇنىڭ ھۆل ئۆتۈكى ۋە لاي يۇققان شەپكىسى جاپالىق، جەڭگىۋار ئىشلىرىدىن دېرەك بېرەتتى. مەجلىس نەق بىر سائەت داۋام ئەتتى. ئاندىن ئوبدان ئارام ئېلىش، ئات، ئادەم ۋە جابدۇقلارنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى تەكشۈرۈپ مەلۇم قىلىش

بۇيرۇغى بېرىلدى. كېيىن جىرا بويلاپ تۆپىگە چىققان بەش ئو-
فىتسېر بىر تەرىپى قىيا يار بويىدىكى دۆڭ ئۈستىدە توختىدى.
بۇلار پولكوۋنىك ئىمىروپ، پودپولكوۋنىك سىدىقوپ، پودپولكوۋ-
نىك خەمىتوپ، مايور غوجەخمەت ۋە ئىشتاپ باشلىغى سىدىقوپ-
نىڭ بىرىنچى مۇئاۋىنى كاپىتان ساغىتوپلار ئىدى. ئۇلار شۇ تاپتا
مۇھىت مەنزىرىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە ئىدى. بۇرچىنىڭ ئا-
ياق تەرىپىدىكى بۇ دۆڭلۈكتە كەڭ ۋە پايانسىز ئالاقاق چۆللۈگى،
يىراقلاردا بولسا ئالتاينىڭ ئىگىز ۋە ھەيۋەتلىك ئاقباش تاغلىرى
غۇۋا كۆرۈنمەكتە ئىدى.

— ئالتاينى ئېلىش — بۇ، ئالاھىدە بىر مەسىلە. — دې-
دى ئىمىروپ، — ئۇنىڭ يىراقلارغا تىكىلگەن ئۆتكۈر كۆزلىرى
ئەقىل ۋە پاراسەتنىڭ تىنىق كۆلىدەك كۆرۈنەتتى، ئۇ، ئادىتىچە
تەمكىن تەلەپپۇزدا سۆزىنى داۋام ئەتتى، — سارسۇمبىنىڭ تۆت
تەرىپى ئاسمان - پەلەك قاتمۇ قات تاغ بىلەن ئورالغان؛ تاغدىن
تاققا ئاكوپ ۋە ئالاقە لىنىيىلىرى ئۇلانغان، تاغلاردا، شەھەرنىڭ
ئىچى ۋە تېشىدا تاشتىن قوپۇرۇلغان 300 دىن ئوشۇق پوتەي بار؛
يەنە گومىنداڭنىڭ ئامېرىكا قوراللىرى بىلەن خېلى مۇكەممەل
قوراللانغان 4000 كىشىلىك ئارمىيىسى بار...

بۇ چاغدا غوجەخمەت دەرھال سۆز قىستۇرۇپ:

— بىزدە ئالتايدىكى ئاشۇ گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىن
ئىسيان كۆتىرىپ، 200 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن بىز تەرەپكە ئۆتكەن
ئابدۇراخمان دىگەن بىر يىگىت بار، ئۇ، ئالتاي ئەھۋالىنى ئو-
جۇر - بۇجۇرىغىچە تولۇق بىلىدۇ، — دىدى. ئابدۇراخمانغا ھەم-
مەيلەن قىزىقىپ قالدى. ئارقىدىنلا ئۇنى چاقىرىشقا بۇيرۇق
بېرىلدى.

خۇش پىچىم، قىزىل يۈز، قارا كۆز، كىيىملىرى يارىشىملىق يى-
گىت چەبدەس قەدەم بىلەن كىلىپ سالام بەردى. سوئالغا جاۋابەن ئۇ:

— ئابدۇراخمان مۆمىنوپ، — دىدى ئابدۇراخمان ئالتاي ئەھۋالىنى يىپىدىن يىڭنىسىغىچە تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ مىللى ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ ئالتاي ھەققىدىكى سىياسى، ھەربى، مەمۇرى ۋە جوغراپىيىۋى ئاخباراتىنى كامالەت دەرىجىسىگە يەتكۈزدى.

پولكوۋنىك ئىمىروپ رازىمەنلىك بىلەن كۈلدى ۋە كاپىتان ساغىتوپقا مۆمىنوپنى قوماندانلىققا يوللىنىدىغان خىزمەتكۆرسەتكەنلەر خاتىرىسىگە تىزىملاشنى تاپشۇردى.

— خوپ يولداش پولكوۋنىك! — دىدى ساغىتوپ. ئاندىن ئىمىروپ ئابدۇراخمانغا كەچتە قوماندانلىق پونكىتىغا كىلىشنى ئۇقتۇردى.

قوماندانىنىڭ كۆزى گىگانىت قەدەم بىلەن ئۇزاقلىشىۋاتقان ياش ئوفىتسىرغا دۇربۇنىنىڭ ئەينىكىدەك پاقىراپ قادىلىپ قالغان ئىدى. ئۇ، پەخىرلىك تەلەپپۇزدا ئاستا سۆزلەپ:

— ھەقىقى ئۇيغۇر يىگىتى، — دىدى ۋە ئاندىن غوجەخمەتتىن ئابدۇراخمانىنىڭ دەرىجىسىنى ئۇققىنىدىن كىيىن. — ئۆستۈرۈش كىرەك، ئۇنىڭغا كاپىتان ئۇنۋانى بىرىلسە جايىدا بولغان بولىدۇ، — دىدى.

كىيىنكى ئىستىراتىگىيىلىك مۇھاكىمىنىڭ خۇلاسىسىدە ئىمىروپ:

— بىز ئالتاينى ئوق بىلەن ئەمەس، ئەپ بىلەن ئالىمىز، — دىدى. ئۇنىڭ ئالتاينى قانداق «ئەپ بىلەن» ئالغانلىقىنى كىيىنكى باپتىن كۆرۈڭ.

II

ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئاخىرقى بىر كېچىسى. ئالتاي ئېقىلمىنى قاراڭغۇلۇق قاپلىماقتا ئىدى. ئالاقاقىنى ئارىلىغان قاتار ـ قاتار ماشىنىلارنىڭ نۇرلۇق چىراقلىرى بۇ كەڭ ۋە پايانسىز تۈزلەڭلەرگە شولىلىرىنى چېچىپ، ئويمان ـ دۆڭ، ئېدىر ۋە ئاسمانلارغا سۈرلۈك سىۋىتلەرنى بېرىپ، زېمىننى زىر تىترىتىپ ھەيۋەت بىلەن كەلمەكتە ئىدى. كەينى ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان بۇ ماشىنىلار كالونىسىنى ئىگىز تاغ ئۈستىدىن ئامېرىكانىسكى دۇربۇن بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ دىجورنىلىرى ئۆزلىرىنىڭ قوماندانلىق ئورگانلىرىغا ۋاقتى ۋاقتىدا دوكلات قىلىپ تۇراتتى.

بۇ چاغدا گومىنداڭچىلار «جىددى مەجلىس» ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. مەجلىسكە گېنېرال لىيېتېنانت ۋەن، جاڭ زىخۇي قاتارلىق ھەربى كاتتىۋاشلار، ۋالى گاۋباۋيىڭ، پىڭ جۇجاڭ، ئامبال قۇماش قاتارلىق مەمۇرى باشلىقلار قاتناشقان بولۇپ، ئۇلار شۇ جىددى مومېنتتىكى ھايات ـ ماماتلىق مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلماقتا ئىدى. ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلاپ قالغاندا تالاش ـ تارتىش بارغانسېرى كەسكىنلەشمەكتە ئىدى. شۇ مىنۇتلاردىكى مەلۇمات بويىچە «ئىلى ئوغرىلىرى»نىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان ماشىنىسى 800دىن ئاشقان ئىدى. جاڭ زىخۇي:

— بۇ ئىلى ئوغرىلىرىنىڭ ئىشى ئەمەس، چوقۇم سوۋېت قىزىل پاچاقلىرىنىڭ ئىشى، — دېدى.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى يەنە بىرى، — ئىلى ئوغرىلىرىدا نەدە مۇنچىۋالا كۆپ ماشىنا بولسۇن؟!

— زادى قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ — تالاش - تارتىشنى ئاخىرى گاۋ باۋيىڭ بۆلدى.

ئالتاينى تاشلاپ، قوشۇننى باشلاپ، قازاقلارنىڭ قورشاۋىنى بۆسۈپ ئۆتۈش ئارقىلىق ئۇرۇمچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشىمىز كېرەك، — دېدى يەنە بىر كاتتىۋاش.

— ئىلى ئوغرىلىرى بىلەن قازاقلارنىڭ قاتمۇ قات قورشاۋىدىن قۇتۇلۇپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس. ئاخىرقى ئوق قالغىچە ئۇرۇشۇش كېرەك، — دېدى جاڭ زىخۇي.

ئامالسىز قالغان گېنېرال ۋەن ئالتايغا ئوت قويۇپ، ئاندىن ئەپيون يەپ ئۆلۈۋېلىشنى تەكلىپ قىلدى. ئەمما گاۋ باۋيىڭنىڭ لايىھەسى ھەممەيلەنگە ياقتى. ئۇ، ئالتاينى ئۇرۇشماي تاشلاپ بېرىپ، تاشقى موڭغۇلىيە ئارقىلىق ئىچكىرىگە ئۆتۈپ كېتىش ھەممىدىن مۇۋاپىق، دېگەن ئەقىلنى كۆرسەتكەن ئىدى.

قۇماش بۇ پىكىرنى يەنىمۇ تولۇقلىدى:

— موڭغۇلىيە ئارقىلىق ئۆتۈپ كېتىش ئەقىلگە ئەڭ مۇۋاپىق پىكىر. موڭغۇلىيە چېگرىسى ناھايىتى نەچچە ئون كىلومېتىرلا كېلىدۇ. بىراق ئالتايغا ئوت قويۇۋېتىپ قېچىش مېنىڭچە ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس. شەھەر، دە بولاپ - تالايدىغان نەرسە بولسا ئوغرىلار شۇنىڭ بىلەن بەنت بولۇپ قالىدۇ - دە، ئاڭغىچە بىز چېگرىدىن چىقىپ بولىمىز.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئالتاينى تاشلاپ تاشقى موڭغۇلىيە ئارقىلىق ئىچكىرىگە كېتىشكە، سەھەر سائەت دەل تۆتتە تولتا يولىنىڭ جاڭجۇڭتاۋ تۈۋىدىكى بىر جايغا توپلىنىشقا كېلىشتى.

شۇندىن كېيىن قۇماش ئۇدۇل ماناتنىڭ ئۆيىگە باردى ۋە ئۇنىڭدىن:

— قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئاشۇلار بىلەن بىللە قاچىمىز - دە.

— ھۇ ئەخمەق، سىنىڭ ئىچكىرىسىدە نېمەڭ بار ئىدى؟ — تېڭىرقاپ كۆزلىرى چەكچەيگەن مانات خۇددى قوشتىن چىققان قارا بۇقىدەك دۇگدىيىپ تۇرۇپ قالدى ۋە قەكە، سىزنىڭچە قانداق قىلغىنىمىز تۈزۈك بولار، — دىدى بىچارە بىر قىياپەتتە.

— بىز ئىچكىرىسىگە ئەمەس، ئۆرۈمچىگە كېتىمىز، — دىدى قۇماش، — ئۆرۈمچىدە مېنىڭ خوتۇن، بالا-چاقام بار ئەمەسمۇ؟ بارساڭ تەييار ئۆيگىلا كىرىسەن، ھېچنىمىدىن بىشىڭ قاتمايدۇ. ئۆرۈمچىدە بىزنىڭ قازاقلار بار، باشقىلارمۇ، بايلارمۇ بار، ئۇلار بىزگە غەمخورلۇق قىلىدۇ.

— قەكە، سىز نېمە دىسىڭىز شۇ بولسۇن! ئاتا كۆرگەن ئەلمىزغۇ، قېنىمىز قازاققۇ...

— ئۇنداق بولسا، سەھەر سائەت تۆتتە ئۇلار چېگرىغا قاراپ ماڭسا، بىز ئۆرۈمچىگە ماڭىمىز. ئادەملىرىڭنى ئاتلاندۇرۇپ مېنىڭ يېنىمغا بارىسەن، ئۇلاستايدىن ئېشىپ، چوشقابۇلاق ئارقىلىق بۇرچىنىڭ تۆۋەينى، ئالاقاقنىڭ تېۋىلغىلىق جىراسى بىلەن ئېرتىشتىن ئۆتۈپ كېتىمىز.

— جە، ماقۇل، ماقۇل.

قۇماش ماناتنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئۇدۇللا قاسىمقاننىڭ يېنىغا باردى. ئۇنىڭغا قىسقىلا بىر خەت يېزىپ بەردى - دە:

— ھازىر ئاتلىنىپ سارسۇمبىدىن چىقىپ كەت. بۇنى دەللىقانغا يەتكۈز! — دىدى. ئۇ، بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى دەللىقاندىن بىر خەت ئالغان ئىدى. خەتتە دەللىقان مۇنۇلارنى يازغان:

«قەكە، سالامىمنى ئال، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەقلىڭنى

ئىشقا سال، ساۋاقداشلىق ھۆرمىتى، ۋىجدان ھۆرمىتى بىلەن ساڭا بۇ خەتنى يېزىۋاتىمەن. پۈرسەتنى قولدىن بەرمە. قانداقلا بولمىسۇن ماناتنى قاچۇرما. مەن ھەممىگە كاپالەتلىك قىلىمەن. ئۇلارنىڭ تېز قېچىشىغا كۈچ چىقار. قالغىنىنى كۆرۈشكەندە سۆزلىشەرمىز.»

ئەمدى ماشىنىلار ئۈستىدىن گەپ ئاچساق، قورققانغا قوش كۆرۈنگىنى بارى - يوقى 22 لا ماشىنا ئىدى. بۇ 22 ماشىنا بىر نەچچە تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ، چىرىغىنى ياندۇرۇپ تاغ تۈۋىگە بېرىپ، چىرىغىنى ئۆچۈرۈپ قايتىپ، چىرىغىنى يەنە ياندۇرۇپ ئالدىغا مېڭىپ، دۈشمەننىڭ دەپتەرلىرىنى مىڭ نەچچە يۈز ماشىنا دىگەن مەلۇمات بىلەن تولدۇرۇۋەتكەن ئىدى. مانا بۇ، قوماندان ئىمروپنىڭ «ئالتاينى ئەپ بىلەن ئېلىش» ھۈنىرىنىڭ 22 دانە تاكتىكا تانكىسى ئىدى.

قوماشىنىڭ قاسىمقاندىن يوللانغان جاۋابىدا مۇنداق يېزىلغان:

«ھۆرمەتلىك دەلىلقان، ئىش سىزنىڭ دىگىنىڭىز بويىچە توغرىلاندى. قالغىنىنى مۇشۇ خەتچىدىن ئۇقارسىز. سىزگە كامىل ئىشىنىپ ۋە سالامەتلىك تىلەپ. ئالى سالام بىلەن:

ق. ئاخىرقى ئاۋغۇست».

III

سىنتەبىر قۇياشى ئالتاي دىيارىغا ئالتۇن نۇرلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. ئىگىسىز قالغان شەھەرنىڭ ئىگىز ئاسمىنىدا بىر

جۇپ لاچىن گۈزەل ئۇپۇققا دائىرە سىزىپ ئەركىن پەرۋاز قىلاتـ
تى. پەسلەردە بولسا، تـوپ ـ تـوپ كـەپتەرلەر زۇمرەت تونلۇق
توقاي ۋە دەريا ئۈستىدىن ئۇيان ـ بۇيان ئۆتمەكتە؛ سارسۇمبىنىڭ
سان ـ ساناقسىز ئـەر ـ ئايال ئاھالىسى نـاخشا ـ نـاۋا، يىغاـ
زارە، داپ ـ دۇمباق، ئالا ـ چوقانلار بىلەن بۇ ئەپچىل ۋە چىـ
رايلىق تاغ شـەھىرىنىڭ تاغۇ تاشلىرىنى تەۋرىتىپ لاگىر تەرەپـ
كە قاراپ سەلدەك ئـاقماقتا ئىدى. ئـۇلار، ئىگىز ۋە ھەيۋەتلىك
جاڭجۇڭتاۋ ھەم ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىكى سـۆلەتلىك غەربىي چوققىدىن
بىر ـ بىرى بىلەن بـەسلەشكەندەك كـەينى كەينىدىن ئېتىلغان،
ئەمما، بۇگۈنگىچە كۆرۈپ بـاقمىغان ئـاجايىپ نـەرسىنى كـۆرۈپ
ھەيران بولۇشاتتى. بۇ ئېتىلـغان نەرسىلەر خۇددى زەمبىرەكتەك
سۈرلۈك سادا بىلەن ئاسمانغا تىك ئۆرلەپ، يەنە ئىگىزدىن پەسـ
كە يۈلتۈزدەك ئېقىپ، ئاستا ـ ئاستا غايىپ بولاتتى.

بۇ ئاجايىپ ئۇتلۇق يۇلتۇزلار مىللى ئارمىيىنىڭ سارسۇمـ
بە شەھىرىگە ئالدى بىلەن كىرگەن ساپيورنى ئەترىدى ۋە رازۋېت
خادىملىرىنىڭ كـەينىدىكى قىسىملارغا «يۈرۈش بەلگىسى» بېرىپ
ئاتقان راكىتا ئوقلىرى ئىدى.

مانا ئەمدى مىللى ئارمىيىنىڭ ئاتلىق قىسىملىرى، موتورـ
لۇق قىسىملىرى، مىنا، زەمبىرەك ئەترەتلىرى نـۇرلۇق بايرىغىنى
لەپىلدىتىپ، جەڭگىۋار مارش سادالىرىنى ئاسمان ـ پەلەككە ياڭـ
رىتىپ، ھـەيۋەت، جـاسارەت بىلەن سـارسۇمبە شەھىرىگە كىرىپ
كەلمەكتە، قېرىنداشلىرى بىلەن قـۇچاقلىشىپ كـۆرۈشمەكتە؛ ئاق
ساقال ئاتىلار، ئاق چاچ ئـانىلار ئۇلارنىڭ ئېتەكلىرى، قوللىرى،
پېشانىلىرى ۋە بايراقلىرىنى سۆيمەكتە، جەڭچى ـ ئوفىتسېرـ
لەر بولسا، بوۋايلارنىڭ ساقاللىرى، مومايلارنىڭ چاچلىرىنى سىـ

لاپ، كىچىكلەرنى ئەركىلەتمەكتە ئىدى.

ماشىنىلار كولوننىسى يېتىپ كەلدى. ھەممىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان «زىس» توپىنىڭ ئالدىدا توختىدى ۋە ئۇنىڭ كابىنكىسىدىن قامىتى قاملاشقان پولكوۋنىك ئىمروپ چۈشتى. قىلىچىنى تىك تۇتۇپ، ئات ئوينىتىپ كەلگەن ئوفىتسېر ئۇنىڭ ئالدىدا توختاپ قىلىچىنى پەسكە ئىگىپ دوكلات بەردى:

«يولداش فورونت قوماندانى، سارسۇمبە شەھىرى جەڭگىۋار ھالەتتە. دوكلات قىلغۇچى مىللى ئارمىيە، شىمالى فورونت رازۋېت ئىسكادرون كوماندىرى كاپىتان قوچقاروپ.»

جاماننى ھاياجان قاپلىماقتا. كىشىلەر كالوننىسى ئازاتلىق ئەلچىسى كوماندىر ئىمروپنى ئارىغا ئالماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا تۆلتا تەرەپتىن جەڭگىۋار مارش ساداسى ئاڭلاندى. ئات ئوينىتىپ يۈرگەنلەر، دۆڭلەر، دەرەخلەر، ئۆگزىلەر ئۈستىدە تۇرۇپ يىراقتا قاراۋاتقانلار «كەلدى - كەلدى» دېيىشىپ چوقان كۆتىرىشتى. دەلىلقاننىڭ ئۇزۇن سەپلىك ئاتلىق قوشۇنى «ئاللاجار»نى ياڭرىتىپ سارسۇمبىگە قاراپ كەلمەكتە ئىدى.

جامائەت ۋە جەڭگىۋار ئەترەت ئۇلارغا قاراپ ماڭدى. ئىككى تەرەپ تۆلتا يولىنىڭ ئاغزىغا كەلگەندە ئۇچراشتى، چوڭ كوچا گوياكى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغاندەك بىر قاينام قۇچىقىدا قالدى. يوغان قۇلا قاشقا ئات مىنگەن دەلىلقان توپ ئوتتۇرىسىدا خۇددى بۇ كەڭ جامائەتنىڭ سۆلەت تاجىدەك كۆرۈنەتتى. شۇ ئەسنادا قازاق قائىدىسى بويىچە چاچقۇلار چېچىلدى.

بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقان ماشىنىلارنىڭ ئەڭ ئالدىدىكىسى كۆۋرۈك ئۈستىگە چىقتى. دەلىلقانمۇ ئاتتىن چۈشتى، ئىككى قوماندان كىرەلىشىپ كۆرۈشكەندە ھۇررا چوقانلىرى بىلەن چاۋاكلار تاغۇ

تاشنى تىترىتىپ، ئالتاينىڭ ئاسمىنى ۋە ئاستىدىن ئالتۇن جا-
راڭلىغاندەك ساز ۋە سۇرلۇك ئەكس سادا ھاسىل قىلدى.
ئىلى - ئالتاي قوشۇنى قاتارلىشىپ مەركىزىي كوچىدا ماڭ-
غىنىدا، خۇددى قىران دەرياسى بىلەن بال ئېرتىش دەرياسى
قوشۇلۇپ ئۇلۇغ ئېرتىشنى ھاسىل قىلغاندەك قۇدرەتلىك بىر ئېب-
قىن پەيدا بولدى. ئۇلار جاسارەت بىلەن سارسۇمبە قوينىغا كى-
رىپ كەتتى. شۇندىن تارتىپ ئالتاي ئاسمىنىدا ئىنقىلاپنىڭ غا-
لىپ بايرىغى جەۋلان قىلىشقا باشلىدى.

IV

ئىككى قوماندانىنىڭ ئالدىدا تىك تۇرغان ئابدۇرۇسۇل با-
تۇر ئۆزىنىڭ يارىشىملىق قوڭۇر بۇرۇتىنى سىلاپ - سىلاپ قويات-
تى. دەلىلقان جىددى سۆزلىمەكتە ئىدى:
— ئىش شۇ، قانداق قىلىپ بولمىسۇن گومىنداڭ قورچاق-
لىرىنىڭ كەينىدىن تېز يېتىڭلار، ئۇلار موڭغۇلىيە چېگرىسىغا يې-
تىۋالغىچە توساڭلار!
— خوپ، — دېدى ئابدۇرۇسۇل باتۇر.
— ئىشنى بايا ئېيتقىنىمىزدەك ئەپلىسەڭلار تازا جايىدا
بولىدۇ، — دېدى ئىمىروپ.
ئابدۇرۇسۇل باتۇر قوماندانلارغا سالام بەردى - دە، 50
يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتلىرىنى قويۇندەك چاپتۇرغانلىرىچە كەتتى.
ئۇلار كېتىپ كۆپ ئۆتمەي تاغ شارائىتى ۋە يوللىرىنى ئوب-
دان بىلىدىغان، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئەترەتلەردىن تاللىنىپ

پودپولكوۋنىك خەمىتوپىنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلدى ۋە قاچقۇنلارنى قوغلاش بۇيرۇغى بېرىلدى.

خەمىتوپ جەڭگىۋار ھالەتتە ئىدى. ئۇ، ئالا ئاياق جىرەن قاشقا ئات ئۈستىدە غالىبانە ئولتۇرۇپ، ئالدىدىكى ئاتلىق سەپكە مىللى ئارمىيىنىڭ پولاتتەك ئىنتىزامىنى: ئولجا ئالماسلىق، ئەلنىڭ مال ـ مۈلكىگە، خوتۇن ـ قىزلارغا چېقىلماسلىق، تەسلىم بولۇپ قورال تاشلىغان ئەسىرلەرگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەسلىك، باشباشتاقلىق قىلماسلىقنى قايتا تەكىتلىگەندىن كېيىن يۈرۈش كوماندىسى بەردى. ئۇلار ئاتلىرىنى ئويناتقانلىرىچە كەتتى.

قوماندانلار ئىشتاپ باشلىغى سىدىقوپ، مۇئاۋىنلىرى غوجەخمەت ۋە ساغىتوپلارغا ئالتاي گارنىزونى ھەققىدە يوليورۇقلار بېرىپ، كاپىتان قوچقاروپنى چاقىرىشقا بۇيرۇغاندا ئالدىراش كىرگەن دىجورنى دەپنە مۇراسىمىنىڭ تەييار بولغانلىقىنى خەۋەر قىلىپ خەلقتىن كىشى كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. ئەھۋال مۇنداق ئىدى:

گومىنداڭچىلار قاچار ۋاقتىدا ئەل ـ يۇرتنى تالاپ، بىر قانچە ئائىلىنى قانغا بويىغان. شۇ جۈملىدىن قاسىم بەختىيارنىڭ ئائىلىسىنى پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلىغان. بۇنى ئاڭلىغان قوماندانلار خەلقتىن ۋەكىل ئارقىلىق ھال سوراپ، دەپنە مۇراسىمىگە قاتنىشىدىغانلىقلىرىنى ئۇقتۇرغان ئىدى.

قوماندانلار تۆت ماشىنا بىلەن كەلگەندە ئالتاي كۆلۈبى ئالدىدىكى دەرۋازىسى جەنۇپقا قاراپ تۇرغان قورادىن تۆت تاۋۇت قاتار چىقماقتا ئىدى. تاۋۇتلار ئالدىدا ئىگىز بويلۇق، قولتۇق تاياقلىق، قاۋۇل، قاڭشالىق قاسىم بەختىيارى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى مەسئۇتنى ئىككى كىشى قولتىقىدىن يۆلەپ باراتتى. ۋە قەئۇلار

چوڭقۇرغا كۆزلۈك ئاشلىق غەملىگىلى كەتكەندە يۈز بەرگەن.
بەختىيارنىڭ قىزى پىردەۋس ئالتاينىڭ ئەڭ گۈزەل سا-
ھىپجامالى ئىدى. گومىنداڭنىڭ ئىككى ئوفىتسېرى كېچىسى كې-
لىپ ئۇنىڭغا خىرىس قىلغان. قىز قاتتىق قارشىلىق قىلىپ دەر-
ىزدىن سەكرىگەندە ماۋزۇر بىلەن ئېتىپ تاشلىغان. ئاندىن كې-
يىن ئۇنىڭ ئاپىسى زاھىدە خانىمنىمۇ ئېتىۋەتكەن. 14 ياشلىق
ئىنىسى ئەسئەتنىڭ قارنىنى چوۋۇۋەتكەن. 2 ياشلىق زۇبەيدە
قورقۇپ قاتتىق يىغلىغاندا ئۇنىمۇ ئېغىر زەخمىلەندۈرگەن. ئاندىن
ساندۇقلاردىكى ئالتۇن سايمانلارنى ئېلىپ قاچقان.
تۆت تاۋۇتنى تالىشىپ، مۇردىن مۇرىگە يۆتكەپ كۆتەرگەن
كىشىلەر شۇنچە كەڭ كوچىغا سىغىشماي باراتتى. تاۋۇتلارنىڭ ئىك-
كىنچىسى ئالاھىدە دىققەتكە داخىل ئىدىكى، ئۇنىڭغا قىزىل يوپۇق
يېپىلغان بولۇپ، توم ۋە قاپقارا ئىككى ئۆرۈم چاچ ئىككى يان-
دىن ساڭگىلىتىپ قويۇلغان، سۇمبۇل چاچلاردىن تامغان قىپ-
قىزىل قانلار سارسۇمبىنىڭ چوڭ كوچىسىغا خۇددى ھۆسنىخەت-
نىڭ چېكىتلىرىدەك قاتار - قاتار توچكىلارنى تىزىپ باراتتى. بۇ
قىزىل توچكىلار تارىخقا بېسىلغان تامغا ۋە ئۆچمەس ئىزلاردەك
كۆرۈنەتتى. كىشىلەر ھەممىدىن بەك ئاشۇ تاۋۇتنى تالىشىپ، قول-
دىن قولغا، مۇردىن مۇرىگە يۆتكەپ «گومىنداڭ جاللاتلىرىدىن
جانغا جان، قانغا قان ئالىمىز» دىگەن غەزەپ چوقانلىرىنى ياڭ-
رىتىپ باراتتى. تەبىئىكى، بۇ، ھۆسنى پاساھەتتە، ئەقىل - پارا-
سەتتە، ئەخلاقىي پەزىلەتتە، خۇلقى نازاكەتتە نۇرغۇن كۆزلەر-
گە نۇر تولدۇرۇپ، ئەل - يۇرت ئاغزىدا داڭقى داستان بو-
لۇپ يۈرگەن ئۇيغۇر قىزى، ئالتاي گۈزىلى پىردەۋسنىڭ تاۋۇتى
ئىدى.

— زوكسې... ياماركومۇسىبىتا؟...①

— بىز، بىزلەر ئالتايدىن چېكىنىپ كېلىۋاتقان جۇڭگو ئارمىيىسى، سىلەر ئۆزەڭلار كىم؟

— بىز تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ چېگرا ساقچىلىرى، سىلەر نەگە بارماقچى؟

— بىز سىلەرنىڭ يېرىڭلار ئارقىلىق ئىچكىرىسىگە ئۆتۈپ كەتمەكچىمىز. بىز تېلېگراممىا بىرىپ جۇڭخۇا مىنگونىڭ ئۇلانباتوردىكى كونسۇلى ئارقىلىق ھۆكۈمىتىڭلار بىلەن شۇنداق كېلىشكەن ئىدۇق.

— ھۆكۈمىتىمىزدىن بۇ ھەقتە ھېچقانداق كۆرسەتمە يوق. بىز يۇقۇرى زاستاپقا تېلېفۇن بىرىپ باقايلى! سىلەر ئاڭغىچە توختاپ تۇرۇڭلار.

— ماقۇل، ماقۇل.

— ماقۇل، مانا ھازىر: ھەي... ھەي...

قارىغايلىق تاغ ئارىسىدىكى «دىپلوماتىيە» ئەنە شۇنداق داۋام قىلماقتا ئىدى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئىككىدىن موڭغۇل خادىمى ئىگىز ۋە پەستە تۇرۇپ سۆزلىشەتتى. ئابدۇرۇسۇل باتۇر ئەتراپىدىكى دۆربىلىجىن موڭغۇل ۋىزۋودى ئۆزىنىڭ دىپلوماتىيە ماھارىتىنى ئەنە شۇنداق كۆرسەتمەكتە ئىدى.

جۇڭخۇا مىنگو ئارمىيىسى قاچاقلىرى سالپايغان، مىلتىقلىرىنى تەتۈر ئاسقان پېتى تۇشمۇ تۇشتا خۇددى قىرچاڭغۇ ئاتلاردەك ئىغىناپ ياتاتتى. ئۇلار پات - پات سۆيلەپ تۇراتتى.

بىر سائەتچە ۋاقىت ئۆتكەن ئىدى. تۆت تەرەپ تاغ ئۈستىگە قادالغان مىللى ئارمىيە بايراقلىرىنى كۆرۈپ ئىغىر ئالاقزادى-

---

① توختا؟ سەنلەر نىمە ئادەملەر؟ (موڭغۇلچە)

لىمككه چۈشكەن «جۇڭخۇا مىنگو ئارمىيىسى» خورەك تارتىپ ئۆخ-
لاۋاتقانلارنى تىپىپ، تىللاپ ئويغىتىپ، پايپىتەك بولماقتا ئىدى.
ئاڭغىچە قارىغايلىق تاغ بېشىدىن خەنزۇ تىلىدا جاراڭلىق ئاۋاز
ياڭراشقا باشلىدى:

— يۇۋاشلىق بىلەن تەسلىم بولساڭلار، قوراللىڭلارنى تاپشۇر-
ساڭلار، زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيمىز. ھاياتىڭلارغا كاپالەتلىك
قىلىمىز! قارشىلىشىدىغان بولساڭلار، ئۈستۈڭلەردە نەچچە يۈزلىگەن
پىلىموت، ئاپتومات، مىڭلىغان مىلتىق ۋە مىناميوتلار بىلەن قو-
راللانغان مىللى ئارمىيىنىڭ ئىلى، چۆچەكلەرنى ئازات قىلغان
قۇدرەتلىك كەڭساي ئاتلىق پولكى، دۆربىلجىن موڭغۇل دىۋىزيونى،
قوبۇق ئىسكادرونى، ئەزىمەت ئالتاي قازاق قىسىملىرى تۇرغان-
لىقىنى بىلىڭلار، ۋەن سىلىڭ، جاڭ زىنخۇيلار تىزلىكتە قورال تاپ-
شۇرۇشقا كىرىشىڭلار، پىكرىڭلار بولسا، ۋەكىلىڭلارنى ئالدىمىزغا
ئەۋەتىڭلار، يىرىم سائەت سۈرۈك.»

شۇ ئەسنادا تۆت تەرەپتىن تەڭلا ئون پايدىن سىگنال ئوقى
ئېتىلدى. ئوقلار سۈزۈك ئاسماندا يۇلتۇزدەك نۇر چاقناتماقتا
ئىدى.

جۇڭخۇا مىنگو تەرەپنىڭ ۋەكىلى تاققا ئۆمىلەپ چىقىپ
كەلدى.

خەمىتوپ دەرھال ئىشقا كىرىشتى - دە، بىر ئوفىتسىرنى
«ئىمروپ» ياساپ ئولگۈردى. كىيىم - كېچەك، پاگون - پورمىلارنى
كىيلىشتۈردى.

«قوماندان ئىمروپ» تاغ تۇمشۇغىدىكى ئىككى تەرەپ ۋە-
كىللىرى ئۇچراشماقچى بولغان پەس دۆڭدە توختىدى. ئۇنىڭغا
ھۆرمەت بىلەن سالام بېرىپ ئىجازەت ئالغان خەمىتوپ چەب-

دەس قەدەم بىلەن كەلدى ـ دە، كومىنداڭ قوشۇنلىرى ۋەكىللىـ
رىنىڭ دۈڭ تۈۋىگە «قوماندان ئىمىروپ»نىڭ ئالدىغا بىرىشلىرىنى
ئۆقتۇردى.
بۇ چاغدا «قوماندان ئىمىروپ» نىڭ بىر قولىنى يىرىم كىلەـ
پى شىمىنىڭ يانچۇغىغا، يەنە بىرسىنى سۇر كىتىلىنىڭ ئالتۇن رەڭ
تۈگمىلىرى ئارىسىغا يىرىم ـ ياتا تىقىپ، قىزىل كانتىلىق شەپـ
كە كىيگەن بىشىنى غالىبانە تىك تۇتۇپ تۇرۇشلىرى گوياكى قايـ
سىبىر جەڭنامىلەردە تەسۋىرلەنگەن قۇدرەتلىك قەھرىمانلارنىڭ
رومانتىك روخسارىنى ئەسلىتەتتى. ئۇ، ئاشۇنداق سۆلەت ـ سالاپىتىنى
بۇزماستىن تۇرۇپ، جەسۇرانە تەلەپپۇزدا «بۇيرۇق» بىرىۋاتاتتى. قارـ
شى تەرەپ ۋەكىللىرى ئاۋال «بۇ ئاجايىپ قوماندان»نىڭ سۇرـ
لۇك سالاپىتىدىن ھەيران قالغان بولسا، ئەمدى خەمتوپىنىڭ خەنزۇـ
چىنى جەڭگىۋار ئاھاڭدا جاراڭلاتقانلىرىغا بەكمۇ ھەيران بولماقتا
ئىدى. ئۇلار «قوماندان ئىمىروپ»قا تازىم قىلىپ تۇرۇپ بەزىبىر
تەلەپلىرىنى بايان قىلدى.
كومىنداڭ قوشۇنلىرى سۆھبەتىنىڭ نەتىجىسىگە ئاساـ
سەن، قورال ـ ياراقلىرىنى كەڭ ساينىڭ ئوتتۇرىسىغا تىزىپ
تەقلىدى.
شۇ ئەسنادا ئون ئاتلىق ئاپتوماتچىنىڭ ھەمرالىقىدا قوـ
رالسىزلانغان قوشۇن ئارىسىغا كەلگەن خەمتوپ بىر بەلدە تۇرۇپ،
ئاۋازىنىڭ بىرىچە تىۋۋلاپ خەنزۇچە كوماندا بەردى. گوـ
مىنداڭ قوشۇنىنىڭ ئوفىتسىر ۋە ئەسكەرلىرى قوراللىرى توپلانغان
يەردىن ئايرىلىپ، خۇددى پادىدىن يانغان مالدەك ساي ئارىسـ
دىكى بوشلۇققا قاراپ ماڭدى.

V

ئىجازەت بىلەن كىرگەن دېجورنى خەمتوپىنىڭ خەۋەرچىلىرى كەلگەنلىكىنى دوكلات قىلدى.

— كىرسۇن، — دېدى قوماندان.

ئىككى يىگىت ھەربى قەدەم، ھۆرمەت سالىمى بىلەن كىرىپ كەلتۈرگەن ئالاقىلىرىنى بەردى:

«4500 نەپەر گومىنداڭچىنى ئەسىرگە ئېلىپ، قوراللىرىنى تولۇق تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۆزلىرىنى ئالدىمىزغا سېلىپ يولغا چىقتۇق. ئولجا ـ غەنىمەتلەرنى ئېلىپ يۈرۈشكە ئىمكانىيىتىمىز يېتىشمىگىنى ئۈچۈن ساقلاشقا ئادەم قالدۇرۇپ، قايتىشقا مەجبۇر بولدۇق. يول شارائىتى، ئات ـ ئۇلاق، تۆگە ترانسپورتىغىلا مۇۋاپىق. تېز ئىش كۆرۈلۈشىنى ئۈمىت قىلىمەن. خەمتوپ».

ئىككى قوماندان ئورنىدىن تەڭلا تۇرۇپ كەتتى. ئۇلار ئىككى ئەزىمەت بىلەن سەممىي قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئىشتاپ باشلىقى سىدىقوپنى چاقىرتىۋالدى ـ دە، ئۇنىڭغا تۇشۇش ترانسپورتى بۇيرۇغىنى بەردى. كېيىن قوچقاروپنى قوبۇل قىلغان قوماندان ئۇنىڭغا تۆۋەندىكىلەرنى تاپشۇردى:

1. گومىنداڭچىلارغا خەلقىنىڭ غەزىۋى ئىنتايىن كۈچلۈك. ئەسىرلەرنى كۆرسە ئاچچىقلىرىنى باسالماسلىقى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن گارنىزون ئىشتابى مەسئۇل بولۇپ، شەھەرنىڭ قوغداش، قاراۋۇللۇق خىزمىتى كۈچەيتىلسۇن.

2. ئەسىرلەرنى كۈندۈزى ئەمەس، كەچرەك ئېلىپ كىرىش ئۈچۈن خەمتوپنىڭ ئالدىغا ئالاقىچى چىقىرىلسۇن!

3. ئەسىرلەر شەھەر ئىچىگە ئېلىپ كىرىلمەستىن ئۇدۇللا لاگىرغا ئېلىپ بېرىلىپ شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن!

4. ئۇلارنىڭ تەمىنات ئىشلىرىنىڭ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى گارنىزون تەرەپتىن تەكشۈرۈپ تۇرۇلسۇن! ئەھۋال كۆرۈلسە دەرھال قوماندانلىققا دوكلات قىلىنسۇن!

VI

ئالتايدا گۈزەل بىر ئاخشام ئىدى. ساھىپجامال قىزنىڭ قېشىدەك ئېگىلگەن يېرىم ئاي ئېگىز تاغ ئۈستىدىن پۈتۈن سارسۇمبە شەھىرىگە نۇر تۆكۈپ تۇراتتى. كۈندۈزنىڭ شاۋقۇنلىرىدىن خالى بولغان شەھەر، ئاخشام ئارامىنىڭ ھوزۇرلۇق قۇچىقىغا چۆكۈپ باراتتى. بۇ ئارامى پۇرسەتلەرنىڭ مەسۇم مۇھىتىدا شوخ ئۆركەشلىك دەريانىڭ شاقىراشلىرى بىلەن چوڭ مىچىت مۇنارىسىدىن خۇپتەنگە ئەزان ئېيتقان مەزىننىڭ ۋاقىراشلىرى خۇددى مۇڭلۇق مۇزىكىدەك ئاڭلىناتتى.

ئالتاي گارنىزونىنىڭ پۈتۈن سوستاۋى كەڭ مەيدانغا تىزىلغان ئىدى. دىجورنى دىققەت كوماندىسى بېرىپ، قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ بۇيرۇغى ئوقۇلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. بۇيرۇقتا خىزمەت كۆرسەتكەنلەرنى تەقدىرلەش، مۇكاپاتلاش، ئۇنۋان بېرىش، خىزمەتكە بەلگىلەش ۋە ئىنتىزامنى بۇزغانلارغا تەنبىھ، جازا جاكالاشلار بار ئىدى. شۇ قاتاردا ئابدۇراخمان مۆمىنوپ ھەققىدە مۇنداق يېزىلغان:

«گومىنداڭنىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدىن ئىسيان كۆتىرىپ 200 ئاتلىق ئارمىيىسىنى پۈتۈن قورال-جابدۇقلىرى بىلەن ئىن-

قىلاۋىي سەپكە ئىلىپ ئۆتكەن ئابدۇراخمان مۆمىنوپقا مىللى ئارمىيە باش قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ بۇيرۇغى ۋە شىمالىي فرونت قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە كاپىتانلىق ئۇنۋانى بېرىلىپ، ئىستىقلالىيەت ئوردېنى بىلەن تارتۇقلانسۇن. ئابدۇراخمان مۆمىنوپ شىمالىي فرونت پەۋقۇلئاددە دېۋىزىيونىنىڭ كاماندىرى قىلىپ بەلگىلەنسۇن.

VII

ئەتىسى چاشكا مەزگىلى ئىدى. مىللى ئارمىيىنىڭ بىر توپ ئوفىتسىرلىرى ئەسىرلەر قورشالغان قوراغا كىرىپ كەلگەندە باشلىرىنى يەرگە ئەككەن مەغلۇپلار خۇددى سوغا چۈشكەن مۈشۈكتەك مۈكچىيىپ، تىترەپ تۇراتتى. توساتتىن بىرسىنىڭ «ئاجەنشىڭ» دىگەن ئاۋازى ھەممەيلەننى چۆچۈتۈۋەتتى.

يىغا ئارىلاش ئاڭلانغان بۇ ئاۋاز شياۋ چىڭنىڭ ئاۋازى ئىدى.

— شياۋ چىڭ، — دىدى ئابدۇراخمان بوينىنى سوزۇپ قاراپ، ئۇنىڭغا ئالدىغا ئۆتۈشكە شەرەت قىلدى. توپنى يېرىپ چىققان شياۋ چىڭ ئىككى ئالقىنى بىلەن يۈزىنى تۇتۇپ ھۆڭرەپ يىغلايتتى.

— يىغلىما... يىغلىما... شياۋ چىڭ، — دىدى ئابدۇراخمان.

شياۋ چىڭنىڭ ئىككى كۆزى ئابدۇراخمانغا شۇ قەدەر قادالغان ئىدىكى، ياشلار تاراملاپ ئوت چاقنىغان كۆز گۆھەرلىرى

خۇددى نىشانغا ئىنتىلگەن قارچۇغىنىڭ ئەپتىنى ئەسلەتتى.

ئابدۇراخمان توپنى بويلاپ ماڭغىنىدا ھەيرانلىق ھاياجان-لىرى تولغان كۆزلەر ئۇنىڭدىن ھېچبىر ئۈزۈلمەيتتى. ئۇ بۇ يەردى-كى تەشكىللەش ۋە تەرتىپ- تۈزۈم ئىشلىرى تۈگىگەندىن كېيىن «ئالى ئەسىرلەر» ئورۇنلاشتۇرۇلغان جايغا ماڭدى.

ئابدۇراخمان ئىشىكنى ئىچىپلا كىرگەندە ئاق موما بىلەن سەي يەۋاتقان جاڭ زىخۇينى كۆردى. ئۇمۇ ئابدۇراخماننى كۆ-رۈپلا ئورنىدىن قوزغىلىۋىدى، چىنىدىكى چاي كىيىملىرىگە تۆكۈ-لۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغزى كامادەك ئېچىلغان، قولىدىكى جۈپ چوكا بولسا، خۇددى ماھىر دىرىژورنىڭ تايىقىدەك تەۋرىنىمەكتە ئىدى.

شۇ كۈنى كەچتە ئابدۇراخمان قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ بەش كىشىنى ئېنىقلاش ھەققىدىكى تاپشۇرۇغىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئەتىسى ئەسىرلەر ئارىسىدىن ئۇلارنىڭ ئۈچىنى تاپتى. گۈزەل پەردەۋىسى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنى قانغا بويىغان ئىككى قاتىلنىڭ ئەسىرلەر قاتارىدا يوقلۇغى، بۆلەك ياققا قاچقانلىغى ئېنىقلاندى.

خەلقنىڭ قان قەرزىنى تۆلىتىۋېلىش ئۈچۈن ئەشەددى ئەبلەخلەر بولغان، خەلقنى قاڭغىر قاخشاتقان ۋاڭ ليەنجاڭ باش-لىق ئۈچ مەلئۇنغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىندى. ئەتىسى ئەل ئويغىنىشتىن بالدۇر ئەسىرلەر ئابدۇراخماننىڭ مەسئۇللۇغىدا، قاتتىق نازارەت ئاستىدا غۇلجىغا — مىللى ئارمىيە باش قوماندان-لىق ئىشتاۋىنىڭ ئىختىيارىغا ماڭغۇزۇلدى.

ئىككىنچى باپ

باش قوماندان ھوزۇرىدا

I

گېنېرال ئىسھاقبېك ئويچان كۆزلىرىنى ئۈدۈل تامدىكى خەرىتىنىڭ قەيرىگىدۇ قاداپ، نىمىلەر ھەققىدىدۇ چوڭقۇر خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى، ئىشىك چېكىلدى. ئىجازەت بىلەن كىرگەن دىجورنى ئالتايدىن گومىنداڭ ئەسىرلىرىنى ئېلىپ كەلگەن ئوفىتسېر كىرىشكە رۇخسەت سورىغانلىغىنى خەۋەر قىلدى. گېنېرال رۇخسەت قىلدى.

جەڭگىۋار قەدەم بىلەن كىرگەن يىگىت ھۆرمەتكە سالام بېرىپ، ئۆزىنى مىللى ئارمىيە شىمالىي فرونت ئوفىتسېرى كاپىتان ئابدۇراخمان مۇمىنوپ دەپ تونۇشتۇردى. گېنېرال ئورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشۈش ئۈچۈن قول ئۇزاتقاندا كاپىتان ئەدەپ بىلەن تېخىچە تىك تۇراتتى.

— مۇلتۇرۇڭ،— دېدى قوماندان ۋە ئۆزىمۇ قايتىپ قىزىل

دۇخاۋا قاپلىق كىرىسلوغا ئولتۇردى. گېنېرال ئەمدى بۇ كېلىشكەن ۋە چاققان، سۆزلىرى چاقماقتەك ياش كاپىتانغا ھەۋسى كېلىپ، زوقلىنىپ چىن مېھرى بىلەن قارىماقتا ئىدى. ئابدۇراخمانمۇ ھە دېگەندە بۇ يوغان قامەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك، داڭقىنى كۆپ ئاڭلاپ كېلىۋاتقان كىشىنى كۆرۈش بىلەن ئەيمىنىپ ئۆزىنى سەل سۇر باسقاندەك ھېس قىلدى - دە، دەرھال ئۆزىنى ئوڭشاپ ھەقىقى ھەربىيگە خاس روھىي ھالەتكە كەلدى. ئۇ، ئالدى بىلەن ئەسىرلەر ئەھۋالاتىنى مەزمۇنلۇق، ئىخچام دوكلات قىلدى.

قۇبۇقتىكى «قانلىق كېچە» ۋەقەسىنى ئاڭلاپ قوشۇمىسى تۈرۈلگەن قوماندان ئەھۋال تەپسىلاتىنى تولۇق بىلمەكچى بولدى.

ئابدۇراخمان:

— ۋەقە قۇبۇقنىڭ ئاياق تەرىپىدىكى تاشلىنىپ قالغان موڭغۇل بۇتخانىسىدا قونغان كېچىسى يۈز بەردى. كېچە تىنچ ئىدى. كېيىن شامال چىقتى. شامال كۈچىيىپ بورانغا ئايلىنىشقا باشلىدى. مەن تەكشۈرۈش ئۈچۈن تاشقىرىغا چىقمىغان بولسام ئىش چاتاق بولىدىكەن. ئەسىرلەرنىڭ بىر تۈركۈمى بوراندىن پايدىلىنىپ قاچماقچى، قوشتولغاي بىلەن شوگەي - داگەي ئارقىلىق ماناس دەرياسىنىڭ ئاياق تەرىپىدىن ئۈرۈمچى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇشۇپتۇ. ئۇلار بىزنىڭ مەخپى (سىكرىتنى) پوس قويغىنىمىزدىن مۇتلەق خەۋەرسىز بولغىنى ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئىچىدىكى بىردىن بىر مۇناسىۋەتچىمىز شياۋ چىڭنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئاندىن بىزنىڭ ئالتە قاراۋۇلىمىزنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىپ، قوراللىرىنى ئېلىپ قاچقان، ئۇلار يوشۇرۇن پوسقا دۈچكېلىشلىرىنى ھەرگىزمۇ ئويلىمىغان. يوشۇرۇن پوس ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيەت ھوقۇقىغا بىنائەن قاچقۇنلارغا ئاپتوماتتىن

ئوت ئاچقان. نەتىجىدە ئۇلاردىن بىر مۇنچىسى ئۆلگەن. قالغان-لىرى يېتىۋېلىپ ساق قالغان. ئۇلار يەنە بۇرۇنقىدەك باش ئەگ-مىگىنى، تىزلىنىپ قول كۆتەرگىنى ئۈچۈن مىللى ئارمىيە ئىنتىزام قوللانمىسىدىكى باش ئەككەنلەرگە زىيان — زەخمەت يەتكۈزمەس-لىك دىگەن ماددا بويىچە ئۇلارنى يەنە ئېلىپ كېلىپ ئۆز قاتار-لىرىغا قوشتۇق. شۇنچە كىشىنىڭ، جۈملىدىن شياۋچىك بىلەن ئالتە جەڭچىمىزنىڭ جېنىغا زامىن بولغان دىنك پەمىلىلىك ئون-سۇر قاتارلىق 6 جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىپ ئېتىپ تاشلىدۇق.

— نەق مەيداندىلا ئاتتىڭلارمۇ؟

— ھەئە، نەق مەيداندا ئاتتۇق.

— بۇيرۇقنى كىم بەردى؟

— مەن بەردىم.

— سىزگە ئۇنداق ھوقۇقنى كىم بەرگەن؟

— 6 جەڭچىنىڭ قاللىسى بەردى يولداش قوماندان، — ئابدۇراخمان جاۋاپ بىرىۋېتىپ ئورنىدىن دەس تۇردى. ئۇنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى گېنېراللىنىڭ سۇرلۇك كۆزىگە ئوقتەك قادالغان ئىدى، ئارىدا ئېغىر سۈكۈت پەيدا بولدى. قوماندانمۇ ئابدۇراخمانغا قاتتىق قادالغىنىچە تۇراتتى. ئۇنىڭ ھاياجانغا تولغان قاپقارا يوغان كۆزلىرىدىن يا مۇھەببەت، يا نەپرەتۋە يا ھەسرەت ئىپا-دىسىنى بىلىپ بولمايتتى.........

II

«ئەسىرلەرنى باشقۇرۇش بۆلۈمى» ئەسىرلەردىن ئالتايى ئەترەت-

لىرىنى تەشكىللەپ، ھەممىسىگە بىرخىل پورمىدا ئاق بىرزېنتتىن ئەمگەك كىيىمى تارقىتىپ بېرىپ، غۇلجا - تېكەس تاشيولىنى ياساش ئۇچاستكىلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى.

ئابدۇراخمان ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر دادامتۇغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ۋاقىتلىق دەم ئېلىش بېرىلدى. چۈنكى بۇ بىزنىڭ قىسىملىرىمىز ئۈچ ۋىلايەت دائىرىسىدىكى گومىنداڭچىلارنى سۈرۈپ توقاي قىلىپ، ماناس بويلىرىغا بارغان كۈنلەر ئىدى. قول كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولغان دۈشمەن «سۈلھىبەتلىشىش» تەلىۋىنى قويغانلىقتىن، ئۇرۇش توختىغان ئىدى. غۇلجا ۋە باشقا جايلاردىكى ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىنى تۈگىتىشكە تۇتۇش قىلىنغان كۈنلەر ئىدى. بۇ كۈنلەردىكى ئۈچ ۋىلايەت ھەربىي ۋە خەلقىنىڭ ئومۇمى كەيپىياتى شۇنچىلىك يۇقىرى ئىدىكى، ئۇلار قەپەزدىن قۇتۇلغان قوش قانات - قۇيرۇقلىرىنى يەلپۈتۈپ، شاختىن شاخقا سەكرەپ ئوينىغىنىغا ئوخشاش، خۇشاللىقىنى ئىچ - ئىچىگە سىغدۇرالماي ئەركىن يايراشقا باشلىغان ئىدى.

ئابدۇراخمان ھەمىشەملا: «سەپداشلار بىلەن ئىناق ئۆتۈش تۇرمۇش مۇناسىۋەتلىرىدىكى بىرىنچى زۆرۈرىيەت» دەيتتى. ئۇنىڭ روھي دۇنياسىغا سىڭىپ كەتكەن بۇ خۇلق ئۇنىڭغا ھەر جايدا يېڭىدىن - يېڭى تونۇش تېپىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلاتتى. بۇدۆرەم غۇلجىغا كەلگىنىدىمۇ شۇنداق بولدى. ئۇنىڭ مۇئاۋىنى — تۇرپانىيۈزلۈك قاسىموپ ئىسىملىك خۇش چاقچاق، تەمكىن بىر يىگىت بولۇپ، سىياسى كومىسسارى نوۋگورتلۇق تاتار يىگىتى مۇرات خەيبۇللىن ئىدى. باشقا جەڭچى - ئوفىتسېرلەرنىڭمۇ تەڭدىن تولىسى دىگۇدەك غۇلجا ياشلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قا-

زاق، ئۆزبېك، شۋە بالىلىرىمۇ بار ئىدى.

ئابدۇراخمان ھەر ئىشنى خىزمەتداشلىرى بىلەن كېڭىشىش ئارقىلىق ئىلىپ بېرىشنى ئىناقلىق پرىنسىپىنىڭ مۇھىم ئاملى بىلىپ، ئۇنى دائىمىي ئادىتىگە ئايلاندۇرغان ئىدى. «مەن... مەن...» دەيدىغان مەمەدانلىقنى يامان كۆرەتتى. ئۇ بۇ ئۇۋەت ئالتايدىن ئىلىغا كەلگىچە سەپداشلىرى بىلەن خۇددى ئامراق تۇققانلاردەك بولۇپ كەتكەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، دەم ئىلىش ۋاقىتلىرىدا ئۇ دوستلىرى ئارا تالاشتا قالىدىغان بولدى. بىر كۈنى مۇرات ئۇنى نۇۋىگورتىنىڭ سالقىن سايىلىك گۈزەل كوچىلىرىنى ئارىلىتىپ، ئالمىزارلىق باغ ـ ھويلىلاردا تا ـ تارنىڭ مەدىنى قىز ـ يىگىتلىرى بىلەن تونۇشتۇرۇپ، تاما ـ شا قىلدۇرسا. ئەتىسى يەنە بىر دوستى ئالتىشەھەر مەھەللىسىنىڭ رەتلىك كوچا، باغۇ بوستانلىرىنى سەيلە ـ ساياھەت قىلغۇزاتتى. بۇ كۈنلەردە ئابدۇراخمان باللىق چېغىدا دادىسى مۆمىن ئاكىدىن كۆپ ئاڭلىغان «پۇلۇڭ ئۇنغا يەتكىچە، دوستۇڭ مىڭغا يەتسۇن» دىگەن ئالتۇن گەپنىڭ قەدىر ـ قىممىتىگە بارغانسېرى چوڭقۇر يەتمەكتە ئىدى.

بىراق، ئابدۇراخماننىڭ ھاراق ئىچمەيدىغانلىقى دوستلىرىنىڭ ئىچىنى پۇشۇراتتى، ئەمما ئۇنىڭ بۇ «كەمچىلىكى»نى چالغان دۇتارى بىلەن ئېيتقان ناخشىسى يېپىپ كېتەتتى. ئۇ ناخشىنى ياخشى ئېيتاتتى. ئاۋازى بەك ساز ئىدى. ئۇ، ئويناق، جۇشقۇنلۇق ۋە سەنئەتلىك ئىلى ناخشىلىرىنى ھەر بىر ئاڭلىغىنىدا يۈرەك ـ باغرى ھېس ـ تۇيغۇلارغا تولاتتى. ئۇ بىر قىسىم ناخشىلارنى ناھايىتى تېز ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشى بىلەنمۇ بەزىلەرنى ھەيران قالدۇرماقتا ئىدى. كىشىلەر بارا ـ بارا ئۇنىڭ قەشقەرلىق ئىكەنلى

گىنى ئويلاپمۇ باقماي، جىلى ئىلى نەھرالىرىنىڭ داڭگاللىرىدىن بولسا كېرەك، دەپمۇ قالدى. ۋاھالەنكى، قايسىبىر كۈنلىرى «قېنى مۇمىنوپ، قولاقنى تۇتۇپ ئۆزىمىزنىڭ تارانچى پەدىسىگە تازا بىر ۋاقىرىمايمىزمۇ» دىگەن چوقانلارمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى. بىر قېتىمقى ئولتۇرۇشتا ئۇ غۇلجىنىڭ مەشھۇر ناخشىسى «گۈل قىسقان مېنىڭ يارىم» ئاھاڭىغا مۇنداق يېڭى بىر تېكىستنى سېلىپ ئېيتىش ئار-قىلىق ھەممىنى قايىل قىلىۋەتتى:

تەلكىدىن چىقىپ كەلسەم،
ئىلى باغلىرى بوستان.
بۇلبۇللار قولاق سالسام،
داڭقىڭنى قىلۇر داستان.
ئىلىخو مېنىڭ يۇرتۇم.

تۇرپانىيۇزىنى دەيمۇ،
جېلىليۇزىنى دەيمۇ.
ئاق ئالماڭ ناۋات تۇرسا،
خەقتىن قەن تىلەپ يەيمۇ.
ئىلىخو گۈزەل يۇرتۇم...

شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئابدۇراخماننى ئارىغا ئېلىپ، ناخ-شىغا سېلىپ، دەسلىۋىدە غۇلجىنىڭ ھەسەلدىن چىقىرىلغان سېرىق ۋە ئاڭسۇق پىۋىلىرىغا، كېيىن كونياك ۋە ۋوتكىلارغا كۆندۈرۈ-ۋالدى. شۇنداقتىمۇ ئابدۇراخمان ئېھتىيات بىلەن ئىچەتتى، مەس بولۇپ دەلدەڭلەپ يۈرگەنلەرنى كۆرگىنىدە نەپرەت بىلەن قارايتتى. ئۇنداقلارنىڭ ھەر قايسىسىدىن ھەر خىل ئىبرەت-ساۋاق-

لىرىنى ئالاتتى.
ئابدۇراخمان كۈندە دىگۈدەك ھەر خىل تەبىقىلەرگە ئارىلىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇرۇش قەھرىمانلىرى، قوشلاپ مىدال ئالغان باتۇرلار، قول ياكى پۇتىدىن ئايرىلغان مەجرۇھلار، ئالدىنقى سەپلەردىن خىزمەت بىلەن قايتىپ كەلگەن ئوفىتسىرلەر ۋە غۇلجىنىڭ خۇش تەبىئەتلىك، ئەخلاقىي پەزىلەتلىك، مەردانە يىگىتلىرى؛ شۇنداقلا تۆت سەر ئىچىپ ئون تۆت سەر مەس بولىدىغان گاڭگۈڭلار، تىيىنىنىڭ تۆشۈكىدىن ئۆمىلەپ ئۆتىدىغان ساختىپەزلەر، ھەر ـ ھەر پوچىلار، ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان قاپاق نوچىلارمۇ بار ئىدى.
قاسىموپ ئابدۇراخماندىن غۇلجا تەسراتلىرى ھەققىدە سوراپ ۋە ئۆزىمۇ ئانا شەھىرىنىڭ خىسلەت، خۇسۇسىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ تۇراتتى.
— غۇلجا — راست ئاجايىپ شەھەر ئىكەن، — دەيتتى ئابدۇراخمان، — ئىلىخو ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق گۈل ـ گۈلىستان، باغۇ بوستان يۇرت ئىكەن.
دەر ھەقىقەت غۇلجا تەڭدىشى يوق ئىسىل يۇرت.
ئەگەر ئالمىسىنى چىشلەر بولساڭ سۈت ياكى كەمپىت تېتىيدۇ. بۇنداق ئالمىلارنىڭ تۈرلىرىنىڭ تولىلىقى، رەڭدارلىقى، ئۆزلىكىچۇ ... بەزى ئالمىلارنىڭ مەڭزى خۇددى شائىرلار تەسۋىرىدىكى روھىي راۋان ساھىپجامال پەرىزات قىزلارنىڭ نۇر يېغىپ تۇرغان رەڭگى ـ رۇخسارىنى ئەسلىتىدۇ ۋە شۇنداق روھىي راۋان، خۇلقى جاھان پەرى سۈپەت قىزلارنى غۇلجا يۇرتلىرىدا كۆپلەپ كۆرگىلى ھەم بولىدۇ. بۇ قىزلار ئاشۇ ئىسىل ئالمىلاردىن رەڭ ئالغاندىمۇ ياكى ئۇ ئىسىل ئالمىلار بۇ پەرىشتە سۈپەت چىۋەر

قىزلاردىن چىراي ئالغاندىمۇ؟ دىگەن ئوتلۇق تۇيغۇ، شىرىن خىـ ياللارمۇ كۆڭۈللەرنى كۆيدۈرۈپ ئۆتىدۇ. كوچىلاردىن ئۆتكىنىڭدە، ئالما ساتقۇچى بالىلارنىڭ: «ھەي... ئالماڭ... بوبى... ئالماڭ... بوبى ...» دەپ توۋلاشلىرىمۇ بىر سەنئەت.

بىنەمنىڭ نەم تويىسىنى سىقىملاپ پۇرىساڭ ئىپار ـ زەپەر پۇرىغى كېلىدۇ. تاغ ـ ئىدىرلارغا باش باھاردا چىقىپ، بىنەم يەر ـ لىرىگە قانچىلىك كۆچۈك يەتسە شۇنچىلىك ئاشلىق تېرىۋېتىپ كىرىسەن. كۈزدە بىراق چىقىپلا يىغىۋالىسەن.

تاغ ـ ئىدىرلىرىنى ئارىلىساڭ ياۋا ئالمىلارنى، يىلىنلىرى سىلىنىپ كەتكەن، ئىغىناپ، كۆشەپ ياتقان كالىلارنى كۆرىسەن. خۇش بۇي گۈللەر ۋە سۆسەردەك سۇمبۇللارنىڭ ھەر بىرسى كۆز ـ لەرنى قاماشتۇرۇپ، مەيلىڭنى مەپتۇن قىلسا، شىرىن ھىدلىق ھە ـ سەللەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى كۆڭلۈڭنى ئۇرغۇتۇپ، قەلبىڭنى مەس قىلىدۇ.

بىر كۈنى كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇش ئىدى. ئىگىز بويلۇق، سو ـ زۇق يۈزلۈك، خېلى سالاپەتلىك بىر يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىسمىنى «باقىيوپ» دىيىشتى. باقىيوپنىڭ بويىنى خۇددى غازنىڭ بويىندەك ئاجايىپ بىر قىسما بولۇپ، كۈلمىسىمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدى ـ غان چىشلىرى كىشىنى كۈلكىگە قىستايتتى.

باقىيوپ بىر دەم «چوڭ سۆپەت كىشى» بولۇپ، گىدىيىپ ئول ـ تۇردى، ئازراق ئىچكەندىن كېيىن تۈگمىلىرىنىمۇ يېشىۋېتىپ، ئې ـ چىلىپ ـ يېيىلىپ كەتتى، گەپ ـ سۆزلىرىمۇ ئاۋۇپ كەتتى. ئا ـ مان جىسمىلىرى ھەققىدە گەپ بولسا ئۇ سامان يولىنىڭ ئىرىسى ـ دىن چىقاتتى. يەر توغرىسىدا گەپ بولسا، ماگمىنىڭ گىرادۇسى ـ نى ئۆلچىگۈچى بولۇپ كۆرۈنەتتى. دۇنيا ھەققىدە گەپ بولسا،

ئالتە قېتىمنى ئالا قويماي ئارىلاپ چىقاتتى، بازار - ئۆچار توغرىسىدا سۆز چىقسا تۈگمىدىن تارتىپ تۆگىگىچە ھەممىسىنىڭ نەرقىنى بىلەتتى. ئۆزى ھەققىدە بولسا، ئۈچ ۋىلايەتنى بىر ئۆزى ئازات قىلغاندەك، يوغان گەپلەرنى قىلىپ پاختىۋەن پونى ئايماي ئاتاتتى، ئەمەلىيەتتە بولسا، پىدائىلار ئۆزلىرىنى بەس - بەس بىلەن تىزىمغا ئالدۇرغىنىدا، ئۇ «شەھەردىن غىپپىدە غايىپ بولۇپ، سەھرادىكى تۇققانلىرىنىڭكىگە چىقىپ كەتكەن، كېيىنكى نۆۋەتتە بولسا، يالغاندىن ئاقساپ، پۇتىنى تېڭىۋېلىپ، ئالدىنقى سەپكە بېرىشتىن قېچىپ قالغان، ئاندىن كومىسسىيە مېنى ئالغىلى ئۇنىمىدى، بولمىسا، مەيدانغا چۈشسەم تاغنى تالقان، يەرنى يەكسەن قىلىۋېتەتتىم...» دەپ يۈرگەن ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ «يولۋاس تېرىسىنى يېپىنغان باتۇر» بولۇپ ھەممىگە ھەيۋەتلىك كۆرۈنمەكتە ئىدى. بۇ چاغدا مۆمىنوپنىڭ قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلىغان بىرسى: بۇ، غۇلجا بويىچە ئاتىغى چىققان پوچى، ئابىت ئالىقاپ دېگەن مۇشۇ، — دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن مۆمىنوپ ئۇنىڭ سۆز - ھەركەتلىرىگە نەپرەت بىلەن نەزەر سېلىشقا باشلىدى. ئابدۇراخمان باقىيوپتىن ئۇنتۇلماس ئىبرەت - ئۆرنەكلىرىنى ئېلىپ ئولتۇرغىنىدا، قارىمۇتۇق يىگىت تەمبۇرنى چېلىشتىن توختاپ، قىزىق بىر سۆزنى باشلىدى:

— «مەن مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىدىن بىرسىدە رازۋېتچىك ئىدىم، باش قوماندان ماڭا كېچىسى بىلەن ئۈرۈمچىگە كىرىپ، رازۋېت قىلىپ، تولۇق مەلۇمات ئېلىپ، تاڭ ئاتقىچە ماناس دەرياسىدىن بويىقا ئۆتۈش ھەققىدە بۇيرۇق بەردى. ئۈرۈمچىگە كىرسەم ئۇ شەھەر بىز داڭقىنى ئاڭلاپ يۈرگەنچىلىكمۇ چوڭ ئەمەس، ناھايىتى قېيىناتامنىڭ ھويلىسىچىلىكلا بار ئىكەن. ئۇنى ھايت - ھۇيت دېگۈچىلا ئارىلاپ ھەممە ئىدارىلىرىگە كىردىم. قارىسام ئۇلارنىڭ

ھەممىسى يۈك ـ تاقلىرىنى تېڭىپ، قېچىشقا تەييارلىنىپ، ئۆلۈكتەك ئۇخلاپ ياتقان ئىكەن. بىر چاغدا ئۆزەمنى دەڭسەپ باقسام ھېچ ھارماپتىمەن. ئەمما خۇمارىم تۇتقاندەك قىلدى. بىر ئورام چېكەي دىسەم يانچۇغۇمدا تاماكا تۈگەپ قاپتۇ. بولمىسا، تۈنۈگۈنلا توغرا كۆۋرۈكتە تۆت كىلو تاماكا ئېلىپ تۆت يانچۇغۇمغا تولدۇرۇۋالغان ئىدىم. ئەمدى قانداق قىلدىم؟ تازا خورەك تارتىپ ئۇخلاپ ياتقان بىر ئەمەلدارنى پۇتۇم بىلەن مۇنداقلا دومىلاتتىم ـ دە، ئۇنىڭ يانچۇغىدىن بىر چاڭگال تاماكىسىنى ئالدىم. ئەمدى ئۇنى ئوراي دىسەم قەغەز يوق، ئۇيان ـ بۇيان ئاختۇرساممۇ بولمىدى. ئاخىرى ئۇنىڭ تامغا تارتقان خەرىتىسىنى شارتتىدە يۇلۇۋالدىم ـ دە، يېرىمىنى يىرتىپ خۇددى باقىيوپنىڭ بويىندەك قىلىپ تاماكا يۆگىدىم. ئۇنى قىڭغىر چىشلەپ تۇتاشتۇراي دىسەم سەرەڭگە يوق، ئويلىسام سەرەڭگەمنى بىر ئولتۇرۇشتا باقىيوپ، ئاداش ئۆيدە سەرەڭگە تۈگەپ قېلىۋىدى، دەپ يانچۇغىغا سالغانلىقى يادىمغا يەتتى.»

بۇ چاغدا ئولتۇرۇشتىكىلەرنىڭ ھەممىسى كۈلۈۋەتتى. ھە... ھە... ئاندىنچۇ دېيىشتى. تەمبۇرچى يىگىت سۆزىنى داۋام ئەتتى: «ئاندىن ئۇيان بۇيان قارىسام ئەپيۇن چىرىغىنىڭ قالدۇق ئوتى تۇتەپ تۇرغان ئىكەن، تاماكامنى شۇنىڭدا تۇتاشتۇردۇم ـ دە، چەكتىم. ئۇندىن كېيىن نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيمەن. بىر چاغدا چۆچۈپ ئويغىنىپ سائىتىمگە قارىسام، سائەتنىڭ تىللىرى غىلدىر-غىلدىر قىلىدۇ، ئويلىسام ئالدىراشچىلىقتا سائىتىمنى تاقىدىم دەپ مەنمۇ باقىيوپقا ئوخشاش بىلىگىمگە كومپاسنى تاقىۋالغان ئىكەنمەن. ئەمدى قانداق قىلاي دەپ ئۇلارنىڭ تام سائىتىگە قارىسام تاڭ ئېتىشقا چارەك كەم 30 مىنۇت قاپتۇ. دەرھاللا ئاپتوماتىمنى

ئاستىم ـ دە، ماناس نەدە سەن دەپ يۈگۈردۈم. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ كاللامغا شۇنداق بىر ئوي كەلدى. رازۋېتچىكلىك ئىشلىرىمىنىڭ يالدامىسى ئۈچۈن بىرەر نەرسە ئېلىۋالمايمەنمۇ دېدىم ـ دە، دەرھال بۇرۇلۇپ ماناس شەھىرىگە كىردىم. كىرسەم ئۇلارنىڭ ھەممىسى تېخىچىلا خورەك تارتىپ ئۇخلاۋېتىپتىكەن. ئىككى كاتتىۋاشنىڭ كاللىسىنى شارت قىلىپ كەستىم ـ دە، ئىككى يانچىشىمغا ئېسىپ، ئۇلارنىڭ ئىككىدىن تۆت ماۋزۇرىنى ئوقلىرى بىلەن بىلىمگە باغلاپ، ئىلدام يۈرۈپ كەتتىم. ئالدىراپ چىقىۋېتىپ، دەرۋازىدىكى پوسنىڭ پۇتىغا دەسسەپ ساپتىمەن. ئۇ ئۆلەرمەن چاپاق باسقان كۆزلىرىنى ئۇۋىلاپ، خۇددى ئۈشكىدەك ۋاقىراپ كەتتى. مەن قاچتىم. بىر چاغدا ۋار ۋۇر ئاۋازلار ئاڭلاندى. كەينىمگە قارىسام ئۇلار بىر پولك ئەسكەر بىلەن مېنى قوغلاپ كېلىۋاتقان ئىكەن مەن ئۇلارنىڭ ئەخمەقلىقىغا قايىلىپ قاراپ، كۈلۈپ كېلىۋېتىپ بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ كەتتىم. چۆچۈپ قارىسام گومنداڭنىڭ پوتمىيى ئىكەن. ئۇنى بىر تېپىپ ئۆرۈۋەتتىم ـ دە، كېتىۋەردىم. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ماناس دەرياسى بويىغا يېتىپ قالغىنىمنىمۇ تۇيماي قېلىپتىمەن. قارىسام ماناس دەرياسىغا سەل كېلىپ قىرغاق بىلەن تەڭ توشۇپ كەتكەن ئىكەن. شۇندا تازا قوشقاردەك ئارقامغا يېنىپ بىر سەكرەپ ئۆتۈپ كېتەي دەۋاتسام ئارقامدىن ۋىش قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. قارىسام ئۇ گومنداڭچىلار ماڭا ئاتقان زەمبىرەك ئوقىكەن. ئوقنى كاپپىدا تۇتۇۋالدىم ـ دە، ئۇنىڭغا مىنىۋېلىپ، دەريا ئۈستىدىن غاقىراپ ئۆتۈپ كەتتىم. ئارقامغا بۇرۇلۇپ يەنە قارىسام مېنى قوغلاپ كەلگەن بىر پولك گومنداڭ ئەسكىرى دەريا بويىدا ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قاراپ قاپتۇ. مەن ماناس دەرياسىدىن بۇ تەرەپكە ئۆتۈپلا ئوقنىڭ ئۇچىنى يەرگە بېسىۋىدىم،

بىرسى ۋە... دىمەسمۇ، چۆچۈپ كۆزۈمنى ئاچسام چۈشۈم. قارىسام ۋاقىرىغان بايىقى باقىيوپىنىڭ «ۋە... ۋە ئاۋازى ئىكەن.» ئولتۇر- غانلارنىڭ ھەممىسى بىردىنلا: «ۋە... ۋە...» دەپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

III

ئاغرا ساداسى تاڭ ھاۋاسى بىلەن قوشۇلۇپ غۇلجا شەھە- رىنى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى. تاڭ بىلەن تەڭ ئويغانغان ئادەملەر بەيتۇللاغا قاراپ خۇددى سەلدەك ئاقاتتى. مىللى ئارمىيە باش ئىش- تاۋىنىڭ جەڭچى ـ ئوفىتسىرلىرى ۋە ئىلى گارنىزونىنىڭ تەركىپلىرىمۇ خۇددى كېلىشىپ قويغاندەك ئىككى كوچىدىن بىرلا ۋاقىتتا چىقىپ كەلمەكتە، ئۇلارنىڭ تولۇق جەڭگىۋار ھالەتتە بويسىرى قىلىنغان سەپ بويىچە تەكشى تۇرۇشلىرى ۋە چەبدەس قەدەم بىلەن ئاياق- لىرىنى تەڭ كەلتۈرۈپ مېڭىشلىرى كىشىگە ھاياجان بېغىشلايت- تى. ئۇلار ئەل ـ جامائەت بىلەن قۇربان ھېيت نامىزىغا كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن بەيتۇللا قوبىسىدا چېلىن- ۋاتقان جاراڭلىق ناغرىلارمۇ پەدىسىنى يېڭى مۇقامغا يۆتكىدى. كىشىلەر جەڭگىۋارلارغا يول بوشىتىپ بېرەتتى، ئۇلارغا ئەگىشىپ ۋە ئارىلىشىپ بەيتۇللاغا كىرەتتى ۋە ئۇلار بىلەن يېقىن سەپلەر- دە تۇرۇپ ناماز ئوقۇشقا جاي تالاشماقتا ئىدى. بۇ ئالامەت، بۇ كارامەتلەرنى ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقان ئابدۇراخمان مۆمىنوپ روكۇغا تۇرغان ۋە سەجدىگە باش قويغان ۋاقىتتىمۇ يىراق ۋە يېقىن ئۆتمۈشلىرىنى ـ كىچىك چېغىدىلا دادىسى بىلەن بىللە ھېيتكار جامەسىگە ھېيت نامىزىغا كىرگەنلىرىنى، كېيىنكى

بىر قانچە يىللاردىن بۇيانقى ھەربىي تۇرمۇشلارنى، ھازىرقى يېڭىچە ھەربىي ھاياتنى، خەلقنىڭ ئۆز ئارمىيىسىنى ئارىغا ئېلىپ ناماز ئوقۇشلىرىنى تەكرار - تەكرار ئەسلىمەكتە ئىدى.

نامازدىن كېيىن ناغرىلار يەنە گۈمبۈرلەشكە باشلىدى. ئابدۇراخماننى ئارىغا ئېلىپ چىققان ئۈچ ئوفىتسېر سەپتىن ئايرىلىپ بەيتۇللا ئالدىدا قېپقالدى. ئۇلار بۈگۈن ھېيت مۇناسىۋىتى بىلەن دوست - بۇرادەرلىرىنى يوقلىماقچى، شۇ جۈملىدىن بىر قانچە ئىنقىلاۋىي قۇربانلار ئائىلىسىدىن ھال سورىماقچى ئىدى.

خادىك ھارۋىلار ئابدۇراخمانغا غۇلجىنىڭ بىرىنچى كاراмىتى بولۇپ كۆرۈنمەكتە ئىدى. يۈزلىگەن، مىڭلىغان ھارۋا خۇددى بىر - بىرىگە چېتىلغان تۆگىلەردەك تىزىلىپ، بەيتۇللا بىلەن قارىدۆك ئارىلىغىدا توختىماي چۆگىلەپ تۇراتتى. بىر ھارۋىدا قىز - چوكانلار ياكى ئاياللار بولسا، يەنە بىرسىدە ياش باللار ئولتۇرۇشاتتى.

غۇلجىنىڭ ھارۋىكەشلىكى ئالاھىدە بىر ئىش ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ كوچىلارنىڭ دوخمۇش - دوخمۇشلىرىدا ئون - يىگىرمىلەپ ھارۋا قاتار تۇرۇشاتتى. ھارۋىكەشلىرىنىڭ تولىسى ئون - ئون ئىككى ياشلىق باللار بولاتتى. ئۇلار ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە قاراپ:

— ھوي ئاكا، ھوي ... كېلىڭ ئات ياخشى، نەگە دېسىڭىز ئاپىرىپ قويىمەن، — دەپ تەكلىپ قىلاتتى.

ئابدۇراخمان ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى قارا قاشقا ئات قوشۇلغان، ئۈستىگە گىلەم سېلىنغان بىر خادىكقا ئولتۇردى. قاسىموپ:

— بويىنكىبىسىككە بارىمىز، — دېدى. 14 ياشلاردىكى ئوغۇل:

— بولىدۇ، — دېدى — دە، خادىكقا لىككىدە ئىرغىپ يېنىچە
ئولتۇردى. پېشانىسىگە پۈپۈك ئېسىلغان ئات ئەركىلەپ باشلىرىنى
ئوينىتقىنىچە يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار توغرا كۆۋرۈكتىن ئايلىنىپ
«نومۇر» (مېھمانخانا) نىڭ ئىككى قەۋەتلىك بىناسى ئالدىدىن
ئۆتۈپ، چوڭ كوچا بىلەن شەرققە قاراپ باراتتى. بىر چاغدا ئاب-
دۇراخماننىڭ كۆزى بىر ماگىزىننىڭ ئىشىگىگە ئېسىلغان ھەيۋەت-
لىك ۋىۋىسكىغا چۈشتى. ئۇنىڭغا «غۇلجا ۋىلايەتلىك مەجرۇھلار
جەمىيىتىنىڭ ماگىزىنى» دەپ يېزىلغان ئىدى. ئۇ كۆزىنى ھۆسنى-
خەتلىك ۋىۋىسكىدىن ئالماي ئاستا پىچىرلاپ باراتتى:

«مەجرۇھلار جەمىيىتى...»

IV

قارا بۇرۇتلۇق، قولتۇق تاياقلىق يىگىتنىڭ ئوڭ پۇتى يو-
تىسىدىن كېسىلگەن ئىدى. ئۇنىڭ كۆكسىدە ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمە-
تىنىڭ «ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن»، «باھادىرلىق»، «ساداقەت» ۋە «پىدائى»
مېداللىرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ، ھېلىدىن ھېلى قولتۇق تايىقىغا تا-
يىنىپ يۈرۈپ مېھمانلارغا چاي قۇيماقچى بولاتتى. ئۇلار بولسا،
ئۇنى ئاياپ چاينى ئۆزلىرى قۇياتتى ۋە ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ
قىلاتتى. ئابدۇراخمان ئۇنىڭ كېلىشكەن سىياقىغا، كېسىلگەن
پۇتىغا، قولتۇق تايىقىغا ۋە كۆكسىدىكى قاتار — قاتار مېداللىرىغا
كۆز ئۈزمەي قارىماقتا ئىدى. قاسىموپ نۆۋەتتىكى چاينى ئىلقلاپ
قۇيغاندىن كېيىن، ئابدۇراخماننى ساھىپخانىغا تونۇشتۇردى:

— شىمالىي فرونتتىن كەلگەن، — ئۇ، ئابدۇراخماننىڭ ئالتاي

ھاياتى ھەققدە سۆزلەپ كېلىپ، — گومنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىن
ئىسيان كۆتىرىپ 200 ئاتلىق كىشىنى باشلاپ قورال - ياراقلىرى
بىلەن مىللى ئارمىيە سېپىگە ئۆتكەن ...، — دېگەندە، ساھىپخان
ئورنىدىن دەس تۇردى - دە، قولتۇق تايىغىنى توكۇسلىتىپ كې-
لىپ ئابدۇراخمان بىلەن قايتىدىن كۆرۈشتى ۋە ئۇنىڭ بەش يۇلتۇز-
لۇق ئوردېنىغا چىن زوقمەنلىك بىلەن تىكىلدى. بۇ چاغدا
ئۇنىڭ ئىشتىياق ئوتلىرى چاقنىغان ئويناق كۆزلىرىدە ھاياجان
نۇرلىرى يالتىراپ، قاپقارا قويۇق كىرپىكلىرىدە خوشاللىق تامچى-
لىرى سىماپتەك لىغىرلىماقتا ئىدى. شۇ چاغدا قاسىموپ، ساھىپ-
خاننى ئابدۇراخمانغا تونۇشتۇرۇپ: ئالىمجان ئاقىلوپ، — دېدى.
ئالىمجان ياندىش ئولتۇرغىنىدا ئۇنىڭغا تېخىچىلا چوڭقۇر
ئەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئابدۇراخمان ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى-
دىن سۆزلەپ بېرىشىنى ئۆتۈندى. ئالىمجان سۆزىنى باشلىدى:

V

ئىلى ئازاتلىغىنىڭ بىرىنچى ئوقى جاللات لىۋ بىندىنىڭ مېڭى-
سىگە ئېتىلغان ئىدى.
لىۋ بىندى گومنداڭ خەۋپسىزلىك باشقارمىسىنىڭ باشلىغى
بولۇپ، ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنى 10 كۈن ئىچىدە تامامەن تۈگىتىشكە
قەسەمىيات قىلىپ ئۈرۈمچىدىن غۇلجىغا كەلگەن خۇيزۇ ئىدى. ئۇ،
كېلىپلا ئىشنى نامازدىن باشلىدى. جۇمەنى بەيتۇللادا، ئەسىرنى
خۇيزۇ مېچىتىدە، شامنى ئۆزبېك مېچىتىدە، خۇپتەننى تاتار مېچى-
تىدە ئوقۇشقا، مەۋلۇت ئۆتكۈزۈشكە، ئاخۇنلارغا زىياپەت ۋە «سو-

غات» بىرىشكە، ھەر مىللەت مۇتىۋەرلىرى بىلەن ئايرىم - ئايرىم سۆھبەتلەر ئۆتكۈزۈشكە كىرىشتى، ئەمما ئۇنىڭ ھەر قانداق سىپ-ھىرگەرلىك ئويۇنلىرى ئويغانغان خەلقنىڭ قان - ياش بىلەن يۇغۇرۇلغان ئىتتىپاقىنى بۇزالمىدى.

كۈزنىڭ بىر ئەتىگەنلىكى، لو بىندى ئىلى ۋىلايەتلىك گوڭئەن-جۇدىن چىقىپ كېلىۋاتاتتى. گوڭئەنجۇ دەرۋازىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى موزدوزخانىغا ئورۇنلاشقان كونا چاپانلىق ئىككى نەپەر جەڭچى يەڭلىرىنى شىمايلاپ، جىددى پۇرسەتلەرگە تەق بولۇپ تۇراتتى. باندىت لو بىندى دەرۋازىدىن چىقىۋاتقىنىدا ئۇلار ئۇنىڭ دەل مېڭىسىگە ئاتتى. بۇ ئوق ئىلىغا ھۇجۇم باشلاشنىڭ باش سىگنالى بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەرەپ - تەرەپتىن ئوق ئاۋازى قوماچ قو-رىغاندەك ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

باندىت لو بىندى تىك موللاق چۈشۈپ قانغا مىلىنىپ ياتات-تى. مۇتىۋەر خۇيزۇ ئولۇمالىرى ۋە باشقا ئاخۇنلارمۇ ئۇنىڭ نامى-زىنى چۈشۈرۈش جايىز ئەمەس دەپ ھۆكۈم چىقاردى. ئەمما، بۇ باندىتنىڭ جەسەتلىرى بىر مەخسۇمغا بىر ئارغىماق تەقدىم قىلىش ئارقىلىق نامىزىنى ئوغرىلىقچە چۈشۈرۈپ كۆمدى. كېيىن ئۇ «جا مەخسۇم» پۈتۈن جامائەتنىڭ نەپرىتى ئاستىدا قالدى.

غۇلجا شەھىرى ئۈچۈن بولغان جەڭنىڭ بىرىنچى كۈنى بىز تەرەپ ئىبغىر چىقىملارغا ئۇچرىدى. ئۇرۇش ھۈنىرىنى بىلمەسلىك، قورال - ياراقنىڭ كەم ۋە ناچار بولۇشى، قىزىپ كەتكەن خەلق-نىڭ قالايمىقان ھالدا توپلىشىپ شەھەرگە كىرىشى بۇنىڭغا بىر سەۋەپ بولدى. گومىنداڭچىلار غۇلجا شەھىرىدىكى خەنزۇ سودىگەر-لەر بىلەن گۆرۈكەشلەرنىڭ ھەممىسىنى يوشۇرۇن ھالدا قوراللان-دۇرۇۋەتكەن ئىكەن. ئۇلار ئۆيلىرىنىڭ تېمىنى ئىچىدىن تېشىپ،

پەقەت سىرتىدىكى كاكىلىنىلا قويۇپ، تەييارلىنىپ تۇرۇشقان ئىكەن. ئىنقىلاپچىلار ھۇررا توۋلاپ شەھەرگە كىرىشى بىلەنلا ئۇلار كوچا-كوچىدىن كۆتىمىگەن، ئويلىمىغان ئۆي - ئۆيلەردىن ئوق ياغدۇ-رۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق كۆپ قىرىلىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن شەھەر ئاھالىسى چىداپ تۇرالماي دەۋرەپ قوزغالدى-دە، قولىدا قورالى بارلىرىنى كالتەكلەپ ئۇرۇپ سوقۇۋەردى. ئەمما خەلق دىگەن ئۇلۇغ ئىكەن. ئۇلار شۇنداق جىددى پەيتلەر-دىمۇ خەلققە زىيىنى يەتمىگەن خەنزۇلارنى ئۆيلىرىدە ساقلاپ قۇتقۇزۇپ قالدى. خەنزۇ خەلقىگە تەگمەسلىك، خەلقنى ئەزگەن قوراللىق زالىملارغىلا قارشى تۇرۇش، ئەگەر ئۇلارمۇ قوراللىرىنى تاشلاپ، قول كۆتىرىپ تەسلىم بولسا، زىيان - زەخمەت يەتكۈز-مەسلىك بىزگە باشتىلا ئوچۇق ئۇقتۇرۇلغان ئىدى.

شۇنداق قىلىپ غۇلجا شەھىرىنىڭ ئاساسي قىسمى ئىنقىلاپچى-لار تەرىپىدىن ئىگەللەنگەندىن كېيىن، گومىنداڭچىلار ھەرەمباغ، لەڭشاڭ، بايكۆل، ئايرۇدۇرۇملارنى ئاساس قىلغان بىر ھەربى رايون ھۆكۈمىتى قۇردى. شۇ چاغدا ھىلىقىدەك يوشۇرۇن قورال-لانغان گۇرۇكەش، سودىگەرلەرنىڭ قالغانلىرىمۇ، گومىن-داڭنىڭ شۇ ھەربى رايونىغا كىرىۋالدى. شۇ قاتاردا مۇسۇلمان-لاردىن شىبىرىپ ئەلەمدەك بىر قانچىسىمۇ كىرىۋالدى.

لەڭشاڭ يولىنىڭ شىمالىي قىسمى گومىنداڭچىلاردا، جەنۇپ تەرىپى بىزدە بولدى. كېچە - كۈندۈز توختىماي ئۇرۇش بولۇپ تۇردى. كۈندۈزى گومىنداڭ ئايروپىلانلىرى ھاۋادىن نەرسە-كىرەك تاشلايتتى. نەرسىلەرنى تالىشىشمۇ ناھايىتى جىددى بو-لاتتى. بەزىدە ئۇ نەرسىلەر يولنىڭ بۇ يېقىغا — بىز تەرەپلەر-گىمۇ چۈشەتتى. گومىنداڭچىلار پوتەيدىن، تامدىن سىرتقا چىقال-

مىغاچ، ئايروپىلاندىن يېقىنلا يەرگە چۈشكەن نەرسىلەرنىمۇ ئاڭ
لالمايتتى. پەقەتلا ئۇلەر - تىرىلىشىگە قارىماي ئوق ياغدۇرۇپلا
تۇراتتى. بەزىدە ئۇ نەرسىلەرنى كېچىسى بىز تۇشۇۋالاتتۇق.
شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ خېلى جىق قورال - ياراقلارغا، ئوق -
دورىلارغا ئىگە بولدۇق.

بىز غەربىي ياقتىن، شاھاجىنىڭ بىغى تەرەپتىن ھەرەمباققا
ھۇجۇم باشلىدۇق. ئەمما گومىنداڭنىڭ ئۇ تەرەپلەردىكى يەر
ئاستى ئاكوپلىرىغا تۇتاشقان قەۋەت - قەۋەت پىلىموت
بېلىنداژلىرى قانچە قىلساقمۇ بىزنىڭ ئىلگىرىلىشىمىزگە
ھېچ ئىمكان بەرمەيتتى. شۇڭا بىز بارلىق كۈچنى مەركەز-
لەشتۈرۈپ لەڭشاڭغا تۇتۇش قىلدۇق. لەڭشاڭنىڭ شەرقىي جەنۇ-
بىنى، ئاندىن بۇتخانىنى ئىگەللىدۇق. قاتتىق جەڭلەردىن كېيىن
گومىنداڭچىلار قاچتى، ئۇلار ئايرودۇرۇمغا توپلىشىپ قاتتىق قار-
شىلىق كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي قىش چۈشۈپ كەت-
تى. بۇ كۈنلەردە گومىنداڭنىڭ ئاچال ئارقىلىق ياردەمگە كەل-
گەن 2،000 ئەسكىرىنىڭ ھەر بىرى ئىككىدىن كىردە ناننى يىپقا
ئۆتكۈزۈپ بويىنىغا ئېسىپ كەلگەنلىرىچە دىخانلارنى قىرىشقا باش-
لىغان بولسىمۇ، ئەمما قاتتىق توڭلاپ كەتكەنلىكتىن ئوق ئاتال-
ماي، قوراللىرىنى كوسەي ئورنىدا قوچاقلاپلا قېلىشتى. بۇنى كۆر-
گەن خەلق تەرەپ - تەرەپتىن ئاتلىنىپ ئۇلارنى كالتەكلەپ جاي-
لىۋەتتى. شۇندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ ئاخىرقى كۈچلىرى پەنجىم
غولى، چاپقان يوتا ئارقىلىق قېچىپ توگەشتى.

ھەرەمباغنى ئالغان كۈنىمىز ئەھۋال بەكمۇ ئاجايىپ، بەك-
مۇ دەھشەتلىك ئىدى. ھەرەمباغ ھەربىي گازارمىسىنىڭ كەڭ ھوي-
لىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى قانغا بويالغان. گومىنداڭچىلار

ئەسىر چۈشۈپ قالغان كىشىلەرنى قولىدىن دەرەخكە مىخلاپ ۋەھشىيانە ھالدا ئۆلتۈرۈۋېتىپ قاچقان ئىكەن. ھەرەمباغ ئۆيلىرىنىڭ ھەممە تاملىرى تۆت تەرىپىدىن تېشىلگەن. بىر باشتىن كىرگەدە ئاخىرىدىن چىقىپ كەتكىلى بولاتتى. شۇنداق سىرلىق تۆشۈكلەردىن ئۆتۈپ بىر چەتتىكى ئىسكىلاتقا كەلگىنىمىزدە شۇم دۈشمەننىڭ كۆمۈپ قويغان بومبىسى پارتلاپ كەتتى. ئەتىسى مەن ئۆزەمنى دوختۇرخانىدا كۆردۈم. شۇنىڭ بىلەن بىر پۈتۈمدىن ئايرىلىپ مەجرۇھلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولۇپ قالدىم، — ئالىمجان رومكىلارنى يېڭىۋاشتىن تولدۇردى. ئۇلار ئامان قالغانلارنىڭ سالامەتلىكى، ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ روھى ۋە ئىنقىلاپ غەلىبىسىنىڭ تەنتەنىسى ئۈچۈن رومكىلىرىنى جاراڭلىتىپ سوقۇشتۇرۇشتى.

ئۈچىنچى باپ

ماناس دەرياسى بويىدا

I

ئالتايدىن ئاتلانغان شىمالىي فرونت قوشۇنلىرى قوشتول-غاي ئارقىلىق شوگەيگە كەلگەندە ئاجايىپ بىر ۋەقەگە يو-لۇقتى. يول بويىدىكى جىگدە ئورمىنى ئىچىدىن «پاك» قىلىپ بىر پاي ئوق ئېتىلدى ـ دە، ئاندىن:

— توختا، سەنلەر نەگە بارىدىغان ئادەملەر؟ — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەھۋال ئۇقتۇرۇلۇپ سوئال سورىغۇچىنىڭ ئۆزى كىم ئىكەنلىكى سورالغاندا، ئۇ:

— مەن شوگەي گارنىزونىنىڭ باشلىغىمەن، — دېگەن جا-راڭلىق جاۋاپ كەلدى.

— گارنىزون باشلىغى بولساڭ ناھايىتى ياخشى، بۇ ياققا كەلگىن...

ئورمانلىقتىن قولتۇق تايىغى تايانغان، دومبىسىگە ئۆزۈن

بىر ئوۋ مىلتىغى ئېسىۋالغان، بېشىدىكى قۇلاقچىسىنىڭ ئىككى قۇ-لىقى خۇددى ئالغۇر ئاپشاركىلارنىڭ قۇلىقىدەك دىڭگىيىپ تۇر-غان، يۈزلىرىنى سېرىق يۇڭ قاپلاپ كەتكەن، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى قىزغۇچ كۆك كۆزلىرى چوغدەك چاقناپ تۇرغان بىر كىشى چىقىپ كەلدى. ئۇ خۇددى بەزى ئاجايىپخانىلاردىكى ماي-مۇنغا قۇلاقچە كىيدۈرۈپ قويغانغا ئوخشايتتى. پولكوۋنىك بى-لەن كاپىتان مۆمىنوپ ئۇنىڭغا باشتىن ئاياق قاراپ چىقتى-دە، سورىدى:

— گارنىزون باشلىغى سەنمۇ؟

— ھە، مەن بولمايچۇ؟

— ئېتىڭ نىمە؟

— سىرگېي سىرگىيېۋىچ پاتروشكىن.

— پاتروشكىن، — دەپ ئاستا تەكرارلىدى پولكوۋنىك ۋە يۇمشاق كۈلدى. پاتروشكىنمۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرغىنىچە بۇ ھەيۋەت-لىك قوماندانغا باشتىن ئاياق سەپ سالغاچ ھەر خىل سوئاللار-نى سوراشقا باشلىدى: پولكوۋنىكنىڭ كۆڭلىدىن «بۇ، جاسۇس بولمىسۇن يەنە؟» دىگەن بىر ئوي چاقماق تېزلىگىدە كەچتى. ئەمما پاتروشكىننىڭ سۆز - ھەركىتى ۋە قىياپىتىدە قىلچىمۇ سۇن-ئىلىك كۆرۈنمەيتتى، ئۇ تەبىئى ۋە تەمكىن ئىدى.

چۈشىنىش نەتىجىسىدە، ئۇ يارامىلىق بىر جەڭچى بولۇپ چىقتى ۋە ئاجايىپ ۋەقەلەرنى بايان قىلىپ، قىسىمنى نۆۋەتتىكى ئىشلارنىڭ ئوڭۇشلۇق ئىمكانىيەتلىرى بىلەن تەمىن ئەتتى. كا-پىتان مۆمىنوپ پاتروشكىننىڭ ھەركىتى ۋە ھەر بىر سۆزىگە پۈتۈن زېھنى بىلەن دىققەت قىلماقتا ئىدى.

شوگەي شەھىرى كەڭ ۋە پايانسىز جۇڭغار دالىسىنىڭ مەر-

كىزنى قىسمىدا بولۇپ، تۆت ئەتراپىنى چەكسىز چۆل، قۇم، تو-
مۇش، سۆكسۆك ۋە يۇلغۇنلار بىلەن تولغان باياۋانلار ئوراپ تۇ-
راتتى. تىيانشان تىغىدىن شىمالغا ئاققان ماناس دەرياسى تا-
لاي باياۋانلارنى ئارىلاپ ۋە ئايلىنىپ ئەنە شۇ يەرگە كەلگەندە
بىردىنلا شەرققە بۇرۇلۇپ ئۇدۇللا داگەيگە كىرەتتى. شوگەي ئەنە
شۇ دەريانىڭ ئايلىنىشىدىكى جەينەك ئاغزىغا جايلاشقان، ۋىلا-
يى ئاددى ئىدى، رەتلىك كوچىلىرىغا قاتار - قاتار سۆگەت، تې-
رەك، جىگدە ۋە باشقا باراقسان دەل - دەرەخلەر سايە چۈشۈرۈپ
تۇراتتى. چىرايلىق، كوچىلار، باغلار، باراڭلىق هويلىلار ۋە شو-
خا بىلەن توسالغان تام، قومۇش قاشلاردىن ئۇر چاقنىتىپ تۇرغان
رەڭدار مۇلەر كۆزلەرنى كۆيدۈرۈپ، كۆڭۈللەرنى كۆلدۈرەتتى.
بۇ باياشاتلىق ۋادىسى ھەسەل ھەرىلىرىنىڭ شىرنە ياپلىغى. ئەل-
يۇرتنىڭ پۈتمەس بايلىغى ئىدى.

شوگەينى ئەسلىدە روسىيەدىن قېچىپ كەلگەن ئاق ئورۇس-
لار ئاچقان بولۇپ، ئۇ يەردە ئۇلاردىن باشقا يەنە ئۇيغۇرلار، خەن-
زۇلار ۋە قازاقلارمۇ بار ئىدى. بىراق بۈگۈنكى كۈندە ئالتايىنى ئا-
زات قىلىپ قايتقان قىسملار بۇ يەرگە كەلگەندە شوگەي شەھرى
پۈتۈنلەي ئادەمسىز بولۇپ، ئۇنىڭ چىرايلىق كوچىلىرىغا ھەرخىل
غازلار، ئۆدەكلەر، كۈركىلەر ۋە توخۇلار تولغان ئىدى. شۇنچە
ئۆي - جايلارنى ئىگىسىز قالغان ئىتلار ساقلىغان بولسا، شوگەي-
نى ئاقساق ئورۇس سىرگېي پاتروشكىن ئۆزى يالغۇز سوراۋاتاتتى.
بۇ ھەقتە ئۇ قىزىق ھېكايە قىلاتتى.

ئۇ يەردىكى كومىندانىڭ «ساقچى ئىدارىسى» ساۋەنگە قاچقان.
ئاندىن خەنزۇلارنىڭ سودىگەرلىرىدىن تاكى كۆكتاتچىلىرىغىچە ھەم-
مىسى قېچىپ كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن روسلارمۇ بىرەر ئېھتىمال-

دىن ئەنسىرەپ، بالا - چاقىسىنى قومۇشلۇقلار، ئورمانلار ئارىسىغا يوشۇرۇپ، كۈندۈزى شەھەردىن چەتلىگەن. كېچىلىرى كېلىپ مارىلاپ يۈرگەن. ئۇيغۇر، قازاقلارنىڭ تولىسى پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن.

شۇ كۈنلەردە بۇ يەرگە گومىنداڭنىڭ قوبۇقتىن قاچقان بىر پولك ئەسكىرى كېلىپ قالغان. «گارنىزون پاتروشكىن» ئۇلارغىمۇ بۈگۈنكىدەك ھەيۋىتىنى كۆرسىتىپ يولنى توسقان ۋە: قوراللىرىنى تولۇق تاپشۇرمىسا، بۇ يەردىكى قوراللىق قىسىملارنىڭ ئۇلارنى تېرىك ئۆتكۈزمەيدىغانلىغىنى ئۇقتۇرغان. ئۇلار «ماقۇل» بولۇپ، قورال - ياراقلىرىنى تاپشۇرماقچى بولغان. ئەمما شۇ چاغدا بىر قېرى ئەسكەر گومىنداڭچىلارنىڭ پولكوۋنىكىغا پىكىر بايان قىلىپ: ئۇنىڭ باشلىغى بىلەن كۆرۈشەيلى، توختام تۈزۈشەيلى، — دىگەن. پولكوۋنىكمۇ قوشۇلغان. بۇ چاغدا «گارنىزون قوماندانى پاتروشكىن مەن باشلىقنى باشلاپ چىقاي، سىلەر مۇشۇ يەردە توختاپ تۇرۇڭلار» دەپ، ئارقا ئىشىك بىلەن قېچىپ كەتكەن.

— ھەتتەگەي، شۇكۈنى ئۇن ئورۇس بولغان بولسا، مىلتىققا ئىگە بولاتتۇق، — دەپ ھە دەپ كۈلەتتى پاتروشكىن.

ئاندىن ئۇ ساۋەندە گومىنداڭچىلارنىڭ كېچە - كۈندۈزلىرى بىلەن خەندەك كولاپ، ئاكوپ - پوتەيلەر ياساۋاتقانلىغىنى ئېيتتى.

پاتروشكىننىڭ ئېيتقىنى دەرۋەقە راست ئىدى. شۇ كۈنلەردە گومىنداڭچىلار ساۋەن شەھىرىنىڭ تۆت ئەتراپىنى ئوراپ كەڭلىگى ئۈچ مېتىر، چوڭقۇرلۇغى ئىككى مېتىر خەندەك كولاشقا پۈتۈن خەلقنى ھاشاغا ھەيدەپ، چاملارنى بۆلۈپ بېرىپ، كېچە - كۈندۈز ئارامسىز ئىشلەتمەكتە ئىدى. ئۇلار: بۇ خەندەكلەرگە سۇ تولدۇرۇۋەتسەك ئىلى ئوغرىلىرى كېچىسى كېلىپ ھۇجۇم قىلسا، ھەممىسى قاراڭ-

غۇدا سۇغا غەرق بولۇپ ئۆلىدۇ، دەپ ئۇچۇقتىن ئۇچۇق جار سې-
لىشاتتى. ئەمما كىشىلەر: «نىمە قىلىۋاتىسىلەر؟» — دەپ سورى-
غانلارغا: «نىمە قىلاتتۇق، ماۋۇ تىرىكتاپلارغا گور كولاۋاتىمىز» —
دىيىشەتتى.

— بىز ساۋەننى بىر پاي ئوق ئاتماي ئالىمىز، — دەيتتى
پاتروشكىن پولكوۋنىككا چاخچاق قىلغاندەك قاراپ.

— قانداق؟

— قانداق بولاتتى بۇ يەردە قاسىم ئاخۇن دىگەن
بىر قىمارۋاز بار. ئۇنى يولغا سالىمىز - دە، شوگەيدىن قې-
چىپ كەلگەن بولۇپ، ئىشىگىنى ھاڭرىتىپ ساۋەنگە بارىدۇ. بىز
توغرىلىق ئالا - چوقان سالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ قاچىدۇ!
ساۋەن بىزگە قالىدۇ...

پولكوۋنىك كۈلۈۋەتتى ۋە:

— دىمەك، ساۋەننى بىر ئىشەك ھاڭرىتىش ئارقىلىق ئالىمىز
دىگىن، — دىدى.

— ئەلۋەتتە ئالىمىز پولكوۋنىك، — دەيتتى پاتروشكىن
جەزىم قىلىپ.

— ئۇنداقتا ساۋەننى ئېلىشنى ساڭا تاپشۇرىمەن.

— خوپ پولكوۋنىك، — پاتروشكىن قولتۇق تايىغىنى تو-
كۈلدىتىپ مېڭىۋېتىپ دەيتتى:

— پولكوۋنىك، ساۋەننى ئالغاندا ماڭا قانداق خىزمەت
بېرىسىز؟

— ساۋەننىڭ گارنىزونلىغىنى ...

— ھا ... ھا ... ھا ...

II

«ئالته ئاي ئاتقان پاختا بىر پوغا يارىماپتۇ» دىگەنـ
دەك، گومىنداڭچىلارنىڭ خەلقنى قان قاخشىتىپ شۇنچە «ھەشەم»
بىلەن كولاتقان گوداڭلىرى ئاقىۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا بالا
بولدى. گومىنداڭچىلار ساۋەندىن كېچىسى قاچقان ئىدى. قاراڭـ
غۇدا قاچقانلار ئالدىراپ ـ تېنەپ ۋە ھولۇقۇپ يۈگۈرگەنلىرىدە،
يول ۋە ئۆتكەللەرنى تاپالماي چوڭقۇر خەندەكلەرگە دومىلاپ چۈـ
شۈۋەرگەن. پۇت ـ قوللىرى سۇنۇپ ياتقانلارمۇ، ئۆزلىرىنى ئۆزـ
لىرى ئاتقانلارمۇ ئاز بولمىغان ...

ئالتايدىن كەلگەن ئەسكەرلەر مىللى ئارمىيە ئىككىنچى
ئايردم ئاتلىق بىرىگادىنىڭ باش ئىشتاۋى — ساۋەن شەھرىنىڭ
مەركىزىي كوچىسىدىكى يوغان دەرۋازىسى شەرققە قاراپ تۇرغان
ھەيۋەتلىك ھويلىغا ئورۇنلاشقان ئىدى. شۇ كۈندىن باشلاپلا كوـ
چىلارغا ئەل ئامانلىق ئېلانلىرى بىلەن مىللى ئارمىيىنىڭ ئىنتىـ
زام قائىدىلىرى ئۇيغۇر، خەنزۇ يېزىقلىرىدا چاپلاندى. گۆشگىردىـ
پەز ۋە كاۋاپچىلارنىڭ بازىرى بەك قىزىپ كەتكەن ئىدى. ھاـ
راق ـ شاراپ، گازىر ـ پۇرچاق، ئاچچىق سۇ، جاڭيۇ ۋە سەي ـ
پەي ساتىدىغان خەنزۇ، خۇيزۇ تىجارەتچىلىرىنىڭ دۇكانلىرىمۇ
ئەتىگەندىن كەچكىچە بوش بولمايتتى.

III

ئابدۇراخمان مۇمىنوپ كىرگەندە پولكوۋنىك ئىشتاپ باشلىـ

غى خەمتوپ بىلەن توپوگرافىك خەرىتە ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈر-
گۈزۈۋاتاتتى. ئۇ، بوسۇغا تۈۋىدە تىك توختاپ سالام بېرىش
بىلەن ئۆزىنىڭ مىللىي ئارمىيە باش ئىشتاۋىدىن ھەربىي لازىمەت-
لىكلەر ئېلىپ كەلگەنلىكىنى قىسقىچە دوكلات قىلغاندىن كېيىن
قول ئۇزارتقان ئوفىتسېرلار بىلەن كۆرۈشتى.

پولكوۋنىك لامپا پىلىكىنى سەل ئۆلغايتىپ قويغاندىن كې-
يىن ئالدى بىلەن كولۇمسىرەپ ئۇدۇلدا ئولتۇرغان ئابدۇراخمان-
نىڭ كاپىتان ئۇنۋانى «ئىستىقلالىيەت» ھەم «باھادىرلىق» مېدال-
لىرىنى مۇبارەكلىدى. ئابدۇراخمان ئالدى بىلەن سۆزنى بۈگۈنكى
ئېلىپ كەلگەن ئۈچ ماشىنا مەھسۇلاتتىن باشلاپ، ئاندىن ئال-
تاي بىلەن ئىلى مۇساپىسى، ئەسىرلەرنىڭ يول ياساش ئۇچاستى-
كىلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقىنى، ئەسىرلەرنىڭ ئۆزلىرىنى «بىز،
ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئارمىيىسى» دەپ ئاتىغانلى-
غى، تۇرمۇش ـ تەمىنات، كىيىم ـ كېچەك ۋە داۋالىنىش جەھەت-
لىرىدە ئەھۋاللىرى ئىلگىرىكىدىن ياخشى ئىكەنلىكىنى بىردەك ئې-
تىراپ قىلغانلىقىنى ئالاھىدە بايان قىلدى. ئابدۇراخمان ئۆز
ئەھۋالىغا كەلگەندە ئۆزىنىڭ مىللىي ئارمىيە باش ئىشتاۋى ھەربىي
تەييارلىق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى، ئالدىنقى
سەپكە، ئۆز قىسمىغا قايتىشنى تەكرار تەلەپ قىلسىمۇ، قوماندان-
لىقنىڭ خىزمەت زۆرۈرىيىتى بىلەن رەت قىلغانلىقى، ھەلىمۇ شۇ
ئۈمىتتە ئىكەنلىكىنى ئۆز قوماندانىغا ئىلتىجا بىلەن ئىزھار قىل-
دى. پولكوۋنىك ئادىتىچە يۇمشاق كولۇمسىرىدى ۋە:

ــ ئىنقىلاپ جەڭچىسى ئۈچۈن ئېھتىياجلىق ئورۇننىڭ
ھەممىسىلا فورۇنت، ــ دىدى.

شۇ ئەسنادا ھويلىدىن پود پولكوۋنىك خەمىتوپنى سورىغان ئا-

ۋاز ئاڭلاندى ۋە خەمىتوپ ئىجازەت ئېلىپ ئىلدام چىقىپ كەتتى.
ئابدۇراخمان بىلەن پولكوۋنىك ئادەتتىكى ئىشلار ھەققىدە سۆز-لىشىشكە باشلىدى. ئابدۇراخمان «پىيادە قىسىملار فوللانىسى» نىڭ 1 - قىسمى بولغان «ھۇجۇم تاكتىكىسى» نىڭ نەشرگە بېرىلگەنلىكىنى، «ئاتلىق قىسىملار نىزامى» نىڭ تەييار بولغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگىنىدە پولكوۋنىك رازىمەنلىك بىلەن كۆ-لۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتتى. پولكوۋنىك ئارقىدىنلا كەلتۈرۈل-گەن ئۈچ ماشىنا جابدۇقنىڭ بىر ماشىنىسىنى بىرىگادا ئىشتاۋىغا، بىر ماشىنىسىنى كەڭساي ئاتلىق پولكىغا، يەنە بىر ماشىنىسىنى دۆربىلجىن ئاتلىق پولكىغا بېرىش كېرەكلىكىنى ئۇقتۇردى.

— مەن ئۆزەممۇ ئالدىنقى سەپكە بارماقچىمەن، ئەتە ئە-تىگەندە بىللە ماڭىمىز، — دېدى پولكوۋنىك.

— خوپ يولداش پولكوۋنىك.

پولكوۋنىك دىجورنىنى چاقىرتىپ: كاپىتان مۆمىنوپنى ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى ھەمرالىرىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇش بۇي-رۇغىنى بەردى. دەس تۇرۇپ ئىجازەت ئالغان مۆمىنوپ جەڭگىۋار قەدەم بىلەن چىقىپ كەتتى.

IV

كەڭساي ئاتلىق پولكىنىڭ ئىشتاۋى موساۋەن توغراقلىقىغا جايلاشقان ئىدى. موساۋەندىن ماناس دەرياسىغا تەخمىنەن 20 كىلومېتىرچە كېلەتتى. كەڭساي پولكىنىڭ شۇ دەريانى بويلاپ تۇت-قان ئابرونى شىمالدا ساۋەن تەۋەسىدىن باشلىنىپ، جەنۇبىدا چۆ-

چەك پولكى ئارقىلىق شىخەنزىنىڭ ئاياق تەرىپىدىكى خۇيزۇ پولكىنىڭ مۇداپىئە لىنىيىسىگە تۇتۇشاتتى. مۇشۇ ئۇزۇن مۇساپە مەنزىلى بولغان ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىنى بويلاپ بىزنىڭ ئاكوپلار، شەرقىي قىرغىقىنى بويلاپ بولسا، گومىنداڭچىلار-نىڭ ئاكوپ، بىلىنداژ ۋە پوتەيلىرى سوزۇلۇپ ياتاتتى. بۇ ئارى-لىقتىكى دەريا خۇددى يىلان يولىدەك ئەگمەچ ئاقاتتى. بۇيان ئە-گىگەن يېرىدىن بىر تەرەپ، ئۇيان ئەگىگەن يېرىدىن دۈشمەن تە-رەپ سۇ ئىچەتتى.

تارىخقا شۇنىسى سىر ئەمەسكى، بىزنىڭ قىسىملار بۇ يەرگە كەلگەن كۈنلەردە ماناس دەرياسى بويلىرىلا ئەمەس، ھەتتا ماناس شەھىرىمۇ بوشاپ قالغان، گومىنداڭچىلار ماناس كۆۋرۈكىنىمۇ كۆي-دۈرۈپ تاشلاپ ئاللىقاچان قېچىپ بولغان. شەھەر 15 كۈنلەپ بىكار تۇرغان؛ بىر بۇيرۇق بويىچە دەريادىن ئۆتمەي تۇختىغىنىمىزدىن ئاللىقانچە كۈنلەر كېيىن ئاندىن ئۇلار ئاستا - ئاستا مارىلاپ كې-لىپ بۇ يەردە پەيدا بولغان ئىدى.

ئۇلارنىڭ ھەركەتلىرى بىزنىڭ چارلاش پونكىتىمىزغا ئوب-دانلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىزنىڭ پونكىتلار توغراق ياكى جىگدى-لەرنىڭ ئۇچىغا ۋە ياكى جىغانلارنىڭ ئارىسىغا ئالاھىدە ياسالغان بولۇپ، ئەتراپ ۋە ئۈستى شاق - شۇمبە بىلەن نىقاپلانغان بو-لاتتى. پونكىت نۆۋەتچىلىرى دۈشمەننىڭ ھەر بىر ھەركىتىنى، مى-ڭىش - تۇرۇشلىرىنى، ھەتتا ئادەم ۋە ئاتلىرىنىڭ رەڭگىنى دۈر-بۈن بىلەن كۆزىتىپ، ۋاقتى - قەرەلى بىلەن دەپتەرگە يېزىپ، قاراۋۇللۇق ۋە قوماندانلىق ئورۇنلىرىغا مەلۇماتلار بېرىپ تۇراتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە پولك ئىشتاۋى ئالدىنقى سەپ ئىسكا-دىروندىن تېلېفون ئارقىلىق جىددىي بىر مەلۇمات ئالدى. ئۇلار

گوممنداڭچىلار تەرەپتىن تۆت كىشى كىچىسى بىلەن بىز تەرەپكە قېچىپ ئۆتكەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. قېچىپ ئۆتكەنلەر ئىككى ئۆيـ ـغۇر، ئىككى خۇيزۇ بولۇپ، ئەسكەر ۋە ھارۋىكەشلەر ئىكەن.

ئەھۋال مۇنداق ئىدى: ماناس دەرياسى بويىدىكى گوممنداڭ ئارمىيىسىگە تەمىنات توشۇش ئۈچۈن سەيسىگە تـۇتۇلغان ھارۋىـ كەشلەرنى بىر تۈركۈم ئەسكەرلەر يالاپ ئەپكەلگىچە ئاۋۇ ئىككـى خۇيزۇ بالىسى ئۇلار بىلەن تونۇشۇپ قالىدىكەن ـ دە، ئۆزلىرىنىڭ ئەسكەرلىك ئەھۋاللىرىنى ۋە دەريانىڭ ئۇ يېقىدىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلايدىغانلىقىنى ئېيتىدىكەن. ئۇ يەرگە كەچ كەلگەن ھارۋىكەشـ لەرمۇ قايتۇرۇلماي، جاڭگالدىن ئوتۇن توشۇش ئۈچۈن قوندۇرۇپ قېلىنىدىكەن. ئاخشىمى ئاتلار ئارىسىدا ياتقان ھارۋىكەشلەر راستلا بىزنىڭ قىسىم مەزىنلىرىنىڭ خۇپتەنگە ئەزان ئېيتقان ئاۋازلىرىنى ئاڭلايدىكەن ـ دە، يۈرەكلىرى تېپچەكلەشكە باشلايدىكەن. شۇ ئەسـ نادا ھېلىقى خۇيزۇ بالىلارمۇ ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىدىكەن. قېچىشقا مەسلىھەتلەر بىرىپ، قەسەملەر قىلىپ، يول ۋە ئۆتكەللەرنى ئېيتىپ ھارۋىكەشلەرنى ئىشەندۈرىدىكەن ـ دە، تۆتىيلـەن بىرلىشىپ بىز تەرەپكە قاچىدىكەن.

خۇيزۇنىڭ بىرسى ئەمدىلا 17 ياش بولۇپ، چىڭخەيلىك مولـ لىنىڭ بالىسى ئىكەن. ئېيتىزلىقتا ئىشلەۋاتقان يېرىدىن ئەسكەرـ لىككە تۇتۇلۇپ، كۆرمىگەن كۈلپەتلىرى قالمايدىكەن. بولۇپمۇ تاـ ماق تەرىپىدىن بەك قىينىلىدىكەن. ئۇ ماناس بويىغا كەلگەندىن تارتىپ ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلاپ يىغلىۋەتكـەن چاغلىرىمۇ بـولغان ئىكەن. ئۇ ئۆزىدەك بىر دەرتمەن بىلەن دىلداش بولىدىكەن ـ دە، پۇرسەت كۈتۈپ يۈرىدىكەن. ئاقىۋەتتە بۇ مۇسۇلمان ھارۋىكەشلەر بىلەن تېپىشىپ بىز تەرەپكە ئۆتىدىكەن.

پولكوۋنىك بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ زوقمەنلىك بىلەن كۈلۈۋەتتى ۋە ئۇلارغا ئالاھىدە ئىبتىۋار قىلدى. ئەمدى ئاۋازى تىبخىمۇ ساز مەزىنلەرنى تەيىنلەپ بەش ناماز ۋاقتىدا ئىگىز پەشتاقلاردا، دەرەخلەرنىڭ ئۇچىدا ئەزان ئىيتىشنى تاپىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىز ئىگىز راۋاقلارنى ياساپ، ئەمدى مەككىگە قاراپلا ئەمەس، ماناسقا قاراپمۇ ئەزان ئىيتىدىغان بولدۇق.

ئۇلار چۆشلۈك غىزانى پولك ئىشتاۋىنىڭ گازارمىسىدا يىدى. گۆشلۈك شورپا، ئاپپاق بولكىلار تەخسە ـ تەخسىلەپ كەلتۈرۈلگەندە پولكوۋنىك يۇمشاق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— جەڭچىلەرنىڭمۇ مۇشۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ھەئە، — دىدى مايور يۇنۇسوپ. يۈزلىرىنى دانىخورەك بىسىپ كەتكەن بۇ ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاجايىپ چىقاتتى. بۇ چاغدا ئاليومىن قوشۇقلارنى قويۇۋاتقان ساھىپجامال سىبستىرا رەيھان نىمشكىدۇ پىسىڭگىدە كۈلدى ـ دە، لىۋىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس چىشلىگىنىچە كاپىتان مۆمىنوپقا كۆز قىرىدا بىر قاراپ قويۇپ چەبدەس قەدەم بىلەن چىقىپ كەتتى. يۇنۇسوپ سۆزىنى داۋام ئەتتى:

— بولكىنى بىر كىلودىن 800 گىرامغا چۈشۈرسەكمىكىن دىگەن پىكىر بار، يەپ بولالماي ئۇنى ئاتقا بىرىۋاتقانلار بار ئىكەن.

سۆز بىر كىلو بولكا، 300 گىرام گۆش، گۈرۈچ ۋە كۆكتات ھەققىدە باردى. بۇ چاغدا پولكوۋنىك يەنە يۇمشاق كۈلۈمسىرەپلا قويدى، ئەمما ھىچنىمە دىمىدى.

تاماقتىن كىيىن كاپىتان مۆمىنوپ ئۇچىنچى ئىسكادروننىڭ بىرىپ دوستى جاپپارنى يوقلاپ كىلىشىنى، دوستى جاپپارنىڭ

ئىسكادىرون كاماندىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋىدى، پولكوۋنىك سائەتكە قارىدى. مۆمىنوپمۇ سائەتكە قارىدى. سائەت دەل بىر ئىدى.

يۈنۈسوپ:

— ئۈچىنچى ئىسكادىرون ئالدىنقى لىنىيىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى سېپىدە، — دېدى.

— ئۇنداقتا تېخىمۇ ياخشى، — دېدى مۆمىنوپ كۈلۈپ. ئۇ ئىككى ئاتلىق يىگىتنىڭ باشلامچىلىقىدا، پولك كاماندىرىنىڭ قولاقاشقا ئېتىغا مىنىپ ئالدىنقى لىنىيىگە باردى.

ئۈچىنچى ئىسكادىرون ماناس دەرياسى بويىدىكى ئەتراپىنى ئاق جىغان، جىگدە ۋە قومۇشلار قاپلىغان بىر قاپچىغايدا ئىدى. ئات ئاۋازىنى ئاڭلاپ زېمىلانكىدىن بېشىنى چىقارغان پاكىنەك ئوفىتسېر ئىلدام قايىتتى. ئارقىدىنلا ئوتتۇرا بويلۇق، كېلىشكەن بىر ئوفىتسېر چىقىپ كەمە ئاغزىدىكى ئاكوپتا تۇرۇپ ئاتلىقلارغا قارىدى ۋە ۋاقىرىۋەتتى:

— ئابدۇراخمان...

ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. چاپپار ئابدۇراخماننىڭ قولىنى قويۇۋەتمەستىن زېمىلانكىغا باشلاپ ماڭدى. پەلەمپەي بىلەن ئاكوپقا چۈشكەندە ئاندىن زېمىلانكىغا كىرگىلى بولاتتى. ئۇلار كىرگەندە ئۇشلۇق ئېڭىكىدىكى ساغۇچ ساقاللىرى بىر ئاز ئۆسۈپ كەتكەن ئاق سېرىق بىر ئوفىتسېر يىغىلغان ئورۇن — كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ژورنال كۆرۈۋاتاتتى. مىلەگزە قايرىلىپ مېھمانلار كۆرۈنۈشى بىلەنلا ئۇ ئورنىدىن تەق تۇردى — دە، ژورنالنى زېمىلانكىنىڭ گېزىت چاپلانغان پەنجىرىسىگە قويۇپ كىرگەنلەر بىلەن كۆرۈشتى. زېمىلانكىغا قېلىن قومۇش سېلىنغان بولۇپ، قومۇش ئۈستىدە ئالتە ئورۇن قاتار يىغىلغان ئىدى. چاپپار ئابدۇ-

راخمان بىلەن يېڭىۋاشتىن تولۇق تېچلىق سوراشقاندىن كېيىن
ئالتە ئورۇن ئىگىلىرىنى تونۇشتۇردى. ئۇلار ئىسكادىرونىنىڭ مۇئا-
ۋىنى، سىياسىي مۇئاۋىنى، دوختۇرى، ئىمامى ۋە خوجىلىق باشلى-
غى ئىدى. ھازىر ئۆيدە ئۆزىدىن بۆلەك يەنە ئىككىلەن بار ئىدى.
ئۇلار ئابدۇراخماننىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن كىگىز ۋە كۆرپىلىرىنى
يايدى. مۆمنوپ ئۇلار بىلەن مۇڭداشقاچ بۇ ئاجايىپ ئۆينىڭ
ئاستى - ئۈستىگە چوڭقۇر نەزەر بىلەن سەپسالماقتا ئىدى.
ئۆينىڭ ئۈستى ئاق جىغان ۋە قومۇش بىلەن قېلىن قىلىپ يېپىل-
غان بولسىمۇ، تام - تورۇسلىرىدىن يەنىلا قۇم - شېغىل چۈشۈپ
تۇراتتى. ئۇلار ئۇنىمىغانىغا قويماي چاي كەلتۈردى. بىرەيلەن
ئاق شىكەرنى ئالىيۇمىن قوشۇق بىلەن كۇرۇشكىلارغا كۆرەپ سال-
ماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان چاخچاق قىلدى:
— ئازراق سالايلى! ئاي ئاخىرىغىچە يەتسۇن!...
— يېتىدۇ، — دىدى ئۇ ئاق خالتىدىكى شىكەرنى يۆلەپ
توختىتىپ.
— گومىنداڭغا ئەسكەر بولدۇق، — دەپ ھايۋاننىڭ كۈنلى-
رىنىمۇ كەچۈرگەن ئىكەنمىز، — دىدى جاپپار. ئارىنى جىملىق ئار-
لىدى. بۇ سۈكۈتلۈك پۇرسەتلەردە ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدىن
ئاشۇ قەبىھ ئۆتمۈشنىڭ قانلىق كارتىنىلىرى، گومىنداڭ جاللاتلىرى-
نىڭ كالتەكلىرى، ئەسكەرلەر ئۆزى تاماق قىلىپ ئىچىدىغان گو-
كوزىلار، تەقسىم قىلىپ بېرىدىغان قىزىل قوناقلار... بىر - بىر ئۆت-
مەكتە ئىدى. چاي داۋامىدا ئابدۇراخمان ھېلىقى پەنجىرىگە قو-
يۇلغان ژورنالنى ئېلىپ ۋاراقلىدى. ئۇ «شەرق ھەقىقىتى»نىڭ
نۆۋەتتىكى بىر سانى بولۇپ، ئۇنىڭدىكى بىر شېئىرغا كۆزلىرى
قادىلىپلا قالدى. ئۇ، ئۇلۇغ شائىر ئالېكساندىر پۇشكىننىڭ «چا-

ئادايـۋقا» ناملىق شېئىرى ئىدى. ئابدۇراخمان مۇنۇ مىسرالىرى-نى ئۆنلۈك ئوقۇدى:

ئەي دوستۇم، ۋەتەنگە جانىنى تىككەيمىز،
كۆڭۈل ئارزۇلىرى پىدادۇر ئاڭا.

ھۆررىيەتپەرۋەر شائىرنىڭ ئۆلمەس مىسرالىرى ئۆزىدىن 100 يىللار كېيىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئازاتلىق فۇرۇنتلىرى-دا ئاكوپلار ئارىلاپ يۈرگەنلىكى، يېڭى بىر مۇھاكىمىنىڭ جەڭگى-ۋار ماۋزۇسى بولماقتا ئىدى.

ئابدۇراخمان پولك ئىشتاۋىغا قايتىپ كەلگەندە كۈن ئۆپۆقتىن پەسلەپ باراتتى. ئۇ، توغراقتا تارتىلغان كىنو ئىكرانىنى كۆرگىندە ھەۋەس بىلەن:

— كىنو كېلىپتۇ - دە، — دېدى.

— قانداق كىنوكىنا؟

— ئالېكساندىر ماتروسوپ.

— ۋاھ، بۇ ئاجايىپ كىنو.

ئابدۇراخمان ئالېكساندىر ماتروسوپ كىنوسىنى غۇلجىدا ئىككى قېتىم كۆرگەنلىكى، ئۇن كۆرسىمۇ ئەرزىيدىغان كىنو ئىكەنلىكى، سولدات ماتروسوپنىڭ ئاجايىپ قەھرىمانلىغى، ئۇنىڭ دۈشمەن پىلىموتى ئوت ئىچىۋاتقان بىلىنداۋ تۆشۈگىنى ئۆز كۆكرىگى بىلەن توساپ، قىسىمنىڭ ئىلگىرىلىشىگە يول ئاچ-قان تەڭداشسىز جاسارىتىنى ئېيتىپ بەرگىنىدە كوماندىرلارنىڭ ھاياجىنىدىن ئېغىزلىرى ئېچىلىپ قالدى.

كىنو ۋاقتىدا ئابدۇراخمان ئالاھىدە مەرھەمەتكە مۇيەسسەر

بولدى. نىمە ئۈچۈن ئۆزىگە كاماندىرلاردىن يىراقىراق ئورۇندۇق قويۇپ بىرىلگەنلىكىنى ئابدۇراخمان ئويلىنىپ ئولتۇرمىغان ئىدى. پەقەت چىراق ئۈچكەندىن كېيىن، رەيھان قاتارلىق تۆت سېستىرانىڭ ئۆزىگە يانداش ئولتۇرغانلىقىنى سەزگەندىلا، ئاندىن بۇ چىرايلىق ئىلتىپات ئورۇندۇغىنىڭ مەزمۇنىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. رەيھان ئۇنىڭدىن غۇلجا ئەھۋالىنى سورىماقتا ئىدى. ئۇ ئۆزىنى غۇلجا ئۈچ دەرۋازىلىق، دەپ تونۇشتۇردى. يېنىدىكى شادا پاچاق سېرىق قىزنى «ماروسە»، يەنە بىرسىنى «دىنا» دىدى. بۇ ئىككىسى پىروتكا ئىدى. يۇمىلاق يۈزلۈك، قارىقاش قىزنىڭ ئىسمى ئامىنە بولۇپ، ئۇ ئوشۇقچە بىرەر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي چىچىنىڭ ئۇچىنى ئوينىپلا ئولتۇراتتى.

— قاچان قايتىسىز؟

— كىنودىن كېيىن.

— ياق، غۇلجىغا دەيمەن.

— ئەتە.

— ئوھ...— دىدى رەيھان. ئۇ ئاۋازىنىڭ بوۋلەكچە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى ۋە دەرھال يەرگە قارىۋالدى.

V

جۇتلۇق بىر ئەتىگەن ئىدى. ساۋەنىنىڭ قار قاتقان كوچىسىدا يۈرگەن ھەربىلەرنىڭ ئۆتۈكلىرىنىڭ تەڭ قەدەم ئالغانلىرىدا ئۇنلۇك غاچىلداشلىرى دىققەتكە سازاۋەر ئىدى. بۇ كىچىككىنە شەھەرنىڭ جەنۇپتىن شىمالغا سوزۇلغان مەركىزىي كوچىسىدا ئەتى-

گەنلىك ھايات ئەمدىلەتىن باشلىنىۋاتاتتى. توپ - توپ قاغىلار قاقىلدىشىپ ئۇچۇشماقتا. بامداتتىن يانغان جامائەتمۇ ئۆيلىرىگە قايتماقتا ئىدى. مىچىت ئالدى كۆۋرۈك تۆۋىدىكى كۆك مىلەگرىلىك ئېشىگى قىبلىگە قاراپ تۇرغان پالتاخۇن ئاشپەزنىڭ ئاشخانىسىدىن بولسا، سەي قورۇۋاتقان ساپلىق ساداسىغا تەڭكەش بولۇپ قىڭراق ئاۋازى ئاڭلىناتتى. سودىگەرلەرمۇ دۇكانلىرىنى ئەمدىلەتىن ئېچىشقا باشلىغان، شۇ ئەسنادا، تۇغرا كوچىدىن چىقىپ كەلگەن كەسمە چاچلىق، زىلۋا بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك خەنزۇ چوكان ئۇدۇل كەلگىنىچە بىزگە تونۇش بىرىگادا ئىشتاۋىنىڭ يوغان دەرۋازىسىدا تۇرغان ئىككى پوس ئالدىدا توختاپ:

— مەن سىلەرنىڭ سىجاڭىڭلار بىلەن كۆرۈشمەن، — دېدى.

ئۇ، ئۇيغۇرچىنى يېرىم - ياتا يامىدايتتى.

— نىمە ئىشىڭىز بار؟

— سىجاڭنىڭ ئۆزىگىلا ئېيتىدىغان گېپىم بار.

ئەسكەرنىڭ بىرسى قاراۋۇلخانىغا خەۋەر قىلدى:

— بىر خەنزۇ ئايال سىجاڭ - سىجاڭلا دەيدۇ، — دېدى ئۇ. ماۋزۇر ئاسقان قارامتۇل دىجورنى چىقىۋىدى، ئايال يەنە باياقى گېپىنى تەكرارلىدى. ئۇنىڭ ئەپتى ۋە ئەلپازى ئوسال ئىدى، ئۇنى دىجورنى ئارقىلىق ئىشتاپ باشلىغى خەمتوپ قوبۇل قىلدى. ھىلىقى چوكان سۆزگە تەمشەلدى - يۇ، نىمە ئۈچۈنكى دۇدۇقلاپ، كۆزىگە غىلىدە ياش ئېلىش بىلەن بېشىنى سەل ئىگىپ، لېۋىنى چىشلىگىنىچە توختاپ قالدى.

— ئېيتىڭ، ھەر قانداق ئىش بولسا ئېيتىۋېرىڭ، — دېدى خەمتوپ مېھرىۋانلىق كۆرسىتىپ.

چوكان سەل سىڭايان ئولتۇرۇپ سۆزگە كىرىشتى:

— گومىنداڭچىلار قىبچىشقا ئۇندىگەندە بىز قاچماي قىپ-قالغان، بىز ئۇلارنىڭ سىلەر توغرىلىق تارقاتقان تەشۋىقاتلىرىغا ئىشەنمىگەن ئىدۇق. ئىشەنگەن بولساق، بىزمۇ ئۇلار بىلەن قېچىپ كەتكەن بولساق بوپتىكەن ...، — ئۇ ئەمدى يۈرىنىنى مىشىلدى-تىپ راستىنلا يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ تەلەپپۇزى ۋە تەمكىنلىكىگە قارىغاندا خېلى سەۋىيىلىك ئىدى. ئارىنى ئارىلىغان جىملىقنى بۇزۇپ خەمتوپ يەنە سورىۋىدى، چوكان كەسكىن سۆزلىدى، — سىلەرنىڭ ئىككى ئەسكىرىڭلار كىيچىسى ماڭا باسقۇنچىلىق قىلدى...

— نېمە؟ — خەمتوپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى. ئۇ-نىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى چەكچەيگەن ئىدى. ئۇ جىددى سورايتتى، — قاچان؟

— كىيچىدە.

— بۈگۈن كىيچىمۇ؟

— ھەئە.

— ئۇلارنى كۆرسىڭىز تونۇمسىز؟

— بىرسىنى تونۇيمەن.

— قانداق تونۇيسىز؟

— سوغا بارغىنىمدا، ئۇمۇ ئات سۇغارغىلى بارغان ئىكەن. شۇ چاغدا كۆرگەنمەن.

— سىلەر سۆزلەشكەنمۇ؟

— يا... ياق.

— ئېرىڭىز بارمۇ؟

— يو... يوق، — ئۇ بېشىنى ئېغىر چايقىدى-يۇ، نىمىش-كىدۇ سەل قىزاردى. بۇ ھال ئۇنىڭ ئېرىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكى-

دىن دېرەك بېرەتتى. ئۇ سۆز يۆتكىمەكتە ئىدى:

— قېرى ئاتا - ئانام، ئىككى ئۇكام بار. دادام ئاڭلىق ئادەم، شۇنىڭ يولىيورۇغى بىلەن بىز بىر جەمەت كىشىلەر قاچماي قېپقالغان، — دېدى.

خەمىتوپ، چوكاننىڭ تەھۋالىنى ۋە ئادرېسىنى ئېنىق يېزىۋالدى. ئۇنىڭغا تەسەللىلەر بېرىپ جامائەتنىڭ خاتىرجەم بولۇشلىرى ھەققىدە ھەقلىق گەپلەرنى ئېيتتى ۋە مىللى ئارمىيىنىڭ پولاتتەك ئىنتىزامىنى بۇزغان ھەرقانداق كىشىگە قاتتىق جازا بېرىلىدىغانلىغىنى تەكرار ئىزھارلاپ، چوكاننى ئىشىككىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

IV

— مىللى ئارمىيىنىڭ جەڭگىۋارىغا نىمىلەر ھارام؟

— ۋەتەنگە ۋاپاسىزلىق ھارام.

— يەنىچۇ؟

— قۇرئان تۇتۇپ بايراق ئالدىدا بەرگەن قەسەمگە خىيانەت قىلىش ھارام.

— ......

— ......

ئاخشام ئىدى. تۇنۇگۇن كېچە قاراۋۇللۇققا چىققانلارنىڭ ھەنىۋاسى كەڭ ئۆيدە ئولتۇرۇشاتتى. ئىشىككە يېقىن قويۇلغان مەشتە سۆكسۆك ئوتۇنى گۇرۇلدەپ يېنىۋاتاتتى. تالادا بولسا، لەپىلدەپ قار يېغىۋاتاتتى. ئۆيدە سۇرلۇك كەيپىيات ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى.

بىرنگادا سىياسى بۆلۈمنىڭ باشلىغى كاپىتان زاھىروپ ئەھۋالنى ئۇقتۇرۇپ ئۆتكىنىدىن كېيىن پودپولكوۋنىك خەمىتوپ قىسقا، ئەمما كەسكىن سۆز قىلدى. ئەمدىكى سۆز سەممىيەتنى سىناشتىلا قالغان ئىدى. ئوتتۇردا ئولتۇرغان قاۋۇل يىگىت ئورنىدىن دەس تۇرۇپ سۆزگە ئىجازەت ئالدى. ئۇ ئۆزىنى جەڭچى ھەسەن، دەپ تونۇشتۇردى. ئۇ، ئاشۇ كېچىسى خەنزۇ چوكان بىلەن بولغان ۋەقەنى ھېچبىر يوشۇرماستىن ئېيتىق ئېيتتى ۋە بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ چوڭ ئەيىپكار ئىكەنلىكىگە ئىقرار قىلىپ ئامە ئالدىدا باش ئەگدى. بۇ چاغدا يەنە بىرسىمۇ تۇرغۇزۇلدى. زاھىروپ ئۇلاردىن سورىدى:

— راستمۇ؟

— راست.

— راست...

— بىراق بۇ ئىشقا مىنىڭ رولىم چوڭ، — دەيتتى ئوڭ تەرەپتە تۇرغان كۆرەنلىك ئاق سېرىق يىگىت، — مەن چوڭ تۇ-رۇپ، ھاي دىيىشنىڭ، يامان ئىشتىن توساشنىڭ ئورنىغا ئىشنى باشلاپ بىرىپ، كېيىن كوچىدا گۇزەت قىلىپ تۇردۇم. ھەممە گۇنا مەندە.

— ياق، — دەيتتى ھەسەن، — ھەممە گۇنا مەندە.

زاھىروپ رازۋېت بۆلۈم باشلىغى قەييۇموپقا، ئاندىن خەمىتوپقا قارىدى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن «ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟...» دىگەن مەنا ئىپادىلىنەتتە ئىدى. خەمىتوپ بۇيرۇق بەردى:

— بۇ جىنايەتچىلەرنىڭ ھەربى فورمىلىرى ئېلىنسۇن! ئىككى كىشىنىڭ ھەربى فورمىلىرى ھەش-پەش دىگۈچە ئېلىپ تاشلاندي.

زاھىروپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىنتىزام
قوللانمىسىغا خىلاپلىق قىلغان، ئارمىيە ئىنتىزامىنى ئېغىر دەرىجىدە
بۇزغان بۇ جىنايەتچىلەر گۇمپاققا① تاپشۇرۇپ بېرىلسۇن!

بىر نەچچە كۈن كېيىنكى، تۇمانلىق بىر كۈن. ساۋەن شەھە-
رى سۈرلۈك سۈكۈناتقا چۆككەن، ئەتراپ جىمجىت ئىدى. بۇ جىم-
جىتلىقنى سەپ بويىچە بىرىنىۋاتقان توپ - توپ ئەسكەرلەرنىڭ
ئاياقلىرىدىن چىققان غاچىلداشلار بىلەن ئۇلارغا بېرىلىۋاتقان
كوماندا ئاۋازلىرىلا بۇزۇپ باراتتى. بۇ ھەربىلەر نىمە ئۈچۈنكى
بۈگۈن جەڭگىۋار مارشلىرىنىمۇ ئېيتماستىن، كاماندىغىلا پۈتلىرى-
نى كەلتۈرۈپ باراتتى. كوچىلاردىن چىقىۋاتقان كىشىلەرمۇ ئاڭلى-
مىغانلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ «ئۇچۇق سوت» بولىدىغان مەيدانغا
قاراپ ئاقماقتا ئىدى.

كوچىلار ۋە ئەتراپلارغا قاراۋۇل قويۇلغان، مەيدانغا ھەر-
بىلەر رەت - رەتى بىلەن تىزىلغان ئىدى. مەيدانىنىڭ شەرق تە-
رىپىگە توپلانغان جامائەت بولسا، ئۆزىنىڭ ئارمىيىسىگە زوقلان-
غاندەك كۆز ئۈزمەي قارىشاتتى ۋە ئۇلارنىڭ قورال - ياراقلىرى،
چەبدەس - چىۋەرلىكلىرى ھەققىدە ھەۋەس بىلەن سۆزلىشەتتى.
ئۇلارنىڭ ئالدىنقى تەرىپىگە غۇژمەكلىشىپ توپلانغان خەنزۇ ئا-
ھالىسىمۇ نىمىلەر ھەققىدىدۇ ئۆز ئارا پىچىرلىشىپ سۆزلەشمەكتە
ئىدى. دەل شۇ چاغدا مەيدانغا بىرىگادا كوماندىرى، پولكوۋنىك،
مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق ئىشتاۋى ھەربىي سوت باشلىغى
پودپولكوۋنىك زاھىروپ ۋە باش ئىشتاپ ۋەكىلى كاپىتان ئابدۇ-
راخمان مۆمنوپ، بىرىگادىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوفتسىرلىرى،
رازۋېت بۆلۈم باشلىقلىرى، ھەربىي مۇخبىرلار ۋە يەرلىك جامائەت

① گۇمپاق — ھەربىي قاماقخانا.

ئەربابلىرى بىلەن سوت - ساقچى خادىملىرى كىرىپ كەلدى.

بىرىگادا سىياسى بۆلۈم باشلىقى كاپىتان زاھىروپ سوت باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلىش بىلەن تەڭلا ئىككى جاۋاپكار قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر ئاستىدا مەيداندا ھازىر قىلىندى. ئۇپۇر - توپۇر باشلىنىپ يەنە جىمىقتى. رازۋېت بۆلۈم باشلىقى پۈروتچىك قەييۇموپ جاۋاپكارلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى ئېيتىپ ئۆتكىنىدىن كېيىن كاپىتان زاھىروپ بىرىگادا كوماندىرىنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. پولكوۋنىك جەڭگىۋار ھالەتتە، جاراڭلىق تەلەپپۇزدا قىسقىلا سۆزلەپ كەڭ جامائەتنىڭ، شۇ جۈملىدىن خەنزۇ خەلقىنىڭمۇ خاتىرجەم بولۇشلىرىنى تەكرار تەكىتلەپ، بىزنىڭ پەقەت گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىگىلا قارشى ئىكەنلىكىمىزنى، مىللى ئارمىيە ھەقىقى خەلق ئارمىيىسى، خەلقنىڭ قوغدىغۇچىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ پولاتتەك ئىنتىزامنى بۇزغان ھەر قانداق ھەركەتلەرگە قىلچە يول قويۇلمايدىغانلىقىنى بايان قىلىش بىلەن «ھەربى تەرتىپنى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغان، مىللى ئارمىيىنىڭ شەرەپلىك نامىغا داغ چۈشۈرگەن، خەنزۇ ئايىلىنىڭ نومۇسىغا تەككەن ئىككى جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلسۇن!» — دەپ جاكالىدى. ئۇلار نەق مەيداندا، جامائەت ئالدىدا، قېلىن قار ئۈستىدە ئېتىپ تاشلاندى.

ساۋەن شەھرى ۋە خەلقى 1945 - يىل قارا قىشتا، ئەنە شۇنداق نادامەت ۋە ئادالەتلەر تارىخىنىڭ گۇۋاسى بولۇپ قالدى.

تۆتىنچى باپ

كۆگۈللۈك كۈنلەر

كۈنلەر ئۆتەر ئاينى قوغلاپ،
يىلمۇ يېتەر پەسلىگە.
باتۇر يىللار قۇچاق ئاچقان،
بىزنىڭ يېڭى نەسلىگە.

I

قىلىبفۇن جىرىڭلىدى. كارىنىزوندىن ئۇرۇلغان تېلىبفۇننى ئالغان ئابدۇراخمان، قاسىموپنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ بۆلەكچىلا خوشال بولۇپ كەتتى.

ئابدۇراخمان ئۆتكەن ھەپتە ئىككى قېتىم ئىزلەپ بېرىپ تاپالماي قايتقانلىقىنى ئېيتتى. قاسىموپمۇ بۇنىڭغا ئىقرار بولۇپ ئۇنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن خەتلىرى ئۈچۈن رەھمەتلەر ئېيتىپ،

ئاخىرىدا ئۇنى بۈگۈن بىللە كىنو كۆرۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئابدۇ-
راخمان سورىدى:
— قايسى كىنو ئىكەن؟
— گۈزەل ۋاسلىسا.
— قايسى كۇلۇپتا؟
— ل. مۇتەللىپ بېغىدا.
— ماقۇل.
— ئۇنداقتا مەن سائەت بەشتە توغرا كۆۋرۈكتىكى ئوسمان
قارىنىڭ ئاشخانىسى ئالدىدا ساقلاپ تۇرىمەن.
— نىمانچە بالدۇر؟
— باشقا گەپلەرمۇ بار.
— ......
توغرا كۆۋرۈكتە ھايات قاينىماقتا ئىدى. ئىشىك - دەرىزىلە-
رى كوچىگە قارىغان ئاشخانىنىڭ ئالدىدىكى سۆگەتلەر سايىسىغا
قويۇلغان كارۋاتلار بىلەن سەينا ۋە قىزىل تاۋار پەردىلىرى يەل-
پۈنۈپ تۇرغان ئىچكىرىكى ئازادە خانىلاردا ناخشا - ناۋا ياڭرى-
ماقتا. كۆڭۈللەر يايرىماقتا ئىدى:

ئاي كۈلگەن گۈزەل ئاخشام،
ئىبىتسام تۈگىمەس ناخشام.
نۇر بەردى، نىجات بەردى،
يارىم ئۆزى ياققان شام.
يارەي... ئاي كۈلگەن گۈزەل ئاخشام...

ئابدۇراخمان بىلەن قاسىموپ ئاشخانىدىن چىققاندا ئۇتەرەپ-
تىكى موش ئات قوشۇلغان خادىكتا ياتتۇ ئولتۇرغان قارا قۇمچاق بالا

قامچىسىدىن قاس چىقىرىپ ئۈنلۈك ۋاقىرىدى:
— كامانىدىر ئاكىلار هوي، ئات ياخشىغۇ.
— هارۋىغا چۈشمىزمۇ؟ — دېدى قاسىموپ.
— كوچىلارنى كۆرۈپ ماڭمايلىمۇ. ۋاقىت تېخى بالدۇرغۇ، — دېدى ئابدۇراخمان سائىتىگە قارىدى. ئۇلار ئۇدۇل غەرپكە قاراپ ئۇن زاۋۇدى تەرەپكە ماڭدى. ئۇلار ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا پاترون بەلگىسى تاقىغان ئىككى ئەسكەرنىڭ بىر ئوفىتسېرنى هەيدەپ كېلىۋاتقانلىغىنى كۆردى. ئاڭغىچە ئوفىتسېرمۇ ئالدىدىن كېلىۋاتقانلارنىڭ پاگون - فورمىلىرىغا قاراپ ئۈلگۈردى - دە، توختاپ سۆزلىشىشكە ئىجازەت سورىدى، ۋە:
— سالام يولداش كاپىتان، — دەپ ئابدۇراخمانغا يۈزلەندى.
— هوي ... كامىلوپمۇسىز؟ — دېدى ئابدۇراخمان. كامىلوپ: شىمالىي فرونتتىن غۇلجا هەربى گوسپىتالىغا داۋالىنىش ئۈچۈن كەلگەنلىگى، بۈگۈن كوچىغا ئالدىراش بىر ئىش بىلەن هەربى فورمىسىز (پاگونسىز) چىقىپ قالغىنىدا بۇ پاترون باللارغا ئۇچراپ قېلىپ، هەيدىلىپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئېيتىپ قىزاردى. ئابدۇراخمان جەڭگىۋار پاترونلارغا ۋە قاسىموپقا قاراپ ئۇنىڭغا بۇ بىر نۆۋەت كەچۈرلۈك قىلىشنى ئۆتۈندى. قاسىموپ كامىلوپنىڭ ئوڭايسىزلانغان قىياپىتى، قىزارغان يۈزى، سەمىمى سۆزىگە قاراپ پاترونلارغا كەچۈرلۈك قىلىشقا رۇخسەت بەردى. ئىجازەت ئالغان جەڭچىلەرمۇ جەڭگىۋار قەدەم بىلەن پاترونلۇق مەنزىلىگە يۈرۈپ كەتتى. ئاندىن كېيىن ئابدۇراخمان بىلەن كامىلوپ ئادرېسنى ئېنىقلىۋېلىشقانلىرىدىن كېيىن خوشلاشتى.
ئوفىتسېرلەر ئۆزئارا پاراڭلىشىپ باراتتى. ئابدۇراخمان

كامىلوپنىڭ ئەخلاقلىق، راستچىل، قەيسەر يىگىت ئىكەنلىكى ھەقـ
قىدە ھېكايە قىلىپ باراتتى. كوچىلاردىكى ھۆپپىگەرلەرنىڭ ھەر
خىل ئاۋازلىرى، مايلامچى بالىلارنىڭ ساندۇقلىرىنى چوتكا بىلەن
چېكىپ چىرايلىق نەغمە چېلىشلىرى، خادىكچىلارنىڭ ئادەم قىچـ
قىرىشلىرى، پۈزۈر ۋە رەڭدار ئىلىخو ئاتلىرىنىڭ بويۇن ـ باشـ
لىرىدىكى قوڭغۇراقلىرىنىڭ سايراشلىرىمۇ بىر مۇزىكا ئىدى.

ئۇلار ئۇن زاۋۇدىنىڭ دوخمۇشىغا كەلگەندە زاۋۇت
گۇدۇگىنىڭ ياڭراق ئاۋازى بىردىنلا ياڭراپ، پۈتۈن غۇلجىنى
زىلزىلىگە كەلتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇلار كۆۋرۈكنىڭ بۇ تەرىپىگە
ئۆتكىنىدە ساي بويى «ئۇ. قا. ق كۇلۇبى»① تەرەپتىن كەلگەن
ئۈچ قىزغا ئۇچراشتى. قىزلار خۇددى بويسىرە قىلىنغان ئەسكەر-
لەردەك تەڭمۇ تەڭ بولۇپ، باشتىن ـ ئاياق ئوخشاش فورمىدا
يېشىل گۇللۈك شىپىڭدىن كۆينەك، نوقۇت رەڭ ئاياق، ئەترەڭ پايـ
پاق كىيگەن، زەپرەڭ گۇللۈك نىپىز ياغلىقنى ئاددىلا چەككەن
ئىدى. ئۇلار بۇ سۆلەتلىك ئوفىتسىرلەرگە ئۇچرىشىپ قالغىنىغا ئوـ
ڭايسىزلىنىۋاتقاندەك بىر قىزىرىپ، بىر ئاقىرىپ، يەرگە قاراپ،
چاچلىرىنى تاراپ، گاھى ئاستا پىچىرلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئاڭغىـ
چە ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىدىكىسى:

ــ سالام ھۆرمەتلىك كاماندىرلار، ــ دېدى. بۇ رەيھان
ئىدى. ئۇنى ماناس دەرياسى بويىدا، ھەربىي فورمىدا كۆرگەن
ئابدۇراخمان ئەمدى بۇنداق سالاپەتتە كۆرۈپ، ھە دېگەندىلا توـ
نۇماي قالغان، ئەمما قاچان، قەيەردە كۆرگەنلىكىنى ئويلىماقتا
ئىدى. سالامدىن كېيىن ئۇلار قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە تونۇشـ
تى. ئوڭ تەرەپتىكى ئويناق كۆز قىزنى «خۇرشىدە»، سول تەرەپـ

① «ئۇ. قا. ق كۇلۇبى» ــ ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز كۇلۇبى.

ئىككى سومبۇل چاچلىغىنى «نۇربانۇ» دەپ تونۇشتۇرغان رەيھان
نۆۋىتىدە ئابدۇراخمان بىلەن قاسىموپنىمۇ ئىسىم پەمىلەۋە ھەر-
بى ئۇنۋانلىرىغىچە تولۇق تونۇشتۇرۇپ:

— يولداش مۆمىنوپ بىلەن بىز فورۇنتتا تونۇشقان ئى-
دۇق، — دىدى ۋە بىر تاتلىق كۈلۈمسىرەپ ئابدۇراخمانغا. ئاندىن
قىزلارغا كۆز قىرىدا قاراپ قويدى.

— ھە، قىزلار ھازىر قاياققا مېڭىشىڭلار؟ — سورىدى
قاسىموپ.

— باققا.

— بىر دوستىمىزنىڭكىگە.

ئىككى خىل گەپنىڭ ئىككى ئېغىزدىن تەڭلا چىقىشى قىز-
لارنىڭ ئۆزلىرىنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى. ئۇلار قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.
ئۇلارنىڭ كاككۇك ئاۋازىدەك ساز كۈلكىسىنى ئاڭلىغان كىشلەر
قىزلارغا قاراشماقتا. قىزلار قىزىرىپ، بىر - بىرىنى تىبخىمۇ چىڭ
قولتۇقلىشىپ، كۆز ىبقىشماقتا ئىدى.

— قايسى راست؟ — دەپ سورىدى قاسىموپ.

— ھەر ئىككىسى راست - دە، — دىدى ئابدۇراخمان
كۈلۈپ تۇرۇپ.

— راست، — دىدى رەيھان، — باغ بىلەن ئايلىنىپ ئا-
دىن بىر دوستىمىزنىڭكىگە بارماقچى ئىدۇق، — رەيھانمۇ دەر-
ھال سورىدى:

— ھە، سىلەر ئۆزەڭلارچۇ؟

— بىزمۇ باققا.

— بىر دوستىمىزنىڭكىگە، — دىگەننى قوشۇپ قويدى
ئابدۇراخمان.

قىزلار يەنە بىر كۈلۈشتى ۋە ئۆز ئاكىلىرىغا ئەركىلىگەندەك ناز بىلەن سۆزگە كىرىشتى:

— ئۇنداقتا، باققا بولسا، يولىمىز بىر ئىكەنغۇ، — دېدى رەيھان.

سىز بىلەن بىزنىڭ ھەر قاچان يولىمىز بىر، بىراق ھايھاي كۆينەكلەرنى كىيگەندە يېنىڭلامسىز نېمە؟ — دېدى ئابدۇراخمان.

— يوقسۇ، يولداش كاپىتان، بىز ئۇنداق ئاپتاپپەرەسلەردىن ئەمەس، — دېدى رەيھان. قىزلار كۈلۈشتى. بۇ چاغدا ئۇپۇقتا پەسلەپ بېرىۋاتقان كۈننىڭ ئالتۇن زەررىلىرى ئوفىتسېرلەرنىڭ قىپ - قىزىل رەڭدار پاگونلىرىدىكى يۇلتۇز، كۆكرەكلىرىدىكى مېداللىرىدا ئوتلار چاقناتسا، جانان قىزلارنىڭ كىيىم گۈللىرى ۋە قول - قۇلاقلىرىدىكى ئۈزۈك، ھالقىلىرىغىمۇ نۇردىن سۇۋىت بېرىپ، كۆز - كۆڭۈللەرنى كۆيدۈرمەكتە، سۆيۈندۈرمەكتە ئىدى. ئۇلار كۆرگۈچىنىڭ مەيلىنى مايىل، قەلبىنى قايىل قىلارلىق بىر پوكۇس بىلەن پۈتلىرىنى تەڭ كەلتۈرۈپ ماڭغانلىرىچە نوۋۇنگورتنىڭ بوستان تىرەكلىك گۈزەل كوچىسىغا قاتارلىشىپ كىرىپ كەتتى.

II

«ل. مۇتەللىپ ئىستىراھەت بېغى» (ئىلگىرى ۋاڭ قادىرنىڭ بېغى، دەپ ئاتىلاتتى) نىڭ يېشىل سىرلىق، تۆمۈر رىشاتكىلىق يوغان دەرۋازىسى چوڭ كوچىغا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئىدى. شۇ كوچىدىن ئاشۇ سۈپەت ۋە سالاپەت بىلەن باققا كىرىپ كەلگەن

بىزنىڭ بايىقى قىزلار بىلەن ئوفىتسېرلەر مەيدانىنى بويلاپ ماڭدى. باغنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى بۇ كەڭ ۋە گۈزەل سەينا «تۇغ مەيدانى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ مەيدان 1945 - يىل 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى مىللى ئارمىيە قۇرۇلغانلىغىنىڭ بايرام تەنتەنىسى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈلۈشى ۋە مۇشۇ يەردە مىللى ئارمىيىگە ئىنقىلاپ تۇغىنىڭ تاپشۇرۇلۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن شۇنداق دەپ ئاتالغان. دەل مۇشۇ تاپتىمۇ بۇ ھەشەمەتلىك مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قىزىل سىرلىق ھەيۋەتلىك موما ئۈستىدە ئىنقىلاپ بايرىغى جەۋلان قىلىپ تۇراتتى. بىزنىڭ بايىقى سەيلىچىلىرىمىز ئاشۇ نۇرلۇق بايراقنىڭ سايىسى سۈيگەن سەينالارنى ئارىلاپ، مۇنبەرنىڭ يېنى بىلەن گۈلزارلىق تەرەپكە قاراپ كېتىپ باراتتى. بۇ چاغدا بۇ يەردە ۋاسكېتبول ئويناۋاتقان ياشلارنىڭ تاماشاسىنى كۆرۈپ ئولتۇرغان نۇرغۇن كىشىلەر ئەمدى بۇ كېلىشكەن قىز - يىگىتلەرنىڭ ھەربىچە قاتارلىشىپ، پۇتلىرىنى تەڭ كەلتۈرۈپ مېڭىشلىرىنىمۇ تاماشا قىلماقتا ئىدى.

سەيلىچىلەر كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، يازلىق كۇلۇپ تەرەپكە ماڭدى. بۇ چاغدا تاختاي توسمىلىق يازلىق سەھنە تۆۋىدىكى تېرەككە ئورنىتىلغان رادىيو كانىيىدىن «جان ئەنجان» كىنوسىدىكى «ياخشى» دىگەن ناخشا ساداسى ياڭراپ، پەلەكلەردە پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى. قىز - يىگىتلەر يولنى ئۇدۇل بوفىتقا تارتتى. بوفىتلار ئالمىلار ئاستىدىكى ئېرىق بويلىرىدا ۋە كۆلنىڭ ياقىلىرىدا ئىدى. بۇ گۈلزارلار ۋە ئالمىلار ئارىسىدىكى خىلمۇ خىل ئورۇندۇقلاردا ئارام ئېلىپ ئولتۇرغان ياكى بىلىيارت ئويناۋاتقان جامائەتمۇ بىزنىڭ تاماشىچىلىرىمىزگە زوقلىنىپ ھەۋەس بىلەن قارايتتى. ئۇلار گۈلزار - ئەتىرزارنى ئارىلاپ كېلىپ، يوغان ئاق

ئالما ئاستىدىكى سالقىن سايىلىك، قىزىل سىرلىق ئۇستەل، ئو-
رۇندۇقلىرى ۋالىلداپ تۇرغان بوۋىنتقا ئورۇنلاشتى. ئاق خالاتلىق،
ئىنچىكە بويى كۆتكۈچى قىز قىرلىق ئىستاكانلاردا ماروژنا كەل-
تۈردى. ئابدۇراخماننىڭ تاماق تەكلىۋىگە قىزلار ئۇنۇمىدى، شۇن-
داقتىمۇ كەمپىت، پىچىنە ئالدۇردى. بۇ چاغدا ئالمىنىڭ ئىگىل-
گەن شاخلىرىدىن لىموننىڭ شىرىن ھىدلىرى تىنىۋاتقاندەك
تۇيۇلسا، ئەتراپتىكى گۈللەرنىڭ ئىسىل ئەتىرلىرى قوشۇلۇپ بۇ
ئەپچىل خانىدانىنى جانلارنىڭ جاھانى، جەننەتۇل مەئۋا-
نىڭ باغۇ ئىرەملىرىگە ئايلاندۇرۇۋاتقاندەك بىلىنمەكتە ئىدى.

ئىخ!... ئىلىخو... باغلىرىڭ بالغا، تاغلىرىڭ مالغا
تولغان شەھەر. تەرىپۇ تەسۋىرىڭگە ئالتۇن قەلەممۇ ئەرزىيدىغۇ...

III

شۇ ھەپتىنىڭ پەيشەنبىسىدە (جۇمە كۈنى دەم ئىلىناتتى)
ئابدۇراخمان بىر چاي تەكلىپنامىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭدا
چايغا چاقىرغان ساھىپخانىنىڭ ئۈچ دەرۋازىدىكى ئادرېسىمۇ يېزىل-
غان بولۇپ، ئاستىغا «سۇلتانىۋا» دىگەن پەملە پۈتۈلگەن ئىدى.
شېئىر بىلەن يېزىلغان ئۇ تەكلىپنامىدە مۇنداق مىسرالار بار
ئىدى:

ساتەتنىڭ ھەر چىكىلدىشى ئۆمۈر ئۈچۈن بىر نەپەس،
مىنۇتلارنىڭ چامدىمىدا تاغدەك مەزمۇن، مەنا بار.
ئۆتكەن كۈنلەر، ئايلار ئۆمرى يىللار ئۈچۈن سىر ئەمەس،
پۇرسەتلەرنىڭ مەنزىلىگە چىراق ياققان جانلار بار....

ئابدۇراخمان بۇ مسرالارنى يېزىش - يېزىشلاپ ئوقۇغان چېغىدا مۇنۇلارنى ئويلاپ قالدى. «سۇلتانىۋا كىم ئىدى؟» تەھقىقكى بۇ رەيھان ئىدى.

رەيھانلارنىڭ ئۆيى ئۈچ دەرۋازىنىڭ شەرقىي كوچىلىرىنىڭ بىرىسىدە ئىدى. جەنۇپتىن شىمالغا سوزۇلغان سۇۋادان تېرەكلىك ئۇزۇن كوچا توپ - توز ۋە پاكىز بولۇپ، ئىككى قاسناقتىكى ئىمارەتلىرى رەتلىك، ھەممىسى دىگۇدەك باغ ھويلىلىق ئىدى. رەيھانلارنىڭ قوش قاناتلىق، قوڭۇر سىرلىق دەرۋازىسىمۇ ئاشۇ كوچىغا ئېچىلاتتى.

ئابدۇراخمان بىلەن قاسىموپ قاتارلىشىپ كىرىپ كەلگەندە، شۇ ئۆيىنىڭ كۆتكۈچىسى سۈپىتىدە قاسىموپنىڭ يولدىشى زۆرە بۇۋىنىڭ كۈلۈپ چىقىشى ئابدۇراخمانغا ھە دىگەندە ھەيران قالارلىق تۇيۇلدى. ئۇ، قەدىردان دوستىنىڭ چوكىنى بىلەن قېرىنداشلارچە ئېچىلىق سوراشقىنىدا «بەلكى بۇ ئولتۇرۇشتا يولداش قاسىموپنىڭ رولى بولسا كېرەك...» دىگەنلەرنىمۇ كۆڭلىدىن كەچۈرمەكتە ئىدى. ئاڭغىچە رەيھان، ئاپىسى خالىدە ھەدە ۋە بىر قانچە قىز - چوكانلار بىلەن يىگىتلەرمۇ چىقىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى. چىرايلىق ھويلا، ھېسسى ھارارەتلىك بۇ يىگىتنىڭ پۈتۈن ئىشقى ئېتىۋارىنى ماگنىتتەك تارتىپ، مەيلىنى مەپتۇن قىلماقتا. لىمون، مەنپەسى، تارغىل ۋە ئاپورت ئالمىلارمۇ يوپۇرماقلار ئارىسىدىن مارىلاپ كۈلۈۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا. يوغان تاش كۆپتىكى باراقسان سۆگەت گۈل، ئويمانلاردىكى سەبدە گۈل، چوغلۇق، مودەن، گۈلى ئەنبەر، مىرزا گۈل، تاجىگۈل، ئالمۇتا گۈل، لەيلىگۈل ۋە زەپىرەك گۈللەرمۇ بوي ئويىنىتىپ ئەركىلەپ خۇشبۇي ئەتىرلىرىنى ئايىماي

چېچىۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا. ئالتە تۈۋرۈكلۈك، ئاپپاق تاملىق ياسىداق پېشايۋاننى بويلاپ كۆنگەيگە كەڭ ئېچىلغان يېشىل سىر-لىق ئىشىك - دەرىزىلەردىن بولسا، ئۆيدىكى ئوت چاقناپ تۇرغان جاھاز - جابدۇقلار، زىلچە - گىلەملەر، سىم كارۋات ۋە كۆرپە - تۆشەكلەر، ئۈستەللەرگە تىزىلغان قەن - گېزەكلەر بىلەن ساڭزا، سامبۇسا قاتارلىق تۈرلۈك يېزەكلەر كۆرۈنمەكتە ئىدى.

زۆھرە بۇۋى، خالىدە ھەدىنىڭ تۇققىنى ئىكەنلىكىنى ئۇققان ئابدۇراخمان باشقىدىن ئېچىلىپ - يېيىلىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ ئۆت-كەندە قاسىموپنىڭ ئۆيىگە بارغىنىدا خۇش پېئىل، مېھماندوست، ئوچۇق سۆز زۆھرە بۇۋىدىن بەكمۇ رازى بولۇپ قايتقان ئىدى. قا-سىموپ نۆۋىتىدە ئۆيدىكىلەرگە ئالدى بىلەن ئابدۇراخمان مۆمى-نوپنى، ئاندىن ئۇنىڭغا ئۆيدىكىلەرنى — رەيھانىنىڭ ئاپىسى خا-لىدە ھەدە، ئاكىلىرى ئالىمجان، سۇلايمان سۇلتانوپلارنى ۋە باش-قىلارنىمۇ تونۇشتۇردى. پەقەت قىزلار ھەققىگە كەلگەندە:

— قېنى، رەيھانەم ئۆزىڭىز بىر نىمە دەڭ، — دىدى ئۇ.

رەيھان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ خۇرشىدەنى، نۇربانۇنى، مېھرىنىساينى ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدىكى غازدەك غادىيىپ ئولتۇرغان بادام قاپاق تۇرانتاينى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. شۇندىن كېيىن ئۇ ئوڭاي-سىزلانغاندەك بولۇپ ئىلدام چىقىپ كەتتى. چايلار قۇيۇلۇشقا باش-لىدى. ئەرلەر ئۇيان - بۇياندىن سۆزگە كىرىشمەكتە ئىدى. ئاب-دۇراخماننىڭ كۆزى بولسا، پات - پاتلا سۇلايمان سۇلتانوپنىڭ كاستيۇملۇق كۆكسىدىكى «باھادىرلىق ئۈچۈن» مېدالىغا چۈشەت-تى. ھاۋارەڭ باستوندىن كاستيۇم - بۇرۇلكا، بېشىغا بولسا، قى-زىل مانچىستىر دوخاۋا دوپپا كىيگەن، قارىقاش، قاڭشالىق، قا-رامتۇل سۇلايمان سۇلتانوپ ئۆزىنى سالماق تۇتۇشى، تەمكىن ۋە

تەملىك سۆزلىرى بىلەن ئابدۇراخماننىڭ دىققىتىنى داخىل قىلماقتا ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ جەڭ ئۇرۇشىدا ئېغىر يارىلىنىپ، ساقايغىنىدىن كېيىن دوختۇرنىڭ قىسمىغا قايتىشىغا رۇخسەت قىلمىغانلىقى ۋە يۇقۇرىنىڭ يولىيورۇغىغا بىنائەن ئالمىشىپ بانكىدا ئىشلەپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتقىنىدا، ئابدۇراخمان تېخىمۇ تەلپۈنۈشكە باشلىدى. چۈنكى ئۇ جەڭ ئۇرۇشى ھەققىدىكى قەھرىمانلىق قىسسىلىرىنى ئاڭلاشقا ئىنتىزار ئىدى.

— جەڭ ئۇرۇشى، — دەپ باشلىدى سابىق كوم روت سۇلايمان سۇلتانوپ — ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدىكى ئەڭ شىددەتلىك ۋە تارىختا داستان بولارلىق ئۇرۇشلارنىڭ بىرسى...

— ھە، قېنى داستىخان ئۇرۇشىغىمۇ داخىل بولغاچ ئاڭلايلى! — ئالىمجان سۇلتانوپنىڭ كۈلكە ئارىلاش ئاۋازى بۇ جەمئىيەتلىقنى ئارىلىماقتا ئىدى.

سۇلايمان سۇلتانوپ جەڭدىكى گومىنداڭ ئىستىھكاملىرى نەچچە يۈزلىگەن پوتەي ۋە بىلىنداژ، كىسەك ۋە تاشتىن قوپۇرۇلغان خىلمۇ خىل زېمىلانكا. ئۇ يەرلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ھەم ئۇلارنى ھۆكىرەتكەن ئامېرىكا قوراللىرى، مانا مۇشۇنداق مۇنتىزىم قوراللار بىلەن قوراللانغان گومىنداڭچىلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان باتۇرانە جەڭ ئۇستىدە سۆزلەۋاتقىنىدا چىرايلىق چىنىلەردىكى قەن چايلارمۇ سوۋۇپ قالماقتا ئىدى.

ئابدۇراخمان ئارىلاپ قىسقا - قىسقا سوئاللارنى بېرەتتى، سۇلتانوپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— جەڭ ئۇرۇشىدا بىزنىڭ قىسملىرىمىز ئاجايىپ جاسارەت كۆرسەتتى، بولۇپمۇ شۇۋە ئاتلىق دىۋىزىيونى بىلەن موڭغۇل دىۋىزىيونىنىڭ ئوينىغان روللىرى ئىنقىلاپ تارىخىغا ئالتۇن قەلەم بى-

لەن يېزىلسىمۇ ئەرزىيدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ئاز بولسىمۇ، ئىش-لىرى ساز بولدى. جىق يىگىتلىرىنى قۇربان بەرگىنىگە قارىماي، قان كېچىپ يۈرۈپ بولسىمۇ بەلگىلەنگەن نىشانىنى ئىگەللىمەي قويمىدى، — دېدى.

مۆمىنوپ بىلەن سۇلتانوپ قەدىناس دوستلاردەك مۇڭدى-شىپ، شىخو ئۇرۇشى قاتارلىق ۋەقەلەر ئۈستىدە پاراڭ قىلىش-قانلىرىدا ھەممىيلەن ئۇلارنىڭ ئېغىزلىرىغا قاراپ قالغان ئىدى.

خالىدە ھەدىنىڭ كۆلۈمسىرەپ كىرىپ چاي ئىلقاپ قويماقچى بولۇشى ئولتۇرۇشقا يېڭى كەيپىيات بېغىشلىدى.

نەرسىلەرنىڭ يىغىلىشقا باشلىغىنىنى پەملىگەن ئالىمجان سۇلتانوپ چىنلەر ئاۋازىغا چاخچاقنى ئارىلاشتۇرۇپ:

— «بەزىدە خۇدا بىلەن رەسۇل، بەزىدە ساتار بىلەن ئۇسۇل» دەپتىكەن، باتايىن ماۋۇ كاماندىرلار قوراللىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭ-لاتتى. ئەمدى بىردەم ماۋۇ غەزەل ساندۇغىنىڭ ئاۋازىنىمۇ ئاڭلى-ساق قانداق؟ قىزلار زېرىكىپمۇ قالمىسۇن! يەنە، — دېدى.

— قىزلارنى زېرىكتۈرۈپ قويدۇقمۇ نىمە، — دېدى ئابدۇ-راخمان مەنلىك كۈلۈپ.

— ياقەي، ئۇنداق قىزىق سۆزلەر بولسا كىممۇ زېرىك-دۇ،— دەيتتى قىزلارمۇ.

— ياقەي، بىزمۇ ئۇنداق گەپلەرنى تازا ئاڭلايمىز، لېكىن ئەمدى ئازراق ناخشا - پاخشىمۇ ئاڭلىساق دەيمىنا، — دەيتتى ئالىمجان پاتىفوننى تەييارلاۋېتىپ، — قويمايمۇ - يا؟

— قويۇڭ، قويۇڭ، ئاڭلايمىز.

پاتىفوندىن «چىلىڭ مۇدەن چانىم» ناخشىسى ياڭراشقا باش-لىدى. كېيىن سادىر ناخشىلىرى ئاڭلانغاندا ئولتۇرۇش ئەھلى

ھەمە، دىققىتىنى جەلپ سادىرنىڭ بەزى قوشاقلىرىغا ئاستا غىڭشىپ ئاۋاز قوشتى:

يا مۇلىنىڭ ئىچى زەيلىك،
بۇ دەرتلەرگە نىم دەيلىك.
دەرت تارتقانلار بىرلىشىپ،
ياخشى كۈننى ئىزدەيلىك...

ئىستىراھەت ۋاقتىدا سۇلايمان سۇلتانوپ ئۆزىنىڭ ئائىلە تارىخىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ: چوڭ بوۋىسىنىڭ قەشقەر بەشكىرەملىك ئىكەنلىكىنى، دادىسى سۇلتان ئاكىنىڭ ئەنجاندا، ئاكىسى ئالىمجاننىڭ ئالمۇتىدا، ئۆزىنىڭ غۇلجىدا تۇغۇلغانلىغىنى، دادىسى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولغاچقا، گومىنداڭ جاللاتلىرى تەرىپىدىن پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئېيتىپ، ئەينەكلىك ئىشكاپنىڭ ئاستىنقى تارتمىسىدىن بىر ئەلبومنى ئالدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئابدۇراخمانغا دادىسىنىڭ سۈرىتىنى كۆرسەتتى ۋە ئۇنىڭ قانداق ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدىكى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردى.

IV

تۈن تۇمانى ئاسماننى قاپلىغان، غۇلجا شەھىرى جىمجىت ئۇيقۇدا ئىدى. بۇ جىملىقنى قەيەرلەردىدۇ قاۋىغان ئىتنىڭ ئاۋازىلا بۇزۇپ تۇراتتى. ئادەتتىكىچە ھەر ئەتىگىنى ئەدىبى كىتاپ ئوقۇيدىغان، ئاخشىمى بولسا «ئىلىخودىكى كۈنلەردە» دىگەن خاتىرىسىنى يېزىشنى تەرك ئەتمەيدىغان ئابدۇراخمان ھازىرمۇ ئۆز

ئىشىنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى. ئۇ، رەيھانلارنىڭ ئۆيىدىكى ئول-تۇرۇش ھەققىدە «كۆڭۈللۈك زىياپەت» دەپ ماۋزۇ قويۇپ، ئۇنىڭ قەھرىمانى سۈپىتىدە سۇلايمان سۇلتانوپنى ئالاھىدە تەسۋىرلەپ، ئۇنىڭغا «ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان مىجەزى تەسىرلىك، خۇش تەبىئەتلىك يىگىت...» دەپ خاراكتىرىستىكا بەردى. قىزلارنىڭمۇ ھەر قايسىسىغا لايىقىدا تون پىچىپ، رەيھاننى: كۆڭلىدە نىمە بول-سا، ئافزىدىمۇ شۇنى ئىستىمال قىلغۇچى؛ خۇرشىدەنى: سىرلىق سومكا؛ گۈلچېھرەنى: كۆزى بىلەن كۆڭۈل ئۇۋلىغۇچى، ھېلىقى تۇ-رانتاي دىگەننى بولسا، سۈنئى قونچاق، يالغان بىلىمدان، ياسىما تەكەببۇر، پەداز مەستانىسى... دەپ كىلىپ ئۇنىڭ ئېيتقان ناخ-شىسىدىن يادىدا قالدۇرغان ماۋۇ كۇپلىتىنى خاتىرىسىگە يېزىپ قويدى:

ئەۋۋەلى دوست بولۇرسىز،
ئاخىرىدا سۆس بولۇرسىز.
مەگەر سۆيسەم مەس بولۇرسىز،
لىۋىم تەگسە دىماغىڭگە.

ئابدۇراخمان ئىككى جەينىگىنى ئۈستەلگە تىرەپ، ئالقان-لىرى ئارىسىغا ئالغان بېشىنى كۈچ بىلەن يۆلەپ، قانداقتۇر چوڭ-قۇر خىياللارغا چۆكۈپ ئولتۇرغىنىدا، ئۇنىڭ ئويچان كۆزى تومپۇچ-كا تۆپىسىدە تۇرغان گۈللۈك كونۋېرتقا چۈشتى ـ دە، گۈللۈك كون-ۋېرتتىن تەكلىپنامىنى ئېلىپ، سۇلتانوۋانىڭ ھېلىقى بىر كۆپ-لىپت ھارارەتلىك مىسرالىرىنى يەنە بىر نۆۋەت ئىخلاس بىلەن ئوقۇدى. ئەمدى ئۇنىڭ پۈتۈن ئىتىۋارى رەيھان تەرەپكە كۆچەي-

مەكتە ئىدى.

رەيھان ئاپىسى ۋە ئاكىلىرى ئالدىدىلا ئەمەس، يەڭگىلىرى، ئۇكىلىرى ۋە دوستلىرى ئارىسىدىمۇ نەتىۋارلىق قىز ئىدى. ئۇنىڭ مانا شۇنداق يېقىملىق ئوبرازى ھازىر ئابدۇراخماننىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدا بىرمۇ بىر ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. شۇ ئەسنادا قەيەر-دىندۇ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى يىگىتنىڭ ئۇتلۇق خىيالىنى بۇزدى. ئۇ ئۆزىنىڭ تالاغا چىققۇسى كەلگەنلىكىنى سەزدى - دە، تۇجۇر-كىسىنى يېپىنچاقلىنىپ ئاستا ماڭدى. ئۇ تالادىن قايتىپ كىرگەندە سائەت 12 بولغان ئىدى. شۇندىن كېيىنكى ئۇچىنچى كۈننىڭ پې-شىن مەزگىلىدە ئابدۇراخمان چوڭ كوچىدا خۇرشىدە بىلەن ئۇچ-رىشىپ قالدى. ئۇ ئابدۇراخماننى تىرىدىن كۆرۈش بىلەنلا بىر تۈرلۈك كۈلۈمسىرەپ ئاستا توختاپ، تېچلىق سورىدى:

— ياخشىمۇ سىز؟

— يامان ئەمەس. ئۆزىڭىزچۇ، نەدىن كېلىۋاتىسىز؟

— بىر دوستۇمنىڭكىدىن كېلىۋاتىمەن، — خۇرشىدە سېرىق سومكىسىنى ئويىنىتىپ تۇرۇپ جاۋاپ بەردى. ئۇ بۇگۈن بۆلەكچىلا ياسانغان، چاچلىرىنى تاراپ، ھالرەڭ تېپىز ياغلىقىنى بويىنىغا ئوراپ، ئاياقلىرىغىمۇ ئالاھىدە سۈرت بەرگەن ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئىنىشكىدۇ بىر كۈلۈپ، بىر قىزىرىپ يەرگە ۋە يىگىتكە قارايتتى. چېچىنىڭ پۆپۈكلۈك ئۇچىنى تارايتتى. ھەرگەت ھەم قىياپىتىدە قانداقتۇ چۈشىنىكسىز بىر كەيپىيات ئىپادىلەنمەكتە ئىدى.

ئۇ ئابدۇراخماندىن:

— ھازىر نەدىن كېلىۋاتىسىز؟ — دەپ سورىدى - دە، ئوت-لۇق كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا ئوقتەك قادىدى.

— كومىنداتتىن كېلىۋاتىمەن، — دېدى يىگىت.

— ئىشلار بەك ئالدىراش ئوخشىمامدۇ؟

— ئانچىمۇ ئەمەس، — ئابدۇراخمان راستىنلا ئالدىرايتتى. ئەمما ئۇ قىزنىڭ «ئىشلار بەك ئالدىراش ئوخشىمامدۇ؟» دەپ كۈلۈشلىرىنىڭ مەنىسىنى بىلگۈسى كېلەتتى.

«ئوتقا چىققان خوتۇننىڭ ئوتتۇز ئېغىز سۆزى بار» دېگەندەك، خۇرشىدەنىڭ زەنجىرسىمان سۆزلىرىنىڭ ھېچ ئاخىرى چىقمايۋاتاتتى. مانا ئەمدى ئۇ مەقسىدىنى مەركەزلەشتۈرۈپ گەپنى رەيھان تەرەپكە توغرىلىدى. ئابدۇراخماننىڭ ئۇنىڭ بىلەن قاچان، قەيەردە، قانداق تونۇشۇپ قالغانلىقىنى سوراپ، چىرايىنى سۈرۈنلەشتۈرۈپ:

— تالاي ئاكوپلارنى ئارىلىغان كىشى ئۇ، — دېدى.

ئابدۇراخماننىڭ تەنلىرى توك تەككەندەك جىغىلداپ كەتتى. ئېنىقىنى ئېيتقاندا، ئۇ ئۆزى پۇزۇر، كۆڭلى قوتۇر بۇ قىزدىن يىرگىنىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاشقا كۆڭلىنى كۆندۈرۈپ، خۇرشىدەنى تىڭشىماقتا ئىدى. خۇرشىدە ئەمدى ھېچ ھېيىقماستىنلا رەيھاننى يامانلاشقا باشلىدى. ئۇنى قولدىن ئىش كەلمەسلىكتە، كىيمىنى رەتلىك كىيمەسلىكتە ئەيىپلەپ، ئاغزىدىن ئوتلار چاقنايتتى. ئابدۇراخمان ئۇنىڭ ئوغىدەك غەيۋەتلىرىنى چىدام بىلەن ئاڭلاۋېتىپ، كۆكسى كەڭ، كۆڭلى تار بۇ قىزنىڭ مۇندىن كېيىن ئۆزىگە قايتا يېقىنلاشماسلىقى ئۈچۈن ئەدەپلەپ قويۇشنى كۆڭلىدىن كەچۈرۈپ، غەزەپ ئوتلىرىنى يىگىتلىك كۈچى بىلەن ئۆچۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ:

— مەدىنى مىللەت كىشىلىرى قىلغىلى گەپ تاپالمسا دوستلىرىنى ماختايدىكەن، بىزنىڭكىلەر بولسا پۇرسەت تاپسىلا دوستلىرىنى قاپسايدۇ. بىز بۇ خىل ئىللەتنى قاچانمۇ...

شۇ ئەسنادا ئاتلىرىنى ئويىنىتىپ كەلگەن خادىكچىنىڭ پوش - پوشلىرى سوزنى بولۇۋەتتى. بۇ چاغدا پۇرسەتنى پەملىگەن قىز قىزارغان يۈزىنى يەردىن ئالماي ۋە تۈزۈكمۇ خوشلاشماي ئىرىدا كۆرۈنگەن ئايالنى ۋاقىرىغان بولۇپ، سومكىسىنى ساڭگىلاتقىنىچە ئىلدام كەتتى.

V

12 - نويابىر ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى غەلبىسىنىڭ بايرام كۈنى ئىدى. بايرام تەنتەنىسى توغ مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلەتتى. بايراملىق ياسانغان خوشال - خورام كىشىلەر ۋە ھەرخىل ھۆپگەرلەر قىزىل لوزۇنكىلار ئىسىلغان كوچىلاردىن كىلىپ، «ل. مۇتەللىپ ئىستىراھەت بېغى»نى ئادەملەر قاينىمىغا ئايلاندۇرماقتا ئىدى. ئۇلار مىللى ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ھەربى پارادىنى كۆرۈشكە خۇمار ئىدى.

ھەربى پارات سائەت 10 دا باشلاندى. بۇ چاغدا ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىنىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىرى، مىللى ئارمىيىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك كوماندىرلىرى، ئالتۇن ئوردېنلىق، خىلمۇ خىل مېداللىق خەلق قەھرىمانلىرى، جامائەت ئەرباپلىرى قاتارلىقلار مۇنبەردە تۇرۇپ يۇقۇرى ھاياجان ۋە قايناق ئالقىشلار بىلەن پاراتنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە ئىدى.

ئالدى بىلەن ئىلى گارنىزونىنىڭ قىلىچلىق قىسىملىرى، ئاندىن قىزىل پاگونلۇق ئىشتابىستلار بىلەن ھەربى دوختۇرخانە-

نىڭ ئاق خالاتلىق خادىم، خادىمەلىرى كىرىش بەلگىلىنىڭ سومكا ۋە ساندۇقلىرىنى ئېلىپ ئۆتمەكتە ئىدى. ئىشتاپ ئوفىتسېرلىرىنى باشلاپ ئۆتكەنلەرنىڭ ئالدىنقى رېتىدە جەڭگىۋار قەدەمگە قىلىچىنى توغرىلاپ كاپىتان مۆمىنوپ باراتتى.

دوختۇرلار قوشۇنىنىڭ ئالدىدا ئەزىمەتلەرچە دەسسەپ، جەڭگىۋار بايراقنى ئېگىز كۆتىرىپ بارغان سېستىرا رەيھان ئىدى. ئۇنىڭغا ھەربى يوپكا بىلەن پىلوتكا ۋە قىسقا قونچىلىق قىزىل چىگرىن ئۆتۈك، بولۇپمۇ چېكىسىگە سەل سىڭايان قوندۇرۇپ قويغان يۇلتۇزلۇق ئىسپانكىسى شۇ قەدەر ياراشقان ئىدىكى، كۆرگۈچىلەرنىڭ جانلىرى سۆيۈنمەكتە ئىدى. ئارقىدىنلا ئاپتوماتچىلار ئەترىدى، پىلىموتچىلار ئەترىدى، مىنامىيوتچىلار ئەترىدى ئۆتتى. ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار مارشلىرىنىڭ ياڭراق سادىسى گۈزەل ئىلىخو ئاسمىنىدا پەلەكلەرگە پەرۋاز قىلاتتى:

كۈچلۈك قوللاردا قۇدرەتلىك قورال،
گاڭغا ئايلاندى مۇشتۇملارىمىز!
بىزدە يېڭىلىش يوق، چوقۇم بولمايدۇ،
چۈنكى ئۆسمەكتە قوشۇنلارىمىز.

بۇلۇتلار ئارىلاپ ئېگىز ئۇچىدۇ،
ئەنە، ئاسماندا لاچىنلارىمىز.
يەردە تانكىلار، مىنا، زەمبىرەكلەر،
دۈشمەنگە ئەجەللىك زەربە بېرىمىز.

يۈرۈڭلار بارايلى ئالدىنقى سەپكە،
ئاتاكا قىلايلى دۈشمەننى قوغلاپ.
ئېتىڭلار پىلىموتنى، تاشلاڭ گىراناتنى،
دۈشمەنگە بېرەيلى ئەجەللىك دەككە.

بەشىنچى باپ

ئالتاي ئوت ئىچىدە

.

ئاكوپ ئاتىلغان ئاتلار،
تېزگىن سېرىپ كىشنەيدۇ.
— ئاكوپ قوشاقلىرىدىن

I

گېنېرال ئىشاقىېك گىبلەملىك پولدا ئۇيان - بۇيان ماڭماقتا. «سۇرناي» ماركىلىق پاپىروستىن ھە دەپ ئىس پۇقۇراتماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئوت چاقنىغان كۆزى بىردەملا تامدىكى لېنىن سۈرىتىگە قادىلىپ قالدى. بۇ جىددى پەيتتە لېنىن ئۇنىڭغا نىمە قىلىش كېرەكلىكىنى ھەققىدە يول كۆرسىتىۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا ئىشىك چېكىلىپ پولكوۋنىك ئىمىروپ كىرىپ كەلدى.

— يولداش قوماندان، چاقىرىغىڭىز بويىچە كەلدىم ،— ئۇ دوكلات قىلىپ تىك تۇردى، گېنېرال ئىمىروپ بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئۇنىڭغا ئولتۇرۇش ئىجازىتى بېرىپ ئۆزىمۇ كىرىسلوغا ئولتۇردى. ئۇنىڭ كەيپىياتىدا كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان جىددىيەتنى كۆرگەن ئىمىروپ بىر ئاز ھەيران بولدى. گېنېرال كەسكىن تەلەپپۇزدا:

— ئالتاي قولدىن كەتتى، — دېدى.

— ھە؟...، — ئىمىروپ ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئوت چاقناشقا باشلىدى. بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ تۇرمۇش تورمۇزىنى تەڭشەپ ئولگۇرگەن گېنېرال ئادەتتىكى تەمكىن تەلەپپۇزىدا سۆزلەپ ئىمىروپقا ۋەقەنى ئۇقتۇردى.

گومىنداڭ جاللاتلىرى يېتىمگە تۇرلۇك ئۇسۇللاربىلەن بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ئاندىن ئوسماننى ئالداپ سېتىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ سېرىق پاچاق ئەسكەرلىرىنى قازاق ياساپ،ئوسماننىڭ ئىگىز تۇماق قۇيرۇقچۇقلىرىغا قوشۇپ، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق، 1947 - يىلىنىڭ 15 - سېنتەبىر كېچىسىدە ئالتاينىڭ مەركىزى سارسۇمبە شەھرىنى بېسىۋالغان ئىدى. ئۇلارنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمى ئارقىسىدا مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالتايدىكى دەلىلقان قىسىملىرى قوبۇق ۋە دۆربىلجىنلەرگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان ئىدى.

— ئالتاي ئوت ئىچىدە، ئالتاينىڭ بۇ ئۆۋەتتىكى ئىشىغا يەنە سىزنى بۇيرۇيمەن، — دېدى گېنېرال.

— خوپ، خەلقىنىڭ ئازاتلىق ئىشىغا ھەر قاچان تەييارمەن،— دېدى پولكوۋنىك كەڭ كۆكسىنى تىك تۇتۇپ قوماندانلار ئارىسىدىكى كېڭەش پۈتكەندىن كېيىن، فوروۋنت قوماندانى ئىمىروپ

جەڭگىۋار قەدەم بىلەن چىقىپ كەتتى.

كەچ. ئىمىروپ كىرىپ كەلگەندە گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك ئۈستەل ئۈستىدىكى قالپاقلىق ئېلېكتىر چىرىغى تۈۋىدە بىر نەرسە يېزىۋاتاتتى. ئۇ پولكوۋنىك ئىمىروپنى مەغرۇرانە كەيپىياتتا كۈتۈۋالدى ۋە ئۇنىڭ «ئالتاينى ئازات قىلىش پىلانى»، تاللىغان ئوفىتسېرلىرى، تەلەپ قىلغان لاۋازىمات نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تەستىقلىدى.

— قالغان ئىشلارنى دەلىلقان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قىلارسىلەر، — دېدى گېنېرال.

— خوپ يولداش قوماندان، — دېدى پولكوۋنىك.

ئۇنىڭ تاللىغان ئوفىتسېرلىرىنىڭ تىزىملىكىنىڭ بېشىدا ئالتاي شارائىتلىرىنى ئوبدان بىلىدىغان، قولىدىن ئىش كېلىدىغان كاپىتان مۆمىنوپ بار ئىدى. ئىمىروپ تېلېگىرامما ئارقىلىق ئوتتۇرا يۈزلۈكتىن پودپولكوۋنىك خەمىتوپ قاتارلىق بىر قانچە ئوفىتسېرنىمۇ كېچىلەپ چاقىرتىۋالدى، ئۇ، خەمىتوپنى بۇ قېتىمقى پەۋقۇلئاددە فورونت ئىشتابىنىڭ باشلىقلىقىغا، مۆمىنوپنى بولسا، ئۇنىڭ مۇئاۋىنلىقىغا، گېنېرال ئىسھاقبېكنىڭ كۆرسىتىشى بويىچە باش ئىشتاپ رازۋېت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا يۆتكىلىشى ئەمدىلا تەستىقلانغان بورتالا ساقچىنىڭ سابىق باشلىقى، پودپولكوۋنىك يۇسۇپجاننى رازۋېت ئىشلىرى مەسئۇللىقىغا بەلگىلىدى.

ئەتىسى ئەتىگەن، ھاۋا ئوچۇق بولسىمۇ شىۋىرغانلىق ئىدى. تەقمۇ تەق بولغان «ئورال» ماركىلىق يېپ - يېڭى ماشىنىلار مەلۇم ئوچاستكىدا، جەڭگىۋار ھالەتتە قاتار تۇراتتى. شۇ كۈنى كېچىسى بىلەن يۈرۈپ كەتكەن جەڭگىۋار قوشۇن ئىككىنچى كۈنى دۆربىلجىنگە ھەيۋەت بىلەن كىرىپ باردى. كېچىسى كاماندەۋانىيە كېڭىشىدە ئالتاي قىسىملىرىنىڭ قوماندانى دەلىلقان:

ئالتاينى ئۈزۈل - كېسىل ئازات قىلىشقا قەسەميات قىلدى. قانخور قۇيرۇچۇقلار بىلەن گومنداڭ جاللاتلىرىنى يەر بىلەن يەك-سەن قىلىۋېتىمىز، دەپ جاكالىدى. كاماندىرلار كېڭەشى تاكى يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. كېڭەشمىنىڭ ئاخىرىدا ئىمىروپىنىڭ ئالتاينى ئازات قىلىش يېڭى تاكتىكىسىنى ئاڭلىغاندا دەلىلىغان ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى، ئۇ «قانداق تاكتىكا» ئىكەنلى-گىنى كېيىنكى بەتتىن كۆرىسىلەر.

II

— هەي... كېمەگىنى بۇياققا ئېلىپ كەل.

— نىمە... ئۇ...

— سوۋېت ئېكىسپېدىتسىيىنىڭ ئالتايغا بارىدىغان يۈكلى-رى. كېمەگىنى تېز ئېلىپ كەل.

بۇرچىن كېچىگىدە 20 ماشىنا قاتار توختىغان ئىدى. ئۇنىڭدىن چۆشكەنياغ چاپانلىق «شوپۇر» (ئۇ ئىمىروپ ئىدى) قولىنى ئاغزىغا كارناي قىلىپ، دەريانىڭ قېشىدا تۇرۇپ ئۇ قاتتىق لەرگە قازاق-چە «روسچە» ۋاقىرىدى. ماشىنىلارغا ئاق بىرزېنت يېپىلغان ھەر بىر ماشىنىنىڭ ئۈستىدە ئىككىدىن «قىزىل ئەسكەر» تولۇق ھەربى فورما ۋە جەڭگىۋار ھالەتتە ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ سۇر شىنىل، تۆمۈر قالپاق، ئوغاق - بولقىلىق بايراقلىرى ئاجايىپ ھەيۋەتلىك ھەم سۈرلۈك ئىدى. ماشىنىلارغا يېپىلغىنى«سوۋېت ئېكىسپېدىتسىيىسىنىڭ يۈكلىرى» ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان كېمىچىلەر كېمىنى ھەي-دەپ كەلدى. مانا ئەمدى ئاخىرقى ماشىنىمۇ ئۆتۈپ بولدى. ئار-

قىدىنلا بىر پۈشتەك بىلەن ئاق بىرزىنتلەر ئاستىدىن ئىرغىپ چىقـ
قان مىللى ئارمىيىنىڭ مىلتىق ۋە ئاپتوماتلىق جەڭگىۋار ئەزىـ
مەتلىرى بـۈرچىنىنىڭ ئىدارە ـ جەمىيەتلىرىگە يۈگۈرۈپ كىرىپـلا
كەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي قالايمىقان ئاۋازلار قايـناشقا بـاشلىدى.
شىددەتلىك جەڭ يېرىم سائەتچە داۋام قىلدى. قۇيرۇچۇقلار ئاتـ
لىرىنى يايداق مىنىپ پېتىراپ قاچماقتا ئىدى. ئاڭغىچـە بىزنىڭ
قازاق يىگىتلەر بۇ قوشۇننىڭ ئەلگە ئامانلىق ئېلىپ كەلگەن مىلـ
لى ئارمىيە ئىكەنلىكى، خەلقنىڭ قورقماسلىغـى، قورالى بارلارـ
نىڭ قورالىنى تاپشۇرۇپ ئەل بولۇشى توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇشنى
باشلىۋەتكەن ئىدى. يىغا ـ زارىلەر پەسلەپ، ھەر خىل ۋاراڭ ـ
چۇرۇڭ بېسىلىشقا باشلىدى. قازاق كەمپىرلەر بىلەن چاللار جەڭـ
چىلەرنى كۆرگەنلىرىدە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، ئۇلارنىڭ قـورال
تۇتقان قوللىرىغا ۋە پېشانىلىرىگە سۆيەتتى.

بۇ چاغدا بۈرچىن بىلەن سارسۇمبە ئارىسىدىكى «ئالاقاق»
يولىغا ئاتلىق بۆكتۈرمىلىرىمىز ئورۇنلىشىپ بولغان ئىدى. ئارقىـ
دىكى قۇبۇق بىلەن بۈرچىن ئارىسىدىكى ساۋۇر تاغلىرى قـاپتىـ
لىدا قـالغان «بۆكتۈرمە» قـىسىملارمۇ ساليوت بىلەن تېـەڭ ئـات
ئوينىتىپ يېتىپ كېلىشتى.

قىسىملار ئالاقاق تۈزلەڭدىكى كەڭ بىر جىراغا توپلانغانـ
دا، بـۈرچىندىن قاچقان قۇيرۇچۇقلارنـىڭ قـولىغا چۈشكەن چـوڭ
توپى ئات ـ قوراللىرىدىن ئايرىلغان ھالدا بىر چـوڭقۇردا دۈگـ
دىرىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىغا مەجبۇر قېتىلىپ قالـغان
بىر تۈركۈم قازاق ئەزىمەتلىرى مەردانىلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىـ
قىپ ئارىلىرىدىكى قازاقچە ياسىنىۋالغان گومىنداڭ «مەسلىھەتچىـ
لىرى بىلەن رادىستلارنى پاش قىلدى. دەللىقان بىلەن پولكوۋنىك

ئىمىروپ ئەزىمەتلەر بىلەن ئايرىم سۆھبەت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بىر تۈركۈمىنى تېزلىكتە ئاتلاندۇردى. ئۇلار قوراللىرىنى ئويىنىتىپ، ئاتلىرىنى چاپتۇرغانلىرىچە سارسۇمبىگە قاراپ كەتتى.

«بۇرچىندىن قېچىپ كەلگەنلەر» سارسۇمبىگە قويىغا قاشقىر تەككەندەك ھاي - ھايلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇلار «سوۋېتنىڭ ماشىنىدا قىزىل ئەسكىرى كېلىپ بۇرچىننى بېسىۋالدى. بىز جېنىمىزنى ئېلىپ ئاران قېچىپ كەلدۇق. ئۇلارنىڭ قوراللىرى ئۆزى ماڭىدىكەن. تىرىك ئادەمنى يۇتۇپ كېتىدىغان، بالادەك زەمبىرەكلىرى بار ئىكەن، قاچمىساڭ تىرىك قالمايسەن، قاچ ...» دېيىشىپ سارسۇمبىدىن ئىبارەت بۇ كىچىككىنە تاغ شەھرىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتتى.

بۇ دەھشەتلىك خەۋەردىن قاتتىق ھودۇققان ئوسمانىڭ باندىت قۇيرۇچۇقلىرى كۆرۈنگەننى بۇلاپ سارسۇمبىنى تاشلاپ بەدەر قاچتى.

مىللىي ئارمىيىنىڭ دەلىلقان بىلەن ئىمىروپ باشلىغان قىسىملىرى سارسۇمبىگە يېگىنىۋاشتىن كىرىپ كەلگىنىدە، بۇ تاغ شەھىرى قىيامەت قايىنىمىغا ئايلانغان ئىدى. باشلىرى يېرىلغان، تەنلىرى تىتىلغان، قوللىرى سۇنغان، كۆزلىرى قويۇلغان قازاق، ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ دەرتمەنلەر قوماندانلارنىڭ، كاماندىر ۋە جەڭچىلەرنىڭ ئاياقلىرىغا ئۆزلىرىنى ئېتىپ قانخور گومىنداڭچىلار بىلەن قۇيرۇچۇقلاردىن قىساس ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلاتتى.

دەلىلقان ماشىنا ئۈستىدە تىك تۇرۇپ، توپلانغان جامائەتكە ئالتاي ئاھالىسى گومىنداڭ جاللاتلىرى بىلەن ساتقۇن ئوسمان قۇيرۇچۇقلىرىنىڭ قانلىق تاپىنىدىن ئەمدى ئۇزۇل - كې-

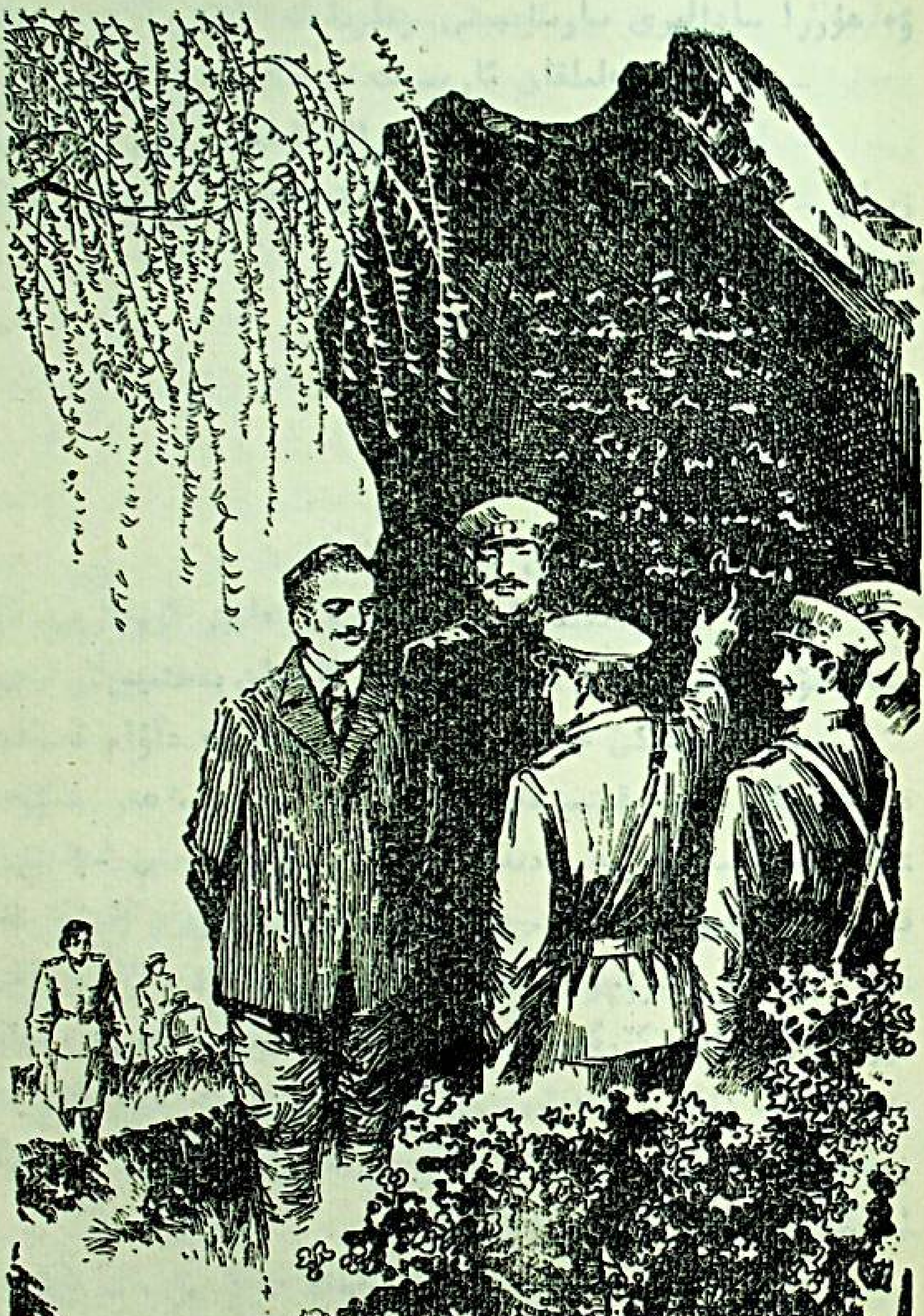

سىل ئازات بولغانلىقىنى جاكالىدى. بۇ چاغدا، قايناق چوقان ۋە ھۇررا سادالىرى سارسۇمبىنى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

— ئالدىن دەللقان ئارمىيىگە كەسكىن بۇيرۇق بەردى:

— قۇيرۇچۇقلار قوغلانسۇن! قورال تاشلاپ بوي سۇنغانلارغا زىيان - زەخمەت قىلىنمىسۇن! قارشىلىق قىلغان دۈشمەن قەتئىي قىرىپ تاشلانسۇن!

III

— قەھرىمان مىللىي ئارمىيە ئالغا!

سەپلەرنىڭ ئالدىدا ئات سالغانلار مايور قوچقاروپ، كاپىتان مۆمىنوپ، كاپىتان كەرگەبايوپ ۋە كاپىتان بەختىيوپلار ئىدى.

سار تۆپىدىكى جەڭ تاكى كۈن قايرىلغىچە داۋام قىلدى. قۇيرۇچۇقلار قانچە قىتىم دەۋرەپ كەلگەن بولسىمۇ، ھەر نۆۋەتتىكى ئەجەللىك زەربە بەدىلىگە يۈزلەپ ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ قېچىشقا مەجبۇر بولاتتى. يۇرتىنىڭ بېشىغا، بولۇپمۇ قازاق خەلقىغە، بەدبەخ قۇيرۇچۇقلارنىڭ كەلتۈرگەن بالايى - ئاپەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، خالايىقنىڭ قانلىق زارىنى، ئاھۇ پەريادىنى، دۇئا - تەلەپلىرىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان ئەزىمەتلەر قەھرىمانلىق جاسارەتلىرىنى نامايەن قىلماقتا، ھەرتىلىكلىرىنى مەيداندا كۆرسەتمەكتە ئىدى.

كۈن ئېگىلىپ باراتتى. سارتۆپىنىڭ جەنۇبىي يان باغرىدىكى قاتتىق ئېلىشىش ئاقىۋەت قوچاقلاشما جەڭگە ئايلىنىپ كەتتى. ئۆلۈپ دومىلاپ چۇشۇۋاتقان ئات، ئادەملەرنىڭ ئۇۋقلارنىڭ

ئاۋازلىرى، ھۇررا سادالىرى، قويرۇچۇقلارنىڭ ئەرۋاھ قىچقىرىپ تووۋلاشلىرى، تاغ - تاشنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى قوشۇلۇپ، ئاسمان ئۆرۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك زىلزىلىلەر پەيدا قىلماقتا ئىدى. ئاقىۋەت تۆت سەپ بويلاپ ئاتاكىغا تەڭ ئاتلانغانلارنىڭ ھۇررا ساداسى بىلەن باندىتلار بىتچىت بولۇپ قاچتى. شۇ ئەسنادا قىيادىن ئۆرلەپ بېرىۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ ئىتىغا ئوق تەگدى ۋە ئات سايغا دومىلاپ كەتتى. ئۇنىڭ كانىۋىيى مۇرات ئىتىنى دالدىدا قالدۇرۇپ، چاتقال بىلەن قورام تاشلار ئارىسىدىن ئۆمىلەپ كەل- گىنىدە، يۈز - كۆزى قانغا بويالغان ئابدۇراخمان ئۆلگەن ئات- نىڭ باغرىدا بىھوش ياتاتتى. مۇرات كاماندىرنى يۆلەپ، ئۇنىڭ نەچچە يېرىدىن يېرىلغان بېشىنى تىزىغا ئېلىپ تىڭشىدى. ئېغىر نەپەس ئالغىنىنى ئاڭلاپ يۈرىكى جايىغا چۈشتى.

— يولداش كاماندىر، يولداش كاپىتان، — دەپ چاقى- راتتى. ئەتراپتىن ۋىژىلداپ ئوقلار ياغماقتا ئىدى. ئاڭغىچە ئۆ- مىلەپ سېستىرامۇ يېتىپ كەلدى. ئۇ مۆمىنوپنى بۇ ھالدا كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى - دە:

— ئاھ ... كاپىتان ...، — دەپ ۋاقىرىۋەتتى. تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ كۆزىنى ئاران ئاچقان ئابدۇراخمان:

— رەي ... ھا ... نەم ...، — دەپ ئاغزىنى ئارانلا مىدىرلىتالىدى.

— يولداش كاپىتان ...، — رەيھان، ئابدۇراخمانغا ئېگى- شىپ تەلمۈرمەكتە ئىدى. يەنە ئوق ۋىژىلدىدى، ئۇلار كاپىتاننى بۇ ئەپسىز يەردىن پەسكە يۆتكىمەكچى بولۇشتى. ئەپسۇسكى، ئاب- دۇراخماننىڭ بىر قولى سۇنغانلىقى ئۈچۈن، بوينىغا گىر سالغۇزۇپ يۆتكەشكە مۇمكىن بولمىدى. رەيھان ئاخىرى سومكىسىدىن بىر بولاق

بېشىنى ئالدى-دە، بىر ئۇچىنى كانۇيى مۇراتقا تۇتقۇزۇپ، بەللىك پاسىدى. ئۇنى ئابدۇراخماننىڭ كۆكرىكى ئارقىلىق قولتۇغىدىن ئۆتكۈزۈپ، ساق قولىنى ئۆزىنىڭ بوينىغا گىرە سالغۇزۇپ، تەڭنە قىلىپ كۆتەرگىنىچە تۆۋەنگە ئېلىپ چۈشۈپ كەتتى.

رەيھان ئابدۇراخماننىڭ يارىلىرىنى تېڭىۋېتىپ مۇراتقا ئىش تاپشۇردى، مۇرات دەرھال ساي تۆۋىنىگە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى. ئۇ يەردە ئىشتاپ لاۋازىماتلىرى ئورۇنلاشقان ماشىنىلار بار ئىدى. رەيھانلارنىڭ ئەترىدى تۈنۈگۈن كېچىلەپ غۇلجىدىن ئالتايغا كېلىپ، ئاشۇ ماشىنىلار بىلەن بۇ مەيدانغا يېتىپ كەلگەن ئىدى.

بۇيرۇق بويىچە رەيھان، ئابدۇراخمانغا ھەمرا بولۇپ، رەنىلەرنى ئېلىپ ماڭغان ماشىنا بىلەن يەنە سارسۇمبىگە كەتتى.

IV

دەھشەتلىك مەنزىرە مۇڭلۇق مازار كەيپىياتىنى ئالغان ئىدى. مىللىي ئارمىيىدىن ئەجەللىك زەربىلەرنى يەپ، قان يۇتۇپ قاچقان قۇيرۇچۇقلار نېرىقى تاغنىڭ تازا يامان بىر يېرىدە مىللىي ئارمىيىنىڭ رازۋېت ئىسكادرونى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. قەھرىمان رازۋېتچىكلار خىللانغان ئات، قوراللارغا ئىگە بولسىمۇ، ئەمما دۈشمەن بىلەن سان جەھەتتە كۆپ پەرق قىلغاچقا، ھەر قانچە تىركەشسىمۇ ئاقىۋەت دۈشمەن ئاتلىرىنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالدى. قۇيرۇچۇقلار قەھرىمان رازۋېتچىكلارنى ئاتقا دەسسىتىپ، قامچىلاپ، سىرتماق بىلەن سۆرەپ ئۆلتۈرگەننىڭ تاشايىندا، ئۇلارنىڭ بىر

تۆركۈمىنى دەرەخلەرگە تىقىپ، ئاستىغا ئوتۇن دۈۋىلەپ ئوت قويۇپ بېرىپ قاچقان ئىدى. بۇ يەرگە قوغلىغۇچى قىسىملار يېتىپ كەلگەندە، قوۋزاقلىرى كۆيگەن يوغان دەرەخلەردە 56 ئەزىمەتنىڭ قاپقارا تەنلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. بۇلار پودپولكوۋنىك يۇسۇپجان، كاپىتان ھوشۇروپ ئابدۇكېرىم، پورۇتچىك ساغتوپ، پودپورۇتچىك قاز تىبىك. پىراپورچىك توختىغۇلار باشلىق كاماندىر ــ جەڭچىلەر بولۇپ، تولىسى قازاق يىگىتلەر ئىدى.①

مانا بۇ ئۆزلىرىنى «قازاق خەلقىنىڭ ھامىسى، دىنىنىڭ ھىمايىچىلىرى ھېساپلىۋالغان ۋەھشىي گومىنداڭ قويرۇچۇقلىرىنىڭ ئەمەلىي ئىشلىرىدىن قانلىق ۋە قايغۇلۇق بىر كۆرۈنۈش ئىدى.

كۆزى ئەمدىلا ئىلىنگەن كاپىتان مۆمىنوپ زەمبىرەك ئوقىنىڭ تاغ ــ تاشنى تىترىتىپ گۈمبۈرلىگەن ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى.

ــ نېمە؟ ... ئوق ئاۋازىمۇ؟...، ــ سورايتتى مۆمىنوپ.

ــ ھەئە، ئوق ئاۋازى.

ــ نېمىگە ئېتىلغان ئوق؟

ــ ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ دەپنە مۇراسىمى شەرىپىگە.

ــ ھە؟ ... نېمە؟...، ــ ئابدۇراخمان بېشىنى كۆتىرىشكە تەمشەلگەن ئىدى. رەيھان ئىلدام كېلىپ تۇتۇۋالدى.

ــ يولداش كاپىتان سىز مىدىرلىماڭ، ــ دەيتتى رەيھان بۇيرۇق ۋە يېلىنىش ئاھاڭىدا. ئاڭغىچە قاتىرىسىغا ئېتىلغان 11 پاي زەمبىرەك ئاۋازى تاغ ــ تاشنى تىترىتىپ گۈمبۈرلىدى. ئاپپاق

① ھاجى نەبى ۋەلىيوپنىڭ «كىبرەيي خەلقىنىڭ تارىخىي ئەھۋالى» دېگەن ئەسىرىدە: «يۇسۇپجان پولكوۋنىك باشلىق 60 كىشى تۆكەل ئوققا تۇتۇلۇپ كۆيدۈرۈۋېتىلدى» دېيىلگەن.

تۈشەكتە ئۈگدىسىغا يىتىپ سۈكۈتلۈك ئەپەس ئىلىۋاتقان ئابدۇراخ-
مان بۇ ئاۋازنى كۈچ بىلەن، ئىغىر مۇڭ بىلەن تىڭشىماقتا ئىدى.
چۈنكى بۇ ئاۋاز 15 - سىنتەبىردىن باشلاپ ئوت ئىچىدە قالغان
ئالتاينىڭ قايغۇلۇق 31 كۈنىنىڭ تاماملانغانلىغى، ئالتاي ئازاتلىغى
يولىدا قۇربان بولغان قەھرىمانلارنىڭ ئۆلمەس روھى ئۈچۈن بىرىل-
گەن ئاداققى جەڭگىۋار ساليوت ئىدى.

ئالتىنچى باپ

تاشقا يېزىلغان تارىخ

مېنى كۆتكىل ۋە مەن قايتارمەن،
ئۆلۈملەرنى قالدۇرۇپ داغدا.
ئىشى ئوتىدىن كېلىپتۇر دېسۇن،
كۆتمىگەنلەر مېنى شۇ چاغدا.

— «مېنى كۆتكىل» ناملىق شېئىردىن

I

ئالتاي فورونتىدىن غەلىبە بىلەن قايتقانلار ئەمدى يەنە ئېھتىياج فورونتلىرىغا بارماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان مۆمىنوپقا ئالاھىدە بۇيرۇق بويىچە مايورلۇق ئۇنۋانى ۋە «ئىستىقلالىيەت» ئوردېنى بېرىلگەن، يارىسى خېلى ئوڭلانغاندىن

كېيىن غۇلجىغا ئالاھىدە كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇ ئەمدى كەڭسايدىكى ساناتورىيىدە دەم ئالماقتا ئىدى. ساپ ھاۋالىق بۇ گۈزەل ساناتورىيە ئۇنىڭغا پەقەت جىسمانى ۋە روھىي دەرمان بېغىشلاپلا قالماستىن، شۇ- نىڭ بىلەن بىللە «ئىلىخودىكى كۈنلەر» ناملىق خاتىرىسىنىڭ نۆۋەت- تىكى بۆلۈملىرىگە «كەڭسايدىكى گۈزەل ساناتورىيە»دىن ئىبارەت مۇنەۋۋەر باپلارنى بەخش ئېتىپ، ئۇنى كەڭتاشا تەسۋىرلەش ۋە تەرىپلەشنىڭ يېتەرلىك ئىمكانىيەتلىرىنى بەرمەكتە ئىدى. ئۇ، تەل- كىدىن تارتىپ، تاكى سايرام ساھىلىگىچە بولغان بۇ گۈزەل ۋا- دىنى خۇددى شائىرانە تەسۋىرلەپ قەلەم قۇدرىتىنىڭ يېتىشىچە يازماقتا ئىدى. تەلكە ئورمانلىرى ئارىسىدىكى ھەسەل ساندۇقلى- رى، گۈل - گىيالارنىڭ گۈزەللىكى، كۈمۈشتەك سۇنىڭ ئۇرغۇپ ئېقىشلىرى، كەڭسايىنىڭ چەشمە بۇلاق، بۈيۈك داۋانلىرى، ئاقۇش تاغ ئۈستىدىن قارىغاندا گۈزەل سايرامنىڭ خۇددى تاش ئەينەك- تەك كۆك نۇرىدا يالتىراپ كۆز چاقنىتىشلىرى، ئۇ يەرلەردىكى ئاق ئۆيلەر، يامراپ يۈرگەن ماللار، يېشىل توقايلاردىكى تاغ ئالمىلىرى، سۆلەتلىك قارىغايلار سايىسىدىكى كۆپ - كۆك چىمەنلەردە ئارام ئېلىۋاتقان ئاتلار، ئاق خالاتلىق سانىتاركا قىزلاردەك چىرايلىق ئاق قىيىنلار ۋە بۇدرە چاچلىق جانانلاردەك مەجنۇن تال، تاغ تېرىكى ۋە بۆلدۈرگەنلەر؛ كەڭساي بولكىخانىسىدىن كۆ- تىرىلگەن ئىسسىق ناننىڭ خۇش پۇراقلىرى، دوختۇر دورىلىرىنىڭ گۈل - گىيا ھىدلىرىغا قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاجايىپ بىر تۈرلۈك يېقىملىق تۇيغۇنىڭ تەنگە ھوزۇر، كۆڭۈلگە ئارام بېغىش- لاپ جاننى جەۋلان قىلدۇرۇشلىرى سەھىپىلەردىن خۇددى ماھىر رەسسام كارتىنىسىدەك مۇناسىپ ئورۇنلارنى ئالماقتا ئىدى.

خۇش ناۋالىق بىر ئەتىگەن ئىدى. ئابدۇراخمان ئادىتىچە

بالدۇر تۇرۇپ تالاغا چىقتى - دە، ئۆزىگە تونۇش بۇلاق بويىغا ماڭدى. ئۇ تاشلار باغرىدىن ئۇرغۇپ چىقىدىغان بۇلاق يېنىدىكى يېشىل دۆڭدە — يوغان چېپار تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سۈزۈك سۇنىڭ ئۇرغۇپ ئېقىشلىرىنى ۋە بۇلبۇلنىڭ ئەتىگەنلىك پەيزىنى سۈرۈشنى ياخشى كۆرەتتى. بۇلبۇللار تاغ - تاشنى تىلغا كىرگۈزۈپ چاڭىلداپ سايرىماقتا؛ ئەتىگەننىڭ شوخ ۋە ئويناق ھاۋاسى يۈز - كۆزىنى سۆيۈپ ئۆتمەكتە. كۆڭۈلنى ئۇرغۇتۇپ، يۈرەكلەرنى ئەركىلىتىپ باغ - باغ ئەتمەكتە ئىدى. ئاشۇنداق ئارامى پۈرسەتلەردە چېلىنغان پۇشتەك ئاۋازى تاغلار تېچلىقىنى بۇزدى. دەسلىۋىدە «بۈگۈن نېمىشقە بالدۇر پۇشتەك چېلىندى - ھە؟» دەپ ئويلىغان ئابدۇراخمان غۇلجىدىن ھال سوراش ئۆمىگىنىڭ بۈگۈن بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقىنى شۇ ھامان ئېسىگە ئالدى. ئۇ ئورنىدىن ئىلدام تۇردى - دە، تەييارلىق ئۈچۈن ياتاققا ماڭدى.

ئۇ كەلگەندە سېبىترا قىزلار ئاپپاق كىرلىكلەر يېپىلغان ئورۇن - كۆرپىلەرنى خۇددى قىلىچتەك قىر چىقىرىپ يىغماقتا ئىدى. بۈزغۇن چاچلىق، ئاق پوسمىلاق شورا ئابدۇراخمانغا يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ:

— ياخشىمۇسىز يولداش مۆمىنوپ؟ — دېدى.

— ياخشى، شورا قىز، بۈگۈن پەيزىڭلار باشقىچىغۇ؟

— مانا، يولداش مۆمىنوپ سىزگە، — شورا ئەركىلەپ تۇرۇپ قولتۇغىدىكى چىرايلىق قىر چىقىرىپ قاتلانغان ئاق سۈرپ كۆينەك - تامبالنى ئابدۇراخماننىڭ ئاق ياستۇغى ئۈستىگە قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى. شورا ئالىيۇمىن كۇرۇشكىلارنى كۆتىرىپ كىرگەندە ئابدۇراخمان ياسىنىپ بولغان ئىدى. ئۇ كىيىنىشلىرىنى شوراغا تەستىقلاتماقچى بولۇۋىدى، شوخ قىز ئىلدام ئالدىغا كېلىپ:

— سىسىرنا، — دەپ كاماندا بەردى. مۆمىنوپمۇ تاققىدە
تىك تۇردى. شورا ئۆزىگە خۇددى كاماندىرلارچە سۇر ۋە سالاپەت
بىرىپ مايورنى تەكشۈرمەكتە، ئۇيەر - بۇيەرنى تۈزەشتۈرمەكتە
ئىدى. ئۇ، ئابدۇراخماننىڭ ياسىنىشىنى تولۇق تەكشۈرۈشتىن ئۆتـ
كۈزۈپ بولغىنىدىن كېيىن، ئابدۇراخماننىڭ ئۇدۇلىدا جەڭگىۋار
ھالەتتە تىك تۇردى - دە:

— ۋولنا، — دەپ، راھەت كاماندىسى بېرىپ كۈلگىنىچە
چىقىپ كەتتى.

ئابدۇراخمان تالاغا چىققاندا بىر توپ جەڭچىلەر ئاشخانا
ئالدىغا سۇ سەپمەكتە ئىدى. بۇ چاغدا سايرام تەرەپتىن، ئىگىز
داۋاننىڭ بۇلۇت سۆيگەن شەرقىي تاغ ماڭلىيىنى سۆيۈپ كۆتىر-
لىۋاتقان كۈننىڭ ئالتۇن نۇرلىرى كەڭسايدىن ئىبارەت بۇ گۈزەل-
لىك ۋادىسىغا سۈيت بىرىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. يېشىل قارىغاي،
ئاق قېيىن، تال - تېرەك ۋە گۈل - گىيالارنى ئارىلاپ، تاشتىن
تاشقا سەكرەپ ئېقىۋاتقان كەڭساي بۇلاقلىرىنىڭ كۈمۈش سۇلىرى
بىلەن يېشىل يوپۇرماقلاردا ئەكس ئەتكەن كۈننىڭ ئالتۇن نۇر-
لىرى كۆزلەرنى قاماشتۇرماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا پۈشتەك چېلى-
نىۋدى، ھەممەيلەن ئاشخانا تەرەپكە مېڭىشقا باشلىدى. ئابدۇ-
راخمان تىزئۆيتىلگەن نەرسىلەرنى كۆرۈپ خوجۇلۇق خادىملىرىغا
چاخچاق قىلاتتى:

— نەسىردىن ئەپەندى خۇدانىڭ ھەممە كۈنى بايرام بول-
سىنچۇ، دەپتىكەن...

— يولداش مايور، — دەپ سۆز باشلىغان قىزىل پاگون-
لۇق، خام سېمىز، ئاق سېرىق پۇروتچىك ھەسەلگە مىلەنگەن ئاپ-
پاق بولكىنى ماچىلدىتىپ چايناۋېتىپ، پىخىلداپ سۆزلەيتتى، —

يولداش مايور، بۆلەك كۆللەرمۇ بۇ كۇنكىدىن قىلىشمايدىغۇ؟ پەقەت ئۈچ كۈنلا شىكەر يوق بولۇپ قالدى. ھېلىقى قاپاقباش زاپخوز ئىبغىر مەس بولۇپ ۋاقتىدا چىقالمىغانلىقتىن...

— چاخچاق - دە، يولداش پۇروتچىك، — دەيتتى مۆمىنوپ كۈلۈپ.

II

— گارنىزون دىققەت! ھۆرمەتكە ئوفىتسېرلەر...

جەڭگىۋار كاماندا ئاۋازى تاغ - تاشتىن سۇرلۇك سادا قايتۇرماقتا ئىدى. دىجورنى ھۆرمەت قەدەملىرى بىلەن كەلگىنچە ماشىنىدىن چۈشۈۋاتقان رەھبەرلەرگە ھەربى سالام بىلەن دوكلات قىلدى:

— يولداش گېنېرال، مېھمانلارنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن كەڭسايگ گارنىزونى مەيداندا تەييار، دىجورنى كاپىتان بەختىياروپ.

گېنېرال ئىسھاقبېك بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى بىر پىكاپتا بولۇپ، ئۇلار ئىككى تەرەپتىن چۈشكەن ئىدى. ئىلدام كەلگەن دىجۇرنى گېنېرالغا دوچكىلىپ قىلىپ ئۇنىڭغا دوكلات قىلىشنى باشلىغاندا ئەخمەتجان قاسىمى كىلىپ سالامغا قول كۆتىرۋىدى، ھودۇققان دىجورنى «راھەت» دەيمەن دەپ «ھۆرمەت» دەپ ۋاقىرىۋەتتى. بۇ چاغدا تاتلىق كۈلۈمسىرىگەن ئەخمەتجان قاسىمى «راھەت» دەپ كاماندا بېرىپ قويۇۋىدى، ئەتراپتا كۈلكە كۆتىرىلدى. قىزارغان دىجورنىنىڭ يۈزىمۇ كۈلۈۋەتتى. ئاڭغىچە ئۈچ

چوڭ ماشىنا كېلىپ قاتار تۇردى. ئۇلاردىن ھال سوراش ئۆمىگىنىڭ يۈك - تاقلىرى ۋە سەنئەتچىلەر چۈشمەكتە ئىدى. مېدىتسىنا گۇرۇپپىسىنىڭ قاتارىدا رەيھانىمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ نوكچا بويى زىلۋا قامىتىنى ماش رەڭ ھەربى يوپكا بىلەن پلوتكا شۇنچە گۈزەللەشتۈرگەن ئىدىكى، بۇ سۇمباتقا كۆكسىدىكى «ساداقەت» مېدالىنىڭ قوشۇلۇشى خۇددى گۈلزار ئىچىگە ئېلېكتىر لامپۇچكىسىنى يورۇتۇۋەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ئويناق كۆزىگە بىرىنچى بولۇپ ئۇچراشقىنى مايور مۆمىنوپنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى بولسىمۇ، لېكىن شۇ مىنۇتلارنىڭ پۈرسىتى پەقەت نېرىدىن قاراشقىلا ئاران ئۈلگۈرەتتى. ھال سوراش مۇراسىمى ۋاقتىدا ئەخمەتجان قاسىمى ئادىتىچە ئاز، ئەمما ساز سۆز قىلدى. ئاندىن گېنېرال ئىسھاقبېك مۆمىنوپ قاتارلىقلارغا مېدال تەقدىم قىلدى. ئۇ، مايور ئابدۇراخمان مۆمىنوپنىڭ كۆكسىگە «ساداقەت»، «باھادىرلىق ئۈچۈن» دېگەن مېدالنى قوشلاپ تاقىغاندا گۈلدۈراس ئالقىشلار كەڭساي ساھىلىنى بويلاپ يىراق - يىراقلارغا تارالماقتا ئىدى. نۆۋەتتە ساناتورىيىدىكىلەرگە ۋاكالىتەن مايور مۆمىنوپ سۆز قىلدى. ئۇ:

— ۋەتەن ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش، ئانا سۈتىنى ئاقلاش، شانۇ شەرىپىنى ساقلاش ئۈچۈن جېنىمىز پىدا، — دېدى، ئاندىن ئۆزىنىڭ ئوبدان ئوڭلانغىنىنى ئېيتىپ، ئەمدى قىسمىغا، خىزمەت ئورنىغا ئەۋەتىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ئاخىرىدا ئويۇن باشلاندى. ئېلى تىياتىرىنىڭ ئاتاقلىق ناخشىچىسى تۇرسۇنئاي نۆۋەتتە «ئوقۇپ... ئوقۇپ» دېگەن ناخشىنى ئىجرا قىلغاندىمۇ خۇددى ئابىيامىقىدەك قايناق چاۋاكلار تاغۇ تاشنى تىترىتىۋەتتى.

III

ئەخمەتجان قاسىمى گېنېرال ئىسھاقبېك بىلەن مۇڭداشقاچ مېڭىپ، ئارامى پۇرسەتلىرىنى ساي ساھىلىدىكى يېشىل قىرغاقلاردا ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. ئارتىسكىلار بولسا، سۇ بويلىرىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ رەڭدار گۈللەردىن تۇتام - تۇتام دەستىلەر تىزماقتا ۋە بەزىلىرى كىمخاپتەك چىمەنزار ئارىسىدىن «تۆتقۇلاق» ئاختۇرۇپ يۈرمەكتە ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن گېنېرال سايىنىڭ بىر يېرىگە بارغاندا سول تەرەپكە بۇرۇلدى - دە، يان بېغىرلاپ ئېگىزلەشكە باشلىدى. سەل ماڭغاندىن كېيىن ئەخمەتجان ئەپەندىنىڭ كۆزى كۆك تاش باغرىغا قېنىق قىزىل رەڭ بىلەن يېزىلغان خەتكە چۈشتى. ئۇ توختاپ خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى، خەت ئانچە چىرايلىق بولمىسىمۇ، ئەمما مەزمۇنى راۋان ئىدى. ئەخمەتجان ئەپەندى رەسمىي شېئىرىي تەلەپپۇزدا، رىتىم ۋە تۇراقلىرىنى تولۇقلاپ ئوقۇشقا باشلىدى:

مىلتىق ئۇچى نەيزىدە،
تاشقا تارىخ خەتلىدۇق.
گومىنداڭغا قارىتىپ،
ئوت، ئوقلارنى بەتلىدۇق.

قىساس ئوتى يالتىرار،
قەلبىمىزنىڭ قېتىدا.
ئاكوپلاردىن ئاتلىدۇق،
ئەلىخوننىڭ ئىتىدا.

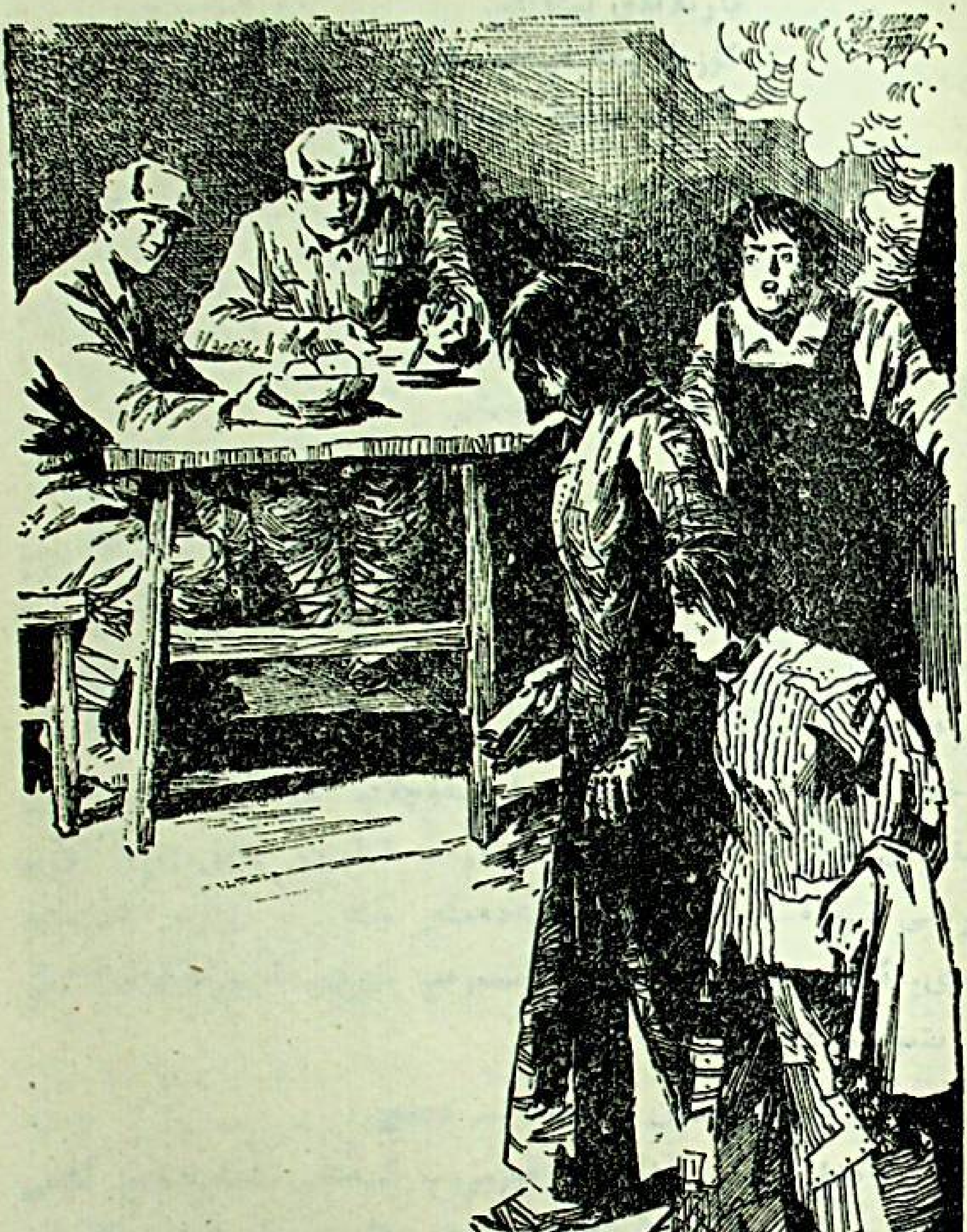

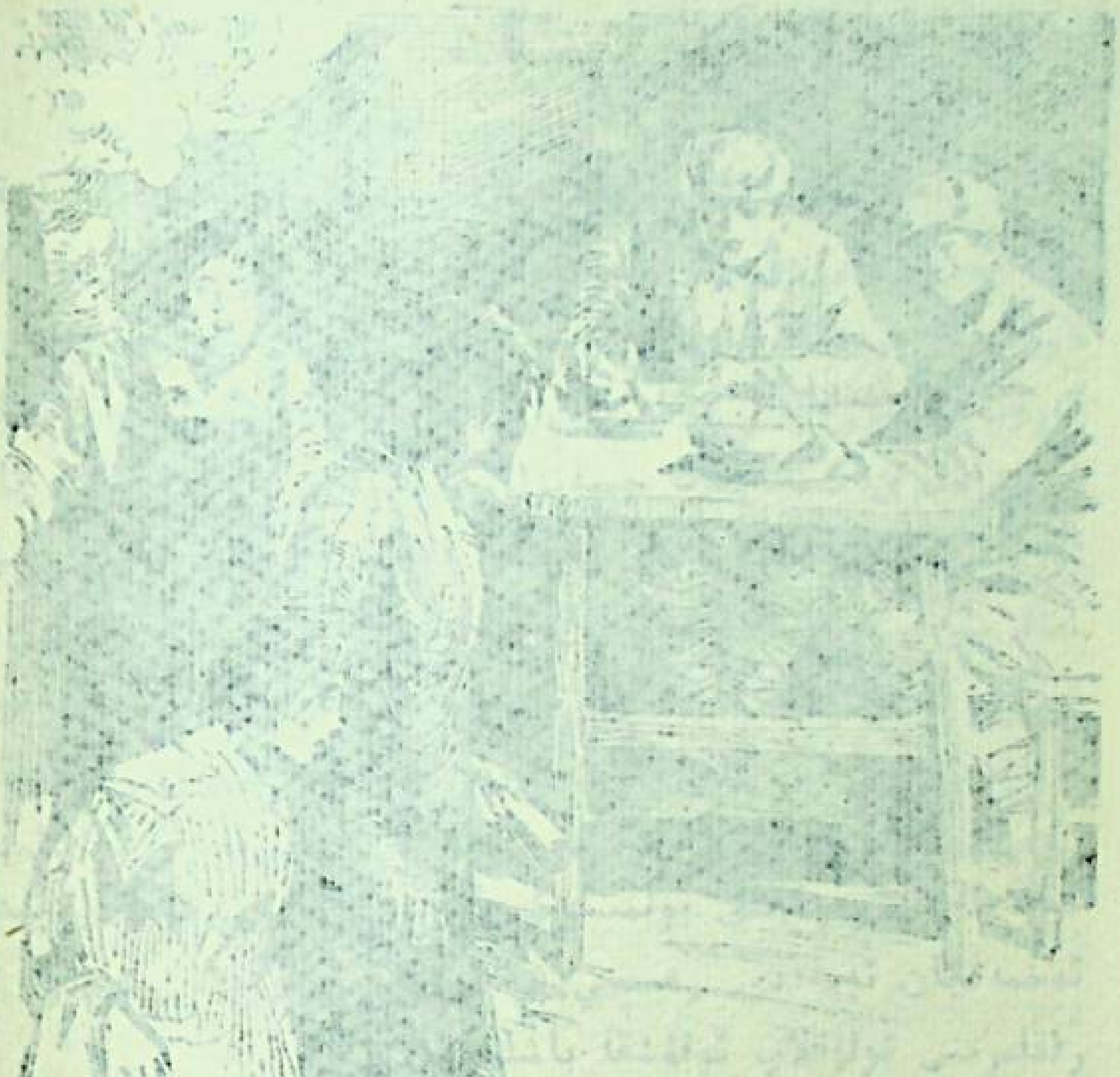

ئاتاكىدا ئوق تېگىپ،
يارىلاندى پېشانەم.
گۈزەل كەڭساي تېشىگدا،
قالسۇن مېنىڭ نىشانەم.

قەشقەر ئوغلى يازدىم مەن،
ئۈچەس قىلىپ خېتىمنى.
ئەسلەر مۇندا كەلگەنلەر،
ئابدۇراخمان ئېتىمنى.

ئەخمەتجان قاسىمى بۇ شېئىرنى يۇقۇرى ئىنتۇناتسىيە بىلەن يەنە بىر تەكرارلىدى ـ دە، «ئابدۇراخمان ئېتىمنى...» دەپ ئاستا پىچىرلىدى. شۇ ئەسنادا، غولىنىڭ يۇقۇرى تەرىپىدىن تۆۋەنلەپ كېلىۋاتقان ئۈچ ئوفىتسېرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئابدۇراخمان سەپداشلىرىنى ئاستا تارتقۇچلاپ توختاشقا ئۈندىدى. گېنېرال ئۇلارغا كېلىۋېرىشكە ئىشارەت قىلدى. ئوفىتسېرلەر ئۆز-لىرىنى تۈزەشتۈرۈپ، تەك قەدەملەر بىلەن پەسلەپ كەلمەكتە ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ئابدۇراخمانغا قول ئۇزىتىۋېتىپ:

— ئابدۇراخمان سىزمۇ؟ — دىدى.

ئابدۇراخمان ئاناردەك قىزىرىپ كەتتى. ئەپەندىم ئۇنى مىداللىرى ئۈچۈن يېڭىۋاشتىن تەبرىكلىدى ۋە شېئىرنىڭ بىر يېرىگە مۇنداق پىكىر بەردى:

— «ئەسلەر مۇندا كەلگەنلەر» دىگەنىنىڭ ئورنىغا «ئەسلەر ئەزىز ئەۋلاتلار» ياكى «ئەسلەر ئەبەت ئەۋلاتلار» دەپ ئېلىنسا

قانداق؟

تېخىمۇ ئۇڭايسىزلىنىشقا باشلىغان ئابدۇراخمان؛

— بولىدۇ ... بولىدۇ ...، — دىگەننى ئاران دىيەلىدى. ئاندىن ئەخمەتجان قاسىمى ئەدىبىيات - سەنئەتنىڭ رولى ئۈز نۆۋىتىدە قورالنىڭ رولىدىن كەم ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ:

— بىزدىمۇ كەلگۈسىدە گۈللەنگەن ئەدىبىيات - سەنئەت بولىدۇ. مەدىنى - مائارىپنى، ئەدىبىيات - سەنئەتنى گۈللەندۈرمەي تۇرۇپ خەلقنى ئويغاتقىلى، جەمىيەتنى تەرەققى قىلدۇرغىلى بولمايدۇ، — دىدى. گېنېرال بولسا، سۇرلۇك سالاپىتى بىلەن باش ئىشارىتى ئارقىلىق بۇ قاراشقا قوشۇلىدىغانلىغىنى بىلدۈرمەكتە ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى مېگىشقا تەمشىلىۋېتىپ:

— يولداش مۆمىنوپ، سىز يېزىڭ. يېزىشنى تاشلىماڭ. سىزنىڭ قەشقەردىن چىقىپ، گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىن ئىسيان كۆتىرىپ ئىنقىلاۋىي سەپكە ئۆتكىنىڭىزگىچە بولغان ۋەقەلەرنىڭ ئۆزى چوڭ بىر تارىخ. چوقۇم يېزىشقا تېگىشلىك. يېزىلماي كۆمۈلۈپ قالسا، ئۇۋال بولىدىغان بىر ئاجايىپ تارىخ. ئۇلارنى چوقۇم يېزىش كېرەك. سىز چوقۇم يېزىڭ، — دىدى.

— خوپ ... بولىدۇ ئەپەندىم، — ئابدۇراخمان ئەمدى تېخىمۇ غالىبانە قەدەم بىلەن چامداپ دوستلىرىغا ياندىشىپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ، ئەخمەتجان قاسىمدەك بىر كاتتا رەھبەرنىڭ مۇنداق بىر ئاددى ئوفىتسېرلىق شۇنچە مۇپەسسەل بىلگىنىگە ھەيران قالماقتا ئىدى. ئۇ، ئەخمەتجان قاسىمنىڭ پەقەت ئادەتتىكى بىر رەھبەرلا ئەمەس، بەلكى ھەممە بىلىملەردىن تولۇق خەۋەردار بىر ئىلمىي ئەرباپ ئىكەنلىكىنى ئاڭلىز قىلىپ باراتتى.

IV

— سالام يولداش مايور، — ئىشىكتىن كىرىپلا تاقىداتوختاپ چىپس بەرگەن رەيھان ئىبخىچە قولىنى چۆشۈرمەي تىك تۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر شەپقەت ھەمشىرىمۇ ھەمرا ئىدى. قىزلارنىڭ جەڭگىۋار سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىلدام كەلگەن ئابدۇراخمان ھەر ئىككى قىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلار بىر - بىرىنى دوستانە تەبرىكلەشتى. ئاڭغىچە ئاق ئالىيۇمىن چۆگۈندە چاي ئېلىپ شورامۇ كىردى. ئابدۇراخمان ئۇنىمۇ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. چىچەن شورا: ھازىر كىرىمەن، — دىدى - دە، بىر تۇرلۇك تاتلىق كۈلۈمسىرىگىنىچە ۋالىلداپ تۇرىدىغان بۇژغۇن چاچلىرىنى يەلپۈتۈپ چىقىپ كەتتى. ئابدۇراخمان ئاق سىرلىق تومپۇچكىنى ئىچىپ ئۇنىڭدىن تاشكەنتنىڭ مەشھۇر كۈلۈپىنىڭ مۇرابباسى، ئالمۇتىنىڭ چاقماق قېنى، قىرغىزىستاننىڭ بىلىق كونىسىرۋاسى ۋە كەڭسايىنىڭ ساپ - سىرىق ھەسىلىنى ئالدى. رەيھانىمۇ ئۆز نۆۋىتىدە سومكىسىنى سىڭايان قىلىپ غۇلجىنىڭ ئاتاقلىق لىمۇن، مەنپەسى ئالمىلىرى ۋە سىيادان سەپكەن توغاچلىرىنى ئېلىپ ئۈستەلگە تىزدى. كۆپ ئۆتمەي شورا يەنە كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئابدۇراخمانىنىڭ روسچە ئىمىلەرىنىدۇ دىيىشى بىلەن ئىلدام چىقىپ كەتتى - دە، ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئىككى ئوفىتسىر بىلەن ئىككى سىبستىرا قىزنى باشلاپ كىردى. ئابدۇراخمان ھەر ئىككى تەرەپنى بىر - بىرىگە تونۇشتۇردى. شۇ جۈملىدىن شورانى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ: «غۇلجا نوۋىگورتتىن. ئەسلى پىروتكا، ھازىر مىنىڭ روسچە

مۇئەللىمىم» — دېدى. شورا خۇش تەبىئەتلىك قىز ئىدى. ئۇ، ئابدۇراخماننى ئۆز ئاكىسىدەكلا ياخشى كۆرەتتى. چۈنكى بۇ ئىككىسى خەنزۇ تىلىدا تولا مۇڭدىشاتتى. شورانىڭ دادىسى ۋاڭ ئۇستا سائەت ياسايدىغان كىشى بولۇپ، ئىلغار ئىدىيىلىك، ئىنقىلاۋىي ئىرادىلىك ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ دەرپەر دەرىزىلىك ئەپچىل دۇكىنىنى ئىلىدىكى ئىلغار خەنزۇ ئىنقىلاۋىي كۈچلىرىنىڭ مەخپى مۇنبىرى ۋە ياكى ئۆز ئېتىبارى بىلەن ئېيتقاندا، بىر مۇھىم پونكىتىغا ئايلاندۇرۇپ، ئالاھىدە ئىش ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، لېكىن ئاقىۋەتتە بىر جاسۇس مۇناپىقنىڭ ساپتىدىن گومىنداڭ جاللاتلىرى تەرىپىدىن قاماققا ئېلىنىپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھارپىسىدىكى قانلىق بېسىقتۇرۇشنىڭ بىر كېچىسىدە ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ ئەھۋاللاردىن ئاپىسى داشا ئارقىلىق تولۇق خەۋەر تاپقان شورا، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاپچىلىرى غۇلجا شەھىرىنى ئازات قىلغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا پىدائىيلارنى تىزىملاش پونكىتىغا كېلىپ ئەسكەرلىككە خەتلەنگەن. ئاپىسى داشا يىغلاپ تۇرۇپ: «مېنىڭ ئوغلۇم يوق، مۇشۇ قىزىم گومىنداڭ قاتىللىرىدىن دادىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدۇ» — دېگەن. شورا ئاپىسىنىڭ ئېيتقىنىدەك ئۇرۇش سەپلىرىدە، بولۇپمۇ لەڭشاڭ ئۇرۇشىدا ئاتاقلىق مىللى قەھرىمان رىزىۋانگۈل ھاشىم قاتارلىق قىزلار بىلەن بىللە سېستىرالىق قىلىپ، قانلىق مەيدانلارنى مەيدىسى بىلەن ئۆمىلەپ كېچىشلەر ئارقىلىق ئاجايىپ جاسارەت كۆرسىتىش ئەسناسىدا گىرانات پارچىسى تېگىپ ئىككى پۇتىدىن يارىلانغان. «پىدائىي» ۋە «ساداقەت» مېداللىرى بىلەن مۇكاپاتلانغان. ھەربى گوسپىتالدا ئوبدان داۋالانغاندىن كېيىن «كەڭساي ساناتورىيەسى» تەشكىل قىلىنغاندا بۇ يەرگە كەلگەن ئىدى. باياتىن بىرى تەكلىپ ۋە تەكەللۇپ بىلەن بەنت بولۇپ

كەتكەن ئابدۇراخمان ئەمدى رەيھانغا قاراپ:

— رەيھانەم سىز سەنئەتچى دوستلىرىڭىزدىن بىر قانچە-سىنى باشلاپ كىرسىڭىز قانداق، — دېۋىدى، رەيھان دەرھال تالاغا ماڭدى. ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا تۇرسۇنئاي، گۈلسۈمئاي، تۇران قاتارلىق تۆت قىز بىلەن ئىككى يىگىتنى باشلاپ كىردى. ئولتۇرۇش ئەمدى يېڭىۋاشتىن جانلىنىپ كەتتى. ناخشا - ناۋانىڭ شوخلۇق شەۋقى ئەتراپتىكى جانلارنى جىلۋىلەندۈرۈپ، قۇلاقلارنى دەرىزىلەرگە داخىل قىلماقتا ئىدى.

—※—

يەتتىنچى باپ

غۇلجىدا

I

مايور مۆمىنوپ باش ئىشتاپىنىڭ ئۇقتۇرۇشىنى ئالغانىنىڭ ئەتىسىلا ساناتورىيە بىلەن خوشلىشىپ غۇلجىغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ، ئۈچىنچى كۈنى تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ تەلىۋى ۋە تەكلىۋى بويىچە ئۆزىنى ئومۇمى يۈزلۈك تەكشۈرۈش ئۈچۈن گوسپىتالغا باردى. سىبستىرالار بىلەن مەجلىس ئىچىۋاتقان رەيھان ئابدۇراخمانىنىڭ ئالدىغا ئىلدام چىقىپ كەلدى ـ دە، كۆرۈشۈپ تۇرۇپ:

— كىرگىنىڭىزنى تۈنۈگۈن ئۇققان ئىدىم، — دىدى.

— كىمدىن؟

— شامالدىن، — قىز كۈلۈپ جاۋاپ بەردى.

— شامالمۇ سىزنىڭ مەيلىڭىزگە مايىل ئىكەن ـ دە، — دىدى ئابدۇراخمان چاخچاق قىلىپ.

رەيھان ئابدۇراخماننى ئەگەشتۈرۈپ ماڭدى. تېگمشلىك ئىشلار پۈتتۈرۈلگەندىن كېيىن ئۇنى بۆلۈمگە باشلاپ كىردى ـ دە، پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. رەيھان ئىمىشكىدۇ بىر تۈرلۈك قىزىرىپ ۋە ئەركىلەپ تۇرۇپ شورا ھەققىدە سوئال قويدى.

ــ ئۇ ھەقىقەتەن ياخشى قىز، ــ دېدى ئابدۇراخمان جاۋابەن.

ــ ياخشى قىز ئىكەن، چىرايلىق ئىكەن، ــ رەيھان بىلىنەر-بىلىنمەس كۈلۈمسىرىمەكتە ئىدى. ئابدۇراخمان قىزنىڭ قىلىغىدىن ئاللىنىمىلەرنىدۇ ھېس قىلدى ۋە ئەتەي گەپ ئاچتى:

ــ شورا ھەققىدە سوراپ قالدىڭىزغۇ؟

ــ چىرايلىق قىز ئىكـەن، ئۇنىڭغا مېھرىم چۈشۈپ قالغان ئىدى، شۇڭا مېھرىمنى ئۇزەلمەي سوراۋاتىمەن، ــ رەيھاننىڭ ئۇنـلىرى سەل ئىگىز ـ پەس چىقماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا ئاق پوسىلىق دېجورنى دوختۇرنىڭ ئىشىكتىنلا گەپ قىلىپ كىرىشى ئاردىكى سۆكۈتنى تۈگەتتى. ئابـدۇراخمان رەيھان ۋە دوختۇر بىلەن خوشـلىشىپ ئۇزاش تەرەدۇتىنى قىلدى.

ئابدۇراخمان كېتىۋېتىپ ئويلايتتى: رەيـھان شورا ھەققىدە گەپ سورىغاندا نىمە ئۈچۈن قىزىرىدۇ؟ ئۇ مېنى ئالا كۆڭۈل دەپ ئويلامدىكىنا؟ ھەر ھالدا قىزلار بىلەن مۇئامىلە قىلغاندا سەگەكرەك بولۇش زۆرۈر ئىكەن. ماشىنىنىڭ سىگنالى ئۇنىڭ خىيالىنى بۇزدى. ئۇ كەينىگە قايرىلىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان رەيھاننى كۆردى ـ دە، قولىنى پۇلاڭلىتىپ قويۇپ تېرەكلىك كوچىغا كىرىپ كەتتى.

كەچقۇرۇن ئىدى. تېلېفون جىرىڭلىدى. ئابدۇراخمان تۇرۇپـكىنى قولىغا ئالدى ـ دە، تەمكىن ئاۋازدا:

ــ كىم؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ مەن قاسىموپ، تۈنۈگۈنكى ۋەدىمىز بويىچە بۈگۈن كەچتە

رەيھاننىڭ يېنىغا بارمايمىزمۇ؟

— بۈگۈن گوسپىتالدا رەيھانەم بىلەن كۆرۈشۈپ قالدىم، ئىشلىرى بەك ئالدىراش ئوخشايدۇ.

— ھە. شۇنداقمۇ؟

— ھەئە، شۇنداق.

— ھەي ئابدۇراخمان، ئۇنداق بولسا، ئاخشاملىققا كىنو كۆرىمىزمۇ؟

— نىمە كىنو ئىكەن؟

— تاشگۈل.

— تاشگۈل؟

— ھەئە.

— ماقۇل كۆرسەك كۆرەيلى، ئىسىل كىنوغۇ ئۇ.

— ئۇنداق بولسا، مەن بىلەت ئېلىپ ساقلاپ تۇرىمەن.

— ماقۇل. قەيەردە ئۇچرىشىمىز؟ قايسى كۇلۇپتا ئىكەن؟

— ئۆزبېك يازلىق كۇلۇبىدا. مەن توغرا كۆۋرۈكتە، شۇ كۇلۇپنىڭ دوخمۇشىدا ساقلاپ تۇرىمەن.

— سائەت نەچچىدە؟

— سەككىزدە.

— ......

ئاخشام ئىدى، ئاي ئىلى ۋادىسىغا گۈزەللىك نۇرلىرىنى ئايىماي تۆكەتتى. ئېلېكتىر نۇرلىرىغا چۆمگەن توغرا كۆۋرۈكتە بولسا ھايات قاينىماقتا ئىدى. ھۆپىگەرلەر بىلەن خادىكچىلارنىڭ خېرىدار قىچقىرىپ توۋلاشلىرى، ئاشخانىلاردىن ئاڭلىنىۋاتقان ناخشا ۋە پاتىفۇن ئاۋازى، مەسلەرنىڭ ھەر خىل ۋاقىراشلىرى بۇ قاينام - تاشقىنلىق كوچىنى دولقۇنلار دېڭىزىغا ئايلاندۇرۇۋات-

قالدەك بىلىنەتتى. تۇرلۇك تاماقلار، ئالما، ئۈزۈم، كاۋاپ ۋە باشقىلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى كۆزلەرنى ئويىنىتىپ، كۆڭۈللەرنى كۆلدۈرەتتى.

كارنىزون تەرەپتىن كەلگەن قاسموپلار قاتارلىشىپ «نومۇر»① نىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كىتىپ باراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا يولدىشى زۆرە بۇۋى، قىزى مېھراي ۋە ئۇنىڭ بىر قولىنى تۇتقان رەيھان كىلىۋاتاتتى. رەيھاننىڭ يېنىدا خۇرشىدە دىگەن دوستىمۇ بار ئىدى. كۆپ ئۆتمەي ئابدۇراخمانمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇلار قاتارلىشىپ كىنوخانا تەرەپكە ماڭدى.

II

«مەجروھلار جەمىيىتىنىڭ باش ماگىزىنى»دا سودا - سېتىق راسا قىزىماقتا ئىدى. يېڭى مال كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن ئابدۇراخمان قىبلىگە قارىغان ماگىزىن ئىشىگىنىڭ سىمونت پەلەمپىيىدە زۆرە بۇۋى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇنىڭ قولتۇغىدا سىپتا رەختلەر ۋە كەڭ ئەنلىك ۋولتا قاتارلىق گەزلىمىلەر بار ئىدى. ئابدۇراخمان ئاغىنىسىنىڭ چوكىنىنى چىرايلىق رەختلىرى، يېڭى ئوتۇقلىرى بىلەن مۇبارەكلىدى.

— چىرايلىق ئىكەن، ئەرزان ئىكەن، ئاپامغىمۇ، ئانىڭغىمۇ ئالدىم، — دىدى زۆرە بۇۋى كۈلۈپ، — سىزمۇ ئۇيدان نەرسىلەردىن ئېلىپ قويۇڭ، كىرەك بولۇپ قالار، ئىزلىگەندە تىپىلماي قالمىسۇن

① نومۇر — ئىككى قەۋەتلىك مېھمانخانا بولۇپ، توغرا كۆۋرۈكنىڭ دوخمۇشىدا ئىدى.

يەنە، — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى. زۆرە بۇۋى كېتىۋېتىپ ئابدۇراخماننى ئۆيىگە تەكلىپمۇ قىلدى.

ئابدۇراخمان ماگىزىندىكى رەڭگا رەڭ ماللارنى كۆرۈپ، مەجرۇھلار جەمىيىتىگە ھۆكۈمەتنىڭ ئالاھىدە ئېتىۋار بەرگەنلىكىنى، جەمىيەتنىڭ كۈنسايىن بېيىپ، ئەل ئازاتلىغى يولىدا مېيىپ بولغان ئەزالىرىنى ئوبدان مۇھاپىزەت قىلىۋاتقانلىغىنى ھەم دارىلىتام قۇرۇپ جەمىيەتتىكى ئاقساق - چولاق، يېتىم - يېسىرلارغىمۇ باشپانا بولۇپ مەكتەپ قۇرۇپ بەرگەنلىكىنى، سانائەت ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىۋاتقانلىغىنى ئەسلىمەكتە ئىدى. ئۇ، سودىنىڭ ئاخىرىدا سەدەپ ساپلىق بىر قەلەمتۇراچمۇ سېتىۋالدى. ئاندىن كىتاپخانىغىمۇ كىرىپ ئۆتمەكچى بولدى، ئابدۇراخمان ئالدى بىلەن كىتاپخانا خادىمى سائادەت بىلەن تېچلىق سوراشتى. سائادەت سەل سەپكىنى ار، يالپاق يۈزلۈك، قوپال ئۇستىخانلىق چوكان بولسىمۇ، مېھرى ئىسسىق، مۇئامىلىسى سىلىق ئىدى. ئۇ: مانا يېڭىلىقلار، — دەپ ئابدۇراخماننىڭ ئالدىغا كىتاپلارنى يايغىلى تۇردى. ئابدۇراخمان «شەرق ھەقىقىتى»نى ھەم غۇلجىدا چىقىدىغان چوڭ ھەجىملىك «ئىتتىپاق»، «كۈرەش» ژۇرناللىرىنىڭ يېڭى سانلىرىنى، ئاندىن «ئادىنا»، «كاپىتان قىزى»، «ئېغىر كۈنلەردە»، «بوۋدىنە»، «ھەجەر»، «يادىگار»، «لۇشۈن ھېكايىلىرى»، «چىخوپ ھېكايىلىرى»، ماكسىم گوركى «ھېكايىلەر»، «ئارزۇگۈل»، «ھاجى مۇرات» قاتارلىق كىتاپلارنىمۇ ئالدى. سائادەت ئۇنىڭدىن:

— قايسى كۈنى ئالغان ھېلىقى «دەھشەتلىك تېھران» رومانىنى ئوقۇپ بولدىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ھەئە، شۇ كۈنىلا ئوقۇپ بولغان.

— ماھىنىڭ كەچۈرمىشلىرى قانداق ئاجايىپ - ھە؟

ئابدۇراخمان «ھەئە» دەپ جاۋاپ بەردى- يۇ، ئۇشۇق گەپ قىلىشنى خالىمىدى. ئۇ سائادەت بىلەن خوشلاشتى - دە، تاپاۋەت-لىرىنى مەيدىسىگە تاڭغان پېتى چىقىپ كەتتى.

III

كەچ كىرىشى بىلەنلا بـۇزۇلۇشقا باشلىغان ئاسماننى قـارا بۇلۇتلار قاپلىماقتا ئىدى. يامغۇر ياغسا «بەركەت ياغدى» دەيدىغان غۇلجىدا مانا ھـازىر سەل يامغۇرى بىراقـلا قۇيۇلۇشقا باشلىدى. دەرىزىلەردىن شاقىراپ ئېقىۋاتقان تامچىلارنى كۆرۈپ ئولتۇرغان ئابدۇراخمان غۇلجا توغرىسىدا قاچاندۇر قەشقەردە ئاڭلىغان ئاجايىپ بىر سۆزنى ئەسلىمەكتە ئىدى. بىر چاغلاردا غۇلجىغا بېرىپ كەلگەن كىشىدىن بىر ئادەم: «غۇلجا قانداقراق شەھەر ئىكەن؟» — دەپ سورىسا، ئۇ كىشى: «ئاسماننىڭ تەرەتخانىسى ئىكەن؛ كىگىزچىلىك بۇلۇت كەلسە، كۆلدەك يامغۇر ياغىدىكەن» — دەپ جاۋاپ بەرگەن ئىكەن.

يامغۇر دەرھەقىقەت غـۇلجا ئۈچۈن ئېيتقاندا بـەركەتنىڭ، بەختنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئۇنىڭ پـايانسىز، مۇنبەت بىنەملىرى پەقەت يامغۇر بىلەنلا سۇغىرىلاتتى. «بىنەم» دەپ ئاتالغان يەر-لەر ئاساسەن تاغ - ئېدىرلاردا بولۇپ، قارامتۇل، يۇمشاق تۇپىسىدىن خۇددى ئىپار ھىدىدەك خۇش پۇراق كېلىپ تۇراتتى. ئۇ يەرلەرنى ئۇغۇتلاش، سۇغىرىش ھاجەتسىز، دېخانلار ئەتىيازدا ئۇرۇق چېچىپ قـويۇپ قـايتىپ كىرگىنىچە بۇغداي پىشقاندا ئاندىن يىغىۋېلىشقا چىقاتتى. «غۇلجا — شىنجاڭنىڭ ئاشلىق ئامبىرى» دەپ ئاتىلىشـ

نىڭ ئاساسى سەۋىيەسى ئەنە شۇنىڭدا ئىدى. مانا شۇ تاپتا يېغىۋاتقان يامغۇرغا ھەۋەس بىلەن قاراپ ئولتۇرغان ئابدۇراخمان غۇلجىنىڭ ئەمدىكى ئامەت ئالامەتلىرىنى قىياس قىلماقتا ئىدى.

يامغۇرنىڭ غەزىۋى ئاستا - ئاستا پەسلەشكە باشلىدى. ئەمدى ئالەمنى تۈن جىمجىتلىقىنىڭ سىرلىق سۈكۈناتلىرى باسماقتا ئىدى. سېرىق سوكنو ئۇچۇركىسىنى يېپىنچاقلىغان ئابدۇراخمان ئورۇندۇقنى ئېلېكتر چىراقنىڭ ئۇدۇلىغا توغرىلاپ كىتاب ئوقۇشقا كىرىشتى.

ئابدۇراخمان سائەتكە قارىدى. سائەت تىلى 11 يېرىمنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ بىر نىمە ئالماقچى بولۇپ ئورۇلگىنىدە، ئابىيام ئېلىپ كېلىپ ئۈستەلدە قويۇپ قويغان 46 - يىلقى بىر ئىژنالغا كۆزى چۈشتى. ئۇ گېزىتنى ئالدى - دە، كۆرۈشكە باشلىدى. كۆزى بىردىنلا ئوت يۈرەك شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئاقسۇدا گومىنداڭ جاللاتلىرى تەرىپىدىن جادۇغا بېسىلغانلىغى ھەققىدىكى قايغۇلۇق خەۋەرگە قادالدى. ئابدۇراخمان بۇ خەۋەرنى ۋە ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مۇتەللىپ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن سۆزلىگەن نۇتقىنى، شائىرنىڭ مۇشۇ بەتكە بېرىلگەن شېئىرلىرىنى ئوقۇدى. بولۇپمۇ «ياشلىق ئوتى» بىلەن «يىللارغا جاۋاپ» دىگەن شېئىرلارنى ئوقۇغان ۋاقتىدا، شېئىرىي ھېسسىياتىنىڭ ھارارىتى ئۇنىڭ تەن ۋە تومۇرلىرىغا ئېلېكتر ئېنېرگىيىسىدەك ئاقتى. شۇ مىنۇتتا ئۇنىڭ گومىنداڭ قانخورلىرىغا قاينىغان غەزىۋى ئىچ - باغرىنى ئۆرتىمەكتە ئىدى. ئۇ شۇنداق شېئىرىي شىجائەت تۇيغۇسىغا تولغان ھالدا شائىرنىڭ ئىجات ھەيكىلى سۈپىتىدە ئۇنىڭ ماۋۇ ئۆلمەس مىسرالىرىنى، شېئىرىي ئۆرنەكلەر خاتىرىسىنىڭ ئالاھىدە بىر يېرىگە چىرايلىق گۈللەپ كۆچۈرۈپ قويدى:

«ياشلىق ئادەمنىڭ زىلۋا بىر چېغى،
تولىمۇ قىسقا ئۇنىڭ ۋاقتى بىراق،
يەرتىلسا كالىندارنىڭ بىر ۋارىغى،
ياشلىق گۈلىدىن تۆكۈلىدۇ بىر يوپۇرماق.»

«ياشلىق چاقماقسەن چېقىپ ئۆچىسەن،
ئەۋرىشىم چېغىڭ مۇشۇ، ئۆگەنگىن، ئۆگەن!
قارا‌ڭغۇ دىل چۆلگە بىر كۈن چۆكسەن،
ئادەم بولۇش دۇلدۇلغا سالماق يۈگەن!»

ئابدۇراخمان دەپتىرىنى ياپتى، «ئاددم بولۇش دۇلدۇلغا سالماق يۈگەن»نى ئاستا تەكرارلىغاچ ئۇخلاشقا ياتتى.

—**—

سەككىزىنچى باپ

يېڭى سەپەر

I

مونچىدىن يېنىلا چىققان ئابدۇراخمان ئارمىيە گېزىتى «ئىنقىلاپ تېگى»نىڭ نۆۋەتتىكى سانىنى ئۈستەل ئۈستىدىن ئەمدىلا ئېلىپ تۇرۇشىغا ئىشىك چېكىلدى. ئىجازەت بىلەن كىرىپ كەلگەن ئىگىز بويلۇق، قىزىل پاگونلۇق جەڭچى ھۆرمەت سالىمىغا قول كۆتەردى ۋە:

— يولداش مايور، سائىتىڭىزنى مونچىدا ئۇنتۇپ قالغان ئىكەنسىز... — دەپ سائەتنى ئۇزاتتى. سائەتنى ئېھتىرام بىلەن تاپشۇرۇۋالغان ئابدۇراخمان تەشەككۇر ئېيىتقاچ جەڭچىنىڭ ئادرېسى ۋە ئىسىم پەمىلىسىنى سورىدى:

— يېپىرىتىر ساتتاروپ، — دەپلا جەڭچى ئىلدام چىقىپ كەتتى. ئۇنى ئىشىككىچە ئۇزىتىپ چىققان مايور بۇ كېلىشكەن جەڭچىگە زوقمەنلىك بىلەن قاراپ «پوبىدا» ماركىلىق فوسفورلۇق سائەت-

نى بىلىنگىچە تاقىدى. ئۇ قايتىپ كىرئۆيتىپ بىر ئاجايىپ ۋەقەنى يادىغا ئالدى:

ئۇ ۋەقە 1943 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىدە، گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ سارسۈمبىنىڭ چېتىدىكى قاراۋۇلخانىسىدا بولغان ئىدى.

گازارمىدا قىمار قىزىپ كەتكەن. بەزى ئەسكەرلەر — ئوتتۇرۇۋەتكەن ياكى پوستىن چۈشكەنلەر قاتار ئولتۇرۇشۇپ پىت باقماقتا ئىدى. ئىگىز بويلۇق، ياغاق يۈزلۈك لېەنجاڭ كىرىپ كەلدى. ئۇ:

— ئاجەنشىڭ، — دەپ چاقىردى.

— بار! — دىگۈچە ئورنىدىن تاق تۇرغان ئابدۇراخمان ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇردى. لېەنجاڭ يەنە ئۈچ ئەسكەرنىڭ ئىسمىنى چاقىردى - دە، ئۇلارنى ئۆزىگە ئەگەشتۇرۇپ ماڭدى. ئۇلار كىرگەندە پاكىنەك مۇئاۋىن لېەنجاڭمۇ پىت بېقىپ ئولتۇراتتى. لېەنجاڭ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بەكمۇ گۆش سېغىنىپ كەتتۇقمۇ ئەپچىل يىگىتلەر، ئاۋۇ دۆڭنىڭ تۆۋىدە قازاقنىڭ بىر موزىيى ئوتلاپ يۈرىدۇ، شۇنى بىر ئەپلىمەمسىلەر ھە... ھە... ھە...، — دىدى.

دۆڭنىڭ تۆۋىدىكى بىدىلىكتە تولۇمدەك سەمرىگەن كۆك توپاق ئوتلاپ يۈرەتتى. بىتەھقىقكى بۇ توپاق ئۆزىنى باشقىلارغا تۇتقۇزىدىغان يۇۋاش توپاق بولغان بولسا، ئاللىقاچان ئاخىرەتكە سەپەر قىلىپ بولغان بولاتتى. شۇڭا، تۆت ئالامان نىرىدا ئولتۇرۇپ مۇزاكىرىلەشتى. ئابدۇراخمان دىدى:

— باشلىقتىن بۇيرۇق، بىزدە گۇنا يوق، شۇڭا تۇتمىساق بولمايدۇ.

— قانداق قىلىپ تۇتىمىز؟

— سىرتماق بىلەن تۇتىمىز.

ئۇزۇن ئالا ئاغامچىنىڭ بىر ئۇچى سىرتماق قىلىنىپ، بىر ئۇچى ئىبرىققا تارتىلدى. ئەپلىك يەرگە بىرتۇتام بىدە قويۇلۇپ، موزاي كېلىدىغان يەرگە سىرتماق ئورنىتىلدى.

موزاي ئوتلاپ كېلىپ، كۆك بىدىنى يېيىشكە باشلىدى. ئالدى پۇتى سىرتماققا كىرىپ بولغاندا ئۇلار ئاغامچىنى بىرلا تارتىۋىدى، موزاي تىك موللاق چۈشتى. كۆزلىرىنى ئالايتىپ، تىلىنى چىقىرىپ، خۇددى كىچىك بالا ھۆكىرەپ يىغلىغاندەك مۆگۈلۈق ھۆكىرەۋاتقان موزاينىڭ تومشۇغى دەرھال بوغۇلدى - دە، ئەجەل مەيدانىغا كەلتۈرۈلدى. بۇ چاغدا قىمار ۋە باشقا ئىشلار بىلەن بەنت بولۇۋاتقانلار ئىشلىرىنى تاشلاپ ئۆلجىنىڭ ئەتراپىغا گۇررىدە ئولاشتى.

ئالدىراپ كىرگەن بىرسى مەلۇم قىلدى:

— يى... يەڭگاڭ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇلار موزاينى سۆرەپ بۇلۇڭغا ئېلىپ بېرىپ تۆپىسىگە تۆت قۇچاق كۆك بىدىنى تاشلاپلا قويۇپ جاي - جايلىرىغا ئولتۇرۇشتى. ئاڭغىچە ئاتنىڭ دۇكۇرلىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئىگىز بويلۇق يەڭگاڭ پاقالچاقلىرىنى سوزۇپ كىرىپ كەلدى.

ئۇلار يەڭگاڭنى سۇپىغا تەكلىپ قىلىشتى. تەكلىپ قىلىنغان سۇپىدىكى مەينەتچىلىكتىن سەسكەنگەن يەڭگاڭ:

— ماۋۇ كۆك بىدەڭلەر ئەجەپمۇ ياخشىكەنغۇ، ھوزۇرلىنىپ بىر ئولتۇرۇۋالايچۇ، — دىدى - دە، بىدە ئۈستىگە گۈپپىدە ئۆزىنى تاشلىۋىدى «ھو...» دىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭلا ئۆزىمۇ سەت ۋاقىرىۋەتتى. يۈرىگى جايىغا چۈشكەندىن كېيىن ئۇ سېمىز كۆك موزاينى كۆرگەندە خۇنۇك كۆزلىرى ئوينىتىپ، كالاچ ئاغزى

كالچاراپ كەتتى.

— كىشىلەر كۆردىمۇ؟

— يا... ياق، ھېچكىم كۆرمىدى.

— ئۇنداق بولسا، تېزلىكتە يىغىشتۇرۇڭلار، ماڭمۇ سىمىز-رەك يېرىدىن ئازراق ئەۋەتىشنى ئۇنتۇماسسىلەر.

ھايت-ھۇيت دىگۈچە موزاينىڭ بىر سانى قازانغا، بىرسى سېرىق كاناپ تاغارغا كىرىپ بولغان ئىدى...

تېلېفۇننىڭ تۇيۇقسىز جىرىڭلىشى ئابدۇراخماننىڭ خىيال يىپىنى ئۈزدى. ئۇ، باش ئىشتاپ سىياسى بۆلۈمىدە مەجلىس بار-لىغىنى ئۇقۇپ، فورمىلىرىنى پۇختىلاپ، تەييارلىقلىرىنى تولۇقلى-غاندىن كېيىن چىقىپ كەتتى.

مەجلىسنىڭ ئاخىرىدا، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى-نىڭ ۋەكىللىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن شىخوغا بارىدىغانلارنىڭ ئىسىملىگى ئوقۇلدى. ئۆۋەتتە مايور مۆمىنوپمۇ «بار» دەپ ئۆز-نى مەلۇم قىلدى. تەييارلىقلار پۈتكەن ۋە ئوتتۇرا يۆنۈلۈش قىسىم-لىرى ئارا خىزمەتلەر ھەققىدىكى تاپشۇرۇقلارنى تايىن قىلىنغان-دىن كېيىن، ئۇلار ئەتىسى ئەتىگەندە، چوڭ-كىچىك تۆت ماشى-نا بىلەن شىخوغا يۈرۈپ كەتتى.

II

مىللى ئارمىيە ئوتتۇرا يۆنۈلۈش قىسىملىرىنىڭ شىخودىكى باش ئىشتاۋى تاشيولنىڭ بويىغا جايلاشقان ئىدى. ئۇنىڭ قىب-لىگە قارىغان، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن سېرىق سىرلىق ئىشىگى جانلار-

نى جەلپ قىلاتتى. غۇلجا باش ئىشتاپتىن كەلگەن مېھمانلارنىڭ ما-
شىنىسى شۇ ئىشتاپنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا توختاپ مايور مۇمىنوپ
قاتارلىقلار ئىشتاپقا كىرىپ كەتكەندە، ماشىنىلارنىڭ ئەتراپىغا
ئولاشقان ئەسكەر ۋە ئوفىتسېرلەر ماشىنىنىڭ قانىتىدا كۆزلىرىنى
ئالايتىپ ياتقان بىر جۈپ ئۆلۈك جەرەننى تاماشا قىلماقتا
ئىدى. كابىنكا پەلەمپىيىدە پۇتلىرىنى ئالماپ ئولتۇرۇپ تاما-
كا ئوراۋاتقان، ئوتتۇرا بويلۇق، قىزىل ياگونلۇق، مۇھاجىرەت-
چىلەر ئەترىدىنىڭ ياش كاماندىرى پودپورۇتچىك ماخمۇت ماخ-
تىنىش ئاھاڭىدا سۆزلەيتتى:

— بىزنىڭ مايور ئىككى جەرەننى بىر پاي ئوق بىلەنلا ئېتىۋالدى ئەمەسمۇ؟

— راستمۇ؟

— راست بولمايچۇ، ئىككى جەرەن قاتار ياندىش تۇرغان ئىدى. بىزنىڭ مايور مارىلاپ كېلىپ، تازا قارىغا ئېلىپ...

ئىشتاپتىن چىققانلار سۆزنىڭ ئاخىرىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇلار ئەمدى ھەربى تەمىنات ئىدارىسىنىڭ مېھمانخانىسىغا ماڭدى.

ھەربى تەمىنات ئىدارىسى شىخونىڭ شەرقىي شىمالى كو-
چىسىدىكى بۇلاق بويىدا بولۇپ، ھەيۋەتلىك يوغان دەرۋازىسى
جەنۇبقا — بۇلاق بويىغا قارايتتى. دەرۋازىدىن كىرىشتە ئوڭ
ياقتا قەد كۆتىرىپ تۇرغان ئىككىز ئىمارەت كىيىم - كېچەك ئىس-
كىلادى بولۇپ، ئۇنىڭ شىمالىغا قارىغان قوش قاناتلىق ئىشىكى
ئالدىدا كەڭ ھويلا بار ئىدى. ھويلىنىڭ شىمالىدا غەرپتىن شەرققە
سوزۇلغان، ئىشىك ۋە دەرىزىلىرى كوچىغا قارىغان قاتار ئىما-
رەتلەر ئوزۇق - تۈلۈك ۋە تۈرلۈك ھەربى لازىمەتلىك ئىسكىلاتلى-
رى ئىدى. مۇشۇ يەردىن ئارقا ھويلىغا ئۆتكەندە ھەربى تەمىنات-

نىڭ ھەيۋەتلىك پىشايۋانلىرى ۋە يېشىل سىرلىق ئىشىك - دەرى-زىلىرى كۆنگەيگە قاراپ تۇرغان مېھمانخانىسى بار ئىدى. مېھ-مانلارنىڭ ماشىنىلىرى مانا مۇشۇ ئارقا ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ توختىدى.

III

تاماقتىن كېيىن كاپىتان زاھىروپ مايور مۆمىنوپنى بىردەم ئارام ئېلىشقا دەۋەت قىلدى. سىم كارۋاتتا سوزۇلۇپ ياتقان بول-سىمۇ، ئۇيقۇسى كەلمىگەن مۆمىنوپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى - دە، پوتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى ئارقا ئىشىك ئارقىلىق بۇلاق بېشىغا كەلگەن ئىدى. بۇ كۆنلەردە بۇ يەرلەردى-كى سان - ساناقسىز بۇلبۇللار ئاللىقاچان كېتىپ قالغان، ئالتۇن كۆز باشلانغان چاغ ئىدى. سۆلەتلىك قارىياغاچلار، سۇۋادان تې-رەكلەر ۋە سۆگەتلەرنىڭ ھازىرقى يېرىم يالىڭاچ ھالىتى خۇددى ئۆمۈر بويى ئىشلەپ ھالىدىن كەتكەن بوۋاي، مومايلارنىڭ مۇڭ-لۇق قىياپىتىنى ئەسلىتەتتى. ئەتراپتىكى سان - ساناقسىز ئۆيلەر بىلەن كوچىلاردا ھايات قايناپ تۇرغان بولسىمۇ، بۇ يەردە قان-داقتۇر بىر تۈرلۈك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. بۇ جىمجىت-لىقنى پەقەت ھېساپسىز بۇلاقلاردىن ھاسىل بولغان قارا سۇنىڭ تۈرۈلۈپ قالغان ساپ - سېرىق غازاڭلار توسمىسىدىن شاقىراپ ئېقىشلىرى، نېرىراقتىكى دۆڭدە دانلاپ يۈرگەن بىر توپ توخۇ-لارنىڭ قىقاس - سۈرەنلىرى بۇزۇپ تۇراتتى. مۆمىنوپ ئالتۇن يوپۇرماقلىق قاشنى بويلاپ كېلىپ، چىلانلىق باغنىڭ تۆۋىنىدىكى

بىر بۇلاقنىڭ بويىدا توختىدى. شىبغىل ۋە قۇمدىن قايناپ چىقىـ ۋاتقان، ئېرىق بىلەن پەسكە ئېقىۋاتقان بۇلاق سۈيى ئۇنىڭ مەيـ لىنى مەپتۇن قىلماقتا ئىدى. ئۇ، بۇلاقنىڭ بۇژغۇنلىرى، ئۇرغۇشـ لىرىغا ئىشتىياق بىلەن قاراپ تۇراتتى. شۇ ئەسنادا ئۇ قاتتىن قارا سۇ كۆۋرۈككە قاراپ كىلىۋاتـقان بىر يىگىتنىڭ پۈتۈن ئۈچ ۋىلايەتكە كەڭ تارقالغان «جەڭچى قەھرىمان باللار» ناخشىسىنى ئېيتىشى مايورنىڭ مەيلىنى مەھلىيا قىلىشقا باشلىدى:

جەڭچى قەھرىمان باللا،
خەلقىمدىن سالام سىزگە.
جەنۇپ خەلقىگە كۆيگەن،
قەلبىمدىن سالام سىزگە.

ئاڭغىچە قىزىل پاگونلۇق، پالۋىي سومكا ھەم يان قورالىق ھەيۋەتلىك كاماندىرنىڭ ئۆز ئالدىدا قاراپ تۇرغىنىنى كۆرگەن ناخـ شىچى ئاۋازىنى ئاستا پەسلىتىپ قارا سۇنى بويلاپ كەتتى.

مۆمىنوپ مەغرۇرانە قىياپەتتە يىگىتكە تاكى كۆزدىن غايىپ بولغىچە قاراپ قالدى. ئۇ ئاشۇ ئالتۇن ياپراقلار ئۈستىدە، قۇمـ لۇق قاشتا ئويناق سۇغا قاراپ ئولتۇرۇپ سومكىسىدىن يىشىل تاشلىق دەپتىرى بىلەن قەلىمىنى ئالدى ـ دە، شۇ كۈننىڭ خاتىـ رىسىنى يېزىشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا ئاق چىلەكنى ئويىنىتىپ ۋە غىچىرلىتىپ، قانداقتۇر يېقىملىق ناخشىنى غىڭشىپ دۆڭدىن پەسلەپ چۈشكەن چىرايلىق چوكانىنىڭ بۇلاق بىشىدىكى كامانـ دىرنى كۆرۈپ، چىلان شىخىنىڭ ئۈچىنى ئويىنىغان بولۇپ ئاستا توختاپ قىلىشى مايورغا بۇلاق بويىنى بوشىتىشىغا بىرىلگەن بىـ

شارەت بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ، ئورنىدىن تۇرۇپ، قارا سۇنى بوي- لاپ بۇلاق بېشىدىن يىراقلاشتى.

ئابدۇراخمان نېرىراقتىكى دوڭغاق سۆگەت تۈۋىدە تۇرۇپ، قارا سۇدىكى ئۆدەكلەرنىڭ ئويۇنىنى كۆرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ بىر- دىنلا ئابىيامقى ياش ئوفىتسېر ئارقا ئىشىكتىن چىقىپ سۇغا چىققان چوكاننى قەيەرگىدۇ شەرەت قىلىۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈ- شۇپ قالدى. چوكان بولسا، قارا تومۇ چىچىنى كەينىگە تاشلاپ سۇ ئېلىپ ئىلدام چىقىپ كەتتى. ھېلىقى ئوفىتسېر ئىككى قولى بىلەن بېلىنى تۇتۇقىنىچە ئىگىز دۆڭدە چوكان كەتكەن تەرەپكە قاراپ غادىيىپ تۇراتتى.

ئۆزىنى تۇتالمايدىغان، شاللاق يىگىت ئىكەن - دە، دىدى ئابدۇراخمان ئىچىدە.

IV

گېنېرال ۋاڭ جېن باشچىلىقىدىكى جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ۋەكىللىرى شىخو مەركىزىي فورۇنت قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلىرى ۋە مايور مۆمىنوپ قاتارلىق باش ئىشتاپ ئوفىتسېرلىرىنىڭ ھەمرالىقىدا مەيدانغا كىرىپ كەلمەكتە ئىدى.

مەيدان — مىللى ئارمىيە، ئوتتۇرا يۈنىلىش قىسىملىرىنىڭ ئاساسي ئابرونى بولغان «ئورمانباغ» (يەنىسخەي) قارىياغاچ- لىقى ئارىسىدىكى غەرپتىن شەرققە سوزۇلغان كەڭ سەينا بولۇپ، ئۇ يەرگە مىللى ئارمىيىنىڭ ئاتاقلىق «ئازات نىشانلىق پولك»

كى، «شىخو ئاتقۇچى پولك» كى ۋە «ئارتىللىرىيە دىۋىزىيونى» (زەمبىرەكچىلەر قىسمى) نىڭ تاللانغان تەركىۋى تىزىلغان ئىدى. ئۇلارنىڭ پاگونلىرىدىكى يۇلتۇز ۋە شىپالار، كۆكرەكلىرىدىكى مېداللار، پېشانىلىرىدىكى كاكاردىلار، قوللىرىدىكى قورال كۈن نۇرىدا ۋالىلداپ كۆزلەرنى چاقنىتاتتى. قىلىچلىق دېجورنى كۆتىرەڭگۇ ئاۋازدا كاماندا بەردى:

— دىققەت! ھۆرمەتكە ئوفىتسېرلەر ...

سەپ ئالدىدىكى ئوفىتسېرلەرنىڭ ھەممىسى ھۆرمەت سالامىغا قول كۆتىرىپ قېتىپ تۇراتتى. دېجورنى بېشىدىن ئېگىز تىك تۇتقان قىلىچنى قائىدىگە توغرىلاپ جەڭگىۋار قەدەم بىلەن قوماندانلارنىڭ ئالدىغا باردى - دە، تاققىدا توختاپ دوكلات قىلدى،

— يولداش گېنېرال، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ۋەكىللىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن مىللى ئارمىيىنىڭ يەنسخەي ئايرونىدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى مەيداندا تەييار. دوكلات قىلغۇچى ئازات نىشانلىق پولك ۋاقىتلىق كاماندىرى پودپولكوۋنىك ئابدۇللايوپ.

گېنېرال ۋاڭ جېن قولىنى چوشۇرمەستىن مېڭىپ مەيداندىكىلەرنىڭ مەركىزىي مەنزىلىگە كەلدى - دە:

— جەڭگىۋار مىللى ئارمىيىگە سالام! — دېدى.

— ھۇررا ... ھۇررا ... ۋەتەن ئۈچۈن، ئازاتلىق ئۈچۈن جېنىمىز پىدا! — دېگەن ياڭراق ئاۋازلار پۈتۈن يەنسخەي ۋادىسىنى ھەيۋەتكە تولدۇردى. ئاندىن گېنېرال ۋاڭ جېن ئاز، ئەمما ساز سۆز قىلدى.

ياشىسۇن جۇڭگو خەلقلىرىنىڭ بۈيۈك ئازاتلىق ئىنقىلاۋى.
ياشىسۇن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقى.

ھۆررا سادالىرى دولقۇنسىمان داۋالغۇپ پەلەكـلەردە پەر-
ۋاز قىلاتتى. ھەربى مۇخبىرلار ئاپاراتلىرىدىن نۇر چاقناتماقـتا
ئىدى.

ھەربى پارات باشلاندى. باشلىقلار مۇنبەردە تۇرۇپ پارات
قوبۇل قىلماقتا ئىدى.

قىسىملار ھۆرمەت قەدىمى بىلەن يۈرۈشنى باشلىدى. ئالدى
بىلەن نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى مەھكەم تۇتقان باشلامچى كالوننا،
ئاندىن ئاپتوماتـچىلار، پىلىموتچىلار، مىنامىيوتچىلار مەيداندىن
ئۆتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن قاۋۇل ئاتلىرىنى ئويناتقان زىـنىت توپ-
چىلار، زەمبىرەكچىلەر، تانكا قاپقاقلىرىدا تىك تۇرۇپ سالام بې-
رىۋاتقان قەھرىمان تانكىستلار، برونۇۋىكچىلار ئۆتتى. جەڭگىۋار
قەدەملەر تاۋۇشى بىلەن قايناق چاۋاك سـاداسى يـەرۇ زېمىننى
لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

ئاخىرىدا ئات ئويۇنلىرى باشلاندى. جەڭگىۋار ئەزىمەتلەر
ئاتنى چاپتۇرۇپ، ئىككى يانغا سەكرەپ مىنىشەتتى، ئاتنىڭ باغرىغا
مۆكۈپ چاپتۇراتتى. ئات ئۈستىدىكى ئادەمنىڭ مۇرىسىدە تىك تۇ-
رۇپ سـالام بېرەتتى.

ئاخىرىدا قىسىملارنىڭ مارش ياڭرىتـىپ ئۆز تەرەپلىرىگـە
قايتىشـى بىلەن كـۆرەك ئاياقلاشتى.

V

ئەتىگەن ئىدى. تـەگرى تاغلىرى ئۈستىدىن كـۆتىرىلگەن
كۈننىڭ ئالتۇن زەررىلىرى كۆز لىباسىنى كىيگەن پايانسىز ئور-

مانباغ ئېتەكلىرىگە نۇردىن سۇۋنتلەر بېرىپ، بىر ئاجايىپ گۈز-
زەللىك دېكراتسىيىسى بەخش ئەتمەكتە ئىدى. تەرەپ - تەرەپلەرگە
تارتىلغان، تاغلارغا قەدەر ئۇلانغان ئاكوپلار، زېمىلانكىلارنىڭ
دەرىزە ئەينەكلىرى بىلەن تېلېفون سىملىرىدا بالقىغان قۇياشنىڭ
ئەكس نۇرلىرى كۆزلەرنى چاقنىتاتتى. يەر ئاستى ئاشخانىسىنىڭ
مورىسىدىن تىك كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۈتۈنلەر خۇددى شەھەردىكى
زاۋۇتلارنىڭ تۇرخۇنىنى ئەسلىتەتتى، ئەتراپتىن ئەتىگەنلىك مەش-
غۇلاتنى باشلىغان ھەربىلەرنىڭ ھەر خىل ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى.
قەيەردىندۇر ئاتنىڭ ئاچچىق كىشنىگەن ئاۋازى كېلەتتى.

مايور مۆمىنوپ يوغان قارىياغاچنىڭ يېنىدىكى ئېرىقنىڭ
قېشىدا چىملىرى سارغىيىپ سولاشقان ۋە قىرو باسقان دۆڭدە تۇ-
رۇپ ئەتراپنى تاماشا قىلماقتا ئىدى. زېمىلانكىدىن ئېڭىشىپ چىق-
قان مايور تاھىروپ ئۇنى چايغا تەكلىپ قىلدى. چاي داۋامىدا
مايور مۆمىنوپ ئۆزى ئولتۇرغان ۋە ئاخشامدىن بېرى يېتىۋاتقان
سىم كارۋاتقا قايتا - قايتا قاراۋەرگەن ئىدى. تاھىروپ بۇ كارۋات-
نىڭ گازارمىغا كېلىش تارىخىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ
بەردى:

— بىر قېتىم شىخو ھەربىي تەمىناتىنىڭ باشلىقى مايور
ئەخمەتخان خىزمەت بىلەن بىزنىڭ زەمبىرەكچىلەر دىۋىزىيونىغا
كېلىپ قونۇپ قالغان ئىدى. ئۇ، ماختاپ قويسا، بولۇپمۇ «پولكوۋ-
نىك» دەپ قويسا، خوش بولۇپ تېرىسىگە سىغمايلا قالىدىغان
ئاجايىپ بىر ئادەم ئىدى. ئاخشىمى ئۇنىڭغا كارۋاتنىڭ قولاقلىرى-
نى بوشىتىۋېتىپ، ئورۇن راسلاپ بېرىپ، ئۆزەم ئاۋۇ ئۆيدە يات-
تىم. يېرىم كېچە بولغاندا ئەخمەتخاننىڭ خورەك ئاۋازى مېنى
ئويغىتىۋەتتى. مەنمۇ قاتتىق يۆتەل بىلەن ئۇنى ئويغىتىۋەتمەكچى

بولدۇم. خورەكتىن تونتىغان ئەخمەتخان ئىنچىقلاپ، كارۋاتنى غىچىرلىتىپ، ئۇيان ـ بۇيان ئۆرۈلۈشكە باشلىدى. بىر چاغدا كارۋات تاراققىدا ئۆرۈلدى ـ دە، گۇپپىدە چۈشكەن ئەخمەتخان قاتتىق ۋاقىرىۋەتتى. مەنمۇ دەرھال لامپىنى ياندۇرۇپ كىرسەم، كۆزلىرى ئالايغان ئەخمەتخان قوسىقىنى يۆمپايتىپ دۈمباقتەك ياتاتتى. ئۇ ئالدىراپ ـ سالدىراپ سۆزلەيتتى:

ــ ئەخمەت ئەپەندى، بۇ نىمە كارامەت؟ مەن كۈلكىدىن ئۆزەمنى ئاران تۇتۇۋېلىپ دىدىم:

ــ قانداق قىلىمىز يولداش پولكوۋنىك، فورۇنتلاردا يۈرگەن بىزنىڭ كۈنىمىز مۇشۇ. مەنمۇ بۇ كاساپەت كارۋاتنى كۈندە ئالتە ۋاق ئۇخلايمەن.

ــ بۇ... بۇ... بولماپتۇ. بۇ قېتىم سىلەرنىڭ ماشىنا تەمىناتىقا بارغاندا كاماندىرلارغا لايىق كارۋات ئەۋەتەي.

ــ رەھمەت سىلىگە يولداش پولكوۋنىك دىدىم دەرھاللا.

ــ قانداق؟ بىرنى ئەۋەتسەم بولامدۇ؟

ــ بولسا، ئۈچ كاماندىرغا بىردىن ئۈچ كارۋات ئەۋەتسىلە تولىمۇ ياخشى بولاتتى، يولداش پولكوۋنىك.

ــ بولىدۇ، ئەۋەتىمىز، ــ دىدى. راست دىگەندەك ئۈچ كارۋات ئەۋەتىپتۇ. بىزنىڭ تەمىنات بۆلۈم كومىسسارى تۇردىيوپنىڭ ئېيتىشىچە، كارۋاتلارنى زاپخوز، كاسىرلارنىڭ ئاستىدىن تارتىۋېلىپ ئەۋەتىپ بىرىپتۇ. ئۇلارغا:

ــ سىلەر ياغاچ كارۋاتتا ياتساڭلارمۇ بولىدۇ. ئالدىنقى سەپتىكى كاماندىرلار پۇتى سۇنۇق، مايماق كارۋاتلاردا يېتىۋېتىپتۇ، دەپ ۋاقىرىغان ئىمىش.

كارۋات ھېكايىسىنى ئاڭلاپ مايور مۇمىنوپ كۈلۈۋەتتى. بۇ چاغدا كانۇۋي تۇغراپ تىزىلغان ئاپپاق بولكا بىلەن قورداق

ئىلىپ كىردى. كەينىدىن دىۋىزىيون سىياسى كومىسسارى كاپىتان قەييۇموپمۇ كىرىپ كەلدى. چايدىن كېيىن ئۇلار بۆلۈملەرنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ماڭدى.

مايور مۆمىنوپ بۇ قىسىمنىڭ قىرائەتخانىسى ۋە يەر ئاستى كۇلۇبىنى كۆرگەندە ھەقىقەتەنمۇ ھەيران قالدى. كازارما كۇلۇبىنىڭ ئالدى تەرىپىدە سەھنىسى، ئارقا تەرىپىنىڭ بىر يېنىدا قىرائەتخانىسى، يەنە بىر يېنىدا سىياسى بۆلۈمى بار ئىدى. سىياسى بۆلۈمنىڭ باشلىقى پودپورۇتچىك نەجمانوپ ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ:

— ھازىر قىسىم بويىچە ئومۇمى يۈزلۈك ساۋاتسىزلىقنى يوقۇش ھەركىتىنى باشلىۋەتتۇق، — دىدى. قەييۇموپ دەرھاللا سۆزىنى تارتىۋىلىپ:

— ھەر بىر ساۋاتلىق جەڭچى - ئوفىتسىر ۋە ئوفىتسىرلەرگە ئىككىدىن ساۋاتسىزنى كۆتىرە بەردۇق، — دىۋىدى، مايور مۆمىنوپ زوقمەنلىك بىلەن سورىدى:

— شۇنداق قىلىپ قانچە كىشىنىڭ ساۋادى چىقىرىلدى؟

نەجمانوپ دەرھال جاۋاپ بەردى:

— ھازىر رەسمي ساۋاتلىق بولغانلار 180 كىشى، چالا ساۋات بولغانلار 75، بۇ يىل قىسمىمىز بويىچە ساۋاتسىزلىقنى ئومۇمى يۈزلۈك تۈگەتمەكچىمىز، چۈنكى باش سىياسى بۆلۈم بۇ ئىشقا قەغەز - قىرىنداش قاتارلىق ماتىرىياللارنى يېتەرلىك ئەۋەتىپ بىرىۋاتىدۇ.

ئابدۇراخمان ھاياجانلانغان ھالدا شۇنداق دىدى:

— بىز، مىللى ئارمىيىنىڭ ھەر بىر ئۆي ۋە كازارمىلىرىنى ئىنقىلاپنىڭ ماكانىغىلا ئەمەس، مەدىنىيەت مەكتەپلىرىگىمۇ ئايلاندۇرۇشىمىز كىرەك.

ئاندىن ئۇلار رېمونتخانا ۋە زەمبىرەك، تانكىلارنىڭ يەر ئاستى گاراژلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، تەنتەربىيە مەيدانىدىكى تۇرنىك ۋە گارلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، ئات قوراسى تەرەپكە ماڭدى.

كاماندىرلار ئات قورالىرىنى ئارىلاپ چىققانلىرىدا، ئىلگىرىدىن ئۈرۈمچىگە ئۇچقان ئىككى ئايروپىلانمۇ تەڭرى تاغلىرىنى تىترىتىپ سۈرلۈك غاقىرىغان پېتى شەرققە قاراپ قاتار باراتتى.

مۆمىنوپلار مەسلىھەتكە بىنائەن شۇ كۈنى شىخوغا جەم بولۇپ، چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن يەنە غۇلجىغا يۈرۈپ كەتتى.

توققۇزىنچى باپ

5 - كورپۇس

I

گېنېرال ۋاڭ جېن رەھبەرلىكىدە، مىللىي ئارمىيە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇسى قىلىپ تەشكىل قىلىندى. 5 - كورپۇس ئىشتاۋى بۆلۈم، گارنىزون، گوسپىتال، تەمىنات ۋە باشقارمىلاردىن باشقا، ئاساسەن 13 -، 14 - دىۋىزىيىلەردىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ھەر بىر دىۋىزىيىنىڭ تەركىۋىدە بۆلۈم، بۆلۈمچىلەردىن بۆلەك يەنە ئۈچ پولكتىن ئارمىيە بار ئىدى. كورپۇس ئىشتاۋى بۇرۇنقى باش ئىشتاپنى ئاساس قىلغان ھالدا غۇلجىدا تۇراتتى. 13 - دىۋىزىيە قەشقەرنى ئىشتاپ قىلىپ، قىسىملىرى قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇلاردا؛ 14 - دىۋىزىيە شىخونى ئىشتاپ قىلىپ، قىسىملىرى ئۈرۈمچى، ئالتاي ۋە چۆچەكلەردە تۇرۇشقا تايىن تاپتى. شۇنىڭ

بىلەن ئارمىيە ئارا چوڭ پالمىروپكا ئىشلىرى جىددىي باشلىنىپ كەتتى.

مايور ئابدۇراخمان مۆمىنوپ 13 - دىۋىزىيە ئىشتاۋىنىڭ مۇئاۋىن مەسئۇللىرىدىن بىرى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى. ئۇنىڭغا بۇ قېتىمقى رەتلەش، تەشكىللەشتە تۈن - كۈن ئارامسىز ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە مىللىي ئارمىيە قاتارىدىكى ئالتە شەھەرلىك ئوغۇل - قىزلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئاشۇ 13 - دىۋىزىيە تەركىۋىگە سەپلەنمەكتە ئىدى. شۇڭا ئىشلار ئىلىدىن ئالتايغىچە، شىخودىن ئورمانباغچە ۋە چۆچەكلەرگىچە قاتناشنى تەلەپ قىلاتتى.

سۈزۈك ئاپتاپلىق بىر پەيشەنبە كۈنى ئىدى. ئالتايدىن ئايرۇپىلان بىلەن كەلگەن مايور مۆمىنوپ چۈشلۈك تاماقنى غۇلجىدا يەپ، يەنە مەخسۇس ماشىنىدا پولكوۋنىك ئىمىروپ بىللە ئوتتۇرا فورونتقا — شىخوغا يۈرۈپ كەتتى.

II

جۈمە: دەم ئېلىش كۈنى بولۇشىغا قارىماي، ئورمانباغ مەيدانىدا چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىلىشقا سابىق مىللىي ئارمىيىنىڭ يەنىسخەي ئابرونىدا تۇرۇشلۇق 3 قىسمىنىڭ بارلىق تەركىۋى توپلانغان ئىدى. پولكوۋنىك ئىمىروپ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئۈچ تەرەپىنى ئوراپ تۇرغان جەڭگىۋار سەپنىڭ ئارىسىدا، «زىس» ماركىلىق ماشىنىنىڭ ئۈستىدە تىك تۇرۇپ نۇتۇق سۆزلىمەكتە ئىدى. ئۇ، 40 - پولكنىڭ ئۈرۈمچىگە بارىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئا-

دىن يۇقۇرى ھاياجان بىلەن شۇنداق دېدى:

— ئۈرۈمچىدە بىزنىڭ مىللىي ئارمىيىنى مىڭلىغان، مىليونلىغان خەلق ۋە ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قىسىملىرى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرماقتا. ئۇلار جەڭچىلىرىمىزنى كۆرىمىز دەپ تەقەززا بولماقتا. چۈنكى ئۇلار مىللىي ئارمىيىنىڭ داڭقىنى ئاللىقاچان ئاڭلاپ بولغان. بىز ئۈرۈمچىگە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى دېگەن نامىمىز، سالاپىتىمىز ۋە سالاھىيىتىمىز بىلەن بارىمىز. بىز، ھەر كۈنى، ھەر سائەت، ھەر مىنۇتتا ئۆزىمىزنىڭ خەلقنىڭ ئارمىيىسى ئىكەنلىكىمىزنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز، شەرەپلىك نامنى ساقلىشىمىز، ئۇنىڭغا قەتئىي ھۆرمەت قىلىشىمىز، ھەر قايسىمىز ئۆزىمىزنىڭ سۈپىتىگە ساقچى بولۇشىمىز، ئىنقىلاۋىي ئىنتىزامغا، شۇنداقلا بىر - بىرىمىزگە مەسئۇل بولۇشىمىز لازىم.

شۇندىن كېيىن مايور مومنوپ بۇ يەردىكى ھەرقايسى قىسىمدىن 13 - دېۋىزىيە ئىختىيارىغا بارىدىغان ئوفىتسېر ۋە جەڭچىلەرنىڭ ئېنىق سانلىرىنى ھەم ئۇلارنى غۇلجىغا يەتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈن قاچان ماشىنا ئەۋەتىلىشى تېلېگىرامما ئارقىلىق ئۇقتۇرۇلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى. ئۇلار شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن يەنە غۇلجىغا يۈرۈپ كەتتى.

III

غۇلجا شەھىرى ئالتۇن ئاپتاپ ھوزۇرىغا چۆمگەن ئىدى. سۈزۈك ئاسماندا ئالا - بۇلا كەپتەرلەر سۆزگەنلىرىنى سايرىتىپ جەۋلان قىلىپ يۈرەتتى. ھۆپپىگەرلەرنىڭ خېرىدار قىچقىرىپ ھەر

خىل تۇۋۇلاشلىرى بۇ چوڭ ۋە باغرى باياشاتلىققا تولغان شەھەرنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ باراتتى.

«ئىگەر ـ جابدۇق زاۋۇدى»دىن چىققان مۆمىنوپ ساي كۆۋ-رۈك ئارقىلىق ئۇ. قا. ق كۆلۈبىنىڭ ئالدى بىلەن كەتمەكچى بولۇپ، ئۇن زاۋۇدىنىڭ دوخمۇشىغا كەلگەندە ئالدى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئىككى قىزغا ئۇچرىشىپ قالدى. قىزلارغا ھەربى فورما شۇ قەدەر ياراشقان ئىدىكى، ئۇلارنىڭ گۈزەل رۇخسارى ۋە رەڭدار پاگون، نۇرلۇق كاكاردىلىرىدا چاقنىغان كۈننىڭ ئالتۇن شولىسى كوچىلارنى كۈلدۈرۈپ، كۆڭۈللەرنى كۆيدۈرۈپ، كۆزلەرنى مەپتۇن ـ مەھلىيا قىلىپ تۇراتتى. ئىككى قىزنىڭ ئوڭ تەرەپتىكىسى رەيھان ئىدى. ئۇ ئابدۇراخماننى نېرىدىنلا تونۇۋالدى. رەيھاننى تونۇۋال-غان ئابدۇراخمانمۇ قىزدىن كۆزىنى ئۈزمەي كېلەتتى. قىزلار ئاب-دۇراخمانغا يېقىنلاشقاندا قەدىمىنى ئاستىلاتتى ـ دە، تەڭلا توخ-تاپ سالامغا قول كۆتەردى. رەيھان:

ــ سىزدىن كىتاپ ئارىيەت ئالاي دەپ بارسام يىراقلارغا ئۇچۇپ كەتكەن ئىكەنسىز، ــ دىدى. «يىراقلارغا» دىگەننى ئۇ ئالاھىدە تەلەپپۇز قىلىپ يەنە يەرگە قارىۋالدى.

ــ ھەئە، ئالتايغا بېرىپ كەلدىم.

ــ ئىشلار بەك ئالدىراش ئوخشىمامدۇ؟ ــ ئابدۇراخمانغا يەنە بايىقىدەك قارىغان قىز، ــ شىخولارغىمۇ بېرىپ كېلىپسىز، ــ دىگەننى قوشۇپ قويدى.

ئابدۇراخمان ئوڭايسىزلىنىپ قىزارماقتا ئىدى. ئۇ:

ــ ھەربى ئىش دىگەن شۇدە! ــ بىر ئازدىن كېيىن ئۇ يەنە دىدى، ــ كىتاپ كېرەك بولسا، چۇرۇڭ، ھازىر ئېلىڭ.

ــ ھازىر بىز بوينىكېسككە كېتىۋاتىمىز. قايتىشىمىزدا

يېنىڭىزغا كىرىپ ئېلىپ كېتىمىز.

— ماقۇل.

ئۇلار خوشلاشتى. بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن قىز كەينىگە قايرىلىپ قاراپ:

— يولداش مۆمىنوپ، — دەپ قىچقاردى ۋە ئۇيناقلىغان ئوغلاقتەك ئەركىلەپ يۈگۈرۈپ كەلدى - دە، مايورغا نىمىلەرنىدۇ دەپ قويۇپ كۈلگىنىچە قايتتى.

IV

تولۇن ئاي مەشرىق مۇھىتىدىن ئاستا ئۆرلىمەكتە. سىماۋى ئاسماندا سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار چىراقتەك چاقنىماقتا ئىدى. يەر يۇلتۇزى بولغان ئېلېكتىر لامپۇچكىلىرى ئېلىخو ئاسمىنىغا ئەكس نۇر قايتۇرغاندەك گۈزەل غۇلجا كېچىسىگە رەڭدار سۆتلەرنى بەرمەكتە ئىدى. كەچلىك سەيلىگە چىققان، كىنوغا كېتىۋاتقان ۋە كىنودىن يانغان يىگىت - قىزلار جۈپ - جۈپى بىلەن ھەر تەرەپلەرگە ئۆتۈشمەكتە ئىدى. بىلەكلىرىگە قىزىل بەلگىلەرنى تاقىغان، نەيزىلىك مىلتىقلارنى ئاسقان ھەيۋەتلىك ۋە سۈرلەتلىك پاتىرونلارمۇ كوچىلارنى ئارىلاپ يۈرەتتى. ھەربى كۈلۈپتىن چىققان ئەر - ئاياللار ئايدىڭ كوچىنى لىق تولدۇرغان ئىدى. ئۇلاردىن ئارقىدىراق چىققان ئابدۇراخمان رەيھاننى ئۆز بۆلۈمىگە تەكلىپ قىلدى. قىز سائەتكە قارىۋېتىپ دېدى:

— كېتەيمىكىن، دىجورنىلىك ۋاقتىم ...

— تېخى بالدۇرغۇ، جۆرۈك.

— يېڭى كىتاپلار بارمۇ؟ — ئىككى قولىنى گەدىنىگە ئېلىپ ئەركىلىگەندەك كېرىلىپ كۈلدى قىز.

— يېڭى كىتاپ دەمسىز؟ كونىسىمۇ بار، جۈرۈڭ.

ئازادە بۆلۈم، ئالتۇن رەڭلىق ئىشكاپ، ئۈستەل، ئورۇندۇق ۋە قىزىل سىرلىق پولدىكى پايانداز گىلەم گۈللىرىدىن ئېلېكتىر نۇرلىرىنىڭ ئوتلۇق ئۇچقۇنلىرى چاقنىماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان تۇجۇركىسىنى سېلىپ ئاسقۇچلۇق ئىشكاپقا ئىلدى ۋە رەيھانغىمۇ تۇجۇركىسىنى سېلىۋېتىشىنى تەكلىپ قىلدى. ئۇ ئىشكاپتىن شاكىلات، پىرەنىك، كونسېرۋا ئالغىلى تۇرۇۋىدى، رەيھان:

— بولدى، يولداش مايور، ئاۋارە بولماڭ، — دېدى.

— بۈگۈن سىزنى بىر مېھمان قىلىۋالاي دەيمەن.

«بۈگۈن» سۆزى قىزنىڭ قەلبىگە دوققىدا تەككەندەك بولدى. ئۇنىڭ ئويناق كۆزى ئابدۇراخمانغا قادىلىپلا قالدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ چاندۇرمىدى. بىر نېمە دېيىشكە ئاغزىنى ئۇمەللىدى - يۇ، ھېچنېمە دېمىدى. ئالغىچە ئابدۇراخمانمۇ كېلىپ ئۇستەلنىڭ ئۇ تەرىپىدە رەيھانغا ئۇدۇل ئولتۇردى. تەكلىپ - تەكەللۇپلار داۋام قىلاتتى. ئۇلار ئۇيان - بۇياندىن سۆزلەشمەكتە ئىدى. سىلىق ۋە مۇلايىم، كۆڭۈل ئۇۋۇلاش سۆزلىرى ئارىنى سەگىتىپ تۇراتتى. قانداقتۇر بىر سۆزنىڭ سەۋەبى بىلەن سۆھبەتنىڭ داۋامى ھايات ھېكمەتلىرى ھەققىدىكى پاراڭلارغا ئۇلىشىپ كەتتى. ئابدۇراخمان:

— ھالال نىيەتلىك ئادەمنىڭ كۆڭلى گۈلزارلىق باققا ئوخشايدۇ. گۈلزارلىق باغ ھاياتقا ھوزۇر بېغىشلىغاندەك، كۆڭلى پاك ئادەممۇ خۇش تەبىئەتلىك بولىدۇ. خۇش تەبىئەتلىك ئادەمنىڭ كۆڭلى خاپىلىقتىن خالى بولىدۇ. خۇش كۆڭۈل كىشى خۇددى ئېچىلىپ تۇرغان گۈلگە ئوخشايدۇ، — دېدى. ئۇ كۈلۈمسىرە-

دى. رەيھان،

— مەسىلەن، سىزدەك. — دەپ كۈلدى.

— ھەئە، خۇددى سىزدەك، — ئابدۇراخمانمۇ بىر تاتلىق كۈلدى ۋە قىزغا كەمپىت تۇتتى. شۇ ئەسنادا قەيەردىندۇر داڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. رەيھان سائەتكە قارىدى ۋە:

— نۆۋەتچى ئىدىم، ۋاقىت ئاز قالدى، باراي، — دىدى.

— يەنە يىرىم سائەت بار ئىكەنغۇ؟

— شۇنداق بولسىمۇ بالدۇرراق بارغىنىم ياخشى.

— ئۇنداق بولسا مەن سىزنى ئۇزىتىپ قوياي.

قىز كۈلدى. ئابدۇراخمانمۇ تەييارلاندى. مىڭ ئۇتقان رەيھاننىڭ يانچۇقىغا بىر تەخسە كەمپىتنى ئۇنىمىغىنىغا قويماي قاچىلىدى:

— كىچىسى زىرىكىپ قالماسلىققا ئەسقاتار، — دىدى ئۇ.

— زىرىكىپ قالمىسۇن دىسىڭىز بارارسىز، — دىدى رەيھان شوخلۇق بىلەن كۈلۈپ.

— ھە، راست ... سىزگە مۇھىم بىر گىپىم بار ئىدى.

— نىمە گەپ؟

— بارغاندا دەرمەن.

— ماقۇل، — ئۇ ئىشىكتىن چىقىۋىتىپ ئىلدام قايرىلدى - دە:

— سىز بارغىچە زىرىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن «ئايدىن» ھىكايىلىرىنى بىرىپ تۇرۇڭ، — دىدى.

— بولىدۇ، — ئابدۇراخمان كىتاپ ئاختۇرۇۋىتىپ، — سىز ئۇ كىتاپتىكى قايسى ھىكايىنى ياخشى كۆرىسىز؟ — دىدى.

— سادىغاڭ كىتەي كاماندىرنى، — قىز خۇددى كاككۇك-

تەك كۆلۈۋەتتى. ئۇنىڭ ساز ئاۋازى سەرەمجان ئۆيىنىڭ جاھازـ لىرىدا ئالتۇن قوڭغۇراقتەك جاراڭلىماقتا ئىدى. ئۇلار كۆلۈشكەنـ لىرىچە ئىشىكتىن چىقتى.

V

ــ سادىغاڭ كېتەي كاماندىر قانداق ئاجايىپ ھېكايە ـ ھە؟ رەيھان ئۆزىچە ۋېلىقلاپ كۈلمەكتە ئىدى. ئۇ «شۇنىڭ بىلەن كاـ ماندىرنىڭ قويىنىغا كىرىپ بويىنىغا گىرە سېلىپ ياتتىم» دىگەن قۇرلارنى ئوقۇپ ئاستا پىچىرلاپ دەيتتى. ئايدىنىڭ ئۆزىمۇ شوخ قىز بولسا كېرەك... قىزلاردىمۇ ئاشۇنداق يازغۇچىلار چىـ قىدىكەن ـ ھە؟ ئۇ كىتاپنى يەنە ۋاراقلاشقا باشلىدى. «شىرىن كەلدى». «ئالتۇن ئۈزۈككە ئالماس كۆز» قاتارلىق تونۇش ھېـ كايىلەرنىڭ گۈزەللىك كۈچى ئۇنى يېڭىۋاشتىن ئۆز باغرىغا تارـ تىپ بارماقتا ئىدى.

ئابدۇراخمان ئالتۇن نۇر چاقنىغان گوسپىتال دەرىزىسىگە يېقىنلاشقانسېرى تېخىمۇ ئېھتىيات بىلەن قەدەم تاشلايتتى. ئۇ، سۈزۈك ئەينەككە بويىنىنى سوزۇپ قارىغىنىدا پۈتۈن پىكرى، زىكرى بىلەن كىتاپقا مەھلىيا بولۇپ كەتكەن قىزنى ــ ئاق خالاتقا ئوـ رالغان بىر ئالەم خوشاللىغىنىڭ يۇلتۇزىنى كۆردى. ئۇ دەرىزە تۈۋىدە بىر دەم جىم تۇردى. ئاندىن ئويلاشقا، ئاستا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ نىمىلەرنى ئويلايتتى؟!..

ھۆرمەتلىك كىتاپخان بىزگە ياخشى مەلۇمكى، ئابدۇراخمان بىلەن رەيھان بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈشكەن بولسىمۇ، لېكىن

مۇھەببەت ھەققىدە ئوچۇق - ئاشكارا بىرەر ئېغىز سۆز قىلىشمىغان ئىدى. چۈنكى، ئابدۇراخمان ئادەملەرنى ئالداشنى روھىغا راۋا كورمەيتتى. شۇنداقلا ھەربى تۇرمۇش ۋە تۇزۇمنىڭ ھەرخىل جىددىيەتلىرىمۇ ھەر بىر پۇرسەت ۋە ئىمكانىيەتلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى، لېكىن ھەر ئىككى كۆڭۈلدە «مەخپى سان» بار ئىدى، شۇڭا بىر - بىرىگە بولغان ھۆرمەت، ئېتىۋار كۈندىن كۈنگە ئېشىپ ۋە ئۆسۈپ باراتتى. ئابدۇراخمان مۇنداق ئويلايتتى: قەشقەردە ئارزۇگۇل بار، يەتتە - سەككىز يىل بولدى، ئۇ ھازىر 18لەرگە كىردى. ناۋادا قەشقەرگە كېتەلمەي قالسامچۇ؟... رەيھاندەك ئېسىل قىزنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويماسلىق كېرەك. يەنە مەلۇم ۋاقىت پۇرسەت كۈتۈشۈم كېرەك. رەيھانمۇ بۇ ھەقلەردە گەپ سورىمىدى. ئەگەر سوراپ قالسا، ئوچۇغىنى ئېيتىشىم كېرەك. بولمىسا ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ...» «ئەگەر رەيھان بىلەن توي قىلسام، قەشقەرگە كېتىشكە توغرا كەلسە، ئارزۇگۇل ۋە ئاتا - ئانام ئالدىدا تازىمۇ سەتچىلىك - دە. ئۇنداقتا قەشقەرگە كەتمىسەمچۇ؟!... ياق، بولمايدۇ. ئاتا - ئانامنىمۇ كۆرەلمەيمەن، بىچارە ئانام نىمە ھالدىكىن!...»

ئۇنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بۇيانقى خىيالى ۋە خام چوتى ئەنە شۇنداق ئىدى. ئەمدى قەشقەرگە كېتىشكە توغرا كەلدى. نىمە دىيىش كېرەك؟ بۇنى قانداق تىل بىلەن ئىپادىلەش كېرەك؟!

ئابدۇراخماننىڭ كونا ئوتلىرى ئۈستىگە يېڭى ياغلار سېپىلمەكتە، يۈرەك - باغرى هارارەتلەر ئوتخانىسىغا ئايلانماقتا ئىدى. «رەيھان نىمە دەر؟» دىگەن مۇشۇ ئويلار ئۇنىڭ ئىچ - باغرىنى ئۆرتىمەكتە ئىدى.

ئابدۇراخمان ئۇزاپ چىققاندا ئاي غەربىي ئۇپۇقنى بويە-

لاپ تاغ تۆۋىنىگە پەسلەپ بارماقتا ئىدى. باياتىن بۇلارنىڭ
سۆھبىتىگە ئۆچەكەشكەندەك ئارىلىشىۋالغان ئىگىز بويلۇق، چېقىر
كۆز، ئاقساق ئوفىتسېرنىڭ ئاغزى بېسىلماي كاسىلدىشى، كۆڭۈل-
داشلارنىڭ سىردىشىشىغا تازىمۇ كاشىلا بولدى. ئابدۇراخمان ئا-
قىۋەت نەتىجىسىز قايتىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى. ئۇنى ئۇزىتىپ
چىققان رەيھان گوسپىتال هويلىسىدىكى گۈللۈكنىڭ چېتىگىچە بىللە
كەلدى. ئۇ، ناز بىلەن ئەركىلەپ تۇرۇپ دىدى:

— بىر گېپىم بار دىگەن ئىدىڭىزغۇ؟

— هەئە. هەر ئىككىسى ئاستا توختىدى. ئويناپ تۇرغان
يۈرىگى هارارەتكە تولغان قىز ئىنتىزارلىق بىلەن سۆز كۈتمەكتە
ئىدى. ئارىنى ئارىلىغان جىملىقنى يىگىتنىڭ ئىگىز - پەس تىنىق-
لىرى ۋە قىسقا - قىسقا يۆتىلىشلىرىلا بۇزۇپ تۇراتتى. ئۇنىلىرىمۇ
ئىگىز - پەس چىقاتتى. ئاقىۋەت ئۇ بارلىق كۈچىنى ئاغزىغا يىغىپ
مەقسىدىنى ئېيتتى:

— مەن قەشقەرگە كېتىدىغان بولدۇم، — دىدى.

هە؟ — رەيھان كەينىگە بىر قەدەم داجىپ كەتتى. ئاۋاز-
نىڭ قانداق چىققانلىغىنىمۇ تۇيماي قالدى. بېشىدىن بىر چىلەك
مۇز سۇيى قۇيۇلغاندەك بولدى. ئارىغا ئېغىر ۋە مۇڭلۇق سۈكۈنات
چۆكتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا ئالەم ئاستىن - ئۈستىن بولۇپ، پەلەك
پىقىراۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇ يىغلىغان پېتى كەينىگە بۇرۇلۇپلا
كىرىپ كەتمەكچىمۇ بولدى، ئەمما بۇ «سىناش سۆزى» بولۇپ قال-
سىچۇ، دىگەنني دەرهال يادىغا ئالدى - دە، تاقەت تەگچۈگىنى
تەڭشىدى. بۇ چاغدا كەچ كۈزنىڭ سوغاق سالقىنى يۈز - كۆزىنى
يالاپ ئۆتمەكتە ۋە ئارىغا چۆككەن سۈرلۈك سۈكۈناتنى ئېرىق بو-
يىدىكى ئالمىنىڭ ئەگمەچ شېخىدا ساڭگىلاپ قالغان بىر نەچچە

ئال غۇژمەك غازاڭنىڭ غەلۋىسىلا بۇزۇپ تۇراتتى. رەيھان ئەھۋالنى ئۇقۇپ، ئېنىق نىشەنىچ ھاسىل قىلغىنىدىن كېيىن تاقەت تەسۋىسى ئۈزۈلدى - دە، ئىختىيارسىز يىغلىۋەتتى. ئابدۇراخمان قىزغا يېقىنلىشىپ كېلىپ ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى. ئەمما رەيھان قولىنى ئاستا بوشاتتى - دە، دېدى:

— بىز... بىز باشتا تونۇشمىساق بولۇپتىكەن... — ئۇ ئەمدى سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى. ئارىنى يەنە جىملىق ئارىلىدى. بۇ جىملىقنى قىزنىڭ نازۇك ئېسەدەشلىرى بۇزماقتا ئىدى. ئۇ تىترەك ئارىلاشقان ئۈنى بىلەن:

— كىتابلىرىڭىزنى ئېلىپ چىقىپ بېرەي، — دېدى.

— ياق.

— نېمىشكە؟

— قالغان كىتابلىرىڭىزنىمۇ سىزگە ئامانەت قىلىمەن، ساقلايسىز.

— قاچانغىچە؟

— تاقىتىڭىز يەتكىچە.

ئۇ، ئەندىككەندەك بېشىنى تىك كۆتەردى - دە، ئابدۇراخمانغا قادىلىپ قاراپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇلتۇرۇپ بېرىۋاتقان ئاي ياكى دەرىزىدىن چاقناۋاتقان ئېلېكتىر نۇرلىرىدەك ئۈمىت ئۇچقۇنلىرى چاقنىماقتا ئىدى. رەيھان ئەمدى بىردىنلا يېگىتنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ، يۈزىنى ئۇنىڭ يۈرىكىگە يېقىپ، كۆز ياشلىرىنى يامغۇردەك تۆكۈپ، ئىچ - ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلىماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان بولسا ئۇنىڭ مەشۇت يېپىدەك يۇمشاق چاچلىرىنى سىلايتتى. ئابدۇراخمان بىردىن قىزنىڭ ئىككى مەڭزىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدى - دە، پېشانىسىگە يېنىش -

يېنىشلاپ ئۇچىنى سۆيۈپ قويدى، بۇ، ئادەتتىكى سۆيۈش ئەمەس، بەلكى ئاتىنىڭ بالىنى، ئاكىنىڭ ئۇكىنى سۆيگىنىدەك ئامراقلىقنىڭ ئەڭ ئالى بەلگىسى ئىدى.

ئۇلار ئايرىلىشتى. ئابدۇراخمان كۆك كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئاي شولىسى چۈشكەن ئالمىلىق بىلەن يۈرۈپ كەتتى. رەيھان گۈلزارلىقنى بويلاپ نۇر شولىلىرىنى ئارىلاپ كوسپىتالغا كىرىپ كەتتى.

[illegible]

ئۈچىنچى بۆلۈم

شىنجاڭ قىزى

بىرىنچى باپ

ئىچكىرى ئۆلكىدىكى كۈنلەر

مەن بىر پەقىر، بىچارە،
دەردىمگە ئىزلەپ چارە،
ئالەم كېزىپ يۈرىمەن،
كوچا قويماي كىرىمەن،
قايغۇ - ھەسرەت بېشىمدا،
شىنجاڭ قىزى قېشىمدا.
چاققۇر... چۇققۇر... چاققۇر... چۇق

I

غاشپۇزۇلنىڭ ئىشىكى ئوچۇق ئىدى. چاقچۇقچى ئايالنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ئۇنىڭ ئاشخانا بوسۇغىسىغا يېقىنلىشىشى بىلەن ئاستا - ئاستا پەسلىمەكتە ئىدى. ئاجايىپ بىر ئايال — ئېگىز بوي، قارامتۇل، قاتاڭغۇر، ئۇچلۇق بۇرۇن بۇ خو-

ئۇنىڭ سولغۇن چىرايىدىن چاك ئۆرلەپ، چوڭقۇر چاناقلىرى ئىـ
چىدىكى قاپقارا كۆزلىرىدىن بولسا، كۆرگۈچىنى ھەيران قالدۇرار-
لىق دەرىجىدە بىر ئاجايىپ ئوت چاقناپ تـۇراتتى. قات - قات
ياماق قارا سىيامىۇ چاپىنىدىن پۈتۈن بىر ئۆمۈرنىڭ كۆلپەت تا-
رىخى ئەكس ئېتەتتى. ئۇ بىر تۈرلۈك نازۇكلۇكنى ئىپادىلىگۈچى
بارماقلىرى بىلەن ئـالقىنىدىكى چاقچۇغىنى ئـاستا چـىقىرلاتقاچ
ئاۋاق بويىنىنى سوزۇپ ئاشخانىغا قاراشقا بـاشلىۋىدى، ئىشىككە
يېقىن بۇلۇڭ تەرەپتىكى بىر ئۈستەلگە، ئىككى ھەربىنىڭ ئالدىغا
ياماق يارتىۋاتقان كۆك خالاتلىق، خام سېمىز، كەسمە چاچ، پوم-
زەك چوكان قاپاقلىرىنى تۈرگەن ھالدا:
— كەت...، ماڭ كەت...، — دەپ گۆلەيدى. دىۋانە ئايال
ئوتلۇق كۆزلىرىنى سەل - پەل پۈرۈپ، بېشىنى بىلىنەر - بىلىنـ
مەس لىڭشىتىپ، مىيىغىدا بىر تۈرلۈك كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ بۇ كۈـ
لۈمسىرىشىدىن بىر ئالەم نادامەتنىڭ نـەپرىتى ئىپادىلىنەتتى. ئۇ
كېتىشكە تەمشىلىۋىدى، ھىلىقى ھەربىلەرنىڭ بىرسى ئۇنى چاقىرىـ
ۋېلىپ بىر موما بەردى. بىر موىىغا ئېرىشكىنى ئۈچۈن تەكرار تا-
زىم قىلىپ تۇرغان بۇ ئايالنىڭ يېنىدا ياماق خـالتىنى ساڭگىلىـ
تىپ 16 ياشلاردىكى بىر قىزمۇ مۆكىلىنىپ تۇراتتى. قىزنىڭ قىيا-
پىتىگە ئاۋۇ ئايالنىڭ يامان ئەپتى ياماق بـولالمىغاندەك كۆرۈـ
نەتتى. قىزنىڭ لىباسى «يەتمىش يەردىن يامالغان، پاتمەمنىڭ
كۆينەگى»نى ئەسلىتەتتى. ئۇ قىزنى ئاشۇ يـامان كىيىم ھەر خىل
يامان كۆزلەردىن يوشۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئەسكى كە-
يىملەر قېتىدىكى قىز خۇددى ئەخلەتلەر ئارىسىغا ئارىلىشىپ قالـ
غان ئېسىل مونچاققا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ سولغۇن چىرايى چاڭ -
توزاڭغا چۆمۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن قاپقارا قـاش - كىرپىكلىرى

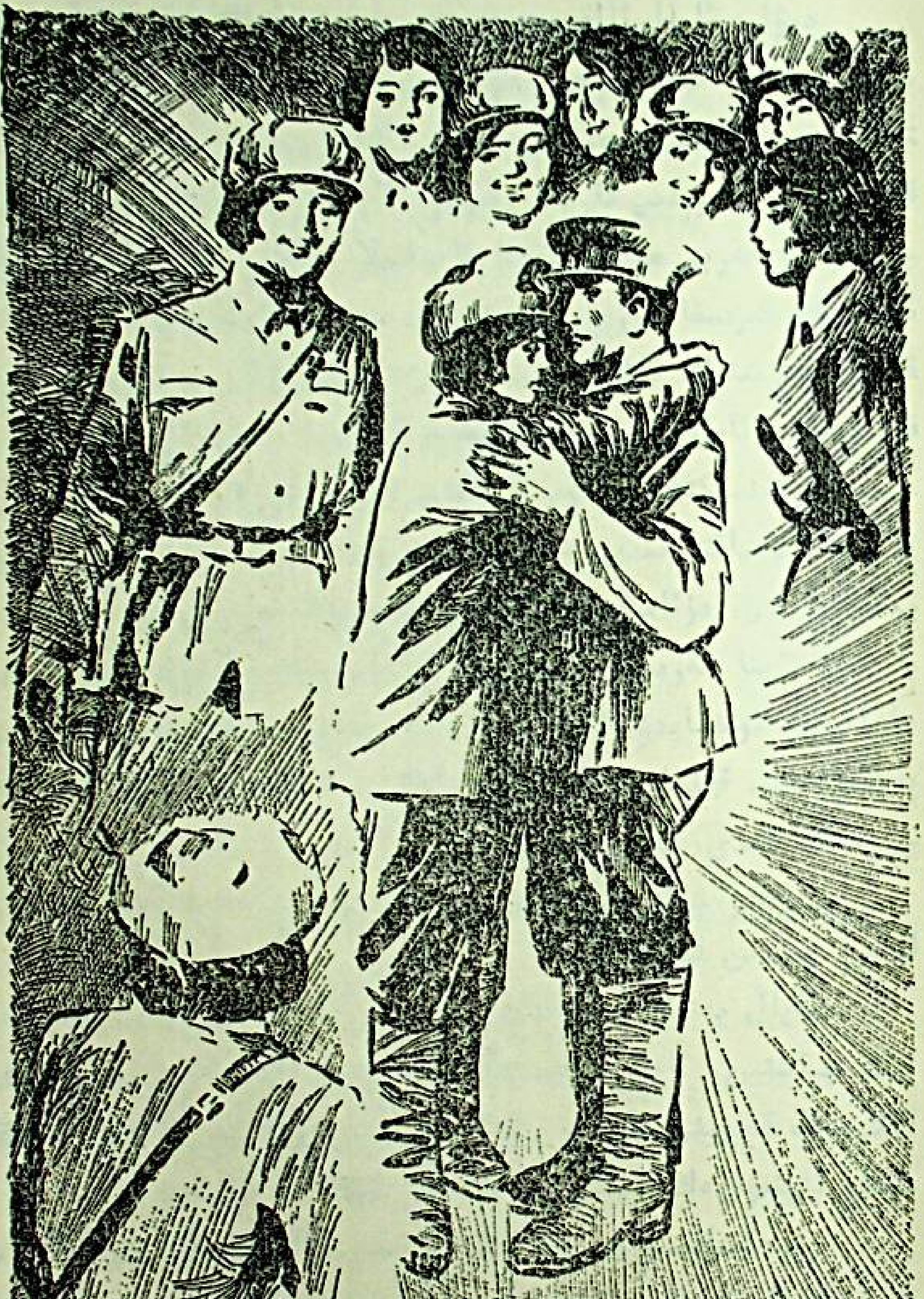

ئاستىغا يوشۇرۇنغان ئويناق كۆزلىرىدىن نۇر چاقناپ تۇراتتى.

دىۋانە ئايال ئالقىنىدىكى ئاق مومىنى ئىككىگە بۆلدى ـ دە، بىر بۆلۈكىنى قىزغا بەردى. ئۇلار مومىنى ئېغىزلىرىغا سالغاچ كىتىشكە تەمشىلىشىۋىدى، ھېلىقى ھەربىي ئۇلارنى يەنە چاقىردى. چاقىرغۇچىغا قايرىلىپ قارىغان قىزمۇ، ئايالمۇ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. چۈنكى بۇ ھەربىي ھېلىقى قىزغا قادىلىپلا قالغان ئىدى. ئايال «بۇ ئاپەتنىڭ قىزىمغا كۆزى چۈشۈپتۇ ـ دە» دېگەنلەرنى ئويلاۋاتقاندا، ھەربىينىڭ كۈلۈپ يېنىغا شەرەتلىشى ئۇلارنى تېخىمۇ قورقۇتۇۋەتتى. ئايال نان چايناۋاتقان ئاغزىنى ئاچقىنىچە غەزەپ ئىچىدە ئۆرتەنمەكتە، قورقۇپ كەتكەن قىزمۇ ئايالنىڭ پېشىنى تۇتۇپ پانالانماقتا ئىدى. ئاڭغىچە ھەربىينىڭ يۇمشاق كۈلۈپ كېلىپ يېقىنلىشىشى، مۇئامىلىسى ئۇلارنى ئەجەپلەندۈرمەي قالمىدى. ئايال شۇ تاپتا ھەربىگە باشتىن ئاياق سەپسىلىۋېتىپ «بۇ، بىر ھارامزادە ئوخشايدۇ. ئالداپ ـ سالداپ قىزىمنى قولغا چۈشۈرۈشنى پەملەۋاتىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك؟» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرمەكتە ئىدى. بىراق ھەربىي بولسا كۈلۈپ دەيتتى:

— بىز خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى، بىز خەلقنىڭ ئۆز بالىسى. بىزدىن قورقماڭلار.

ئايال يەنىلا چەكچەيگەن كۆزلىرى بىلەن بۇ ئاجايىپ ھەربىگە باشتىن ئاياق سەپسالاتتى. ھەربىينىڭ سەممىي سۆزلىرى ئۇلارنىڭ قەلبىنى قاپلىغان قات ـ قات مۇزلارنى خۇددى ئىللىق باھار ئاپتىۋىدەك ئاستا ـ ئاستا ئېرىتىشكە باشلىدى.

يۈرەكنىڭ سۆزى، يۈرەككە ياقىدۇ، پاكىز سۇمۇ دەريادا ئاقىدۇ. ئايال ئىسىل سۆزلۈك بۇ ئاجايىپ ھەربىگە چىن مېھرى بىلەن قاراشقا، ئىشىنىشكە باشلىدى. چۈنكى، بۇ چاغدا ھەربىي ئاۋۇ

كۆك خالاتلىق گازىر كۆز يومزەكىنىڭ «كەت قەلەندەر» دەپ قوغ-لاشلىرىغا يول قويماي ئايال بىلەن قىزنى ئاماق جوزىسىغا — ئۆزلىرىنىڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزۇشقان ئىدى. چاقچۇقچى ئايالنىڭ ئاجايىپ قوشاقلىرى ئېچىدىكى «شىنجاڭ قىزى قېشىمدا» دىگەن سۆ-زى ئابىيالا بۇ ھەربىنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغان ئىدى. ئۇ-لار ئەمدى سەممى سىردىششقا باشلىدى

— بۇ قىزچاق راستىنلا شىنجاڭ قىزىمۇ؟

— ھەئە، شىنجاڭ قىزى.

— ئىسمى نىمە بۇ قىزچاقنىڭ؟

— گۈيخۇا.

— ھە؟... نىمە؟... گۈيخۇا؟

— ھەئە، ئىسمى گۈيخۇا.

— راستمۇ؟ — دەپ قىزغا قارىدى ھەربى.

— ھەئە، دەپ بېشىنى لىڭشىتتى قىز.

— قايسى مىللەتنىڭ قىزىسەن؟

— ئۇيغۇر قىزىمەن.

— گۈيخۇا... گۈيخۇا... راستىنلا ئىسمى - جىسمىغا لايىق گۈلدەك قىز ئىكەن.

— شىنجاڭ قىزى قانداقلارچە بۇ يەرگە كېلىپ قالغان؟

— بۇ قىز قانداقچە سىزنىڭ قىزىڭىز بولۇپ قالدى؟ — ھەربى بۇ ئايالغا ئەمدى سىز دەپ خىتاپ قىلماقتا ئىدى.

ئايال بىر ئاز جىددىلىشىپ قالدى. ھەربى بۇ ئايالغا ئار-تۇقچە ئەنسىرىمەسلىكنى ئېيتتى.

ئايالنىڭ ئەپتى ئىزىغا چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھەربى:

— بۇ قىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ قېلىشىنىڭ تەپسىلاتىنى

سۆزلەپ بېرەلەمسىز؟ — دېدى.

— بۇنى... بۇنى بىلىشنى خالىساڭلار سۆزلەپ بېرەي، بىراق بۇنى مۇشۇ قىزنىڭ ئۆزى سۆزلىگىنى ياخشى. ئۇ مەندىن ئوبدان سۆزلەيدۇ. قېنى سۆزلەپ بەر قىزىم، — دېدى ئايال قىزغا قاراپ.

مەدەت، مەسلىھەتلەردىن دەرمانلانغان قىز سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلەشكە باشلىدى:

II

قەشقەر قىزى گۈلقىز بىلەن بىز قىسمىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدا، ئۇ ئۈرۈمچىدىن ئۇزاپ ئىچكىرىسىگە كەتكىنىدە ئايرىلغان ئىدۇق. ئۇندىن ئىلگىرىكى ئىشلار سەگەك كىتابخانغا ئوبدان مەلۇملۇق. بىز ئەمدى ئۇنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلايمىز.

خاراباتى ياڭ زېڭيۈەن پۈتۈنلەي چىرىپ كاردىن چىققان بىر تەييارتاپ، تىرىك مۇردا ئىدى. باشتىلا ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەن پىلىك تەتەينىڭ ئىچكىرىسىگە كىلىپ پىكاپلارغا چۈشۈشى يوققا چىقىپ، كۆرگۈلۈكنى يەتكۈچە كۆردى. كەچكىچە يانپاشلاپ ياتىدىغان، ئۆلگىدەك خورەك تارتىپ ئۇخلايدىغان، ھەتتا تەرەتكە چىقىشقىمۇ ھەركەت قىلمايدىغان ياڭ زېڭيۈەن تازا لەقۋا بىر نېمە ئىدى. ساتىدىغان نەرسىلىرى تۈگەپ، تاپا-تەنىلەرگە تولا ئۇچرىغان ياڭ زېڭيۈەن كېيىنچە ئانچە-مۇنچە مىدىرلاپ تالا-تۈزگە چىقىدىغانمۇ بولدى، لېكىن بارىدىغان يېرى يەنىلا قىمار-

خانا، قاۋاقخانا ئىدى. ئوتتۇۋالغانلارغا ۋە چوتتۇ ئالىدىغان جەزخورلارغا ھەر خىل كۈچۈكلىنىپ ئانچە - مۇنچە «سەيسە» ئېلىپ تاپاۋەت قىلاتتى. بەزىدە ئامىتى ئوڭدىن كېلىپ قالسا، ئۆزىمۇ ئانچە - مۇنچە ئوتتۇۋالاتتى - دە، چاپىنىنىڭ يېڭىنى ساپماي، كۆرۈنگەنگە كۈلۈپ، گۆكىرەپ يۈرەتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇنى بىلىدىغانلار «بۈگۈن ئۆلۈك ياڭغا جان كىرىپتۇ» دېيىشەتتى. ياڭ زىڭيۈەننىڭ بەزىدە شۇمشۇرەپ، گەدەنلىرى ئىچىگە كىرىشىپ كېتەتتى - دە، كەچكىچە چىشىنى شوراپ، بىزىرىپ يۈرەتتى. مۇنداق چاغلاردا، ئۇ ئوتتۇۋالغان ياكى جىق چوتتۇ ئالغان ۋە ياكى شۇ يەرگە يېڭى پەيدا بولغان، ئەھۋالى ئوبدانراقلارغا ئىلاج قىلىپ يېقىنلىشاتتى - دە، «پالانى قاۋاقنىڭ ھارىقى ياخشى، پالانىنىڭ پاھىشەخانىسى پاكىز، سەتەڭلىرى ياخشى» — دەيتتى. شۇنداق قىلىپ گايىدا بەزى مەرتلەرگە مەنزۇر بولۇپ قالاتتى - دە، تۇتاملاپ پۇل، چىنىلەپ سىبىرىق ھاراقلارغىمۇ سازاۋەر بولاتتى. قايسىبىر چاغلىرى ئۆلگىدەك مەس ھالەتتە كېلىپ، پىڭ تەتەي ۋە گۇيخۇالارنى «تەييارتاپ ھارامتاماقلار، جانغا جازا مۇناپىقلار» دەپ تىللاپ، قولىغا چىققاننى ئېتىپ ئالەمنى مالەم قىلاتتى.

تاۋۇز چاغىنىنىڭ تازا كۆڭۈللۈك كۈنلىرى، قىمار راسا قىزىپ كەتكەن ئىدى. ئون نەچچە يەردە تاۋۇكا تىزىلغان ئىدى. دەنشاڭچىلارنىڭ: مەيشۇاڭ، مەيدەن① دەپ ۋاقىراشلىرى قۇلاقنى يېرىتتى.

ياڭ زىڭيۈەن بۇ چاغدا ئۆزىنىڭ بىر پۇلسىز قالغانلىقىغا تىت - تىت بولۇپ ھەسرەتلەنمەكتە ئىدى. ئۇ، بىر تاۋۇكانىڭ

① مەيشۇاڭ، مەيدەن — جۈپنى ساتىمەن، تاقنى ئوينايمەن، دېگەن سۆزلەر.

يېنىدا. ئىنچى ئادىغان ھالدا ئويۇن كۆرۈپ ئىككى تىزىنى قۇچاقـ
لاپ ئولتۇراتتى. دوغىلاق بىرسىنىڭ ئۇدا ئىككى قېتىم دىڭزىغا
قويۇپ ئۇتتۇرۇۋەتكىنىنى كۆرگەندە يانلىرىنى سىلاپ، تامىغىنى
چېكىلدىتىپ قويدى. ئۇ، دوغىلاق، كەڭ يۈزلۈك يوغانچى قىمارۋاز-
نىڭ شىنجاڭدىن كەلگەنلىكىنى، كىشلەرنىڭ ئۇنى «داۋاڭ»
دەۋاتقانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدى. ئاڭغىچە داۋاڭ ئوۋۇ-
تىدە بارى - يوقىنى «دىڭزا» دەپ قويدى - دە، قوللىرىنى قې-
قىشتۇرۇپ زوڭلا ئولتۇردى. ئۇنى شىنجاڭدىن كەلگەن باي سود-
گەر بولسا كېرەك. دەپ ئويلىغان ياڭ زىڭيۈەن:

— ئەكەل، مەن ئوينايمەن، — دىدى - دە، جانان پىيالىنىڭ
پوسىمىسىنى موككىدە كۆتەردى. كۆردىكى ئۇنىڭ كۆزىگە ئۈچ شە-
شىخالنىڭ بىردىن ئۈچ كۆزى مىختەك قادىلىپ تۇراتتى. ئاڭ-
غىچە «يو» دەپ ۋاقىرىغان ياڭراق ئاۋاز ئەتراپنى بىر ئالدى.
ئالەم ئايلانغاندەك بېشى پىررىدە قايغان ياڭ زىڭيۈەن خۇددى
قوشقۇنغا زوڭ ئولتۇرغان ئىشەكتەك ئارقىسىغا لەسسىدە ئول-
تۇرۇپ قالدى. چوتۇچى ھەممە پۇللارنى ساناپ بولۇپ ئەڭ
ئاخىرىدا «بىر» خانىدىكى دىڭزىغا قويۇلغان ھىلىقى پۇللارنى سانى-
غىلى تۇردى. بۇ چاغدا داۋاڭ ۋە باشقىلار بەكمۇ خوشال ئىدى. ياڭ
زىڭيۈەن بولسا، قېرى قوتازدەك پۇشۇلداپ بەخوتلارچە ئولتۇ-
راتتى. پۇل سانىلىپ بولدى.

— قېنى، پۇلنى چىقار، — دەپ ۋاقىرىدى ئۇنىڭغا داۋاڭ.

— ......

— ھەي .... ساڭا گەپ قىلىۋاتىمەن.

— تېپىپ بېرىمەن. — ياڭ زىڭيۈەننىڭ گېپى توگىمەستىنلا،
بىر تېپىك بىلەن ئوگدىسىغا چۈشتى. ئاڭغىچە داۋاڭ ئۇنى نەچ-

چىنى دەسسۆەتتى. چاپىننى چۆرۆپ تاشلىغان داۋاڭنىڭ يامپىشى-
دىكى يان قورالىنى كۆرگەن ياڭ زىڭيۈنىڭ يىلى چىقىپ يال-
ۋۇرۇشقا باشلىدى. ئاخىرىدا ئاتاقلىق جەزىخور لاۋ سۇڭ مادارىغا
ئارىلىشىپ ئىشنى پۈتتۈردى.

لاۋ سۇڭ قىمارۋازلارنىڭ نوچىسى ئىدى. ئىنىغىنى ئېيتقاندا،
بۇ خىلى بىر مەرت ئادەم ئىدى. ئۇ ھە دىسىلا قورال ياكى مۇشت
كۆتىرىدىغانلارنى «دۆۋىسى بەش تىيىنگە ئەرزىمەيدىغان نائەھلى
خۇمسىلار» — دەيتتى. شۇڭا لاۋ سۇڭ ئارىلاشسىلا ھەرقانداق ئىش
پۈتمەي قالمايتتى، چۈنكى ئۇ ئىلگىرىمۇ ياڭ زىڭيۈەنگە «قارىغا
ئويىنماسلىق» ھەققىدە نەچچە نۆۋەت نەسىھەتلەر قىلغان، پەرز-
لىرىنىمۇ تۆكتىشىپ بەرگەن ئىدى. بۇ دۆرەممۇ شۇنداق قىلدى:

— قانداق نىمسەن؟ يانا قارىغا ئويناپسەنا؟ مانا ئەمدى
ھەربىنىڭ پۇلىغا تۇتۇلۇپسەن. تۇتۇلغاندىمۇ ئۇنداق - مۇندىغىغا
ئەمەس، دىڭزىغا① تۇتۇلۇپسەن تىخى، — دەيتتى لاۋ سۇڭ كۈشۈ-
يۈپ تۇرغان ياڭ زىڭيۈەنگە زەردە بىلەن قاراپ. ئۇ «ئالە!»
دىدى - دە، ئۆز تاۋىكاسىدىكى پۇلدىن شاراقلىتىپ ساناپ بەردى.

ئەتىسى ئەتىگەندە لاۋ سۇڭ چوڭ كوچا ئاغزىدا ياڭ زىڭيۈەنگە
ئۇچرىشىپ، داڭ قېتىپلا قالدى. چۈنكى ياڭ زىڭيۈەن بېشىغا پۆپەك
قىستۇرۇلغان قىزنى يېتەكلەپ كېتىۋاتاتتى. لاۋ سۇڭ بۇ قىزنىڭ
ئەسلى زاتى، تەرجىمىھال تەپسىلاتىنى قىسقىچە بولسىمۇ بىلەتتى.
چۈنكى، بىر قېتىم ياڭنىڭ چوكىنى پىك خانىم گۈيخۇا ھەققىدە
ئۇنىڭغا ئازراق ئەھۋالنى ئېيتىپ بەرگەن ئىدى. لاۋ سۇڭ، ياڭ

① دىڭزا — ئۆتتۈرسا بىرنى ئۆتتۈرىدىغان. ئۆتتۈۋالسا بىركە ئۈچنى
ئالىدىغان قىمارنىڭ بۆلەكچە بىر تۈرى. خەنزۇلار ئارىسىدا «دىڭزىغا
ئوغرى ئويناپدۇ» دىگەن تەمسىل بار.

زىگيۇەن بىلەن ئالاھىدە سۆھبەتلەشتى. ئۇ:

— بازاردا ساتالمسام مابەنزىگە بېرئۇۋېتىمەن، — دىدى.

— تېخى كىچىككۇ، — دىدى لاۋ سۇك قىزغا نېرىدىن قاراپ.

— ئۆلمەيدۇ، — دەپ سەت ھىجايدى ياك زىگيۇەن.

— بولمىسا. ماڭىلا بەرگىن، بالام يوققۇ؟ مەن بالا قىلىۋالاي، يەنە قاراپ تۇرماسمەن، قىمار - پىيارمۇ ئوينارسەن، — دەپ يۇمشاق كۈلۈمسىرىدى لاۋ سۇك.

— لاۋسۇك ئاكا، ھىلىغۇ شىنجاڭلىق بىر مايماق قىز ئىكەن، سەندىن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن دىگىنە... مەنمۇ ئانچىۋالا نامەرت ئەمەس، ئالساڭ ئال.

ئالدى بىلەن لاۋسۇك قىزنىڭ بېشىدىكى پۆپەكنى يۇلۇپ تاشلىدى. ئاندىن ئۇنى:

— يۇر قىزىم، — دەپ بۆلەك يولغا باشلىدى. مۆلدۈرلىگەن قىز كۆزلىرىنى يەنە ياشلىدى.

III

ياك زىگيۇەننىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋالىغا كەلسەك، ئۇنىڭ چىرايلىق چوكىنىنىڭ كېلىشكەن قەشقەر پېروتكىسى ئىكەنلىگىنى بىز باشتا كۆرۈپ ئۆتكەن ئىدۇق. ياك زىگيۇەن ئەمدى شۇ چوكاننى «پۇل» قىلماقچى بولدى. ئۇ، چوكىنىنى ئالدى بىلەن ئالدىدى كېيىن زورلىدى.

«تاماشاخانا» ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. ياك زىگيۇەن ئەمدى چوكىنىنى ھەر ئەتىگەندە ئاشۇيەرگە ئاپىرىپ قويۇپ، كەشتە ئېلىپ

كېلىدىغان بولدى. بۇ خورلۇقنى، بۇ ھاقارەتكە، بۇ نومۇسسىزلىققا دۇچار بولغان چوكان ئاخىرى ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى.

يامغۇرلۇق بىر ئاخشام ئىدى. ئاچ قوساق ياك زىنگيۈەن ئارقا كوچىدىكى كۆك لوخەنىنىڭ قاۋاقخانىسىغا كىرىپ، كۆك لوبۇنى زاكوسكا قىلىپ راسا ئىچتى. ئاندىن ئۇ ئادىتىچە ئارقىسىغا يۆلىنىپ بىر دەم ئولتۇرغاندىن كېيىن، كونا ئورۇندۇقنى غىچىرلىتىپ قوپقىنىچە ئېغىناپ يۈرۈپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەندىلا «شىبىلۇ» كوچىسىدا بىر ئايالنىڭ ۋاقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئادەملەر ئولاشتى. ئاق يۈزلۈك، چىڭگىلەك چاچ ئايال چۇلدۇرلاپ سۆزلەيتتى:

— يۈندىنى تۆكۈپ بولۇپ قارىسام ئاشۇنداق تۇرۇپتۇ ئەمەسمۇ؟ قورقۇپ كەتتىم.

كىشىلەر كۆردىكى، ھېلىقى ئايال كۆرسەتكەن ئەۋرەزدىن ئادەمنىڭ ئاسمانغا قارىغان قارالاتا ئاياقلىق پۇتى چىقىپ تۇراتتى. ئۆلگۈچى يۈندىدىن تارتىۋېلىندى. بۇ ياك زىنگيۈەنىنىڭ ئۆلۈكى ئىدى. ئۇنىڭغا ھېچكىممۇ ھەيران قالمىدى ھەم ئەجەپلەنمىدى. شۇنىڭ بىلەن چىرىكلىكنىڭ ئەۋرىزىگە ئايلانغان بۇ چىرىك جان ئۆز ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇردى.

IV

لاۋ سۇك چىرايلىق قىزچاقنى يېتىلەپ خۇشال - خورام كىرىپ كەلگەندە خوتۇنى جاڭيى بەسەي تۇغراۋاتاتتى. ئۇ ئەھۋالنى ئۇقۇشتىن كېيىنكى خۇشلۇقى ئېرىنىڭ چىرىغىغا چىراي

قوشقاندەك بولدى. ئۇلار گۈرۈچ تامغىنى دەرقەمدە ئولتۇرۇپ بېيىشتى.

— يە، گۈيخۇا، يىگىن، — دېيتتى موماي ئانا دۇفۇنى ئۇنىڭ قاچىسىغا سېلىۋېتىپ، ئۇ قىزغا زوقمەنلىك بىلەن يېنىش-يېنىشلاپ قارايتتى. تاماقتىن كېيىن جاڭ موماي ئۇنى كىيىن-دۈرۈش ئۈچۈن نەرسە - كېرەك ئالغىلى بازارغا بارماقچى بولدى. لاۋ سۇڭ ئۇنىڭغا دېدى:

— گۈيخۇانىمۇ بىللە ئېلىپ بارغىن. كىيگۈزۈپ كۆرۈپ خوپ كەلگىنىنى، ئوبدانراغىنى ئالغىن.

— ئوبدان دېدىڭ لاۋ سۇڭ، جۇرۇ قىزىم...

V

ئاي ئاق بۇلۇتلارنى ئارىلاپ ئاستا ئۈزمەكتە، ئاسمان ئاستى ئاخشام ئارامغا چۆكمەكتە. دەرىزىگە يېقىن ياتىدىغان گۈيخۇا بولسا، ئاسمان ئالىمىنىڭ كارامەتلىرىنى كۆرمەكتە ئىدى. جاڭ موماي ئاستا قىچقاردى:

— گۈيخۇا! گۈيخۇا!

— ھە، — گۈيخۇا موماي تەرەپكە ئۆرۈلدى.

— مەن سېنى ئۇخلاپ قالدىمىكىن دەپتىمەن.

— ياق، ئۇخلىمىدىم. ئۇيقۇم كەلمەيۋاتىدۇ.

— ئۇيقۇڭ كەلگىچە ھىلىقى گەپلىرىڭنىڭ ئايىغىنى ئېيتىپ بەرمەمسەن ئەمىسە؟

— ......

— ھە، ئېيتە ...
— قەيرىگە كېلىۋىدۇقا؟
— ياڭ زىگيۇەننىڭ سېنى ئۇرغان يېرىگە.
— شۇ كىچىككىنە ئىش تۈپەيلى مېنى قاتتىق ئۇرغاندا كەمەرنىڭ تۆمۈرى تېگىپ بېشىمنى يېرىۋەتتى. ئاغرىققا چىدىماي «ئاپا» دەپ ۋاقىراپ سالپتىمەن. ھە، ئاپاڭ قېنى؟ ھەي ھايۋاننىڭ بالىسى، ئاپا دەيسىنا دەپ يەنە قاتتىق دۇمبالىدى. ئېسىمدە يوق. «ئانا» دەپ سالسامىلا ئۇراتتى. ئۇ، ئاپامنى ئاغزىمغا ئال-غۇزمايتتى، — گۈيخۇانىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ ئېسە-دىمەكتە ئىدى. جاڭ موماي ئاچچىق ئۇھ.. تارتتى ۋە: «لاۋ سۇڭ» — دەپ ئېرىنىنى قىچقىرىپ باقتى.

لاۋ سۇڭمۇ ئۇخلىمىغان ئىدى. ئۇمۇ ئېغىر ئۇھ ... تارتتى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، كاڭدىن پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ غاڭزىسىغا تاماكا تولدۇرۇپ، ئۇنى خۇددى تۆگە سۇ سۈمۈرگەندەك سۈمۈرۈشكە باشلىدى. ئۆينى ئېغىر جىمجىتلىق قاپلىغان ئىدى. بۇ جىملىقنى پەقەت گۈيخۇانىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس يېنىك ئېسەدىشى بىلەن لاۋ سۇڭنىڭ غاڭزىنى شورىشىلا بۇزۇپ تۇراتتى.

— يىغلاۋاتامسەن گۈيخۇا، — دېدى جاڭ موماي قولىنى ئۇزىتىپ گۈيخۇانىڭ چىكە چاچلىرىنى سىلاۋېتىپ.
— جاڭيى، — دېدى لاۋ سۇڭ ئايالىنى قىچقىرىپ.
— ھە، نېمە دەيسەن؟
— بىز شىنجاڭغا كېتەيلى! قانداق دەيسەن؟
— ئىلگىرى شۇنداق دېسەم ئۆزەڭ ئۇنىمىغانتىڭغۇ؟
— ئۇ گەپلەرنى قوي، ئەمدى كېتەيلى! مۇشۇ بالىنى ئۆزىنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن بىر كۆرۈشتۈرەيلى! بىزنىڭ ئىن-

سان بولۇپ ئالەمدە قىلغان ياخشى ئىشىمىزنىڭ بىرسى شۇ بو-
لۇپ قالسۇن.

جاڭيى ئەسنىدى. ئاندىن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى. لاۋ سۇڭ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— يادىڭدىمۇ جاڭيى، بىزنىڭ ھېلىقى راخت كېسىلى بىلەن تۇغۇلغان قىزىمىز ئۆلگەندە سەن قانچىلىك يىغلىغان ئىدىڭ؟ بۇ قىزنىڭ ئاپىسى بىچارە ھازىر نېمە بولۇپ كېتىۋاتقاندۇ - ھە؟

ھۆكرەپ يىغلىۋەتكەن گويخۇا بېشىنى دەس كۆتىرىپ دە-
رىزىگە يۆلىنىپ ئولتۇردى. ئۇ ئىچ - ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلى-
ماقتا ئىدى، ھە دەپ بۇرنىنى تاشلايتتى.

— يىغلىما قىزىم.

— يىغلىمساڭچۇ؟ — ئەمدى جاڭيىنىڭ ئۆزىمۇ بۇرنىنى مىشىلداتماقتا ئىدى.

— يىغلىما، يىغلىمىغىن، — دەيتتى لاۋ سۇڭ. — سېنى ئاتا-
ئاناڭ بىلەن دىدار كۆرۈشتۈرمىسەم مېنى ئادەم ئىكەن دېمە،
گەپ شۇ. خاتىرجەم بول، — دېدى لاۋ سۇڭ ئاستا قوپۇ-
ۋېتىپ، ئاندىن ئۇ ئالدى ئوچۇق، ئىزىلىق ئاق كۆينىكىنى
يېپىنچاقلىدى - دە، كەشىنى سۆرەپ، ئاستا مېڭىپ سىرتقا چىقىپ
كەتتى.

VI

ئاخشامدىن بېرى يېغىشقا باشلىغان سىم - سىم يامغۇر
تاڭ بىلەن تەڭ توختىدى. كۆز ھاۋاسى كوچىلارنى سۆرۈنلەش-

تۇرمەكتە، كۆن كۆزلىرىنى پاقىرىتىپ مەشرىق مۇھىتىدىن ئاستا كۆتىرىلمەكتە ئىدى. «ئادەم دېڭىزى» ئاتالغان شەھەر قوينىدىكى ھايات قاينىمى خۇددى ئوكيان دولقۇنىغا ئوخشايتتى. سىۋەتلەپ تۇخۇم، توخۇ، ئۆدەك، غاز، بېلىق، توشقان، يىلان، چىرىلدايدىغان تومۇزغا ۋە باشقىلارنى سېتىۋاتقانلار ھەر يەردە مىڭىلدايتتى. لاۋ سۇڭ كەڭ كوچىدا ئۇنىڭغا - بۇنىڭغا كۆز سېلىپ، ئويچان ھالەتتە كەلمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ كۆزى كوچا ئايلانمىدا توپلانغان توپقا چۈشتى. ئۇ كۆردىكى، توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر «جىپ» ماشىنا دىرىلدەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا قوشقاردەك قاڭشا بۇرۇن بىر ھەربى ھاكاۋۇرلۇق بىلەن گىدىيىپ، بىر قولىنى شىمىنىڭ يانچۇغىغا سېلىپ، يەنە بىر قولىنى شىلتىپ، شاللىرىنى چاچقان ھالدا چالۋاقاپ سۆزلەيتتى. توپنى يېرىپ ئوتتۇرىغا كىرگەن لاۋ سۇڭ ساقچىلارنىڭ تۇساشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماستىن، ئۇدۇللا ھېلىقى ھەربى — ئەجنەبىنىڭ ئالدىغا باردى. كۆردىكى ماشىنىنىڭ ئالدى تەرىپىنىڭ ئالقاندەك يېرى زىدە بولغان، ھەربى شۇنىڭغا قايناقتا ئىدى. ۋەقە ماشىنىنىڭ رىكشىغا ئۇرۇلۇپ كېتىشىدىن پەيدا بولغان بولۇپ، ياماق چاپانلىق رىكشىچى ھەربىنىڭ ئالدىدا بۇرنىنىڭ قېنىنى ئاققۇزۇپ مۆكچىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرەپ چېكىسىمۇ جاراھەتلەنگەن ئىدى. لاۋ سۇڭ غەزەپ بىلەن:

— ھەي، سىنىڭ ماشىناڭ ئادەمدىنمۇ ئەزىزمۇ؟ — دېدى.

ھەربى بىر ھۆمىيىۋىدى، ساقچىلار لاۋ سۇڭنى بۇ يەردىن ھەيدەشكە تۇتۇش قىلدى. — «ماڭە، غالچىلار... لاۋ سۇڭ ساقچىلارنىڭ قولىنى قېقىۋەتتى. «گەنسا - سەنسا...» باشلاندى. ئاڭغىچە ھەربى كابىنكىغا كىرىپ ئىشىكنى غەزەپ بىلەن ياپتى -

دە، ماڭماقچى بولدى. لاۋ سوڭ ئىككى قولىنى كېرىپ ماشىنىنىڭ ئالدىنى توستى. شىددەتلىك گۈرۈلدىگەن ماشىنا بىردىنلا چاپچى-دى - دە، ئالدىدىكى ئادەمگە پەرۋامۇ قىلماستىن دەسسەتكەن پېتى خۇددى قاماقتىن قاچقان قاراقچىدەك قاچتى. قىيا - چىيا باشلاندى.

VII

ئاشخانىدا باشلانغان ھېلىقى ھېكايىنىڭ ئاخىرى ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ چېدىرىدا ئاياقلاشتى. ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ ئىشتاۋى شۇنچە پاكىز، شۇنچە رەتلىك ئىدى. ئۇلارنىڭ مۇئامىلە، مۇنا-سىۋەتلىرى ئادەملەر ئىلگىرى كۆرۈپ كەلگەن ھەربىلەرنىڭ ھېچ-بىرىگە ئوخشاشمايتتى. سىلىق سۆزلىرى، كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرى، خۇش خۇلقىدىن ئادەمگەرچىلىكنىڭ ئالامەتلىرى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى.

ھورى چىقىپ تۇرغان ئاق مومىنى «قەلەندەر»لەرگە بەر-گەن ھېلىقى ئوتتۇرا بوي، بۇغداي ئۆڭ ھەربىنىڭ ئېتى ۋاڭ دەيچۈەن بولۇپ، مەلۇم قىسىم سىياسى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئىدى. ۋاڭ دەيچۈەن ئەسلى شەنشىلىك بولۇپ، ئانىسىدىن كىچىك قې-لىپ، ئۆگەي دادىنىڭ قولىدا ئۆسكەن، ئازاتلىق ئارمىيە قاتارىغا ئۆتكەندىن باشلاپ ھايات يولىنى تېپىپ، ياماقلىرىنى يېپىپ، كۆڭلى كۆلگەن بىر كىشى ئىدى.

ۋاڭ دەيچۈەن گۇيخۇانىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىغان، ئەھۋاللىرىنى ئۇققاندىن كېيىن:

— سىز تولۇق خاتىرجەم بولۇڭكى، قىزىم بىلەن بىللە با-
رىمەن دېسىڭىز سىزنىمۇ شىنجاڭغا بىللە ئېلىپ بارىمىز. ئەگەر
بارمايمەن، ئۆز يۇرتۇمدىن ئايرىلمايمەن دېسىڭىز، تەقدىرىڭىزگە
تولۇق كاپالەتلىك قىلىمىز، — دېدى. جاڭ يى يىغلاپ تۇرۇپ:

— بۇ قىزنى ئاتا - ئانىسى بىلەن دىدار كۆرۈشتۈرۈش —
لاۋ سۇڭ ئىككىمىزنىڭ بىردىن بىر ئارزۇيىمىز ئىدى. ئۇ رەھمەت-
لىك ئارزۇسىغا يېتەلمەي ئاشۇنداق ئۆلۈم بىلەن ئارماندا كەت-
تى. ئەمدى ئۇ مەرھۇمنىڭمۇ روھى خوش بولسۇن! بۇ ... بۇ با-
لىنى سىلەرگە قوشاي، سىلەر ئېلىپ بېرىپ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆز
قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار، مەن سىلەرگە ئىشەندىم. مېنىڭ تېنىم
ئاجىز، شىنجاڭدەك ئۇزاق يەرگە بارالمايمەن، — دېدى - دە،
ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى.

جاڭ يى بىلەن گۈيخۇا يىغلىشىپ، قۇچاقلىشىپ ۋىدالاشتى.

— جاڭ ئانا، مەن سىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، — دېدى
گۈيخۇا.

— ئۇنتۇمايمەن دېگىنىڭگە رەھمەت، گۈيخۇا مەندىن را-
زى بول، ئاتاڭغا، ئاناڭغا مەندىن سالام ئېيت، — دېدى جاڭ
يى ياغمۇردەك ياشلىرىنى تۆككەن بويى تىترەپ خوشلىشىپ. ۋاڭ
دەيجۈەن كانۋويىغا:

— لى شۈيىڭنى چاقىرغىن، — دېدى. ئارىدىن ئانچە ئۇ-
زۇن ئۆتمەيلا ئىشىك چېكىلىپ ئايال ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىجازەت
بىلەن كىرگەن كەسمە چاچلىق نوكچا بوي، بۇغداي ئۆڭ، ھەربى
فورمىلىق قىز تاقىدا توختاپ سالام بېرىپ:

— يولداش جېڭۋېي چاقىرىشىڭىز بويىچە كەلدىم، — دەپ
تىك تۇردى.

بایاتىن باشلىرى تۈرلۈك خىياللارغا خۇمدان بولۇپ ئولتۇرغان گۈيخۇا ياش يوقى كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ چوڭ باشلىقنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئاجايىپ قىزغا ئالاقىزادىلىك بىلەن قارماقتا ئىدى ۋاڭ دەيچۈەن ھەربى قىزغا:

— سىزگە بىر ئىش تاپشۇرىمەن، — دېدى.

— بېجىرىشكە تەييارمەن.

— بىر ئىش ئەمەس، بىر گۈل تاپشۇرىمەن.

لى شۈيىڭ بىر تاتلىق كۈلۈمسىرىدى. ئۇ، گۈيخۇا ھەققىدە ئاللىقاچان ئاڭلاپ بولغان ئىدى.

— ماۋۇ شىنجاڭ قىزى، قارىڭا، — دېدى ۋاڭ دەيچۈەن.

قايرىلىپ قارىغان لى شۈيىڭ قەپەزگە چۈشكەن دالا قۇشىنىڭ بالىسىدەك شۈمشۈرەپ ۋە مۆلدۈرلەپ ئولتۇرغان گۈيخۇانىڭ ئالدىغا باردى كىرلىشىپ كەتكەن چىكە چاچلىرىنى سىلىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئىختىيارسىز ھالدا لىققىدە ياش كەلدى.

ئىككىنچى باپ

ئايالار ئەتىرىدى

I

«قەيسەر قىزلار قوشۇنى» ھازىر جەڭگىۋار بىر يىڭ بولسىمۇ، ئاما ئۆتكىنىپ قالغان ئىبغىزلاردا «ئايالار ئەتىرىدى» دېگەن ئىلگىرىكى نامىنى ساقلاپ قالغان ئىدى.

بۇ جەڭگىۋار يىڭ ئىلگىرى بىر لىيەن بولۇپ، ئۇنىڭ تەر- كىۋىدە 4 پەي بار ئىدى. لى شۇيىڭ شۇ لىيەنىنىڭ سىياسى كومىس- سارى ئىدى. كېيىن بۇ لىيەن يىڭ بولۇپ تەشكىللەنگەندە شۇ يىڭ- نىڭ ۋاقىتلىق مەسئۇللۇغىغا تەيىنلەنگەن ئىدى.

لى شۇيىڭ ئۆزىنىڭ قەيسەرلىكى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەققى- كەمتەرلىكى، سەمىمىلىكى، تىرىشچانلىغى، پىلانچانلىغى، سەرەمجان- لىغى، بولۇپمۇ ئايالار زاتىدا ئاز ئۇچرايدىغان سالماقلىغى، كەڭ كۆڭۈل-

لىگى قاتارلىق خىسلەت ـ خۇسۇسىيەتلىرى بىلەنمۇ ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ئۇ، بەزى يېنىك تەبىئەتلىك چاكىنا قىزلاردا بولىدىغان ھەر خىل يامان ئىللەتلەرنى بەكمۇ يامان كۆرەتتى. بەزىلەر ئۇنى «جۇڭگونىڭ زوياسى» دەپمۇ ئاتىشاتتى. ئۇنىڭ ئۆزى قايسىبىر ئېبزىلەڭگۇ، لۆم ـ لۆم، لايغەزەل يىگىتلەرنى كۆرگەندە «ئىككىمىزنى ياراتقاندا خۇدايىم نىمىشكىمۇ ئادىشىپ كەتكەندۇ ـ ھە» دەپ كۈلۈپمۇ قوياتتى. ئۇنىڭغا مۇنداقلا قارىغاندا سەھرايى قوپال قىزدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما شۇ ئېغىر ـ بېسىق مىجەزى، تەمكىن تەبىئىتى ئاستىغا جۇڭگو قىزلىرىغا خاس بىر زىللىق، ئەپچىللىك يوشۇرۇنغان ئىدى.

لى شۇيىنىڭ، گۈيخۇانى ئۆزى ئەڭ ياقتۇرىدىغان «چىۋەر قىزلار»، 1 ـ لىيەنىنىڭ جىڭداۋيۈەنى بەيخۇاغا بەردى ۋە بەزى ئىشلارنى ئالاھىدە تاپىلىدى.

گۈيخۇا ئازاتلىق ئارمىيە فورمىسىدا تولۇق جەڭگىۋار ھالەتتە ئىدى. ئۇنىڭ خۇش پىچىم قامىتىگە ھەربى كىيىم شۇ قەدەر ياراشقان ئىدىكى، ئۇ ھازىر گۈزەللىك بابىدا پەقەت قەشقەر قىزلىرى ياكى پۈتۈن ئۇيغۇر گۈزەللىرىگىلا ئەمەس، بەلكى بارلىق شىنجاڭ قىزلىرىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر بۈيۈك شاھانە سىمانىڭ نۇرلۇق ئەۋرىشكىسى ئىدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇر گۈزەللىكىگە خاس قاپقارا ۋە قويۇق قاش ـ كىرپىكلىرى ئاستىدىكى شەھلا كۆزلىرى خۇددى گۈلزارلىق ئارىسىغا رەڭدار ئېلېكتىر لامپۇچكىلىرى ياندۇرۇپ قويۇلغاندەك كۆرۈنەتتى. ھازىر ئۇنىڭ فورمىسىغا پەرۋانە بولغان ھەربى مۇخبىرلار ئاپاراتلىرىنى ئوينىتىپ ئەتراپىدا يىقىراپ يۈرەتتى.

گۈيخۇا بىلەن بەيخۇا خۇددى بىر شاختا ئېچىلغان جۈپ-

قوشماق گۈللەردەك كۆپ كۆزلەرنىڭ مەيلىنى مايىل، قەلبىنى قايىل قىلماقتا ئىدى.

گۈيخۇانىڭ ھەربىي ھاياتىنىڭ بىرىنچى مەشقى «يۇك- تاق تېڭىش»تىن باشلاندى. بۇ مەشقنىڭ تېزلىك سۈرئىتىنى، تەلەپكە لايىق پۇختا، ئىخچام، ئەپچىللىكى قاتارلىق تەرەپلىرىنى مۇناسىۋەتلىك باشلىقلار سائىتىگە قاراپ تۇرۇپ تەكشۈرەتتى، تەستىقلايتتى. كىيىمنى قانداق كىيىپ، تاماقنى قانداق يېيىش، پۇت كەلتۈرۈش، — ئوڭ- سول بۇيان ئۆرۈلۈش، مېڭىش، تۇرۇش، سالام بېرىش ۋاھاكازالارنى گۈيخۇا 3 كۈندىلا ئۆگىنىۋالدى. ئەمدى ئۇ بارلىق ئىشتىياقى بىلەن قورال مەشقىغە چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. بۇ كۈنلەردە ئۇ ھەممە قىزلارنىڭ جانلىق بىر قونچىقىغا ئايلان- غان ئىدى. قايسىلا قىز بولسا، ئۇنىڭغا ئۆگىنىشكە ئامراق ئىدى. كۆپىنچە بەيخۇانىڭ ئۆزى ئۆگىتەتتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۆگەتكىنى گۈيخۇاغا خۇددى تۇخۇمغا رەڭ يۇققاندەك يۇقاتتى. قومغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىپ ئۆزلىشىپ قالاتتى. ئۇنىڭ تۇتۇۋېلىش قابىلى- يىتىنىڭ ئۈستۈنلىكىگە ئۆزىنى مۇشۇ ھەقتە «ئالاھىدە» ھېساپلاي- دىغان بەيخۇامۇ ھەيران قالماقتا ئىدى. بەيخۇا ياتاقتا يەر بو- شىتىپ گۈيخۇانى ئۆزىنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. ئۆزلۈك- سىز خاتىرە يازىدىغان، كىتاپ كۆرىدىغان، كېچىلىرى ئاز ئۇخلاي- دىغان بەيخۇا قوينىڭ قوزىسىدەك ئۇخلايدىغان، باشقىلارنىڭ نەر- سىلىرىگىمۇ ئۆزىنىڭكىدەكلا ئېتىۋار بىلەن قارايدىغان، كۆيۈنۈپ ئاسرايدىغان گۈيخۇادەك بىر سەممىي ھەمراغا ھەمنەپەس بولغى- نى ئۈچۈن تولىمۇ خوش ئىدى.

لى شۈيىڭ گۈيخۇا ھەققىدە بەيخۇادىن ۋە باشقىلاردىن ئۇقۇپ، بىلىپ تۇرغانىنىڭ تاشايىندا، ئىلاجى ۋە ئىمكانى بولسىلا

ئۆزى كېلىپ گۈيخۇا بىلەن كۆرۈشۈپ تۇراتتى. بىر ئاخشامقى مەجلىسنىڭ ئاخىرىدا ۋاڭ دەيچۈەن لى شۈيىڭدىن سوراپ قالدى:

— ھە، لى شۈيىڭ، ھېلىقى شىنجاڭ گۇلىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ئاڭلىسام ئۇ بەكمۇ ئەقىللىق قىز ئىكەن. بەك تىرىشچان ئىكەن دەيدىغۇ؟... سىياسىي كومىسسار ئىللىق كۈلۈمسىرىدى.

— راست، — دېدى لى شۈيىڭ، — ئۇ، كۆرگەننى كۆزدىن قاچۇرمايدىغان بىر شوخقار ئىكەن...

ئەمدىكى گەپ شۇ شوخقار ھەققىگە كۆچتى. ئاڭلىمىغانلار بىلىشكە قىزىقتى. لى شۈيىڭ سۆزلەپ بېرىشكە كىرىشتى. بەيخۇا ئۇنىڭكىنى تولۇقلاشقا تىرىشتى...

مەشغۇلات مىڭگانى چېلىندى. ئۇنىڭ سۈرلۈك ساداسى قەشقەر قىزى قىسسىنىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى ئۇفقتىبىرلەر ئاۋازى بىلەن قوشۇپ ئاخشام ئارامىنىڭ ھەر تەرەپلىرىگە ئېلىپ كەتمەكتە ئىدى.

II

... گۈيخۇا ئويغىنىپ كۆزىنى ئاچتى - دە، چۆچۈپ كەتتى. چۈنكى ئۇنىڭ ئۇيقۇلۇق كۆزلىرى ۋاللىدىغان قولچىراق شولىلىرىنى كۆرگەن ئىدى. ئۇ لى شۈيىڭنىڭ يۇمشاق كۈلكىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغاندىن كېيىنلا يۈرىگى جايىغا چۈشتى. چۈنكى، كېچىسى ياتاق تەكشۈرۈپ كىرگەن لى شۈيىڭ، گۈيخۇانىڭ يوتقىنى ئېچىلىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، تۈزەپ قويغىنىدا ئۇ ئويغىنىپ كەتكەن ئىدى. ئاڭغىچە بەيخۇامۇ ئويغىنىشقا باشلىۋىدى:

— تېچ ... ئۇخلاڭلار، — دېدى لى شۇيىڭ ئاڭلىنا - ئاڭلان-ماس ئاۋازدا، مىدىرلاۋاتقان گۈيخۇا جىم بولدى. ئاڭغىچە لى شۇ-يىڭمۇ چىقىپ كەتتى.

ئۇيقۇسى قاچقان گۈيخۇا ھەممۇ خىيال قايناملىرىدا ئۇزۇن يۈرەتتى. باياتىنقى شەپىدىن ئويغىنىپ كەتكەن بەيخۇا گۈيخۇانىڭ ئەسنەۋاتقىنىنى ئاڭلاپ ئاستا سورىدى:

— ئويغاقمۇسەن گۈيخۇا؟

— ھەئە.

— باياتىن ياتاققا ئادەم كىردىمۇ؟

— ھەئە.

— كىم - كىملەر؟

— لى يىڭجاڭلار.

— ھە...، — دېدى بەيخۇا باش تەرىپىنى تۈزەشتۈرۈپ يەنە ياتتى. ئۇ، سۆزۈپ بىر ئەسنىدى. شۇ چاغدا بۇلۇڭ تەرەپتە ياتقان بىر قىز جۆيلۈمەكتە ئىدى: «ياق... ياق ھىلىقى يىگىت ما؟... ياق... ئۇ... ئۇنداق ئەمەس...»

گۈيخۇا بېشىنى يوتقانغا يۆگەپ پىخىلداپ كۈلمەكتە ئىدى. بەيخۇا ئاستا دەيتتى:

— «توخۇ داڭگال چۈشەر، ئۆشكە جاڭگال» دىگەن شۇ - دە...

ئارىنى جىملىق ئارىلىدى. بەيخۇا بوش ئاۋازدا ئاستا:

— گۈيخۇا... گۈيخۇا... تەرەتكە چىقامسەن؟ — دېدى.

— ماقۇل.

— جۈرە، — ئىككىسى ئاستا كىيىنىپ، چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئاۋايلاپ ياپقانلىرىچە چىقىپ كەتتى.

III

ئەتىگەنلىك چېنىقىشتىن قايتقان قىزلار جاسارەت مارشىنى ياڭرىتىپ كەلمەكتە ئىدى. مارشنىڭ تېكىستىنى ئۆزى يازغان بەيخۇا بارلىق ئىشتىياقى بىلەن باشلاپ بېرەتتى:

يولداشلار، قېرىنداشلار،
ئەر - ئايال، قېرى - ياشلار،
قولغا قولنى چىڭ تۇتۇپ،
مەيدانغا قەدەم تاشلا.
ئالغا...

ئۇلار مەيدان دوخمۇشىدا تارقالدى. گۈيخۇاغا زوقمەنلىك بىلەن كۈلۈپ قارىغان بەيخۇا ياندىشىپ كېتىۋېتىپ:

— سىڭنىڭ ئاۋازىڭ نىمانچىمۇ ساز، — دېدى.

— سىزنىڭكىگە يەتمەيدۇ.

— ياق، سىڭنىڭ ئاۋازىڭ مىڭلىغان ئاۋازلار ئارىسىدىمۇ ئالاھىدە جاراڭلاپ تۇرىدۇ. مەن سىڭنىڭ ئويناق ئاۋازىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدىم، ھا... ھا ... ھا ... مەن يىگىت بولغان بولسام چوقۇم ساڭا ئاشىق بولاتتىم... ھا... ھا... ھا...، — «ئۇنۇمنى بىر كىم ئاڭلاپ قالدىمۇ؟» دېگەندەك ئەندىكىپ ئالدى - ئارقىسىغا قارىغان بەيخۇا يەنە گۈيخۇاغا قارىدى. ئۇ، پوكاندەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ئۇمۇ بەيخۇانىڭ كۆزىگە قاراپ بىر تاتلىق كۈلۈمسىرىدى. قوشماق گۈللەر ئاسماقلىشىپ چېدىرغا كىرىپ كەتتى.

IV

«گويخۇانى يىلك ئىشتاۋى ئالىدىكەن»، «گويخۇا ئەمدى يىلك ئىشتاۋىدا تۇرىدىغان بولۇپتۇ... لى شۇيىلك يىڭجاك شۇنداق دەپتۇ...» دىگەن مىش - مىشلار تارقىلىشقا باشلىدى. بىر كۈنى بەيخۇا بىر مەجلىسنىڭ ئاخىرىدا يىڭجاڭدىن ئۇ ھەقتە سورىۋىدى، ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— بۇ ھەقتە سەن قانداق قارايسەن؟ — دىدى.

— مەن ھىچنىمە دىمەيمەن، — دىدى بەيخۇا. ئۇ، يىڭجاڭنىڭ يۈرەك سىرىنى بىلىپ بولغان ئىدى.

— ئۇنىڭ ئۆزى بىزدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدۇ، — دىدى بەيخۇا خۇددى مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندەكلا.

— راستمۇ؟ — دەپ كۈلدى لى شۇيىلك.

— راست، — دەپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ قىزاردى بەيخۇا. بۇنىڭدىن شۇيىلك بەيخۇانىڭ ئۇنى بەرگۈسى كەلمەيۋاتقىنىنى ئېنىق بىلمەكتە ئىدى.

— ئۇنداق بولسا بوپتۇ، — دىدى ئۇ، — مەن ئۇنى ئاۋال ئىسترويىغا تۇرۇپ، تۈزۈلۈم - قائىدىلەرنى ئۆگەنسۇن! چېنىقسۇن دىگەن ئىدىم.

— تىبخى چىنىقىدىغان خىلى چالىسى بار.

— ئۇنداقتا بۇرۇنقى دوكلاتلار يالغان ئىكەن - دە؟

— يا... ياق...

لى شۇيىلك كۈلۈۋەتتى، بەيخۇا كۈلۈمسىرەپ تىبخىمۇ قىزار-

ماقتا ئىدى. يىگىجاڭ مەمنۇنىيەت بىلەن:
— بوپتۇ، يېنىڭىزدا تۇرۇۋەرسۇن!...، — دېدى. ئاندىن ئۇ ئالدىرىماي سۆزلەپ، — تەييارلىقلارمۇ پۈتۈپ، رەتلەشلەرمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى. رەھبەرلىكنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا مۇشۇ بىر نەچچە كۈن ئىچىدە شىنجاڭغا قاراپ يۈرۈش قىلىدىغان ئوخشايمىز. دېمەكچى بولغىنىم، بىز شىنجاڭغا بارغىچە چېنىقىشلارنىڭ چالا-چۈتىسى تۈگەپ، جەڭگىۋار تەييارلىق تولۇق بولۇشى شەرت، بولامدۇ؟ — دەپ كۈلدى لى شۈيىڭ.
— خوپ يولداش يىگىجاڭ! — بەيخۇا بەزى مەسلىھەت ۋە يوليورۇقلارنى ئالغاندىن كېيىن جەڭگىۋار قەدەم بىلەن چىقىپ كەتتى.

V

ئالتۇن ئاپتاپ ئالەم مۇھىتىنى بەرىكەت نۇرلىرى بىلەن بىزىمەكتە ئىدى. سۈزۈك ئاسماندا كەپتەرلەر ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئەتىگەندىن باشلانغان جىددىي ھەركەتلەر ھەممە دىققەتلەرنى داخىل قىلماقتا ئىدى. يۈزلىگەن يۈك - كىچىك ماشىنا، تانكا، بىرونېۋىكلارنىڭ موتور ئاۋازى ھايات قايىنغان چوڭ شەھەردىكى شاۋقۇنلار بىلەن قوشۇلۇپ ئاسمانۇ زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئارقا - ئارقىدىن ئۇچقان ئۈچ ئايروپىلاننىڭ ئالەمنى مالەم قىلىپ بارغان سىرلىق ساداسى ھەممە ئاۋازلارنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىپ باراتتى.
— قارىغىنا گۈيخۇا، ئايروپىلاندا نۇر چاقناتقان ئەتىگەن-

دىكى كۈننىڭ شولىسى قانداق گۈزەل، — دەيتتى بەيخۇا بىر قولىنى شەپكىسىنىڭ چىكىلىگىگە چەنلەپ پېشانىسىگە تۇتقىنىچە خۇددى ئايروپىلانغا سالام بېرىۋاتقاندەك ئاسمانغا قاراپ. بويىنغا ئاسقان باكلاشكىنىڭ بېغىنى تۇتقىنىچە گويىخۇامۇ ياندىش تۇرۇپ ئاسمانغا تىكىلىپ قارىماقتا ئىدى. ئايروپىلانلار ھەيۋەت بىلەن غاقىراپ، غەرپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى.

— شىنجاڭغا كېتىۋاتىدۇ، — دىدى بەيخۇا.

— ئۇھ... — بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىندى گويىخۇا، — بىز قاچانمۇ بارارمىز، — دىگەننى ئاستا قوشۇپ قويدى.

— بىزمۇ بارىمىز، يولغا چىقتۇقمۇ بارغىنىمىز شۇ...

شۇ ئەسنادا باشلانغان ھاياجانلىق جىددىيەتلەر ھەرقايسىنى ھەريان يۈگۈرتۈپ، جاي - جايلىرىغا جۆنەتتى. ئوفىتسېرلەر ئۆز سەپلىرىنىڭ ئالدىدا جەڭگىۋار ھالەتتە تىك تۇرۇشاتتى.

يۈرۈش بۇيرۇغى بېرىلدى. كۆتىرەڭگۈ كاماندا ئاۋازلىرى ھەرياقتىن ئاڭلىنىشقا باشلىغان: «ئالغا... ئالغا... ئالغا... بىزنىڭ ئەسكەرلەر قۇياشقا...» دىگەن جەڭگىۋار مارش سادالىرى ئاسماننۇ زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ باراتتى.

شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاتاقلىق 1 - دالا ئارمىيىسى غەيرەت - جاسارەت بىلەن غەرپكە — شىنجاڭغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۈچىنچى باب

ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا يۇلتۇزلار

ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدىم،
ئۆتەڭلەردە يېتىپ كەلدىم،
غەم - قايغۇغا پېتىپ كەلدىم،
ئاجايىپتۇر بۇ يوللىرى.

ھا كچى دەرۋازىنى ئېچىپ،
تىزەغىچە پاتقاق كېچىپ،
ئەتراپىغا لاينى چېچىپ،
قەدەم قويدۇم شەھەرسەرى.

سەنشخاگزا، پەنتەيخاگزا،
ئىمارەتلەر ياگزا - ياگزا،
بەزىلىرى ئەسكى پاگزا،
ئالامەتتۇر كوچىلىرى...

— موللا ناسىر قەشقىرى

I

ئۈرۈمچىدە ئالتۇن كۈز باشلانغان كۈنلەر ئىدى. ئەتراپ خۇددى ئالا - بۇلۇماچ سىرىق ئەتلەس يېپىلغاندەك كۆرۈنەتتى. ياپراقلىرى تىللا رەڭگىنى ئېلىشقا باشلىغان دەل-دەرەخلەر گوياكى ئالتۇن سىرغا، ئالتۇن زىرىلەرنى سالغان مۇلايىم موماي، لەۋەن چوكان، جۇۋانلارنى ئەسلەتسە، ئېگىز ۋە سۆلەتلىك بوغدا تېغى بەئەينى ئاق تېرىدىن تۇماق كىيگەن سۇمباتلىق ئەمگەكچى بوۋاينى ئەسكە چۈشۈرەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىدە ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان يوغان ۋە كۆركەم سۈزۈك ئاق بۇلۇت بولسا، خۇددى بېشىغا ئاق شايى رومال ئارتقان ساھىپجامال جاناننى ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭ دالدىسىدىن ئاستا كۆتىرىلىۋاتقان كۆپ رەڭدار نۇرلاردىن ئۈرۈمچى مەنزىرىسىگە ئاجايىپ سىۋىتلەرنى بېرىپ، چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك بۇ شەھەرنى خۇددى گۈزەل دېكوراتسىيىلىك سەنئەت سەھنىسىدەك ھايات قاينىمىنىڭ بىر ئاجايىپ مۇنبىرىگە ئايلاندۇرماقتا ئىدى. ئەتىگەندىن تارتىپ چېلىنىشقا باشلىغان داقا - دۇمباقلار، كاناي - سۇنايلار، نەغمە - ناۋالار، ئېگىز ئاسمانلاردا پەرۋاز قىلىپ موللاقلار ئېتىپ يۈرگەن سان - ساناقسىز كەپتەرلەرنىڭ سايراتقان سۆزگەن ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ بۇ شەھەرنى گوياكى شاۋقۇنلۇق ھايات دېڭىزىغا ئايلاندۇرۇپ باراتتى. ئەنە شۇنداق شاۋقۇنلۇق دېڭىزنى ھاسىل قىلغان دەريالاردەك ھەر بىر كوچىلاردىن ئاققان ئادەملەر كالونناسى خۇددى سەل سۈيىدەك لىمۇلدەپ، ئۈرۈمچىنىڭ جەنۇبىي باغچىسى بولغان ئۇلانباي قارىياغاچلىقىغا قاراپ ئېقىپ باراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى باللىرىنى يېتىلىۋالغان، بە-

زىلىرىنىڭ قولىدا رەڭدار پىلاكات ۋە بايراقچىلار تەۋرەپ باراتتى. بۇلار جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرگەن قىسىملىرىنى قارشى ئېلىش ۋە كۆرۈش ئۈچۈن كېتىۋاتقان ئۈرۈمچى جامائەتى ئىدى. ئۇلار سەنتۇڭبى تېغىدىن ئارتىپ يولنىڭ ئىككى قاسنىغىدا قاتارلىشىپ تۇراتتى، چاۋاكلار چالاتتى. بۇ چاۋاك ۋە چوقانلارغا تاغۇ تاشلاردىن شۇنداق سۈرلۈك بىر ئەكس سادا كېلىپ قوشۇلاتتىكى، ئارىختىن ئارتىپ تاملىرى قاندىن پۈتكەن، جىرا ۋە غارلىرى ئادەملەرنىڭ سۆڭەكلىرى بىلەن تولغان بۇ شەھەرنىڭ ئەسىرلەر داۋامىدا يىغىلىپ قالغان ئەرزۇ ھالىدىن شېھىتلار شىكايىتى دات - پەريات كۆتىرىۋاتقاندەك ئاڭلىناتتى.

مانا، چوقانلارنى، قايناق چاۋاكلارنى ئارىلاپ «8 دىقىقەت» مارشىنى ياڭرىتىپ، ئازاتلىق ئارمىيە قىسىملىرى ئۈرۈمچىگە كېرىپ كەلمەكتە ئىدى. ئادەتلىرىچە ئۇلارنىڭ ئالدىدا باشلامچى بولۇپ، ئاۋازلىرى ساز ۋە گۈزەل «قىزلار ئەترىدى» ماڭغان ئىدى. تاپشۇرۇق بويىچە «1 - ئاۋغۇست» نامىلىق بايراقنى لەپىلدىتىپ سەپنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقىنى زىبا قامەت «شىنجاڭ قىزى» گۈلقىز ئىدى. چاۋاك - چوقانلار ئۈزۈلمەي قايناپ باراتتى. ئاخىرىدا تانكا، بىرونىۋىك، زەمبىرەك قاتارلىق ئېغىر قوراللار قىسىملىرى كېلىپ توپنىڭ چېتىدە توختىدى. ئۇلار تۆمۈر قالپاقلىرىنى پاقىرىتىپ ئۆز ئەسلىھەلىرىدىن چۈشمەكتە؛ كىشىلەر بىلەن قول ئېلىشىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشمەكتە ۋە كىشىلەرنىڭ بالىلىرىنى باشلىرىدىن ئېگىز كۆتىرىۋېلىپ، تانكا، ماشىنىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ باش - كۆزلىرىنى سىلاپ، ئۇتام - ئۇتام كەمپىت، پىرەندىكلەرنى ئۇتقۇزۇشاتتى. تەنتەنە دولقۇنى ئۈرۈمچىنى تولدۇرۇپ ھەر يانلارغا يامراپ باراتتى. «ناخشا - ئۇسۇل ماكانى»

بولغان شىنجاڭ مىللەتلەر تىياترىنىڭ تاماشىسىنى كۆرگەن ھەر-بىلەر شاتلىققا تولماقتا ئىدى. ئۇلار ئاشۇنداق شاۋقۇنلار ئىچىدە ئۈرۈمچى باغرىغا كىرىپ باراتتى.

كېيىنكى كۈنلەرنىڭ سۈزۈك ئاپتاپلىق بىر ئەتىگىنى ئىدى. پۈتۈن ئۈرۈمچى ئەھلى ئەر - ئايال، ئۇلۇغ - ئۇششاق سەلدەك تەۋرىنىپ، شىمالىي كوچىلارنى بويلاپ، غۇلجا يولىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار ئاتىغىنى ئاڭلاپ كۆز ۋە كۆڭۈللىرى كۆرۈشكە ئىنتىزار بولغان مىللىي ئارمىيىنىڭ ئۈرۈمچىگە كىرىدىغان قىسىملىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ماڭغانلار ئىدى. توپلانغان توپ يىغىلغانىتاشتىن تاكى «نۇرباغ» ئالدىلىرىغىچە يولنىڭ قاسناقلىرىدا، دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدا، ئۆگزە ۋە تاملاردا سانچاق - سانچاق بولۇپ، ئېلى يولىغا قاراپ تۇرۇشاتتى. ئېلى يولىدىن بىرەر ماشىنىنىڭ قارىسى كۆرۈنسە، ياڭاۋازى ئاڭلانسا «ئەنە... ئەنە... كەلدى ... كەلدى ...» دېيىشىپ پاتپاراق بولۇشاتتى. كۈن كۆتىرىلىپ، ئۈرۈمچى ئاسمىنىنى تەكشى يورۇتماقتا ئىدى. ئالا - يېشىل كەپتەرلەر سۈزۈك ئاسمانغا گۈل چەككەندەك ئويناپ يۈرەتتى. ئادەملەر ئارىسىدىن «قاچان كېلىدىكىنا؟...»، «كەلسىمۇ پاتراق كەلسىكەن...» دىگەن ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— كەلدى... كەلدى... ھاي... توختا، مۇشۇ يەرگە كېلىدۇ، توختا، ماڭما ... ئىتتىرمىسەڭچۇ دىگەندەك ئاۋازلار كۆچىيىشكە باشلىدى.

مىللىي ئارمىيە— جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇس قىسىملىرى تەكشى بويىسىرە قىلىنغان، ھەممىسى ئوخشاش فورمىداماش رەڭ دىگىنال تىرىكىدىن شىرىتماشىم - پەشمەت، باشلىرىغا شۇرەڭدە قىرلىق قالپاق، پۇتلىرىغا بولسا، قىسقا قونچىلىق بىغىرەڭ چىگرىن ئۆتۈك كىيگەن چەڭگۇار قوشۇن جاسارەت مارشىنى

ياڭرىتىپ، يولىنىڭ تاشلىرىدا بالقىغان قۇياش نۇرلىرىنى كېچىپ
ماتانەت بىلەن كىرىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇ چاغدا قىيامىغا يەتكەن
قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى ئۇلارنىڭ باشلىرىدا لەپىلدەپ «1 -
ئاۋغۇست» بايرىغىنىڭ يۇلتۇزلىرىدا، رەڭدار پاكونلاردا، مېدالـ
لاردا، مىلتىق، پىلىموت، ئاپتومات ۋە گىراناتلاردا شولا چاقنىتىپ،
كۆزلەرنى قاماشتۇرماقتا ئىدى. ئالقىشلار، ئامىنلار...، ــ ناخشاـ
ناۋا، داقا - دۇمباق ئاۋازلىرى ۋە يىغا - زارلەر قوشۇلۇپ بۇـ
گۈنكى ئۈرۈمچى مۇھىتىنى بىر ئاجايىپ جاسارەت سىمپونىيىسـ
نىڭ كەڭ سەھنىسىگە ئايلاندۇرغان ئىدى. مانا شۇ شاۋقۇنلار مۇـ
ھىتىنى ئارىلاپ سابىق مىللى ئارمىيىنىڭ ئاتاقلىق شىخو ئاتقۇـ
چى پولكى (40 - پولك) يۇقۇرى ھاياجان بىلەن ئۈرۈمچى قويـ
نىغا كىرىپ باراتتى.

ئۇلارنىڭ پەلەكلەرگە پەرۋاز قىلغان جاسارەت ساداسى ھەر
يان - ھەريانلارغا يامراپ باراتتى:

كۈچلۈك قوللاردا قۇدرەتلىك قورال،
گاڭغا ئايلاندى مۇشتۇملارىمىز...①

شۇنداق قىلىپ، ئىككى جەڭگىۋار قىسىم چەكسىز شات -
خوراملىق ئىچىدە، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

شۇندىن ئارتىپ، گومينداڭنىڭ قانلىق بايرىغى يۇلۇپ
تاشلىنىپ، ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ
بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىغى جەۋلان قىلىشقا باشلىدى.

---

① تېكىستىنىڭ ئاپتورى ــ مىللى ئارمىيىنىڭ ئوفىتسېرى، مەرھۇم شائىر
زەيىندىن سالىھ «بىخ» ئىدى.

II

كۆڭۈللۈك بىر ئەتىگەن ئىدى. كۈزنىڭ شوخ شامىلى يۈز-كۆزنى يالاپ ئۆتەتتى. ئۆۋىلىرىدىن ئۇچقان سان-ساناقسىز ياۋا كەپتەرلەر بىلەن قاغىلار قاقىلدىشىپ توپ-توپ بولۇپ ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا ھەريانلارغا كېتىپ باراتتى. قەيەرلەردىدۇر ھاۋشۇغان ئىتلارنىڭ ئۈنى، ماشىنىلارنىڭ سىگنال ۋە گۈڭكىرەشلىرى ئاڭلىناتتى ۋە قەيەرلەردىدۇر ئەتىگەنلىك مەشىقتىكى ئەسكەرلەرنىڭ ئۈنلۈك ساناشلىرى كېلەتتى. ئۈرۈمچى ئۆزىنىڭ ئەتىگەنلىك ئىشلىرىنى ئەنە شۇنداق باشلىماقتا ئىدى.

ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىگە بەلگىلەنگەن قىسىملىرى ئۈرۈمچىنىڭ قايىنام تاشقىنلىق بىر ئەتىگىندە جاسارەت مارشلىرىنى ياڭرىتىپ، ئۆز مەنزىللىرىگە يۈرۈپ كەتتى.

تۆتىنچى باپ

ئاقسۇ ئاخشىمى

بۇلۇتلار ئارىلاپ چاقماقلار چاقار،
يىراقتا شاۋقۇنلۇق مۇزات قىيانى.
تاغلاردىن تاغلارغا تەلمۈرۈپ باقار،
تىيانشان باغرىنىڭ ساھىپقىرانى...

I

ئاخشامدىن بىرى ئاقسۇ ئاسمىنىنى قاپلاپ تۇرغان قات-قات بۇلۇتلار تاڭ بىلەن تەڭ تارقىلىشقا باشلىدى. تۈن بويى ئارىلاپ-ئارىلاپ ئېتىلىپ تۇرغان مىلتىق ۋە پىلىموت ئاۋازلىرىمۇ بارغانسېرى ئازلىماقتا ئىدى. ھېساپسىز ئىتلارنىڭ تەرەپ-تەرەپتىن قاۋاشلىرى قاراڭغۇ كوچىلارغا سۈرلۈك تۇس بېرەتتى. قەيەرلەردىدۇر ھارۋىنىڭ ئاچچىق غىچىرلىغان ئۈنلىرىگە ئا-

ھاگداش ناخشا ئاۋازى كېلەتتى. تۇيۇقسىز گۈمبۈرلەپ ئېتىلغان زەمبىرەكنىڭ ساداسى ئاسمانۇ زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ، تاغ - تاشلارنى تىترىتىپ، ھەر ياقلارغا كەتتى. ئۇخلاۋاتقان ئادەملەرنىڭمۇ تولىسى ئويغىنىپ كەتتى. پاختىلىق تۇجۇركىسىنى يېپىنىپ، يوتقىنىغا پۈتىنى تىقىپ ئاسما چىراق ئالدىدا مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ، دەپتىرىنى تىزىغا قويۇپ خاتىرە يېزىۋاتقان بەيخۇامۇ بىردىنلا شۈركۈنۈپ كەتتى. ئىلدام كۆز ئاچقان لى شۈيىڭ سورىدى:

— نېمە؟... يەر تەۋرىدىمۇ؟

— ياق... زەمبىرەك ئېتىلدى، — ئاستا جاۋاپ بەردى بەيخۇا. ئاڭغىچە ئۇ تەرەپتە ياتقان گۈيخۇامۇ ئاستا قىمىرلاپ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاشقا باشلىدى. ئىككى باشلىق ئاستا سۆزلەشمەكتە ئىدى.

— نېمىلەرنى يازدىڭ؟ تۈنۈگۈنكى ۋەقەلەرنىمۇ؟

— ھەئە.

— ئۇبدان قىلىپسەن، خاتىرە بولۇپ قالسۇن!

بەيخۇا بېشىنى كۆتەرمەي خاتىرە يازماقتا، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ نېمىلەرنىدۇ ئويلىماقتا ئىدى. ئۇ قەلەم قىستۇرۇلغان قولى بىلەن ئىڭىكىنى يۆلەپ، جەينىكىنى دەپتەرگە تىرەپ ئولتۇرۇپ لى شۈيىڭدىن سورىدى:

— بىز كەلگەندىن بۇيانمۇ بۇ يەردىكى گومىنداڭچىلارنىڭ يامان ئەلپازى ھېچ پەسلىمەيۋاتىدۇ، ئۇلار تەسلىم بولغانلار تۇرسا، نېمىشكە بىز ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق ئەسكىلىكلىرىگە يەنىلا يول قويۇپ بېرىدىكەنمىز؟...

چېدىرنىڭ تورۇسىغا تىكىلىپ، نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ ياتقان لى شۈيىڭ بىردىنلا بەيخۇا تەرەپكە ئۆرۈلدى - دە، يەنىلا بوش ئاۋازدا سۆزلىدى:

— ئىلى ئارمىيىسىنىڭ كېلىشىنى كۈتىدىكەنمىز.
— ھېلىقى بىز ئۇرۇمچىدە كۆرگەن ئىلى ئارمىيىسى كېلەمدىكەن؟
— ياق، ئۇلارنىڭ بۆلەك قىسىملىرى كېلىدىكەن، بىزگە قوشۇلىدىكەن. شۇ چاغدا بۇ يەردىكى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ، ئاندىن بىز ئىلى ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە بارىدىغان قىسىملىرى بىللە قەشقەرگە بارىدىكەنمىز.
— ئۇلارمۇ ئۇرۇمچى ئارقىلىق كېلەمدىغاندۇ؟
— ياق، تاغدىن ئېشىپ كېلىدىغان يول بار دەيدۇ، شۇ يول بىلەن كېلىدىكەن.
— قاچان كېلىدىغاندۇ؟
— مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە كېلىدىغان ئوخشايدۇ.
مىڭگان ئاۋازى ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى ئۈزۈۋەتتى. ھەممەيلەن ئىلدام كىيىنىشكە كىرىشتى. كۆپ ئۆتمەيلا ئەتراپتىن يۇگۇرۇش ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاندىن ئادەت بويىچە ئەتىگەنلىك بىر سائەت سىياسى ئۆگىنىش باشلاندى.
چايدىن كېيىن ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى ئەر - ئايال ئومۇمى سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، سوۋەت - سايمانلىرىنى ئېلىپ ئەتراپنى ۋە خەلق ئامىسىنىڭ ھويلا - ئاراملىرىنى تازىلاش ئۈچۈن كوچىلارغا يۈرۈپ كەتتى.

II

ئاقسۇ — گومىنداڭنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىگە قارشى

تـاللانغان ئـەكسپەتچى كـۆچلىرىنىڭ ئـۇۋۇسى، دەھشەتلەرنىڭ دوزىغى ئىدى. «تەلەمەت دەستى» ئۇلارنىڭ ئەڭ ئەشەددى دەھشەتلىرىنىڭ خاراكتېرلىق ۋە تىپىك مىسالى بولاتتى.

گومىنداڭچىلار تاغ ئىچىدە «تەلەمەت قورغىنى قوروش» ئۈچۈن ئالۋاڭ - ياساق، سەيسە - سېلىق دېگەننى ئىتتىنىڭ تۈكىدەك كۆپەيتىۋەتكەن ئىدى. بـۇ سەيسە - سېلىقنى بـەگ - بوجاڭ بـولغان ئەبلەخلەر تېخىمۇ ئاۋۇتۇپ، بىرنى يۈز، ھەتتا مىڭ قىلىپ پۇقراغا چېچىپ ئۆزلىرىمۇ بېيىماقتا ئىدى. ئۇلار بىگۇنا كىشىلەرنى خوجايىنلىرىغا چېقىشتۇرۇپ ئۇرغۇزاتتى. تۈرمىلەردە ئۇرغۇزاتتى. ھەتتا ئۆلتۈرۈپ : ئىبتەتتى. ئەھۋال ئالۋاڭ ئۈچـۈن ھەتتا بالىلىرىنى سېتىشقا قەدەر بېرىپ يـەتكەن ئىدى. تـەلەمەتكە كـەتكـەنلەردە «بېرىش بار، يېنىش يوق ...» ئىدى. ئەمگەكچى خەلق ئۆزىنىڭ پىغانۇ پـەريادىنى تەلەمەت دەستى ھەققىدە توقۇغان قوشاقلىرى ئارقىلىق ئىزھار قىلماقتا ئىدى:

تەلەمەتكە كەتكەنلەر،
قايتىپ ئۆيگە كېلەرمۇ؟
جاندىن ئېزىز باللارنى،
كۆزلەر يەنە كۆرەرمۇ؟!....

تەلەمەتنىڭ يولىدا،
يېغىر بولدى ئاپانلار.
كېچە - كۈندۈز تاش يۇدۇپ،
قانغا چۆمدى چاپانلار...

تەلەمەتنى تولدۇردى،
ئۆلگەنلەرنىڭ قەۋرىسى.

بىز ئۆلكەندە تۇگەرمۇ،
زالىملارنىڭ جەۋرىسى؟...

شۇنداق قىلىپ ئاقسۇ ئاپەتلەرنىڭ، دەھشەتلەرنىڭ دوزى-خىغا. پاسكىنىچىلىق. مەينەتچىلىك، ئەسكىلىكلەرنىڭ ئەۋرىزىگە ئايلانغان ئىدى. ئەخلەتلەرنى نەچچە كۈنلەپ توشۇپمۇ تۈگىتەلمىگەن ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى بۈگۈن ئومۇمى سەپەرۋەرلىككە كىرى-لىپ. ئاممىۋى ئىشلىكلەرنىڭ مۇھىت تازىلىقىغا جىددى جەڭ باش-لىغان ئىدى. ئۇلار تەرلەپ - تەپچىرەپ يوغان سىۋەت ۋە زەمبىل-لەرنى كۆتىرىپ يۈگۈرۈشەتتى. بارىكاللا ئوقۇغان خەلق بولسا، مېۋە-چېۋىلەرنى، چۆگۈنلەپ چاي، داستىخانلاپ نانلارنى كەلتۈرەتتى. جەڭچىلەر كۈلۈپ، بارماقلىرىنى چىقىرىپ رەھمەت ئېيتىپ، ئۇ نەر-سىلەرنى ئالغىلى يا يېگىلى ئۇنىمايتتى. يېگەن تەقدىردىمۇ پۇل تەگلەپ تۆرۈۋالاتتى.

III

5 - كورپۇس جەڭچىلىرىنىڭ بۈگۈن ئاقسۇغا چۈشىدىغانلىقى ھەققىدىكى خۇش خەۋەر ئاخشامدىن بۇيان پۈتۈن شەھەرگە پۇر كەتكەن ئىدى. ئەتىگەندىن تارتىپلا ئاممىۋى ھەركەت باشلىنىپ كەتتى. جەڭچىلەرگە ئەگەشكەن ئاما خۇددى نەچچە كۈن ئىلگىرى ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىشقا چىققانلىرىدەك قىزىل پىلاكات ۋە كىچىك بايراقچىلارنى كۆتەرگەن ھالدا 5 - كورپۇس جەڭچىلى-رىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇلۇغ - ئۇششاق ھەممىسى جام يولىغا قاراپ

ئاقماقتا ئىدى. كەڭ ئاما ئۆز مەنزىلگاھىدا — يولنىڭ ئىككى قاسنىغىدا قاتار تۇراتتى. ئۇلارنى كۆرگەن 5 - كورپۇس 13 - دىۋىزىيە قىسىملىرى ئىرىدىنلا توختاپ، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن كەلمەكتە ئىدى. ئالقىش سادالىرى قايناپ باراتتى. «خەلق ئازاتلىق ئارمىيىمىز بىلەن مىللى ئارمىيە خۇددى ئۇزاق يىل كۆرۈشەلمىگەن قېرىنداشلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى...»

IV

زىياپەت زالى ياخشى بېزەلگەن ئىدى. بۇ ئاقسۇدا قېلىۋاتقان قىسىملار بىلەن قەشقەرگە كېتىۋاتقان قىسىملارنىڭ خوشلىشىش زىياپىتى، يەنە بىر مەنادىن ئېيتقاندا، ئازاتلىق ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن مىللى ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش ئولتۇرۇشى ئىدى. ئولتۇرۇش ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتمەكتە ئىدى. ئىككى تەرەپ بىر - بىرىدىن ناخشا، ئۇسۇل، قىزىق ئويۇن، شېئىر، دېكلاماتسىيەلەرنى تەكرار - تەلەپ قىلىشاتتى. مىللى ئارمىيە تەرەپتىن قىزىل پاگونلۇق بىر يىگىتنىڭ ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە ناخشىنى ناھايىتى يۇقۇرى ماھارەت بىلەن ئورۇنلىشى ھەممىنى ھەيران قالدۇردى. ئۇنىڭ ئاجايىپ ناخشىسىغا، نۇر يېغىپ تۇرغان يۈز - كۆزلىرىگە باياتىن بارلىق ئېتىۋارىنى ئاتاپ ئولتۇرغان ۋاڭ دەيچۈەن ئۇ يىگىت بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇ سۆزىنىڭ نۆۋىتىدە:

— جەڭچىلىرىمىزنىڭ قاتارىدا قەشقەر قىزىدىن بىرسى

بار، — دېدى. بۇنى ئاڭلىغان يىگىت ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمەـ
گەندەك تەكرار سورىدى.
— ئۇ ھەقتە ئاۋۇ قىز تازا تەپسىلى بىلىدۇ. ئۇ، شۇ قىزنىڭ
باشلىقى، — دېدى، ۋاڭ دەيـچۇەن نېرىراقتا ئولتۇرغان لى
شۇيىڭنى كۆرسىتىپ.
تانسا باشلاندى. قىزىل پاگونلۇق يىگىت بايا ۋاڭ دەيـ
چۇەن كۆرسىتىپ قويغان قىزنى تانسىغا تـەكلىپ قىلدى. تانسا
ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدىمۇ يىگىت ئـاشۇ قىزغا ياندىش
ئولتۇردى. ئىككىسى ئارىلاپ سۆزلەشمەكتـە ئىدى. ئەتراپتىن تىـ
كىلگەن كۆزلەرنىڭ جىلۋىسىنى بەملىگەن چىچەن قىز لى شۇيىڭ
ياش يىگىت بىلەن يالغۇز سۆزلىشىشنى نائەپ كۆردى - دە، نېـ
رىراقتا ئولتۇرغان بەيخۇانى شەرەتلەپ قىچقىرىۋالدى. ئىككى قىز
ئۇ يىگىتنى ئارىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپ، بىخىرامان سۆزلىشىشكە باشـ
لىدى. لى شۇيىڭ ئالدى بىلەن بەيخۇانى تونۇشتۇرۇپ:
— بۇ بىزنىڭ شائىر قىزىمىز بـەيخۇا، قىزلار يىگى، 1 —
لىيەنىنىڭ جـۇڭداۋيۈەنى، — دېۋىدى، بەيخۇا قىزىرىپ ۋە ھاياجانـ
لىنىپ كەتتى.
— ياخشى... ناھايىتى ياخشى، — دېدى يىگىت ۋە بەيـ
خۇا بىلەن يېڭىۋاشتىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. يىگىت لى شۇيىڭـ
دىن، — سىزنىڭ ئۆزىڭىزچۇ؟ — دەپ سورىۋىدى، ئۇ:
— مەن بولسام قـىزلار خىزمىتىگە ۋاقىتلىق مەسئۇلـ
مەن، — دەپ ئـاددىلا جاۋاپ بـەردى. ئارىغا بىر ئاز جىمجىتـ
لىق چۈشتى. لى شۇيىڭ بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ:
— سىز خەنزۇچىنى بـەكمۇ راۋان سـۆزلـەيدىكەنسىز، —
دېۋىدى، يىگىت كۈلۈپ قويدى.

— ئىسمىڭىز نىمە؟ — لى شۈيىڭ يەنە ئاستا سورىدى.
— ئۇيغۇرچە ئىبتىم ئابدۇراخمان، خەنزۇچە ئىبتىم «ئاجەن-شىڭ»، — دەپ جاۋاپ بەردى قىزىل پاگونلۇق يىگىت.
— بىزنىڭ قوشۇنىمىزدىمۇ بىر نەپەر ئۇيغۇر قىزى بار، — دىدى بەيخۇا يىگىتكە قاراپ، — ئىچكىرىدىن ئىبلىپ كەلدۇق...
— ھە؟... نىمە؟... ئۇيغۇر قىزنى ئىچكىرىدىن ئىبلىپ كەلدۇق دەمسىزا؟
— ھەئە. ئۆزى قەشقەر قىزى، ئىسمى گۈيخۇا. بەكمۇ ئەقىل-لىق، بەكمۇ چىرايلىق، — دىدى بەيخۇا.
— گۈيخۇا؟
— ھەئە، ئىسمى گۈيخۇا، — بۇ سۆز يىگىتكە بەكمۇ يې-قىملىق ئاڭلاندى.
— ئۇ قىز ھازىر نەدە؟، — سورىدى ئۇ.
— ياتاقتا، قىزلارنىڭ قاتارىدا ...، — دىدى لى شۈيىڭ.
— ئۇ قىزنى بىر كۆرسەم بوپتىكەن، — دىدى ئابدۇراخمان.
— بولىدۇ.
— قاچان؟
— ھازىر بارساقمۇ بولىدۇ، — دىدى لى شۈيىڭ. ئەھ-ۋالنى باشلىقلارغا بىلدۈرۈپ قويۇپ، ئىككى قىز ئابدۇراخماننى باشلاپ ئىلدام چىقىپ كەتتى.
ئۇلار كەلگەندە گۈيخۇا چىبدىر دەرىزىسى تۈۋىدە ئولتۇرۇپ ئاق دەپتەرگە خەنزۇچە ئىروگلىپلارنى ئىرماش - چىرماش يىزىپ، دەرس تەكرارلىماقتا ئىدى.
— ساڭا ئاكا تىپىپ كەلدۇق، — دىدى ئىشىكتىن كىرىۋې-

تىپ بەيغۇا.

قايرىلىپ قارىغان قىز قىزىرىپ ۋە ھولۇقۇپ ئورنىدىن تىك تۇردى، لى شۇيىڭ كۈلۈپ:

— مۇشۇ قىز شۇ، — دېدى. ئۇلار كۆرۈشتى ۋە ئولتۇرۇشتى.

— ئۇيغۇر قىزىمۇ سىز؟ — سورىدى يىگىت.

— ھەئە، — قىز جاۋاپ بەردى - دە، پوكاندەك قىزىرىپ كەتتى.

— ماۋۇلار سىزنى ئىچكىرىدىن تېپىۋېلىپ بىللە ئېلىپ كېلىۋاتىمىز دەيدۇ، راستمۇ؟

— راست، — دېدى قىزمۇ ئۇيغۇرچىلاپ.

— ئۇ يەرلەرگە قانداقلارچە بېرىپ قالغانىسىز؟

قىز ئۇيغۇرچىدا سەل قىينىلىۋىدى، دەرھال تۈيغان يىگىت:

— مەيلى خەنزۇچە سۆزلەۋېرىڭ، مەنمۇ خەنزۇچىنى بىلىمەن، — دېدى.

ئەمدى تۇتىدەك تىلغا كىرگەن قىز سەرگۈزەشتىنى بايان قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىمىزغا مەلۇملۇق بولغان ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلاپ، ئاچچىق ئۇھ تارتقان يىگىت ئاخىرىدا:

— سىزنىڭ ئۇيغۇرچە ئېتىڭىز نىمىدى؟ — دەپ سورىدى.

— گۈلقىز، — دېدى ئۇ.

— ھە؟ نىمە؟ گۈلقىز؟

— ئەسلى ئېتىم گۈلقىز ئىدى، — دېدى قىز مەيۈسانە بىر قىياپەتتە. بىر تۈرلۈك ئۈلۈغ - كىچىك تىنىدى.

— ئاتا - ئانىڭىز بارمىدى؟

— بار ئىدى.

— ئۇلارنىڭ ئاتلىرى نىمىدى؟

— دادامنىڭ ئىتى مۆمىناخۇن، ئانامنىڭ ئىتى ھەمراخان.

— ھە؟ نىمە؟ — يىگىتنىڭ كۆزلىرى كېڭىيىشكە، تەنلىرى تىترەشكە باشلىدى. ئۇ ئۆزىنى زورغا تۇتۇپ يەنە داۋام قىلدى:

— ئاتا - ئانىڭىزنىڭ سىزدىن بۆلەك بالىسىمۇ بارمىدى؟

قىز تىڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. «ياق» دىيىشكە تەييار بولدى - يۇ، يەنە توختىۋېلىپ ئاستا سۆزلىدى:

— بىر ئاكام بار ئىدى، مەن كىچىك چاغدا ئاكامنى ھۆكۈمەت ئۇرۇمچىدە ئوقۇتىمىز دەپ ئېلىپ كەتكەن. كېيىن ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ ئالتاي ئۇرۇشىدا ئۆلۈپ كەتكەن ئىكەن. ئاكامنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئاتا - ئانام يىغلاپ قاخشاپ ئۇنىڭ نەزىرىسىنى قىلغان. ئۇندىن كېيىن مەن مۇنداق بولدۇم، بىچارە ئانام نىمە بولدىكىن، — قىز ئەمدى گەپ قىلالمىدى. يىگىت مۇڭلۇق بىر ئاھاڭدا تىترەپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئاكىڭىزنىڭ ئىتىنى بىلەمسىز؟ ئىتى نىمىدى؟

— ئاكامنىڭ ئىتىنى نىمىشكە بىلمەيدىكەنمەن؟ — دىدى قىز قىزىل پاكونلۇق يىگىتكە ياش تولغان كۆزلىرى بىلەن تىكىلگىنىچە تىك تۇرۇپ. — ئاكامنىڭ ئىتى ئابدۇراخمان ئىدى.

— ئاھ... — دىدى يىگىت قاتتىق ۋاقىرىغان پېتى قىزنى باغرىغا بېسىپ ھۆڭرەپ يىغلاشقا باشلىدى. باياتىن ئەجەپلىنىپ ئولتۇرغان قىزلار تېخىمۇ ھەيران بولماقتا، تىڭىرقىماقتا ئىدى. يىگىت ھۆڭرەپ تۇرۇپ دىدى، — گۈلقىز سىڭلىم... سىڭلىم... ئاكاڭ ئابدۇراخمان مەن.

— ئاكا.... — دەپ ئابدۇراخماننىڭ بويىنغا گىرە سالدى گۈلقىز.

گۈلقىز ھوشىدىن كەتتى. ئاكىسى ۋە سەپداشلىرى ئۇنى قۇ-چاقلاپ يۆلىۋالدى.

بۇرۇن بۇنداق ھالنى كىنو ۋە كىتاپلاردىلا كۆرگەن؛ ھېكا-يە - چۆچەكلەردىلا ئاڭلىغان قىزلار ئەمدى بۇ ئەھۋال ئالدىدا نىمە قىلارىنى بىلمەي ھودۇقۇشماقتا ئىدى. بەيخۇا گۈلقىزنىڭ مەڭزىگە مەڭزىنى يېقىپ، چاچلىرىنى سىلاپ ئۆپكىدەپ يىغلايتتى. شۇنداق قىلىپ، يوغان چېدىر بىر ھازاغىچە يىغا - زارىنىڭ مۇڭلۇق مۇھىتىغا ئايلىنىپ كەتتى. كېيىن ئۇلار ئابدۇراخمان بى-لەن گۈلقىزنى قول - قولتۇقلىرىدىن تۇتقان پېتى باشلىقلار ئال-دىغا ئېلىپ كەتتى.

بەشىنچى باپ

ئەزىزانە قەشقەر

ئىشىگىڭنى ئاچ، جان ئانا،
مۇساپىر باللىرىڭ كەلدى...
— خەلق قوشىقى

I

قەشقەر قۇببىسىدە ناغرىلار ياڭرىماقتا. سامالار قىزىماقتا ئىدى. ئۇ يەردىكى قىزغىن كەيپىيات ھەممە يەردىكىدىن ئالاھىدە ئىدى. ھېيتكار مەيدانى — ھېيت مەيدانى، مەئىشەت مەيدانىغا ئايلانغان ئىدى. مەيدانىنى بويلاپ ۋە ئارىلاپ تىزىلىپ كەتكەن ئەنجۈر، ئانار، ئۈزۈم، ئامۇت، شاپتۇل، قوغۇن - تاۋۇز ۋە باشقا تۈرلۈك تۈمەن

مۇھ - چىۋىلەرنىڭ پۇراقلىرى كۆڭۈللەرنى مەھلىيا قىلاتتى. قەش-
قەر كىشىلەرنىڭ روھىي تەسەۋۋۇردىكى بېھىشتەكلا بىلىنەتتى.
دېمىسىمۇ بۇ شېرىنلىقلار قەشقەرنىڭ بېھىشى بولغان بەشكېرەم،
نەزەرباغ، قوغان، ئاۋات، يېڭىئۆستەڭ، ئاراباغ باغلىرىدىن
كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، قەشقەرنىڭ قۇدرىتىنى، زىننىتىنى، ھۆسنى،
ھالاۋىتىنى نامايىش قىلاتتى.

قەشقەر ئۆزىگە ئازاتلىق ئېلىپ كەلگەن ئارمىيىنى ئۆزىنىڭ
ئەنە شۇنداق قىزغىن كەيپىياتى، قاينام تاشقىنلىقى، باياشاتلى-
غى ۋە بارلىقى بىلەن — ئۆزىگە خاس مەردانىلىگى بىلەن
كۈتۈۋالدى.

قەشقەر باللىرى ئابدۇراخمان بىلەن گۈلقىز ئاخشامدىن
بۇيان ئانا شەھىرىنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن باغرى قانغىدەك بەھرى-
مەن بولۇپ يۈرسىمۇ، لېكىن ئابدۇراخماننىڭ مەسئۇللىقى ئارامىنى
ئالدىراشلىققا چۆمدۈرۈپ باراتتى. ۋاڭ دەيچۈەن ۋە لى شۈيىڭلار-
نىڭ: ئوبدان ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن بىزمۇ بىللە چى-
قىمىز، مەخسۇس ماشىنا بىلەن ئېلىپ چىقىمىز، دېگەن مەسلى-
ھەتلىرىمۇ مۇۋاپىق كۆرۈلمەكتە ئىدى. شۇنىڭغا ئۇلىشىپلا خەلق-
نىڭ ئاممىۋى ھەركىتىنىڭ باشلىنىپ كېتىشى ئۇلارنىڭ ئىشىنى
يەنە كېچىكتۈردى. پۈتۈن قەشقەر ئاھالىسى چوقان سېلىپ ئۆزلى-
رىنىڭ گومىنداڭ جاللاتلىرى تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلگەن كىشى-
لىرىنىڭ ئۆلۈك - تىرىكىنى سۈرۈشتۈرمەكتە ئىدى. ئاممىنىڭ ئار-
زۇسىغا ماسلاشقان ئارمىيە ئومۇمىي سەپەرۋەرلىككە كەلدى. گو-
مىنداڭ قاراقچىلىرىنىڭ قان ئىچەر قاتىللىرى، ساقچى ژاندارمى-
لىرى، جاسۇس پايلاقچى، ساتقۇن يالاقچىلىرى رېژىم ئاستىدا ئى-
دى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھەققەتنى چۈشىنىپ يەتكەنلەر، جىنا-

يەتلىرىگە توۋا قىلىپ خەلق تەرىپىگە ئۆتكەنلەر، ئادالەت ئالدىدا باش ئېگىپ، قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى ئاشكارىلىماقتا ئىدى.

ئازاتلىق ئارمىيە ۋە 13 - دىۋىزىيە خەلق ئاممىسى بىلەن ئۆملىشىپ، گومىنداڭ جاللاتلىرىنىڭ ئادەم ئۆلتۈرىدىغان قۇشخانىلىرىنى، جەسەت ئازگاللىرىنى، زىندانلىرىنى تەشكىللىك ھالدا بىر تەرەپ قىلماقتا ئىدى. ئاقىۋەتتە 60 تاۋۇتقا قاچىلانغان جەسەت ئۇستىخانلىرى ھېيتكار مەيدانىغا كەلتۈرۈلۈپ، ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئاپپاق يوپۇقلار يېپىلغان قاتار تاۋۇتلارنى يىغا - زارە بىلەن ئېلىپ ماڭغاندا قەشقەر شەھىرى گوياكى چەكسىز بىر ماتەم مۇھىتىغا ئايلانغان ئىدى.

II

شەھەر كوچىلىرى ۋە ھېيتكار مەيدانى ھەيۋەتلىك ۋە سۈرلۈك بىر ئەتىگەننى كۆردى. كوچىلاردا ۋە دوخمۇش - دوخمۇشلاردا مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن ئازاتلىق ئارمىيە جەڭگىۋارلىرى ئارىلاشما ھالدا قاتار - قاتار قاراۋۇلغا تۇرغان ئىدى. پاكىز سۇ- پۇرۇلۇپ، سۇ سېپىلگەن كوچىلاردىكى كۆن نۇرىنى كەچكەن كىشىلەر كاللىنىسى ھېيتكار مەيدانىغا قاراپ ئېقىمشقا باشلىدى ۋە كۆپ ئۆتمەيلا مەيداننى ئادەملەر قاينىمىغا ئايلاندۇردى. ئاڭغىچە سەھنىمۇ جانلىنىپ، مىكرافوندىن جامائەتنى تەرتىپكە چاقىرغان ئاۋاز ئاڭلاندى. شۇ ئەسنادا ماشىنىلار گۈگكرەپ ئۇپۇر - توپۇر باشلاندى. ماشىنىدا بىر تۈركۈم قانخور جىنايەتچىلەر قاتتىق نازارەت ئاستىدا مەيدانىغا كەلتۈرۈلگەن ئىدى.

تونۇگۈن خەلقنىڭ بېشىدا قانلىق قىلىچ ئوينىتقان جاللات-
لار بۈگۈن خەلق ئاممىسىنىڭ ئالدىدا شەرمەندىلەرچە شۈمشۈرەپ،
تىترىشىپ تۇراتتى. ئەمگەكچى خەلقنىڭ غەزەپ - نەپرىتى ئۇ
ئەبلەخلەرنى لەنەت ئاستىدا قالدۇرماقتا ئىدى. ئادالەت سوتى
گومىنداڭنىڭ قانخور، قاتىل، جاللاتلىرىدىن 54 نەپەر باش جى-
نايەتچىگە ھۆكۈم ئېلان قىلدى. بۇنى كۆرگەن خەلق ئاممىسى چىن
كۆڭلىدىن ياڭرىتىپ «ياشىسۇن ئازاتلىق» دەپ تەكرار - تەكرار
توۋلاشتى.

III

كونىشەھەردىن غۇيۇلداپ چىقىپ كەلگەن ئىككى ماشىنا
ئەتراپلىرى باغ - باراقسان بىر مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كى-
چىك كوچىنىڭ ئاغزىدا توختىدى. ئۇنىڭدىن چۈشكەن «ئاجايىپ
ئەسكەرلەر»نى كۆرۈشى بىلەن باللار پىكىلداپ قاچماقتا، چوڭلار
تېڭىرقاپ، نېرىدا تۇرۇپ ئەيمىنىپ قاراشماقتا ئىدى. ئابدۇ-
راخمانغا يانداشقان گۈلقىز يەنە ئىككى ئوفىتسېر ۋاڭ دەيچۈەن،
لى شۈيىڭ، بەيخۇا ۋە ئاپاراتلىرىنى ئاسقان مۇخبىرلار ئا-
شۇ كىچىك كوچىنى كۆزلەپ ماڭدى. بۇ چاغدا شۇ كوچىدىن تەڭنە
كۆتىرىپ كېلىۋاتقان ئىگىز بويلۇق، يالڭاياق ئايال «بۇ ئاجايىپ
ئەسكەرلەر»نى كۆرۈپلا ھولۇقۇپ كېتىپ ماڭالماي، يا قاچالماي
تۇرۇپ قالدى. ئاڭغىچە بۇ ئايالنى تونۇپ ئۈلگۈرگەن گۈلقىز:
— پاتەم ئاچا، — دەپ يىغا باشلىۋىدى، چىشسىز ئاغ-
زى كامادەك ئېچىلىپ داڭ قېتىپ قالغان پاتەمخان:

— ۋاي ... جان ...، — دەپ ئاۋازىنىڭ بىرىنچە ۋاقىراپ تويىلىق يولغا ئۆزىنى تاشلىغان پىتى ئىككى پۇتىنى ئۇزۇن سو-زۇپ ئولتۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ قولتۇغىدىكى تەگىنە دارائگىدا چۇ-شۇپ كەتتى. ئۇ، بارلىق ئاۋازى بىلەن زارلاپ، نىمىلەرنىدۇ دەپ، قاڭغىر - قاخشاپ يىغلىماقتا ئىدى. ئاڭغىچە گۇلقىز كىلىپ ئۇنىڭ بوينىغا ئىسىلدى. ھىلىغىچە يىغا - زارە بىلەن بولۇپ كەتكەن پا-تەمخان ئابدۇراخماننى تونۇپلا نالە - پەرياتىنىڭ چوگىنى باش-لىدى. يىغا - زارنى ئاڭلىغان كىشىلەر تەرەپ - تەرەپتىن يۇ-گۇرۇشۇپ كىلىشۋاتاتتى. كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا، ئىككى بالىنىڭ ئارىسىدا ماڭغان پاتەمخان ئۇنلۇك يىغلاپ باراتتى:

— ھەمرا ئاچا ... ھەمرا ئاچا ... قايدىسەن؟ ئامراق بالىلىرىڭ ئاخىرەتتىن قايتىپ كىلىپتۇ ... ئاھ ھەسرەت ...ئاھ نادامەت...

ئابدۇراخمان بىلەن گۇلقىز ئاتا - ئانىسىنىڭ ئاللىبۇرۇن داغۇ ھەسرەتتە ئۆلۈپ كەتكىنىنى ئاڭلاپ ئاۋازىنىڭ بىرىنچە ھۆڭ-رەپ يىغلاشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن يىگىۋاشتىن ھازا ئىچىل-دى. بىر ھازاغىچە يىغا - زارە توختىمىدى. تۇققان، تونۇشلارتە-رەپ - تەرەپتىن دۇۋۇرەپ كەلمەكتە ئىدى.

پاتەمخاننىڭ قوش تۇۋرۇكلۇك چوڭ ئايۋىنى ئادەمگە لىق تولدى. كەڭ ئەنلىك داستىخان سىلىنىپ، مىۋە - چىۋىلەر، قايماق چايلار قويۇلدى. ئۇلار قىزغىن پاراڭلىشىپ، چاي ئىچىۋاتقاندا دەرۋازىدىنلا يىغلاپ كىرگەن چوكاننىڭ زىل ئاۋازى ھەممىنى ھەيران قالدۇردى.

— ئارزۇگۇل كەلدى!... ئارزۇگۇل ...، — دىيىشتى.

ئارزۇگۇلنىڭ قۇچىغىدا بالا بار ئىدى. ئۇ ئۇخچۇپ كىرگ-

نىچە ئابدۇراخماننىڭ ئالدىغا تاشلىنىپ تازا يىغلىدى. ئابدۇراخمان، ئارزۇگۈلنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ چىكىلىرىگە يامغۇردەك ياشلىرىنى ئاققۇزماقتا ئىدى. ئارزۇگۈل ئارقىدىنلا گۈلقىزغا ئۆزىنى ئاتتى.

ئايەتلەر ۋە سەۋرى - تەسەللىلەر بىلەن يىغا - زارە پەسلىدى. پاراڭلار داۋام قىلماقتا ئىدى. ئابدۇراخمان ئارزۇگۈلگە قاراپ:

— سىزنىڭ بالىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— «سىز...» دىگەننى ئاڭلاش بىلەن لاپپىدا قىزارغان ئارزۇگۈل بوش ئاۋازدا:

— ھەئە ...، — دىدى - دە، ئاستا ئىگىلىپ يەرگە قارىۋالدى.

— ئارزۇگۈل، ئوغلىڭىز ئەجەپ چىرايلىق ئىكەنغۇ، ئىسمى نىمە؟

— ......

پۇرسەتكە پاتەمخان پەرۋانە بولدى. ئۇ:

— ئىسمى ئابدۇراخمان، — دەپ جاۋاپ بەردى. بۇ چاغدا ئارزۇگۈل ئىگىلگەن بېشىنى كۆتەرمەستىن كۆك كىگىزنىڭ تۈكىنى يۇلۇپ، بۇرنىنى مىشىلدىتىپ يىغلاپ ئولتۇراتتى. ئارىغا بىر ئاز جىملىق چۆكتى. ئابدۇراخمان بالىنى قولىغا ئالدى. ئۇ بالىنىڭ پىشانىسىگە سۆيۈپ ۋە ئۆزىدىن نېرى تۇتۇپ بۇ ئوماق ئوغۇلغا زوق بىلەن قارىماقتا ئىدى. ئارزۇگۈل بولسا، يەر تېگىدىن بۇ ھالغا كۆز تاشلىغاچ ئىسەدەپ يىغلايتتى.

پاتەمخان تاماققا تۇتۇش قىلدى. بۇ ئارىدىكى پۇرسەت داۋامىدا ئابدۇراخمان سەپداشلىرى بىلەن سۇرەتكە چۈشۈۋېلىشنى

پىلانلىدى ـ دە،مەقسىدىنى مەلۇم قىلىپ ئۇلارنى باشلاپ سىرتقا ماڭدى.

ئابدۇراخمان بىلەن گۈلقىزنىڭ تۇغۇلغان ئۆيى ــ بىزگە تونۇش ئۇجمىلىك هويلا هازىر پۈتۈنلەي خانىۋەيران هالەتتە.كونا كىسەكلەر دۆۋىسى ئاستىدا مۇڭلىنىپ ياتاتتى. بۇ ئىمارەتتىن پەقەتلا مەشرىق تەرەپتىكى مورىسى بار بىر تاملا ئۆرۈلمەي قالغان ئىدى. ئابدۇراخمان ئاتا ـ ئانىسىدىن ئىزنامە بولۇپ قالغان ئەنە شۇ مۇڭلۇق مورىنى دىكراتسىيە قىلغان هالدا سەپداشلىرى بىلەن قاتار تۇردى. ئۇنىڭ سول تەرىپىگە گۈلقىز بىلەن ئارزۇگۈل ۋە باشقا قىزلار، ئوڭ تەرىپىگە بولسا، ۋاڭ دەيجۈەن ۋە باشقا ئوفىتسېرلەر تىزىلغان ئىدى. كۆڭۈل ئىكرانىدا رەيهاننىڭ چىلۋىسى ۋە ئەتىلا خەت يېزىشىنىڭ ئارزۇسى ئۇرغۇيتتى. ئابدۇراخماننىڭ باغرىدا بولسا، ئارزۇگۈلنىڭ بالىسى كىچىك ئابدۇراخمان ۋىلىقلاپ كۈلۈپ تۇراتتى.

ئاپاراتنىڭ ئۆتكۈر كۆزى سەپنىڭ چېتىدىكى ئاددى بىر ئادەمنىمۇ ئۆز ئوبرازى تەركىۋىگە سىغدۇرۇپ كېتىشكە تىرىشماقتا ئىدى. ئۇ، ئاددىلا ئادەم مۇشۇ ۋەقەلەرنىڭ كاتىۋى، مۇشۇ كىتابنىڭ مۇئەللىپى ئىدى.

خاتىمە

1954 ـ يىل، هەربىدىن كەسىپ ئالمىشىپ ئۇرۇمچىدە مەتبۇئات ساهەسىدە ئىشلەۋاتقان كۈنلىرىمدە. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئازات قىلىپ ئىچكىرىدىن ئېلىپ كەلگەن بىر ئۇيغۇر بالىسىنىڭ «شىنجاڭ ئۆلكىلىك كادىرلار مەكتىۋى» دە ئوقۇۋاتقان-

لىغىنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئىزلەپ باردىم. 19 ياشلاردىكى بۇ بالا ئۇيغۇرچىنى ئەمدىلەتىن ئۆگىنىۋاتقان ئىكەن. خەنزۇچىنى بولسا بەكمۇ راۋان سۆزلەيدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭ بىلەن تەرجىمان ئارقى-لىق سۆزلىشىشكە توغرا كەلدى. ئابدۇكېرىم ئەبەيدۇللايوپ (كېيىن-كى چاغلاردا پارتىيە مەكتىۋىنىڭ تەرجىمانى) ئارقىلىق ئۇنىڭ بىلەن يېرىم كۈن سۆھبەتلەشتىم. بۇ چېچەن بالا گومىنداڭ ئوفىتسېرى تەرىپىدىن ئوغرىلىنىپ ئىچكىرىگە ئېلىپ كېتىلگەن ئىچىنىشلىق سەرگۈزەشتىدىن خېلى نەرسىلەرنى سۆزلەپ بەردى.

شۇ يىلى، قەشقەرگە بارغىنىمدا، بىر ساماۋارخانىدا، مويسىپىت بىر ئادەم بىلەن مۇڭدىشىپ قالدىم. ئۇ ئادەم سودا، ساياھەت قىلىپ، يەنە بىر سەپەرداشى بىلەن بىللە ياۋروپاغا بار-غان ئىكەن. ئۇلار ياۋروپا شەھەرلىرىنىڭ بىرىدە سەيلە قىلىپ يۈرگىنىدە، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي بەلگىسى سۈپىتىدە باشلىرىغا چىمەن دوپپا كىيىۋالدىكەن. بىر يەردىن ئۆتۈپ كېتىپ بارسا بىرمۇنچە بالىلار «توپ ئويناۋاتقان» ئىكەن. ئۇلار بالىلارنىڭ ئويۇنىنى كۆرۈپ بىر دەم تۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا توپ ئويناۋاتقانلار ئىچىدىن 5 بالا ئايرىلىپ چىقىپ، تۆمۈر رىشاتكىغا يېقىن كېلىپ، بۇلارغا قاراپ بىرنېمىلەرنى دېيىشكىلى تۇرۇپتۇ. خۇدۇكسىرىگەن بۇ كىشىلەر كېتىپ قېلىپتۇ. ئەمما ئاۋۇ بەش بالا ئۇلارنىڭ كەينىگە چۈشۈپ، قارا - كۆرە مېڭىپتۇ. ئۇلارنى ئىزىقتۇرۇش ئۈچۈن بۇ 2 كىشى رېستورانغا كىرىپ كېتىپتۇ. ھېلىقى بالىلارمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كىرىپ، بۇ كىشىلەرگە يانداش خانىدا ئولتۇرۇپتۇ-دە، ئاستا سۆزلەشكە باشلاپتۇ: «ئاكىلار، سىلەر ئۇيغۇر ئوخشايسىلەر، بىزمۇ ئۇيغۇر، باشقىلارغا بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن ئۆز تەرەپلىرىمىزگە قاراپ ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى!»، — دەپتۇ. «بىز قەشقەر، يەركەن،

خوتەنلەردىن شىۋىتلەر ئوغرىلاپ كەلگەن 15 نەپەر ئۇيغۇر بالىلىرى بىز. ئارىمىزدا ئالتە قىزمۇ بار. بىزگە ناسارالار ئۆز دىنلىرىنى ئۆگىتىۋاتىدۇ. بىز ئۆز يۇرتلىرىمىزغا بارغاندا ناسارا دىنىنى ئۆگەتكۈچى بولىدىكەنمىز»

1943 - يىل قىشتا، ئالتاينىڭ مەركىزى سارسۇمبە شەھىرىدە بىر ھەربىي يىگىت بىلەن سۆزلىشىپ قالغان ئىدىم. ئۇ. ئۆزىنىڭ قەشقەر بەشكېرەم ئاۋاتتىن ئىكەنلىكى، «ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئېلانى»غا ئالدىنىپ، ساختا سىياسەتنىڭ دامىغا چۈشۈپ، ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەن ئىدى. ئەسەردىكى ئادەم ئۇستىخانلىرى بىلەن تولغان ئالتاي تاغلىرىنىڭ ساي - جىرالىرىنى بولسا، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ئىدىم.

دېمەككى، ئازاتلىق ئارمىيە ئازات قىلىپ، ئىچكىرىدىن ئېلىپ كەلگەن ئاشۇ ئۇيغۇر بالىسىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرى مېنىڭ بۇ ۋەقەلەرنى سەپكە تۇرغۇزۇشۇمغا ئاساس بولدى. شۇ ئاساستا مەن بۇ رومانىنىڭ دەسلەپكى جازىسىنى تىكلىگەن بولدۇم. ئىشەنچىم كاملىكى، دوستلارنىڭ مەسلىھەت - مەدەتلىرى ۋە تەنقىت، پىكىرلىرى ئاساسىدا بۇ رومانىنى تېخىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈشتىن ئۈمىتۋارمەن.

1977 - يىل. شىخو - خاڭگۇڭ

1982 - يىل. ئۈرۈمچى

从阴间来的人（维吾尔文）
吐尔地·沙木沙克著
编辑：艾拜都拉　　责任编辑：贺加克
新疆青年出版社出版（乌鲁木齐市建设路九号）
新疆新华书店发行　　新疆八一印刷厂印刷
850×1168毫米　32开本　14.5印张
1985年7月第1版　1985年7月第1次印刷
印数：1——60,000
统一书号：M10124·145　定价：1.50元

مۇقاۋا ۋە قىستۇرما رەسىملىرىنى

مەمەت ئايۇپ ئىشلىگەن

نومۇرى: M10124·145

باھاسى: 1 يۈەن 50 پۇڭ